

ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการต่อต้านเขื่อนราษีไศล

นางสาวไอลรา สังฆะ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2553

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CIVIL DISOBEDIENCE IN ACTION OF THE RASISALAI MOVEMENT

Miss Iyara Sangkha

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Government

Department of Government

Faculty of Political Science

Chulalongkorn University

Academic Year 2010

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการต่อต้านเขื่อนราษีไศล

โดย

นางสาว ไอยรา สังฆะ

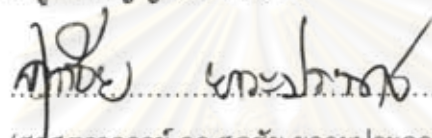
สาขาวิชา

การปกครอง

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

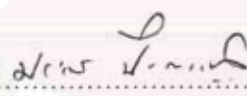
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารบัณฑิต

..... คณบดีคณะรัฐศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย ยาวะประภาส)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ดร.นฤมล ทับจุมพล)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ดร.พรใจ สี่ทองอิน)

โดยรา สังฆะ : ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการต่อต้านเขื่อนราษีไศล. (CIVIL DISOBEDIENCE IN ACTION OF THE RASISALAI MOVEMENT) อ.ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์หลัก : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง, จำนวนหน้า 321 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 2 ประการ คือ หนึ่ง เพื่อศึกษาว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมีลักษณะอย่างไร และสะท้อนแนวคิดอารยะขัดขืนอย่างไร สอง ปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการทางนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและระบบนิเวศป่าทามอย่างไร

ผลการศึกษา พบว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมีลักษณะเป็นการกระทำทางการเมืองรูปแบบหนึ่งที่อยู่ภายใต้วงขอบสันติวิธี โดยไปละเมิดต่อกฎหมายบางประการ ดำเนินการอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ และชาวบ้านก็ยอมรับโทษตามกฎหมาย นอกจากนี้ ยังพบว่าการแสดงออกซึ่งการขัดขืน/ไม่เชื่อฟังเริ่มต้นด้วยการฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมก่อนที่จะแสดงออกผ่านการละเมิดกฎหมาย ทั้งนี้รากเหง้าแนวคิดอารยะขัดขืนมีสาเหตุมาจากโครงการเขื่อนราษีไศลได้ไปกระทบต่อวัฒนธรรมและจารีตประเพณีของชุมชน การที่ชาวบ้านได้รับอิทธิพลจากนักพัฒนาเอกชน และได้รับแรงบีบบังคับจากบริบททางสังคม/การเมืองในขณะนั้น

ส่วนการศึกษาเรื่องผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืน พบว่า ในระยะแรกเริ่ม (พ.ศ. 2543) ปฏิบัติการได้ส่งผลสะท้อนโดยการเปิดช่องทางให้ขบวนการสามารถเข้าสู่ระบบการเมืองปกติและมีอำนาจในการต่อรองทางการเมือง ส่งผลให้รัฐยอมตามข้อเรียกร้องและมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ออกมา แต่เนื้อหาสาระเชิงนโยบายกลับยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงในทันที ส่วนผลสะท้อนในระยะถัดมา (พ.ศ.2544-2553) ได้ส่งผลต่อการยกระดับข้อเรียกร้องของขบวนการ แต่มติคณะรัฐมนตรีข้างต้นกลับกลายเป็นข้อผูกมัดที่ทำให้การเรียกร้องต้องประสบความล้มเหลว ต่อมาขบวนการจึงสามารถเข้าไปมีอิทธิพลต่อระบบราชการได้ โดยพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายเพื่อให้รัฐสนับสนุนนโยบายทางเลือกของชุมชน

ภาควิชา.....การปกครอง.....

สาขาวิชา.....การปกครอง.....

ปีการศึกษา...2553

ลายมือชื่อผู้พิมพ์.....

ลายมือชื่ออ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

5080749024 : MAJOR GOVERNMENT

KEYWORDS : CIVIL DISOBEDIENCE / THE RASISALAI MOVEMENT

IYARA SANGKHA : CIVIL DISOBEDIENCE IN ACTION OF THE RASISALAI
MOVEMENT. THESIS ADVISOR : ASSISTANT PROFESSOR PRAPART
PINTOBTANG, Ph.D., 321 pp.

This research purposes were to 1) examine the characteristics of civil disobedience action of the Assembly of the Poor, who had been affected by Rasisalai Dam, and how it reflected the concept of civil disobedience 2) investigate how the civil disobedience affected the policy process of water resource management and Patam ecosystem.

The result found that the civil disobedience action of the Assembly of the Poor at Rasisalai was a kind of nonviolent political action which entailed breaking a law. The movement operated in public and they had to accept legal punishment. However, the origin of civil disobedience's concept was stemmed from Rasisalai Dam Project which affected culture and tradition of local community, influence of NGO and pressure from social and political context at that time.

Moreover, a significant impact of the civil disobedience represented that at the beginning, this action provided access to bring the process into the normal political system and have a power on political negotiation. Later, the government had to follow their claim as announced in cabinet resolution on 25 July 2000. Nevertheless, the main matter of policy was not changed immediately; therefore it caused worse effect on the claim which was failed by the above cabinet resolution. After that, the process could influence the bureaucracy by changing the main matter of the policy to persuade the government to support the alternate policy of the local community.

Department : ..... Government .....

Field of Study : ..... Government .....

Academic Year : ..... 2010 .....

Student's Signature เจษฎา สังกษา

Advisor's Signature ประพาส ปิ่นทอง

กิตติกรรมประกาศ

โอกาสทางการศึกษาที่ข้าพเจ้าได้รับการหยิบยื่นจาก บิดา มารดา เป็นสิ่งที่มีค่ายิ่งสำหรับชีวิตข้าพเจ้า วิทยานิพนธ์นี้จะบังเกิดไม่ได้หากขาดผู้ให้การสนับสนุนและผู้หยิบยื่นโอกาส แม้วิทยานิพนธ์นี้จะไม่ได้รับรางวัลในทางวิชาการ แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าสำหรับบิดา มารดา วิทยานิพนธ์นี้คือความภาคภูมิใจและความปิติยินดี ซึ่งถือเป็นรางวัลตอบแทนที่ดีที่สุดสำหรับความตั้งใจของข้าพเจ้าที่เหนือกว่าการได้รับรางวัลใดๆ

ทั้งนี้ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะสำเร็จลุล่วงไม่ได้ หากขาดผู้ให้คำปรึกษาแนะนำพร้อมด้วยความกรุณาจาก ผศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ดร.นฤมล ทับจุมพล ประธานกรรมการ และ ดร.พรใจ ลีทองอิน กรรมการในการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้ชี้แนะประเด็นที่น่าสนใจ พร้อมทั้งให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์ และขอขอบพระคุณ รศ.ดร.ไชยันต์ ไชยพร ที่ให้คำปรึกษาทางด้านแนวคิด/ทฤษฎีอารยะชัดขึ้นและให้หยิบยืมเอกสารที่เป็นประโยชน์ยิ่งต่อวิทยานิพนธ์นี้

สุดท้ายนี้ ขอขอบพระคุณในน้ำใจของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเชื่อนราษีไศล นักต่อสู้ผู้ยิ่งใหญ่แห่งลุ่มน้ำมูล ที่ให้ข้อมูล ให้สัมภาษณ์ อย่างไม่รู้สึกรเหน็ดเหนื่อยหรือรำคาญ รวมทั้งเพื่อนๆ ทุกคนที่คอยเป็นกำลังใจให้ พร้อมทั้งให้ความช่วยเหลือด้วยดีมาโดยตลอด และขอขอบพระคุณสถาบันพระปกเกล้า ที่ให้ทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฐ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
คำถามการวิจัย.....	5
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	5
สมมติฐานการวิจัย.....	6
ขอบเขตการศึกษาวิจัย.....	6
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	7
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
วิธีการศึกษาวิจัย.....	9
โครงสร้างงานวิจัย.....	12
2. แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	13
ความนำ.....	13
1. ความเป็นมาของ “แนวคิดอารยะขัดขืน”.....	14
2. ความชอบธรรมของแนวคิดอารยะขัดขืน.....	25
3. ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในขบวนการทางสังคม.....	36
3.1 ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม.....	38
3.2 ปฏิบัติการอารยะขัดขืน.....	45
3.2.1 อารยะขัดขืนเป็นปฏิบัติการสันติวิธี.....	51

บทที่	หน้า
3.2.2 อารยะชัดขึ้นเป็นปฏิบัติการต่อต้าน คัดค้าน หรือประท้วงด้วย วิธีการละเมิดกฎหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง.....	55
3.2.3 อารยะชัดขึ้นเป็นปฏิบัติการที่เปิดเผยต่อสาธารณะ.....	58
3.2.4 ผู้กระทำการอารยะชัดขึ้นยอมรับโทษตามกฎหมาย.....	62
4. ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะชัดขึ้น.....	65
4.1 การศึกษาผลสะท้อนของขบวนการทางสังคม.....	65
4.2 ผลสะท้อนต่อผู้คนในสังคม.....	70
4.2.1 ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดหรือทัศนคติ.....	70
4.2.2 ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดความเห็นอกเห็นใจ.....	72
4.2.3 ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดแรงกดดันหรือบีบบังคับเพื่อให้ยอมตาม.....	75
4.2.4 ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดปฏิกริยาต่อต้านเกลียดชัง.....	80
4.3 ผลสะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านกฎหมาย นโยบาย หรือคำสั่ง...	82
5. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	83
5.1 การศึกษาอารยะชัดขึ้นในมิติทางปรัชญา.....	83
5.2 การศึกษาอารยะชัดขึ้นในมิติทางการเมือง.....	86
6. กรอบการศึกษาวิทยานิพนธ์.....	90
6.1 การศึกษาแนวคิดและปฏิบัติการอารยะชัดขึ้นของชาวบ้าน.....	91
6.2 การศึกษาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะชัดขึ้นต่อกระบวนการทาง นโยบาย.....	95
3. แนวคิดและปฏิบัติการอารยะชัดขึ้นของชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล.. ความนำ.....	101
1. ปฐมเหตุ: ปัญหาจากโครงการเขื่อนราษีไศล.....	102
2. การชัดขึ้น/ไม่เชื่อฟังรัฐ: การฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิม....	107
2.1 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อกำเนิดแนวคิดที่จะชัดขึ้น/ไม่เชื่อฟังรัฐ.....	108
2.1.1 การสูญเสียพื้นที่ทำกินในป่าทาม.....	109
2.1.2 การได้รับอิทธิพลจากนักพัฒนาเอกชน.....	116
2.1.3 การที่รัฐเพิกเฉยต่อการแก้ไขปัญหา.....	124

บทที่	หน้า
2.2 การฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิม.....	126
2.2.1 การฉีกตัวออกจากมายาคติเรื่องสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่าง รัฐกับประชาชน.....	127
2.2.2 การฉีกตัวออกจากขีดจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ.....	129
3. การขัดแย้ง/ไม่เชื่อฟังรัฐ: ปฏิบัติการของขบวนการทางสังคม.....	131
3.1 ปุ่มปัญหา “ประเด็นค่าชดเชย”.....	132
3.1.1 กระแสต่อต้านการจ่ายค่าชดเชย.....	139
3.1.2 กระแสกดดันทางการเมือง.....	151
3.1.3 การถูกโจมตีผ่านสื่อมวลชน.....	156
3.1.4 การตอบโต้ของขบวนการสมัชชาคนจนผ่านยุทธศาสตร์ ดาวกระจาย.....	159
3.2 ปฏิบัติการอารยะขัดแย้ง.....	161
3.2.1 การเคลื่อนไหวในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล.....	162
3.2.2 ปฏิบัติการการยึดสันเขื่อนราษีไศลและปฏิบัติการขุดเจาะ ลำน้ำมูลเดิม.....	169
3.2.3 ปฏิบัติการปั่นทำเนียบรัฐบาลและการอดอาหารประท้วง.....	182
4. วิเคราะห์แนวคิดและปฏิบัติการอารยะขัดแย้งของขบวนการชาวบ้าน กลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล.....	189
4.1 ลักษณะปฏิบัติการอารยะขัดแย้งของขบวนการชาวบ้าน.....	189
4.1.1 ปฏิบัติการเป็นการกระทำทางการเมืองรูปแบบหนึ่ง.....	189
4.1.2 ปฏิบัติการอยู่ภายใต้กรอบ “สันติวิธี”.....	191
4.1.3 ปฏิบัติการเป็นการละเมิดต่อกฎหมายแห่งรัฐบางประการ.....	199
4.1.4 ปฏิบัติการดำเนินไปอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ.....	208
4.1.5 ผู้กระทำการยอมรับโทษตามกฎหมาย.....	211
4.2 แนวคิดอารยะขัดแย้งของขบวนการชาวบ้าน.....	217

บทที่	หน้า
4. ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบาย.....	223
ความนำ.....	223
1. ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อ ฝ่ายพันธมิตร ฝ่ายที่สาม ฝ่ายต่อต้าน และสื่อ.....	224
2. ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบาย ในระยะแรกเริ่ม.....	234
2.1 ผลสะท้อนต่อการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ.....	236
2.2 ผลสะท้อนต่อเนื้อหาเชิงนโยบาย.....	241
2.2.1 ข้อเรียกร้องให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน.....	241
2.2.2 ข้อเรียกร้องเรื่องผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม.....	242
2.2.3 ข้อเรียกร้องให้เปิดเผยข้อมูลโครงการเขื่อนราษีไศลสู่สาธารณะ.....	248
2.2.4 ข้อเรียกร้องให้ประเมินความคุ้มค่าของเขื่อนราษีไศล.....	250
2.2.5 มติคณะกรรมการกลางฯ และการตัดสินใจของรัฐบาล.....	252
3. ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบาย ในระยะถัดมา.....	254
3.1 ขบวนการได้ปฏิเสธนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ แบบถอนรากถอนโคน.....	255
3.1.1 การนำเสนอนโยบายทางเลือก.....	256
3.1.2 ข้อเรียกร้องให้เปิดเขื่อนถาวรและการยุติข้อเรียกร้อง.....	261
3.2 ขบวนการได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ.....	270
3.2.1 การผลักดันให้กระบวนการศึกษาผลกระทบทางสังคมสามารถ ดำเนินการต่อไปได้.....	271
3.2.2 การผลักดันให้นโยบายทางเลือกเข้าสู่กระบวนการศึกษา ผลกระทบทางสังคม.....	274
5. สรุปและข้อเสนอแนะ.....	279
ความนำ.....	279
1. สรุปผลการวิจัย.....	279
2. อภิปรายผล.....	290
3. ข้อเสนอแนะ.....	302

บทที่	หน้า
รายการอ้างอิง.....	305
ภาคผนวก.....	316
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	321

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่มีต่อผู้คนในสังคมและผลลัพธ์ที่เกิดต่อขบวนการ.....	96
2	มติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องกับการจ่ายเงินค่าชดเชยให้กับชาวบ้านกลุ่มสหประชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล.....	153
3	พลวัตการเลือกใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสหประชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล.....	193
4	ความคิดเห็นของประชาชนในกรุงเทพฯ ต่อเหตุการณ์การปิ่นทำเนียบรัฐบาลของสหประชาคนจนเมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ.2543.....	230
5	ความคิดเห็นของประชาชนในกรุงเทพฯ ต่อการแก้ไขปัญหาการชุมนุมของสหประชาคนจนโดยรัฐบาล.....	231
6	ความคิดเห็นของประชาชนในกรุงเทพฯ ต่อการชี้แจงปัญหาสหประชาคนจนจากเวทีสาธารณะ วันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ.2543.....	232
7	ประเด็นข้อกล่าวหาจากภาครัฐและข้อเท็จจริงจากชาวบ้านกลุ่มสหประชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลในช่วง พ.ศ.2540-2543.....	317

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	การพิจารณาปฏิบัติการอารยะขัดขืนในฐานะยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของ ขบวนการทางสังคม.....	92
2	แนวทางการพิจารณาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ส่งผลต่อ กระบวนการทางนโยบาย.....	97
3	กรอบโครงความคิดการศึกษาปฏิบัติการอารยะขัดขืน แนวคิดอารยะขัดขืน และผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจน กรณีเขื่อนราษีไศล.....	100
4	แผนที่โครงการเขื่อนราษีไศลโดยสังเขป.....	175
5	โครงสร้างถนนจุดที่ชาวบ้านทำการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม.....	177
6	การเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการเพื่อเปิดพื้นที่เข้าสู่ระบบการเมืองปกติ.....	236

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวคิดอารยะขัดขืน ก่อกำเนิดขึ้นท่ามกลางความคิดที่ต้องการจะปฏิเสธ ไม่เชื่อฟัง อำนาจทางการปกครองบางประการ ซึ่งอำนาจที่ว่าได้ไปขัดกับมโนธรรมสำนึกส่วนบุคคล แต่แนวคิดดังกล่าวก็ไม่ได้ขยายผลเกินเลย จนกระทั่งกลายเป็นความต้องการที่จะล้มล้างอำนาจผู้ปกครองหรือล้มระบอบการปกครองที่ดำรงอยู่ โดยในเวลาต่อมาภายใต้ระบอบรัฐสมัยใหม่ แนวคิดอารยะขัดขืนได้ถูกจำกัดให้แคบลง ในรูปแบบพฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มคนที่แสดงออกผ่านการละเมิดกฎหมาย เพื่อต้องการประท้วงหรือต่อต้านอำนาจรัฐบางประการ อาทิ กฎหมายนโยบาย หรือคำสั่ง ที่ผู้ประท้วงเห็นว่าสิ่งนั้นไร้ซึ่งความเป็นธรรม

กล่าวได้ว่า ภายใต้ระบอบรัฐสมัยใหม่ แนวคิดอารยะขัดขืนจะเติบโตไม่ได้เลย หากไม่ได้อยู่ภายใต้บริบทการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่ให้อำนาจประชาชนในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองและให้สิทธิในการแสดงออกทางการเมือง ด้วยเหตุนี้ จึงพบว่าคุณูปการสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยก็คือการสร้างวัฒนธรรมให้กับแนวคิดอารยะขัดขืน ในฐานะที่เป็นพฤติกรรมของการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองและการแสดงออกทางการเมืองของประชาชนรูปแบบหนึ่ง โดยไม่ได้อยู่ในฐานะของผู้ก่อกบฏ ผู้ก่อการร้าย หรือนักอนาธิปไตย ที่ต้องการล้มล้างรัฐบาล ระบอบการปกครอง หรือรัฐชาติ

จะพบว่าในยุคปัจจุบันแนวคิดอารยะขัดขืนได้สะท้อนให้เห็นเป็นรูปธรรมมากที่สุดผ่านการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการทางสังคม ในฐานะที่เป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่ง ดังที่วิทยานิพนธ์นี้เรียกว่าเป็น “ปฏิบัติการอารยะขัดขืน” ปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ปรากฏให้เห็นในรัฐสมัยใหม่มีคุณลักษณะเฉพาะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญ คือ เป็นปฏิบัติการสันติวิธีรูปแบบหนึ่งที่เป็นการประท้วงโดยวิธีการละเมิดกฎหมายบางประการ ดำเนินการอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะและยอมรับโทษตามกฎหมาย จะเห็นว่าคุณลักษณะเหล่านี้ล้วนไปเพิ่มน้ำหนักให้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเกิดความชอบธรรมมากยิ่งขึ้น และค่อนข้างจะได้รับการยอมรับในทางแนวคิด/ทฤษฎี

สำหรับสังคมไทยการทำความเข้าใจอารยะขัดขืนในฐานะที่เป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือในฐานะที่เป็นปฏิบัติการทางการเมืองยังมีข้อจำกัด ในปัจจุบันคนส่วน

ใหญ่ต่างก็ตระหนักดีว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนสามารถนำมาใช้ได้ ในสังคมไทย หลายคนรู้จัก อารยะขัดขืนผ่านรูปแบบการประท้วงที่ไปละเมิดต่อข้อกฎหมาย แล้วนำไปใช้ผ่านการจำกัดความ ลั้นๆ ที่ว่านั้น ซึ่งจะเห็นว่าการเคลื่อนไหวทางสังคม/การเมืองในไทยยังให้ความสำคัญและเป็น กังวลน้อยเกินไปกับประเด็นที่ว่าจะใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนอย่างไรถึงจะชอบธรรมและได้รับการ ยอมรับมากที่สุด อันสะท้อนถึงขีดจำกัดในการรับรู้และความเข้าใจที่มีต่อแนวคิดและปฏิบัติการ อารยะขัดขืน และอาจส่งผลต่อการนำปฏิบัติการไปใช้ได้อย่างไม่แหลมคมเพียงพอ หรืออาจจะ ไม่ได้รับการยอมรับและก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านเกลียดชังจากสังคมเพิ่มมากขึ้น

คำว่า “อารยะขัดขืน” ได้เริ่มแพร่หลายและเป็นที่ยุติในสังคมไทยมากที่สุดเมื่อ รศ.ดร.ไชยันต์ ไชยพร อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ทำการประท้วงการ เลือกลงตั้งที่มีขึ้นเมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ.2549 เนื่องจากเห็นว่าการยุบสภาและการเลือกตั้งในครั้ง นั้นไร้ซึ่งความชอบธรรม โดยอาจารย์ไชยันต์ได้ทำการฉีกบัตรเลือกตั้งของตนเพื่อเป็นการประท้วง ต่อหน้าสื่อและสาธารณชน พร้อมกับยอมรับการจับกุมโดยไม่ขัดขืน การประท้วงของอาจารย์ ไชยันต์ในครั้งนั้นมีทั้งผู้ที่ไม่เห็นด้วยและผู้ที่จะเห็นด้วย กลุ่มคนที่เห็นด้วยและให้การสนับสนุนได้ ขนานนามการกระทำดังกล่าวว่าเป็นปฏิบัติการอารยะขัดขืนของสังคมไทย ด้วยเหตุนี้ คำว่า อารยะขัดขืนพร้อมๆ กับการทำอารยะขัดขืนจึงถูกเผยแพร่ออกสู่สังคมไทยอย่างรวดเร็วผ่านระบบ การสื่อสารที่ทันสมัย เกิดกระบวนการเผยแพร่ความรู้ทางแนวคิด/ทฤษฎีและการวิพากษ์วิจารณ์ อย่างแพร่หลายในสังคมออนไลน์

ต่อมาไม่นานคำว่า “อารยะขัดขืน” ก็ถูกขบวนการทางสังคม/การเมืองไทย นำไปใช้ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ อย่างเช่น การประกาศใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนโดยการยึด สนามบินของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยเพื่อประท้วงระบอบทักษิณ หรือการ ประกาศใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) อาทิ ประกาศใช้อารยะขัดขืนโดยยึดพื้นที่สนามหลวงเพื่อจัดงานวันเกิดให้ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร หรือประกาศใช้อารยะขัดขืนทุกรูปแบบ เช่น การปิดล้อมศาลากลางจังหวัด การคืนบัตร ประจำตัวประชาชน การไม่เสียภาษี เพื่อกดดันให้รัฐบาลยุบสภา เป็นต้น จะเห็นว่าอารยะขัดขืน เป็นที่ยุติและถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่องในห้วงเวลา 4 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ.2549-2553) ทั้งที่นำมาใช้ อย่างถูกต้องและไม่ถูกต้องตามบริบทและความหมาย ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญกับการ ผลิตองค์ความรู้ในประเด็นอารยะขัดขืน อันสอดคล้องกับสภาพสังคม/การเมืองไทยในปัจจุบันที่ ประชาชนกำลังให้ความสนใจในประเด็นดังกล่าว และเป็นห้วงเวลาที่ประชาชนออกมาแสดงออก ทางการเมืองมากขึ้น

หากพิจารณาองค์ความรู้เกี่ยวกับอารยะขัดขืนในสังคมไทยพบว่า มีงานศึกษา และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องอยู่จำนวนหนึ่งที่เป็นการศึกษาอารยะขัดขืนในมิติทางปรัชญา อาทิ งานศึกษาของ พิระพล คดบัว ที่ทำการศึกษาในประเด็นการลงโทษผู้กระทำการอารยะขัดขืน และงานของ ประวิทย์ วิกฤษพัฒน์ ที่ศึกษาในประเด็นความชอบธรรมของอารยะขัดขืน นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาในมิติทางการเมืองอีกเล่มหนึ่ง คือ งานของ สุรภิจ ปัญจวิณิน ที่ทำการศึกษาเงื่อนไขอันส่งผลให้การทำอารยะขัดขืนในสังคมไทยประสบความสำเร็จและการทำอารยะขัดขืนให้เป็นสถาบัน ส่วนวรรณกรรมอื่นๆ นั้นส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาเพื่อนำเสนอว่าอารยะขัดขืนมีความชอบธรรมอย่างไรทั้งในมิติทางกฎหมายและการเมือง

จากตรงนี้จะเห็นว่างานศึกษาอารยะขัดขืนในสังคมไทยยังมีข้อจำกัดในการอธิบายในมิติเชิงปฏิบัติการ โดยเฉพาะปฏิบัติการในฐานะที่เป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่งของขบวนการทางสังคม ถึงแม้ว่าในงานของสุรภิจจะทำการศึกษาอารยะขัดขืนผ่านกรณีศึกษาที่รวมตัวกันเป็นขบวนการภาคประชาชนด้วย แต่ก็ไม่ได้ศึกษาในมิติเชิงปฏิบัติการว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนมีลักษณะอย่างไร ซึ่งหากสังคมไทยยังขาดองค์ความรู้ในมิติดังกล่าวอาจมีการนำอารยะขัดขืนมาใช้อย่างผิดบริบทและผิดความหมายอีก และอาจจะนำปฏิบัติการมาใช้อย่างไม่ก่อให้เกิดประสิทธิภาพประสิทธิผลเพียงพอ ที่สำคัญคือจะทำอย่างไรให้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเกิดความชอบธรรมมากที่สุดภายใต้บริบทสังคม/การเมืองแบบประชาธิปไตย

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญที่จะทำการศึกษาอารยะขัดขืนในมิติเชิงปฏิบัติการในฐานะที่เป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมในไทย ซึ่งอธิบายผ่านกรณีศึกษาที่มีเคลื่อนไหวต่อสู้มาอย่างยาวนาน คือ “ขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล” ขบวนการชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวในกรณีโครงการเขื่อนราษีไศลในปัจจุบันประกอบด้วยชาวบ้านหลายกลุ่ม ซึ่งทั้งหมดเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศล จ.ศรีสะเกษ แต่วิทยานิพนธ์นี้ได้ทำการศึกษาเฉพาะกลุ่มชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวต่อสู้ตั้งแต่ยุคเริ่มดำเนินโครงการเขื่อนที่เคลื่อนไหวในนามกลุ่ม “คณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล” (คอปม.) และต่อมาก็ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่ม “สมัชชาคนจน” เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2553) โดยผู้วิจัยเรียกชาวบ้านกลุ่มนี้ว่าชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล

สาเหตุที่เลือกการต่อสู้ของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมาเป็นกรณีศึกษา เนื่องจากว่า เป็นขบวนการที่มีการเคลื่อนไหวต่อสู้มาอย่างยาวนาน มีความต่อเนื่อง และมีพลวัตในการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่น่าสนใจ โดยขบวนการได้ถือกำเนิดขึ้นเนื่องจากชาวบ้านที่อาศัยและทำมาหากินแถบนั้นได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศล เพราะการเก็บกักน้ำ

ของเขื่อนส่งผลให้ป่าทามผืนใหญ่ต้องจมอยู่ใต้อ่างเก็บน้ำ ซึ่งป่าทามเป็นผืนป่าที่มีความหมายต่อชาวบ้านทั้งในทางวัฒนธรรมและจารีตประเพณี ที่สำคัญชาวบ้านได้อาศัยพื้นที่ป่าทามในการทำมาหากินประกอบอาชีพ นอกจากนี้โครงการยังก่อให้เกิดผลกระทบทางด้านสังคมด้วยการทำให้ชุมชนแตกแยกเกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรง และยังส่งผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม ด้วยการก่อให้เกิดปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็ม การแพร่พันธุ์ของวัชพืช เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านกลุ่มนี้จึงต้องออกมาเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับตนเองและชุมชนท้องถิ่นนับตั้งแต่ พ.ศ.2535 เป็นต้นมา และเมื่อชาวบ้านได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับกรณีปัญหาอื่นๆ ในนามกลุ่มสมัชชาคนจน ก็ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้วิธีการต่อสู้กับภาครัฐในฐานะขบวนการทางสังคม เกิดการเรียนรู้ในกระบวนการกำหนดยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวแบบสันติวิธี ซึ่งการต่อสู้แบบสันติวิธีถือเป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนขบวนการคนจนกลุ่มนี้ก็ได้ ทว่าเมื่อชาวบ้านเคลื่อนไหวต่อสู้มาจนกระทั่งถึงปี 2543 ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่ชาวบ้านนำมาใช้กลับมีลักษณะที่ทำทลาย/เข้มข้นมากกว่าทุกครั้งที่ผ่านมา โดยชาวบ้านได้ทำการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลพร้อมกับใช้ปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิมเพื่อประท้วงต่อรัฐบาล ซึ่งผู้วิจัยเรียกปรากฏการณ์ในครั้งนั้นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืน

อย่างไรก็ดี ในห้วงเวลาดังกล่าวการต่อสู้ที่มีลักษณะผิดกฎหมายมิได้เกิดขึ้นเฉพาะกับกรณีเขื่อนราษีไศลเพียงกรณีเดียว แต่ขยายวงกว้างไปสู่กรณีเขื่อนอื่นๆ ซึ่งเป็นเครือข่ายปัญหาเขื่อนในสังกัดกลุ่มสมัชชาคนจนด้วย พบว่าหลายเขื่อนมีการใช้ปฏิบัติการทำทลายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีหรือปฏิบัติการอารยะขัดขืนในช่วงเวลานั้น อาทิ การปิ่นทำเนียบรัฐบาล การบุกยึดพื้นที่ข้างโรงไฟฟ้าเขื่อนปากมูล จ.อุบลราชธานี หรือการอดอาหารประท้วง เป็นต้น จากสภาวะการณ์ที่ตึงเครียดดังกล่าวได้ส่งผลสะท้อนให้รัฐบาลยอมเปิดเวทีสาธารณะ อีกทั้งในช่วงเวลาใกล้เคียงกันประเด็นอารยะขัดขืนก็ได้รับความสนใจจากวงวิชาการไทยอีกครั้ง มีการจัดสัมมนาทางวิชาการในประเด็นอารยะขัดขืนในสังคมไทย ซึ่งคุณูปการจากงานสัมมนาในครั้งนั้นคือการถือกำเนิดคำว่า “อารยะขัดขืน” ในวงวิชาการไทย ที่นำเสนอโดย รศ.ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยอาจารย์ชัยวัฒน์เสนอให้มีการใช้คำว่า “อารยะขัดขืน” แทนคำว่า “การตื้อแพ่ง” เพราะคำว่าอารยะขัดขืนได้ให้ความหมายและนัยที่เป็นเชิงบวกมากกว่า

ดังนั้น การศึกษานี้จึงน่าจะไปเพิ่มพูนองค์ความรู้ทางด้านอารยะขัดขืนในสังคมไทยให้เกิดความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น อาทิ องค์ความรู้ทางแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืนในมิติเชิงปฏิบัติการและผลสะท้อนของปฏิบัติการ องค์ความรู้เกี่ยวกับการพิจารณาปฏิบัติการอารยะ

ชัดเจนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการทางสังคม องค์ความรู้ในมิติความสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติการอารยะขัดขืนกับพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางการเมือง และองค์ความรู้ทางด้านแนวคิดและปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่เกิดขึ้นภายใต้บริบททางสังคม/การเมืองไทย นอกจากนี้ องค์ความรู้ดังกล่าวยังเป็นคุณูปการต่อขบวนการทางสังคมในไทยที่มีแนวโน้มของการเคลื่อนไหวต่อสู้นอกช่องทางปกติมากขึ้นตามลำดับ การเพิ่มพูนองค์ความรู้เรื่องปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะช่วยให้ขบวนการสามารถนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาหรือยกระดับการเคลื่อนไหวต่อสู้ได้อย่างชอบธรรม หากต้องต่อสู้ด้วยการแข็งขัน/ไม่เชื่อฟัง ก็จะเป็นการขัดขืนอย่างมี “อารยะ” และแหลมคมมากที่สุด

ดังนั้น วิทยานิพนธ์นี้จึงมุ่งให้ความสนใจอารยะขัดขืนในมิติ “ปฏิบัติการอารยะขัดขืน” โดยทำการศึกษาปฏิบัติการและแนวคิดอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ซึ่งถือเป็นหน่วยการศึกษาในรูปแบบขบวนการทางสังคมที่เคลื่อนไหวต่อสู้มาอย่างยาวนาน นอกจากนี้ วิทยานิพนธ์ยังได้พิจารณาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ส่งผลต่อผู้คนในสังคมและกระบวนการทางนโยบายด้วย เพื่อพิจารณาว่าภายหลังจากที่มีการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนแล้วได้ส่งผลสะท้อนตามมาอย่างไรบ้าง ดังคำถามการวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย และสมมติฐานการวิจัย ต่อไปนี้

คำถามการวิจัย

ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมีลักษณะอย่างไร ได้สะท้อนแนวคิดเรื่องอารยะขัดขืนอย่างไร และสร้างผลสะท้อนต่อนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรของรัฐอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

(1) เพื่อศึกษาลักษณะปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล การก่อตัว การพัฒนาของปฏิบัติการและแนวคิด ภายใต้บริบททางสังคมการเมือง และวัฒนธรรมของชุมชน พร้อมกับเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นถึงความเหมือนหรือแตกต่างกับปฏิบัติการอารยะขัดขืนในต่างประเทศ

(2) เพื่อศึกษาผลสะท้อนจากการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ภายใต้บริบททางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมของชุมชน ที่ส่งผลต่อกระบวนการทางนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ และระบบนิเวศป่าทาม

สมมติฐานการวิจัย

(1) ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลถูกใช้ในฐานะที่เป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่งตามวิถีทางแห่งสันติวิธี ที่มีลักษณะของการยอมรับผิดต่อกฎหมาย เพื่อปลุกมโนธรรมสำนึกของผู้คนในสังคมให้กดดันรัฐเข้ามาแก้ไขปัญหา

(2) ผลสะท้อนจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ส่งผลให้เกิดการเจรจาต่อรองในประเด็นข้อเรียกร้อง และการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ และระบบนิเวศป่าทาม

ขอบเขตการศึกษาวิจัย

ในการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการศึกษาเอาไว้ดังนี้

(1) ขอบเขตของกรณีศึกษา เนื่องจากขบวนการชาวบ้านที่ออกมาเรียกร้องให้รัฐแก้ไขปัญหาผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลนั้นประกอบด้วยชาวบ้านหลายกลุ่ม แต่ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ทำการศึกษาการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการชาวบ้านเพียงกลุ่มเดียว นั่นคือ “ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล” ซึ่งเป็นกลุ่มชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวต่อสู้ตั้งแต่สมัยที่โครงการเขื่อนราษีไศลได้เริ่มดำเนินการครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2535 และยังคงเคลื่อนไหวต่อสู้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2553)

(2) ขอบเขตทางด้านเนื้อหาวิทยานิพนธ์ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง 2 ประการข้างต้น ดังนั้น เนื้อหาในวิทยานิพนธ์จึงแบ่งเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ โดยส่วนแรก เป็นการอธิบายบริบทต่างๆ ที่บีบคั้นและหล่อหลอมจนนำไปสู่แนวคิดแบบแข็งขืน/ไม่เขี้ยว ฟัง ปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2543 อันเป็นปรากฏการณ์ที่มุ่งศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้ พร้อมกับการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ปรากฏการณ์ตามวัตถุประสงค์ข้อแรก สำหรับเนื้อหาในส่วนที่สอง เป็นการอธิบายและวิเคราะห์ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืน ที่ส่งผลกระทบต่อผู้คนในสังคมและกระบวนการทางนโยบายของภาครัฐ ด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและระบบนิเวศป่าทาม เพื่อตอบคำถามการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อสอง

(3) ขอบเขตทางด้านเวลาที่ศึกษาวิจัย วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้แบ่งช่วงเวลาในการศึกษา ดังนี้ การศึกษาแนวคิดอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านได้ศึกษานับตั้งแต่ พ.ศ.

2535-2543 ส่วนการศึกษาปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้เริ่มพิจารณาตั้งแต่ช่วง พ.ศ.2542-2543 และ การศึกษาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนทำการศึกษานับตั้งแต่ช่วง พ.ศ.2543-2553

(4) ขอบเขตทางด้านระยะเวลาในการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยเริ่มทำการศึกษาในช่วง เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2552 ถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2553

นิยามศัพท์เฉพาะ

ศัพท์เฉพาะที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์มีดังต่อไปนี้

แนวคิดอารยะขัดขืน คือ แนวคิดของบุคคล/กลุ่มคน ที่ปฏิเสธจะเชื่อฟังหรือทำตามอำนาจรัฐหรือผู้ปกครอง เมื่ออำนาจหรือการใช้อำนาจดังกล่าวได้ไปขัดกับมโนธรรมสำนึกของเขาในการให้คุณค่ากับบางสิ่งที่ดีงามอยู่ในสังคม/การเมือง อาทิ การให้คุณค่าว่าสิ่งใด ถูก/ผิด ดี/ชั่ว ยุติธรรม/อยุติธรรม อย่างไรก็ตาม แนวคิดอารยะขัดขืนไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับแนวคิดการกบฏ การก่อการร้าย หรือแนวคิดแบบอนาธิปไตย เนื่องจากไม่ได้มุ่งหวังที่จะล้มล้างรัฐบาล ระบอบการปกครอง หรือสั่นคลอนระบบรัฐชาติ แต่มุ่งหวังที่จะเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ขัดกับมโนธรรมสำนึกของผู้กระทำ

ปฏิบัติการอารยะขัดขืน คือ การกระทำทางสังคมหรือการเมืองที่แสดงออกผ่านการประท้วง/ต่อต้านในสิ่งที่ผู้ทำอารยะขัดขืนเห็นว่าอยุติธรรมหรือไม่ถูกต้องดีงาม ซึ่งมีลักษณะของปฏิบัติการภายใต้วงขอบสันติวิธีที่ไปละเมิดต่อกฎหมายบางประการ โดยเข้าไปขัดขวาง ทำทลาย ระเบียบแบบแผนหรือธรรมเนียมปฏิบัติของสังคม/การเมือง อันได้กระทำการอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ และผู้กระทำยอมรับโทษตามกฎหมาย

ปฏิบัติการทำทลายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี คือ การกระทำทางสังคมหรือการเมืองอย่างหนึ่งซึ่งสร้างความทำทลายให้กับระบบสังคม/การเมืองปกติในขณะนั้น อันเป็นการแสดงออกซึ่งการประท้วงหรือเรียกร้องทางสังคม/การเมือง แต่ไม่ได้ละเมิดกฎหมายอย่างปฏิบัติการอารยะขัดขืน

ยุทธวิธีการเข้าขัดขวาง/ทำทลายระบบปกติ คือ ชุดยุทธวิธีการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่งของขบวนการทางสังคมภายใต้วงขอบสันติวิธี ที่มีลักษณะการเข้าไปขัดขวาง สร้างความทำทลาย ให้กับระบบสังคม/การเมืองที่เป็นปกติอยู่ในขณะนั้น ซึ่งระดับความทำทลายของยุทธวิธีรูปแบบนี้ย่อมผันแปรได้ตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป

ยุทธวิธีตามระเบียบแบบแผนทางสังคม/การเมืองปกติ คือ ชุดยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมภายใต้วงขอบสันติวิธี ที่มีลักษณะเป็นไปตามระเบียบแบบแผน ค่านิยม ความคุ้นชิน ของสังคม/การเมืองในยุคหนึ่งๆ โดยมีระดับความท้าทายต่ำกว่ายุทธวิธีการเข้าขัดขวาง/ท้าทายระบบปกติ ทั้งนี้ยุทธวิธีรูปแบบนี้อาจเคยมีลักษณะของการเข้าขัดขวาง/ท้าทายระบบปกติมาก่อนในยุคสมัยหนึ่ง แล้วจึงแปรเปลี่ยนมาเป็นยุทธวิธีที่สังคม/การเมืองให้การยอมรับหรือคุ้นชินในเวลาต่อมา

ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืน คือ ผลสะท้อน (Impact) ที่เกิดตามมาหลังจากเริ่มใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน ซึ่งผลสะท้อนสามารถเกิดได้ในหลายระดับ และสามารถพิจารณาได้ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล คือ ชาวบ้านกลุ่มแรกที่ออกมาประท้วงโครงการเขื่อนราษีไศล เนื่องจากโครงการได้สร้างผลกระทบให้กับพวกเขาและชุมชนท้องถิ่น โดยได้เริ่มเคลื่อนไหวตั้งแต่ พ.ศ.2535 และได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่มสมัชชาคนจนตั้งแต่ พ.ศ.2539 จนถึงปัจจุบัน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

(1) วิทยานิพนธ์นี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม/การเมืองไทย ในแง่การยกระดับองค์ความรู้เรื่องอารยะขัดขืน ซึ่งงานวิจัยหรือวรรณกรรมต่างๆ ในสังคมไทยยังขาดการศึกษาในมิติของปฏิบัติการอารยะขัดขืนอยู่ ดังนั้น คาดว่าในการศึกษานี้จะสามารถยกระดับองค์ความรู้ในเรื่องปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ทั้งในทางแนวคิด/ทฤษฎี และการศึกษาอารยะขัดขืนในมิติยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมไทย พร้อมทั้งผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการดังกล่าว

(2) คาดว่าวิทยานิพนธ์นี้จะ เป็นประโยชน์ต่อขบวนการทางสังคมในไทย ในการนำองค์ความรู้ไปใช้เพื่อการพัฒนายุทธวิธีการการเคลื่อนไหว การเข้าใจแนวคิดอารยะขัดขืนที่ถูกต้อง และสามารถนำปฏิบัติการไปใช้ได้อย่างแหลมคมและชอบธรรม การศึกษาช่วยชี้ให้ขบวนการเห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างปฏิบัติการกับผลสะท้อนที่จะเกิดตามมาทั้งในพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางการเมืองแล้วสามารถนำไปปรับใช้ในขบวนการของตนเองได้

(3) วิทยานิพนธ์นี้ช่วยสะท้อนแนวคิดอารยะขัดขืนอันนำไปสู่การแสดงออกซึ่งการต่อต้าน/ขัดขืนที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทเฉพาะในสังคม/การเมืองไทย ซึ่งเป็นการแสดงออกทางการเมืองของกลุ่มคนชายขอบที่ยากจนและไร้อำนาจที่มีตัวตนอยู่จริงในสังคม/การเมือง

วิธีการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เชิงอธิบาย (Explanatory analysis) ซึ่งข้อมูลนั้นมีที่มาจาก การเก็บข้อมูล 2 รูปแบบ คือ การเก็บข้อมูลโดยการศึกษาค้นคว้าเอกสาร (Document research) และการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์

(1) การเก็บข้อมูลโดยการศึกษาค้นคว้าเอกสาร ที่ประกอบไปด้วยเอกสารที่ให้ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) เช่น จดหมาย แถลงการณ์ รายงานการประชุม แผนดำเนินงาน หนังสือราชการ หรือ เอกสารประกอบการสัมมนา ฯลฯ และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) เช่น บทความหรือหนังสือทางวิชาการ งานวิจัย วารสาร หนังสือพิมพ์ หรือ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ฯลฯ โดยสามารถแบ่งประเภทเอกสารเหล่านี้ตามแหล่งที่ผลิตได้ ดังต่อไปนี้

(1.1) เอกสารที่ผลิตโดยชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล และเครือข่ายพันธมิตร โดยทั่วไปเอกสารประเภทนี้จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับ สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากเขื่อนราษีไศลและผลกระทบที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้าน กิจกรรมและการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้าน ความคิดเห็นและทัศนะของชาวบ้านที่มีต่อโครงการพัฒนาของภาครัฐ และความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านกับป่าทาม ตัวอย่างเอกสารประเภทนี้ เช่น ใบแถลงการณ์ ใบแจ้งข่าว เอกสารเผยแพร่ที่จัดทำโดยกลุ่มสมัชชาคนจนหรือจากองค์กรพัฒนาเอกชน งานวิจัยไต้หวัน เป็นต้น

(1.2) เอกสารที่ผลิตโดยหน่วยงานภาครัฐ โดยทั่วไปเอกสารประเภทนี้จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับ ความจำเป็นในการสร้างเขื่อนและประโยชน์จากเขื่อนราษีไศล ข้อมูลกลุ่มประชาชนที่ต้องการใช้น้ำจากเขื่อน รายงานความคืบหน้าการแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ ฯลฯ ตัวอย่างเอกสารประเภทนี้ เช่น แถลงการณ์ตอบโต้คำกล่าวอ้างของชาวบ้าน งานวิจัยที่รัฐได้ว่าจ้างบริษัทเอกชนทำการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการโขง-ชี-มูล หรือโครงการเขื่อนราษีไศล เอกสารทางราชการ อาทิ มติคณะรัฐมนตรี คำสั่ง หรือหนังสือราชการ เป็นต้น

(1.3) เอกสารที่ผลิตโดยสถาบันการศึกษาหรือสถาบันวิจัย ส่วนใหญ่เอกสารเหล่านี้จะเป็นงานวิจัยและบทความทางวิชาการ ที่ทำการศึกษาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล อย่างเช่น การศึกษาปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็มที่ศึกษาโดยมหาวิทยาลัยมหิดล การศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมของมหาวิทยาลัยขอนแก่น การศึกษาผลกระทบทางสังคม โดยสถาบันสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หรืองานวิจัยและวิทยานิพนธ์จากสถาบันอื่นๆ ในประเด็นที่สอดคล้องกับปัญหาอันเกิดจากเขื่อนราษีไศล เป็นต้น

(1.4) เอกสารที่ผลิตโดยสื่อ เอกสารประเภทนี้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์ ลำดับเหตุการณ์ การโต้ตอบระหว่างรัฐกับชาวบ้าน และทัศนคติของสื่อที่มีต่อภาครัฐหรือชาวบ้าน ตัวอย่างเอกสารประเภทนี้ เช่น ข่าวที่ตัดจากหนังสือพิมพ์ (News Clipping) เอกสารจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับปัญหาอันเกิดจากเขื่อนราษีไศล

(1.5) เอกสารจากกระบวนการยุติธรรมหรือศาล เพื่อให้ข้อมูลในข้อหาต่างๆ ที่ผู้เข้าร่วมขบวนการถูกฟ้องร้องจากการกระทำผิดกฎหมาย อย่างเช่น ส่วนบุคคล คำฟ้องหรือคำพิพากษาของศาล

(2) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ที่ได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) และแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) คือ ทั้งการสัมภาษณ์แบบที่ไม่ได้กำหนดคำถามไว้ก่อนล่วงหน้า กับการสัมภาษณ์แบบที่กำหนดคำถามไว้บ้างแล้วแต่เป็นคำถามปลายเปิด โดยทำการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคล ดังต่อไปนี้

(2.1) บุคคลที่เป็นแกนนำชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล การสัมภาษณ์คนกลุ่มนี้จะได้ข้อมูลในมิติของผู้นำที่คอยขับเคลื่อนการเคลื่อนไหวต่อสู้ ที่บอกถึงประสบการณ์ในการต่อสู้ การตัดสินใจ เป้าหมายของขบวนการ ทัศนคติที่มีต่อรัฐและสังคม บทเรียนสำคัญในมุมมองของผู้นำ โดยเฉพาะบทเรียนจากการมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐ พันธมิตร และสังคมโดยตรง ฯลฯ โดยแกนนำที่ให้ข้อมูลนี้มีหลายระดับหลายประเภท อาทิ

1) แกนนำอาวุโส ซึ่งเป็นแกนนำที่ทำการรวบรวมชาวบ้านตั้งแต่ยุคเริ่มแรกแต่ปัจจุบันไม่ได้ทำหน้าที่เป็นแกนนำแล้ว

2) แกนนำใหญ่ คนกลุ่มนี้เป็นแกนนำหลักซึ่งประกอบไปด้วยคนที่เป็นแกนนำตั้งแต่ยุคเริ่มแรกจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีผู้ที่เข้ามามีบทบาทและขึ้นเป็นแกนนำในภายหลัง ซึ่งในช่วงที่ใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนคนกลุ่มนี้ก็เป็นสมาชิกของขบวนการแล้ว

3) แกนนำบ้าน เป็นกลุ่มคนที่คอยกำกับดูแลชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวซึ่งเป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันกับ แกนนำกลุ่มนี้สามารถให้ข้อมูลการปฏิสัมพันธ์ระหว่างแกนนำกับชาวบ้านที่เป็นสมาชิกของขบวนการ และเป็นกลุ่มคนที่สามารถให้มุมมองในฐานะของคนที่เป็นทั้งผู้นำและผู้ตามได้

4) อดีตแกนนำ เป็นบุคคลที่ถือว่าเป็นแกนนำสำคัญที่นำขบวนการเคลื่อนไหวในช่วงที่มีการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน อีกทั้งยังเป็นแกนนำรุ่นแรกๆ ด้วย

สำหรับแกนนำใหญ่และอดีตแกนนำส่วนหนึ่ง คือ กลุ่มคนที่ถูกออกหมายจับกรณีที่ใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน และมีบางคนที่ถูกดำเนินคดีในชั้นศาลอยู่ในขณะนี้ โดย

คนกลุ่มนี้จะสามารถให้ข้อมูลในเรื่องคดีได้ แต่ว่าแกนนำที่ถูกออกหมายจับบางคนก็เสียชีวิตไปแล้ว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแกนนำที่เคลื่อนไหวมาตั้งแต่รุ่นแรกๆ

(2.2) ชาวบ้านที่เข้าร่วมในการเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วง พ.ศ.2542-2543 ชาวบ้านกลุ่มนี้เป็นชาวบ้านที่มีประสบการณ์โดยตรงจากการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน ซึ่งเป็นชาวบ้านที่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวตั้งแต่ยุคแรกที่ยังเป็นกลุ่มคณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูน (คอปม.) อยู่ จนกระทั่งได้เข้าร่วมกับกลุ่มสมัชชาคนจน เป็นชาวบ้านจาก 3 อำเภอ 3 จังหวัด คือ อ.ราชสีห์ อ.ศรีสะเกษ อ.โพธิ์ทราย อ.ร้อยเอ็ด และ อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ ดังนั้น ชาวบ้านกลุ่มนี้จะสามารถให้ข้อมูลด้านบริบทต่างๆ อันเป็นแรงกดดันให้พวกเขาได้รวมกลุ่มกันออกมาต่อสู้ ที่สะท้อนถึงความเดือดร้อน และคับแค้นใจ บทบาทในฐานะที่เป็นสมาชิกของขบวนการ บทเรียนการต่อสู้ในมิติที่แตกต่างจากแกนนำ และเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น

(2.3) ชาวบ้านที่เคยเป็นกลุ่มต่อต้าน เป็นชาวบ้านที่เคยออกมาต่อต้านกลุ่มชาวบ้าน คอปม. และต่อต้านการจ่ายเงินค่าชดเชยให้กับชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราชสีห์เมื่อปี 2540 ซึ่งถือเป็นบริบทสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในเวลาต่อมา ซึ่งบุคคลที่ให้สัมภาษณ์เป็นแกนนำของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราชสีห์กลุ่มอื่น โดยในปัจจุบันไม่ถือว่าเป็นกลุ่มต่อต้านชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราชสีห์แล้ว เนื่องจาก ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ ได้บรรเทาลงไปมาก อีกทั้งบางกลุ่มก็ได้กลายมาเป็นพันธมิตรเคลื่อนไหวร่วมกัน ดังนั้น ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์คนกลุ่มนี้ จึงเป็นข้อมูลการเคลื่อนไหวในอดีตของกลุ่มต่อต้าน การปลุกระดม และการแยกตัวของสมาชิก ทศนคติที่มีต่อชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราชสีห์ในอดีต การเคลื่อนไหวของกลุ่มในปัจจุบัน และเป้าหมายในอนาคต

(2.4) นักพัฒนาเอกชนที่มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวต่อสู้ การเลือกผู้ให้สัมภาษณ์เป็นการเลือกโดยพิจารณาจากเป็นบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมเคลื่อนไหวกับชาวบ้าน ตั้งแต่เริ่มแรก ซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับชาวบ้านมาโดยตลอด และรู้เห็นเกี่ยวกับการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้าน โดยข้อมูลที่จะได้จากบุคคลเหล่านี้ก็คือ แนวความคิดและการมองปัญหา นักพัฒนาเอกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาเขื่อนราชสีห์ บทบาทของนักพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน การมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในการใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการหรือแม้แต่ปฏิบัติการอารยะขัดขืน ฯลฯ แต่ข้อจำกัดของผู้ให้ข้อมูลประเภทนี้ ก็คือ ผู้ที่เคยร่วมเคลื่อนไหวและอยู่ใกล้ชิดกับชาวบ้านโดยเฉพาะในช่วงที่ใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้เสียชีวิตไปแล้วหลายคน ดังนั้น ข้อมูลบทบาทของนักพัฒนาเอกชนกับการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจึงเป็นการได้ข้อมูลจากการแกนนำซึ่งเป็นผู้ถ่ายทอดประสบการณ์

(2.5) ชำราชการหรือเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่ บุคคลกลุ่มนี้เป็นทั้งข้าราชการที่เคยปฏิบัติงานในพื้นที่และมีส่วนเกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้านมาตั้งแต่เริ่มแรก อีกส่วนเป็นข้าราชการระดับผู้บริหารที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้านในปัจจุบัน โดยข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์คนกลุ่มนี้เป็นข้อมูลทางด้านทัศนคติที่มีต่อขบวนการและพันธมิตรการแก้ไขปัญหาทั้งในอดีตและปัจจุบัน

โครงสร้างงานวิจัย

ในงานวิจัยประกอบไปด้วยเนื้อหาทั้งหมด 5 บทดังนี้

บทที่ 1 บทนำ ประกอบไปด้วย ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา คำถามการวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย สมมติฐานการวิจัย ขอบเขตการศึกษา นิยามศัพท์เฉพาะ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ วิธีการศึกษาวิจัย และโครงสร้างงานวิจัย

บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ประกอบไปด้วย แนวคิด อารยะขัดขืน ลักษณะของปฏิบัติการอารยะขัดขืนในเชิงแนวคิดทฤษฎี ตำแหน่งแห่งที่ของปฏิบัติการอารยะขัดขืนในขบวนการทางสังคม ผลสะท้อนจากปฏิบัติการอารยะขัดขืน การทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบการศึกษาวิทยานิพนธ์

บทที่ 3 แนวคิดและปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล บอกถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากเขื่อนราษีไศล บริบทต่างๆ ที่ส่งผลต่อแนวคิดอารยะขัดขืนของชาวบ้าน ลักษณะของปฏิบัติการอารยะขัดขืน และการวิเคราะห์ปฏิบัติการ

บทที่ 4 ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบาย สาธารณะ เป็นการอธิบายและการวิเคราะห์ผลสะท้อนจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ส่งผลต่อผู้คนในสังคม และกระบวนการทางนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและระบบนิเวศป่าทาม

บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ความนำ

ในบทนี้เป็นการนำเสนอแนวคิด/ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง โดยวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้นำเอาแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืน ทฤษฎีขบวนการทางสังคม มาสร้างเป็นกรอบในการวิเคราะห์ปฏิบัติการอารยะขัดขืน อีกทั้ง ยังได้นำเอาแนวคิดพร้อมทั้งปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่เกิดขึ้นในต่างประเทศมาพิจารณาเพื่อหาแนวโน้มของผลสะท้อนที่เกิดจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนว่าน่าจะส่งผลสะท้อนในรูปแบบใดได้บ้าง ซึ่งสามารถแบ่งเนื้อหาภายในบทได้ ดังนี้

(1) ความเป็นมาของ “แนวคิดอารยะขัดขืน” หัวข้อนี้นำเสนอเพื่อให้เห็นถึงการตีความ การอธิบาย แนวคิดอารยะขัดขืนผ่านนิทานปรัมปรา คติความเชื่อ คำสอนทางศาสนา และวรรณกรรมต่างๆ จนเกิดเป็นทฤษฎีและแนวคิดอารยะขัดขืนมาจนถึงปัจจุบัน

(2) ความชอบธรรมของอารยะขัดขืน การนำเสนอหัวข้อนี้เพื่อแสดงให้เห็นประเด็นที่เป็นข้อถกเถียงอย่างกว้างขวางในต่างประเทศ นั่นคือ ประเด็นเรื่องความชอบธรรมของอารยะขัดขืน เป็นข้อถกเถียงว่าวิธีการต่อต้านแบบผิดกฎหมายนั้นชอบธรรมหรือไม่ ซึ่งฝ่ายที่เห็นว่าอารยะขัดขืนนั้นชอบธรรมได้ให้เหตุผลว่าอารยะขัดขืนเป็นการกระทำที่เต็มเปี่ยมไปด้วย “มโนธรรมสำนึก” (Conscientious) โดยหัวข้อนี้จะช่วยชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการทำอารยะขัดขืนกับมโนธรรมสำนึกของผู้กระทำ อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ไปปรากฏในแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืนในเวลาต่อมา

(3) ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในขบวนการทางสังคม หัวข้อนี้เกิดจากการมองอารยะขัดขืนในฐานะที่เป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ดังนั้น ภายใต้หัวข้อนี้จึงได้นำเอาทฤษฎีขบวนการทางสังคมมาปรับใช้ร่วมกับทฤษฎีอารยะขัดขืน ในการระบุตัวชี้วัดทางทฤษฎีเพื่อเป็นแนวทางในการตอบคำถามการวิจัยว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนมีลักษณะอย่างไร

(4) ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืน เกิดจากการมองผลสะท้อน (Impact) ที่เกิดตามมาภายหลังจากที่ขบวนการได้ใช้ยุทธวิธีแบบอารยะขัดขืนแล้ว ดังนั้น ภายใต้หัวข้อนี้จึงได้นำทฤษฎีขบวนการทางสังคมในประเด็นผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมมาประยุกต์ใช้ร่วมกับแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืน เพื่อพิจารณาว่าผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนนั้นสามารถเกิดขึ้นในรูปแบบใดได้บ้าง

(5) วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เป็นการนำเสนองานศึกษาที่มีการนำแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืนมาใช้พร้อมกับผลการศึกษา

(6) กรอบการศึกษาวิทยานิพนธ์ เพื่อเสนอว่าวิทยานิพนธ์นี้ได้นำเสนอแนวคิด/ทฤษฎีที่นำเสนอมาทั้งหมดมาปรับใช้เพื่อตอบคำถามการวิจัยอย่างไร พร้อมทั้งนำเสนอกรอบโครงที่จะทำการศึกษา วิเคราะห์ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

1. ความเป็นมาของ “แนวคิดอารยะขัดขืน”

แนวคิดอารยะขัดขืน (Civil Disobedience) ได้พัฒนาและเติบโตขึ้นท่ามกลางความจำเป็นของระบอบประชาธิปไตย ถึงแม้ว่าในประวัติศาสตร์ที่ยาวนานจะมีแนวคิดดังกล่าวปรากฏอยู่บ้างก่อนที่สังคมประชาธิปไตยจะถือกำเนิดขึ้น แต่ก็เชื่อว่าแนวคิดดังกล่าวจะได้รับการสถาปนาว่าเป็นแนวความคิดที่ถูกต้องชอบธรรม เพราะในอดีตแนวคิดเรื่องการขัดขืน/ไม่เชื่อฟังผู้ปกครองหรืออำนาจรัฐ ถือเป็นแนวคิดที่ไร้ความชอบธรรม ผู้ที่ต่อต้านจะถูกกล่าวหาว่าเป็น “กบฏ” ซึ่งจะถูกลงโทษอย่างรุนแรง หรือแม้แต่ในสังคมที่ไม่ได้ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย อาทิ ระบอบสังคมนิยม ระบอบคอมมิวนิสต์ หรือระบอบเผด็จการ ต่างก็ไม่ปรารถนาที่จะเห็นประชาชนลุกขึ้นมาต่อต้านขัดขืนผู้ปกครอง ซึ่งแตกต่างจากสังคมประชาธิปไตยที่มีแนวคิดเรื่อง “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” มารองรับการกระทำดังกล่าวให้กลายเป็นเรื่องที่ถูกต้องชอบธรรมที่พลเมืองสามารถจะกระทำเช่นนั้นได้

ในงานทางวิชาการส่วนใหญ่ มักจะอธิบายรากเหง้าหรือต้นกำเนิดแนวคิดอารยะขัดขืน ผ่านนิทานปรัมปรา คติความเชื่อ และคำสอนทางศาสนา โดยอธิบายผ่านพฤติกรรมของตัวละครที่ปฏิเสธที่จะเชื่อฟังคำสั่งของผู้ปกครอง โดยมักจะอ้างถึงกฎที่สูงส่งกว่าคำสั่งนั้น (Higher Law) หรือเป็นการขัดขืนด้วยเหตุอันดี (A good cause) อาทิ การนำเรื่องราวของ Prometheus ตามตำนานเทพปกรณัมกรีกโบราณมาประกอบการอธิบาย ซึ่ง Prometheus ได้ขัดคำสั่งของมหาเทพ Zeus ที่ห้ามไม่ให้ทวยเทพสอนวิทยาการใดๆ ให้แก่มนุษย์ เพื่อให้มนุษย์ยังคงเชื่อฟัง และยังสวดอ้อนวอนต่อพระองค์อยู่ แต่ Prometheus เกิดความสงสารมวลมนุษย์ จึงได้นำ “ไฟ” มาให้กับมนุษย์ พร้อมกับสอนให้มนุษย์รู้จักใช้ประโยชน์จากไฟ การกระทำของ Prometheus ทำให้ Zeus โกรธมากเพราะถือว่าเป็นการขัดคำสั่ง Zeus จึงได้สั่งลงโทษเขา หรือเรื่องราวของ Antigone ที่ออกมาคัดค้านคำสั่งของกษัตริย์ผู้เป็นลุง ที่ห้ามไม่ให้ฝังศพน้องชายของเธอในข้อหากบฏ ในที่สุด Antigone ก็ขัดคำสั่งโดยการนำศพน้องชายไปฝัง และเธอก็ถูกคุมขังให้ตายทั้งเป็น

นอกจากนี้ การขัดขืนคำสั่งหรือกฎหมายของผู้ปกครองโดยอ้างกฎที่สูงส่งกว่า (Higher Law) ยังปรากฏในคริสต์ธรรมคัมภีร์ อย่างเช่น เรื่องราวของ Daniel ผู้มีความสามารถ

ในทางพยากรณ์และทำนายความฝัน ซึ่งเขาได้รับการยกย่องจากกษัตริย์แห่งบาบิโลนในฐานะผู้มี
ความสามารถเลิศล้ำ จนเป็นที่อิจฉาริษยาของเหล่าศัตรูในราชวัง กลุ่มคนที่อิจฉา Daniel จึงคิดหา
หนทางก่อกวนแกล้งเขา โดยการทูลขอให้กษัตริย์ Darius ลงพระนามในกฎหมายห้ามมิให้ผู้ใดทำ
ความเคารพหรือสวดอ้อนวอนต่อพระผู้เป็นเจ้ายกเว้นจะทำความเคารพต่อกษัตริย์เท่านั้น หาก
ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามจะถูกนำไปทิ้งไว้ในถ้ำสิงโต กษัตริย์ได้ลงนามในกฎหมายนั้น แต่ Daniel ก็ยังคง
สวดอ้อนวอนต่อพระผู้เป็นเจ้ายิ่งที่เคยปฏิบัติมา เขาจึงถูกลงโทษให้ไปอยู่ในถ้ำของสิงโตและรอด
พ้นจากสิงโตมาได้ด้วยการสวดอ้อนวอนต่อพระผู้เป็นเจ้า หรือเรื่องเล่าโศกนาฏกรรมในฮีบรูไบเบิล
(The Hebrew Bible) ที่เล่าถึงเรื่องราวของหมอต้าแยชวาฮิบรูซัดคำสั่งฟาโรห์ ที่สั่งให้ฆ่าเด็กเกิด
ใหม่ที่เป็นผู้ชายทิ้งเสียให้หมด แต่บรรดาหมอต้าแยชไม่ทำตามโดยอ้างว่าพวกตนกลัวพระผู้เป็นเจ้า
(God) มากกว่า¹

ตัวอย่างการขัดขืน ไม่เชื่อฟัง ที่กล่าวมาข้างต้น กล่าวได้ว่าเป็นการขัดขืนโดยใช้
ความเชื่อทางศีลธรรมส่วนบุคคล (Personal morality) เป็นเกณฑ์ในการประเมินว่ากฎหมายหรือ
คำสั่งนั้นผิดถูกอย่างไร โดยลักษณะเด่นของการขัดขืน ไม่เชื่อฟัง ที่ยกมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึง
รากเหง้าแนวคิดแบบอารยะขัดขืนที่ว่า การขัดขืนไม่เชื่อฟัง เป็นเพียงการปฏิเสธที่จะทำตามในบาง
กรณีเท่านั้น ไม่ใช่การปฏิเสธอำนาจทั้งหมดของผู้ปกครองหรือกฎหมายทั้งระบบ และไม่ใช่การขัด
ขืนเพื่อก่อการกบฏด้วย

จากตรงนี้จะเห็นว่า หากพบว่ากฎหมายหรือคำสั่งของรัฐหรือขององค์กรมีข้อบกพร่อง
ซึ่งความเป็นธรรม หรือขัดกับมโนสำนึกส่วนบุคคลก็ ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองมีทางเลือกอยู่ 3 ประการ ที่
จะยอมเชื่อฟังแต่โดยดี หรือทำการประท้วงคัดค้านแต่ก็ยังปฏิบัติตามคำสั่งอยู่ หรือไม่เชื่อฟังและ
ไม่ปฏิบัติตามเลย ในนครรัฐกรีกโบราณเคยมีกรณีเช่นนี้เกิดขึ้นอยู่ครั้งหนึ่ง เป็นเรื่องราวของนัก
ปรัชญาการเมืองคนสำคัญที่ชื่อ Socrates ชายผู้ชอบตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบโดยการ
ซักถามพูดคุยกับผู้คน การกระทำของเขาเป็นการมุ่งแสวงหาสัจธรรมบางอย่าง และดำเนินชีวิต
ตามสัจธรรมนั้นซึ่งเขาเห็นว่าเป็นเรื่องที่ถูกต้องดีแล้ว Socrates ได้ดำเนินชีวิตเยี่ยงนี้มาตลอดชีวิต
ของเขา จนกระทั่งวันหนึ่งพวกไซฟิสต์ ฝ่ายที่อิจฉาริษยาและเป็นศัตรูของเขา ได้กล่าวหา Socrates
ว่าไม่เชื่อในพระเจ้าประจำชาติ อีกทั้งยังได้ชักจูงเด็กหนุ่มในเอเธนส์ให้เสียผู้เสียคน

ในหนังสือบทสนทนาของ Plato เรื่อง Apology มีเรื่องราวที่ Socrates ได้แก้ข้อ
กล่าวหาต่อสาธารณชนชาวเอเธนส์ โดยระบุว่า การตัดสินลงโทษเขานั้นไร้ซึ่งความเป็นธรรม ซึ่ง

¹ Shaon K. Walsh and Evelyn D. Asch, *Civil Disobedience* (Boston, Mass: Thomson Wadsworth, 2005), pp. 57-58.

ความอยุติธรรมที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากอคติและความเกลียดชังของคนหมู่มากที่มักจะตัดสินอะไรผิดๆ เสมอ² การตัดสินลงโทษ Socrates ทำให้เขาถูกคุมขังและถูกตัดสินให้ประหารชีวิตโดยการดื่มยาพิษ โดยในหนังสือเรื่อง Crito ของ Plato ได้บรรยายเหตุการณ์ตอนหนึ่งที่ Crito พยายามจะช่วย Socrates หลบหนีออกจากคุก แต่ Socrates ก็ปฏิเสธโดยให้เหตุผลว่า การหลบหนีคือการไม่เคารพในระบบกฎหมาย ซึ่งประชาชนมีพันธะที่จะต้องเชื่อฟังกฎหมาย สำหรับ Socrates แล้วระบบกฎหมายของเอเธนส์เปรียบเสมือน ผู้มีพระคุณ ที่เป็นผู้ให้กำเนิด เลี้ยงดู และให้การศึกษาแก่เขา³ เขากล่าวว่าการที่เขาใช้ชีวิตอยู่ในเอเธนส์ได้ตลอด 70 ปี นั้นเพราะเขาชอบเอเธนส์และยอมรับในระบบกฎหมายของที่นี่ ดังนั้น เขาจึงยอมตายเพื่อที่จะได้ดำรงระบบกฎหมายของเอเธนส์ไว้เพียงเพราะเขาเชื่อมั่นว่า ความยุติธรรม ความถูกต้อง และระบบกฎหมาย คือสิ่งที่มีค่าแก่มนุษย์

มีการตั้งข้อสังเกตว่า แนวความคิดของ Socrates ในหนังสือเรื่อง Apology และ Crito นั้นขัดแย้งกันอยู่ ในประเด็นที่ว่า “กฎหมายของเอเธนส์นั้นยุติธรรมหรือไม่ในสายตาของ Socrates?” แต่คำตอบที่น่าจะเป็นไปได้ก็คือ Socrates เชื่อมั่นว่ากฎหมายของเอเธนส์นั้นยุติธรรม เพียงแต่ว่าการที่ตุลาการและผู้พิพากษานักกฎหมายมาใช้ตัดสินโทษของเขานั้นไม่ยุติธรรม อีกทั้งความอยุติธรรมก็เกิดขึ้นจากอคติและความเกลียดชังของเสียงส่วนใหญ่ บทสนทนาระหว่าง Socrates กับ Crito ได้สะท้อนให้เห็นชัดเจนว่า Socrates เคารพต่อการดำรงอยู่ของระบบกฎหมาย การขัดขึ้นไม่เชื่อฟังกฎหมายของเขา เกิดจากความเชื่อมั่นว่าสิ่งที่ตนเองทำอยู่เป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงามแล้ว แม้ความเชื่อมั่นที่ว่ามันจะขัดกับหลักกฎหมายบางข้อ หรือขัดกับความเชื่อประเพณีนิยมของเอเธนส์ก็ตาม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าเขาปฏิเสธระบบกฎหมายของเอเธนส์ตรงกันข้าม เขากลับเคารพต่อการดำรงอยู่ของระบบกฎหมาย และพร้อมที่จะดำรงการปกครองโดยระบบกฎหมายเอาไว้ด้วยการยอมรับการลงโทษประหารชีวิต

การขัดขึ้น/ไม่เชื่อฟัง ของ Socrates ยังคงเป็นการขัดขึ้นตามความเชื่อทางศีลธรรมส่วนบุคคล แต่จุดเด่นการอารยะขัดขึ้นของ Socrates ก็คือ การทำผิดแล้วยอมรับการลงโทษ ที่ช่วยสะท้อนเจตนาที่แท้จริงของผู้กระทำการอารยะขัดขึ้นว่าไม่ใช่ผู้ปฏิเสธระบบกฎหมายแห่งรัฐ หรือระบอบการปกครองที่ดำรงอยู่ แต่เป็นการกระทำของผู้ที่เคารพต่อระบบกฎหมายเหนือกว่าสิ่งอื่นใด

² สมบัติ จันทวงศ์, บทสนทนาของเพลโต: ยูโทโฟร อโพโลจี ไครโต (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2549), หน้า

³ เรื่องเดียวกัน

อย่างไรก็ดี แนวคิดเรื่องการขัดขืนไม่เชื่อฟัง โดยอ้างความเชื่อทางศีลธรรมส่วนบุคคล (Personal morality) ยังคงปรากฏให้เห็นในสังคมสมัยใหม่ อาทิ การต่อต้านอำนาจรัฐของ Henry David Thoreau กล่าวคือ Thoreau เป็นชาวอเมริกันคนหนึ่งที่ไม่ได้กับการก่อสงครามเม็กซิกันของรัฐบาล (Mexican-American War 1846-1848) และการมีทาสในสหรัฐอเมริกา เขาเห็นว่าบางครั้งรัฐก็ทำในสิ่งที่อยู่ศีลธรรม ความไม่พอใจดังกล่าวทำให้เขาปฏิเสธที่จะให้ความร่วมมือกับรัฐ โดยการปฏิเสธที่จะจ่ายภาษีรายบุคคล (Poll Tax) ให้กับรัฐแมสซาชูเซตส์ จนกระทั่งถูกจับและถูกคุมขังเป็นเวลาหนึ่งคืน กล่าวได้ว่าทอโรมีพันธะสัญญาบางอย่างที่เหนือกว่าพันธะสัญญาทางกฎหมาย ดังที่เขาบอกว่า “ข้าพเจ้าทำให้สิ่งที่ข้าพเจ้าคิดว่ามันถูกต้อง”⁴

Thoreau เห็นว่า นโยบายการก่อสงครามเม็กซิกันและการมีทาสในสหรัฐอเมริกา นั้นขัดกับ “มโนธรรมสำนึก” (Conscientious) ของเขา “ควรหรือที่ประชาชนพลเมือง จะยอมสละมโนธรรมของตนให้แก่ผู้ออกกฎหมาย แม้แต่เพียงชั่วจิตใจหนึ่งหรือชั่วพริบตาหนึ่ง ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว มนุษย์จะมีมโนธรรมไว้เพื่อสิ่งใดกันเล่า ข้าพเจ้าเชื่อว่าเราควรจะเป็นมนุษย์ก่อนสิ่งอื่นใด และเป็นพลเมืองในอันดับถัดไป คงจะไม่ถูกต้องนักที่จะมอบความเคารพให้แก่กฎหมายยิ่งกว่าความถูกต้องที่ยังธรรม พันธะหน้าที่เพียงหนึ่งเดียวที่ข้าพเจ้ามีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามก็คือ การกระทำในสิ่งที่ข้าพเจ้าคิดว่าถูกต้องในทุกกาลสถาน”⁵ Thoreau ไม่แยแสต่อการรอคอยฉันทามติจากคนส่วนใหญ่เพื่อตัดสินว่าสิ่งใดถูกต้อง เพราะเขาเห็นว่าปัจเจกชนสามารถปฏิเสธที่จะให้ความร่วมมือกับรัฐที่ใช้อำนาจอย่างอยู่ศีลธรรมได้ในทันที เมื่อมโนธรรมสำนึกของเขาเรียกร้องให้ทำเช่นนั้น การสนับสนุนพลังของปัจเจกชนทำให้ Thoreau ได้รับฉายาว่าเป็นนักอนาธิปไตยผู้ยิ่งใหญ่ของสหรัฐอเมริกา

กล่าวกันว่าแนวคิดของ Thoreau สะท้อนแนวคิดแบบนักอนาธิปไตยคนหนึ่ง ซึ่งงานของเขาก็สะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนปวกเปียกของระบอบประชาธิปไตยในสหรัฐอเมริกา ขณะนั้น ดังเห็นได้จากการเสียดสีวัฒนธรรมทางการเมืองที่เป็นอยู่ โดย Thoreau ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมในการเลือกตั้งว่า ผู้มีสิทธิเลือกตั้งส่วนใหญ่มักจะไปลงคะแนนเสียงอย่างเสียมิได้ เพื่อแสดงว่าตนได้ตัดสินใจเลือกในสิ่งที่เห็นว่าเหมาะสมที่สุด แต่มักจะไม่ติดตามหรือรับผิดชอบต่อการตัดสินใจดังกล่าว เพราะตระหนักเสมอว่าเป็นเรื่องที่มีมหาชนจะต้องรับผิดชอบร่วมกัน การกล่าวเช่นนี้ของ Thoreau เป็นการตอกย้ำว่าด้วยกระบวนการประชาธิปไตยที่มุ่งรอคอยแต่ฉันทามติ

⁴ Shaon K. Walsh and Evelyn D. Asch, *Civil Disobedience*, p. 108.

⁵ เฮนรี เดวิด ทอโร, “ด้านอำนาจรัฐ,” แปลโดย พจนาน จันทรสันติ, ใน *อารยะขัดขืน*, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

จากเสียงส่วนใหญ่ ได้ทำให้คนขาดสำนึกที่จะรับผิดชอบทางการเมืองด้วยการเกี่ยงงอนและปิด
ความรับผิดชอบให้เป็นเรื่องของส่วนรวมไป ดังนั้น Thoreau จึงเห็นว่าพลังต่อต้านของปัจเจกชน
เป็นพลังที่เกิดได้ง่ายและรวดเร็วกว่า โดยสามารถทำได้ในทันทีเมื่อพบว่าความอยุติธรรมได้เกิดขึ้น
แล้ว

คุณูปการอันสำคัญจากการปฏิเสธที่จะจ่ายภาษีของ Thoreau คือ การก่อกำเนิด
คำว่าอารยะขัดขืน (Civil Disobedience)* ดังนั้น การตีความและการทำความเข้าใจเกี่ยวกับ
แนวคิดอารยะขัดขืนในเวลาต่อมา จึงได้เริ่มต้นตีความจากงานเขียนของ Thoreau ทำให้พบ
จุดเด่นของแนวคิดที่ได้รับการยอมรับ และจุดด้อยบางประการที่ทำให้กลายเป็นข้อถกเถียงสำคัญ
ในเวลาต่อมา อย่างเช่น หนึ่ง อารยะขัดขืน คือ การแสดงออกในลักษณะการประท้วง คัดค้าน ต่อ
นโยบายหรือกฎหมายที่อยุติธรรม ด้วยการละเมิดกฎหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง สอง นโยบายหรือ
กฎหมายใดที่อยุติธรรมหรืออยุติธรรมสามารถประเมินได้จาก “มโนธรรมสำนึกส่วนบุคคล” สาม ใน
การทำอารยะขัดขืน บุคคลสามารถกระทำการตามลำพังได้ โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งมวลชน ซึ่ง
แนวคิดข้อแรก ถือเป็นลักษณะพิเศษของอารยะขัดขืนและได้รับการยอมรับทั่วไป แต่ข้อสอง และ
ข้อสาม ยังมีขอบกพร่องทางความคิดบางประการที่ถูกนำไปเป็นประเด็นถกเถียงในเวลาต่อมา
บ้างก็กล่าวว่าผู้ทำอารยะขัดขืนไม่ควรจะอ้างมโนธรรมสำนึกส่วนบุคคล เพราะบุคคลไม่ควรจะ
ใช้อัตวิสัยในการตัดสินว่ากฎหมายใดถูกหรือผิดอย่างไร หรือข้อวิพากษ์วิจารณ์ที่ว่า Thoreau จะ
ยืนยันได้อย่างไรว่าการปฏิเสธที่จะจ่ายภาษีของเขา เป็นการเรียกร้องเพื่อสังคมโดยรวมที่ไม่ใช่
กระทำไปเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งเขาก็กระทำการอย่างเจียมๆ เพียงลำพัง โดยที่สังคมก็ไม่ได้
รับรู้เจตนาและการกระทำของเขาแต่อย่างใด อนึ่ง ข้อถกเถียงและข้อวิพากษ์วิจารณ์เหล่านี้ ได้
กลายเป็นประเด็นสำคัญที่ส่งผลต่อการนิยามอารยะขัดขืนในเวลาต่อมาด้วย ซึ่งผู้วิจัยจะทำการ
อธิบายในหัวข้อถัดไป

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะเป็นการตีความแนวคิดอารยะขัดขืนผ่าน นิทานปรัมปรา หรือ
หลักคำสอนทางศาสนา การทำอารยะขัดขืนของ Socrates หรือแม้กระทั่งการกระทำของ
Thoreau ทำให้พบจุดร่วมที่เป็นลักษณะพิเศษของแนวคิดอารยะขัดขืนที่ว่า “อารยะขัดขืน” เป็น

---

* งานของ Thoreau แรกเริ่มไม่ได้ใช้ชื่อ “Civil Disobedience” แต่ใช้ชื่อ “Resistance to Civil Government” ใน
Aesthetics Papers และใช้ชื่อ “On the Relation of the Individual to the State” เมื่อครั้งที่ Thoreau ได้บรรยายเรื่องนี้ในเดือนมกราคม 1848
ดังนั้น ในช่วงที่เขายังมีชีวิตอยู่ คำว่า “Civil Disobedience” ยังไม่ได้มีการบัญญัติขึ้นแต่อย่างใด แต่เมื่อเขาเสียชีวิตไปแล้วประมาณ 4 ปี
งานชิ้นนี้ได้ถูกนำมาตีพิมพ์ซ้ำในปี 1866 ในนิตยสาร Anti-Slavery โดยใช้ชื่อบทความนี้ว่า “Civil Disobedience” พิธีกรรมได้ใน
ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, อารยะขัดขืน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2549), หน้า 44.

การขัดขืนไม่เชื่อฟัง หรือการต่อต้านคัดค้าน คำสั่งของผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครอง นโยบายบางประการ หรือกฎหมายบางฉบับ ที่ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายจะล้มล้างการปกครองที่ดำรงอยู่ หรือระบบกฎหมายแห่งรัฐ* โดยที่การต่อต้าน ขัดขืน เกิดจากการที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนเห็นว่า คำสั่ง นโยบาย หรือกฎหมายนั้น ขัดกับมโนธรรมสำนึกของเขา (Conscientious) หรือขัดกับ หลักศีลธรรมที่เขายึดถือ (Personal morality)

หลังจากที่เวลาล่วงเลยมาประมาณ 150 ปี นับจากการทำอารยะขัดขืนของ Thoreau วิธีการแบบอารยะขัดขืนจึงได้ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายอีกครั้ง ในฐานะที่เป็นยุทธวิธีการต่อสู้แบบสันติวิธี (Nonviolent) ของขบวนการทางสังคม ผู้ที่นำเอาสันติวิธีมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ให้เห็นเป็นรูปธรรมจริงๆ ก็คือ Mohandas K. Gandhi ผู้นำขบวนการเคลื่อนไหวในอินเดีย Gandhi (1919) วางตำแหน่งแห่งที่อารยะขัดขืนไว้เป็นส่วนหนึ่งของ “หลักการ สัตยาเคราะห์” (Satyagraha) เขาเปรียบเทียบหลักการสัตยาเคราะห์ว่าเปรียบเสมือนต้นไทร ที่แตกกิ่งก้านสาขามากมาย ซึ่งอารยะขัดขืนก็เป็นกิ่งก้านหนึ่ง ในขณะที่ “สัตยะ” (Satya) ที่หมายถึง ความจริง (Truth) และ “อหิงสา” (Ahimsa) ที่หมายความว่า การไม่ใช้ความรุนแรง (Nonviolent) เปรียบเสมือนเหมือนลำต้นที่คอยหล่อเลี้ยงกิ่งก้านเหล่านั้น⁶ กล่าวได้ว่า อารยะขัดขืน เป็น เครื่องมืออย่างหนึ่งตามวิถีทางอหิงสา ในขณะที่มีสัตยะเป็นเป้าหมายที่จะต้องแสวงหา

ตามความเชื่อของศาสนาฮินดูนั้น เชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถที่ประจักษ์แจ้งใน ปรมาตม์ หรือภาวะอนันต์ได้ ด้วยความเพียรพยายามจนกระทั่งได้รวมเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้า ดังนั้น “การแสวงหาสัตยะ” จึงเป็นความพยายามที่จะประจักษ์แจ้งในปรมาตม์ แต่ปรมาตม์ที่ว่ามีไม่ อาจรู้ได้โดยมนุษย์ที่จิตยังไม่บรรลุนั้น และในเมื่อมนุษย์ไม่มีความสามารถที่จะล่วงรู้สัตยะที่เป็น ปรมาตม์ได้ จึงควรเปิดใจกว้างรับฟังผู้อื่น เพราะ “สิ่งที่คนหนึ่งถือว่าเป็นสัตยะ แต่อาจกลายเป็น ความผิดในสายตาคนอื่นก็ได้”⁷ กล่าวได้ว่า มนุษย์แต่ละคนต่างก็มีสัตยะหรือความจริงที่ยึดถือ แตกต่างกันไป

* แม้ว่า Thoreau จะได้รับการกล่าวขานว่าเป็นนักอนาธิปไตย แต่ในงานเขียนของเขาก็ไม่ได้บ่งชี้ว่า เขาต้องการ ล้มล้างระบอบการปกครองหรือระบบกฎหมายของสหรัฐอเมริกาแต่อย่างใด เขาเพียงแต่นำเสนอพลังของปัจเจกบุคคลในการต่อต้าน อำนาจรัฐที่เห็นว่า ยุติธรรมเท่านั้น

⁶ Mohandas K. Gandhi, “The Hindu: 21 Apr. 1919,” in *Civil Disobedience*, eds. Sharon K. Walsh and Evelyn D. Asch (Boston, Mass: Thomson Wadsworth, 2005), p. 138.

⁷ โจแอน บอนดูแรนต์, *อหิงสาอาวุธของคนกล้า: ศึกษาปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของคานธี*, แปลโดย ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2536), หน้า 3.

ด้วยเหตุนี้ สัตยาเคราะห์ของ Gandhi จึงเป็นการแสวงหาสัจจะ ซึ่งสัจจะที่เวลานี้ยังไม่ใช้ในชั้นปรมาตม⁸ วิธีการที่จะให้เกิดการประจักษ์แจ้งในตนเองได้นั้น ก็คือ การลองผิดลองถูกลองความจริงในหลายๆ วิธี ดังนั้น การปฏิบัติจึงเป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับหลักสัตยาเคราะห์ ด้วยเหตุนี้ Gandhi จึงกำหนดให้ “อหิงสา” เป็นมรรควิธีหรือภาคปฏิบัติของสัตยาเคราะห์ “ข้าพเจ้าต้องการเข้าเฝ้าพระเจ้า พระเจ้าที่ข้าพเจ้ารู้จักคือ “สัจจะ” สำหรับข้าพเจ้า หนทางเดียวที่จะทำให้รู้จักพระเจ้า แน่แน่นอน คือ อหิงสา ความรัก”⁹

สำหรับ Gandhi แล้ว อหิงสา คือ การไม่ทำร้ายผู้อื่น ทั้งทางร่างกาย ความคิด และจิตใจ นอกจากนี้ยังมีความหมายรวมไปถึงการมอบความรักแก่ผู้อื่นด้วย แม้กระทั่งกับคนที่ เป็นศัตรู ดังนั้น อหิงสาและความรักจึงเป็นสิ่งเดียวกัน Gandhi กล่าวว่า “สัจจะไม่อนุญาตให้ใช้ ความรุนแรง เพราะมนุษย์ไม่สามารถที่จะล่วงรู้สัจจะได้ ดังนั้นจึงไม่สามารถที่จะอยู่ในฐานะที่จะ ลงโทษผู้ใดได้” และ “ในการแสวงหาสัจจะนั้น การใช้ความรุนแรงต่อผู้อื่นเป็นสิ่งมิอาจกระทำได้ เขาต้องถอยห่างจากการกระทำอันผิดพลาด โดยมีความอดทนและความเห็นอกเห็นใจมาแทนที่”¹⁰

ด้วยวิถีทางอหิงสา ความอดทนอดกลั้นของนักสัตยาเคราะห์จึงเป็นสิ่งสำคัญมาก ดังนั้น Gandhi จึงกำหนดให้นักสัตยาเคราะห์ต้องมี “ตบะ” หรือ การยอมรับความทุกข์ยาก ซึ่งเป็นการข่มใจตนเองอย่างหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่าเป็นการกดขี่เพื่อไม่ให้เกิดความรุนแรง “สัตยาเคราะห์ ไม่มีความคิดแม้แต่น้อยที่จะเบียดเบียนผู้อื่น สัตยาเคราะห์เป็นการเอาชนะคู่แข่งด้วยความทุกข์ยากเสียเอง”¹¹ การยอมรับความทุกข์ยากคือ การยอมเสียสละตนเอง แม้กระทั่งความตาย เพื่อให้หลุดพ้นจากความขลาดกลัว ดังนั้น การยอมรับความทุกข์ยากจึงเป็นความกล้าหาญอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ วิถีทางอหิงสา จึงไม่ใช้การยอมเพราะไม่สามารถต่อสู้ได้ หรือเพราะความอ่อนแอ แต่เป็นการยอมทั้งๆ ที่มีศักยภาพที่จะต่อสู้ได้ แต่ก็ข่มใจตนเอง เพื่อยอมรับความทุกข์ยากและความเจ็บปวดนั่นเอง ซึ่งนี่ก็คือการเสียสละและความกล้าหาญของนักสัตยาเคราะห์

จากหลักสัตยาเคราะห์ของ Gandhi เมื่อนำมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือในการ เคลื่อนไหวต่อสู้ในอินเดีย สามารถสรุปได้ว่า การแสวงหาสัจจะหรือความจริง เปรียบเสมือนการ แสวงหาความยุติธรรม ซึ่งนักสัตยาเคราะห์ (ผู้ประท้วง) และรัฐบาล อาจจะมีเชื่อในเรื่อง

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2-3.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

ความยุติธรรม (สัจจะ) แตกต่างกันไป ดังนั้น Gandhi จึงแนะนำให้ นักสัตยาเคราะห์ยึดมั่นในสิ่งที่ตนเองเชื่อว่าเป็นความจริงเสียก่อน จนกว่าจะถูกโน้มน้าวให้เห็นเป็นอย่างอื่น ในขณะเดียวกัน นักสัตยาเคราะห์ก็ต้องพยายามที่จะชักชวนฝ่ายตรงข้ามให้เห็นเช่นเดียวกันกับตนอย่างไม่ลดละ ด้วยวิถีทางอหิงสาและถ้านักสัตยาเคราะห์ต้องบาดเจ็บล้มตาย นั้นหมายความว่าเขาได้ทำตามหลักการทรมานรับความทุกข์ยากและยืนยันในสัจจะตามที่เขาเข้าใจแล้ว

สำหรับ “อารยะขัดขืน” (Civil Disobedience) ตามหลักสัตยาเคราะห์ของ Gandhi คือ วิธีการละเมิดกฎหมายที่ถูกต้องอย่างผิดศีลธรรม โดยเขาได้ยกการกระทำของ Thoreau เป็นตัวอย่าง แต่ Gandhi เห็นว่า Thoreau ยังไม่ใช่ผู้ที่ชนะด้วยการไม่ใช้ความรุนแรง นั่นอาจเป็นเพราะอารยะขัดขืนในแบบ Thoreau มีลักษณะพิเศษที่จำกัดอยู่เพียงแค่การละเมิดกฎหมายเท่านั้น แต่สำหรับ Gandhi (1921) อารยะขัดขืนนอกจากจะเป็นการละเมิดกฎหมายที่ขัดกับหลักศีลธรรมแล้ว ยังเป็นการทำผิดกฎหมายแบบอารยะ (Civil) ด้วย นั่นคือการไม่ใช้ความรุนแรงหรืออหิงสา อีกทั้ง ผู้กระทำการอารยะขัดขืนจะต้องยอมรับโทษตามกฎหมายและยินดีที่จะถูกจำคุกด้วย¹²

นอกจากนี้ การต่อสู้ในอินเดียตามหลักสัตยาเคราะห์ ยังมียุทธวิธีอีกอย่างหนึ่งที่ถูกนำมาใช้เสมอ นั่นคือ การไม่ให้ความร่วมมือกับรัฐ (Non-cooperation) Gandhi (1921) อธิบายว่า ยุทธวิธีนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าประชาชนได้เพิกถอนการให้ความร่วมมือกับรัฐ ซึ่งภาพลักษณ์ของยุทธวิธีถือว่าการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ในขณะที่ภาพลักษณ์ของอารยะขัดขืนนั้นมีความป่าเถื่อนยิ่งกว่า โดยทั่วไปยุทธวิธีการไม่ให้ความร่วมมือกับรัฐนั้นผู้ประท้วงสามารถสร้างความเข้าใจต่อสังคมได้ง่ายกว่าอารยะขัดขืน อีกทั้งขบวนการมวลชนยังสามารถดำเนินการได้อย่างปลอดภัย ในขณะที่อารยะขัดขืนได้ส่งถึงนิสัยที่มีเจตนาจะละเมิดต่อกฎหมาย โดยปราศจากความกลัวที่จะถูกลงโทษ และโดยทั่วไปมักจะถูกเลือกใช้เป็นมาตรการขั้นสุดท้าย หรือเลือกใช้ในขั้นเริ่มต้นบ้าง แต่ใช้เพียงเล็กน้อยถ้าเทียบกับมาตรการขั้นอื่นๆ¹³

จะเห็นว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนตามหลักสัตยาเคราะห์ของ Gandhi เป็นเหมือนการต่อ ยอดแนวคิดอารยะขัดขืนของ Thoreau ที่มีลักษณะพิเศษ คือ การต่อต้านรัฐโดยการละเมิดกฎหมาย หากผู้กระทำการอารยะขัดขืนเห็นว่านโยบายหรือกฎหมายบางอย่างของรัฐนั้นไร้ซึ่งความยุติธรรมตามมโนธรรมสำนึกของเขา ในขณะที่แนวคิดอารยะขัดขืนของ Gandhi คือ การ

¹² Mohandas K. Gandhi, “Young India: 21st March 1921,” in *Civil Disobedience*, eds. Sharon K. Walsh and Evelyn D.

Asch (Boston, Mass: Thomson Wadsworth, 2005), p. 140.

¹³ Ibid.

ละเมิดกฎหมายที่ถูกบัญญัติขึ้นอย่างไร้ศีลธรรม จะเห็นว่า แนวคิดของทั้งสองเหมือนกันตรงที่ เป็นการต่อต้านโดยการจงใจละเมิดกฎหมาย และการอ้างเหตุผลทางศีลธรรมส่วนบุคคลเช่นเดียวกัน โดยที่ Thoreau อ้างมโนธรรมสำนึกของบุคคล ส่วน Gandhi อ้างหลักศีลธรรม ที่อนุมานได้ว่าเป็น “สัจจะ” ที่บุคคลยึดถือ

ในส่วนที่เป็นข้อแตกต่างระหว่าง Thoreau กับ Gandhi ก็คือ “กฎหมายที่จะทำการละเมิด” โดย Gandhi ได้ระบุอย่างชัดเจนว่า “เป็นกฎหมายที่บัญญัติขึ้นอย่างผิดศีลธรรม” นั้นหมายความว่า กฎหมายที่จะทำการละเมิดนั้นจะต้องผิดศีลธรรมในตัวของมันเองอยู่แล้ว ซึ่งผิดกับการกระทำของ Thoreau ที่เลือกจะละเมิดกฎหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ตนเองกำลังประท้วง โดยทำผิดกฎหมายภาษีอากรอันเป็นกฎหมายที่ชอบธรรม เพื่อประท้วงการก่อสงครามและการมีทาสที่ Thoreau เห็นว่าเป็นนโยบายที่ไร้ความเป็นธรรม* นอกจากนี้ แนวคิดของ Gandhi ยังให้ความสำคัญกับวิถีทางอหิงสาหรือสันติวิธีในฐานะที่เป็นหัวใจสำคัญของปฏิบัติการ โดยที่อารยะขัดขืนเป็นเพียงวิธีการแบบหนึ่งตามวิถีทางอหิงสาเท่านั้น ในขณะที่ Thoreau กลับไม่ได้กล่าวถึงอารยะขัดขืนในฐานะที่เป็นวิธีการแบบสันติวิธีแต่อย่างใด และข้อแตกต่างประการสุดท้าย Gandhi ระบุว่าผู้กระทำการอารยะขัดขืนจะต้องยอมรับโทษตามกฎหมายและยินดีจะถูกจำคุก แต่ Thoreau กลับไม่ได้กล่าวถึงประเด็นดังกล่าว ถึงแม้ว่าเขาจะไม่ได้ขัดขืนการจับกุม แต่ก็ไม่สามารถสรุปได้อย่างชัดเจนว่า Thoreau เห็นด้วยหรือไม่กับการที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนจะต้องยอมรับการลงโทษและถูกจับกุม

ช่วงเวลาที่มวลชนในอินเดียกำลังเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราชจากอังกฤษ ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ทางแถบสหรัฐอเมริกาเกิดขบวนการทางสังคมอย่างแพร่หลาย อาทิ ขบวนการสตรีเพื่อเรียกร้องสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง ขบวนการผู้ใช้แรงงาน (Labor Movement) และเริ่มปรากฏการเคลื่อนไหวของขบวนการเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองของคนผิวสีด้วย (Civil Right Movement) โดยการเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วงเวลาดังกล่าวได้ปรากฏว่ามีการเลือกใช้ยุทธวิธีที่เข้าขัดขวาง/ทำลายระบบปกติอย่างกว้างขวาง (Disruption) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี (Nonviolent Direct Action) ผสมผสานกับปฏิบัติการอารยะขัดขืน (Civil Disobedience) ซึ่งปฏิบัติการเหล่านี้ต่างได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดของ Gandhi แทบทั้งสิ้น

---

* โดยประเด็นลักษณะนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงต่อไปในหัวข้อ “อารยะขัดขืนเป็นปฏิบัติการประท้วงต่อต้าน โดยการละเมิดกฎหมายอย่างไร้ศีลธรรม”

คุณูปการอันเนื่องมาจากแนวคิดสัตยาเคราะห์ของ Gandhi ได้ส่งอิทธิพลต่อแนวความคิดของนักเคลื่อนไหวต่อสู้ นักคิดนักเขียน ให้ประจักษ์ในพลังของปฏิบัติการสันติวิธี อย่างเช่น Leo Tolstoy นักเขียนและนักวิจารณ์ทางสังคมผู้โด่งดังชาวรัสเซีย ที่มีแนวคิดแบบนักอนาธิปไตยและนักสันติวิธี เขามีความเห็นเหมือนกับ Thoreau ตรงที่ให้ความสำคัญกับพลังของปัจเจกชน โดยเห็นว่าปัจเจกชนมีสิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐชาติ หากการต้องเชื่อฟังนั้นมันขัดกับความเชื่อความศรัทธาของตนเอง (Faith) นอกจากนี้ Tolstoy ยังเชื่อในแนวคิดที่ว่า ไม่ควรใช้กำลังหรือความรุนแรงในการต่อสู้ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจาก Gandhi โดยที่เขาเห็นว่ากองกำลังทหารไม่ใช่สิ่งที่รัฐชาติจะอ้างอำนาจเอาไว้ได้เพียงอย่างเดียว แต่สิ่งที่รัฐชาติจะต้องตระหนักอยู่เสมอว่าสิ่งที่อ้างรัฐชาติไว้ได้ก็คือความเห็นสาธารณะ (public opinion)¹⁴ และรัฐบาลก็ไม่ควรเข้ามาทำร้ายในพื้นที่สาธารณะด้วย โดยเห็นว่าการปฏิเสธที่จะไม่ให้ความร่วมมือของปัจเจกชนโดยการเข้าร่วมในขบวนการมวลชน นั่นคือตัวชี้วัดความเห็นสาธารณะอย่างหนึ่ง

นอกจาก Tolstoy แล้ว แนวคิดของ Gandhi ยังส่งอิทธิพลต่อนักเคลื่อนไหวต่อสู้ชาวอเมริกันเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในขบวนการเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองของคนผิวสี (Civil Right Movement) ที่มีการนำเอาหลักสัตยาเคราะห์ของ Gandhi มาปรับใช้ด้วย Martin Luther King, Jr. เป็นอีกหนึ่งคนที่รับอิทธิพลจากแนวคิดของ Gandhi King ถือว่าเป็นผู้นำคนสำคัญของขบวนการเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองของคนผิวสี ซึ่งการตีความแนวคิดอารยะขัดขืนจากงานคลาสสิกนอกจากจะตีความจากงานของ Thoreau และ Gandhi แล้ว งานอีกชิ้นหนึ่งที่มีความสำคัญไม่แพ้กันก็คือจดหมายของ King ที่ชื่อว่า “จดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮม” (Letter from Birmingham City Jail) โดยประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยเห็นในจดหมายฉบับนี้ ก็คือ ความเชื่อมั่นของ King ที่มีต่อปฏิบัติการสันติวิธี โดยในจดหมายได้กล่าวถึงปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี (Nonviolent Direct Action) รวมถึงปฏิบัติการอารยะขัดขืน (Civil Disobedience) ซึ่งกล่าวในฐานะที่ปฏิบัติการทั้งสองเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการสันติวิธี

จดหมายของ King ถูกเขียนขึ้นเมื่อครั้งที่เขาถูกจำคุก เพราะได้ไปร่วมและให้การช่วยเหลือการเคลื่อนไหวในเมืองเบอร์มิงแฮม มลรัฐอลาบามา เพื่อประท้วงผู้บัญชาการตำรวจ Bull Connor ที่ปฏิเสธจะบังคับใช้กฎหมายห้ามแบ่งแยกเชื้อชาติ King จึงได้นำมวลชนเดินขบวนครั้งใหญ่ในเมืองเบอร์มิงแฮม แต่การประท้วงครั้งนั้นได้นำมาสู่ความรุนแรงเมื่อ Connor ได้เข้า

¹⁴ David H. Albert, "Introduction," in *Writings on Civil Disobedience and Nonviolence*, ed. Leo Tolstoy (Santa Cruz:

ปราบปรามมวลชน โดยการให้สุนัขตำรวจและใช้รถดับเพลิงฉีดน้ำใส่มวลชน ที่ซึ่งมีเด็ก ๆ รวมอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก และ King ก็ได้ถูกจับกุมในเหตุการณ์ครั้งนั้น¹⁵

ในจดหมายของ King ระบุว่า เขาเสียใจเมื่อหลายคนมักจะตีความการต่อสู้ของเขาและชาวผิวดำว่าชอบใช้วิธีการที่รุนแรง ทั้งๆ ที่พวกเขาขึ้นอยู่กับตรงกลางระหว่างกลุ่มคนผิวดำที่นิ่งเฉยกับกลุ่มคนผิวดำหัวรุนแรง โดย King ได้อธิบายปฏิบัติการสันติวิธีที่พวกเขาใช้ในการต่อสู้ว่ามีทั้งหมด 4 ขั้นตอน คือ ขั้นแรกต้องทำการรวบรวมข้อเท็จจริงก่อน เพื่อประเมินว่าเกิดความอยุติธรรมขั้นที่ใด หลังจากนั้นจึงทำการเจรจาต่อรอง แล้วจึงชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ สุดท้ายก็ถึงการลงมือปฏิบัติการทำหายซึ่งหน้า¹⁶ จากตรงนี้จะเห็นว่า King ได้เริ่มต้นการต่อสู้ตามช่องทางปกติก่อน คือการขอเจรจา แต่ดูเหมือนว่าพวกเขาก็รู้ดีว่าการเรียกร้องตามช่องทางนี้ไม่มีวันได้ผล ดังนั้น “ปฏิบัติการทำหายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี” จึงถูกนำมาใช้ ซึ่งก่อนอื่นจะต้องเตรียมพร้อมโดยการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์เสียก่อน โดยผู้ปฏิบัติการจะต้องยอมให้ฝ่ายตรงข้ามทุบตีโดยไม่ทำการตอบโต้ หรือจะยอมทนต่อความลำบากในคุกได้หรือไม่¹⁷

สำหรับปฏิบัติการสันติวิธีของมวลชนคนผิวดำนั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการเปิดให้มีการเจรจาระหว่างรัฐกับกลุ่มผู้เรียกร้อง โดยปฏิบัติการจะนำมาซึ่งวิกฤติและความตึงเครียดอันเป็นผลมาจากปฏิบัติการอารยะขัดขืน อีกทั้งยังทำให้ประเด็นปัญหาโดดเด่นขึ้น จนไม่อาจเพิกเฉยได้อีกต่อไป นอกจากนั้นยังเป็นตัวกระตุ้นเตือนมโนธรรมสำนึก พร้อมกับความรู้สึกผิดชอบของคนอเมริกันให้เห็นถึงความทุกข์ยาก และความอยุติธรรมที่ดำรงอยู่

ตัวอย่างปฏิบัติการสันติวิธีที่ King กล่าวถึง อาทิ การคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจ ซึ่งในขณะนั้นเขาเห็นว่าวิธีการคว่ำบาตรจะนำมาซึ่งผลสำเร็จของปฏิบัติการ นอกจากนั้นยังใช้วิธีการนั่งประท้วงในร้านอาหาร การเดินขบวนประท้วง รวมทั้งวิธีการแบบอารยะขัดขืน เป็นต้น โดย King ได้นิยามปฏิบัติการอารยะขัดขืนว่า “เป็นการละเมิดกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม ที่จะต้องกระทำอย่างเปิดเผย ด้วยความรักและความเต็มใจที่จะรับโทษ”¹⁸

¹⁵ Shaon K. Walsh and Evelyn D. Asch, *Civil Disobedience*, p. 155.

¹⁶ มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์, “จดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮม,” แปลโดย ชฎานิชส์ พูลยรัตน์, ใน *อารยะขัดขืน*,

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2549), หน้า 134.

¹⁷ เฟ็งฮ้าง, หน้า 135.

¹⁸ เฟ็งฮ้าง, หน้า 143.

กล่าวโดยสรุป จะพบว่ารากเหง้าหรือความเป็นมาของแนวคิดอารยะขัดขืนเกิดจากการตีความผ่านวรรณกรรมที่เป็นนิทานปรัมปรา คติความเชื่อ หรือคำสอนทางศาสนา นอกจากนี้ ส่วนใหญ่การตีความแนวคิดอารยะขัดขืนมักจะตีความผ่านงานคลาสสิกของ Plato ที่ว่าด้วยเรื่องราวการอารยะขัดขืนของ Socrates ความเรียงของ Henry David Thoreau แนวคิดสัตยาเคราะห์ของ Mohandas K. Gandhi และจดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮมของ Martin Luther King, Jr. จากการตีความแนวคิดอารยะขัดขืนผ่านทางวรรณกรรมต่างๆ เหล่านี้ ทำให้พบประเด็นที่น่าสนใจ คือ

- (1) อารยะขัดขืนมีพัฒนาการมาจากการขัดขืน/ไม่เชื่อฟัง คำสั่งของผู้ปกครองหรือกฎหมายบางอย่าง โดยมีได้มุ่งหวังจะล้มล้างระบอบการปกครองหรือระบบกฎหมาย และไม่เข้าข่ายการก่อกบฏ ต่อมาวิธีการแบบอารยะขัดขืนได้ถูกจำกัดให้แคบลง ทำให้มีลักษณะที่พิเศษมากขึ้น คือ เป็นวิธีการละเมิดกฎหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประท้วงต่อต้าน กฎหมาย นโยบาย คำสั่ง หรือสิ่งที่ผู้ทำอารยะขัดขืนเห็นว่าไม่เป็นธรรม
- (2) การทำอารยะขัดขืนมีสาเหตุมาจาก การที่ผู้ทำอารยะขัดขืนเห็นว่า กฎหมาย นโยบาย คำสั่ง หรือสิ่งที่กำลังประท้วงอยู่นั้น ไปขัดกับความเชื่อทางศีลธรรมของตนเอง (Personal morality) หรือขัดกับมโนธรรมสำนึกของตน (Conscientious)
- (3) อารยะขัดขืนเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการสันติวิธี
- (4) ผู้ทำอารยะขัดขืนจะต้องกระทำการอย่างเปิดเผย
- (5) ผู้ทำอารยะขัดขืนจะต้องยอมรับโทษตามกฎหมายด้วยความเต็มใจ

ด้วยองค์ประกอบจากการตีความเหล่านี้เอง ที่ทำให้นักปรัชญา นักวิชาการ ได้นำไปนิยามแนวคิดอารยะขัดขืน และเกิดการวิพากษ์วิจารณ์ถกเถียงในประเด็นความชอบธรรมของอารยะขัดขืน ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

2. ความชอบธรรมของแนวคิดอารยะขัดขืน

การพิจารณาความชอบธรรมของแนวคิดอารยะขัดขืน จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจอารยะขัดขืนภายใต้บริบทการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย เนื่องจากเป็นระบอบการปกครองที่ให้การรับรอง “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” ของพลเมืองในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง และสามารถแสดงออกทางการเมืองได้

อย่างไรก็ดี แม้ภายใต้สังคมประชาธิปไตยจะเปิดกว้างและยอมรับในเรื่องสิทธิของพลเมืองที่จะต่อต้านขัดขืนอำนาจรัฐมากกว่าระบอบการปกครองแบบอื่น แต่แนวคิดอารยะขัดขืนยังเป็นข้อกังขาในประเด็นความชอบธรรมตามกฎหมาย เนื่องจากการต่อต้านด้วย

วิธีการละเมิดกฎหมาย ถือว่าเป็นการกระทำที่ขัดกับหลักนิติธรรมหรือหลักการปกครองด้วยกฎหมาย (The rule of law) ซึ่งถือเป็นกฎกติกาการอยู่ร่วมกันทางสังคมภายใต้การปกครองในระบอบประชาธิปไตย ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการทางด้านกฎหมายบางท่านจึงปฏิเสธแนวคิดอารยะขัดขืนเพราะเห็นว่าเป็นการกระทำที่ไร้ซึ่งความชอบธรรม

โดยทั่วไป การปฏิเสธแนวคิดอารยะขัดขืนเพราะเห็นว่าเป็นการกระทำที่ไร้ซึ่งความชอบธรรมนั้น มีสาเหตุหลักๆ 2 ประการ คือ ปฏิเสธเพราะเห็นว่าบุคคลไม่มีสิทธิที่จะตีความกฎหมายตามอัตวิสัย (Subjective) ว่ากฎหมายใดถูกหรือผิด และปฏิเสธเพราะเห็นว่าวิถีทางของอารยะขัดขืนนั้นไม่ชอบธรรม โดยเฉพาะเป็นวิถีทางที่ไปละเมิดต่อข้อกฎหมาย

การปฏิเสธแนวคิดอารยะขัดขืน เนื่องจากเห็นว่าบุคคลไม่มีสิทธิที่จะตีความกฎหมายตามอัตวิสัยนั้น ปรากฏในงานของ Abe Fortas (1968) ที่ได้กล่าวถึงแนวคิดอารยะขัดขืนไว้ในหนังสือของเขาเรื่อง “Concerning Dissent and Civil Disobedience” โดยเริ่มต้นทำความเข้าใจจากแก่นของวิธีการแบบอารยะขัดขืน ในฐานะที่เป็นวิธีการปฏิเสธที่จะเชื่อฟังกฎหมาย Fortas เห็นว่าอารยะขัดขืนนั้นไร้ซึ่งความชอบธรรม เขาเห็นว่าไม่ใช่หน้าที่ของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนที่จะมาตัดสินว่ากฎหมายใดถูกหรือผิดอย่างไร โดยเฉพาะการประเมินว่ากฎหมายข้อใดไม่เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ (Unconstitutional) ซึ่งเขาเห็นว่าหน้าที่ดังกล่าวจำเป็นต้องให้ศาลเป็นผู้ตัดสิน โดยให้ถือเอาคำพิพากษาของศาลสูงเป็นการตัดสินชี้ขาด ไม่ใช่ว่าผู้ทำอารยะขัดขืนหรือบุคคลใดจะสามารถตัดสินข้อกฎหมายได้เองตามใจชอบ เพราะบ้านเมืองนั้นปกครองโดยหลักนิติธรรมที่รัฐ ศาล และปัจเจกบุคคลพลเมืองต่างก็มีพันธะผูกพันตามกฎหมาย ซึ่งทุกฝ่ายจำเป็นต้องยอมรับในอำนาจหน้าที่ของแต่ละฝ่าย และแน่นอนว่าทั้งรัฐและปัจเจกบุคคลล้วนมีพันธะผูกพันตามกฎหมายที่จะต้องยอมรับในคำตัดสินของศาลด้วยเช่นกัน¹⁹

การที่บุคคลใช้อัตวิสัยในการตัดสินว่าสิ่งใดถูกผิดเพื่อกระทำการอารยะขัดขืน เป็นสิ่งที่ Joseph Raz (1979) ก็ไม่เห็นด้วยเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะในประเด็นการอ้างสิทธิทางศีลธรรม (The moral right) ในการทำอารยะขัดขืน เพราะบุคคลไม่มีอำนาจในทางศีลธรรมใดๆ (The moral authority) ที่จะไปตัดสินว่ามูลเหตุ (Cause) ใดถูกหรือผิด เหมือนกับข้ออ้างที่มักจะทำกันว่าบุคคลมีสิทธิที่จะทำอารยะขัดขืนเพื่อสนับสนุนมูลเหตุที่ตนเห็นว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง

19

Abe Fortas, Concerning Dissent and Civil Disobedience (New York: The New American Library, 1968), pp. 58-59.

ดังนั้น Raz จึงเห็นว่าพลเมืองในรัฐเสรี (Liberal states) ไม่สามารถใช้สิทธิทางศีลธรรมในการทำอารยะขัดขืนได้ แต่สิทธิดังกล่าวจะใช้ได้ทั่วไปในรัฐที่จำกัดเสรีภาพเท่านั้น (illiberal states)²⁰

อาจกล่าวได้ว่า Raz ได้แยกแยะข้อแตกต่างระหว่างพลเมืองในรัฐเสรี กับพลเมืองในรัฐที่มีการจำกัดเสรีภาพ ว่ามีการเคารพและยอมรับในระบบกฎหมายแตกต่างกัน ดังที่เขาได้อธิบายถึงข้ออ้างของพลเมืองในรัฐที่มีการจำกัดเสรีภาพ ที่มักจะอ้างสิทธิในทางศีลธรรมในการทำอารยะขัดขืนหรือการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง นั่นก็เพราะในรัฐดังกล่าวไม่ได้เคารพต่อหลักแห่งความเสมอภาคเท่าเทียม จึงทำให้พลเมืองกล้าที่จะละเมิดกฎหมายอย่างไม่ยำเกรง และใช้สิทธิในทางศีลธรรมเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองแทน²¹

นอกจากนี้ Raz ยังได้อธิบายถึงความไม่สมเหตุสมผลที่พลเมืองที่อยู่ภายใต้รัฐเสรี จะกระทำการอารยะขัดขืน เขามองว่าภายใต้รัฐเสรีที่ปกครองตามหลักแห่งเสรีภาพย่อมให้สิทธิพลเมืองในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง และสิทธิในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองดังกล่าวต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตที่กฎหมายบัญญัติไว้เท่านั้น ซึ่ง Raz เห็นว่าการกำหนดขอบเขตในการใช้สิทธิเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองถือเป็นสิ่งจำเป็น อย่างน้อยก็เป็นการกำหนดเอาไว้ว่าขอบเขตของความอดทนอดกลั้นหรือขันติธรรม (Toleration) ต่อการกระทำทางการเมืองหนึ่งๆ นั้นอยู่ตรงจุดใด และด้วยเหตุนี้เองที่วิธีการประท้วงแบบผิดกฎหมายจึงได้ถูกกันออกไปจากการกระทำทางการเมืองในรัฐเสรี เพราะบุคคลไม่มีสิทธิในทางการเมืองที่จะทำเช่นนั้น อีกทั้งยังเป็นการกระทำที่อยู่เหนือขอบเขตแห่งขันติธรรมและความอดทนอดกลั้นที่จะยอมรับได้ โดยไม่จำเป็นต้องอ้างว่าการตัดสินใจทำอารยะขัดขืนเพราะผู้กระทำการอารยะขัดขืนไม่สามารถอดทนอดกลั้นได้อีกต่อไป และให้ความชอบธรรมกับการกระทำดังกล่าวราวกับว่ามันเป็นมาตรการขั้นสุดท้ายที่ถูกหยิบมาใช้ เพราะในความเป็นจริงการประท้วงด้วยวิธีการที่ถูกต้องตามกฎหมายบางอย่าง อาทิ การนัดหยุดงาน อาจจะสามารถสร้างความรุนแรงได้มากกว่าวิธีการละเมิดกฎหมายด้วยซ้ำไป²²

สำหรับการปฏิเสธแนวคิดอารยะขัดขืน เนื่องจากเห็นว่าวิถีทางแบบอารยะขัดขืนนั้นไม่ชอบธรรม ปรากฏในงานของ William F. Lawhead (2000) ที่ได้อธิบายถึงเหตุผล 4 ประการ

²⁰ Joseph Raz, "Civil Disobedience," in *Civil Disobedience in focus*, ed. Hugo Adam Bedua (London and New York: Routledge, 1991), p. 166.

²¹ Ibid.

²² Ibid., p. 166-169.

ที่ผู้ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดอารยะขัดขืน มักจะหยิบยกขึ้นมาอ้างว่าอารยะขัดขืนไร้ซึ่งความชอบธรรม ดังนี้²³

(1) อารยะขัดขืนเป็นการละเมิดสัญญาประชาคม (Violation of the Social Contract) กล่าวคือ หากเราเป็นบุคคลหนึ่งที่อาศัยอยู่ในรัฐในฐานะของพลเมือง โดยเป็นผู้ที่ได้รับการปกป้องและได้รับผลประโยชน์จากบริการของภาครัฐอย่างต่อเนื่อง นั่นหมายความว่าเราเป็นผู้หนึ่งที่อยู่ภายใต้ข้อตกลงภายในรัฐ และมีพันธะสัญญาทางกฎหมายที่จะต้องปฏิบัติตามไปโดยปริยาย ด้วยเหตุนี้ การทำอารยะขัดขืนซึ่งเป็นการกระทำที่ละเมิดต่อกฎหมาย จึงถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ไปละเมิดต่อสัญญาประชาคมด้วย

(2) อารยะขัดขืนเป็นการฝ่าฝืนต่อกฎของเสียงส่วนใหญ่ (Majority Rule) เนื่องจากรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยได้มาจากเจตจำนงของประชาชน โดยผ่านกระบวนการเลือกตั้ง ถึงแม้ว่าผลลัพธ์จากการเลือกตั้งจะทำให้เราพึงพอใจหรือไม่ก็ตาม แต่รัฐบาลนั้นก็ถือได้มาจากเจตจำนงของเสียงส่วนใหญ่ และเรามีพันธะสัญญาที่จะต้องยอมรับต่อเจตจำนงดังกล่าวหรือไม่ก็ต้องหาหนทางที่จะเปลี่ยนแปลงพันธะสัญญานั้น แต่การกระทำผิดกฎหมายอย่างอารยะขัดขืนเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำได้ตามกระบวนการประชาธิปไตย เพราะถือได้ว่าเป็นบ่อนทำลายหลักการประชาธิปไตย ดังนั้นอารยะขัดขืนจึงไม่อาจชอบธรรมได้

(3) เป้าหมายของอารยะขัดขืน ไม่สามารถสร้างความชอบธรรมให้กับวิธีการแบบอารยะขัดขืนได้ (Ends That Do Not Justify the Means) แม้ว่าอารยะขัดขืนจะอ้างเหตุผลแห่งความดี แต่การกระทำที่เป็นการทำลายระบบกฎหมายนั้นแสดงให้เห็นถึงการไม่เคารพกฎหมายและรัฐบาล ทำให้เกิดความวุ่นวายขึ้นในสังคม การทำงานของรัฐต้องถูกขัดขวาง อีกทั้งยังต้องใช้เวลามากในการตกลงกับกลุ่มผู้ประท้วง นอกจากนี้การกระทำดังกล่าวยังก่อให้เกิดความรุนแรงตามมา เนื่องจาก ความไร้ระเบียบวินัยของกลุ่มผู้ประท้วงได้ถูกระเบิดออกกลายเป็นความรุนแรงเพราะพวกเขาไม่สามารถยับยั้งความโกรธแค้นของตนเองได้

(4) ในสังคมแบบเปิดและมีเสรีนั้น ไม่จำเป็นต้องเลือกวิธีการทำลายระบบกฎหมาย เพราะระบบเปิดโอกาสให้มีการพูดในที่สาธารณะได้อย่างเสรี มีการประชุมสันติภาพ มีการสนับสนุนต่อข้อร้องเรียนต่างๆ และเปิดโอกาสให้มีการออกเสียงและเดินขบวนได้ ซึ่งวิธีการเหล่านี้เป็นวิธีที่ปราศจากความรุนแรง หากเชื่อว่าเป็นสังคมมีแต่ความชั่วร้ายและออยู่ติธรรม แล้วเลือกวิธีการทำลายระบบกฎหมาย นั่นก็แสดงว่าเราเลือกที่จะละทิ้งความเป็นพลเมืองและเลือกที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมตามใจชอบ

²³ William F. Lawhead, *The philosophical journey: an interactive approach* (Boston: McGraw-Hill, 2000), pp. 762-

ด้วยเหตุผลของการปฏิเสธแนวคิดอารยะขัดขืนในข้างต้น เป็นการตอกย้ำว่าผู้ไม่เห็นด้วยส่วนใหญ่ยอมรับไม่ได้กับวิถีทางแบบอารยะขัดขืน ที่เป็นการจงใจละเมิดกฎหมาย ถึงแม้ว่าจะเป็นการละเมิดด้วยเหตุผลอันดีก็ตาม และบุคคลไม่ควรจะยกเหตุผลอันดีเหล่านี้มาเป็นข้ออ้างในการตัดสินว่าสิ่งใดถูกผิด เพราะนั่นเป็นเพียงการตีความตามอัตวิสัย ถึงแม้ว่า จะเป็นการละเมิดกฎหมายเพราะเห็นว่ากฎหมายนั้นขัดกับหลักรัฐธรรมนูญ ก็ยังเป็นการกระทำและเป็นข้ออ้างที่ไม่สมเหตุผล เนื่องจากบุคคลไม่สามารถตีความกฎหมายได้ตามใจชอบ เว้นเสียแต่ว่าศาลจะเป็นผู้ตีความว่าข้อกฎหมายนั้นผิดถูกอย่างไร

นอกจากนี้ ถ้ามองปฏิบัติการอารยะขัดขืนว่าเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงออกทางการเมือง และการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง ผู้ที่ปฏิเสธแนวคิดอารยะขัดขืนต่างก็เห็นตรงกันกันว่าพลเมืองควรมีส่วนร่วมภายใต้กรอบของกฎหมายเท่านั้น เนื่องจากกฎหมายเป็นเหมือนสัญญาประชาคม (Social Contract) ซึ่งเป็นข้อตกลงที่คนในสังคมได้ทำร่วมกันไว้ เป็นกฎกติกาบรรยาบทของการอยู่ร่วมกัน การละเมิดฝ่าฝืนถือว่าเป็นการทำผิดกติกา อีกทั้ง พลเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยควรจะเคารพต่อกฎของเสียงส่วนใหญ่ (Majority rule) ที่เป็นผู้บัญญัติกฎหมายนั้นขึ้นมา

ในทางกลับกัน ผู้ที่เห็นด้วยและยอมรับแนวคิดอารยะขัดขืนกลับเห็นว่า พลเมืองมีสิทธิที่จะต่อต้านคัดค้านด้วยวิธีการที่ผิดกฎหมายได้ ด้วยการใช้สิทธิในฐานะกลุ่มคนที่เป็นเสียงส่วนน้อยในสังคม (Minority rights) เนื่องจากสิทธิของเสียงส่วนน้อยย่อมได้รับความคุ้มครองภายใต้ระบอบประชาธิปไตย ในหนังสือ “A Theory of Justice” ของ John Rawls (1971) ได้อธิบายความชอบธรรมของอารยะขัดขืนเอาไว้ว่า การที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนจะสามารถละเมิดกฎหมายได้อย่างชอบธรรมจำเป็นจะต้องอยู่ภายใต้การปกครองในระบอบประชาธิปไตยแบบมีรัฐธรรมนูญ (Constitutional democracy) เนื่องจากระบอบดังกล่าวได้เคารพต่อกฎของเสียงส่วนใหญ่ (Majority rule) แต่ในขณะเดียวกันก็ปกป้องสิทธิของเสียงส่วนน้อยด้วย (Minority rights) ดังนั้น การละเมิดกฎหมายแบบอารยะขัดขืนจึงสามารถเกิดขึ้นได้ภายใต้แนวคิดการปกป้องสิทธิของเสียงส่วนน้อยดังกล่าว แต่ในทางหนึ่ง ผู้กระทำการอารยะขัดขืนย่อมต้องเคารพต่อกฎของเสียงส่วนใหญ่ด้วย โดยแสดงออกผ่านการยอมรับการลงโทษตามกฎหมาย จึงจะอ้างได้ว่าผู้กระทำอารยะขัดขืนยังเคารพต่อระบบกฎหมายโดยรวมอยู่

ในงานชิ้นนี้ของ Rawls เขาได้พยายามทำแนวคิดอารยะขัดขืนให้เป็นทฤษฎีทางการเมือง โดยเรียกว่า “ทฤษฎีอารยะขัดขืน” (Civil disobedience theory) ซึ่งเป็นการอธิบายว่าอารยะขัดขืนนั้นชอบธรรมอย่างไรในระบอบประชาธิปไตย พร้อมกับปกป้องวิถีทางของมันที่เป็น

การต่อต้านแบบผิดกฎหมาย โดยพยายามให้เหตุผลว่าด้วยวิถีทางโดยรวมของปฏิบัติการสามารถทำให้อารยะทัศน์ชอบธรรมได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงว่ามันไปละเมิดกฎหมายอย่างไร

Rawls ได้นิยามอารยะทัศน์ไว้ในหนังสือของเขาว่าเป็น “การกระทำทางการเมือง” (Political act) และเป็น “การกระทำทางสาธารณะ” (Public act) เหตุที่เขาอธิบายว่าอารยะทัศน์เป็นการกระทำทางการเมือง เพราะเขาเห็นว่าการทำอารยะทัศน์ให้ชอบธรรมนั้นผู้ทำอารยะทัศน์จะต้องอ้างว่าถูกชี้นำด้วยหลักการทางการเมือง (Political principle) ซึ่งในความหมายของ Rawls หลักการทางการเมืองที่ผู้ทำอารยะทัศน์จำเป็นต้องยกขึ้นมาอ้างก็คือ “หลักแห่งความยุติธรรม” (The principle of justice)²⁴

หลักแห่งความยุติธรรม (The principle of justice) ถือเป็นกฎกติกาหรือข้อตกลงแรกเริ่มของคนในสังคมว่าจะร่วมมือกันอย่างไรในสังคมหนึ่งๆ หรือที่ Rawls เรียกว่า “มติชนร่วมที่ว่าด้วยเรื่องความยุติธรรมทั่วไป” (a commonly shared conception of justice)²⁵ ซึ่ง Rawls เห็นว่าในสังคมที่มีการจัดระเบียบอย่างดี (Well-ordered society) หรือในสังคมที่ปกครองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยแบบมีรัฐธรรมนูญย่อมต้องมีมติชนร่วมที่ว่าด้วยเรื่องความยุติธรรมนี้อยู่แล้วในทุกสังคม ด้วยเหตุนี้เอง Rawls จึงได้ออกตัวไว้ก่อนล่วงหน้าว่าเขาจะอธิบายอารยะทัศน์ขึ้นภายใต้บริบททางสังคมที่เกือบจะเป็นธรรมแล้วเท่านั้น (a nearly just society) หรือภายใต้สังคมที่มีการปกครองโดยระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีความเป็นธรรมอยู่แล้วไม่มากนักน้อย (a more or less just democratic regime)²⁶

ด้วยเหตุที่ Rawls เห็นว่าคนในสังคมย่อมเคารพและยอมรับในหลักแห่งความยุติธรรม (The principle of justice) ที่ทุกคนต่างก็ร่วมกันกำหนดมันขึ้นมา ดังนั้น ถ้าอยากทำอารยะทัศน์ให้เกิดความชอบธรรมจึงจำเป็นต้องร้องขอต่อหลักแห่งความยุติธรรมที่ว่านี้ เพื่อจะไปกระตุ้นเตือนต่อสำนึกแห่งความยุติธรรมของเสียงส่วนใหญ่ในชุมชน (The sense of justice of the majority of the community) ว่าประเด็นที่ผู้ทำอารยะทัศน์เห็นว่ายุติธรรม (Injustice) นั้นมันขัดแย้งกับหลักแห่งความยุติธรรมของสังคมอย่างไร และเพื่อเป็นการประกาศออกไปว่าเสรีภาพและความเสมอภาคของมนุษย์นั้นกำลังถูกละเมิดหรือไม่ได้รับการเคารพอย่างไร

²⁴ John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971), p. 365.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., p. 363.

ด้วยเหตุนี้เอง ทำให้ Rawls ได้ตัดการทำอารยะขัดขืนโดยอ้างหลักศาสนา (Religious principle) และหลักศีลธรรมส่วนบุคคล (Principle of personal morality) ออกจากการนิยามของเขา เพราะเขาเห็นว่าการทำอารยะขัดขืนไม่ควรสนองตอบและเอื้อต่อผลประโยชน์ส่วนบุคคลหรือผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม อีกทั้งการอ้างหลักศีลธรรมดังกล่าวก็ไม่อาจชี้้นำหรือโน้มน้าวให้เกิดการยอมรับต่อคนทุกกลุ่มได้ ซึ่งต่างจากการอ้างหลักแห่งความยุติธรรม (The principle of justice) ที่ได้รับการยอมรับทั่วไปจากคนในสังคม²⁷

นอกจากนี้ Rawls ยังได้นิยามอารยะขัดขืนว่าเป็นการกระทำทางสาธารณะอย่างหนึ่งด้วย (a public act) เพราะมีความจำเป็นที่จะต้องเชื่อมโยงอารยะขัดขืนเข้าสู่สำนักแห่งความยุติธรรมของเสียงส่วนใหญ่ในสังคม (หรือที่ Rawls เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสำนักแห่งความยุติธรรมของสาธารณชน – the public's sense of justice) หรือในทางหนึ่งก็เป็นการปกป้องวิถีทางของปฏิบัติการอารยะขัดขืน ไม่ให้ถูกเพ่งเล็งไปที่ลักษณะการกระทำที่เป็นการกระทำผิดกฎหมายเพียงอย่างเดียว ดังนั้น Rawls จึงอธิบายว่าด้วยวิถีทางของปฏิบัติการจะต้องแสดงออกถึงความจริงจังใน 2 รูปแบบ คือ

(1) อารยะขัดขืนต้องเป็นการกระทำอย่างเปิดเผย (Openly) ไม่ปิดบังซ่อนเร้น นั่นหมายความว่าผู้ทำอารยะขัดขืนจะต้องแจ้งและประกาศให้สาธารณชนทราบ เพื่ออธิบายให้เข้าใจว่าตนนั้นคิดเห็นอย่างไร ให้สาธารณชนเข้าใจถึงมโนสำนึกทางการเมือง (Politically conscientious) ว่าเป็นตัวชี้้นำให้ตนลุกขึ้นมาทำอารยะขัดขืน และประกาศให้สาธารณชนทราบว่าผู้ทำอารยะขัดขืนมีความเต็มใจที่จะยอมรับการลงโทษตามกฎหมาย²⁸

(2) อารยะขัดขืนต้องดำเนินไปอย่างสันติวิธี (Nonviolent) กล่าวคือ ผู้ทำอารยะขัดขืนต้องแจ้งให้สาธารณชนทราบด้วยว่าจะไม่ใช้วิธีการที่รุนแรง โดยเฉพาะการกระทำที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้คน อีกอย่างอารยะขัดขืนก็ไม่สามารถไปด้วยกันได้กับวิธีการที่รุนแรง เพราะจำเป็นต้องเชื่อมโยงเข้าสู่สำนักแห่งความยุติธรรมของเสียงส่วนใหญ่ด้วย²⁹

ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นการกระทำทางสาธารณะอย่างเปิดเผย ด้วยการไม่ใช้ความรุนแรง หรือการยอมรับผลในทางกฎหมายอย่างเต็มใจ ต่างก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงความจริงใจว่าผู้ทำอารยะขัดขืนได้กระทำอันเนื่องมาจากมโนสำนึกทางการเมืองของเขาสั่งให้ทำเช่นนั้น และมีความประสงค์ที่จะเชื่อมโยงประเด็นเข้าสู่สำนักแห่งความยุติธรรมของเสียงส่วนใหญ่ ซึ่งโดย

²⁷ Ibid., p. 365.

²⁸ Ibid., p. 366.

²⁹ Ibid.

ลักษณะและวิธีการต่างๆ เหล่านี้ต่างก็เป็นการแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อระบบกฎหมายอย่างหนึ่ง (Fidelity to law) ถึงแม้ว่าด้วยวิธีการของมันจะเป็นการไปละเมิดกฎหมายก็ตาม

จะเห็นว่า Rawls พยายามปกป้องแนวคิดอารยะขัดขืน จากข้อวิพากษ์วิจารณ์ที่ว่า การทำอารยะขัดขืนมักใช้อัตวิสัยมาตัดสินว่าสิ่งใดหรือกฎหมายใดถูก/ผิดอย่างไร โดย Rawls ได้พยายามตัดการตัดสินแบบอัตวิสัยนี้ออกไป โดยให้ผู้ทำอารยะขัดขืนอ้างหลักการทางการเมือง ซึ่งถือเป็นหลักการสากลที่คนในสังคมยอมรับร่วมกันมากกว่าอ้างแทน แต่ถึงอย่างไรก็ตาม Peter Singer เป็นบุคคลหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับการปฏิเสธหลักศีลธรรมทางศาสนาของ Rawls

โดย Peter Singer (1973) ได้วิจารณ์งานของ Rawls ในประเด็นเรื่องสำนึกแห่งความยุติธรรมของชุมชน (the sense of justice of community) ราวกับว่าชุมชนนั้นจะต้องมีมโนทัศน์ทั่วไปเกี่ยวกับความยุติธรรมอยู่ชุดหนึ่ง (a common conception of justice) ที่ทุกคนจะต้องเห็นด้วยกับมัน ซึ่งเป็นข้อจำกัดที่ Singer ไม่เห็นด้วย เขาเห็นว่าหลักความยุติธรรมนั้นควรจะมาจากการถามความเห็นชอบของเสียงส่วนใหญ่ หรือเกิดจากมโนทัศน์ร่วมของผู้คนในเรื่องความยุติธรรม (a shared conception of justice)³⁰ อย่างน้อยก็จะช่วยลดข้อกังขาในเรื่องหลักความยุติธรรมดังกล่าว ดังนั้น ถ้าหาก Rawls จำกัดหลักความยุติธรรมอยู่แค่ภายใต้หลักการทางการเมืองโดยไม่รวมหลักศีลธรรมทางศาสนาเข้าไปด้วย ย่อมแสดงให้เห็นว่าหลักความยุติธรรมของ Rawls ไม่ได้มาจากการแบ่งปันแนวความคิดในเรื่องความยุติธรรมเลย³¹

จะเห็นว่านักเคลื่อนไหวต่อสู้และนักวิชาการบางท่านก็ยังเห็นด้วยกับการอ้างโดยใช้ความเป็นอัตวิสัยนี้อยู่ ดังเห็นได้จากการนิยามและการอธิบายอารยะขัดขืนของพวกเขา ต่อไปนี้

Henry David Thoreau ได้อ้างถึงสาเหตุที่เขาตัดสินใจปฏิเสธที่จะจ่ายภาษีให้กับรัฐแมสซาชูเซตส์ เพียงเพราะว่ากฎหมายที่ดำรงการมีทาสในสหรัฐอเมริกาและการทำสงครามแม็กซิกัน ไปขัดกับหลักมโนธรรมสำนึกของเขาซึ่งเขาเห็นว่ามนุษย์ควรจะมอบความเคารพนบอบให้กับความถูกต้องเที่ยงธรรมมากกว่ากฎหมายที่ไม่เป็นธรรม นอกจากนี้ Thoreau ยังให้ความสำคัญกับศักยภาพของปัจเจกบุคคลในการลุกขึ้นมาต่อต้านอำนาจรัฐได้ในทันที หากว่ากฎหมายหรือสิ่งที่รัฐบาลทำไปขัดกับมโนธรรมสำนึกของพวกเขา โดยไม่จำเป็นต้องรอเสียงสนับสนุนจากมหาชน เช่นเดียวกับแนวคิดของ Leo Tolstoy ที่เห็นว่าบุคคลไม่จำเป็นต้องเชื่อฟัง

³⁰ Peter Singer, "Democracy and Disobedience," in *Civil Disobedience in focus*, ed. Hugo Adam Bedau (London and New York: Routledge, 1991), pp. 124-125.

³¹ *Ibid.*, p. 126.

อำนาจรัฐ หากการตั้งเชื่อฟังนั้นมันขัดกับความเชื่อความศรัทธา (Faith) ของตนเอง³² ในขณะที่ Gandhi ก็ยึดหลักอหิงสาตามหลักคำสอนของศาสนาฮินดู ส่วน Martin Luther King Jr. นั้น ก็อ้างว่ากฎหมายที่ยุติธรรมจะต้องไม่ใช่กฎหมายที่ขัดกับกฎของพระเจ้าเป็นเจ้าหรือกฎหมายแห่งศีลธรรม

นอกจากนี้ ยังมีกรณียามอารยะขัดขืน ในฐานะที่เป็นการกระทำที่แยกไม่ออกจากสำนึกทางศีลธรรม อาทิ William F. Lawhead (2000) กล่าวว่า อารยะขัดขืน เป็นการกระทำผิดกฎหมายอย่างหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำการประท้วงทางศีลธรรม (Moral protest)³³ หรือใน Concise Dictionary of Politics ได้ให้นิยามเอาไว้ว่า อารยะขัดขืนเป็นการกระทำทางการเมืองที่ขัดขืนอำนาจรัฐ อันอยู่บนพื้นฐานการคัดค้านทางศีลธรรม (Moral objection) ด้วยมุ่งหมายที่จะก่อให้เกิดสังคมที่เป็นธรรม³⁴ เป็นต้น

อย่างไรก็ดี จะเห็นว่าประเด็นหลักหรือสาระสำคัญที่ทำให้แนวคิดอารยะขัดขืนยังเป็นข้อกังขา ก็คือบุคคลมีสิทธิที่จะใช้สิทธิทางศีลธรรมในการละเมิดกฎหมายหรือไม่? เพราะถ้าพิจารณาแนวคิดของ Rawls พบว่าเขาปฏิเสธที่จะให้บุคคลอ้างสิทธิทางศีลธรรมในการทำอารยะขัดขืน เพราะศีลธรรมเป็นเรื่องความเชื่อส่วนบุคคล และยากที่จะโน้มน้าวให้คนส่วนใหญ่เชื่อตามได้ ในขณะที่ Ronald Dworkin (1982) พยายามที่จะตอบคำถามดังกล่าว โดย Dworkin ได้อธิบายผ่านการทำอารยะขัดขืนที่เกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกา ว่าคนอเมริกันนั้นมีสิทธิทางศีลธรรม (The moral rights) ที่จะทำการละเมิดกฎหมายได้หรือไม่?

ในเบื้องต้น Dworkin เห็นว่า “สิทธิทางศีลธรรม” ที่ว่านี้ยังกำกวมอยู่ แม้ว่ากฎหมายรัฐธรรมนูญจะผนวกทั้งข้อกฎหมายและประเด็นทางศีลธรรมเข้าด้วยกันเพื่อให้กฎหมายมีความถูกต้องชอบธรรมแล้วก็ตาม แต่ปัญหาก็คือว่ารัฐธรรมนูญไม่ได้ตีความหรือให้คำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องสิทธิทางศีลธรรมไว้แต่อย่างใด อีกทั้งยังไม่มีกรับรองว่าในความเป็นจริงแล้วพลเมืองมีสิทธิที่ว่ามันหรือไม่มี แต่อีกทางหนึ่งก็ไม่ได้ระบุว่าพลเมืองจะต้องทำตามกฎหมาย แม้ว่ากฎหมายนั้นจะเข้าไปรุกรานสิทธิทางศีลธรรมของพวกเขาก็ตาม

อย่างไรก็ตาม Dworkin ก็สนับสนุนให้พลเมืองสามารถที่จะใช้สิทธิทางศีลธรรมเพื่อกระทำการบางอย่างอันเป็นการละเมิดกฎหมายได้ หากพวกเขาเชื่อว่ากฎหมายดังกล่าวไว้

³² David H. Albert, "Introduction," in *Writings on Civil Disobedience and Nonviolence*, ed. Leo Tolstoy (Santa Cruz: New Society Publishers, 1987), p. xxii.

³³ William F. Lawhead, *The philosophical journey: an interactive approach* (Boston: McGraw-Hill, 2000), p. 761.

³⁴ Iain McLean and Alistair McMillan, "Civil Disobedience," *Concise Dictionary of Political* (2003): 78.

ศีลธรรมและไม่ถูกต้องชอบธรรมเพียงพอ เพราะเขาเชื่อว่าบุคคลหรือพลเมืองแต่ละคนอาจจะเห็นกฎหมายในรูปแบบที่แตกต่างจากที่คนอื่นเข้าใจ หรือแตกต่างจากสิ่งที่ศาลยึดถือเป็นหลักการก็ได้ ซึ่ง Dworkin ได้สมมติตัวแบบขึ้นมา 3 แบบ เพื่อหาทางออกว่าพลเมืองจะสามารถทำอะไรได้บ้าง หากพวกเขาเห็นว่ากฎหมายหนึ่งๆ ยังมีความคลุมเครือไม่ชัดเจน (Doubtful)³⁵

(1) ถ้าเห็นว่ากฎหมายมีความคลุมเครือไม่ชัดเจนและเปิดช่องทางให้บุคคลสามารถทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ บุคคลควรสันนิษฐานไว้ก่อนว่าในความเป็นจริงแล้วกฎหมายไม่ได้เปิดโอกาสให้เขากระทำเช่นนั้นได้ อีกทั้งการทำเช่นนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่เลวร้ายที่สุด เขาควรเชื่อฟังผู้ปกครองแม้เขาจะเห็นว่าสิ่งนั้นไม่ถูกต้อง ในขณะที่เดียวกันก็ใช้กระบวนการทางการเมืองเพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงกฎหมายนั้นหากเขาสามารถทำได้

(2) ถ้าเห็นว่ากฎหมายมีความคลุมเครือไม่ชัดเจน บุคคลควรจะทำตามวิจรรณญาณของตนเอง (Own judgment) ก่อนเป็นอันดับแรก จนกระทั่งศาลสูงสุดจะตัดสินให้เป็นอย่างอื่น แล้วจึงยอมรับและเปลี่ยนมาปฏิบัติตามคำตัดสินของศาล

(3) ถ้าเห็นว่ากฎหมายมีความคลุมเครือไม่ชัดเจน บุคคลควรจะทำตามวิจรรณญาณของตนเอง ถึงแม้ภายหลังศาลสูงสุดจะตัดสินให้เป็นอย่างอื่นแล้วก็ตาม แต่เขาจะต้องรับเอาคำตัดสินของศาลไว้พิจารณาด้วยว่าจริงๆ แล้วกฎหมายต้องการอะไร มิเช่นนั้นการกระทำของเขาจะดูไม่น่าเชื่อถือและไม่สมเหตุสมผลเพียงพอ

จะเห็นว่าตัวแบบข้อ (1) ได้แนะนำให้บุคคลเชื่อฟังและเคารพกฎหมายแม้เขาจะเห็นว่ากฎหมายนั้นไม่ถูกต้อง แสดงว่าคนประเภทนี้จะไม่มีการละเมิดกฎหมายเป็นอันขาด เพราะรู้ว่ากฎหมายอนุญาตหรือไม่อนุญาตอะไรบ้างตามที่คนส่วนใหญ่เข้าใจ ในขณะที่บุคคลตามข้อ (2) เห็นแล้วว่ากฎหมายที่เป็นอยู่นั้นได้ให้สิทธิตนเองในการกระทำบางอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นสิ่งที่แตกต่างจากความเข้าใจของคนอื่นๆ ในสังคม ซึ่งตัวแบบข้อ (2) ได้อนุญาตให้บุคคลทำตามวิจรรณญาณของตนเองได้ จนกว่าศาลสูงจะตัดสินชี้ขาดว่าจริงๆ แล้วเจตนารมณ์ของกฎหมายนั้นคืออะไร ในขณะที่ตัวแบบข้อ (3) ได้เปิดโอกาสให้บุคคลสามารถทำตามวิจรรณญาณของตนเองต่อไป แม้ว่าศาลสูงจะเห็นเป็นอย่างอื่น นั่นหมายความว่าตัวแบบข้อ (3) ได้เคารพวิจรรณญาณการตีความกฎหมายของบุคคลนั้น ที่เขาเห็นว่าจริงๆ แล้วกฎหมายดังกล่าวได้เปิดโอกาสให้เขาทำได้และอยู่ข้างเขาจริงๆ

³⁵ Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1982), pp. 210-

ดูเหมือนว่าหลายฝ่ายน่าจะสามารถยอมรับการกระทำตามตัวแบบข้อ (2) ได้มากที่สุด แต่การที่ Dworkin ยกตัวแบบข้อ (3) ขึ้นมานั้น ได้ไปสอดคล้องกับความคิดเห็นของเขาที่เห็นว่า โดยทั่วไปการตัดสินคดีของศาลสูงก็ตัดสินตามตัวบทกฎหมาย และวินิจฉัยตามคำพิพากษาที่มีมาก่อนหน้า แต่ในขณะนั้นสหรัฐอเมริกายังไม่มีคำพิพากษาเรื่องสิทธิที่ว่านี้มาก่อนจึงยังไม่มีตัวอย่างเพื่อใช้ประกอบการตัดสิน เป็นไปได้ว่าหากยึดตามคำพิพากษาของศาลสูงเพียงอย่างเดียว อาจจะไม่สามารถปกป้องสิทธิของบุคคลและพลเมืองได้อย่างแท้จริง โดยเฉพาะสิทธิที่ไม่ได้ระบุไว้ อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญอย่าง “สิทธิทางด้านศีลธรรม”³⁶

ดังนั้น ตามความคิดของ Dworkin “สิทธิ” จะบังเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อบุคคลเชื่อว่าตนเองมีสิทธินั้น หากเขาเห็นว่าเขามีสิทธิที่จะต่อต้านผู้ปกครอง หรือมีสิทธิที่จะละเมิดกฎหมายที่เขาเห็นว่าไม่ชอบธรรม เขาก็มีสิทธินั้นแล้วเพียงแต่ว่าเขาจะใช้สิทธินั้นหรือไม่ หากเขาใช้เขาก็ต้องยอมรับให้ได้ด้วยว่า มนุษย์ผู้มีเหตุและผลอาจจะต่อต้านการใช้สิทธิตามความศรัทธาที่ตั้งาม (Good faith) ของเขาก็เป็นได้ ดังนั้น เพื่อให้เขาสามารถอ้างสิทธิตามความศรัทธาที่ตั้งามของตนเองได้ เขาจำต้องหลีกเลี่ยงวิธีการที่นำไปสู่ความรุนแรงเพื่อไม่ให้ไปละเมิดสิทธิของบุคคลอื่น³⁷

จะเห็นว่า ประเด็นที่ผู้ปฏิเสชนแนวคิดอารยะขัดขืน กับผู้ยอมรับในแนวคิดดังกล่าว มักหยิบยกขึ้นมาถกเถียงกัน คือ การถามหาความชอบธรรมของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่เป็นการต่อต้านด้วยวิธีการละเมิดกฎหมาย ซึ่งคำตอบของฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยพบว่า อารยะขัดขืนไร้ซึ่งความชอบธรรมโดยเฉพาะในมุมมองทางกฎหมาย เพราะเห็นว่าบุคคลไม่มีสิทธิที่จะตัดสินว่ากฎหมายใดถูกหรือผิด และการละเมิดกฎหมายก็เป็นการละเมิดต่อหลักนิติธรรมซึ่งถือว่าวิถีทางแบบอารยะขัดขืนไร้ซึ่งความชอบธรรมในตัวของมันเอง นอกจากนี้อารยะขัดขืนก็ไร้ซึ่งความชอบธรรมในมุมมองทางการเมือง เนื่องจากไปละเมิดต่อกฎของเสียงส่วนใหญ่ ในขณะที่อีกฝ่ายกลับให้เหตุผลว่าอารยะขัดขืนมีความชอบธรรมเพียงพอตามหลักการประชาธิปไตยที่จะต้องปกป้องคุ้มครองสิทธิของเสียงส่วนน้อย และมีความชอบธรรมเพียงพอที่จะใช้สิทธิทางศีลธรรมในการทำอารยะขัดขืน นอกจากนี้ คุญูปการจากการวิพากษ์วิจารณ์ในประเด็นดังกล่าว ยังก่อให้เกิดการนิยามปฏิบัติการอารยะขัดขืนขึ้นมาเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับปฏิบัติการ โดยพยายามชี้ให้เห็นว่าอารยะขัดขืนเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประชาธิปไตย และเลิกให้ความสนใจเพียงแค่ว่าการอารยะขัดขืนเป็นปฏิบัติการที่ไปละเมิดกฎหมายเพียงอย่างเดียว

³⁶ Ibid., p. 185.

³⁷ Ibid., p. 196.

3. ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในขบวนการทางสังคม

ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2545) ได้นิยามไว้ว่า ขบวนการทางสังคม (Social Movement) เป็นการกระทำรวมหมู่ที่มีจุดมุ่งหมายหรือมีผลเปลี่ยนแปลงสังคมในทางสร้างสรรค์ ผู้ร่วมขบวนการอาจจะมีหรือไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมตั้งแต่เริ่มแรกก็ได้ แต่เมื่อขบวนการแข็งแกร่งมากขึ้น ขยายออกไปหรือมีความยั่งยืน ก็อาจจะเปลี่ยนระบบค่านิยม สถาบัน และความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างกลุ่มสังคมต่างๆ หรือระหว่างรัฐกับประชาชนได้³⁸

จากการมองปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายอยู่ทั่วโลก พบจุดร่วมที่สามารถอธิบายร่วมกันได้เพียงประการเดียว คือ มีลักษณะที่เป็นการกระทำรวมหมู่ของผู้คน (Collective action) ซึ่งนักคิด/นักทฤษฎีขบวนการทางสังคมได้นำปรากฏการณ์ที่เป็นจุดร่วมดังกล่าวมาเป็นตั้งต้นเพื่อศึกษาว่า ทำไมถึงเกิดการกระทำรวมหมู่ขึ้น การกระทำรวมหมู่มีลักษณะอย่างไร ทำไมบางขบวนการถึงประสบความสำเร็จบางขบวนการก็ประสบความสำเร็จล้มเหลว โดยการศึกษาเหล่านี้ได้ถูกนำมาพัฒนาเป็นทฤษฎีขบวนการทางสังคมในเวลาต่อมา จากการศึกษาพบว่าบริบททางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การกระทำรวมหมู่หรือขบวนการทางสังคมในแต่ละพื้นที่มีการก่อกำเนิด พัฒนาการ และเคลื่อนไหวต่อสู้ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป และเป็นสาเหตุที่ทำให้นักทฤษฎีแต่ละสำนักมุ่งศึกษาในประเด็นหรือแง่มุมที่ต่างกัน ซึ่งทำให้แนวคิด/ทฤษฎีขบวนการทางสังคมของแต่ละสำนักมีลักษณะแตกต่างกันด้วย

สำนักที่ให้ความสนใจการก่อกำเนิดหรือสาเหตุที่ทำให้เกิดขบวนการทางสังคม คือ นักทฤษฎีรุ่นแรกๆ ที่มองปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นภายหลังจากการยุติสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้นักทฤษฎีสำนักนี้ได้ข้อสรุปว่า ขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นมาจากความคับข้องใจ ความวุ่นวายของผู้คนที่กระทำลงไปอย่างไร้มีโนสำนึกหรือไร้เหตุผล ปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงถูกมองว่าเป็นการรวมตัวของฝูงชนผู้บ้าคลั่ง ซึ่งในเวลาต่อมาแนวคิดสำนักนี้ก็ไม่ได้ได้รับความนิยมและไม่ได้รับการยอมรับจากนักทฤษฎีสำนักอื่นๆ ที่มองว่าการกระทำรวมหมู่ของผู้คนนั้นถือกำเนิดขึ้นจากคนที่มิมีมีโนสำนึก

นอกจากนี้ สำนักที่มุ่งศึกษาสาเหตุของการเกิดขบวนการทางสังคมอีกสำนักก็คือ สำนักทฤษฎีในยุโรปที่ผลิตทฤษฎีขบวนการทางสังคมใหม่ (New Social Movement Theory) เกิด

³⁸ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, "ว่าด้วยขบวนการทางสังคมและเมืองไทย," ใน วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (เชียงใหม่: ตริสวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์), 2545), หน้า 8.

จากการมองขบวนการทางสังคมอย่าง ขบวนการสิทธิสตรี ขบวนการผู้มีความหลากหลายทางเพศ ขบวนการต่อต้านนิวเคลียร์ ขบวนการสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ว่าเป็นขบวนการแบบใหม่ที่ไม่สามารถนำปรากฏการณ์การรวมตัวทางชนชั้นแบบแนวคิดมาร์กซิสต์มาอธิบายได้อีก เพราะเป้าหมายของคนกลุ่มนี้มิได้มีเป้าหมายอยู่ที่การล้มล้างอำนาจรัฐ มิได้รวมกลุ่มเฉพาะชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งเท่านั้น ซึ่งบางขบวนการนั้นมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างอัตลักษณ์ที่แตกต่างมากกว่า การให้ความสนใจ “ความใหม่” ที่แตกต่างจากขบวนการทางชนชั้นของนักทฤษฎีสถิตศาสตร์ ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากในสังคม/การเมืองยุโรปมีพรรคแรงงานที่เป็นพรรคของชนชั้นกรรมาชีพตามแนวคิดมาร์กซิสต์เป็นตัวแสดงหลักในทางการเมืองอยู่ โดยที่การเกิดขบวนการทางสังคมใหม่เหล่านี้ก็ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับพรรคแรงงานแต่อย่างใด

ในส่วนสำนักทฤษฎีที่ให้ความสนใจขบวนการทางสังคมในประเด็นด้านองค์กร และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวคือสำนักทฤษฎีในสหรัฐอเมริกา สำนักนี้ได้ผลิต “ทฤษฎีการระดมทรัพยากร” (Resource Mobilization Theory) และ “ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง” (Political Process Theory) โดยทฤษฎีทั้งสองมุ่งให้ความสนใจว่าขบวนการประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวได้อย่างไร ด้วยเหตุนี้จึงมุ่งสนใจว่าขบวนการมีการจัดองค์กรอย่างไร มีการระดมทรัพยากรอันหมายถึง เงิน แรงงาน พันธมิตร ความสมานฉันท์ของสมาชิก ฯลฯ อย่างไร และมีการกำหนดยุทธวิธีการเคลื่อนไหวอย่างไร เงื่อนไขเหล่านี้คือประเด็นความสนใจของสำนักการระดมทรัพยากร ในขณะที่เดียวกันนักทฤษฎีในสำนักส่วนหนึ่งเห็นว่าการจะพิจารณาความสำเร็จ ความล้มเหลว โดยพิจารณาเฉพาะปัจจัยภายในองค์กรอาจยังไม่เพียงพอ จึงได้นำเสนอทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองขึ้นมาซึ่งได้ต่อยอดมาจากทฤษฎีการระดมทรัพยากร โดยนำมิติทางการเมืองเข้ามาพิจารณาด้วยว่าโครงสร้างทางการเมืองขณะนั้นได้เปิดโอกาสให้ขบวนการทางสังคมมากน้อยเพียงใด

นอกจากนี้ การพิจารณาขบวนการทางสังคมผ่านทฤษฎีการระดมทรัพยากรและทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง ได้ถูกพัฒนาขึ้นมาภายใต้บริบททางสังคม/การเมืองที่เกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกาช่วงทศวรรษที่ 1960 ซึ่งเป็นช่วงที่ขบวนการทางสังคมในสหรัฐกำลังเติบโต โดยเฉพาะการต่อสู้อย่างเข้มข้นของขบวนการเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองของคนผิวสี ทั้งนี้ขบวนการทางสังคมในช่วงเวลานั้นได้พัฒนายุทธวิธีการเคลื่อนไหวต่อสู้ในรูปแบบที่อยู่นอกช่องทางปกติอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะการใช้ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี (Nonviolent direct action) และปฏิบัติการอารยะขัดขืน และด้วยบริบทเช่นนี้จึงทำให้การศึกษาขบวนการทางสังคมตามแนวทฤษฎีการระดมทรัพยากรและทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง มุ่งให้ความสำคัญกับยุทธวิธีการเคลื่อนไหว โดยมีผลการศึกษาออกมาในทิศทางเดียวกันที่ว่า ยุทธวิธีที่จะนำ

ขบวนการไปสู่ความสำเร็จ ก็คือ ยุทธวิธีที่เข้าไปขัดขวาง/ทำลายระบบปกติ (Disruptive tactics) นั้นเอง

การให้ความสนใจด้านยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของทั้งสองสำนักถือเป็นคุณูปการต่อการศึกษาวិทยานิพนธ์นี้ ในด้านการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง ขบวนการ ยุทธวิธี และเป้าหมายของขบวนการ กล่าวคือ ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวถือได้ว่าเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของขบวนการทางสังคมที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่ขบวนการตั้งเป้าไว้ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวสอดคล้องกับการมองปรากฏการณ์ของผู้วิจัย ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลถือเป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่งของขบวนการทางสังคม ซึ่งในทางทฤษฎีขบวนการทางสังคมได้อธิบายประเด็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวไว้ดังนี้

3.1 ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม

หากพิจารณากลุ่มทางการเมืองในระบบประชาธิปไตยตามแนวคิดทางการเมืองกระแสหลักพบว่า พลเมืองสามารถรวมกลุ่มทางการเมืองได้ในรูปแบบของพรรคการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ หรือกลุ่มผลักดัน แต่ปรากฏการณ์การเกิดขบวนการทางสังคมในยุคหลังกลับมิใช่การรวมตัวในรูปแบบพรรคการเมืองและไม่สามารถอธิบายตามรูปแบบของกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มผลักดันได้ เนื่องจากมีความแตกต่างกันทั้งจุดประสงค์ในการรวมกลุ่มและวิธีการที่ใช้ในการเข้าถึงระบบการเมือง และถ้าพิจารณาในแง่ของวิธีการหรือยุทธวิธีที่ใช้จะพบว่า วิธีการที่กลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มผลักดันนำมาใช้มักจะเป็นวิธีการตามกระบวนการทางการเมืองปกติ อย่างเช่น การลobby การมีระบบความเกี่ยวพันทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มต่างๆ กับรัฐบาล/รัฐสภา หรือการรณรงค์สาธารณะ เป็นต้น³⁹

ในขณะที่กลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มผลักดันมักใช้ช่องทางตามกระบวนการทางการเมืองปกติเพื่อเข้าสู่ระบบการเมือง แต่ขบวนการทางสังคมกลับเป็นตัวแสดงที่อยู่นอกวงขอบกระบวนการทางการเมืองปกติ โดยใช้วิธีการหรือยุทธวิธีที่อยู่นอกเหนือจากที่ระบบการเมืองปกติได้เปิดช่องไว้ให้ ดังที่นักทฤษฎีระดมทรัพยากรและทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองได้กล่าวถึงยุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่นำพาขบวนการประสบความสำเร็จว่าส่วนใหญ่แล้วเป็นวิธีการเข้า

³⁹ พงษ์พิศาน ชุมพล, ม.ร.ว., กลุ่มผลักดัน (Pressure Group), เอกสารประกอบการบรรยายวิชาการเมืองการปกครองสหราชอาณาจักร คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538, หน้า 12, อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม (เชียงใหม่: มูลนิธิไฮเนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2552), หน้า 72.

ขัดขวาง/ทำลายระบบการเมืองปกติ (Disruptive tactics) เป็นยุทธวิธีที่ทำลายต่อระเบียบแบบแผนทางสังคม/การเมือง

นักทฤษฎีการระดมทรัพยากรได้ให้ความสำคัญกับประเด็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหว โดยมองว่าวิธีการที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายของขบวนการเกิดจากการกระทำร่วมโดยการเข้าไปขัดขวาง/ทำลายระบบปกติ ซึ่งต้องอาศัยการระดมมวลชนและผู้ให้การสนับสนุน การสร้างอัตลักษณ์ร่วมของคนในขบวนการ หรือการสร้างเหตุการณ์การชุมนุมประท้วง เป็นต้น⁴⁰ และด้วยยุทธวิธีที่ใช้ในการเคลื่อนไหวเป็นรูปแบบที่อยู่นอกช่องทางทางการเมืองปกติ ดังนั้น จึงต้องอาศัยความเอาใจจริงเอาใจและความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวของคนในขบวนการเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ ในการเคลื่อนไหวแต่ละครั้งขบวนการได้มีการคำนวณถึงผลได้ผลเสียเอาไว้แล้ว ดังนั้น จะเห็นว่ายุทธวิธีการเคลื่อนไหวโดยการเข้าขัดขวาง/ทำลายระบบปกติเป็นยุทธวิธีที่พุ่งเป้าไปที่การขัดขวางกระบวนการทางเศรษฐกิจ การดำเนินนโยบายของรัฐบาล และวิถีชีวิตประจำวันของผู้คน ซึ่งเป็นการแสดงออกในทางสัญลักษณ์มากกว่าที่จะมุ่งเอาชีวิตหรือทำลายทรัพย์สิน⁴¹ อย่างที่กล่าวไปแล้วว่า สำนักทฤษฎีการระดมทรัพยากรได้ให้ความสำคัญกับการจัดการภายในองค์กร ดังนั้น การมองเงื่อนไขในการผลิตยุทธวิธีการของสำนักนี้ จึงเป็นการมองจากเงื่อนไขภายในองค์กรเป็นสำคัญ

การพิจารณาการใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมโดยสำนักทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองก็ไม่ต่างจากทฤษฎีการระดมทรัพยากรมากนัก ในงานของ McAdam (1983) ได้อธิบายไว้ว่า ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้องค์กรเคลื่อนไหวมีความพร้อมและความเข้มแข็ง โดยเฉพาะยุทธวิธีการเข้าไปขัดขวาง/ทำลายระบบปกติ ซึ่งองค์กรจะต้องมีสมรรถนะและความคิดสร้างสรรค์ในการคิดค้นยุทธวิธีใหม่ๆ ขึ้นมาใช้ด้วย อนึ่ง McAdam มองว่ายุทธวิธีการขัดขวาง/ทำลายระบบปกตินี้ถือเป็นแหล่งอ้างอิงทางอำนาจอันสำคัญของกลุ่มคนที่อยู่นอกวงขอบการเมืองปกติด้วย⁴²

นอกจากนี้ สำนักทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองก็ได้ขยายขอบเขตการมองปรากฏการณ์จากการเลือกใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการออกไปอีกว่าเกิดจากเงื่อนไขภายนอกขบวนการด้วย งานศึกษาการเคลื่อนไหวของขบวนการคนผิวสีในสหรัฐอเมริกาของ

⁴⁰ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม* (เชียงใหม่: มูลนิธิไฮเน็ค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2552), หน้า 83-84.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 155-156.

⁴² Doug McAdam, "Tactical Innovation and The Pace of Insurgency," *American Sociological Review* 48, 1983, 735-754, อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*, หน้า 96-97.

McAdam (1982) ชี้ให้เห็นว่าการเลือกใช้ยุทธวิธีของขบวนการที่ส่วนใหญ่เป็นยุทธวิธีแบบเข้าขัดขวาง/ทำทลายระบบปกติ อาทิ การบอยคอตหรือการปฏิเสธไม่ยอมรับ การนั่งประท้วง การโดยสารเพื่อเสรีภาพ การเดินขบวนประท้วง หรือแม้แต่การก่อจลาจลซึ่งเข้าข่ายการใช้ความรุนแรง ล้วนเป็นยุทธวิธีที่ถือกำเนิดขึ้นจากเงื่อนไขทั้งภายในและภายนอกขบวนการ กล่าวคือ ขบวนการจำเป็นต้องมีความพร้อมและเข้มแข็งเพียงพอที่จะผลิตยุทธวิธี คือ มีพันธมิตรให้การสนับสนุนอย่างแข็งขัน มีศักยภาพ/ความคิดสร้างสรรค์ในการคิดค้นยุทธวิธีใหม่ๆ ขึ้นมาใช้ได้อย่างต่อเนื่อง และนอกจากขบวนการจะต้องมีลักษณะองค์กรภายในที่เข้มแข็งแล้ว การปฏิสัมพันธ์กับบริบทภายนอกก็เป็นอีกเงื่อนไขที่ทำให้ขบวนการจำเป็นต้องคิดค้นยุทธวิธีใหม่ๆ ขึ้นมาตอบโต้ฝ่ายที่ต่อต้านขบวนการ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้งานศึกษาของ McAdam มีผลสรุปประการหนึ่งออกมาว่า โครงสร้างโอกาสทางการเมือง เป็นอีกเงื่อนไขที่ส่งผลต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม⁴³

จะเห็นว่างานของ McAdam มีคุณูปการอย่างหนึ่งต่อการศึกษาวิทยานิพนธ์นี้ ในประเด็นที่ชี้ให้เห็นว่าการเลือกใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขอันเป็นบริบทแวดล้อมภายนอกขบวนการด้วย ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวสะท้อนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างขบวนการกับฝ่ายต่อต้าน ทั้งขบวนการต่อต้านและรัฐบาล ในขณะเดียวกันการเคลื่อนไหวต่อผู้ก็จำเป็นต้องมุ่งแสวงหาพันธมิตรด้วย เช่นเดียวกับที่ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2552) ได้สรุปไว้ว่า “หัวใจสำคัญในการเคลื่อนไหวประท้วงของขบวนการทางสังคมอยู่ที่การใช้ยุทธวิธีขัดขวาง/ทำทลายระบบการเมืองปกติ ซึ่งเป็นแหล่งอ้างอิงทางอำนาจของผู้ทำทลายระบบปกติหรือกลุ่มคนนอกวงขอบระบบการเมืองปกติ แต่เนื่องจาก ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ทำทลายระบบการเมืองปกติ กลุ่มที่เผชิญหน้า รัฐและท่าทีของรัฐ การประท้วงจึงมักนำมาซึ่งฝ่ายต่อต้านนวัตกรรมของรูปแบบที่ใช้ในการเคลื่อนไหวประท้วงจึงเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ และผันแปรไปตามบริบททางการเมืองและปัจจัยภายในด้านองค์กร”⁴⁴

อย่างไรก็ดี แม้สำนักทฤษฎีการระดมทรัพยากรและสำนักทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองจะเห็นพ้องตรงกันว่า ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่ขบวนการมักหยิบยกขึ้นมาใช้และมักจะส่งผลสำเร็จต่อขบวนการก็คือ ยุทธวิธีการเข้าขัดขวาง/ทำทลายระบบปกติ (Disruptive tactics) แต่นี้ก็เป็นเพียงยุทธวิธีแบบหนึ่งของขบวนการทางสังคมเท่านั้น Sidney Tarrow (1994) ได้แบ่ง

⁴³ Doug McAdam, “Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970,” (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1982), อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม, หน้า 168-170.

⁴⁴ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม, หน้า 156.

ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมโดยพิจารณาจากระดับความท้าทาย ความไม่แน่นอน และการสร้างความสมานฉันท์ของยุทธวิธี โดยแบ่งได้ 3 รูปแบบ คือ ยุทธวิธีแบบใช้ความรุนแรง (Violent) ยุทธวิธีตามระเบียบแบบแผนทางสังคม/การเมืองปกติ (Conventional) และยุทธวิธีที่เข้าไปขัดขวาง/ท้าทายระบบปกติ (Disruptive)

Tarrow กล่าวว่า แม้ยุทธวิธีทั้งสามรูปแบบจะมีวิถีทางที่แตกต่างกัน แต่สิ่งที่เป็นจุดร่วมของทั้งสาม ก็คือ เป็นการแสดงออกซึ่งการเผชิญหน้าทางสาธารณะระหว่างผู้ที่กระทำการท้าทายและผู้มีอำนาจทางการเมือง ซึ่งขบวนการทางสังคมได้ใช้ยุทธวิธีทั้งสามเพื่อปฏิสัมพันธ์กับส่วนอื่นๆ ของสังคม คือ ต้องการก่อให้เกิดความเสียหายแก่ฝ่ายตรงข้ามและต้องการนำมาซึ่งการสนับสนุน ด้วยวิธีการสร้างความท้าทายต่อฝ่ายตรงข้าม รวมทั้งคิดค้นวิธีการเพื่อสร้างความไม่แน่นอนและความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้น⁴⁵

จะเห็นว่า พลังอันของยุทธวิธีทั้ง 3 รูปแบบ สามารถเกิดได้ 3 ลักษณะ คือ ก่อให้เกิดความท้าทาย ความไม่แน่นอน และความสมานฉันท์ การท้าทายต่อผู้มีอำนาจทางการเมืองด้วยการข่มขู่คุกคามต่อมูลค่าความเสียหายที่จะตาม การปะทุขึ้นของความรู้สึกสะเทือนทางอารมณ์ และมักใช้วิธีการที่ละเมิดต่อระเบียบกฎเกณฑ์ ซึ่งพลังนั้นเกิดจากความไม่แน่นอนของสิ่งที่จะเกิดตามมากับขบวนการและมีความเป็นไปได้ว่าคนอื่นๆ จะมาเข้าร่วมและให้การสนับสนุน ส่วนความสมานฉันท์ภายในขบวนการนั้นเป็นแรงเสริมให้เกิดความท้าทายมากยิ่งขึ้น และบอกเป็นนัยว่าวิธีการเข้าขัดขวาง/ท้าทายนั้นกำลังจะถูกนำมาใช้ในอนาคต ส่วนปฏิกริยาจากฝ่ายต่อต้าน ฝ่ายพันธมิตร และฝ่ายที่สามนั้น ไม่เพียงแต่ส่งเสริมให้ความท้าทายและความไม่แน่นอนเกิดแหลมคมมากขึ้นเท่านั้น แต่ปฏิกริยาที่คนเหล่านี้แสดงออกนั้นเกิดจากการที่พวกเขามองเห็นความสมานฉันท์ที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวนั่นเอง⁴⁶

จะเห็นว่าการแบ่งประเภทยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของนักคิด นักวิชาการ ส่วนใหญ่ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งสามารถสรุปได้ 3 รูปแบบ ดังนี้

(1) ยุทธวิธีแบบใช้ความรุนแรง (Violent) เป็นยุทธวิธีที่มักจะถูกนำมาใช้โดยคนกลุ่มเล็กๆ มากกว่าการเคลื่อนไหวแบบมีขอบที่ขอบแหกกฎกติกาและออกอาละวาด แต่ยุทธวิธีลักษณะนี้มีความเสี่ยงที่จะถูกรวบปรามและเสี่ยงอันตรายสูง แน่แน่นอนว่ายุทธวิธีลักษณะนี้สามารถหยิบมาใช้ได้อย่างง่ายดายโดยไม่ต้องอาศัยทรัพยากรทางการเมืองใดๆ แต่ความยากที่จะ

⁴⁵ Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social movements, collective action and politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), p.101.

⁴⁶ Ibid., pp. 102-103.

ใช้มันก็คือ มันเริ่มต้นโดยการนำมาซึ่งการถูกรัฐปราบปรามได้อย่างชอบธรรม เริ่มต้นจากการตั้งดูตสาธารณชน และการจบลงโดยขึ้นอยู่กับกองกำลังเล็กๆ เมื่อยุทธวิธีถูกนำมาใช้ก็เข้าสู่การเผชิญหน้ากับผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองและเป็นไปได้มากกว่ารัฐจะเป็นฝ่ายชนะ⁴⁷ ดังนั้น ยุทธวิธีรูปแบบนี้จึงเหมาะกับกลุ่มขนาดเล็กที่มีทรัพยากรน้อย แต่นักเคลื่อนไหวของกลุ่มต้องมีความกล้าหาญและทุ่มเทสูง⁴⁸

(2) ยุทธวิธีตามระเบียบแบบแผนทางสังคม/การเมืองปกติ (Conventional) เป็นยุทธวิธีที่มีข้อได้เปรียบตรงที่เป็นวิธีการที่ก่อตัวขึ้นตามแบบแผนปกติของสังคมที่คนในสังคมรู้จัก ชนชั้นนำยอมรับได้และให้การสนับสนุน⁴⁹ โดยมีลักษณะสำคัญ 5 ประการคือ หนึ่ง เป็นวิธีการที่สังคมสาธารณชนทั่วไปเข้าใจและคุ้นเคย สอง เป็นวิธีการที่สอดคล้องกับความคาดหวังของผู้กระทำและคนในสังคมถึงผลที่จะตามมาจากการเคลื่อนไหว สาม เป็นวิธีการที่อาศัยความสมานฉันท์ของผู้กระทำน้อย สี่ มีความเป็นสถาบันสูง ทำให้การเคลื่อนไหวไม่มีพลังทำลายมากนัก และ ห้า เป็นวิธีการที่ถูกต้องตามกฎหมาย⁵⁰

Charles Tilly (1995) เห็นว่า ยุทธวิธีรูปแบบนี้เป็นยุทธวิธีที่ได้รับการยอมรับเพราะเป็นไปตามธรรมเนียมปฏิบัติ ตามความคาดหวังของสาธารณชน ชนชั้นนำ และถูกต้องตามหลักกฎหมายที่มีอยู่⁵¹ เช่นเดียวกับที่ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2552) ได้อธิบายว่า เป็นยุทธวิธีที่มีลักษณะตรงข้ามกับยุทธวิธีการใช้ความรุนแรง ไม่ต้องการความทุ่มเท ความเอาใจใส่ ความเสียสละของสมาชิก ปราศจากความเสียหายหรืออันตรายจากผลของการกระทำ ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าใจและยอมรับได้ ชนชั้นนำและผู้มีอำนาจทางการเมืองให้การรับรองหรืออาจให้การสนับสนุน แต่จุดด้อยของยุทธวิธี คือ ขาดพลังในการดึงดูดความสนใจและมีลักษณะซ้ำซากจำเจ⁵²

⁴⁷ Ibid., p. 105.

⁴⁸ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม, หน้า 171.

⁴⁹ Sidney Tarrow, Power in Movement: Social movements, collective action and politics, p.116.

⁵⁰ Sidney Tarrow, Power in Movement Social Movement and Contentious Politics (New York: Cambridge University

Press, 1999), p 99. อ้างถึงใน กิ่งกาญจน์ สำนวนเย็น, “พลวัตของยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม: ศึกษากรณีขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน จังหวัดลำพูน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549)

⁵¹ Charles Tilly, “Contentious Repertoires in Great Britain 1758-1834,” in Repertoires and Cycles of Collective Action, ed. Mark Traugott, pp. 15-42, อ้างถึงใน กิ่งกาญจน์ สำนวนเย็น, “พลวัตของยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม: ศึกษากรณีขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน จังหวัดลำพูน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549)

⁵² ประภาส ปิ่นตบแต่ง, กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม, หน้า 171.

(3) ยุทธวิธีที่เข้าขัดขวาง/ทำลายระบบปกติ (Disruptive) เป็นยุทธวิธีที่ไปขัดหรือละเมิดต่อแบบแผนปฏิบัติของสังคม พลังอำนาจของมันก็คือ ความสามารถที่จะสร้างความท้าทายต่อผู้มีอำนาจทางการเมือง ส่งเสริมให้สมาชิกเกิดความสมานฉันท์ และก่อให้เกิดสถานการณ์ที่ไม่แน่นอน มีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ หนึ่ง เป็นปฏิบัติการที่มีการแสดงให้เห็นอย่างเป็นทางการ เช่น การยื่น การนั่ง การเคลื่อนไหวที่แสดงถึงความกราดเกรี้ยว “ผู้ร่วมเดินขบวน” ที่สื่อถึงการดำรงอยู่และความสมานฉันท์ของขบวนการ ฯลฯ สอง เป็นปฏิบัติการที่เข้าไปขัดขวางกิจกรรมประจำวันของฝ่ายตรงข้าม ผู้เฝ้าสังเกตการณ์ หรือผู้มีอำนาจทางการเมือง สาม เป็นปฏิบัติการที่ขยายขอบเขตของความขัดแย้งออกไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งเป็นการไปขัดขวางหรือสร้างความไม่สะดวกสบายให้กับผู้คนในสังคม อาทิ การปิดกั้นทางจราจร เข้าไปขัดขวางการทำธุรกิจ การทำลายกฎหมายหรือคำสั่ง หรือการบีบให้รัฐเข้าร่วมความขัดแย้งด้วย⁵³ กล่าวได้ว่ายุทธวิธีรูปแบบนี้ถือเป็นนวัตกรรมของการเคลื่อนไหวต่อสู้ แต่ที่ไม่มี ความคงทนถาวร ง่ายที่จะเกิดการเสื่อมถอยไปสู่การใช้ความรุนแรง และยากที่จะคืนสู่การใช้ยุทธวิธีตามระเบียบแบบแผนปกติ⁵⁴

ในขณะที่ประภาสได้อธิบายยุทธวิธีที่เข้าขัดขวาง/ทำลายระบบปกตินี้ว่าเป็นยุทธวิธีที่เข้าไปขัดขวางกีดกันการตัดสินใจทางการเมืองของรัฐและฝ่ายที่เผชิญหน้า นอกเหนือไปจากวิธีการผ่านกระบวนการเลือกตั้งและการยึดอำนาจโดยทหาร นอกจากนี้ยังเป็นวิธีการที่สะท้อนให้เห็นทั้งการขอความเห็นอกเห็นใจ และการตั้งคำถามกับความชอบธรรมที่ดำรงอยู่ ซึ่งสามารถแบ่งได้ 2 ระดับ คือ ระดับแรก เป็นการแบบทำลายที่ไม่ผิดกฎหมาย แต่ใช้ความกล้าหาญ/กล้าได้กล้าเสียของผู้กระทำกร โดยมิต้นทุนความเสียหายที่ผู้กระทำกรต้องจ่ายหรืออาจจะเกิดขึ้นจากผลของการกระทำกร อย่างเช่น การบอยคอต หรือการปฏิเสธไม่ยอมรับ และการนั่งประท้วง (Sit-in) เป็นต้น ระดับที่สอง เป็นกิจกรรมที่มีลักษณะผิด/ละเมิดกฎหมายแต่ปฏิบัติการด้วยยุทธวิธีที่ไร้ความรุนแรง อย่างเช่น อารยะขัดขืน⁵⁵

อย่างไรก็ดี Tarrow (1994) ได้อธิบายในงานของเขาว่า ยุทธวิธีที่มีลักษณะเป็นไปตามระเบียบแบบแผนปัจจุบัน เช่น การนัดหยุดงาน (Strike) หรือการเดินขบวนประท้วง (Demonstration) ล้วนแล้วแต่เป็นยุทธวิธีที่มีลักษณะการเข้าไปขัดขวาง/ทำลายระบบปกติในอดีต แต่ในที่สุดยุทธวิธีเหล่านี้ก็กลายมาเป็นแบบแผนปฏิบัติของการเรียกร้องในปัจจุบัน ดังนั้น ยุทธวิธีแบบเข้าขัดขวาง/ทำลายระบบปกติจึงสามารถกลายมาเป็นยุทธวิธีตามระเบียบแบบแผนได้ ซึ่ง

⁵³ Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social movements, collective action and politics*, pp.108-109.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 116.

⁵⁵ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*, หน้า 157-158.

ขึ้นอยู่กับการได้เรียนรู้ การทดลอง การโต้ตอบ และการถูกข่มขับโดยฝ่ายตรงข้ามหรือชนชั้นนำ โดย Tarrow ได้ยกตัวอย่างอีกว่า ยุทธวิธีที่เข้าขัดขวาง/ทำลายระบบปกติที่เกิดขึ้นในยุคเขานั้น อาทิ การนั่งประท้วง (Sit-in) การเข้ายึดครอง (Occupation) หรือแม้แต่อารยะขัดขืน ก็มีวิธีอธิบายอย่างเดียวกันนี้⁵⁶

อนึ่ง หากยึดตามการอธิบายของ Tarrow ข้างต้น จะเห็นถึงวงจรความทำลายของ ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่เริ่มต้นจากความทำลายและความไม่แน่นอนสูง ไปสู่ความเสื่อมถอยของ ยุทธวิธีที่สร้างความทำลายในระดับต่ำ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์และยุคสมัยที่เปลี่ยนไปของ สังคม/การเมืองหนึ่งๆ จากตรงนี้ทำให้ผู้วิจัยเห็นต่างจากการอธิบายของนักทฤษฎี นักวิชาการที่ กล่าวมาข้างต้นในบางประเด็น นั่นคือ การอธิบายยุทธวิธีตามระเบียบแบบแผนของสังคม/ การเมืองปกติ (Conventional) ที่ส่วนใหญ่ได้นิยามว่าเป็นยุทธวิธีที่ถูกกฎหมาย

ผู้วิจัยเห็นว่า ยุทธวิธีตามระเบียบแบบแผนของสังคม/การเมือง ไม่เพียงแต่เป็น ยุทธวิธีที่ถูกกฎหมายเท่านั้น แต่บางรูปแบบอาจมีลักษณะที่เป็นการไปละเมิดกฎหมายด้วยก็ได้ นั่นไม่ได้หมายความว่ายุทธวิธีแบบผิดกฎหมายถูกต้องตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม แต่ผู้คน รวมทั้งรัฐอาจจะรู้สึกกับได้กับการใช้ยุทธวิธีลักษณะนี้มากขึ้น อันเนื่องมาจากความเคยชินที่เห็นจน เป็นปกติ อย่างเช่น กรณีการปิดถนนประท้วง หรือการประท้วงโดยใช้เครื่องขยายเสียงที่สร้างความ รำคาญ/ความเดือดร้อนให้กับผู้คนอันถือเป็นการใช้เสียงดังเกินกว่าที่กฎหมายกำหนด เหล่านี้ล้วน แต่เป็นวิธีการที่ละเมิดต่อกฎหมายทั้งนั้น แต่ว่ายุทธวิธีลักษณะนี้ได้ถูกขบวนการต่างๆ หยิบขึ้นมา ใช้หลายต่อหลายครั้ง ถูกผลิตซ้ำจนกระทั่งกลายเป็นความคุ้นชินในสังคม/การเมืองนั้นไปและ ความทำลายก็เกิดขึ้นในระดับต่ำ

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยก็ได้ค้นพบปฏิบัติการอารยะขัดขืนออกจากยุทธวิธีผิดกฎหมายที่ ไร้ความทำลายเช่นว่านี้ โดยเห็นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะต้องเป็นการละเมิดกฎหมายใน รูปแบบที่เข้าไปขัดขวาง/ทำลายระบบปกติเท่านั้น (Disruptive) อารยะขัดขืนควรจะต้องเป็นวิธีการ รูปแบบใหม่หรือเป็นนวัตกรรมของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเพิ่มขีดระดับการทำลาย หากพิจารณา ปฏิบัติการอารยะขัดขืนตามคุณลักษณะเฉพาะในทางทฤษฎี หรือพิจารณาตามวิถีทาง ตาม พลวัตการเลือกใช้อุทธวิธีของขบวนการต่างประเทศที่มักใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในลำดับท้ายๆ หลังจากที่ใช้ยุทธวิธีแบบอื่นมาแล้วแต่ไม่ได้ผล สะท้อนให้เห็นว่าการใช้อุทธวิธีแบบอารยะขัดขืน เกิดขึ้นท่ามกลางความรู้สึกของผู้ประท้วงที่อยากจะบรรลุเป้าหมายอย่างแรงกล้า หรือต้องการจะ

56

Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social movements, collective action and politics*, p. 109.

ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน กล่าวได้ว่า ขอบเขตระหว่างยุทธวิธีแบบอารยะขัดขืนกับการใช้ความรุนแรงมีเพียงเส้นแบ่งบางๆ ที่วางกันอยู่เท่านั้น เจกเช่นที่ Tarrow ได้กล่าวถึง ฉากการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่มีการใช้ยุทธวิธีแบบ Disruptive ไว้ว่า ง่ายที่จะเสื่อมถอยไปสู่การใช้ความรุนแรง แต่ยากที่จะคืนสู่การกลับไปใช้ยุทธวิธีตามแบบแผนปกติ

อนึ่ง ความใหม่/ความเก่าของยุทธวิธีอารยะขัดขืนแต่ละรูปแบบ อาจจะไม่สำคัญเท่ากับระดับความทำลายของยุทธวิธีหากการผลิตซ้ำนั้นยังคงระดับความทำลายเอาไว้ได้ในระดับสูง แต่ผู้วิจัยเห็นว่ากรณีเช่นนี้เกิดขึ้นได้น้อย เพราะการผลิตซ้ำแค่ครั้งสองครั้งก็สร้างความเบื่อหน่ายให้กับผู้คนได้ รัฐเองก็สามารถคาดการณ์ได้ล่วงหน้าว่าจะเกิดอะไรตามมาเนื่องจากเคยมีประสบการณ์มาแล้ว ดังนั้น ยุทธวิธีแบบอารยะขัดขืนจึงควรจะได้รับ การประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมาใหม่มากกว่า เพื่อรับประกันระดับความทำลายของยุทธวิธีและสามารถสร้างความตื่นตะลึงในสังคมได้

กล่าวได้ว่า การนำทฤษฎีขบวนการทางสังคมมาอธิบายร่วมกับแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืนเป็นประโยชน์ต่อการอธิบายปรากฏการณ์ในวิทยานิพนธ์นี้ โดยชี้ให้เห็นถึงตำแหน่งแห่งที่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในขบวนการทางสังคม เงื่อนไขที่ทำให้ขบวนการต้องผลิตและคิดค้นยุทธวิธีการเคลื่อนไหว ระบบความสัมพันธ์ของปฏิบัติการกับบริบทภายในและภายนอกขบวนการ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ของปฏิบัติการที่ส่งผลต่อพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางการเมืองอันเป็นประโยชน์ต่อการอธิบายในประเด็นผลสะท้อนต่อไป

3.2 ปฏิบัติการอารยะขัดขืน

Mohandas K. Gandhi ถือเป็นบุคคลที่พัฒนาแนวคิดอารยะขัดขืนไปสู่ภาคปฏิบัติ จนทำให้อารยะขัดขืนกลายเป็นยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมในฐานะยุทธวิธีการต่อสู้แบบสันติวิธีที่ทรงพลังรูปแบบหนึ่ง บทเรียนจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ในอินเดียได้ส่งอิทธิพลต่อแนวคิดการต่อสู้ทางสังคม การเมือง ในหลายประเทศ โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องการต่อสู้แบบสันติวิธี (Nonviolent) ที่ Gandhi สามารถนำเสนอพลังของมันได้อย่างแหลมคม ทำให้พลังจากการต่อสู้ด้วยวิถีทางสันติวิธีได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายและสามารถนำไปปรับใช้อย่างเห็นผลสำเร็จในหลายกรณี ดังที่ Gene Sharp ได้อธิบายถึงผลสะท้อนจากปฏิบัติการแบบสันติวิธี (Nonviolent) เอาไว้ว่า อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง 3 แนวทางใหญ่ๆ ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง⁵⁷ คือ

⁵⁷ ยีน ชาร์ป, อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง, แปลโดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และคมสัน หุตะแพทย์

หนึ่ง เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดของฝ่ายตรงข้าม (Conversion) ให้สามารถยอมรับจุดหมายของผู้ปฏิบัติกรได้ สอง เกิดการโอนอ่อนผ่อนตาม (Accommodation) คือ ฝ่ายตรงข้ามเลือกที่จะยอมตามข้อเรียกร้อง เพื่อปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้น โดยไม่ได้เปลี่ยนความคิดของตนเองแต่อย่างใด และ สาม เกิดจากผลของการบีบบังคับแบบไร้ความรุนแรง (Non-violence Coercion) ที่กำลังดำเนินการอยู่ โดยที่การเปลี่ยนแปลงไม่ได้เป็นไปตามเจตนาของฝ่ายตรงข้าม และฝ่ายตรงข้ามก็ไม่จำเป็นต้องเห็นพ้องด้วย แต่ที่มาแห่งอำนาจของฝ่ายตรงข้ามได้ถูกลดทอนและถูกทำลายด้วยวิธีการไร้ความรุนแรงดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมในต่างประเทศช่วงศตวรรษที่ 20 ได้ปรากฏการใช้ชุดยุทธวิธีลักษณะหนึ่งซึ่งเป็นการเข้าไปขัดขวาง/ทำลายระบบปกติ (Disruptive) อย่างแพร่หลายในขณะนั้น โดยส่วนใหญ่รู้จักกันในนาม “ปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี” (Nonviolent Direct Action) และ “ปฏิบัติการอารยะขัดขืน” (Civil Disobedience) ซึ่งปฏิบัติการเหล่านี้ได้ปรากฏให้เห็นทั่วไปในสังคมอเมริกัน อาทิ ขบวนการเรียกร้องสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งของสตรี ขบวนการผู้ใช้แรงงาน ขบวนการเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองของคนผิวสี ขบวนการต่อต้านสงครามเวียดนาม ฯลฯ

ลักษณะเด่นของปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีและปฏิบัติการอารยะขัดขืน นอกจากจะเป็นปฏิบัติการที่ระบบปกติไม่ได้เปิดช่องทางให้สามารถกระทำได้เหมือนกันแล้ว สิ่งที่เป็นลักษณะร่วมอีกประการหนึ่งของปฏิบัติการทั้งสองก็คือ ปฏิบัติการยังอยู่ภายใต้ขอบเขตของวิถีทางแห่งสันติวิธี จะเห็นว่าในช่วงศตวรรษที่ 20 ปฏิบัติการอารยะขัดขืนแทบจะมีความหมายเดียวกันกับปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี

ภคવી วีระภาสพงษ์ ได้จัดประเภทของปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้า (Direct Action) ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้าที่ใช้ความรุนแรง อาทิ การก่อวินาศกรรม การลอบสังหาร หรือการทำสงครามจรรยาธรรม เป็นต้น และปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี ซึ่งแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับในปัจจุบัน อีกทั้ง ปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีนี้ยังมีความหมายแทบจะเหมือนกันกับปฏิบัติการอารยะขัดขืน⁵⁸

April Carter (2005) ได้นิยาม ปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้า (Direct Action) เอาไว้ว่า “เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของประชาชน เพื่อใช้ในการกดดันรัฐบาล หรือสถาบันอันทรงอำนาจ

⁵⁸ ภคવી วีระภาสพงษ์, “ปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้า,” *ฟ้าเดียวกัน* 5, 1 (มกราคม-มีนาคม 2550): 62-70.

ต่างๆ”⁵⁹ โดยปรากฏออกมาในรูปแบบการประท้วงทางสาธารณะ ในประเด็นทางการเมืองและประเด็นทางศีลธรรม⁶⁰ อีกทั้ง ยุทธวิธีที่ใช้กับเป้าหมายในการประท้วงค่อนข้างที่จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน ถ้าไม่นับรวม “ปฏิบัติการอารยะขัดขืนทางอ้อม” เข้าไปด้วย (Indirect Civil Disobedience)*

Carter ได้ยกตัวอย่างรูปแบบปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้า ว่าเป็นการเพิกถอนที่จะให้ความร่วมมือและสนับสนุนในด้านต่างๆ อย่างเช่น การปฏิเสธที่จะจ่ายภาษี (tax refusal) การนัดหยุดงาน (strikes) การคว่ำบาตร (boycotts) หรือแม้กระทั่งวิธีการการทำทนายต่อกฎหมายบางอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการประท้วงโดยใช้ร่างกายเข้ากีดขวาง (physical obstruction) หรือแม้แต่การทำอารยะขัดขืน⁶¹

จะเห็นว่า ความแตกต่างที่เป็นเส้นแบ่งระหว่างปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีกับปฏิบัติการอารยะขัดขืนยังมีความคลุมเครือไม่ชัดเจน Elliot M. Zashin (1972) ได้อธิบายไว้ว่า ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีมีขอบเขตที่กว้างกว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืน อาทิ การเดินขบวนเพื่อสันติภาพแบบถูกกฎหมาย ปฏิบัติการเข้าไปนั่งในร้านอาหารกลางวันของขบวนการคนผิวสี (Sit-in) ที่ผิดกฎหมาย หรือ การใช้ร่างกายเข้ากีดขวางอุปกรณ์ในการก่อสร้างซึ่งอาจจะผิดกฎหมาย เป็นต้น โดยที่ปฏิบัติการอารยะขัดขืน คือ ปฏิบัติการที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายที่ถูกกันออกจากการปฏิบัติตามช่องทางปกติ ตามธรรมเนียมปฏิบัติแบบเดิม และถูกนำมาใช้ทั้งที่ยังสามารถประท้วงตามช่องทางปกติได้อยู่ อย่างไรก็ตามก็ดี ปฏิบัติการอารยะขัดขืนมักถูกนำมาใช้ร่วมกับปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้ารูปแบบอื่นๆ โดยพัฒนาปฏิบัติการหลังจากที่ได้ใช้ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบถูกกฎหมายไปแล้วในช่วงเริ่มแรก⁶²

⁵⁹ April Carter, *Direct Action and Democracy Today* (United Kingdom: Polity Press, 2005), p. 3.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 4.

* การทำอารยะขัดขืนทางอ้อม (Indirect Civil Disobedience) คือ การละเมิดกฎหมายบางฉบับ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่กำลังประท้วง ที่อาจจะมิใช่ข้อจำกัดที่ทำให้ไม่สามารถละเมิดกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ต้องการประท้วง เช่น ถ้าผู้ประท้วงไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลที่ใช้มาตรการรุนแรงกับแรงงานต่างด้าว ผู้ประท้วงอาจทำอารยะขัดขืนโดยการละเมิดกฎหมายจราจร โดยการนอนขวางถนน เพื่อแสดงถึงการไม่เห็นด้วยกับรัฐบาล นั้นเพราะผู้ประท้วงอาจไม่สามารถละเมิดกฎหมายเกี่ยวข้องกับแรงงานต่างด้าวได้โดยตรง เป็นต้น

⁶¹ April Carter, *Direct Action and Democracy Today*, p. 3.

⁶² Elliot M. Zashin, *Civil Disobedience and Democracy* (New York: The Free Press, 1972), footnote, p. 224.

แม้ว่าในความเห็นของ Carter และ Zashin ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี แต่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนก็มีลักษณะเฉพาะ ตรงที่เป็นปฏิบัติการที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายหรืออาจกล่าวได้ว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนคือปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีที่ผิดกฎหมายก็เป็นได้

อย่างไรก็ดี James Tracy (2002) ได้ขีดเส้นแบ่งความแตกต่างระหว่างปฏิบัติการอารยะขัดขืนกับปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี ที่ไม่เพียงแต่ใช้เกณฑ์การกระทำผิดกฎหมายในการแบ่ง กล่าวคือ ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเป็นการต่อสู้ที่จงใจละเมิดกฎหมายบางอย่าง และผู้กระทำการได้มีการวางแผนล่วงหน้าเอาไว้แล้วว่าต้องการถูกจับกุม (arrest) ในขณะที่ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี เป็นปฏิบัติการที่พยายามจะเข้าขัดขวางทำทนายระบบปกติ แต่ไม่ได้มีการวางแผนเอาไว้ว่าต้องการถูกจับกุม⁶³

จากตรงนี้ สามารถสรุปได้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนและปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี มีทั้งส่วนที่เหมือนกันและแตกต่างกัน กล่าวคือ

(1) ปฏิบัติการทั้งสองมีลักษณะร่วมกัน คือ เป็นปฏิบัติการสันติวิธีที่เข้าไปขัดขวาง/ทำทนายระบบปกติ (Disruption) และด้วยลักษณะของปฏิบัติการที่ไปสร้างความทำทนายและความไม่แน่นอนให้เกิดขึ้นเหมือนกัน จึงทำให้ผลสะท้อนที่เกิดจากปฏิบัติการทั้งสองอยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกัน

(2) ปฏิบัติการทั้งสองมีลักษณะของปฏิบัติการที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีเป็นปฏิบัติการที่ไม่ได้ไปละเมิดกฎหมาย ส่วนปฏิบัติการอารยะขัดขืนเป็นปฏิบัติการที่จงใจละเมิดกฎหมายและยอมรับการลงโทษ

การจะพิจารณาปฏิบัติการอารยะขัดขืนว่ามีลักษณะอย่างไร สามารถพิจารณาจากการนิยามแนวคิดอารยะขัดขืนได้ดังต่อไปนี้

William F. Lawhead (2000) ได้ให้นิยามไว้อย่างกระชับว่า อารยะขัดขืน เป็นการกระทำผิดกฎหมายอย่างหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำการประท้วงทางศีลธรรม (moral protest)⁶⁴

⁶³ James Tracy, *The Civil Disobedience Handbook* (San Francisco: Manic D Press, 2002), p. 68.

⁶⁴ William F. Lawhead, *The philosophical journey: an interactive approach*, p. 761.

ใน Concise Dictionary of Politics ได้ให้นิยามไว้ว่า เป็นการกระทำทางการเมืองที่ขัดขึ้นอำนาจรัฐ อันอยู่บนพื้นฐานการคัดค้านทางศีลธรรม (moral objection) ด้วยมุ่งหมายที่จะก่อให้เกิดสังคมที่เป็นธรรม⁶⁵

ส่วนใน Dictionary of the Social Science นั้นให้นิยามอารยะขัดขืนในความหมายเดียวกันกับคำว่า “การคัดค้าน” (dissent) ซึ่งเป็นการคัดค้านทางการเมือง เป็นการขัดขวางรัฐบาลหรือนโยบายของรัฐอย่างเปิดเผย โดยทั่วไปการคัดค้านที่วามักจะเป็นปฏิบัติการที่ไม่ได้ให้อำนาจไว้ตามช่องทางทางการเมือง โดยผ่านการร้องเรียน (petition) การเดินขบวน (demonstration) หรือการไม่ทำตามกฎหมายในรูปแบบของอารยะขัดขืน⁶⁶

ใน Encyclopedia Americana ให้นิยามอารยะขัดขืนว่า เป็นยุทธศาสตร์ในการต่อต้านรัฐบาลหรือกฎหมายที่เห็นว่าอยุติธรรมอย่างสันติวิธี หรือถ้าจำกัดความหมายให้แคบลงก็อาจหมายถึง การปฏิเสธที่จะเชื่อฟังคำสั่งของรัฐบาลและเป็นการต่อต้านอย่างสงบ (passive resistance) แต่ถ้าหากให้ความหมายอย่างกว้าง อารยะขัดขืนก็หมายถึงการกระทำที่ฝ่าฝืนกฎหมาย เนื่องมาจากการแสดงออกซึ่งเจตนารมณ์แห่งกฎหมายนั้นไร้ผล⁶⁷

จรรยา สุภาพ (2533) ให้ความหมายอารยะขัดขืนว่า หมายถึง บุคคล หรือกลุ่มบุคคลที่ละเมิดกฎหมาย นโยบาย หรือชนบประเพณี โดยอ้างว่าสิ่งเหล่านั้นไม่ยุติธรรม การละเมิดนี้ถือเป็นเทคนิคในการต่อต้านอย่างเปิดเผย โดยไม่ใช้วิธีการต่อสู้ทางศาล หรือผ่านทางสภาผู้แทนราษฎร⁶⁸

Hugo Adam Bedua (1991) นิยามอารยะขัดขืนว่า เป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย (illegal) อย่างเปิดเผย (openly) อย่างสันติวิธี (nonviolently) และอย่างมีมโนธรรมสำนึก (conscientiously)⁶⁹

John Rawls (1971) ได้ให้นิยามอารยะขัดขืนโดยยึดนิยามของ Bedua เป็นแนวทางว่า เป็นการกระทำสาธารณะ (public) อย่างสันติวิธี (nonviolent) มีมโนธรรมสำนึก

⁶⁵ Iain McLean and Alistair McMillan, “Civil Disobedience,” *Concise Dictionary of Political* (2003): 78.

⁶⁶ Cralg Calhoun, editor, “Civil Disobedience,” *Dictionary of the Social Science* (2002): 127.

⁶⁷ “Civil Disobedience,” *Encyclopedia Americana* 6 (1994): 760.

⁶⁸ จรรยา สุภาพ, “Civil Disobedience,” *สารานุกรมรัฐศาสตร์* (2533): 56.

⁶⁹ Hugo Adam Bedua, “Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice,” in *Civil Disobedience in focus*,

(conscientious) เป็นการกระทำทางการเมือง (political act) ที่ขัดกับกฎหมาย และมักจะทำไปโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกฎหมายหรือนโยบายของรัฐบาล⁷⁰

พีระพล คดบัว (2525) ให้นิยามว่า อารยะขัดขืนต้องเป็นการจงใจฝ่าฝืนกฎหมายบางฉบับ โดยมโนธรรม เปิดเผยต่อสาธารณชน ไม่ใช้ความรุนแรง และทำไปเพื่อต้องการให้เปลี่ยนแปลงนโยบายหรือกฎหมายอยู่ดีธรรม⁷¹

ประวิทย์ วิกฤษพัฒน์ (2526) นิยามเอาไว้ว่า อารยะขัดขืน คือ การกระทำอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในสังคมประชาธิปไตย และต้องมีลักษณะ ดังต่อไปนี้⁷²

(1) ต่อต้านแบบผิดกฎหมาย กล่าวคือ เป็นการต่อต้านกฎหมายของรัฐบางฉบับ และการต่อต้านนั้นจะต้องเป็นขั้นสุดท้ายหลังจากใช้วิธีการที่ถูกต้องตามกฎหมายจนหมดแล้ว และได้รับการปฏิเสธจากรัฐ และการกระทำนี้อาจจะเป็นการต่อต้านแบบโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้

(2) ต้องไม่ใช่การต่อต้านแบบ Conscientious Objection

(3) มีจุดมุ่งหมายต้องการล้มล้างกฎหมายบางฉบับที่ไม่ใช่ทั้งหมด ดังนั้นการกระทำที่นำไปสู่การจลาจลหรือการปฏิวัติไม่เรียกว่าอารยะขัดขืน

(4) เป็นการกระทำที่มีเจตนาเพื่อส่วนรวม ไม่ใช่เพื่อส่วนตน และเป็นการกระทำของคนเพียงบางกลุ่มไม่ใช่คนทั้งประเทศ

(5) ต้องเป็นแบบเปิดเผยต่อสาธารณชน

(6) ไม่ใช่วิธีการรุนแรงโดยเด็ดขาด กล่าวคือ ไม่ทำลายทรัพย์สินของบุคคลหรือของรัฐและไม่ทำร้ายร่างกายบุคคลจนได้รับความบาดเจ็บถึงตาย แม้จะมีลักษณะทั้ง 5 ประการ แต่ถ้ามีการทำร้ายร่างกายบุคคลและทำลายทรัพย์สินแม้เพียงเล็กน้อยจะไม่ถือเป็นการอารยะขัดขืน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷⁰ John Rawls, "A Theory of Justice," in *Civil Disobedience in focus*, ed. Hugo Adam Bedua (London and New York: Routledge, 1991), p. 104.

⁷¹ พีระพล คดบัว, "การต่อสู้แพ่งกับการลงโทษ: การวิเคราะห์เชิงปรัชญา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 16-17.

⁷² ประวิทย์ วิกฤษพัฒน์, "ปัญหาเรื่องความชอบธรรมของการต่อสู้แพ่ง: การศึกษาเชิงวิจารณ์," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 80.

จะเห็นว่าส่วนใหญ่แล้วเป็นการนิยามอารยะขัดขืนแบบกว้างๆ ในฐานะที่อารยะขัดขืนเป็นการกระทำทางการเมืองแบบผิดกฎหมาย เพื่อประท้วงหรือต่อต้านสิ่งที่อยู่ผิดธรรมดาบางอย่าง แต่การนิยามของ Hugo Adam Bedua และ John Rawls ได้ทำให้เห็นองค์ประกอบสำคัญของปฏิบัติการอารยะขัดขืน ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ช่วยเสริมให้ปฏิบัติการนั้นมีความชอบธรรมมากยิ่งขึ้น ดังนั้น การพิจารณาปฏิบัติการอารยะขัดขืนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงได้นำเอาการนิยามของ Bedua และ Rawls มาเป็นแนวทางประยุกต์ใช้กำหนดเป็นกรอบในการศึกษา ซึ่งพบว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนมีลักษณะของปฏิบัติการ ดังนี้

- (1) เป็นปฏิบัติการสันติวิธี
- (2) เป็นปฏิบัติการที่ไปละเมิดกฎหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง
- (3) เป็นปฏิบัติการที่เปิดเผยต่อสาธารณะ
- (4) ผู้กระทำการอารยะขัดขืนจะต้องยอมรับโทษตามกฎหมาย

3.2.1 อารยะขัดขืนเป็นปฏิบัติการสันติวิธี

ผู้ที่เริ่มต้นวางตำแหน่งแห่งที่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนไว้เป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการสันติวิธี (Nonviolent) ที่ชัดเจนและเห็นเป็นรูปธรรมมากที่สุด ก็คือ Mohandas K. Gandhi โดยอารยะขัดขืนของเขานั้นเป็นปฏิบัติการอย่างหนึ่งตามวิถีทางอหิงสา ซึ่งสำหรับ Gandhi แล้ว อหิงสาเป็นเพียงเส้นทางเดียวที่จะนำมามนุษย์ไปสู่เป้าหมาย คือ สัจจะหรือความจริง นอกจากนี้ Gandhi ยังได้นำเอาวิถีทางแบบอหิงสา มาประยุกต์ใช้กับขบวนการต่อสู้ทางสังคมและการเมืองในอินเดีย โดยทั่วไปรูปแบบการต่อสู้ตามวิถีทางอหิงสาที่ปรากฏในอินเดียมักจะออกมาในรูปแบบของการไม่ให้ความร่วมมือกับรัฐ (Non-cooperation) อย่างเช่น การไม่จ่ายภาษี การคว่ำบาตร การไม่ไปโรงเรียนของรัฐ หรือการไม่คบค้าสมาคม ฯลฯ หรือวิถีทางอหิงสาแบบอารยะขัดขืน (Civil Disobedience) หรือการสร้างสรรค์บริการชุมชน ก็เป็นวิถีทางอหิงสาก็รูปแบบซึ่งถือว่าเป็นปฏิบัติการสัตยาเคราะห์เชิงบวก⁷³ จะเห็นว่าแนวคิดของ Gandhi ได้ส่งอิทธิพลต่อแนวคิดการต่อสู้เคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมในหลายประเทศ และนับตั้งแต่นั้นมา แนวคิดอารยะขัดขืนที่ว่า "อารยะขัดขืนเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการสันติวิธีที่มักจะเลือกใช้เป็นลำดับท้ายๆ" ก็ได้กลายเป็นรูปแบบและขั้นตอนที่ขบวนการทางสังคมนำไปประยุกต์ใช้จนถึงปัจจุบัน

การกำหนดให้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการสันติวิธีนั้น นัยหนึ่งก็เพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับปฏิบัติการ แต่ปัญหาที่พบก็คือการตีความคำว่า

⁷³ โจแอน บอนดูแรนต์, อหิงสาอาวุธของคนกล้า: ศึกษาปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของคานธี, แปลโดย ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ, หน้า 25.

“สันติวิธี” (Nonviolent) ที่แตกต่างกันออกไป จึงทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับการที่จะขีดเส้นแบ่งว่า ปฏิบัติการเช่นไรถึงเรียกได้ว่าเป็นสันติวิธี หรือปฏิบัติการลักษณะใดที่เรียกได้ว่าเป็นการใช้ความรุนแรง (Violent)

ในปัจจุบันการนิยามปฏิบัติการอารยะขัดขืนแบบสันติวิธี (nonviolent) มักจะพิจารณาจากปฏิบัติการที่ไม่ก่อให้เกิดการบาดเจ็บล้มตาย และไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพย์สิน ดังที่ Hugo A. Bedau (1991) ได้นิยามไว้ว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะต้องเป็นไปอย่างสันติวิธี (nonviolently) ที่ไม่ได้มีเจตนาจะทำลายทรัพย์สินหรือก่อให้เกิดอันตรายต่อชีวิต⁷⁴ จะเห็นว่าการนิยามลักษณะดังกล่าวได้พิจารณา “สันติวิธี” ในขอบเขตที่จะไม่ก่อให้เกิดความเสียหายทางกายภาพเท่านั้น ในขณะที่นักวิชาการบางท่านเห็นว่าหากการนิยามสันติวิธีจำกัดอยู่แค่เพียงการไม่ก่อให้เกิดความเสียหายทางกายภาพ ดังนั้น อารยะขัดขืนแบบใช้ความรุนแรงบางกรณี (violent) ก็ชอบธรรมได้เช่นเดียวกัน

John Morreall (1976) เห็นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนโดยใช้ความรุนแรง (violent) บางกรณีก็ชอบธรรมได้ โดยเขาได้เริ่มต้นอธิบายจากสิทธิของบุคคลที่มองในฐานะสิทธิแบบ “Prima facie right” ซึ่งมี 3 ประการ คือ หนึ่ง บุคคลมีสิทธิในร่างกายของตนเอง ถ้าเรากระทำการรุนแรงทางกายต่อใครบางคน (physical violence) นั้นแสดงว่าเราไม่เคารพต่อสิทธิ “Prima facie” ของเขา สอง บุคคลมีสิทธิในการตัดสินใจด้วยตนเอง และมีสิทธิที่จะดำเนินการตามการตัดสินใจดังกล่าว กล่าวคือ เราไม่สามารถจะกระทำการรุนแรงทางจิตใจ (psychological violence) ซึ่งเป็นการทำร้ายจิตใจต่อบุคคลใด รวมถึงการไปลดทอนความเป็นอิสระของบุคคล (autonomy) ด้วยการบีบบังคับ (coercion) และ สาม บุคคลมีสิทธิในทรัพย์สินของตนเอง (private property) ซึ่งมีทั้งสิทธิในการครอบครองและควบคุม (control) ในทรัพย์สินดังกล่าว⁷⁵

สิ่งที่ Morreall ได้อธิบายมา คือ สิทธิของบุคคลไม่ได้มีเพียงสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองทางร่างกายและทรัพย์สินเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการได้รับการคุ้มครองทางจิตใจและความเป็นอิสระของเขาด้วย ดังนั้น หากการใช้ความรุนแรง (violent) เป็นการไปละเมิดสิทธิของบุคคลอื่นอย่างที่เขาใจกัน การนิยามความรุนแรงจึงต้องมีขอบเขตที่ครอบคลุมสิทธิทั้ง 3 ประการข้างต้น สมมติว่า กลุ่มผู้ประท้วงใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนโดยการบุกยึดรัฐสภา เพื่อยับยั้งไม่ให้สภาผ่าน

⁷⁴ Hugo Adam Bedau, “Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice,” in *Civil Disobedience in focus*, ed. Hugo Adam Bedau (London and New York: Routledge, 1991), p. 51.

⁷⁵ John Morreall, “The Justifiability of Violent Civil Disobedience,” in *Civil Disobedience in focus*, ed. Hugo Adam Bedau (London and New York: Routledge, 1991), p. 132.

กฎหมายบางอย่าง โดยได้ทำการปิดล้อมเพื่อไม่ให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเดินทางออกจาก รัฐสภาได้ หากนำกรณีดังกล่าวมาพิจารณาตามสิทธิ 3 ประการของ Morreall จะสามารถเรียกได้ว่าเป็นปฏิบัติการอารยะขัดขืนแบบสันติวิธีได้หรือไม่? ในเมื่อปฏิบัติการดังกล่าวก็ไม่ต่างจากการไปบีบบังคับ (coercion) เพื่อขัดขวางอิสรภาพ (autonomy) ของบุคคล ด้วยเหตุนี้ Morreall จึงเห็นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนแบบใช้ความรุนแรงในบางกรณีก็ชอบธรรมได้ ไซ้ว่าวิธีการแบบรุนแรงจะ ไร้ความชอบธรรมในทุกกรณี

อย่างไรก็ดี หากพิจารณาตามข้อคิดเห็นของ Morreall จะพบว่า ปฏิบัติการอารยะ ขัดขืนที่ปรากฏผ่านขบวนการทางสังคมในยุคนั้น ส่วนใหญ่ได้ก่อให้เกิดสภาวะการณืที่เป็นการไป บีบบังคับและกดดันคู่กรณีจริง อย่างที่ Martin Luther King, Jr. ได้อธิบายไว้ว่า ปฏิบัติการอารยะ ขัดขืนได้ก่อให้เกิดความตึงเครียดขึ้นในสังคม ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการกดดันฝ่ายตรงข้าม แต่สำหรับ King แล้วปฏิบัติการลักษณะนี้ยังถือว่าเป็นปฏิบัติการแบบสันติวิธี และเหมาะสำหรับที่ จะนำไปใช้กับฝ่ายตรงข้ามที่ต่อต้านและหัวแข็ง

ในขณะที่นักสันติวิธีอย่าง Mohandas Gandhi และ Martin Luther King, Jr. ไม่ได้นิยามปฏิบัติการสันติวิธีเฉพาะการไม่ใช้ความรุนแรงทางกายภาพเท่านั้น แต่ให้ความหมาย สันติวิธีครอบคลุมไปถึง การมีเหตุผล (Rational) ความอดทนอดกลั้น (Tolerant) และผนวก หลักการสันติวิธีเข้ากับหลักทางศีลธรรม (Moral principle) อีกด้วย ดังที่ Gandhi ได้อธิบายไว้ว่า

“...อหิงสา มิได้มีความหมายหยาบๆ อย่างที่เข้าใจ การไม่ทำ ร้ายสิ่งมีชีวิตเป็นความหมายหนึ่งของอหิงสาอย่างแน่แท้ แต่นั่นเป็น ความหมายที่หยาบที่สุด อหิงสา คือ การทำร้ายด้วยการคิดชั่ว ด้วยความ ประมาทเลินเล่อ ด้วยการกล่าวเท็จ ด้วยความเกลียด ด้วยความพยาบาท

ข้าพเจ้ายอมรับความหมายของอหิงสา ในแง่ที่ไม่ได้มีแค่นัย ปฏิเสธ คือ ไม่ทำร้ายเท่านั้น หากยังรวมถึงนัยบวก ได้แก่ ความรัก ทำดี แม้กระทั่งคนชั่ว แต่มิได้หมายความว่า ช่วยคนชั่วให้กระทำผิดต่อไป หรือนิ่งเฉยไม่ปริปาก ตรงกันข้าม ความรัก อันเป็นภาวะอหิงสาที่ไม่นิ่งเฉยเรียกร้องให้ คุณคัดค้านคนชั่ว ด้วยการแยกตัวออกห่างจากเขา ถึงแม้ว่า การกระทำเช่นนั้น จะทำให้เขาไม่พอใจ หรือทำให้เขาบาดเจ็บทางกายก็ตาม...”⁷⁶

⁷⁶ โจแอน บอนดูแรนต์, อหิงสาอาวุธของคนกล้า: ศึกษาปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของคานธี, แปลโดย ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ, หน้า 12.

จะเห็นว่าอหิงสา หรือสันติวิธี ของ Gandhi นั้น ได้หมายรวมถึงการไม่ทำร้ายผู้อื่น ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และความคิด อีกทั้งยังเป็นการมอบความรักให้กับผู้อื่นด้วย ซึ่งถือเป็น หลักคำสอนทางศาสนาฮินดูที่นำมาประยุกต์ใช้ในหลักสัตยาเคราะห์ของเขา ในขณะที่นัก เคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิให้คนผิวสีในสหรัฐอเมริกาในยุคต้นๆ รวมทั้ง King ได้นำเอา หลักการของ Gandhi มาใช้เป็นแนวทางในการต่อสู้ พร้อมกับนำมาประยุกต์ใช้กับคำสอนทาง คริสต์ศาสนา บุคคลเหล่านี้ต่างต่อสู้ในฐานะชาวคริสเตียนที่เต็มเปี่ยมด้วยความศรัทธา และใช้ หลักการที่ว่าด้วย “ความรัก” เป็นอาวุธในการต่อสู้

Bayard Rustin นักเคลื่อนไหวชาวอเมริกันผิวดำยุคแรกเริ่ม ได้โต้เถียงกับตำรวจ บนรถประจำทางที่วิ่งระหว่างมลรัฐ โดยตำรวจได้สั่งให้เขาลุกออกจากที่นั่งที่จัดไว้สำหรับคนผิว ขาว ในขณะที่เขาก็ใช้ปฏิบัติการทำหายซึ่งหน้าตามแนวทางสันติวิธี (Nonviolent Direct action) เพื่อเรียกร้องสิทธิให้แก่ตนเองและคนผิวสี เขาได้กล่าวกับตำรวจตอนหนึ่งว่า “เป็นที่รู้กันอยู่ว่าที่นี่ ไม่มีความยุติธรรม...มันคือความเชื่ออย่างจริงใจของผมที่ว่า พลังอำนาจของความรักบนโลกใบนี้ คือพลังอำนาจที่ยิ่งใหญ่ที่สุด แต่ถ้าคุณมีพลังอำนาจใดที่ยิ่งใหญ่กว่านี้ คุณก็เอาตัวผมไปได้เลย”⁷⁷

เมื่อตำรวจไม่ยอมฟังในสิ่งที่ Rustin พูด พวกเขาจึงเริ่มทุบตี Rustin พร้อมกับ ลากเขาลงไปกองกับพื้น Rustin รู้ดีว่าถ้าเขาคิดจะป้องกันตัวเอง ก็จะทำให้พวกตำรวจคิดว่าเขา พยายามที่จะต่อต้านชัดเจน ดังนั้น เขาจึงปล่อยให้ตำรวจทุบตีเขา แล้วกล่าวกับตำรวจว่า “ไม่เห็น จำเป็นจะต้องทุบตีผมเลย ผมไม่ได้ต่อต้านคุณสักหน่อย”⁷⁸

ปฏิบัติการสันติวิธีที่ Rustin ใช้สะท้อนให้เห็นภาพของนักสันติวิธี ที่ใช้มนธรรม สำนึกอันดีของตนในการดำเนินตามวิถีทางแห่งสันติวิธี สันติวิธีจึงเป็นเรื่องราวเดียวกันกับหลักคำ สอนที่ว่าด้วยเรื่องความรัก การอดทนอดกลั้นต่อการถูกทำร้าย เช่นเดียวกันกับที่ King ได้อธิบาย การต่อสู้ตามวิถีทางแห่งสันติวิธีไว้ 4 ขั้นตอน ดังนี้ อันดับแรกต้องทำการรวบรวมข้อเท็จจริงก่อน เพื่อประเมินว่าเกิดความอยุติธรรมขึ้นที่ใด หลังจากนั้นจึงทำการเจรจาต่อรอง แล้วจึงชำระจิตใจให้ บริสุทธิ์ สุดท้ายก็ถึงการลงมือปฏิบัติการ⁷⁹ และในช่วงการเตรียมความพร้อมโดยการชำระจิตใจให้

⁷⁷ Shaon K. Walsh and Evelyn D. Asch, *Civil Disobedience*, p. 213.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์, “จดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮม,” แปลโดย ชญานิชฐ์ พูลยรัตน์, ใน *อารยะชัดขึ้น*,

บริสุทธิ ผู้ปฏิบัติการจะต้องถามตัวเองอยู่เสมอว่า “คุณจะทำมุกทุกทีโดยไม่ตอบโต้ได้หรือไม่” หรือ “คุณจะทำมุกต่อความลำบากในคุกได้หรือไม่”⁸⁰

3.2.2 อารยะชัดขึ้นเป็นปฏิบัติการต่อต้าน คัดค้าน หรือประท้วง ด้วยวิธีการละเมิดกฎหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง

สิ่งที่เป็นหัวใจสำคัญของปฏิบัติการอารยะชัดขึ้น และทำให้ปฏิบัติการอารยะชัดขึ้นแตกต่างจากการประท้วงในลักษณะอื่น คือ เป็นปฏิบัติการต่อต้าน คัดค้าน หรือประท้วง ด้วยวิธีการละเมิดกฎหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการจงใจที่จะละเมิดกฎหมายบางฉบับเท่านั้น ไม่ได้มีเจตนาที่จะล้มระบบกฎหมาย ล้มล้างรัฐบาล หรือเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ดังนั้น ปฏิบัติการอารยะชัดขึ้นจึงแตกต่างจากการก่อการปฏิวัติ หรือการก่อการร้าย

นอกจากนี้ การละเมิดกฎหมายแบบอารยะชัดขึ้น ก็แตกต่างจากการกระทำของอาชญากรทั่วไป เนื่องจากปฏิบัติการอารยะชัดขึ้นเป็นการกระทำทางการเมือง (Political acts) ที่มุ่งหวังจะเปลี่ยนแปลงสังคมการเมืองไปสู่สังคมที่มีความเป็นธรรมมากที่สุด ซึ่งแตกต่างจากการกระทำของอาชญากรที่มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าจะให้ความสำคัญกับสังคมการเมือง หรืออาจจะเป็นการกระทำที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางการเมืองเลยก็ได้ ทั้งนี้ เงื่อนไขที่ว่าผู้ทำอารยะชัดขึ้นจะต้องถูกกำกับด้วยมโนธรรมสำนึกทางศีลธรรมหรือทางการเมือง ยังเป็นตัวชี้วัดเจตนาของการกระทำผิดได้ว่าผู้ทำอารยะชัดขึ้นแตกต่างจากอาชญากรโดยทั่วไป

Rex Martin กล่าวถึง การละเมิดกฎหมายของผู้กระทำการอารยะชัดขึ้นไว้ว่า “ประชาชนต้องไม่ละเมิดกฎหมาย เพื่อต่อต้านอำนาจรัฐซึ่งอยู่เบื้องหลังกฎหมายนั้น กล่าวคือ ประชาชนไม่ควรประท้วงที่ล้มล้างรัฐบาล หรือหลักแห่งกฎหมาย ประชาชนต้องยอมรับว่ากฎหมายที่พวกเขาต่อต้านนั้น ถึงแม้จะไม่ยุติธรรมแต่ก็มาจากระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายของประเทศ (Law of Land) ประชาชนต้องไม่ตั้งใจที่จะทำให้การกระทำของพวกเขาเป็นเหตุให้ระบอบการปกครองอื่นมาแทนที่ระบอบประชาธิปไตย”⁸¹

เดิมทีการประท้วงแบบจงใจละเมิดกฎหมายแบบอารยะชัดขึ้นนั้น กฎหมายที่ทำการละเมิดมักจะเป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ต้องการประท้วง กล่าวคือ ผู้ทำอารยะชัดขึ้นต้อง

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

⁸¹ Joseph Gerard Brennan, *Ethic and Moral* (New York: Harper & Row, 1973), p.327, อ้างถึงใน ประวิทย์

วิกรัยพัฒน์, “ปัญหาเรื่องความชอบธรรมของการคือแพ่ง: การศึกษาเชิงวิจารณ์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 100.

ละเมิดกฎหมายที่มีความยุติธรรมในตัวเอง อย่างเช่น ละเมิดกฎหมายเพราะเห็นว่าเนื้อหาสาระของกฎหมายนั้นไม่เป็นธรรม หรือเห็นว่ามีกรนำกฎหมายนั้นมาใช้อย่างไม่เป็นธรรม หรือเห็นว่ากฎหมายนั้นถูกบัญญัติขึ้นอย่างไร้ความชอบธรรม เป็นต้น

สำหรับหลักสัจตยาเคราะห์ของ Mohandas K. Gandhi นั้น ให้ความสำคัญเป็นอย่างมากกับการเลือกกฎหมายที่จะกระทำการอารยะขัดขืน เพราะกฎหมายดังกล่าวจะต้องมีความสำคัญต่อความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชน หรือเกี่ยวข้องกับสิ่งที่กำลังต่อต้านในเชิงสัญลักษณ์⁸² ส่วน Martin Luther King, Jr. ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “คนเราล้วนมีความรับผิดชอบไม่เพียงทางกฎหมาย แต่ยังรวมถึงทางศีลธรรมที่จะปฏิบัติตามกฎหมายที่เป็นธรรม ในทางตรงกันข้าม เราก็มีความรับผิดชอบทางศีลธรรมที่จะไม่ปฏิบัติตามกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม”⁸³

จะเห็นว่าการละเมิดกฎหมายบางประการ โดยที่กฎหมายนั้นยุติธรรมในตัวของมันเอง ได้ช่วยให้ผู้ทำอารยะขัดขืนสามารถอ้างการละเมิดกฎหมายดังกล่าวได้อย่างชอบธรรม แต่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในขบวนการทางสังคมที่แพร่หลายในศตวรรษที่ 20 มีลักษณะปฏิบัติการที่มีขอบเขตกว้างขวางออกไป โดยเฉพาะการละเมิดกฎหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่กำลังประท้วงอยู่ หรือกฎหมายที่ทำการละเมิดนั้นมิได้ไร้ซึ่งความยุติธรรมในตัวของมันเอง จากปฏิบัติการอารยะขัดขืนในลักษณะนี้เอง ที่ทำให้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ว่าการทำอารยะขัดขืนลักษณะดังกล่าวมีความชอบธรรมมากน้อยเพียงใด

Hugo A. Bedua (1970) ได้แบ่งลักษณะการละเมิดกฎหมายของปฏิบัติการอารยะขัดขืน ออกเป็น 2 รูปแบบ ดังนี้⁸⁴

(1) อารยะขัดขืนที่เป็นการละเมิดกฎหมายที่ต้องการต่อต้านคัดค้านโดยตรง (Direct resistance) อย่างเช่น การปฏิเสธที่จะให้ที่นั่งคนผิวขาวบนรถโดยสารประจำทาง เพื่อต้องการต่อต้านกฎหมายแบ่งแยกสีผิวในอเมริกา หรือ การที่ต้องการต่อต้านกฎหมายเกณฑ์ทหาร จึงไม่ไปลงทะเบียนเกณฑ์ทหารเพื่อเป็นการแสดงถึงการไม่ให้ความร่วมมือกับรัฐ พร้อมกับ

⁸² โจแอน บอนดูแรนต์, หนังสืออาวูซของคณกล้า: ศึกษาปฏิบัติการสัจตยาเคราะห์ของคานธี, แปลโดย ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ, หน้า 30-31.

⁸³ มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์, “จดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮม,” แปลโดย ชญานิชัฐ พูลยรัตน์, ใน อารยะขัดขืน, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, หน้า 140.

⁸⁴ Hugo Adam Bedua, “Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice,” in Civil Disobedience in focus, ed. Hugo Adam Bedua, p. 50.

ประกาศให้สาธารณชนรับทราบ ซึ่งลักษณะเหล่านี้เป็นการละเมิดกฎหมายที่ผู้ประท้วงเห็นว่ายุติธรรม จึงทำการประท้วงต่อต้านกฎหมายนั้นโดยตรง

(2) อารยะขัดขืนที่เป็นการละเมิดกฎหมายบางฉบับ ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับกฎหมายที่ต้องการคัดค้านโดยตรง (Indirect resistance) กล่าวคือ การเลือกที่จะละเมิดกฎหมายฉบับอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่กำลังประท้วง นั่นอาจเป็นเพราะ สิ่งที่ต้องการประท้วงอาจจะใหญ่เกินกว่าที่จะสามารถต่อต้านโดยการทำผิดกฎหมายนั้นได้ อย่างเช่น หากต้องการต่อต้านสงครามนิวเคลียร์ แต่ไม่สามารถที่จะทำผิดกฎหมายนั้นได้โดยตรง ด้วยเหตุนี้ ผู้ต่อต้านจึงแสดงการคัดค้านโดยการละเมิดกฎหมายอย่างอื่น เช่น การบุกรุกเข้าไปในสถานที่ราชการ เป็นต้น

แม้การละเมิดกฎหมายทางอ้อมจะยังเป็นข้อกังขาในเรื่องความชอบธรรม แต่ Carl Cohen (1971) ก็ได้หาทางออกให้แก่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนทางอ้อมลักษณะนี้ว่า (Indirect Civil Disobedience) สิ่งที่คุณกระทำอารยะขัดขืนทางอ้อมจะต้องสะท้อนให้สังคมเห็นก็คือ การแสดงออกทางอารมณ์ความรู้สึก (Dramatic) พร้อมกับแสดงผ่านการกระทำในเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic) ที่สามารถเข้าใจได้ทั่วไป เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างการละเมิดกฎหมาย กับวัตถุประสงค์ในการประท้วง ดังนั้น การเชื่อมโยงระหว่างวัตถุประสงค์ในการประท้วง และการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์จึงต้องมีความชัดเจน จึงจะสามารถสร้างความชอบธรรมให้กับการทำอารยะขัดขืนทางอ้อมได้ อีกทั้งในการเลือกข้อกฎหมายที่จะทำการฝ่าฝืนนั้น ไม่ควรที่จะเลือกตามอำเภอใจ หรือห่างไกลจากสิ่งที่ต้องการสื่อมากเกินไป เพราะจะทำให้ยากที่จะเชื่อมโยงเข้ากับวัตถุประสงค์ในการประท้วง จนทำให้ความแหลมคมในเรื่องความชอบธรรมนั้นลดน้อยถอยลง⁸⁵

นอกจากนี้ Robert T. Hall (1971) ก็เห็นเช่นเดียวกันว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนทางอ้อมนั้นมีความชอบธรรม โดยกล่าวว่า “การขัดขืนกฎหมายโดยอ้างเหตุผลจากมโนธรรมสำนึก และกฎหมายนั้นไม่ได้ผิดศีลธรรมในตัวเอง การกระทำนี้มีจุดมุ่งหมายก็เพื่อต้องการเผชิญหน้าต่อต้าน และโฆษณาชวนเชื่อ เพื่อตั้งประชาชนให้เข้าสู่ปัญหา และให้การศึกษาแก่ประชาชนที่ยังไม่รู้เรื่อง หรือเป็นการปลุกความรู้สึกทางศีลธรรมแก่ประชาชน”⁸⁶

จะเห็นว่า การละเมิดกฎหมายแบบอารยะขัดขืนเป็นเพียงการละเมิดกฎหมายบางฉบับเท่านั้น และการละเมิดกฎหมายดังกล่าวก็แตกต่างจากการทำผิดกฎหมายแบบอาชญากร โดยที่การละเมิดกฎหมายของปฏิบัติการอารยะขัดขืนนั้นมี 2 ลักษณะ คือ การละเมิดกฎหมาย

⁸⁵ Carl Cohen, *Civil Disobedience* (New York and London: Columbia University Press, 1971), p. 54.

⁸⁶ Robert T. Hall, *The Morality of Civil Disobedience* (New York: Harper & Row, 1971), p. 31.

ที่ต้องการคัดค้านโดยตรง หรือเรียกอีกอย่างว่า “อารยะขัดขืนทางตรง” (Direct Civil Disobedience) กับการละเมิดกฎหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ต้องการคัดค้าน หรือ “อารยะขัดขืนทางอ้อม” (Indirect Civil Disobedience) โดยที่การทำอารยะขัดขืนทางอ้อมนั้นมีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาการประท้วงในเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Protest) มากที่สุด เพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับปฏิบัติการ

3.2.3 อารยะขัดขืนเป็นปฏิบัติการที่เปิดเผยต่อสาธารณะ

การกำหนดให้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนต้องกระทำอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ มีนัยสำคัญ 2 ประการ คือ เพื่อแยกปฏิบัติการอารยะขัดขืนออกจากกระทำของอาชญากร และเพื่อสื่อสารกับสังคม

Stuart M. Brown, Jr. (1961) ได้กล่าวเอาไว้ว่า การกระทำผิดกฎหมายแบบอารยะขัดขืนนั้นแตกต่างจากการกระทำของอาชญากร ตรงที่เป็นการแสดงต่อสาธารณะอย่างเปิดเผย (Publicity) ในขณะที่การกระทำของอาชญากรจะมีลักษณะปิดบังซ่อนเร้น⁸⁷ นอกจากนี้ Brown ยังได้ยกตัวอย่างการฝ่าฝืนกฎหมายอย่างเปิดเผยให้เห็นว่า ถ้ามีคนที่หนึ่งต้องการต่อต้านเทศบัญญัติที่ว่าด้วยการจอดรถฉบับใหม่ โดยได้เตรียมการต่อสู้ไว้อย่างแข็งขัน เขาได้ประท้วงโดยการจอดรถให้เกินเวลาที่กำหนด ซึ่งอาจจะจอดรถทิ้งไว้โดยปิดประตูรถให้แน่นหนา พร้อมกับติดโปสเตอร์ต่อต้านไว้ตรงกระจกภายในรถ⁸⁸

ตัวอย่างของ Brown สื่อให้เห็นว่าหากผู้ประท้วงคนนั้นได้ทำการจอดรถเกินเวลา แต่ไม่ได้ติดโปสเตอร์ประท้วง ไม่บอกว่าเหตุใดจึงจอดรถเกินเวลา ผู้ประท้วงก็จะถูกดำเนินคดีฐานละเมิดกฎหมาย แต่ถ้าผู้ประท้วงประกาศต่อสาธารณะอย่างชัดเจนว่าต้องการประท้วงเทศบัญญัติ การจอดรถดังกล่าว โดยการติดโปสเตอร์ประท้วงไว้ด้วย ก็จะเข้าข่ายการละเมิดกฎหมายเพื่อต้องการประท้วง ซึ่งจะมีผลต่อการพิจารณาคดีในชั้นศาลที่จะต้องสืบเจตนาของผู้กระทำผิดก่อนการตัดสินโทษ โดยอาจจะนำมาซึ่งการลดหย่อนโทษ หรือตัดสินให้พ้นผิดโดยไม่ต้องรับโทษก็เป็นได้

⁸⁷ Stuart M. Brown, "Civil Disobedience," *Journal of Philosophy* 58 (October 1961): 670, อ้างถึงใน ประวิทย์

วิกรัยพัฒน์, "ปัญหาเรื่องความชอบธรรมของการคัดค้าน: การศึกษาเชิงวิจารณ์," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 68.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน

นอกจากนี้ คุณูปการสำคัญของการปฏิบัติการอารยะขัดขืนอย่างเปิดเผย (Openly) ได้ช่วยในแง่การนำประเด็นปัญหาของผู้ประท้วงออกสู่สาธารณะ (Public) ดังที่กล่าวไปแล้วว่า การทำอารยะขัดขืนจำเป็นจะต้องสื่อสารถึงสัญลักษณ์ให้ชัดเจนเพื่อใช้ในการสื่อสารกับสาธารณชนให้เข้าใจวัตถุประสงค์ของผู้ประท้วง อีกทั้งยังเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับปฏิบัติการด้วย Hugo A. Bedau (1991) ให้เหตุผลว่า การละเมิดกฎหมายของปฏิบัติการอารยะขัดขืนควรจะกระทำอย่างเปิดเผย ไม่ปิดบังซ่อนเร้น ภายใต้รูปแบบการเปิดอภิปรายสาธารณะ เพื่อให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่ต้องการเปลี่ยนแปลงกฎหมาย โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางด้านศีลธรรมของคนภายในสังคม⁸⁹

John Rawls (1971) ได้อธิบายเอาไว้ว่า นอกจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะเป็นการกระทำทางการเมืองแล้ว (Political act) ยังเป็นการกระทำทางสาธารณะด้วย (Public act) นั้น เพราะผู้กระทำอารยะขัดขืนจำเป็นต้องประกาศต่อสาธารณชน ถึงประเด็นที่ตนเองกำลังประท้วงอยู่ เจตนาที่แท้จริงของตนในการทำอารยะขัดขืน และเจตนาที่จะยอมรับโทษตามกฎหมาย เพื่อให้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนสามารถเชื่อมโยงเข้ากับสำนึกแห่งความยุติธรรมของสาธารณชนได้ (The public's sense of justice)⁹⁰

ตามหลักการประชาธิปไตย การประท้วงหรือเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงกฎหมาย หรือนโยบาย จำเป็นจะต้องฟังเสียงของสาธารณชนจำนวนมาก เพื่อให้สอดคล้องกับหลักความยุติธรรมของเสียงส่วนใหญ่ แต่ถึงแม้จำนวนจะเป็นตัวชี้วัดความเป็นประชาธิปไตยหรือความยุติธรรมได้ แต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมด เพราะจำนวนที่ว่่านั้นจำเป็นต้องมีคุณภาพมากพอเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความสมเหตุสมผลในหลักการ เพื่อให้เกิดการยอมรับต่อทุกฝ่ายได้อย่างไม่มีข้อกังขา ดังนั้น การนำเสนอประเด็นปัญหาต่อสาธารณะจึงเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งต่อการได้รับเสียงสนับสนุนที่มีคุณภาพและสมเหตุสมผลเพียงพอ ดังที่ Jürgen Habermas ได้วางตำแหน่งแห่งที่ของอารยะขัดขืนไว้ในปริมณฑลสาธารณะ ดังนี้

Jürgen Habermas เห็นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนมีความสำคัญต่อการจำเริญเติบโตของวัฒนธรรมทางการเมือง เขาเห็นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนเปรียบเสมือนเครื่องชี้วัดการเติบโตทางวัฒนธรรมทางการเมืองในสังคมหนึ่งๆ ซึ่งเขาเห็นว่าการให้ความสำคัญหรือการ

⁸⁹ Hugo Adam Bedau, "Introduction," in *Civil Disobedience in focus*, ed. Hugo Adam Bedau (London and New York: Routledge, 1991), p. 7.

⁹⁰ John Rawls, "Definition and Justification of Civil Disobedience," in *Civil Disobedience in focus*, ed. Hugo Adam Bedau (London and New York: Routledge, 1991), p. 106.

พิจารณาอารยะขัดขืน ควรจะให้ความสำคัญกับอารยะขัดขืนในแนวทางดังกล่าวมากกว่ามุ่งเน้นไปที่เรื่องราวทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว⁹¹

Habermas เห็นว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนช่วยในการยืดขยายกระบวนการปรึกษาหารือของสาธารณชน (public deliberation) ดังนั้น การจะทำความเข้าใจปฏิบัติการอารยะขัดขืน จะต้องทำความเข้าใจภายใต้ “ตัวแบบข้อถกเถียงทางสาธารณะ” (the model of public argument) ร่วมกับ “สำนึกแห่งความยุติธรรมของเสียงส่วนใหญ่” (the majority’s sense of justice) ซึ่งประกอบไปด้วย ความเห็นสาธารณะ เสียงส่วนใหญ่ และการบัญญัติกฎหมาย⁹²

จะเห็นว่า Habermas ให้ความสำคัญกับอารยะขัดขืนในฐานะที่เป็นตัวกระตุ้นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย หรือเป็นตัวกระตุ้นสำนึกแห่งประชาธิปไตย ดังนั้น ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเปิดเผยให้สาธารณะได้เห็น ได้รับทราบ เพื่อให้คนในสังคมได้ถกเถียงโต้แย้งในประเด็นดังกล่าวอย่างกว้างขวาง ก่อนที่จะเข้าสู่กระบวนการออกเสียงหรือการทำประชามติ เพื่อให้หลักความยุติธรรมตามกฎหมายของเสียงใหญ่นั้นมีคุณภาพและเป็นธรรมมากที่สุด

สำหรับ Carl Cohen (1971) เห็นว่า การที่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจำเป็นจะต้องทำในที่สาธารณะ (public) เป็นเพราะอารยะขัดขืนเป็นการกระทำเพื่อประโยชน์สาธารณะไม่ใช่เพื่อประโยชน์ส่วนตัว⁹³ การที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนต้องการสื่อสารให้สาธารณชนได้รับทราบ เขาเพียงต้องการให้สาธารณชนสนับสนุนในประเด็นที่เขากำลังประท้วงอยู่ และจะสนับสนุนในวัตถุประสงค์ของเขา ไม่ใช่เพื่อประโยชน์ของตัวเอง⁹⁴ ด้วยเหตุนี้ ผู้กระทำการอารยะขัดขืนจึงจำเป็นต้องพึ่งพลังของประชาชนในการผลักดันประเด็นปัญหาให้ได้รับการแก้ไขอย่างที่พวกเขาต้องการ

อย่างไรก็ดี ในขณะที่นักวิชาการและนักปรัชญาหลายท่านเห็นว่าลักษณะการกระทำอย่างเปิดเผยเป็นองค์ประกอบสำคัญของปฏิบัติการอารยะขัดขืน แต่ Kent Greenawalt (1987) กลับไม่เห็นถึงความสำคัญดังกล่าว Greenawalt เห็นว่าการทำอารยะขัดขืนบางกรณี

⁹¹ Jürgen Habermas, “Civil Disobedience: Limits Test for the Democratic Constitutional State,” in *Deconstructing*

Habermas, ed. Lasse Thomassen (London: Routledge, 2008), p. 97.

⁹² *Ibid.*, pp. 97-98.

⁹³ Carl Cohen, *Civil Disobedience*, p.16.

⁹⁴ *Ibid.*

เกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกา อย่างเช่น การช่วยผู้อพยพในการหลบหนี ก็จำเป็นจะต้องกระทำอย่างลับๆ หรือในกรณีที่มีการลักลอบเข้าไปในสำนักงานเกษตรทหาร แล้วทำการเทเลือดลงบนเอกสารทางราชการเพื่อประท้วงการเกษตรทหาร จากนั้นก็ยอมรับภายหลังว่าตนเองได้ทำเช่นนั้นจริง จากตรงนี้จะเห็นว่าการทำผิดกฎหมายแบบลับๆ ของพวกเขาไม่ได้ส่งผลต่อความชอบธรรมของวิถีทางแบบอารยะขัดขืนแต่อย่างใด⁹⁵

จะเห็นว่า ข้อคิดเห็นของ Greenawalt ก็รับฟังขึ้นเช่นเดียวกัน แต่การกระทำอย่างลับๆ ของผู้กระทำการอารยะขัดขืน อาจจะเป็นเหตุยุ่งยากตามมาภายหลัง โดยเฉพาะการแสดงให้เห็นเจตนาในชั้นศาล แม้ว่าศาลจะมีกระบวนการสืบเสาะและพินิจ โดยการสืบหาข้อเท็จจริงจากประวัติ ภูมิหลัง พฤติกรรม หรือข้อคิดเห็นทางการเมืองอื่นๆ ของจำเลย เพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบดุลยพินิจในการพิพากษาคดีก็ตาม แต่ถ้าหากผู้กระทำการอารยะขัดขืนไม่มีประวัติหรือภูมิหลังที่จะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ตนเองมีแนวคิดทางการเมืองแบบที่กล่าวอ้างมาก่อน ซึ่งอาจจะไม่มีงานเขียน หรือการแสดงความคิดเห็นต่อสาธารณะ ก็อาจจะทำให้คำให้การในชั้นศาลฟังไม่ขึ้นก็เป็นได้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนควรจะเป็นการกระทำอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ มากกว่าจะกระทำอย่างลับๆ อย่างน้อย การกระทำในที่สาธารณะอย่างเปิดเผยก็เป็นการแจ้งให้สังคมได้ทราบก่อนว่าเจตนาที่แท้จริงของผู้กระทำเป็นอย่างไร อย่างน้อย ก็จะไม่ มีข้อกังขาว่าการกระทำดังกล่าวนั้นหวังผลประโยชน์ส่วนตนแอบแฝงหรือไม่ ดังที่ Henry David Thoreau ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ถึงประเด็นความไม่ชัดเจนในเจตนาของเขาที่ปฏิเสธจะจ่ายภาษีว่า ในความเป็นจริงแล้วเขามีจุดมุ่งหมายทำเพื่อประโยชน์ส่วนตนหรือมีจุดมุ่งหมายที่จะประท้วงรัฐบาลจริงๆ

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าการที่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจำเป็นต้องทำอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ เนื่องจาก ต้องหลีกเลี่ยงจากข้อกล่าวหาอาชญากร เพื่อเป็นการแสดงออกซึ่งเจตนาที่แท้จริงในฐานะผู้มีเจตนาอันดี (Good will) ที่ต้องการทำเพื่อประโยชน์สาธารณะไม่ใช่เพื่อประโยชน์ส่วนตน อีกทั้งปฏิบัติการอารยะขัดขืนต้องเชื่อมโยงเข้าสู่กระบวนการประชาธิปไตย ด้วยการทำให้ประเด็นปัญหากลายเป็นประเด็นสาธารณะ เพื่อให้สาธารณชนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และตัดสินใจ จนนำไปสู่การแก้ไขปัญหานั้นต่อไป

⁹⁵ Kent Greenawalt, "Justifying Nonviolent Disobedience," in *Civil Disobedience in focus*, ed. Hugo Adam Bedua

3.2.4 ผู้กระทำการอารยะขัดขืนยอมรับโทษตามกฎหมาย

การนิยามปฏิบัติการอารยะขัดขืนโดยทั่วไปมักจะกำหนดให้ผู้ทำอารยะขัดขืนยอมรับการลงโทษตามกฎหมายเนื่องด้วยเหตุผลหลายประการ อาทิ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการกระทำผิดกฎหมายแบบอารยะขัดขืน โดยกันออกจากการกระทำของอาชญากรที่มักจะหลบหนีการจับกุม และเพื่อเป็นการแสดงออกถึงการเคารพต่อระบบกฎหมายโดยรวม เป็นการแสดงเจตนาว่าผู้กระทำการอารยะขัดขืนไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะล้มล้างระบบกฎหมายทั้งระบบหรือโค่นล้มรัฐบาล หรือเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองที่ดำรงอยู่

Mohandas K. Gandhi กล่าวว่า การยอมเข้าคุกเป็นการโอนอ่อนหรือไม่ต่อต้านแบบพิเศษที่ใช้ในการอารยะขัดขืน ซึ่งเป็นลักษณะเยี่ยงผู้เจริญของนักสัตยาเคราะห์ คือ การเชื่อเชิญหรือการสมัครใจยินยอมรับโทษทัณฑ์ที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับการกระทำที่ตรงข้ามกับนิติประเพณี⁹⁶

Hugo A. Bedau (1970) ได้ให้เหตุผลว่า สาเหตุที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนต้องเต็มใจที่จะยอมรับผลทางกฎหมาย ก็เพื่อเป็นการแสดงว่าการทำอารยะขัดขืนของเขานั้นได้ดำเนินไปอย่างมีมโนธรรมสำนึก (conscientiously) ภายใต้กรอบนิติรัฐ (the framework of the rule of law) และเพื่อปกป้องการกระทำของเขาจากการถูกกล่าวหาว่ามีเจตนาจะโค่นล้มรัฐบาล⁹⁷

John Rawls (1971) เห็นว่า ในขณะที่ปฏิบัติการอารยะขัดขืน เป็นการต่อต้านแบบละเมิดกฎหมาย แต่ก็เป็นการกระทำภายใต้ความจงรักภักดีต่อระบบกฎหมาย (fidelity to law) ด้วยการเปิดเผยต่อสาธารณะ เป็นไปอย่างสันติวิธี และผู้กระทำการยอมรับผลทางกฎหมายอย่างเต็มใจ⁹⁸

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹⁶ โจแอน บอนดูแรนต์, *อินทิสภาวรุชของคณกล้า: ศึกษาปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของคานธี*, แปลโดย ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ, หน้า 26.

⁹⁷ Hugo Adam Bedau, "Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice," in *Civil Disobedience in focus*, ed. Hugo Adam Bedau, p. 51.

⁹⁸ John Rawls, "Definition and Justification of Civil Disobedience," in *Civil Disobedience in focus*, ed. Hugo Adam Bedau, p. 106-107.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2546) นักวิชาการไทยได้เสนอเพิ่มเติมอีกว่า ผู้ทำอารยะขัดขืนควรจะต้องเป็นบุคคลที่ประพฤติอยู่ในกรอบของกฎหมายมาโดยตลอด และได้ทำผิดกฎหมายครั้งนี้เป็นครั้งแรก ถึงจะทำให้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนมีพลังและสมเหตุสมผลมากยิ่งขึ้น⁹⁹

Carl Cohen (1971) กล่าวถึง การลงโทษเอาไว้ในทำนองที่ว่า ผู้ทำอารยะขัดขืนก็มีพันธะทางกฎหมายเช่นเดียวกับบุคคลอื่นที่ว่า เมื่อทำผิดกฎหมายแล้วก็ต้องยอมรับการลงโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้ แต่จะลงโทษอย่างไรให้เหมาะสมนั้น ขึ้นอยู่กับลักษณะและน้ำหนักของความผิดในแต่ละกรณี สรุปก็คือว่าการลงโทษผู้ทำอารยะขัดขืนถือเป็นมาตรฐานกฎเกณฑ์สำหรับการทำอารยะขัดขืนในทุกกรณีอยู่แล้ว¹⁰⁰

การยอมรับโทษตามกฎหมายเนื่องด้วยพันธะสัญญาทางกฎหมาย ถือว่าผู้ทำอารยะขัดขืนได้ก้าวล่วงความมุ่งหวังที่จะเห็นผลในเชิงปฏิบัติการเพียงอย่างเดียว กล่าวคือ การยอมรับการลงโทษต่อสาธารณะจะช่วยให้เขาได้ทำการอธิบายในประเด็นดังกล่าว เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าการประท้วงของเขาเกิดจากการทำตามพันธะสัญญาของเหตุและผลอันลึกซึ้ง และเขาก็เต็มใจที่จะเสียสละตนเองเพื่อสนับสนุนเหตุผลอันลึกซึ้งนั้น

อย่างไรก็ดี การยอมรับการลงโทษก็ถือได้ว่าเป็นเทคนิคในเชิงปฏิบัติการอย่างหนึ่ง ที่ต้องการสื่อสารกับสาธารณะเพื่อให้เกิดการประคองข่าวและการวิพากษ์วิจารณ์อย่างแพร่หลาย ซึ่งเทคนิคดังกล่าวจะใช้ได้ผลดียิ่งขึ้นถ้าเกิดขึ้นในสังคมที่อ่อนไหวง่ายต่อประเด็นทางศีลธรรม กล่าวคือ ผู้ทำอารยะขัดขืนจะยอมรับการลงโทษ เพื่อดึงดูดสายตาของสาธารณชนให้มาสนใจการประท้วงของเขา เขาอาจจะปฏิเสธที่จะยอมเสียค่าปรับแล้วเลือกที่จะเข้าคุกแทน และยังจะได้รับความสนใจมากขึ้นถ้าผู้ทำอารยะขัดขืนเป็นที่นับหน้าถือตาของคนในสังคม อาจกล่าวได้ว่าการยอมรับการลงโทษในลักษณะนี้มุ่งหวังให้เกิดผลสะท้อนทางศีลธรรมอย่างกว้างขวางภายในสังคมนั้น (the moral impact) ซึ่งถ้าผู้ทำอารยะขัดขืนหลบหนีไม่ยอมรับโทษ ก็เป็นที่แน่นอนว่าผลสะท้อนทางศีลธรรมย่อมลดน้อยถอยลงตามลำดับ¹⁰¹

ในขณะเดียวกัน Howard Zinn (1968) กลับเห็นในทิศทางที่ต่างออกไป ที่เห็นว่าผู้ทำอารยะขัดขืนไม่ควรจะยอมรับการลงโทษ เพราะการยอมรับโทษจะเป็นการไปสนับสนุนระบบ

⁹⁹ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, "อารยะขัดขืน กับสังคมไทย," ใน 3 ทศวรรษ 14 ตุลา กับประชาธิปไตยไทย, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 80.

¹⁰⁰ Carl Cohen, *Civil Disobedience*, pp. 76-77.

¹⁰¹ *Ibid.*, pp. 87-88.

กฎหมายที่ไม่เป็นธรรมดังกล่าว¹⁰² แต่ Cohen กลับเห็นว่าการอธิบายของ Zinn นั้นยังไม่เพียงพอ ซึ่ง Cohen ได้อธิบายถึงประเด็นที่ว่านี้ โดยเห็นว่าคำตอบนั้นขึ้นอยู่กับข้อแตกต่างระหว่างการทำผิด 2 รูปแบบ ระหว่าง “การทำอารยะขัดขืนทางตรง” (Direct civil disobedience) และ “การทำอารยะขัดขืนทางอ้อม” (Indirect civil disobedience)

หากผู้ทำอารยะขัดขืนทำการอารยะขัดขืนทางตรง (Direct civil disobedience) ซึ่งเป็นการละเมิดกฎหมายฉบับที่ผู้ทำอารยะขัดขืนเห็นว่าเป็นศีลธรรม (ผู้ทำอารยะขัดขืนเห็นว่าเป็นกฎหมาย A เป็นศีลธรรม จึงทำอารยะขัดขืนโดยการละเมิดกฎหมาย A โดยตรง) ผู้ทำอารยะขัดขืนย่อมมีความชอบธรรมที่จะไม่ได้รับการลงโทษ แน่หน่อนว่าการต่อสู้เพื่อไม่ให้ได้รับการลงโทษนั้นคือการต่อสู้ในชั้นศาล หากในท้ายที่สุดเขาถูกตัดสินให้พ่ายแพ้ เขาก็จำเป็นต้องทำหน้าที่ของพลเมืองโดยการยอมรับการลงโทษ ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเขาคงต้องยอมรับในฐานะที่ว่ามันเป็นสิ่งที่ถูกต้อง แต่ให้ยอมรับในฐานะที่ว่ามันเป็นราคาของความเจ็บปวดที่เขาจะต้องจ่ายเพื่อช่วยค้ำจุนระบบกฎหมายของสังคมเอาไว้¹⁰³

ในทางกลับกันหากผู้ทำอารยะขัดขืนทำการอารยะขัดขืนทางอ้อม (Indirect civil disobedience) ซึ่งเป็นการละเมิดกฎหมายบางฉบับที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เขากำลังประท้วงอยู่ (ผู้ทำอารยะขัดขืนเห็นว่าเป็นกฎหมาย A หรือนโยบาย A เป็นศีลธรรม แต่ไม่สามารถละเมิดกฎหมายหรือนโยบายดังกล่าวได้โดยตรง จึงทำอารยะขัดขืนโดยการละเมิดกฎหมาย B แทน เพื่อประท้วงต่อต้านกฎหมายหรือนโยบาย A) ในกรณีนี้ย่อมมีความถูกต้องชอบธรรมหากจะลงโทษผู้ทำอารยะขัดขืน ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเขาคงเป็นคนชั่วร้ายแต่การลงโทษจะช่วยส่งผลในทางเทคนิคเชิงปฏิบัติการดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งความงดงามของการประท้วงในลักษณะนี้ (การที่ใครสักคนจงใจละเมิดกฎหมายที่ตีบางฉบับ แล้วยอมรับการลงโทษ) ตั้งอยู่บนความจริงที่ว่า แม้กฎหมายบางอย่างจะถูกละเมิด แต่ระบบกฎหมายโดยรวมยังได้รับการเคารพอยู่¹⁰⁴

¹⁰² Howard Zinn, *Disobedience and Democracy* (New York: Random House, 1968), pp. 27,31, cited in *Civil*

Disobedience, Carl Cohen (New York and London: Columbia University Press, 1971), p. 89.

¹⁰³ Carl Cohen, *Civil Disobedience*, p. 90.

¹⁰⁴ *Ibid.*, pp. 90-91.

4. ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืน

การศึกษาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนในวิทยานิพนธ์นี้ ได้ศึกษาผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมในระหว่างที่เลือกใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนและภายหลังจากการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนแล้ว ดังนั้น ในการพิจารณาผลสะท้อนจึงพิจารณาในมิติผลสะท้อนอันเกิดจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม เมื่อขบวนการได้ตัดสินใจใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวแบบอารยะขัดขืน

4.1 การศึกษาผลสะท้อนของขบวนการทางสังคม

ประเด็นในการศึกษาการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการทางสังคมที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ การศึกษาว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมนั้นประสบกับความล้มเหลวหรือความล้มเหลวอย่างไร? ซึ่งการนิยามว่าอะไรคือความสำเร็จ (Success) หรือ ความล้มเหลว (Failure) ยังเป็นปัญหาอยู่มาก ขึ้นอยู่กับว่าผู้ศึกษาจะอธิบายในมิติใด โดยผู้ศึกษาอาจจะอธิบายความสำเร็จหรือความล้มเหลวของขบวนการในฐานะผู้ที่อยู่ภายนอกขบวนการ หรืออาจจะอธิบายโดยวัดจากการประเมินของคนภายในขบวนการก็ได้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาความสำเร็จหรือความล้มเหลวส่วนใหญ่จะวัดจากเป้าหมายหรือความต้องการของขบวนการเป็นหลัก ถ้าเป็นไปตามเป้าหมายก็ถือว่าประสบความสำเร็จ แต่ถ้าไม่เป็นไปตามเป้าหมายก็ถือว่าประสบกับความล้มเหลว

ถึงกระนั้นการพิจารณา “ผลสะท้อน” (Impact) ของขบวนการทางสังคม กลับมองในมิติที่สลับซับซ้อนมากกว่าเรื่องของความสำเร็จหรือความล้มเหลว เพราะการศึกษาผลสะท้อนได้ขยายผลไปสู่การพิจารณาผลที่เกิดตามมาโดยที่ขบวนการอาจไม่คาดคิดมาก่อน อย่างเช่น ขบวนการ A มีเป้าหมายหลักคือการผลักดันให้สภาผ่านร่างกฎหมาย A ผลลัพธ์คือสภาผ่านร่างกฎหมาย A ซึ่งถือว่าเป็นความสำเร็จตามเป้าหมายของขบวนการ แต่ในเวลาต่อมามีขบวนการอีกรุ่นลุกฮือขึ้นมาต่อต้านร่างกฎหมาย A อย่างหนัก ซึ่งถือว่าเป็นผลสะท้อนที่ขบวนการ A อาจไม่คาดคิดมาก่อนว่าจะเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้น ด้วยเหตุนี้การศึกษาผลสะท้อนของขบวนการทางสังคมจึงสามารถพิจารณาผลที่ตามมาจากการเคลื่อนไหวได้ในหลายมิติมากขึ้น ซึ่งผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวอาจจะนำมาทั้ง ความสำเร็จ ความล้มเหลว และสิ่งที่ไม่ได้คาดการณ์ไว้ในคราวเดียวกันก็เป็นได้

อีกทั้งการศึกษาผลสะท้อนของขบวนการทางสังคมก็สามารถพิจารณาได้หลายหน่วยการศึกษา คือ การพิจารณาว่าได้ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงในหน่วยใดบ้าง ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อตัวสมาชิกของขบวนการ เปลี่ยนแปลงต่อขบวนการ เปลี่ยนแปลงต่อ

นโยบายรัฐ เปลี่ยนแปลงต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้คน ฯลฯ ดังที่ เอกพล เสียงดัง (2550) ได้แบ่งผลกระทบจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการทางสังคม ดังต่อไปนี้¹⁰⁵

(1) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายในเขตของขบวนการทางสังคม (Internal Impacts of Social Movement Sector) เป็นผลสะท้อนที่ส่งผลกระทบต่อตัวขบวนการเอง ซึ่งแบ่งได้ 2 ประเภท ดังนี้

(1.1) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นในระดับบุคคล (personal and biographical impacts) เป็นผลสะท้อนที่เกิดขึ้นกับวิถีทางในการดำรงชีวิตของแต่ละบุคคลที่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของขบวนการ ซึ่งผลสะท้อนที่เกิดขึ้นอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของบุคคล (personal identities) เช่น การมองหรือการนิยามตัวตนของตนเองและโลกที่พวกเขาอาศัยอยู่ นอกจากนั้นอาจจะส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการดำรงชีวิต อาชีพ หรือเพื่อนพ้องอีกด้วย

(1.2) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นในระดับขบวนการต่อขบวนการ (movement-movement impacts) กล่าวคือผลสะท้อนอันเกิดจากขบวนการหนึ่ง อาจจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในขบวนการอื่นๆ ซึ่งเรียกปรากฏการณ์ดังกล่าวว่า “การส่งอิทธิพลซึ่งกันและกัน” (Spillover effects) จนก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบโครงสร้างองค์กร (organization structure) การสร้างกรอบวาทกรรม (discourse framing) การสร้างอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) หรือการปรับเปลี่ยนยุทธวิธีในการเคลื่อนไหว (tactics) เป็นต้น นอกจากนั้นผลสะท้อนจากการต่อสู้ยังได้สร้างผู้ท้าทายใหม่ๆ (new challengers) ให้เกิดขึ้นด้วย กล่าวคือ ก่อให้เกิดขบวนการใหม่ๆ ขึ้นมา ซึ่งอาจจะเป็นขบวนการที่แยกตัวออกจากขบวนการเดิม หรือขบวนการที่มีความเห็นตรงกันข้าม ที่เรียกว่าขบวนการโต้กลับ (counter movement) ก็ได้

(2) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายนอกเขตของขบวนการทางสังคม (External Impacts of Social Movement Sector) กล่าวคือ เป็นผลสะท้อนที่เกิดต่อระบบการเมือง พื้นที่สาธารณะ และการพัฒนาประชาธิปไตย โดยสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

(2.1) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการท้าทายรัฐโดยตรง (impacts of state-oriented challengers) เป็นผลสะท้อนที่แสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการและรัฐ อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านนโยบาย ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปปฏิบัติ หรือการออกกฎหมาย เป็นต้น นอกจากนั้นการต่อสู้อาจจะส่งผลสะท้อนโดยทำให้เกิดการ

¹⁰⁵ เอกพล เสียงดัง, “ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทยตั้งแต่ปี 2531-2549,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 41-60.

เปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างหรือสถาบันทางการเมือง เช่น การเปลี่ยนรัฐบาลหรือผู้มีอำนาจในการตัดสินใจทางการเมือง การจัดระเบียบกระทรวง ทบวง กรมใหม่ เป็นต้น

(2.2) ผลสะท้อนเชิงวัฒนธรรมจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม (cultural impacts of social movement) ซึ่งแบ่งผลสะท้อนลักษณะนี้ได้ 3 ประเภท¹⁰⁶ คือ

- ผลสะท้อนทางวัฒนธรรมในเชิงจิตวิทยาสังคม (social psychological studies of cultural impacts) ผลสะท้อนนี้ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านค่านิยม ความเชื่อ และความคิดเห็นของผู้คนในสังคม โดยการสร้างกรอบวาทกรรมเพื่อใช้ตีแผ่ปัญหาให้สังคมได้รับรู้

- ผลสะท้อนทางวัฒนธรรมในเชิงสัญลักษณ์ (symbolic studies of cultural impacts) เป็นผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านผลผลิตทางวัฒนธรรม (cultural products) และการปฏิบัติทางวัฒนธรรม (cultural practices) เช่นการแสดงออกทางวรรณกรรม ดนตรี เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ภาษา ขาวสาร หรือวาทกรรม เป็นต้น

- ผลสะท้อนทางวัฒนธรรมที่แสดงออกมาในรูปของอัตลักษณ์ร่วมและวัฒนธรรมย่อย (collective identities and subcultures as cultural impacts) เป็นผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อโลกทัศน์ (worldviews) และชุมชนที่มีอยู่เดิม โดยการสร้างอัตลักษณ์ร่วมหรือวัฒนธรรมย่อยขึ้นมาใหม่ เพื่อให้สังคมได้รับรู้ถึงการมีตัวตนของขบวนการ

ในวิทยานิพนธ์นี้ได้มุ่งศึกษาผลสะท้อนในมิติทางนโยบายเป็นสำคัญ ซึ่งมีงานศึกษาผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมในมิตินี้อยู่พอสมควร อาทิ

Schumaker (1975) ได้แบ่งผลสะท้อนที่ส่งผลต่อการตอบสนองของทางนโยบายของภาครัฐ ดังนี้ การตอบสนองโดยการยอมรับฟังข้อเรียกร้อง การตอบสนองโดยการนำข้อเรียกร้องเข้าสู่วาระทางการเมือง การตอบสนองโดยการนำข้อเรียกร้องมากำหนดเป็นนโยบายใหม่ การตอบสนองโดยการนำนโยบายใหม่ไปปฏิบัติ การตอบสนองในระดับที่ถือว่าขบวนการประสบความสำเร็จ นั่นคือ การบรรเทาความเดือดร้อนให้แก่ขบวนการ¹⁰⁷

¹⁰⁶ การแบ่งประเภทผลสะท้อนทางวัฒนธรรมทั้ง 3 ประเภท เอกพจน์ได้อ้างอิงจาก Jennifer Earl, "The cultural Consequences of Social Movement," in *The Blackwell Companion to Social Movement*, eds. David A. Snow, Sarah A. Soule, and Hanspeter Kriesi, pp.509-510.

¹⁰⁷ Paul D. Schumaker, "Policy Responsiveness to Protest Group Demands," in *The Journal of Politics*, 37, pp. 488-521. อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*, หน้า 182-183.

ในขณะที่ Giugni (1999) ได้อธิบายผลสะท้อนที่ส่งผลต่อนโยบายของรัฐว่าเป็นผลสะท้อนที่อยู่ในระดับของความสามารถในการเข้าไปเชื่อมต่อกับระบบการเมืองปกติ ซึ่งผลสะท้อนระดับนี้เป็นเพียงผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบาย โดยที่ไม่ได้ไปเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้าง สถาบัน กระบวนการทางการเมือง หรือไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับพื้นฐานของสังคม ซึ่งตัวอย่างของผลสะท้อนในระดับนี้ คือ การขึ้นค่าแรงขั้นต่ำ หรือการจ่ายค่าชดเชย เป็นต้น¹⁰⁸

การอธิบายของ Giugni มีส่วนคล้ายคลึงกับที่ Kriesi และคณะ ได้เคยอธิบายเอาไว้ว่าผลสะท้อนนั้นมีหลายระดับ คือ ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นในระยะสั้นหรือเฉพาะหน้า (Short-term) ซึ่งเป็นผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบาย แต่ผลสะท้อนที่เกิดในระยะยาว (Long-term) คือ ผลสะท้อนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงสถาบันและองค์กรทางสังคม หรือให้กระบวนการสร้างประชาธิปไตยในระดับที่มั่นคงถาวร เป็นต้น¹⁰⁹

นอกจากนี้ Kriesi และคณะ ยังได้อธิบายว่า ผลสะท้อนในเชิงนโยบาย เป็นผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายนอกขบวนการทางสังคม (External impacts) สามารถส่งผลสะท้อนออกมาในรูปแบบ¹¹⁰

(1) ผลสะท้อนต่อการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ หมายถึง การเข้าถึงระบบการเมืองปกติในด้านกระบวนการทางนโยบาย ซึ่งการเข้าถึงนี้ก็มีหลายระดับ เช่น การสร้างกระบวนการปรึกษาหารือ การผลักดันให้เกิดการเจรจาต่อรอง เป็นต้น อีกทั้งยังสามารถแบ่งย่อยลงไปได้อีกว่า เป็นการเข้าถึงแบบเฉพาะกิจ เช่น เกิดการแต่งตั้งคณะกรรมการเข้ามาพิจารณา หรือเป็นการเข้าถึงแบบถาวร คือ ความสามารถเข้าถึงระบบได้อย่างสม่ำเสมอ เป็นต้น

(2) ผลสะท้อนในเชิงเนื้อหา เป็นผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการตัดสินใจหรือไม่ตัดสินใจทางนโยบายของผู้มีอำนาจทางการเมืองว่าจะไปในทิศทางใด ซึ่งถ้าวัตถุประสงค์เป้าหมายของขบวนการ จะพบว่า ขบวนการอาจจะมีเป้าหมายโดยหวังให้เกิดผลสะท้อนในการยับยั้งหรือขัดขวางนโยบายบางอย่าง หรือขบวนการอาจจะมีหวังให้เกิดผลสะท้อนโดยการ

¹⁰⁸ Marco Giugni, Doug McAdam and Charles Tilly, *How Social Movement Matter* (Indianapolis: University of Minnesota, 1999) อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*, หน้า 190.

¹⁰⁹ Hanspeter Kriesi, Rudd Koopmans, Jan Willem and Macro G. Giugni, *New Social Movement in Western Europe: A Comparative Analysis* (Minnesota: University of Minnesota Press, 1995) อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*, หน้า 184.

¹¹⁰ Ibid.

ได้มาซึ่งนโยบายบางอย่างที่ขบวนการปรารถนา ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับว่าผู้มีอำนาจทางการเมืองจะตัดสินใจอย่างไร

จากการแบ่งหน่วยการศึกษาของเอกพลหรือการอธิบายผลสะท้อนของนักวิชาการต่างประเทศ ทำให้เห็นว่าการพิจารณาผลสะท้อนของแต่ละหน่วยการศึกษาก็สามารถแบ่งย่อยผลสะท้อนได้อีกหลายระดับ อย่างเช่น การศึกษาผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย ก็สามารถพิจารณาในระดับที่ย่อยลงไปได้อีกว่า ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในส่วนใดของกระบวนการทางนโยบาย อาทิ การก่อตัวทางนโยบาย การกำหนดนโยบาย การนำนโยบายไปปฏิบัติ หรือการประเมินนโยบาย เป็นต้น ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าผู้ศึกษาจะเลือกศึกษาในระดับใดระดับหนึ่ง หรือเลือกศึกษาทั้งหมดของกระบวนการทางนโยบาย

ดังนั้น ในวิทยานิพนธ์นี้ที่มุ่งศึกษาผลสะท้อนในมิติทางนโยบายเป็นหลัก จึงจะทำการศึกษาค้นคว้าจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการ เมื่อขบวนการได้เลือกใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวแบบอารยะขัดขืน โดยศึกษาผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อกระบวนการทางนโยบาย กล่าวคือ การใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวแบบอารยะขัดขืนของขบวนการอาจส่งผลสะท้อนต่อขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง หรือหลายขั้นตอนในกระบวนการทางนโยบายก็ได้ ซึ่งสามารถแบ่งกระบวนการทางนโยบายแบบคร่าวๆ ได้ดังนี้

(1) การกำหนดนโยบายสาธารณะ (Policy Making) เป็นขั้นตอนการก่อตัวของนโยบาย (Policy formation) ในขั้นนี้เป็นการพิจารณาว่าประเด็นสาธารณะ หรือปัญหาเชิงนโยบายดังกล่าวมีการก่อตัวมาอย่างไร เช่น การพิจารณาว่าใครคือผู้หยิบยกประเด็นปัญหาดังกล่าวขึ้นมา ระหว่างสาธารณชน หรือภาครัฐ

หลังจากนั้นก็เข้าสู่กระบวนการจัดทำร่างนโยบาย (Policy Formulation) ซึ่งเป็นขั้นตอนการตีความประเด็นปัญหา การลำดับความสำคัญของปัญหา และการวิเคราะห์ทางเลือกต่างๆ เป็นต้น จากนั้นก็เข้าสู่ขั้นตอนการดำเนินการให้นโยบายนั้นสามารถมีผลบังคับใช้ หรือให้มีผลบังคับใช้ตามกฎหมาย

(2) การนำนโยบายสาธารณะไปปฏิบัติ (Policy Implementation) คือขั้นตอนการนำนโยบายไปปฏิบัติโดยผ่านทางระบบราชการ การใช้จ่ายงบประมาณของรัฐ หรือกิจกรรมต่างๆ ของฝ่ายบริหาร เป็นต้น

(3) การประเมินผลนโยบายสาธารณะ (Policy Evaluation) คือขั้นตอนการประเมินผลนโยบายว่าควรจะปรับปรุงนโยบายให้ดีขึ้น หรือจะยกเลิกนโยบายนั้น หรือจะดำเนินนโยบายนั้นต่อ

อนึ่ง การศึกษาผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม
หนึ่งๆ อาจส่งผลสะท้อนต่อหลายพื้นที่อย่างที่เราพอคาดเดาได้บ้าง ซึ่งพบว่าการต่อสู้ที่ส่งผล
สะท้อนต่อพื้นที่ทางสังคมนั้นก็อาจส่งผลสะท้อนต่อไปสู่พื้นที่ทางการเมืองได้เช่นเดียวกัน โดย
ผู้วิจัยมองว่าการที่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะส่งผลสะท้อนต่อการตัดสินใจทางนโยบายหรือไม่นั้น
ขึ้นอยู่กับว่าผู้คนในสังคมนั้นจะตัดสินใจอย่างไรด้วย ซึ่งการตัดสินใจที่นี้อาจจะออกมาใน
รูปแบบของการสนับสนุน ต่อต้าน หรือนิ่งเฉยก็ได้ โดย “ผู้คนในสังคม” ในที่นี้ได้หมายรวมถึงทุก
คนที่อยู่ในสังคมการเมืองเดียวกัน ทั้งฝ่ายที่เป็นพันธมิตรของขบวนการอยู่แล้ว หรือฝ่ายที่สาม ที่
คอยเฝ้ามองสถานการณ์อยู่ หรือฝ่ายต่อต้านที่ไม่เห็นด้วยกับขบวนการ ทั้งนี้บุคคลที่เป็น
นักการเมือง ข้าราชการ หรือรัฐบาล ก็ไม่จำเป็นจะต้องเป็นฝ่ายตรงข้ามกับขบวนการเสมอไป โดย
อาจจะกระจายตัวอยู่ในกลุ่มคนทั้งสามฝ่ายก็เป็นได้

ในลำดับต่อไปเป็นการนำเสนอผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ส่งผลต่อ
ผู้คนในสังคม และอาจนำมาซึ่งการตัดสินใจของผู้คนแต่ละฝ่ายว่าจะให้การสนับสนุนขบวนการ
หรือต่อต้าน หรือนิ่งเฉย นอกจากนี้ ยังมีผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่สำคัญอีกประการ
หนึ่ง คือ ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกฎหมาย นโยบาย หรือคำสั่ง ดังนี้

4.2 ผลสะท้อนต่อผู้คนในสังคม

อารยะขัดขืนได้ส่งผลสะท้อนต่อผู้คนในสังคม อันเป็นผลสะท้อนต่ออารมณ์
ความรู้สึกนึกคิดของผู้คน จนนำไปสู่การตัดสินใจ ที่ออกมาในหลากหลายรูปแบบ อาทิ ผลสะท้อน
ที่เป็นผลต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดหรือทัศนคติ ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดความเห็นอกเห็นใจ ผล
สะท้อนที่ก่อให้เกิดแรงกดดันหรือบีบบังคับเพื่อให้ยอมตาม หรือผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดปฏิกริยา
ต่อต้านเกลียดชัง

4.2.1 ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดหรือ ทัศนคติ

การใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนอาจก่อให้เกิดผลสะท้อนที่ส่งผลในรูปแบบของการ
เปลี่ยนแปลงความคิดหรือทัศนคติแบบเดิมของผู้คนในสังคมได้ ซึ่งความคิดหรือทัศนคติที่ว่านี้อาจ
ประกอบด้วยแนวคิดที่มีต่อประเด็นปัญหาและแนวคิดที่มีต่อขบวนการ ถ้าหากประเมินผลสะท้อน
จากความคาดหวังของคนในขบวนการ พบว่า ขบวนการต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่
ส่งผลทางบวกต่อขบวนการในระดับที่สูงขึ้น โดยเฉพาะกับฝ่ายที่สามและฝ่ายต่อต้าน ในทาง
กลับกันขบวนการไม่ได้คาดหวังให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของฝ่ายพันธมิตรซึ่งเป็นฝ่ายที่เห็น
ด้วยกับขบวนการอยู่แล้ว

จะเห็นว่าผลสะท้อนในแง่นี้มีความสำคัญยิ่งสำหรับหลักการสัตยาเคราะห์ของ Gandhi ที่ว่าด้วยการแสวงหาสัจจะ กล่าวคือ หากมีคนสองคนยึดมั่นในสัจจะที่แตกต่างกัน ให้ยึดมั่นในสิ่งที่ตนเองเชื่อว่าเป็นความจริงก่อน จนกว่าจะถูกโน้มน้าวให้เห็นเป็นอย่างอื่น ในขณะที่เดียวกันก็ต้องชักชวนฝ่ายตรงข้ามให้เห็นไปในแนวทางเดียวกับเราอย่างไม่ลดละ หากต้องประสบความเจ็บปวดหรือตายในระหว่างที่กระทำดังกล่าว ก็เท่ากับว่าเราได้ทำตามหลักการว่าด้วยการทนรับความทุกข์ยาก และยืนยันในสัจจะตามที่เราเข้าใจ เพราะไม่มีอำนาจใดในโลกที่จะทำให้บุคคลทำในสิ่งที่ขัดกับเจตจำนงของตนเองได้¹¹¹ นอกจากนี้ ยังเห็นได้จากกฎเกณฑ์พื้นฐานของปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ข้อหนึ่งที่ระบุไว้ว่า “นักสัตยาเคราะห์จะต้องหมั่นหาช่องทางในการร่วมมือกับคู่กรณีอย่างมีเกียรติ ควรพยายามทุกวิถีทางที่จะเอาชนะใจคู่กรณีด้วยการช่วยเหลือเขา (ทราบเท่าที่ยังสอดคล้องกับเป้าหมายที่แท้จริงของนักสัตยาเคราะห์) ดังนั้น จึงพึงแสดงความจริงใจที่จะบรรลุข้อตกลงกับคู่กรณีแทนที่จะเอาชนะเขา”¹¹²

จากแนวคิดของ Gandhi สอดคล้องกับงานของ Jacob R. Fishman และ Fredric Solomon (1963) ที่ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองของคนผิวสีในสหรัฐอเมริกา (Civil Right Movement) ที่ต่อสู้โดยใช้ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีและปฏิบัติการอารยะขัดขืนกันอย่างแพร่หลาย โดยสรุปว่า กิจกรรมการประท้วงของกลุ่มนักศึกษาในสหรัฐอเมริกา มีความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนคติของกลุ่มคนผิวขาวทางตอนใต้ (change attitudes) เพราะคาดว่าแนวทางสันติวิธีจะสามารถสร้างความประทับใจให้กับกลุ่มคนผิวขาวที่เป็นกลางได้ โดยสามารถสร้างความเห็นอกเห็นใจ (sympathy) และบรรเทาความหวาดกลัวของกลุ่มคนผิวขาวที่มักจะมีทัศนคติต่อคนผิวดำว่าชอบใช้ความรุนแรงได้¹¹³

จะเห็นว่าจุดมุ่งหมายของขบวนการนักศึกษานั้นได้คาดหวังผลสะท้อนจากการจากปฏิบัติการไร้ความรุนแรง (Nonviolent Action) ว่า จะสามารถไปเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนผิวขาวที่มีต่อคนผิวดำได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹¹¹ โจแอน บอนดูแรนต์, อหิงสาอาวุธของคนกล้า: ศึกษาปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของคานธี, แปลโดย ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ, หน้า 23.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

¹¹³ Jacob R. Fishman and Fredric Solomon, "Youth and Social Action, I : Perspective son the Student Sit-In Movement," *American Journal of Orthopsychiatry*, 33 (October, 1963), 879, In *Civil Disobedience and Democracy*, ed. Elliot M. Zashin, pp. 195-196.

4.2.2 ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดความเห็นอกเห็นใจ

ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ปรากฏออกมาในรูปแบบความเห็นอกเห็นใจ (Sympathy) จากผู้คนในสังคม ซึ่งไม่จำเป็นว่าผู้คนจะต้องเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือความคิดเดิมของตนเอง แต่รู้สึกเห็นอกเห็นใจขบวนการและอยากให้การสนับสนุน ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากความแหลมคมของปฏิบัติการที่สามารถ “กระตุ้นอารมณ์/ความรู้สึก” สร้างความสะเทือนใจแก่ผู้คน (Dramatic) โดยผ่านการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ที่เป็นรูปแบบเฉพาะของปฏิบัติการ อาทิ การยอมรับความทุกข์ยากโดยไม่ตอบโต้ ตามแนวทางอหิงสาหรือสันติวิธี หรือการยอมรับผิดตามกฎหมายของผู้กระทำการอารยะขัดขืน เป็นต้น ซึ่งความเห็นอกเห็นใจที่นี้อาจแสดงออกผ่านการสนับสนุนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง หรืออาจจะเป็นการสนับสนุนแบบชั่วคราวหรือเฉพาะกิจก็ได้ และหากพิจารณาจากความคาดหวังของคนในขบวนการแล้ว พบว่า ขบวนการต้องการเพิ่มระดับความเห็นอกเห็นใจกับคนทุกกลุ่มไม่ว่าจะเป็น ฝ่ายพันธมิตร ฝ่ายที่สาม และฝ่ายต่อต้าน

หลักอหิงสาของ Gandhi ได้ถูกนำมาเผยแพร่อย่างแพร่หลายในหมู่นักเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองของคนผิวสี โดยเรียกว่าปฏิบัติการสันติวิธี ซึ่งปฏิบัติการสันติวิธีที่ส่งผลสะท้อนต่อความเห็นใจของผู้คนมีตัวอย่างให้เห็นในกรณีของ Bayard Rustin* นักเคลื่อนไหวชาวอเมริกันผิวดำยุคแรกเริ่ม ที่ได้ใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในรถโดยสารระหว่างมลรัฐ โดยการนั่งในที่ที่อนุญาตเฉพาะคนผิวขาว และเขาก็ถูกตำรวจจับพร้อมกับถูกทุบตีต่อหน้าผู้โดยสารที่อยู่บนรถคันนั้น Rustin ได้ให้เหตุผลสำหรับการกระทำของเขาต่อหน้าทุกคน เขาบอกว่ากฎหมายการแบ่งแยกเชื้อชาติบนรถโดยสารนั้นไร้ซึ่งความเป็นธรรม แต่ดูเหมือนตำรวจจะไม่ฟังสิ่งที่เขาพูดพร้อมกับใช้กระบองทุบตีเขาแต่เขาก็ไม่ได้ตอบโต้แม้แต่บ่อย

การกระทำของตำรวจและการยอมรับความทุกข์ยากของ Rustin ทำให้ชายผิวขาวสามคนลุกขึ้นมาคัดค้านการกระทำของตำรวจ แต่ Rustin ได้หันไปขอบคุณพร้อมกับกล่าวว่า “ไม่เป็นไรหรอกครับ คุณไม่จำเป็นต้องทำเช่นนั้นเลย เพราะผมไม่ได้ต้องการที่จะต่อสู้ ผมได้รับการปกป้องคุ้มครองเป็นอย่างดีแล้ว” เมื่อ Rustin กล่าวเช่นนั้น ชายผิวขาวผู้สูงอายุท่าทางสุภาพท่านหนึ่งได้กล่าวกับเขาว่า “อย่าได้เป็นกังวลไปเลยไอ้ลูกชาย...ฉันจะไปนี่นั่นเพื่อเห็นคุณได้รับความเป็นธรรม”

* กรณีของ Bayard Rustin ได้กล่าวไว้บ้างแล้วในหัวข้ออารยะขัดขืนเป็นปฏิบัติการสันติวิธีอย่างหนึ่ง หรือพิจารณารายละเอียดได้ใน Shaon K. Walsh and Evelyn D. Asch, *Civil Disobedience*, pp. 211-216.

แต่ที่จริงแล้วชายผิวขาวผู้สูงอายุที่ Rustin ได้พบบนรถโดยสาร ก็คือ อัยการท้องถิ่น ตำรวจได้พาตัว Rustin เข้าพบอัยการเพื่อยื่นฟ้องต่อศาล แต่ในที่สุดผู้อาวุโสที่เป็นอัยการคนนั้นก็ยกฟ้อง พร้อมกับกล่าวอย่างใจดีในตอนท้ายว่า “ไปได้แล้ว..คุณรัสติน” ซึ่งคำว่า “คุณ” (Mister) นี้เองที่สร้างความภาคภูมิใจให้กับ Rustin เป็นอย่างมาก

“...ผมเดินออกจากที่ทำการศาล ด้วยความเชื่อมั่นที่มีต่อพลังอันมหาศาลของแนวทางสันติวิธี ผมแน่ใจว่าตนเองได้รับการยกย่องในฐานะ “คุณ” ที่ไม่ใช่ “นิโกร” ซึ่งเป็นฐานันดรที่ได้รับมาตลอดกาลในดินแดนทางตอนใต้แห่งนี้ ผมแน่ใจว่าการที่ผมได้รับความช่วยเหลือจากชายผิวขาวทั้ง 3 คนนั้น และการที่ผู้อาวุโสท่านนั้นให้ความสนใจในสถานการณ์ที่ยากลำบากของผม คงเป็นเพราะว่า ผมไม่กลัวที่จะเผชิญหน้ากับตำรวจทั้ง 4 นาย และด้วยคำกล่าวของผมที่ว่า...ไม่มีความจำเป็นใดเลยที่จะต้องทุบตีผม ผมยอมให้คุณโดยที่ไม่ได้ต่อต้านเลยสักนิด...”

จะเห็นว่า Rustin เชื่อมั่นว่าความเห็นอกเห็นใจที่เขาได้รับจากกลุ่มคนผิวขาวนั้น เนื่องจากเขาได้ยึดมั่นในหลักการสันติวิธีอย่างเคร่งครัด โดยที่เขาเชื่อว่าหลักสันติวิธีนั้นมีความแหลมคมในตัวของมันเองอยู่แล้ว กรณีของ Rustin สอดคล้องกับผลการศึกษาของ Jacob R. Fishman และ Fredric Solomon ดังที่กล่าวมาในข้างต้น ที่ระบุว่าเหล่าบรรดานักศึกษาเชื่อว่าปฏิบัติการสันติวิธีจะนำมาซึ่งความเห็นอกเห็นใจจากคนผิวขาวที่เป็นกลางได้

นอกจากนี้ ด้วยลักษณะพิเศษของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ยอมรับโทษตามกฎหมาย ก็เป็นเทคนิคสำคัญที่สามารถสร้างความเห็นอกเห็นใจจากผู้คนได้เช่นเดียวกัน ดังที่ Carl Cohen (1971) ได้กล่าวว่า การยอมรับโทษเป็นปฏิบัติการที่ใช้สื่อสารกับสังคม เพื่อให้เกิดการประคองข่าวและตีแผ่ประเด็นออกไปอย่างกว้างขวาง และยุทธวิธีดังกล่าวมักจะใช้ได้ผลดีในสังคมที่อ่อนไหวง่ายต่อประเด็นทางศีลธรรม¹¹⁴

จะเห็นว่า แม้ผลสะท้อนจากเทคนิคต่างๆ ของปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะส่งผลต่อความเห็นอกเห็นใจจากผู้คนในสังคมได้ในระดับหนึ่ง แต่ความเห็นอกเห็นใจก็ไม่ได้หมายความว่า จะสามารถเปลี่ยนแปลงความคิดของพวกเขาได้เสมอไป และในงานศึกษาโดยทั่วไปมักจะสรุปว่า ด้วยจุดมุ่งหมายของขบวนการได้คาดหวังว่าผลสะท้อนลักษณะนี้จะส่งผลต่อผู้คนที่เป็นฝ่ายกลางๆ ที่คอยเฝ้าสังเกตการณ์อยู่ อย่างกรณีการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองก็คือ

¹¹⁴ Carl Cohen, *Civil Disobedience* (New York and London: Columbia University Press, 1971), p. 87.

คนอเมริกันผิวขาวที่เป็นกลาง อย่างไรก็ตาม ได้มีการตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับเทคนิคที่ปลุกเร้าอารมณ์ ลักษณะนี้กลับส่งผลสะท้อนต่อผู้ที่มีอัตลักษณ์ร่วมกันมากกว่า ดังที่ Everett C. Ladd (1966) กล่าวว่า ปฏิบัติการท้าทายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีหรือปฏิบัติการอารยะขัดขืน ได้ส่งผลในลักษณะของการทีมแทงต่อมโนธรรมสำนึกของกลุ่มคนผิวขาว (Prick the conscience) และช่วยปลุกเร้าอารมณ์ (Dramatize) คนผิวดำ ซึ่งเป็นการปลุกระดมคนผิวดำในสังคม และสามารถเพิ่มระดับของความเห็นพ้องต้องกันในหมู่คนผิวดำได้ (Consensus) ด้วยการตีแผ่ประเด็นการแบ่งแยกทางเชื้อชาติให้ปรากฏอย่างแหลมคม¹¹⁵ ในทางกลับกัน ตามความเห็นของนักเคลื่อนไหวต่อสู้บางคนที่เห็นว่า คนอเมริกันผิวดำก็เชื่อว่าเห็นด้วยกับปฏิบัติการอารยะขัดขืนของผู้ประท้วงทั้งหมด คนผิวดำบางส่วนก็แสดงความไม่พึงพอใจอย่างชัดเจนกับปฏิบัติการเข้าไปนั่งในร้านอาหารกลางวันของผู้ประท้วง (Sit-ins) กรณีเช่นนี้ส่งผลต่อการตัดสินใจที่จะใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อไปอยู่ไม่น้อย เนื่องจากการต้องถูกจับกุมนั้นดูเหมือนจะให้ผลไม่คุ้มค่าเลย¹¹⁶

อย่างไรก็ดี ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะไม่ส่งผลต่อความเห็นอกเห็นใจของผู้คนเลยเสียทีเดียว แม้ว่าในกรณีการต่อสู้ของคนผิวดำส่วนใหญ่จะสิ้นหวังต่อการเรียกร้องความเห็นใจจากคนผิวขาวที่เป็นกลางก็ตาม อีกทั้งยังต้องเผชิญกับคนที่ผิวดำที่นิ่งเฉยต่อความอยู่ดีศรีธรรม ดังที่ Martin Luther King, Jr. ได้กล่าวถึงคนกลุ่มนี้ว่า

“...นิโกรกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มคนที่นอนน้อยยอมตาม (Complacency) เนื่องจากเป็นชนนิโกรที่ถูกกดขี่มาเป็นเวลายาวนาน ทำให้ความเคารพในตัวเองยิ่งลดน้อยถอยลง จนถูกแทนที่ด้วยความรู้สึก “ไร้ค่า” พวกเขาปรับตัวให้คุ้นชินกับการแบ่งแยกเชื้อชาติสีผิวไปเสียแล้ว หรือนิโกรชนชั้นกลางบางคนที่มีความมั่นคงทางการศึกษาและเศรษฐกิจ ทำให้ได้รับประโยชน์จากการแบ่งแยกเชื้อชาติสีผิว จึงทำให้พวกเขาไม่แยแสต่อปัญหาของคนส่วนใหญ่...”¹¹⁷

¹¹⁵ Everett C. Ladd, *Negro Political Leadership in the South* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1966), p. 188, in

Civil Disobedience and Democracy, ed. Elliot M. Zashin, pp. 177-178.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์, “จดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮม,” แปลโดย ชญานิชรัฐ พูลยรัตน์, ใน *อารยะขัดขืน*, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, หน้า 147-148.

ปัญหาจากการสร้างความเห็นอกเห็นใจดังกล่าว จึงทำให้นักเคลื่อนไหวต่อสู้บางกลุ่มเห็นว่าพลังของปฏิบัติการอารยะขัดขืนไม่ใช่ทั้งการไปเปลี่ยนแปลงความคิดของฝ่ายตรงข้าม และไม่สามารถให้ผลในแง่ของความเห็นอกเห็นใจ แต่พลังของปฏิบัติการอารยะขัดขืนคือพลังแห่งการกดดัน (Pressure) หรือการบีบบังคับมากกว่า (Coercion)

4.2.3 ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดแรงกดดันหรือบีบบังคับเพื่อให้ยอมตาม

การใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการอาจคาดหวังให้เกิดผลสะท้อนในรูปแบบของการเข้าไปกดดันหรือบีบบังคับเพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามยอมตามข้อเรียกร้อง โดยไม่ได้มุ่งหวังจะไปเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือสร้างความเห็นอกเห็นใจ อย่างไรก็ตาม ขบวนการต้องประเมินให้ได้ว่าปฏิบัติการจะสามารถส่งผลสะท้อนในลักษณะเช่นนี้จริง เพราะถ้าหากผู้คนในสังคมไม่ได้รู้สึกถึงสถานะที่กดดัน การเปลี่ยนแปลงก็จะไม่เกิดขึ้น หรือถ้าผู้คนในสังคมรู้สึกถึงสถานะที่กดดันดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงก็สามารถเป็นไปได้ใน 2 ทิศทาง คือ ยอมตามข้อเรียกร้อง หรือมีเช่นนั้นก็อาจจะนำมาซึ่งการต่อต้านมากยิ่งขึ้น และหากพิจารณาจากความคาดหวังของคนในขบวนการ พบว่า ขบวนการต้องการที่จะสร้างแรงกดดันให้เกิดแก่ฝ่ายที่สามเพื่อที่จะให้คนกลุ่มนี้ช่วยในการกดดันรัฐบาลอีกช่องทางหนึ่ง หรือ ขบวนการต้องการที่จะสร้างแรงกดดันให้กับรัฐบาลโดยตรง เพื่อให้คนกลุ่มนี้รู้สึกหวาดหวั่นกับภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้น จนกระทั่งเลือกที่จะใช้หนทางประนีประนอมในที่สุด ดังที่ Martin Luther King, Jr. ได้กล่าวถึงภาวะกดดันนี้ว่า

“...พวกท่านอาจจะถามว่าทำไมต้องใช้ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้า? ทำไมจึงต้องใช้การนั่งประท้วง (Sit-ins) การเดินขบวนพาเหรด (Marches) หรืออื่นๆ การเจรจาไม่ได้เป็นวิธีที่ดีกว่าหรือ? พวกท่านน่าจะพูดถูกที่เรียกร้องให้มีการเจรจา ซึ่งอันที่จริงการเจรจานี้เองที่เป็นจุดมุ่งหมายของปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้า นั่นเพราะปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีมุ่งก่อให้เกิดวิกฤตและความตึงเครียด เพื่อให้ชุมชนที่เคยปฏิเสธการเจรจามาโดยตลอดต้องเผชิญหน้ากับปัญหาเหล่านั้น

ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี (Nonviolent Direct Action) มุ่งทำให้ปัญหาโดดเด่นจนไม่สามารถเพิกเฉยได้อีกต่อไป ที่ข้าพเจ้าอ้างว่า การก่อให้เกิดความตึงเครียดเป็นส่วนหนึ่งจากการต่อต้านขัดขืนโดยสันติวิธีนั้น (The nonviolent-resister) อาจจะฟังดูน่าตกใจไปสักหน่อย แต่ข้าพเจ้าจำต้องสารภาพว่า ข้าพเจ้าไม่ได้เกรงกลัวต่อคำว่า “ความตึงเครียด”

นั่นแต่อย่างใด...จุดมุ่งหมายของปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้า คือ การก่อให้เกิดสถานการณ์ที่เต็มไปด้วยวิกฤต (Crisis-packed) อันจะนำไปสู่ประตุการเจรจาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้...”¹¹⁸

จะเห็นว่า ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี* ได้สร้างสถานการณ์ความตึงเครียดขึ้นในสังคม ทำให้คนในสังคมรู้สึกถึงสภาวะการณ์ที่กำลังวิกฤติ และด้วยสภาวะการณ์เช่นนี้เองที่ไปกดดันให้ฝ่ายตรงข้ามที่ไม่เคยสนใจในประเด็นข้อเรียกร้อง ที่เพิกเฉยต่อความทุกข์ยากของผู้ประท้วง ได้หันกลับมาประนีประนอมและขอเจรจากับผู้ประท้วงอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้น ในทัศนะของ King จึงไม่เห็นด้วยกับความคิดที่ว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นของฝ่ายตรงข้าม แต่เขาเห็นว่าปฏิบัติการจะช่วยในการกดดันฝ่ายตรงข้าม (Pressure) ให้ยอมรับต่อผลลัพธ์ที่จะตามมาแม้ว่าพวกเขาอาจจะไม่ชอบใจนัก ปฏิบัติการเป็นเครื่องมือที่จะนำไปสู่การเปิดพื้นที่ทางความคิดอย่างกว้างขวาง ในขณะที่เป้าหมายสูงสุดของปฏิบัติการก็คือการประนีประนอมกับฝ่ายตรงข้าม (Reconciliation) นั่นเอง¹¹⁹

ในการศึกษาขบวนการเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองของคนผิวสี อาทิ องค์การ CORE (the Congress of Racial Equality) หรือ SNCC (the Student Nonviolent Coordinating Committee) พบว่า ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีหรือปฏิบัติการอารยะขัดขืน เป็นเครื่องมือที่ถูกนำมาประยุกต์เพื่อใช้ในการกดดัน (Pressure) มากกว่านำมาใช้เป็นเครื่องมือในการดึงดูดหรือร้องขอต่อมโนธรรมสำนึกของฝ่ายตรงข้าม บรรดานักต่อสู้เคลื่อนไหวขององค์การ CORE ชี้ให้เห็นว่า ปฏิบัติการได้ไปสร้างความลำบาก ความไม่สะดวกสบายให้กับกลุ่มคนผิวขาว ซึ่งวิธีการที่เข้าไปขัดขวางระบบปกติดังกล่าว ได้กระทำไปเพื่อกดดันให้เกิดการยินยอม เพื่อหลีกเลี่ยงความวุ่นวายที่จะตามมาในอนาคต¹²⁰ ตัวอย่างเช่น การใช้ปฏิบัติการเข้าไปนั่งในร้านอาหารกลางวันของคนผิวดำ (Sit-ins) ในสถานที่ที่ไม่ได้จัดไว้เพื่อให้บริการแก่พวกเขา ซึ่งการเข้าไปนั่ง

¹¹⁸ มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์, “จดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮม,” แปลโดย ชญานิชรัฐ พูลยรัตน์, ใน *อารยะขัดขืน*, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2549), หน้า 136-137. หรือพิจารณาในฉบับภาษาอังกฤษได้ใน Martin Luther King, Jr., “The Letter from Birmingham Jail,” in *Civil Disobedience*, eds. Sharon K. Walsh and Evelyn D. Asch (Boston, Mass: Thomson Wadsworth, 2005), p. 159.

* ในความหมายของขบวนการเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองของคนผิวสี โดยทั่วไปมักจะกล่าวถึงปฏิบัติการอารยะขัดขืนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี เพียงแต่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนมีลักษณะพิเศษตรงที่อารยะขัดขืนเป็นการละเมิดกฎหมายและยอมรับโทษตามกฎหมาย

¹¹⁹ Elliot M. Zashin, *Civil Disobedience and Democracy* (New York: The Free Press, 1972), p. 175.

¹²⁰ *Ibid.*, p. 176.

ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความไม่พอใจแก่บรรดาผู้ประกอบการ เนื่องจากไปขัดขวางการทำธุรกิจของพวกเขา หรือก่อให้เกิดความรำคาญแก่ผู้ใช้บริการอย่างกลุ่มคนผิวขาว

จะเห็นว่าปฏิบัติการเข้าไปนั่งในร้านอาหารกลางวันของชนผิวดำเป็นการผสมผสานระหว่างยุทธวิธีการคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจเข้ากับปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีอย่างกรณี การเคลื่อนไหวกครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในเมืองเบอร์มิงแฮม (Birmingham) มลรัฐอัลลาบามา (Alabama) ที่ใช้ปฏิบัติการในลักษณะดังกล่าว โดยได้เลือกช่วงเทศกาลอีสเตอร์ (Easter) ซึ่งเป็นช่วงที่ผู้คนจะต้องออกมาจับจ่ายซื้อของกันจำนวนมากในการเคลื่อนไหว โดยได้สังเกตเห็นผลแล้วว่าปฏิบัติการจะส่งผลกระทบต่อธุรกิจการค้าในเมือง โดยเฉพาะกับกลุ่มลูกค้าคนผิวดำที่มีกำลังซื้อ ซึ่งอาจจะปฏิเสธที่จะจับจ่ายซื้อขายในช่วงเวลาดังกล่าว และส่งผลต่อกลุ่มลูกค้าคนผิวดำที่มีแนวโน้มว่าจะลดลงตามลำดับ¹²¹

“...เราตัดสินใจลงมือปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าในช่วงเทศกาลอีสเตอร์ เพราะนอกจากเทศกาลคริสต์มาสแล้ว เทศกาลอีสเตอร์เป็นช่วงเวลาที่คนออกมาจับจ่ายซื้อของกันมากที่สุดของปี เราว่าการคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจอย่างจริงจัง จะมีผลสำคัญต่อความสำเร็จของปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้า เราจึงรู้สึกว่าเป็นเวลาที่ที่ดีที่สุดที่จะกดดันบรรดาพ่อค้า นักธุรกิจ เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ต้องการ...”¹²²

ในงานของ Ingeborg Powell (1965) ก็เช่นเดียวกัน จากการศึกษาขององค์กร CORE พบว่า องค์กรไม่ได้เป็นกังวลเกี่ยวกับการไปเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นของคนผิวดำ ซึ่งสื่อมวลชนที่ไม่ได้อยู่ทางตอนใต้สหรัฐอเมริกาก็ได้อธิบายเกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า จุดมุ่งหมายของการต่อสู้โดยใช้ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าหรือปฏิบัติการอารยะขัดขืน ไม่ได้ต้องการที่จะแสวงหาความเป็นพันธมิตรกับกลุ่มคนผิวดำที่เป็นกลางและที่เป็นเสรีนิยม¹²³ ซึ่งการเรียนรู้และการประยุกต์ใช้ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าหรือปฏิบัติการอารยะขัดขืนขององค์กร ได้บอกเป็นนัยว่า การ

¹²¹ Ibid., p. 175.

¹²² พิจารณาได้ใน มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์, “จดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮม,” แปลโดย ชฎานิชฐ์ พูลย์รัตน์, ใน อารยะขัดขืน, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, หน้า 135 หรือในฉบับภาษาอังกฤษ Martin Luther King, Jr., “The Letter from Birmingham Jail,” in Civil Disobedience, eds. Sharon K. Walsh and Evelyn D. Asch (Boston, Mass: Thomson Wadsworth, 2005), p. 158.

¹²³ Ingeborg Powell, “Ideology and Strategy of Direct Action: A Study of the Congress of Racial Equality,” (Ph.D. dissertation, University of California (Berkeley), 1965), p.143, In Civil Disobedience and Democracy, ed. Elliot M. Zashin, p. 196.

ใช้ปฏิบัติการดังกล่าวเป็นไปเพื่อที่จะเพิ่มปริมาณการบีบบังคับ (Coercion) ให้มากที่สุด * หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นการไปเพิ่มแรงกดดันให้มากที่สุดนั่นเอง (Maximize pressure)¹²⁴

ดังนั้น Powell จึงสรุปว่า จุดมุ่งหมายของปฏิบัติการได้หลบเลี่ยงภาระหน้าที่ที่จะไปเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนผิวขาว แต่เป็นการพยายามที่จะสร้างความเห็นพ้องต้องกัน (Consensus) ในเขตเลือกตั้งต่างๆ ให้ได้มากที่สุด โดยเขาเห็นว่า ปฏิบัติการท้าทายซึ่งหน้าหรือปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วกว่าปฏิบัติการตามช่องทางปกติทั่วไป ซึ่งผลกระทบโดยตรงของปฏิบัติการ คือ การสร้างความตกระลึงและความเป็นคนอื่น (Alienate) ให้แก่ชุมชนคนผิวขาวท้องถิ่น¹²⁵

อย่างไรก็ตาม Powell ก็ได้เสนอแนะว่า แม้การสนับสนุนจากกลุ่มคนผิวขาวจะไม่จำเป็นสำหรับองค์กรในตอนนี้ แต่จะมีความจำเป็นสำหรับการต่อสู้แบบอารยะขัดขืนในระยะยาว ซึ่งการต่อสู้ในลักษณะนี้จะสำเร็จได้ต้องขึ้นอยู่กับ ความอดทนอดกลั้นของคนส่วนใหญ่ (tolerance of majority) ที่จะยินยอมและเปิดโอกาสให้การต่อสู้ดังกล่าวสามารถดำเนินต่อไปได้อีกทั้งยังขึ้นอยู่กับผู้นำระดับชาติที่มีความเป็นเสรีนิยม และการยอมรับจากชุมชนคนผิวขาวที่จะทำการปฏิรูปในเรื่องสิทธิความเป็นพลเมืองด้วย¹²⁶

นอกจากนี้ Elliot M. Zashin (1972) ยังกล่าวด้วยว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเป็นเครื่องมือที่ส่งผลสำคัญ 2 ประการ คือ เป็นวิธีการที่ประยุกต์ใช้ในการกดดัน (Pressure) ฝ่ายตรงข้ามที่ดื้อรั้นและเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการสื่อสาร ซึ่งทั้งสองประการมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอยู่¹²⁷

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* Powell ระบุลักษณะการบีบบังคับประเภทนี้ว่า เป็นเพียงการบีบบังคับทางร่างกายในช่วงเวลาสั้นๆ หรือ ออกมาในลักษณะการตำหนิ เป็นต้น

¹²⁴ Ibid., p. 176.

¹²⁵ Ibid., p. 196.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Elliot M. Zashin, *Civil Disobedience and Democracy* (New York: The Free Press, 1972), p. 195.

เช่นเดียวกับ Carl Cohen (1971) เขาได้แบ่งประเภทของปฏิบัติการอารยะขัดขืน โดยแบ่งตามลักษณะของปฏิบัติการและความท้าทายที่เกิดขึ้นจนส่งผลสะท้อนต่อความสำเร็จ ดังนี้¹²⁸

(1) อารยะขัดขืนแบบกดดัน (Civil Disobedience of Pressure) เป็นการใช้พลังประชาชนในกดดันให้ผู้มีอำนาจทางการเมืองปฏิบัติตามข้อเรียกร้อง ซึ่งไม่ใช่การกดดันทางร่างกายหรือทางเศรษฐกิจ แต่กดดันผ่านประเด็นทางศีลธรรม หรือไม่ก็ใช้ประเด็นการเลือกตั้งมากกดดันก็ได้

(2) อารยะขัดขืนแบบเผชิญหน้า (Civil Disobedience of Confrontation) เป็นลักษณะการกดดันชนิดหนึ่ง แต่จะถูกนำมาใช้เมื่อได้ทำการขอร้องและอ่อนวอนแล้วแต่ไม่เห็นผล จึงต้องกระทำการละเมิดกฎหมายเพื่อเป็นการขู่ขู่ขู่ ทำให้เกิดเหตุการณ์ไม่คาดฝัน เพื่อให้เกิดการเผชิญหน้าระหว่างผู้มีอำนาจทางการเมืองกับผู้ประท้วง

(3) อารยะขัดขืนแบบต่อต้านสกัดกั้น (Civil Disobedience of Resistance) คือ การกระทำที่มุ่งต่อต้านกฎหมาย หรือนโยบายหนึ่งๆ โดยตรง ซึ่งอาจจะต้องใช้ร่างกายเข้าขัดขวางการดำเนินนโยบาย หรือกฎหมายนั้น เช่น ผู้ต่อต้านอาจจะเข้าไปขัดขวางผู้ที่กำลังปฏิบัติตามกฎหมายเกณฑ์ทหาร และเชิญชวนให้ผู้อื่นไม่ปฏิบัติตามกฎหมายนั้นด้วย ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงเจตนาที่ชัดเจนว่าต้องการต่อต้านและลบล้างกฎหมายที่ยุติธรรมดังกล่าว แต่การต่อต้านลักษณะนี้อาจจะนำมาสู่เหตุการณ์ที่รุนแรง อาทิ สงครามกลางเมือง หรือการก่อจลาจล ก็เป็นไปได้

จะเห็นว่านักต่อสู้เคลื่อนไหวและนักวิชาการส่วนใหญ่ต่างก็เห็นพ้องกันว่า พลังที่ท้าทายของปฏิบัติการอารยะขัดขืน ก็คือ พลังแห่งการกดดันและบีบบังคับฝ่ายตรงข้าม จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่า ฝ่ายตรงข้ามที่กล่าวถึงไม่เฉพาะเจาะจงว่าจะต้องเป็นรัฐบาล หรือผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองเท่านั้น แต่หมายรวมถึงกลุ่มคนในสังคมที่ไม่เห็นด้วยกับผู้ประท้วง และการสร้างความกดดันต่อคนกลุ่มนี้ก็เป็นสิ่งจำเป็นเช่นเดียวกัน ด้วยหวังว่าคนกลุ่มนี้จะไปช่วยกดดันรัฐบาลอีกทางหนึ่ง เพื่อให้สถานการณ์ความตึงเครียดดังกล่าวได้คลี่คลายลง อย่างไรก็ตาม การสร้างสถานการณ์ที่ไปกดดันสาธารณชนที่เป็นฝ่ายตรงข้ามก็เหมือนกับดาบสองคม เพราะอาจจะส่งผลให้สถานการณ์ตึงเครียดมากยิ่งขึ้น หากภาวะที่กดดันดังกล่าวเป็นการไปเพิ่มความเกลียดชังให้กับพวกเขา ซึ่งมีแนวโน้มว่าจะยิ่งทำให้พวกเขาต่อต้านการประท้วงมากขึ้นกว่าเดิม

¹²⁸

Carl Cohen, *Civil Disobedience* (New York and London: Columbia University Press, 1971), อ้างถึงใน ประวิทย์

วิกรัยพัฒน์, "ปัญหาเรื่องความชอบธรรมของการคือแพ่ง: การศึกษาเชิงวิจารณ์," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 88-91.

4.2.4 ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดปฏิกริยาต่อต้านเกลียดชัง

ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดปฏิกริยาต่อต้านเกลียดชัง เป็นการเคลื่อนไหวที่ไปเพิ่มระดับความเกลียดชังและต่อต้านจากผู้คน โดยเป็นผลสะท้อนที่ขบวนการไม่เพียงปรารถนาและอาจจะไม่ตั้งใจให้เกิดขึ้น ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากผลสะท้อนทั้ง 3 ประการที่กล่าวมาข้างต้นได้ส่งผลสะท้อนในทางลบต่อขบวนการ กล่าวคือ ผู้คนได้เปลี่ยนแปลงทัศนคติไปในทิศทางที่เป็นลบมากขึ้น ระดับความเห็นอกเห็นใจของผู้คนลดลง หรือการสร้างแรงกดดันได้ก่อให้เกิดการต่อต้านจากทุกฝ่ายมากยิ่งขึ้น ดังนั้น ขบวนการจึงไม่ปรารถนาให้เกิดผลสะท้อนลักษณะนี้กับผู้คนทุกกลุ่ม โดยเฉพาะกับฝ่ายที่เป็นพันธมิตรที่ให้การสนับสนุนขบวนการอยู่

ผลสะท้อนประเภทนี้อาจมีสาเหตุมาจากสภาวะการณ์ที่ถูกกดดันมากเกินไป จนกระทั่งผู้คนในสังคมนั้นรู้สึกว่าจะไม่สามารถที่จะอดทนอดกลั้นต่อสภาวะการณ์เช่นนั้นได้อีกต่อไป ประกอบกับลักษณะของปฏิบัติการที่เป็นการประท้วงโดยละเมิดกฎหมาย ซึ่งขัดกับหลักการเคารพกฎหมายตามสามัญสำนึกของคนทั่วไป อาจจะเป็นอีกสาเหตุหนึ่งไปเพิ่มปฏิกริยาการต่อต้านจากผู้คนที่ไม่เห็นด้วยให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

ด้วยลักษณะปฏิบัติการที่เป็นการทำทลายระบบกฎหมาย และเป็นปฏิบัติการที่มีแนวโน้มว่าการประท้วงกำลังที่จะเข้าสู่ภาวะวิกฤต จนก่อให้เกิดความหวาดกลัวของผู้คนต่อภาวะวิกฤตดังกล่าว และส่งผลต่อความไม่แน่นอนที่กำลังจะตามมาในอนาคต ดังที่ Sidney Tarrow (1994) ได้อธิบายว่าพลังอย่างหนึ่งของปฏิบัติการขัดขวางทำทลายระบบปกติ (Disruption) ก็คือการสร้างสภาวะความไม่แน่นอนขึ้นในสังคม (Uncertain) โดยสภาวะความไม่แน่นอนนี้จะเป็นสัญญาณถึงผลลัพธ์ที่จะตามมาในอนาคต¹²⁹ ซึ่งอาจจะเป็นการบ่งชี้ถึงความรุนแรงที่กำลังจะตามมาหากรัฐบาลยังคงเพิกเฉยต่อประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น

Gandhi ได้กล่าวถึงบรรยากาศอันส่อถึงอันตรายจากการทำอารยะขัดขืนว่า โดยทั่วไปปฏิบัติการอารยะขัดขืนมักให้ภาพลักษณ์ของการแก้ไขเยียวยาปัญหาเพียงบางส่วนเท่านั้น แต่ส่วนใหญ่จะให้ภาพบรรยากาศอันส่อเค้าถึงความรุนแรงที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพราะว่เมื่อไหร่ก็ตามที่เหล่าทรรษกระทำกรรุนแรงอย่างบ้าคลั่ง ผลที่ตามมาก็จะบังเกิดแก่เหยื่อผู้เคราะห์ร้าย ซึ่งบรรยากาศดังกล่าวแอบแฝงไปด้วยความอ่อนแอและความโกรธที่พร้อมจะปะทุอยู่ตลอดเวลา นั่นคือภาพอารยะขัดขืนในสายตาของคนทั่วไป แต่ในความเป็นจริงอารยะขัดขืน คือ

¹²⁹ Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social movements, collective action and politics* (Cambridge: Cambridge

วิธีการหนึ่งของผู้ที่มีพลังอย่างสูงสุด ที่จะเปลี่ยนแปลงพลังแห่งความไร้ระเบียบ การเช่นฆ่าชีวิต ให้บังเกิดเป็นพลังของความมีระเบียบ พร้อมกับการปกป้องรักษาชีวิต โดยที่ผู้นำมาใช้นั้นได้รับประกันถึงผลสำเร็จอันสมบูรณ์¹³⁰

ความกังวลและความหวาดกลัวดังกล่าวย่อมเกิดกับผู้คนภายนอกขบวนการที่ไม่เข้าใจหลักการอารยะขัดขืน แต่ด้วยหลักการที่เป็นหัวใจสำคัญอีกประการหนึ่งของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ว่าปฏิบัติการต้องดำเนินไปตามวิถีทางแห่งสันติวิธี โดยผู้กระทำการจะต้องพยายามกดขี่และระงับอารมณ์ของตนเองให้ได้เพื่อไม่ก่อให้เกิดความรุนแรงตามมา อย่างที่ Jürgen Habermas ได้กล่าวถึงขีดความอดทนที่ผู้คนจะสามารถมีต่อปฏิบัติการอารยะขัดขืนว่า ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข 2 ประการ คือ หนึ่ง ผู้ทำอารยะขัดขืนจะต้องพิสูจน์ให้เห็นว่าการต่อต้านขัดขืนของพวกเขา นั้นมีความสมเหตุสมผล โดยการกล่าวอ้างถึงหลักการตามรัฐธรรมนูญ (Constitutional principles) และ สอง ผู้ทำอารยะขัดขืนจะต้องแสดงออกโดยไม่ใช้ความรุนแรง ด้วยวิธีการเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic means) ทั้งนี้จึงจะกล่าวได้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนนั้นเป็นยุทธวิธีคนละประเภทกับปฏิบัติการการก่อการร้ายทั้งหลาย¹³¹

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะดำเนินไปตามแนวทางสันติวิธี แต่ก็จำเป็นจะต้องอาศัยความมีระเบียบวินัยและความเคร่งครัดของขบวนการในระดับสูง ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีหลักประกันใดมาทำให้ผู้คนในสังคมมั่นใจได้ว่าการประท้วงจะไม่นำมาซึ่งความรุนแรงอย่างแน่นอน เพราะแม้แต่การต่อสู้ในอินเดียที่นำโดย Gandhi เอง ในบางครั้งก็ไม่อาจควบคุมฝูงชนไม่ให้ใช้ความรุนแรงได้ จนกระทั่ง Gandhi ต้องระงับการประท้วงไว้ชั่วคราวเพื่อชำระจิตใจของผู้ประท้วงอีกครั้ง หรือในบางครั้งก็ยุติการประท้วงนั้นไปเลย ดังที่เขาได้กล่าวไว้เมื่อครั้งที่ขบวนการสัตยาเคราะห์ไม่สามารถควบคุมมวลชนได้ จนนำไปสู่การใช้ความรุนแรง

“...ข้าพเจ้าพบว่าก่อนที่พวกเขาจะมีความพร้อมก่อนอารยะขัดขืน เขาควรเข้าใจความหมายและผลตามมาของมันอย่างถ่องแท้และลึกซึ้งกว่านี้...จำเป็นอย่างยิ่งที่จะสร้างกองอาสาสมัครที่ได้รับการฝึกปรือมาอย่างดีและมีจิตใจอันบริสุทธิ์ ซึ่งสามารถเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงเงื่อนไขอันเข้มงวดของหลักสัตยาเคราะห์ พวกเขาต้องสามารถอธิบายสิ่งเหล่านี้ให้ผู้อื่น

¹³⁰ Mohandas K. Gandhi, "Duty of Disloyalty: Young India, 27 Mar. 1930," in *Civil Disobedience*, eds. Sharon K.

Walsh and Evelyn D. Asch (Boston, Mass: Thomson Wadsworth, 2005), pp. 142-143.

¹³¹ Lasse Thomassen, *Deconstructing Habermas* (London: Routledge, 2008), p. 98.

พึงได้ และควบคุมดูแลชนิดอดตาหลับขับตานอนเพื่อให้ประชาชนอยู่ใน
แนวทางที่ถูกต้อง...”¹³²

จะเห็นว่า ตราบใดก็ตามที่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้นำมาซึ่งสภาวะการณ์ที่ตึง
เครียด หรือสภาวะการณ์ที่กำลังเข้าสู่วิกฤติ ย่อมนำมาซึ่งผลสะท้อนต่อผู้คนที่เป็ฝ่ายตรงข้ามในแง่
ของการบีบบังคับ หรือการกดขี่ ซึ่งสภาวะการณ์ดังกล่าวย่อมส่งผลให้ไม่สามารถหลีกเลี่ยง
ความรู้สึกที่อยากต่อต้าน หรือความรู้สึกเกลียดชัง ต่อกลุ่มที่ก่อให้เกิดสภาวะการณ์เช่นนั้นได้ ดังนั้น
สิ่งที่ขบวนการทางสังคมจะต้องตระหนักและให้ความสำคัญเป็นอย่างมากก่อนที่จะตัดสินใจใช้
ปฏิบัติการอารยะขัดขืน ก็คือ ความพร้อมของขบวนการ ระเบียบวินัย และความมั่นใจของแกนนำ
ในการควบคุมฝูงชนเพื่อไม่ให้ก่อความรุนแรงตามมา

4.3 ผลสะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านนโยบาย กฎหมาย หรือคำสั่ง

นอกจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะส่งผลสะท้อนต่อผู้คนในสังคมแล้ว ผล
สะท้อนอีกประการหนึ่งที่ถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของผู้ประท้วง นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงทาง
นโยบาย กฎหมาย หรือคำสั่งต่างๆ ที่ไม่เป็นธรรม ตามทัศนะของนักคิดแนวทฤษฎีประชาธิปไตย
แบบเข้มขัน (a radical democratic theory) เห็นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืน เป็นไปเพื่อการสร้าง
เรียกร้องสิทธิใหม่ๆ ที่ถูกเก็บกดปิดกั้นไว้ เพื่อผลในการสร้างกระแสประชามติให้เกิดการ
เปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมาย¹³³ หรือตามที่ สมชาย ปรีชาศิลป์กุล อธิบายว่า อารยะขัดขืนเป็นสิ่งที่
ผู้กระทำได้ทำลงไปด้วยการพิจารณาไตร่ตรองแล้ว ว่ากฎหมายหรือนโยบายของรัฐเป็นสิ่งที่ไม่
สอดคล้องกับความยุติธรรม การฝ่าฝืนจึงเกิดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใน
ตัวนโยบายนั้น หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นการระงับกฎหมายดังกล่าวไว้ ไม่ให้มีผลบังคับใช้¹³⁴

ตัวอย่างปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านนโยบาย
และกฎหมาย เช่น ผลสะท้อนอันเกิดจากการเคลื่อนไหวของขบวนการเรียกร้องสิทธิความเป็น
พลเมืองของคนผิวสี ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกฎหมายที่ประกาศให้ยกเลิกการ
แบ่งแยกเชื้อชาติในกิจการสาธารณะต่างๆ อาทิ ในปี 1947 ศาลสูงของสหรัฐอเมริกาได้ตัดสินว่า

¹³² โจแอน บอนดูแรนส์, อหิงสาอาวุธของคนกล้า: ศึกษาปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของคานธี, แปลโดย ไพศาล
วงศ์วรวิสิทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ, หน้า 70.

¹³³ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545),
หน้า 53-54.

¹³⁴ สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, การต่อสู้แพ่งต่อกฎหมาย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2543), หน้า 31.

การแบ่งแยกเชื้อชาติบนรถโดยสารที่วิ่งระหว่างมลรัฐนั้นไม่ชอบด้วยกฎหมาย หรือคำพิพากษาของศาลสูงในปี 1954 ที่ตัดสินว่าการแบ่งแยกสีผิวภายในโรงเรียนของรัฐเป็นสิ่งผิดกฎหมาย¹³⁵ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทางด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับกิจการสาธารณะเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกฎหมายที่สำคัญที่สุด ซึ่งนับว่าได้บรรลุตามเป้าหมายสูงสุดของขบวนการ นั่นคือ การผ่านกฎหมายว่าด้วยสิทธิพลเมือง (Civil Right Acts) ในปี 1964

5. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ภายใต้หัวข้อนี้เป็นการทบทวนวรรณกรรม ซึ่งเป็นผลงานวิจัยในสังคมไทยที่ได้นำกรอบแนวคิด ทฤษฎีอารยะขัดขืน มาใช้ทำการศึกษาวิจัยในประเด็นต่างๆ สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนั้นพบว่า มีการนำแนวคิด ทฤษฎีอารยะขัดขืนมาศึกษาวิเคราะห์ใน 2 มิติ คือ การศึกษาในมิติทางปรัชญา และการศึกษาในมิติทางการเมือง ดังนี้

5.1 การศึกษาอารยะขัดขืนในมิติทางปรัชญา

การศึกษารายละเอียดในมิติทางปรัชญาของไทย พบในงานของพีระพล คดบัว เรื่อง “การดื้อแพ่งกับการลงโทษ: การวิเคราะห์เชิงปรัชญา” และงานของ ประวิทย์ วัชรชัยพัฒน์ เรื่อง “ปัญหาเรื่องความชอบธรรมของการดื้อแพ่ง: การศึกษาเชิงวิจารณ์” ซึ่งมีประเด็นในการศึกษาและผลสรุปดังต่อไปนี้

ในงานของพีระพล ได้ทำการศึกษาในประเด็นที่ว่า ผู้ทำอารยะขัดขืนนั้นสมควรจะได้รับการลงโทษหรือไม่? การศึกษาพบว่าในประเด็นดังกล่าวมีแนวความคิดที่ขัดแย้งกันอยู่ 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่สนับสนุนให้มีการลงโทษ กับฝ่ายที่คัดค้านการลงโทษ พีระพลกล่าวว่าต้นตอความขัดแย้งทั้งสองนั้นเกิดมาจากการมองปัญหาต่างกัน ในเรื่องของความเกี่ยวข้องระหว่าง “กฎหมาย” กับ “ความยุติธรรม”¹³⁶

กล่าวคือ ฝ่ายที่สนับสนุนให้มีการลงโทษผู้ที่ทำอารยะขัดขืนนั้น คือกลุ่มผู้ที่ได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากแนวคิดสำนักกฎหมายบ้านเมือง (Legal Positivism) โดยคนกลุ่มนี้เห็นว่า “กฎหมาย” กับ “ความยุติธรรม” เป็นสิ่งที่แยกขาดออกจากกัน หรือความยุติธรรมอาจจะเป็นเรื่องรองไปจากการบังคับใช้กฎหมาย ดังนั้น คนกลุ่มนี้จึงไม่เห็นด้วยกับการขัดขืนกฎหมายในทุกกรณี

¹³⁵ James Tracy, *The Civil Disobedience Handbook* (San Francisco: Manic D Press, 2002), p. 32.

¹³⁶ พีระพล คดบัว, “การดื้อแพ่งกับการลงโทษ: การวิเคราะห์เชิงปรัชญา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต

เพราะถือว่ากฎหมายเป็นคำสั่งของรัฐธรรมนูญ ด้วยเหตุนี้ถ้าหากจะมีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายอย่างชอบธรรมจึงมีช่องทางที่เป็นไปได้ 2 ช่องทางเท่านั้น คือ รัฐธรรมนูญยินยอมให้มีการเปลี่ยนแปลงเอง หรือการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดจากผลสำเร็จของการปฏิบัติ ที่นำมาซึ่งรัฐธรรมนูญใหม่

ด้วยทัศนะของสำนักกฎหมายบ้านเมืองดังกล่าว ทั้งเรื่องการเปลี่ยนแปลงกฎหมายและเรื่องการลงโทษผู้กระทำผิด ทำให้พิระพลสรุปว่าทัศนะดังกล่าวไม่ถูกต้อง เพราะหากยึดตามแนวคิดดังกล่าวก็เท่ากับว่าประชาชนไม่มีสิทธิที่จะเปลี่ยนแปลงกฎหมายได้เลย เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทุกอย่างต้องขึ้นอยู่กับรัฐธรรมนูญเพียงอย่างเดียว¹³⁷

นอกจากนี้ ยังมีผู้สนับสนุนให้มีการลงโทษผู้ทำอาชญากรรมซ้ำซ้อนอีกกลุ่มหนึ่ง คือกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากสำนักกฎหมายบ้านเมืองพร้อมๆ กับแนวคิดแบบประโยชน์นิยม ซึ่งคนพวกนี้มองว่าการผ่อนปรนต่อผู้ที่ทำอาชญากรรมซ้ำซ้อนจะก่อให้เกิดโทษมากกว่าประโยชน์ เนื่องจากจะทำให้คนละเมิดกฎหมายมากขึ้น¹³⁸

ส่วนอีกฝ่ายคือฝ่ายที่คัดค้านการลงโทษผู้กระทำอาชญากรรมซ้ำซ้อน พิระพลวิเคราะห์ว่าฝ่ายนี้มักได้รับอิทธิพลจากสำนักกฎหมายธรรมชาติ ที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าทางศีลธรรม และมองว่ากฎหมายกับศีลธรรมเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ ดังนั้น ผู้ทำอาชญากรรมซ้ำซ้อนที่ชอบธรรมจึงไม่ควรถูกลงโทษ

นอกจากนี้ พิระพลยังเห็นว่าในการตัดสินโทษของศาลนั้น ควรจะนำเอาทฤษฎีทดแทนความผิดทางศีลธรรม มาใช้ลดหรือยกเว้นโทษให้กับผู้ทำอาชญากรรมซ้ำซ้อน มากกว่าการตัดสินโดยการนำทฤษฎีทดแทนความผิด ทฤษฎีป้องกัน หรือทฤษฎีดัดแปลงนิสัย ที่มักนำมาใช้กัน ซึ่งถ้ายึดตามทฤษฎีทั้งสามนี้ มีแนวโน้มว่าผู้กระทำผิดจะได้รับการวางโทษไว้สูง¹³⁹ อีกทั้ง ควรขยายหลักกฎหมายที่ว่าด้วยเรื่อง “ความจำเป็นและป้องกันความเสียหายที่มากกว่า” ให้กว้างขึ้น โดยให้ครอบคลุมถึงความจำเป็นและป้องกันความเสียหายทางด้านศีลธรรม ก็จะช่วยผ่อนปรนโทษจากการทำอาชญากรรมซ้ำซ้อนได้ เพราะโดยทั่วไปหลักกฎหมายดังกล่าวจะป้องกันความเสียหายเฉพาะทางด้านร่างกายและทรัพย์สินเท่านั้น

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94-95.

สำหรับกระบวนการทางศาล พิระพลเสนอว่า ไม่ควรจะสิ้นสุดหรือยุติในศาลเดียว ควรจะมีการอุทธรณ์อีกครั้ง เพื่อป้องกันการอคติของผู้พิพากษา และในขณะเดียวกันก็เป็นการป้องกันไม่ให้ผู้กระทำผิดธรรมดามีโอกาสหลอกลวงศาลได้ง่ายๆ¹⁴⁰ อีกทั้ง ในกระบวนการตัดสินโทษควรจะมีการพิสูจน์ความจริงใจของผู้ทำอาชญากรรมด้วย อย่างเช่น การศึกษาภูมิหลัง การหาพยานเพื่อยืนยันความประพฤติ หรือการพิจารณาว่ามีการทดลองตามช่องทางที่กฎหมายเปิดไว้ให้แล้วแต่ล้มเหลว¹⁴¹ เป็นต้น

ส่วนการศึกษาอาชญากรรมในมิติทางปรัชญาอีกเรื่องหนึ่งคืองานของ ประวิทย์ วิกฤษพัฒน์ ที่ได้ศึกษาปัญหาเรื่องความชอบธรรมของการอาชญากรรม โดยหาข้อสรุปจากข้อโต้แย้งของคนสองกลุ่ม คือกลุ่มที่เห็นว่าอาชญากรรมนั้นเป็นการกระทำที่ชอบธรรม กับกลุ่มที่เห็นว่าไม่ชอบธรรม

จากการศึกษาพบว่า ฝ่ายที่เห็นว่าอาชญากรรมนั้นชอบธรรม มักเป็นพวกที่ชอบอ้างเหตุผลจากหลักการต่างๆ เช่น หลักกฎเบี่ยงเบน หลักความยุติธรรมแห่งกฎหมาย และหลักประโยชน์นิยม¹⁴² ซึ่งปัญหาแรกที่ประวิทย์ชี้ให้เห็นก็คือ ความไม่สมเหตุสมผลของข้ออ้างตามหลักการดังกล่าว อย่างเช่น อาชญากรรมอย่างหนึ่งอาจจะอ้างหลักกฎเบี่ยงเบน ส่วนอีกอย่างอาจจะอ้างหลักประโยชน์นิยม โดยพวกแรกนั้นมักจะอ้างหลักศีลธรรมตามกฎของพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า (God) ส่วนศีลธรรมหรือความยุติธรรมที่พวกหลังยอมรับกันนั้น คือ “ความสุข” ปัญหาก็คือว่า ศีลธรรมตามกฎของพระเจ้าผู้เป็นเจ้านั้นแฝงไปด้วยความลึกลับ และเป็นนามธรรมเกินไป ซึ่งไม่อาจจะตีความให้ตรงกันได้ และไม่มีหลักฐานใดจะช่วยพิสูจน์ให้เห็นเป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจน ส่วนการตีความเรื่องความสุขก็ดูจะเป็นปัญหาเช่นเดียวกัน อย่างเช่น ปัญหาการกระจายความสุขที่ยุติธรรม ปัญหาการคำนวณความสุข ปัญหาความแน่นอนในเกณฑ์การตัดสิน หรือปัญหาในเรื่องปริมาณและคุณภาพของความสุข เป็นต้น¹⁴³

สิ่งที่ประวิทย์พยายามจะนำเสนอก็คือว่า การกระทำอาชญากรรมนั้นไม่ชอบธรรม และเหตุผลที่ผู้ทำมักหยิบยกขึ้นมาอ้างนั้นก็ไม่มีเหตุผลเพียงพอ เนื่องจากไม่สอดคล้องและไม่ใช้เงื่อนไขที่จำเป็นต่อการกระทำดังกล่าว อีกทั้งยังไม่สามารถหาเหตุผลที่เป็นแบบแผนเดียวกันมา

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน

¹⁴² ประวิทย์ วิกฤษพัฒน์, “ปัญหาเรื่องความชอบธรรมของการดีอั้ง: การศึกษาเชิงวิจารณ์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 178.

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 179.

สนับสนุนการทำอารยะขัดขืนในทุกกรณีได้ กล่าวคือ ไม่สามารถหาแกนร่วมเพื่อตัดสิ้นความชอบธรรมของอารยะขัดขืนได้ อย่างเช่น ปัญหาการนิยามคำว่า “อารยะขัดขืน” ที่ยังหาข้อยุติไม่ได้ และการนิยามบางอย่างก็กว้างจนเกินไปทำให้นำมาตีความเป็นการกระทำแบบอื่นได้ด้วย เช่น การปฏิบัติที่ไม่ต้องการใช้ความรุนแรง เป็นต้น

นอกจากนั้น ประวิทย์ยังเห็นว่า อารยะขัดขืน คือการกระทำที่เกินเลยขอบเขตที่กฎหมายกำหนดไว้ ถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย ถ้ารัฐเปิดโอกาสให้มีการต่อต้านกฎหมายแบบผิดกฎหมายได้ ก็จะทำให้หลักประกันแห่งเสรีภาพและความยุติธรรมในสังคมสูญสลายไป แม้ว่าในสังคมประชาธิปไตยจะเปิดโอกาสให้มีการประท้วงต่อต้าน แต่นั่นก็ควรจะเป็นไปอย่างสร้างสรรค์และไม่ควรจะเป็นการข่มขู่อีกฝ่าย ไม่ให้มีโอกาสเลือกการกระทำของตน¹⁴⁴

ในตอนท้ายประวิทย์ยังเสริมอีกว่า การที่มีคนเชื่อว่าอารยะขัดขืนเป็นปัจจัยสำคัญในการนำมาซึ่งความเป็นประชาธิปไตย เขาเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เพราะเท่าที่ผ่านมาประเทศที่เรียกตนเองว่าเป็นประชาธิปไตยส่วนใหญ่ ได้ประชาธิปไตยมาโดยการปฏิวัติบ้าง หรือจากสงครามโลกบ้าง นอกจากนี้ ถ้าหากมีการยอมรับหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตยที่เชื่อว่ามีมนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลแล้วนั้น อารยะขัดขืนย่อมปราศจากซึ่งขอบธรรมเสมอและไม่อาจจะเกิดขึ้นได้เลย¹⁴⁵

จากการศึกษาอารยะขัดขืนในมิติทางปรัชญาของพีระพล และประวิทย์ ได้สะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของพวกเขาต่อประเด็นเรื่องความชอบธรรมในการทำอารยะขัดขืน ซึ่งงานของพีระพลถือว่ามีทัศนคติเชิงบวกต่อวิธีการแบบอารยะขัดขืน ดังที่เขาสนับสนุนไม่ให้มีการลงโทษผู้ทำอารยะขัดขืน ส่วนงานของประวิทย์นั้นกลับสะท้อนทัศนคติเชิงลบ ที่เขาเห็นว่าอารยะขัดขืนไม่มีทางชอบธรรมได้ในระบอบประชาธิปไตย

5.2 การศึกษาอารยะขัดขืนในมิติทางการเมือง

การศึกษาอารยะขัดขืนในมิติทางการเมือง พบได้ในงานของ สุรกิจ ปัญจวิณิน เรื่อง “ความชอบธรรมกับการทำอารยะขัดขืนเป็นสถาบันในระบอบประชาธิปไตยไทย” โดยในการศึกษามีจุดมุ่งหมายเพื่อตอบคำถาม 3 ข้อ¹⁴⁶ คือ หนึ่ง การใช้อารยะขัดขืนในบริบทสังคมไทย มี

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

¹⁴⁶ สุรกิจ ปัญจวิณิน, “ความชอบธรรมกับการทำอารยะขัดขืนเป็นสถาบันในระบอบประชาธิปไตยไทย,”

เงื่อนไขที่เอื้อต่อความสำเร็จมากน้อยเพียงใด? สอง แล้วเงื่อนไขเหล่านี้มีศักยภาพเพียงพอที่จะขับเคลื่อนการต่อสู้ในอนาคตหรือไม่? สาม สถานภาพของอารยะขัดขืนในสังคมไทย มีความเป็นสถาบัน หรือสามารถทำให้เป็นสถาบัน ได้มากน้อยเพียงใด?

เพื่อเป็นการตอบคำถามทั้งสามข้อ สุรภิกขุได้เลือกศึกษาอารยะขัดขืนผ่านกรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จในการต่อสู้ 3 กรณี¹⁴⁷ คือ กรณีชุมชนบ้านครัวที่ต่อต้านทางด่วน (เป็นการต่อสู้แบบขบวนการ และเกิดในบริบทสังคมเมือง) กรณีบ้านหินกรูด-บ้านปอนอก ที่ต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าของเอกชนที่ได้รับสัมปทานจากรัฐ (เป็นการต่อสู้แบบขบวนการ และเกิดในบริบทสังคมชนบท) และกรณีบ้านไม่สมหวัง (บ้านสีดำ) ของ รัตนา สัจจเทพ (เป็นการต่อสู้ในระดับปัจเจกบุคคล และเกิดในบริบทสังคมเมือง)

ในงานชิ้นนี้ได้ใช้แนวคิดอารยะขัดขืนของ John Rawls เป็นกรอบในการอธิบายปรากฏการณ์ เพราะสุรภิกขุเห็นว่าการนิยามอารยะขัดขืนอย่างจำกัดของ Rawls จะช่วยอธิบายปรากฏการณ์ภายใต้บริบทสังคมไทยได้ชัดเจนขึ้น เพราะการนิยามแบบกว้างนั้นนอกจากจะเป็นการยากที่จะแยกแยะอารยะขัดขืนกับการกระทำแบบไม่ใช้ความรุนแรงต่างๆ ไปแล้ว ยังยากที่จะกำหนดขอบเขตของการกระทำที่ไม่ได้อยู่ภายใต้บริบทแบบประชาธิปไตยด้วย

จากผลการศึกษาของสุรภิกขุ พบว่าเงื่อนไขที่ส่งผลให้อารยะขัดขืนประสบความสำเร็จนั้นสามารถแบ่งได้ 3 กลุ่ม คือ

(1) เงื่อนไขเชิงวัฒนธรรม (Culture)

เงื่อนไขที่เกิดจากทุนทางสังคมของชุมชน ซึ่งเกิดจากความเหนียวแน่นและการรวมพลังของชุมชน อย่างชุมชนบ้านครัว ก็มีศาสนาอิสลามเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ส่วนบ้านหินกรูด-ปอนอก แม้จะอยู่ห่างกันมากแต่ชาวบ้านก็สามารถรวมพลังกันได้อย่างกลมเกลียว ส่วนกรณีรัตนา ประเด็นทุนทางสังคมอาจจะไม่ชัดเจนนัก แต่ทุนทางสังคมของรัตนาที่เกิดจากแรงผลักดันภายในครอบครัวของเธอ

(2) เงื่อนไขเชิงโครงสร้างและกระบวนการ (Structure and Process)

(2.1) เงื่อนไขที่เกิดจากความไม่โปร่งใสหรือความไม่ชอบมาพากลของการดำเนินการของรัฐ กล่าวคือ ในการดำเนินโครงการต่างๆ ของรัฐ มักจะมีการนำเสนอข้อมูลเชิงบวก และใช้แนวทางกฎหมายกับระเบียบหลักการในการสร้างความชอบธรรมให้กับการดำเนินโครงการ แม้จะมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์หรือเรียกร้องให้มีการทบทวนโครงการ แต่รัฐก็นิ่งเฉย แม้ใน

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

บางกรณีผลประชาพิจารณ์จะออกมาว่าโครงการดังกล่าวไม่ชอบธรรมแต่รัฐก็ยังคงดำเนินโครงการต่อไป ความไม่ชอบมาพากลดังกล่าวเห็นได้จากการที่รัฐไม่สามารถตอบคำถามประชาชนได้ และไม่สามารถระบุผู้ที่จะรับผิดชอบต่อโครงการดังกล่าวได้

(2.2) เจ็อนไขที่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนทางด้านเศรษฐกิจ เจ็อนไขนี้อาจจะไม่สำคัญมากนักสำหรับการต่อสู้ของชุมชนบ้านครัว และบ้านหินกรูด-บ่อนอก เพราะเงินที่ได้นั้นมาจากการบริจาคในชุมชน แต่อาจจะเป็นปัญหาสำหรับกรณีรตนาที่เป็นการต่อสู้แบบปัจเจกบุคคล ที่ต้องอาศัยเงินของตนเองในการเคลื่อนไหว

(2.3) เจ็อนไขการเสนอข่าวของสื่อมวลชน เป็นอีกหนึ่งปัจจัยร่วมที่ทำให้สาธารณชนเกิดความเห็นอกเห็นใจในความทุกข์ของกลุ่มผู้เรียกร้อง และเพิ่มแรงกดดันให้กับภาครัฐในการจัดการแก้ไขปัญหา

(2.4) เจ็อนไขจากช่องทางในการเรียกร้องความเป็นธรรมที่มีมากขึ้นตามรัฐธรรมนูญ 2540 และบริบทของสังคมไทยที่รองรับสิทธิชุมชนที่มากพอ กล่าวคือ จากที่รัฐธรรมนูญ 2540 ได้มีการรับรองในเรื่องสิทธิชุมชนไว้ อีกทั้งยังมีองค์กฤษฎีที่คอยให้ความช่วยเหลือ ทำให้ช่องทางการต่อสู้ของชาวบ้านมีมากขึ้นในฐานะที่มีกฎหมายสูงสุดรองรับ

(2.5) เจ็อนไขความยืดเยื้อยาวนานของการต่อสู้ จะเห็นว่าการต่อสู้ในแต่ละกรณีได้ใช้ระยะเวลาไม่ต่ำกว่า 10 ปี ถึงจะประสบความสำเร็จ โดยระยะเวลาที่ยาวนานของแต่ละกรณีก็ส่งผลต่อความสำเร็จในลักษณะที่ต่างกัน อย่างเช่นในกรณีของรตนา ระยะเวลาทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจของสื่อมวลชนและสาธารณชนเพิ่มมากขึ้น หรือในกรณีของบ้านหินกรูด-บ่อนอก ระยะเวลาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ในขณะที่กรณีชุมชนบ้านครัว ระยะเวลาให้ความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจในการดำเนินตามนโยบายนั้นลดน้อยลง เป็นต้น นอกจากนี้ระยะเวลาที่ยาวนานยังทำกระบวนการเรียนรู้ของแกนนำมีการพัฒนามากขึ้นด้วย

(2.6) เจ็อนไขจากการได้รับข้อมูลสนับสนุน นั่นคือ การได้รับข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นจากพันธมิตรนอกชุมชน อย่างเช่น นักเคลื่อนไหวในกลุ่มต่างๆ ทั้งสายปฏิบัติการ นักวิชาการสถาบัน นักวิชาการอิสระ หรือผู้หวังดีที่ไม่แสดงตัวอันเป็นบุคคลหรือกลุ่มคนจากภาครัฐและเอกชน เป็นต้น

(3) เจ็อนไขเกี่ยวกับผู้กระทำ (Agent or Actor)

(3.1) เจ็อนไขจากความมีอุดมการณ์กับการต่อสู้ของผู้นำ และต้นทุนความกล้าหาญและความมุ่งมั่นของผู้นำการต่อสู้ที่สามารถพัฒนาได้ กล่าวคือ ผู้นำการต่อสู้ที่มีความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้าต่อสิ่งที่เขาทำว่าจะต่อสู้กับความอยุติธรรมอย่างสันติวิธี แม้ว่าสันติวิธีจะเป็นเหตุผลทางยุทธศาสตร์มากกว่าเกิดจากการศรัทธาต่อวิธีการไร้ความรุนแรงอย่างแท้จริง แต่แนวทางสันติวิธีก็ได้รับการยอมรับและสร้างความสำเร็จที่น่ามาซึ่งผลสำเร็จ นอกจากนั้น

ความกล้าหาญและมุ่งมั่นของผู้นำยังช่วยพัฒนาศักยภาพการต่อสู้ได้สูงกว่ามาตรฐานของคนทั่วไป กล่าวคือ การต่อสู้อาจทำให้พวกเขาต้องสูญเสียทรัพย์สินจำนวนมาก สูญเสียโอกาส หรือสูญเสียชีวิต แต่พวกเขาก็เต็มใจที่จะยอมแลก เป็นต้น

(3.2) เงื่อนไขที่เกิดจากการวางยุทธวิธีและใช้กลยุทธ์ที่เหมาะสมในการเรียกร้อง ซึ่งขึ้นอยู่กับศักยภาพของผู้นำ และเมื่อศึกษาจากกรณีทั้ง 3 จึงพบว่า ระดับการศึกษาหรือเพศไม่มีผลต่อศักยภาพของการเป็นผู้นำ แต่ศักยภาพดังกล่าวเกิดจากการเฝ้าหาความรู้และการปรับปรุงตนเอง เพื่อนำมาแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ และปรับกลยุทธ์หรือยุทธวิธีให้เหมาะสมกับการต่อสู้ในแต่ละลำดับขั้น และจากการศึกษาพบว่าผู้นำการต่อสู้ทั้ง 3 กรณี มีพัฒนาการแบบก้าวกระโดดทั้งในแง่ของความรู้และความคิด

จากสภาพเงื่อนไขที่ส่งผลให้อารยะขัดขืนในประเทศไทยประสบความสำเร็จข้างต้น ได้สะท้อนศักยภาพที่จะขับเคลื่อนการต่อสู้ในอนาคต โดยธุรกิจได้อธิบายบริบทสภาพแวดล้อมที่ส่งผลให้เกิดการทำอารยะขัดขืน และอุปสรรคหรือข้อจำกัดของอารยะขัดขืนในสังคมไทย ดังนี้

สำหรับบริบทสภาพแวดล้อมที่ส่งผลต่อการทำอารยะขัดขืนนั้น¹⁴⁸ ธุรกิจได้อธิบายว่าเกิดจาก แนวทางการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่ส่งผลให้ “แนวโน้มปัญหาความขัดแย้งในการแข่งขันพื้นที่ และทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มสูงขึ้น” อีกทั้ง “วิธีการจัดการของรัฐกับการนำพื้นที่และการนำทรัพยากรของชาติมาใช้ มีแนวโน้มว่าจะกระทบต่อสิทธิของประชาชนที่อยู่ก่อนเพิ่มมากขึ้น” ดังเห็นได้จากการปรากฏขึ้นของโครงการด้านอุตสาหกรรมต่างๆ และผลพวงจากการพัฒนาที่ขาดการวางแผนที่เหมาะสมได้ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม อย่างเช่น กรณีโรงไฟฟ้าถ่านหินที่อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง หรือปัญหาหมอกควันที่นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด จังหวัดระยอง เป็นต้น และแนวโน้มของการสร้างโครงการใหญ่ๆ นั้น คือ ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมักจะขาดการได้รับรู้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นกลาง อีกทั้งการพัฒนาอุตสาหกรรมก็ส่งผลให้สภาพแวดล้อมเป็นพิษ และเกิดความล้มละลายของวิถีชุมชนดั้งเดิม ด้วยสภาพบริบทดังกล่าวจึงทำให้เกิดการตั้งคำถามของประชาชนต่อการเชื่อฟังรัฐว่าสมเหตุสมผลเพียงใด

นอกจากนี้ ธุรกิจ ได้ทำการศึกษาสถานการณ์ของอารยะขัดขืนในสังคมไทย ว่ามีความเป็นสถาบัน หรือสามารถทำให้เป็นสถาบัน ได้มากน้อยเพียงใด? ซึ่งการทำให้เป็น “สถาบัน”

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 206-209.

ในที่นี้ไม่ใช้การทำให้เกิดขึ้นในรูปแบบขององค์การ แต่เป็นการเป็นการสร้างจิตสำนึก่วมให้เกิดขึ้นในสังคม อันสะท้อนออกมาในรูปแบบของทัศนคติ (Attitude) และพฤติกรรม (Behavior) ร่วมของคนในสังคม ซึ่งตัวชี้วัดที่ธุรกิจใช้ประเมินความเป็นสถาบัน ก็คือปฏิกิริยาหรือพฤติกรรมของคนทั่วไปที่แสดงออกมาหรือสนับสนุนการต่อสู้แบบอารยะขัดขืน¹⁴⁹

ผลการศึกษาที่ว่าอารยะขัดขืนในสังคมไทยมีความเป็นสถาบันมากน้อยเพียงใดนั้น พบว่า อารยะขัดขืนมีความเป็นสถาบันอยู่บ้างแล้วในสังคมไทย โดยผ่านเงื่อนไขร่วมดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น¹⁵⁰ อาทิ เงื่อนไขด้านทุนทางสังคม เงื่อนไขเรื่องความไม่ชอบมาพากล หรือความไม่โปร่งใสในการดำเนินงานโครงการใหญ่ๆ ของรัฐ เงื่อนไขของบริบทที่มีการรองรับสิทธิชุมชน เงื่อนไขการได้ข้อมูลสนับสนุนการต่อสู้เรียกร้อง และเงื่อนไขการมีผู้นำที่กล้า มีอุดมการณ์ และมีศักยภาพ

สรุปได้ว่า การศึกษาอารยะขัดขืนในมิติทางการเมืองของ ธุรกิจ เป็นการศึกษากิจการทำการอารยะขัดขืนในสังคมไทย ผ่านกรณีศึกษาในระดับขบวนการทางสังคม และระดับปัจเจกบุคคล โดยประเด็นหลักในการศึกษา คือ การพิจารณาเงื่อนไขต่างๆ ที่ทำให้การเคลื่อนไหวต่อสู้แบบอารยะขัดขืนขององค์กรเหล่านี้ประสบความสำเร็จ จะเห็นว่าการของธุรกิจแม้จะใช้กรอบแนวคิด ทฤษฎีอารยะขัดขืนมาอธิบายปรากฏการณ์ แต่ก็ยังขาดการอธิบายลักษณะของปฏิบัติการ เพื่อแสดงให้เห็นภาพของปฏิบัติการอารยะขัดขืนในสังคมไทยได้อย่างชัดเจน

6. กรอบการศึกษาวิทยานิพนธ์

ภายใต้หัวข้อนี้คือการนำเสนอกรอบโครงความคิดในการอธิบายปรากฏการณ์ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ พร้อมกับแนวคิด/ทฤษฎีที่นำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์และตอบคำถามการวิจัย 2 ประเด็นหลัก คือ ประเด็นที่ว่าแนวคิดอารยะขัดขืนและปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมีลักษณะอย่างไร และประเด็นที่ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ส่งผลสะท้อนต่อกระบวนการทางนโยบายสาธารณะอย่างไร

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

¹⁵⁰ ธุรกิจได้เลือกศึกษาอารยะขัดขืนผ่านกรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จในการต่อสู้ 3 กรณี คือ กรณีชุมชนบ้านครัวต่อต้านทางด่วน (เป็นการต่อสู้แบบขบวนการ และเกิดในบริบทสังคมเมือง), กรณีบ้านหินกรูด-บ้านปอนอก ที่ต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าของเอกชนที่ได้รับสัมปทานจากรัฐ (เป็นการต่อสู้แบบขบวนการ และเกิดในบริบทสังคมชนบท) และกรณีบ้านไม่สมหวัง (บ้านสีด้า) ของคุณรัตนา สัจจเทพ (เป็นการต่อสู้ในระดับปัจเจกบุคคล และเกิดในบริบทสังคมเมือง) ดังนั้น เงื่อนไขร่วมในงานวิจัยชิ้นนี้ จึงหมายถึงเงื่อนไขที่ทำให้การทำการอารยะขัดขืนของทั้งสามกรณีประสบความสำเร็จ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ปรากฏร่วมกัน โดยธุรกิจได้นำเงื่อนไขร่วมดังกล่าวมาพิจารณาความเป็นสถาบันด้วย

6.1 การศึกษาแนวคิดและปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้าน

ในการตอบคำถามว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมีลักษณะอย่างไร และได้สะท้อนแนวคิดอารยะขัดขืนอย่างไร จำต้องใช้แนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืนมาประยุกต์ใช้ร่วมกับทฤษฎีขบวนการทางสังคม เพื่ออธิบายและวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น การที่นำเอาทฤษฎีขบวนการทางสังคมมาปรับใช้ด้วยเกิดจากการมองว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านที่เกิดขึ้นในปี 2543 ได้ดำเนินไปตามแผนยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวของขบวนการสมัชชาคนจนช่วง พ.ศ.2542-2543 ดังนั้น ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจึงเปรียบเสมือนยุทธวิธีการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่งที่ถูกนำมาใช้โดยขบวนการทางสังคม ซึ่งสามารถพิจารณารูปแบบความสัมพันธ์ได้ตามภาพที่ 1

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 1 การพิจารณาปฏิบัติการอารยะขัดขืนในฐานะยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม

รูปแบบความสัมพันธ์ตามภาพที่ 1 เกิดจากแนวคิดที่ว่า การเคลื่อนไหวของ ขบวนการทางสังคมมีรูปแบบการต่อสู้อยู่ 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ การต่อสู้แบบสันติวิธี และการต่อสู้แบบใช้ความรุนแรง ทั้งนี้หากพิจารณาในกรอบสันติวิธีก็จะพบว่ายุทธวิธีการเคลื่อนไหวสามารถ แบ่งได้อีก 2 ลักษณะ คือ ยุทธวิธีแบบถูกกฎหมาย ซึ่งเป็นวิธีการที่กฎหมายเปิดช่องให้สามารถ กระทำได้ และยุทธวิธีแบบผิดกฎหมาย ซึ่งไม่มีกฎหมายข้อใดอนุญาตให้กระทำการเช่นนั้นได้

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็ดยุทธวิธีแบบถูกกฎหมายหรือผิดกฎหมาย ยุทธวิธีแต่ละ รูปแบบก็มีคุณลักษณะเฉพาะของมันที่ผันแปรไปตามกาลเวลา ซึ่งยุทธวิธีแต่ละรูปแบบที่นำมาใช้ อาจจะมีคุณลักษณะที่เป็นไปตามระเบียบแบบแผนทางสังคม/การเมือง ค่านิยม หรือความคุ้นชิน ของคนในสังคมตามยุคสมัยหนึ่งๆ (Conventional) อย่างเช่น สังคมไทยในปัจจุบันมีความคุ้นชิน และยอมรับได้กับยุทธวิธีการเดินขบวนประท้วง การชุมนุมประท้วง อันเป็ดยุทธวิธีที่ถูกกฎหมาย และยังมีลักษณะที่เป็นไปตามระเบียบแบบแผนของสังคม/การเมือง หรือแม้แต่อยุทธวิธีการปิดถนน ประท้วง ที่ถึงแม้จะเป็นวิธีการที่ผิดกฎหมายแต่ก็เป็นวิธีการที่สามารถยอมรับได้ไปแล้วใน ความรู้สึกของคนไทย อันเกิดจากความคุ้นชินหรือไม่ได้รู้สึกทำทหายจากวิธีการดังกล่าว

นอกจากนี้ ยุทธวิธีแต่ละรูปแบบอาจจะมีคุณลักษณะที่ไปขัดกับระเบียบแบบแผน ธรรมเนียมปฏิบัติของสังคม/การเมืองในยุคหนึ่งๆ ซึ่งเป็นยุทธวิธีที่คนในสังคมไม่คุ้นชินและอาจจะ ยังยอมรับไม่ได้ในสมัยนั้น (Disruptive) โดยยุทธวิธีลักษณะนี้จะสร้างความทำทหายต่อสังคม/ การเมืองได้มากกว่ายุทธวิธีที่เป็น Conventional อย่างเช่น การใช้ปฏิบัติการทำทหายซึ่งหน้าแบบ สันติวิธี (Nonviolent direct action) ของขบวนการเรียกร้องสิทธิพลเมืองของคนผิวสี โดยการเข้าไป ก่อความวุ่นวายในร้านอาหารที่ให้บริการแบบแบ่งแยกสีผิว อันถือเป็ดยุทธวิธีที่ไม่ผิดกฎหมายแต่ผิด ธรรมเนียมปฏิบัติของสังคมอเมริกันสมัยนั้น หรือการที่คนผิวสีประท้วงการแบ่งแยกสีผิวบนรถ โดยสาร โดยการนั่งในที่นั่งของคนผิวขาว อันเป็ดยุทธวิธีที่ผิดกฎหมายมลรัฐหรือเรียกอีกอย่างหนึ่ง ว่าเป็นปฏิบัติการอารยะขัดขืนนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ยุทธวิธีรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งย่อมมี คุณลักษณะผันแปรไปตามยุคสมัย กล่าวคือ ยุทธวิธีแบบที่เคยเป็น Disruptive ในอดีต อาจจะ กลายเป็น Conventional ในเวลาต่อมาก็เป็นได้¹⁵¹

ดังนั้น หากมองปฏิบัติการอารยะขัดขืนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการทาง สังคม กอปรกับนำมาพิจารณาร่วมกับคุณลักษณะเฉพาะของยุทธวิธีแบบอารยะขัดขืนตาม

¹⁵¹ ยึดตามแนวคิดของ Tarrow ใน Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social movements, collective action and politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), pp. 100-110.

แนวคิด/ทฤษฎีทำให้สามารถนิยาม “ปฏิบัติการอารยะขัดขืน” (Civil disobedience in action) ในทางทฤษฎีได้ ดังนี้

ปฏิบัติการอารยะขัดขืน คือ การกระทำทางสังคมหรือการเมืองที่แสดงออกผ่านการประท้วง/ต่อต้านในสิ่งที่ผู้ทำอารยะขัดขืนเห็นว่าอยุติธรรมหรือไม่ถูกต้องดีงาม ซึ่งมีลักษณะของปฏิบัติการภายใต้ขอบสันติวิธีที่ไปละเมิดกฎหมายบางประการ โดยเข้าไปปรกวนขัดขวางระเบียบแบบแผนหรือธรรมเนียมปฏิบัติของสังคม/การเมือง อันกระทำการอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ และผู้กระทำการยอมรับโทษตามกฎหมาย

จากนิยามของปฏิบัติการอารยะขัดขืนในทางทฤษฎีสามารถนำมาระบุเป็นตัวชี้วัดเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล จากคุณลักษณะสำคัญของปฏิบัติการ 5 ประการ* ดังนี้

- (1) อารยะขัดขืนเป็นการกระทำทางการเมือง
- (2) อารยะขัดขืนเป็นปฏิบัติการสันติวิธี
- (3) อารยะขัดขืนเป็นปฏิบัติการที่ไปละเมิดกฎหมายบางประการ
- (4) อารยะขัดขืนเป็นปฏิบัติการที่เปิดเผยต่อสาธารณะ
- (5) ผู้กระทำการอารยะขัดขืนจะต้องยอมรับโทษตามกฎหมาย

สำหรับการพิจารณา “แนวคิดอารยะขัดขืน” เพื่อตอบคำถามการวิจัยที่ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านได้สะท้อนแนวคิดอารยะขัดขืนของพวกเขาอย่างไร พบว่าในทางทฤษฎีสามารถสรุปเป็นมโนทัศน์ทางความคิดได้ดังนี้

แนวคิดอารยะขัดขืน คือ แนวคิดของบุคคล/กลุ่มคน ที่ปฏิเสธจะเชื่อฟังหรือทำตามอำนาจรัฐหรือผู้ปกครอง เมื่ออำนาจหรือการใช้อำนาจดังกล่าวได้ไปขัดกับมโนธรรมสำนึกของเขาในการให้คุณค่ากับบางสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคม/การเมือง อาทิ การให้คุณค่าว่าสิ่งใด ถูก/ผิด ดี/ชั่ว ยุติธรรม/อยุติธรรม อย่างไรก็ตาม แนวคิดอารยะขัดขืนไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับแนวคิดการก่อกบฏ การก่อการร้าย หรือแนวคิดแบบอนาธิปไตย เนื่องจากไม่ได้มุ่งหวังที่จะล้มล้างรัฐบาลหรือระบอบการปกครอง แต่มุ่งหวังที่จะเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ขัดกับมโนธรรมสำนึกของเขา

---

* แม้กรอบในการศึกษาปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะยึดเอานิยามของ Hugo A. Bedua และ John Rawls มาช่วยในการกำหนดกรอบตัวชี้วัด แต่การวิเคราะห์ในแต่ละประเด็นไม่ได้ยึดตามการอธิบายหรือนิยามของนักวิชาการทั้งสองทั้งหมด เนื่องจากในวงวิชาการได้มีการถกเถียงในประเด็นเหล่านี้ไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งผู้วิจัยได้นำประเด็นข้อถกเถียงมาจัดกลุ่มใหม่โดยอิงการนิยามของ Bedua และ Rawls ในการแบ่งคุณลักษณะสำคัญของปฏิบัติการเท่านั้น ซึ่งสามารถพิจารณาได้ในหัวข้อ “ปฏิบัติการอารยะขัดขืน” ที่ได้นำเสนอมาแล้วข้างต้น

ดังนั้น ในกระบวนการวิเคราะห์แนวคิดอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราชสีห์จึงสามารถพิจารณาได้จากการตอบคำถามในประเด็นดังต่อไปนี้

- (1) ผู้กระทำการอารยะขัดขืนปฏิเสธที่จะเชื่อฟังหรือทำตามสิ่งใด?
- (2) ผู้กระทำการอารยะขัดขืนต้องการเปลี่ยนแปลงสิ่งใด?
- (3) มโนธรรมสำนึกที่ชี้นำผู้กระทำการอารยะขัดขืนเป็นแบบใด?

6.2 การศึกษาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบาย

สำหรับการศึกษาผลสะท้อน (Impact) ในวิทยานิพนธ์นี้ ได้นำกรอบการศึกษาผลสะท้อนของขบวนการทางสังคมมาประยุกต์ใช้ร่วมกับแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืน เนื่องจากการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านถือเป็นส่วนหนึ่งในการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ดังนั้น ผลสะท้อนที่ขบวนการมุ่งหวังจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนจึงเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับการต่อสู้ของพวกเขาในฐานะการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมอย่างแยกไม่ออก ซึ่งขบวนการทางสังคมมิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะกระทำต่อพื้นที่ทางการเมืองเพียงอย่างเดียวแต่มุ่งหวังที่จะกระทำต่อพื้นที่สาธารณะด้วย การที่ขบวนการทางสังคมกระทำการต่อพื้นที่สาธารณะอาจส่งผลสะท้อนในหลายรูปแบบ อาทิ การส่งผลสะท้อนทางวัฒนธรรม อันเกิดกระบวนการสร้างวาทกรรมอัตลักษณ์ร่วม บทกวี บทเพลง ฯลฯ หรือผลสะท้อนต่อความรู้สึกนึกคิด ค่านิยม ของผู้คน (ฝ่ายพันธมิตร ฝ่ายต่อต้าน หรือฝ่ายที่สาม) เป็นต้น

สำหรับวิทยานิพนธ์นี้ได้นำผลสะท้อนต่อพื้นที่สาธารณะมาพิจารณาร่วมด้วย อันเกิดจากฐานคิดที่ว่าขบวนการทางสังคมมีความต้องการที่จะช่วงชิงพื้นที่สาธารณะ โดยหวังจะได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชนในการต่อรองทางการเมือง และเปิดช่องทางเข้าสู่ระบบการเมืองปกติ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืนมาพิจารณาแนวโน้มของการเกิดผลสะท้อนดังกล่าว โดยพิจารณาว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะส่งผลสะท้อนต่อผู้คนในสังคม (ฝ่ายพันธมิตร ฝ่ายต่อต้าน หรือฝ่ายที่สาม) ในลักษณะใดได้บ้าง ซึ่งพบว่าปฏิบัติการสามารถก่อให้เกิดปฏิกิริยาและการเปลี่ยนแปลงได้ 5 รูปแบบ คือ ผลสะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดหรือทัศนคติ ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดความเห็นอกเห็นใจ ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการกดดันบีบบังคับเพื่อให้ยอมตาม ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านเกลียดชัง และผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยานิ่งเฉย ซึ่งผลสะท้อนที่กล่าวมามีแนวโน้มว่าจะก่อให้เกิดผลลัพธ์ต่อขบวนการดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่มีต่อผู้คนในสังคมและผลลัพธ์ที่เกิดต่อกระบวนการ

	ฝ่ายพันธมิตร	ฝ่ายที่สาม	ฝ่ายต่อต้าน
เปลี่ยนความคิด/ทัศนคติที่มีอยู่เดิม	-	+,-	+
ความเห็นอกเห็นใจ	+	+	+
ความรู้สึกกดดัน/บีบบังคับ	0,-	+,-	+,-
ปฏิริยาต่อต้านเกลียดชัง	-	-	-
ปฏิริยานิ่งเฉย	-	0,-	+

ความหมายของสัญลักษณ์ 0 คือ ไม่ก่อให้เกิดผลดีหรือผลเสียหายต่อกระบวนการ

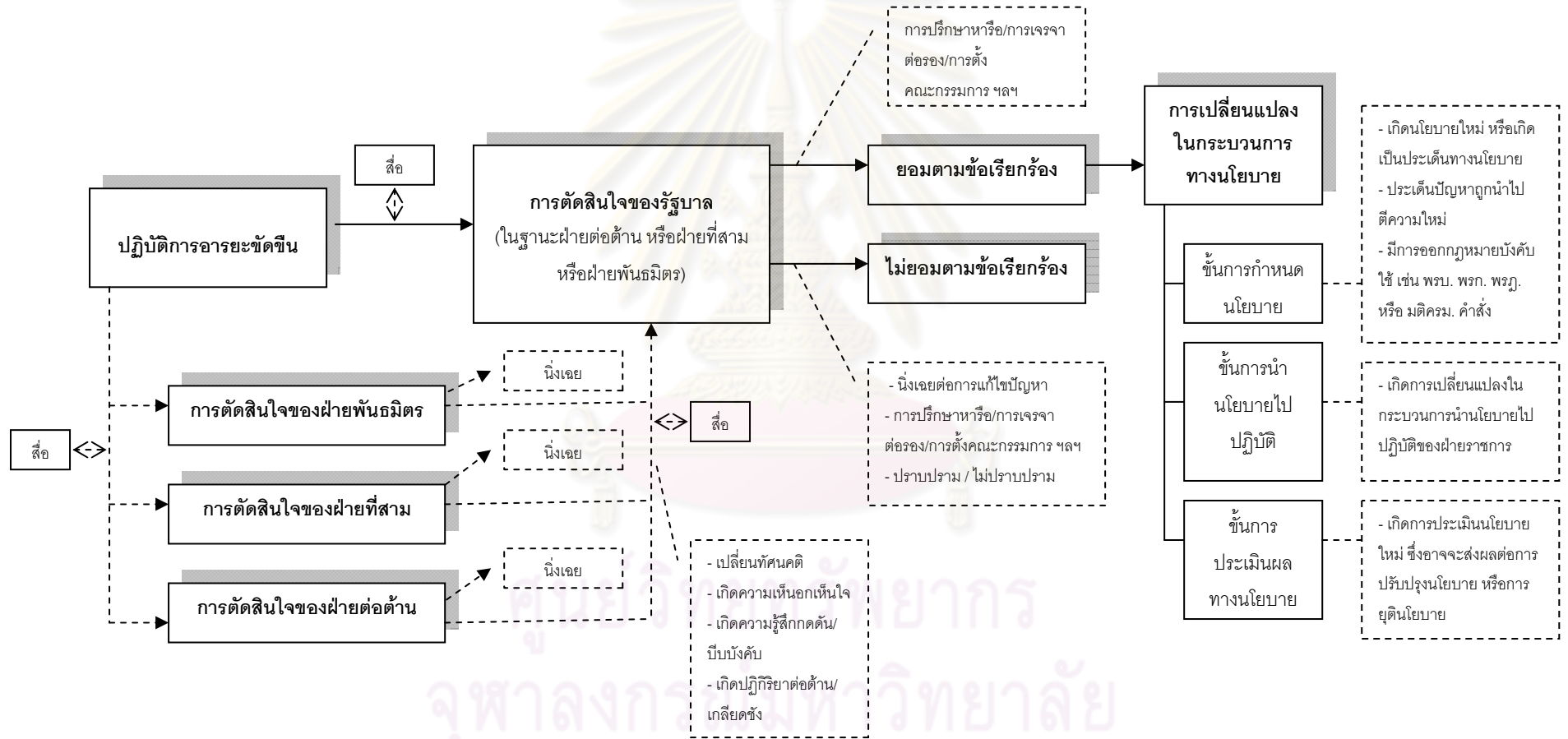
+ คือ ผลสะท้อนด้านบวกต่อกระบวนการ

- คือ ผลสะท้อนด้านลบต่อกระบวนการ

อย่างไรก็ดี การศึกษานี้มุ่งตอบคำถามว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ส่งผลสะท้อนต่อกระบวนการทางนโยบายอย่างไร ซึ่งการศึกษาผลสะท้อนที่เกิดต่อสาธารณชนและสื่อในวิทยานิพนธ์นี้เป็นเพียงการศึกษาในภาพกว้าง เพื่อพิจารณาว่าโดยรวมแล้วพื้นสาธารณะเหล่านี้ส่งผลต่อการตัดสินใจของรัฐบาลด้วยหรือไม่ โดยที่การศึกษานี้ได้มุ่งศึกษาผลสะท้อนต่อกระบวนการทางนโยบายในวงขอบพื้นที่ทางการเมืองเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ผลสะท้อนที่จะศึกษาก็มิใช่ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการทางนโยบาย แต่เป็นการศึกษาผลสะท้อนที่เกิดต่อขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งหรือหลายขั้นตอนของกระบวนการทางนโยบาย เพราะผลสะท้อนสามารถเกิดได้หลายระดับ ไม่เฉพาะแค่การพิจารณาจากผลลัพธ์บั้นปลายเท่านั้น โดยวิทยานิพนธ์นี้มีแนวทางการพิจารณาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบายดังภาพที่ 2

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 2 แนวทางการพิจารณาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ส่งผลต่อกระบวนการทางนโยบาย

การศึกษาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ส่งผลต่อกระบวนการทางนโยบายในภาพที่ 2 มีรายละเอียดของการศึกษาวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

(1) การพิจารณาว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนส่งผลต่อการตัดสินใจของผู้คนในสังคมอย่างไร เป็นการพิจารณาท่าทีของฝ่ายต่างๆ ทั้งฝ่ายที่เป็นพันธมิตร ฝ่ายที่สาม ฝ่ายต่อต้าน รวมไปถึงสื่อมวลชนว่าจะมีปฏิกิริยาอย่างไร ซึ่งการอธิบายในมิตินี้มีความจำเป็นเนื่องจากหน่วยความสัมพันธ์เหล่านี้อาจส่งผลต่อการตัดสินใจทางนโยบายของรัฐบาลก็เป็นได้

(2) พิจารณาว่าในระหว่างที่ชาวบ้านเลือกใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนและภายหลังจากที่เสร็จสิ้นปฏิบัติการอารยะขัดขืนแล้ว ปฏิบัติการได้ส่งผลสะท้อนต่อกระบวนการทางนโยบายอย่างไร (การตัดสินใจทางนโยบายของรัฐบาล) โดยผลสะท้อนที่ว่านี้อาจไปปรากฏอยู่ในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการทางนโยบายหรืออาจไปปรากฏอยู่ในหลายขั้นตอนก็ได้ เช่น ขั้นตอนกำหนดนโยบาย ขั้นตอนนำนโยบายไปปฏิบัติ หรือขั้นตอนประเมินผลทางนโยบาย เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยจะอธิบายภายใต้กรอบการพิจารณาผลสะท้อนใน 2 ลักษณะ* คือ ผลสะท้อนต่อการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ และผลสะท้อนต่อเนื้อหาเชิงนโยบาย

ผลสะท้อนต่อการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ คือ ผลสะท้อนที่สามารถเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านเข้าไปมีอำนาจหรือมีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบาย อย่างเช่น ชาวบ้านสามารถผลักดันให้เกิดกระบวนการเจรจาต่อรอง เกิดการแต่งตั้งคณะกรรมการเข้ามาแก้ไขปัญหา เกิดมติคณะรัฐมนตรีหรือคำสั่ง หรือการที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญหาของภาครัฐ เป็นต้น

ผลสะท้อนต่อเนื้อหาเชิงนโยบาย คือ ผลสะท้อนที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาเชิงนโยบาย ที่อาจจะออกมาในรูปแบบที่เอื้อประโยชน์ให้กับผู้ประท้วง หรือรูปแบบที่ก่อให้เกิดผลเสียแก่ผู้ประท้วง หรืออาจจะไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระทางนโยบายเลยก็ได้ กล่าวคือ เป็นการพิจารณาว่าการต่อสู้ของชาวบ้านได้ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายหรือไม่ อย่างเช่น การพิจารณาผลสะท้อนด้านนี้จากเนื้อหาสาระตามที่ระบุไว้ในมติคณะรัฐมนตรีหรือคำสั่งที่เป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านว่าก่อให้เกิดการ

---

* นำการศึกษาผลสะท้อนต่อกระบวนการนโยบายของ Kriesi และคณะ มาปรับใช้ พิเคราะห์ได้ใน Hanspeter Kriesi, Rudd Koopmans, Jan Willem and Macro G. Giugni, *New Social Movement in Western Europe: A Comparative Analysis* (Minnesota: University of Minnesota Press, 1995) อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*, หน้า 184.

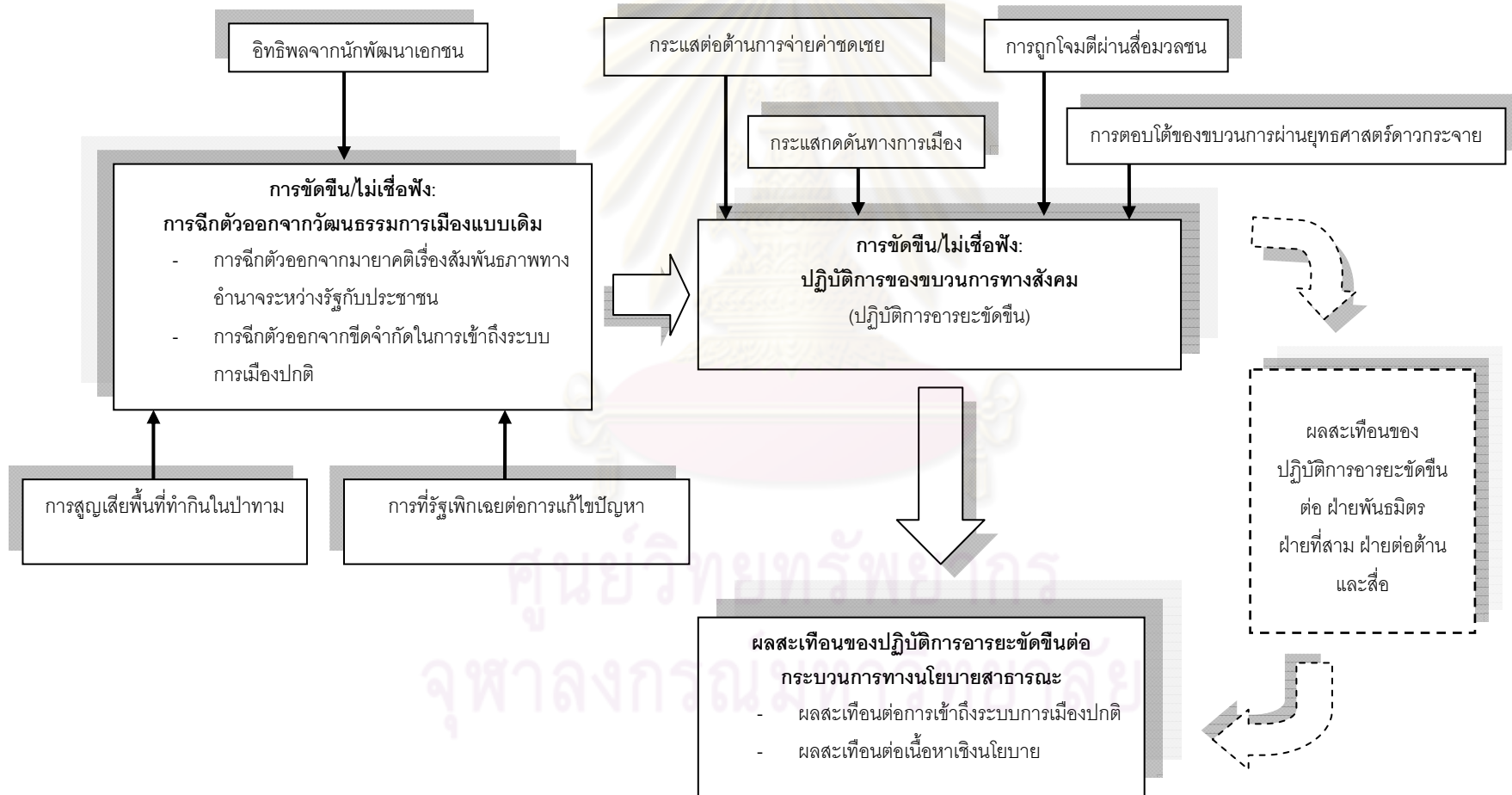
เปลี่ยนแปลงเนื้อหาของนโยบายเดิมอย่างไร ตัวอย่างเช่น การเรียกร้องขอเงินค่าชดเชยของชาวบ้านช่วง พ.ศ.2539-2540 ผลสะท้อนที่ตามมา คือ มติคณะรัฐมนตรีให้จ่ายเงินค่าชดเชย ซึ่งถือว่าเป็นผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเนื้อหาเชิงนโยบายที่ในอดีตไม่มี มาตรการจ่ายเงินค่าชดเชยให้กับที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ แต่สุดท้ายก็มีมติคณะรัฐมนตรีแก้ไขกฎระเบียบดังกล่าว หรือในอดีตไม่มีมาตรการจ่ายเงินค่าชดเชยย้อนหลังให้โครงการเขื่อนที่สร้างเสร็จแล้ว ก็เกิดผลสะท้อนคือมีการจ่ายเงินค่าชดเชยย้อนหลังให้กับชาวบ้าน เป็นต้น

จากแนวคิด/ทฤษฎีและแนวทางการวิเคราะห์ที่กล่าวมาข้างต้นสามารถนำมา กำหนดเป็นกรอบโครงความคิด เพื่อใช้ศึกษาปฏิบัติการอารยะขัดขืน แนวคิดอารยะขัดขืน และผลสะท้อนของปฏิบัติการที่ส่งผลต่อกระบวนการทางนโยบายได้ดังแผนภาพต่อไปนี้

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 3 กรอบโครงความคิดการศึกษา ปฏิบัติการอารยะขัดขืน แนวคิดอารยะขัดขืน และผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่ม สมิชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล

บทที่ 3

แนวคิดและปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจน กรณีเขื่อนราษีไศล

ความนำ

การศึกษาอารยะขัดขืนในบทนี้ดำเนินไปเพื่อตอบคำถามการวิจัยที่ว่า “ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมีลักษณะอย่างไร และได้สะท้อนแนวคิดอารยะขัดขืนอย่างไร” ซึ่งการศึกษานี้เกิดจากการมองปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านได้บุกยึดสันเขื่อนราษีไศลเมื่อ พ.ศ.2543 ว่าเป็นปฏิบัติการอารยะขัดขืนอย่างหนึ่ง โดยวิทยานิพนธ์นี้ได้นำปรากฏการณ์ดังกล่าวมาอธิบายและวิเคราะห์เพื่อตอบคำถามการวิจัยข้างต้น ซึ่งเริ่มต้นอธิบายจากรากเหง้าปัญหาอันเป็นปัญหาเชิงนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย ที่เป็นเหตุปัจจัยหลักอันนำไปสู่แนวคิดที่จะขัดขืนไม่เชื่ออำนาจรัฐของชาวบ้านกลุ่มนี้ตลอดระยะเวลาในห้วง พ.ศ. 2535-2543

อย่างไรก็ดี แนวคิดที่จะแข็งขืนต่ออำนาจรัฐได้เริ่มก่อร่างให้เห็นมาตั้งแต่รัฐได้เริ่มดำเนินโครงการเขื่อนราษีไศลใน พ.ศ.2535 เป็นต้นมา และมีพัฒนาการของแนวคิดและการแสดงออกซึ่งการไม่เชื่อฟังมาเป็นระยะภายใต้บริบททางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็นตัวหล่อหลอมและบีบคั้นให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดดังกล่าว จนกระทั่งพวกเขาได้ตัดสินใจใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนใน พ.ศ.2543 ซึ่งในบทนี้มีรายละเอียดเนื้อหาและการวิเคราะห์ที่จะนำเสนอต่อไปนี้

(1) ปฐมเหตุ: ปัญหาจากโครงการเขื่อนราษีไศล เป็นการนำเสนอรากเหง้าปัญหาที่ทำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้ต้องออกมาเคลื่อนไหวต่อสู้ อีกทั้งยังเป็นเหตุปัจจัยหลักที่ทำให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดที่จะต่อต้านอำนาจรัฐ

(2) การขัดขืนไม่เชื่อฟังรัฐ: การฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิม เป็นการนำเสนอการก่อร่างทางความคิดที่จะขัดขืนต่ออำนาจรัฐ ผ่านการฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมที่มีอิทธิพลครอบงำอยู่ในชุมชนท้องถิ่นขณะนั้น ซึ่งแนวคิดดังกล่าวเกิดจากเหตุปัจจัยหลายประการ อาทิ การที่ชาวบ้านต้องสูญเสียพื้นที่ทำกินในป่าทาม การได้รับอิทธิพลจากนักพัฒนาเอกชน และการที่รัฐเพิกเฉยที่จะแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้าน

(3) การขัดขืนไม่เชื่อฟังรัฐ: ปฏิบัติการของขบวนการทางสังคม เป็นการนำเสนอยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นการ

นำเสนอแนวคิดที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาจากข้อ (2) แต่ปัจจัยที่ทำให้เกิดแนวคิดและปฏิบัติการ อารยะชัดขึ้นในปี 2543 ก็ถูกกำกับด้วยบริบทแวดล้อมเฉพาะที่เกิดขึ้นกับขบวนการในช่วง พ.ศ. 2540-2543 ด้วย นั่นคือ เกิดประเด็นข้อถกเถียงเกี่ยวกับการจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านกลุ่มนี้ มี ขบวนการต่อต้านออกมาคัดค้านการจ่ายค่าชดเชย ฝ่ายรัฐบาลก็นำเอาประเด็นดังกล่าวไปโจมตี พรรคการเมืองฝ่ายตรงข้าม อีกทั้งขบวนการยังถูกโจมตีผ่านสื่ออย่างหนัก และยังเป็นช่วงเวลา ที่ ขบวนการสมัชชาคนจนได้ปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหว

(4) การวิเคราะห์แนวคิดและปฏิบัติการอารยะชัดขึ้นของชาวบ้านกลุ่ม สมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล เป็นส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ข้อมูลร่วมกับแนวคิด/ทฤษฎี และตัวอย่างกรณีการเคลื่อนไหวในต่างประเทศ เพื่อตอบคำถามการวิจัย

1. ปฐมเหตุ: ปัญหาจากโครงการเขื่อนราษีไศล

ประเด็นปัญหาที่จะกล่าวถึงในลำดับต่อไปนี้เป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากความ ขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน หรือเรียกได้ว่าเป็น “ปัญหาเชิงนโยบาย” อันเป็นผลมาจากการ ดำเนินนโยบายของรัฐได้เข้าไปรุกรานและกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชน โดยที่รัฐไม่ได้มี มาตรการเยียวยาให้กับผู้มีส่วนได้เสียจากนโยบายดังกล่าว อีกทั้งยังเป็นนโยบายที่ไม่ได้มาจาก ฉันทานุมัติของผู้ที่มีส่วนได้เสียอย่างแท้จริง

ปัญหาอันเนื่องมาจากโครงการเขื่อนราษีไศลเป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากความ ผิดพลาดในการดำเนินนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย ที่นโยบายส่วนใหญ่ มักถูกกำหนดโดยชนชั้นผู้ปกครองหรือรัฐโดยที่ประชาชนไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพิจารณา หรือตัดสินใจทางนโยบาย การขอความเห็นชอบจากประชาชนก่อนดำเนินนโยบายจึงเป็นเพียงพิธี การชั้นสุดท้ายเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายที่พวกเขาไม่ได้ร่วมกำหนดมาตั้งแต่แรก เท่านั้น ซึ่งกรณีเขื่อนราษีไศลก็เป็นโครงการหนึ่งที่ต้องประสบกับปัญหาเชิงนโยบายเช่นว่านี้

โครงการเขื่อนราษีไศล ถือกำเนิดขึ้นภายใต้ยุทธศาสตร์ทางนโยบายของรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ที่มีนโยบายจะทำให้พื้นที่ภาคอีสานเป็นสีเขียวตาม “นโยบายอีสานเขียว” เนื่องจาก พื้นที่ในภาคอีสานเป็นพื้นที่แห้งแล้งทุรกันดาร ในฤดูแล้งน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติจะแห้ง ขอดซึ่งไม่เพียงพอต่อการอุปโภค บริโภค หรือทำการเกษตร ส่วนในฤดูฝนก็ต้องประสบกับภาวะน้ำท่วมหนักทุกปี ดังนั้น รัฐบาลจึงได้คิดค้นหาวิธีการที่จะช่วยให้ประชาชนแถบภาคอีสานมีคุณภาพ ชีวิตที่ดีขึ้น โดยคิดว่าควรจะต้องมีโครงการพัฒนาแหล่งน้ำในภาคอีสานยิ่งมากเท่าไรยิ่งดีเพราะ ประชาชนมีความต้องการน้ำในปริมาณที่มาก และยังช่วยกระตุ้นภาคอุตสาหกรรมในภาคอีสาน อีกทั้งการมีแผนพัฒนาภาคอีสานอย่างเข้มข้นนี้ยังช่วยเสริมสร้างความมั่นคงแห่งชาติเพื่อดำเนิน

คอมมิวนิสต์ได้อีกด้วย ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลจึงคิดว่าการพัฒนาแหล่งน้ำด้วยวิธีการผันน้ำข้ามลุ่มน้ำ น่าจะสามารถตอบโจทย์ความเดือดร้อนที่ว่านี้ได้เป็นอย่างดี

แนวความคิดการพัฒนาแหล่งน้ำด้วยวิธีการผันน้ำข้ามลุ่มน้ำถูกพัฒนาเป็นโครงการผันน้ำขนาดใหญ่ที่มีกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพลังงาน เป็นเจ้าของโครงการ โดยใช้ชื่อโครงการว่า “โครงการโขง-ชี-มูล” ซึ่งโครงการโขง-ชี-มูลนี้ได้วางแผนงานเอาไว้ว่าจะทำการผันน้ำจากแม่น้ำโขงเข้ามาเติมแหล่งน้ำในภาคอีสานโดยเฉพาะในแม่น้ำชีและแม่น้ำมูล ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญของภูมิภาค โดยจะตั้งสถานีสูบน้ำจากแม่น้ำโขงเข้ามาในประเทศไทยที่ จ.หนองคาย จากนั้นก็ทำการแจกจ่ายผ่านคลองส่งน้ำไปยัง หนองหานกุมภวาปี อ.กุมภวาปี จ.อุดรราชธานี แล้วส่งไปยังลำน้ำปาว ซึ่งจะช่วยเติมน้ำให้กับลำน้ำพองและลำน้ำชีตอนบน แล้วค่อยส่งน้ำจากลำน้ำชีไปยังลำน้ำมูล โดยผ่านคลองชลประทานที่เป็นคลองเชื่อม 4 สาย¹ และเพื่อให้แต่ละพื้นที่ได้เก็บกักน้ำไว้ใช้ตลอดทั้งปี โครงการโขง-ชี-มูลจึงกำหนดให้มีการก่อสร้างระบบชลประทานภายในประเทศ ซึ่งตามแผนโครงการฉบับแรก พ.ศ.2532 ระบุให้ก่อสร้าง “ฝาย” กั้นลำน้ำชีและลำน้ำมูลจำนวน 13 โครงการ* พร้อมกับโครงการพัฒนาระบบชลประทานรอบอ่างห้วยหลวง จ.หนองคายอีก 1 โครงการ ซึ่ง “โครงการฝายราชสีไศล” ถือเป็นหนึ่งในโครงการย่อยของโครงการโขง-ชี-มูล ทั้ง 13 โครงการด้วย

ดังนั้น เมื่อวันที่ 8 เมษายน พ.ศ.2532 ในสมัยรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพลังงาน จึงได้เสนอโครงการโขง-ชี-มูลต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีสัญจรที่จัดขึ้นในจังหวัดขอนแก่น โดยได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีพร้อมกับได้รับการอนุมัติงบประมาณก่อสร้างอาคารและระบบส่งน้ำชลประทานในเบื้องต้นเป็นเงิน 18,000 ล้านบาท โดยให้ก่อสร้างอาคารและระบบส่งน้ำชลประทานให้แล้วเสร็จภายในเวลา 3 ปี²

¹ สยามรัฐ (9 เมษายน 2532): 2.

* ประกอบด้วย โครงการฝายกุมภวาปี จ.อุดรธานี โครงการฝายชุมพวง จ.นครราชสีมา โครงการฝายมหาสารคาม จ.มหาสารคาม โครงการฝายบ้านเขว้า จ.บุรีรัมย์ โครงการฝายราชสีไศล จ.ศรีสะเกษ โครงการฝายบ้านตะลุง จ.สุรินทร์ โครงการฝายวังยาง จ.กาฬสินธุ์ โครงการฝายยโสธร จ.ร้อยเอ็ด โครงการฝายธาตุน้อย จ.อุบลราชธานี โครงการฝายหัวนา จ.ศรีสะเกษ โครงการฝายลำโดมใหญ่ จ.อุบลราชธานี โครงการฝายลำเซบก จ.อุบลราชธานี และ โครงการฝายชนบท จ.ขอนแก่น

² วราลักษณ์ อธิพิลโอฟาร์, 2538-2539, หน้า 1, อ้างถึงใน สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “การศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการฝายราชสีไศล และการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน,” รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, 2552, หน้า 3-3. (กำลังจัดพิมพ์)

ซึ่งแผนการพัฒนาโครงการโขง-ชี-มูล ได้แบ่งระยะการพัฒนาโครงการออกเป็น 3 ระยะ ใช้เวลาทั้งสิ้น 42 ปี (พ.ศ.2535-2577)* รวมงบประมาณทั้งโครงการ 228,000 ล้านบาท³

อย่างไรก็ดี ในปัจจุบัน โครงการโขง-ชี-มูล ก็ได้ดำเนินโครงการสิ้นสุดลงแค่การพัฒนาโครงการระยะที่ 1 เท่านั้น เนื่องจากมีปัญหาตามมามาก อาทิ ประชาชนในพื้นที่หลายโครงการออกมาต่อต้านอย่างหนัก โครงการยังไม่ได้รับความเห็นชอบจากประเทศอื่นในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง โครงการนำมาซึ่งผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม ซึ่งปัญหาเหล่านี้เริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่ช่วงแรกๆ ที่กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานกำลังเดินหน้าก่อสร้างอาคารและระบบชลประทานอยู่ โดยในปี 2536 คณะกรรมการผู้ชำนาญการพิจารณารายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมด้านโครงการพัฒนาแหล่งน้ำได้เสนอให้มีการชะลอโครงการโขง-ชี-มูลเอาไว้ก่อนเพราะเกรงว่าโครงการจะก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมา โดยเฉพาะปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็ม⁴ นอกจากนี้ นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนยังได้ทักท้วงว่าโครงการโขง-ชี-มูล ยังไม่ได้รับความเห็นชอบจากประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ที่อาจจะได้รับผลกระทบจากปริมาณน้ำในแม่น้ำโขงที่ลดลง โดยเฉพาะกับประเทศที่อยู่ท้ายน้ำ อาทิ ลาว เวียดนาม และกัมพูชา แต่การทักท้วงของหลายฝ่ายก็ไม่เป็นผลเนื่องจากกรมพัฒนาฯ ยังคงเดินหน้าโครงการต่อจนกระทั่ง มีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2537 ให้ชะลอโครงการโขง-ชี-มูล ระยะที่ 2 และ 3 เอาไว้ก่อน โดยให้ทำการพัฒนาโครงการตามแผนระยะที่ 1 ซึ่งเป็นการพัฒนาระบบชลประทานภายในประเทศก่อนที่จะทำการผันน้ำจากแม่น้ำโขง โดยให้ก่อสร้างฝายทั้ง 13 แห่งบนลำน้ำชีและลำน้ำมูลให้แล้วเสร็จใช้งบประมาณทั้งสิ้น 9,996 ล้านบาท และโครงการพัฒนาระบบชลประทานรอบอ่างห้วยหลวง จ.หนองคาย อีก 1 โครงการใช้งบประมาณ 350 ล้านบาท และคณะรัฐมนตรีได้มอบหมายให้กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ไปทำการศึกษารายละเอียดและติดตาม

* แผนพัฒนาโครงการ ระยะที่ 1 (พ.ศ.2535-2543) ใช้เวลา 9 ปี โดยก่อสร้างโครงการฝาย 13 แห่ง และโครงการพัฒนาระบบชลประทาน 1 แห่ง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 510,480 ไร่ สามารถแจกจ่ายน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค ได้ 2,323,000 ไร่ ระยะที่ 2 (พ.ศ.2544-2559) ใช้เวลา 16 ปี เป็นช่วงการสร้างคลองผันน้ำสายสำคัญ 3 สาย เพื่อผันน้ำจากแม่น้ำโขงมายังหนองหานกุมภวาปี และสร้างคลองลอดแม่น้ำชี ผ่านทุ่งกุลาร้องไห้ไปยังแม่น้ำมูล อีกทั้ง ยังได้ขยายระบบชลประทานและสถานีสูบน้ำเพิ่มขึ้นหลายแห่ง เมื่อโครงการระยะนี้แล้วเสร็จจะเอื้อประโยชน์แก่พื้นที่ชลประทานถึง 1,693,530 ไร่ และ ระยะที่ 3 (พ.ศ.2560-2577) ใช้เวลา 17 ปี เป็นช่วงการผันน้ำด้านตะวันตก ด้วยการสร้างเขื่อนและอุโมงค์ส่งน้ำยาว 10.6 กิโลเมตร รวมถึงการสร้างอ่างเก็บน้ำตามแนวคลองผันน้ำอีก 7 แห่งตามแผนระยะนี้สามารถเพิ่มพื้นที่ชลประทานได้อีก 964,000 ไร่ พิจารณาได้ใน สำนักงานงบประมาณ, “รายงานติดตามผลโครงการโขง-ชี-มูล ปีงบประมาณ 2538,” 2538. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

³ กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน, 2540, หน้า 2-7, อ้างถึงใน สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “การศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการฝายราชสีไศล และการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน, หน้า 3-3.

⁴ เดชชจร ภูทิพย์, “การเมืองเรื่องทรัพยากรน้ำ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการฝายราชสีไศล,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), หน้า 108-109.

ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากโครงการที่ดำเนินการไปแล้วก่อน เพื่อเสนอแผนการป้องกัน และแก้ไขปัญหาให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาอีกครั้ง⁵ โดยก่อน พ.ศ. 2540 พบว่ามีโครงการฝายที่ สร้างแล้วเสร็จจำนวน 6 โครงการ คือ โครงการฝายกุ่มภวาปี จ.อุดรธานี โครงการฝายชุมพวง จ.นครราชสีมา โครงการฝายมหาสารคาม จ.มหาสารคาม โครงการฝายบ้านเขว้า จ.บุรีรัมย์ โครงการฝายราชสีไศล จ.ศรีสะเกษ โครงการฝายบ้านตะลุง จ.สุรินทร์⁶

จะเห็นว่า “โครงการฝายราชสีไศล” เป็น 1 ใน 13 โครงการที่สร้างเสร็จก่อนปี 2540 โดยมีที่ตั้งโครงการอยู่ที่ บ้านปากห้วย ต.หนองแค อ.ราชสีไศล จ.ศรีสะเกษ ซึ่งเป็นฝายกั้นลำน้ำมูล ทั้งนี้ กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานเห็นว่า เป็นทำเลที่เหมาะสม เนื่องจากมีลักษณะภูมิประเทศ เป็นที่ลาดต่ำ มีปริมาณน้ำไหลผ่านในฤดูน้ำหลากเป็นจำนวนมากจนก่อให้เกิดน้ำท่วมขังเป็นประจำทุกปี ภูมิประเทศรอบๆ เป็นกุด หนอง และแหล่งน้ำธรรมชาติ ซึ่งในฤดูแล้งน้ำจะแห้งขอด ดังนั้น การสร้างฝายเก็บกักน้ำในบริเวณดังกล่าวจะช่วยยกระดับน้ำในลำน้ำมูลและลำน้ำสาขาไว้ใช้ในการอุปโภค บริโภค และเกษตรกรรมได้ตลอดทั้งปี⁷

ก่อนการก่อสร้างฝายราชสีไศล กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้จัดประชุมสภา ตำบล ณ ศาลากลางจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อชี้แจงรายละเอียดของโครงการและขออนุมัติใช้พื้นที่ สาธารณประโยชน์จากสภาตำบล 8 ตำบล เพื่อทำการก่อสร้างฝายรวมทั้งพื้นที่ที่น้ำอาจจะท่วมถึง ด้วย โดยครั้งนั้นมีชาวบ้านจำนวน 535 ราย ได้ทำหนังสือยินยอมและยืนยันไม่ขอรับค่าทดแทน ใดๆ ทั้งสิ้น⁸ เนื่องจากกรมพัฒนาฯ ได้แจ้งต่อที่ประชุมว่า “โครงการฝายราชสีไศล” เป็นเพียงการ ก่อสร้างฝายน้ำล้นและมีแบบแปลนเป็น “ฝายยาง” เก็บกักน้ำไม่เกินริมตลิ่งแม่น้ำมูล (114.5 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง: ม.รทก.) ด้วยเหตุนี้ จึงไม่มีชาวบ้านรายใดออกมาคัดค้านโครงการ

⁵ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, มติคณะรัฐมนตรี เรื่อง ขอบทวนแผนการดำเนินโครงการโขง-ชี-มูล [ออนไลน์], ม.ป.ป., แหล่งที่มา: http://www.cabinet.soc.go.th/soc/Program2-3.jsp?top_serl=96090&key_word=โครงการโขง%20ชี%20มูล&owner_dep=&meet_date_dd=&meet_date_mm=&meet_date_yyyy=&doc_id1=&doc_id2=&meet_date_dd2=&meet_date_mm2=&meet_date_yyyy2 [15 สิงหาคม 2552]

⁶ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “การศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการฝายราชสีไศล และการ แก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน, หน้า 3-4.

⁷ โครงการชลประทานศรีสะเกษ, “รายงานผลการดำเนินงานการเปิด-ปิด ประตูระบายน้ำโครงการฝายราชสีไศล,” ม.ป.ป. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

⁸ โครงการชลประทานศรีสะเกษ, “รายงานความก้าวหน้าการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรโครงการ ฝายราชสีไศล,” ม.ป.ป. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

และกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานก็ได้ดำเนินการก่อสร้างฝายราษฎร์ไศลตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. 2535 จนกระทั่งแล้วเสร็จและทำการเก็บกักน้ำใน พ.ศ.2536

เมื่อฝายราษฎร์ไศลก่อสร้างแล้วเสร็จ ปรากฏว่ากรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้เปลี่ยนแปลงแผนโครงการจากฝายยางไปเป็นเขื่อนคอนกรีตขนาดใหญ่ ที่เปิด-ปิดด้วยบานประตูเหล็กจำนวน 7 บาน เก็บกักน้ำที่ระดับ 119 ม.รทก. ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 875,140,000 บาท โดยกรมพัฒนาฯ อ้างว่าการสร้างเขื่อนคุ้มค่างว่าการสร้างฝายยาง เพราะสามารถส่งน้ำให้พื้นที่เพาะปลูกได้ถึง 34,420 ไร่⁹ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงใหม่นี้ทางกรมพัฒนาฯ ไม่ได้แจ้งให้ชาวบ้านรับทราบก่อนแต่อย่างใด

จะเห็นว่าการดำเนินโครงการของกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ได้ไปละเมิดข้อตกลงเดิมที่เคยให้ไว้กับชาวบ้าน ทั้งรูปแบบของระบบชลประทานจากฝายยางมาเป็นเขื่อน หรือระดับการเก็บกักน้ำจากที่เคยกำหนดไว้ว่าจะเก็บที่ระดับ 114.5 ม.รทก. ก็เปลี่ยนเป็น 119 ม.รทก. แม้ว่าการพัฒนาฯ จะอ้างเหตุผลของความคุ้มค่า แต่ก็ไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่จะอาจจะตามมาในภายหลัง โดยเฉพาะผลกระทบต่อพื้นที่ที่จะต้องถูกน้ำท่วมจากการเก็บกักน้ำของเขื่อนราษฎร์ไศล* จะพบว่าเมื่อเขื่อนราษฎร์ไศลสร้างแล้วเสร็จและทำการเก็บกักน้ำที่ระดับ 119 ม.รทก. ปรากฏว่าเขื่อนได้ส่งผลกระทบในแง่ลบอยู่ 3 ประการ คือ

(1) น้ำในเขื่อนได้ทะลักเข้าท่วมพื้นที่ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ป่าทาม” ซึ่งเป็นป่าที่ขึ้นอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำ มีลักษณะเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ที่มีไม้พุ่มเตี้ยขึ้นอยู่ทั่วไป โดยภาครัฐประเมินพื้นที่ลักษณะนี้ว่าเป็นเพียงป่าละเมาะรกร้าง ใช้ทำประโยชน์ไม่ได้ ไม่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ และที่สำคัญพื้นที่ดังกล่าวก็เป็นที่สาธารณประโยชน์ไม่มีผู้ใดครอบครอง ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นเหตุให้ภาครัฐไม่ได้วางมาตรการการจ่ายค่าทดแทนหรือค่าเสียหายใดๆ ให้กับชาวบ้านแถบนั้น และมักอ้างเสมอว่าได้รับการยินยอมให้ใช้พื้นที่จากสภาตำบลพร้อมกับชาวบ้านจำนวน 535 รายแล้ว**

อย่างไรก็ตาม การประเมินคุณค่าป่าทามของภาครัฐก็เป็นเพียงการคาดเดาที่รัฐสรุปเอง ในทางกลับกันวิถีชีวิตของชาวบ้านลุ่มน้ำมูลกลับผูกพันลึกซึ้งและต้องพึ่งพาอาศัยป่าทามแห่งนี้ในการทำมาหาเลี้ยงชีพ อาทิ การทำนาในทาม การปลูกผัก การเลี้ยงวัว-ควาย การ

⁹ เรื่องเดียวกัน

* ในลำดับต่อไปผู้วิจัยจะเรียก “โครงการฝายราษฎร์ไศล” ว่า “โครงการเขื่อนราษฎร์ไศล”

** ในเวลาต่อมาชาวบ้านอ้างว่า ถูกทางการหลอกให้ลงชื่อในหลายๆ รูปแบบ เช่น ลงชื่อเพราะเข้าใจว่าจะสร้างฝาย ลงชื่อเพื่อรับของที่ทางการนำมาแจก ลงชื่อเพราะกำนัน ผู้ใหญ่บ้านบอกให้ลง หรือ คนที่ลงชื่อส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ท้ายเขื่อน ซึ่งคนกลุ่มนี้จะไม่ได้รับผลกระทบเรื่องน้ำท่วม

ต้มเกลือ หาบปลา เก็บของป่า ฯลฯ ถึงแม้ว่าพื้นที่ดังกล่าวจะเป็นพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ แต่ชาวบ้านได้เข้าครอบครองและใช้ประโยชน์ในนามโดยการจัดสรรที่ดินกันเองมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และใช้จารีตประเพณีเป็นกฎกติกาในการจัดสรรที่ทำกิน

(2) ภายหลังจากเขื่อนราษีไศลทำการเก็บกักน้ำได้ระยะหนึ่ง ปรากฏว่าเขื่อนได้ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมา โดยเฉพาะปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็ม เนื่องจากพื้นที่ในภาคอีสานส่วนใหญ่เป็นดินเค็ม ประกอบกับพื้นที่บริเวณที่ตั้งเขื่อนราษีไศลก็เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านได้ยึดอาชีพการต้มเกลือมานานซึ่งแสดงว่าพื้นที่ดังกล่าวมีความเค็มของดินอยู่แล้ว ดังนั้น การเก็บกักน้ำในเขื่อนราษีไศลจึงเหมือนการเก็บกักน้ำที่เค็มจัด ทำให้พืชพรรณที่เกษตรกรเพาะปลูกได้รับความเสียหาย อีกทั้งยังเกิดการแพร่กระจายของดินเค็มไปสู่พื้นที่การเพาะปลูกอีกด้วย นอกจากนี้ เขื่อนราษีไศลยังส่งผลให้เกิดการแพร่พันธุ์ของวัชพืช โดยเฉพาะต้นไมยราพยักษ์ที่แพร่พันธุ์อย่างรวดเร็วซึ่งเป็นปัญหาต่อการเลี้ยงวัว ควาย และการเพาะปลูก รวมทั้งยังเกิดการแพร่พันธุ์ของหอยเชอร์รี่และปลาปักเป้าเป็นพิษอีกด้วย

(3) ผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลได้ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมา เกิดความขัดแย้ง การแตกแยกของคนในชุมชนท้องถิ่น อีกทั้งประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับลำน้ำมูลและป่าทามก็สูญหายไปพร้อมกับการก่อสร้างโครงการเขื่อนราษีไศล ซึ่งจะกล่าวอย่างละเอียดในลำดับต่อไป

จะเห็นว่าปัญหาจากโครงการเขื่อนราษีไศลถือเป็นปัญหาเชิงนโยบาย เป็นโครงการที่ผลิตโดยชนชั้นผู้ปกครองที่ขาดการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชน กล่าวคือประชาชนในพื้นที่ไม่ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจเชิงนโยบาย หรือการแสดงความคิดเห็นต่อนโยบาย อีกทั้งภาครัฐยังปกปิดข้อเท็จจริงเกี่ยวกับโครงการจนเกิดความเข้าใจผิดในหมู่ประชาชน ซึ่งถือเป็นการหลอกลวงให้ประชาชนยินยอมเพื่อให้โครงการสามารถเดินหน้าต่อไปได้

2. การขาดเงิน/ไม่เชื่อฟังรัฐ: การฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิม

เมื่อกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้เริ่มดำเนินการก่อสร้างเขื่อนราษีไศล ชาวบ้านในเขต อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ ซึ่งอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงที่ตั้งโครงการก็ไม่ได้ให้ความสนใจกับการดำเนินงานของกรมพัฒนาฯ มากนัก เนื่องจากชาวบ้านเข้าใจว่าทางการกำลังก่อสร้างฝายยางตามที่เคยประชาสัมพันธเอาไว้ เพราะสำหรับชาวบ้านแล้วการสร้างฝายยางซึ่งถือเป็นโครงการชลประทานขนาดเล็กยังอยู่ในระดับที่ชาวบ้านยอมรับได้อยู่ เนื่องจากเป็นโครงการที่ไม่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของพวกเขามากนัก อีกทั้งยังไม่ต้องกังวลว่าน้ำจะท่วมที่ทำกิน

ดั้งเดิมของพวกเขาบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูล พร้อมกับนั้นชาวบ้านยังมีความหวังว่าโครงการจะช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาดีขึ้นกว่าที่ผ่านมา

อนึ่ง การนิ่งเฉยของชาวบ้านต่อการดำเนินงานของรัฐมีสาเหตุมาจากพวกเขาไม่รู้ว่ามีสิทธิที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมและไม่รู้ว่าจะไปมีส่วนร่วมอย่างไรได้บ้าง เพราะที่ผ่านมาการเข้าไปมีส่วนร่วมของชาวบ้านต้องรอจนกว่ารัฐจะเปิดโอกาสให้ แต่ส่วนใหญ่ผู้ที่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วม ก็คือ กลุ่มผู้นำชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาตำบล เป็นต้น อีกทั้งการเปิดให้มีส่วนร่วมโดยทั่วไปเป็นเพียงการไปรับฟังว่ารัฐจะทำอะไรแล้วจึงนำมาประชาสัมพันธ์ต่อลูกบ้านเท่านั้น กล่าวได้ว่า ปัญหาเหล่านี้เป็นสาเหตุสืบเนื่องมาจากการที่ชาวบ้านไม่รู้สิทธิของตนเองในฐานะที่เป็นพลเมืองคนหนึ่ง อีกทั้งยังมีขีดจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติอีกด้วย

นอกจากการไม่รู้สิทธิของตนเองและมีข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติแล้ว ชาวบ้านยังถูกสามัญอำนาจอำนาจแบบเดิมครอบงำอยู่ เป็นความเข้าใจในเรื่องสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนว่าอยู่ในฐานะของ “ผู้เป็นเจ้าของนาย” และ “ผู้น้อย” อันเป็นมายาคติที่ไปกดทับอำนาจของพวกเขาให้นิ่งเฉย เงียบ และรอคอยเท่านั้น อย่างไรก็ตามที่ชาวบ้านบางคนเห็นแล้วว่าแบบแปลนของโครงการไม่น่าจะใช้แบบแปลนของฝ่ายใดแต่ก็ไม่กล้าถามกับเจ้าหน้าที่รัฐ หรือชาวบ้านบางคนก็ไม่คิดจะทำอะไรถึงแม้ว่าต่อมาโครงการจะส่งผลกระทบต่อตนเองและชุมชนก็ตาม

จากที่กล่าวมาถือว่าเป็นปัญหาจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมที่มีอิทธิพลอยู่ในชุมชนท้องถิ่นของไทย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าปฐมบทของการขัดแย้งไม่เชื่อฟังรัฐ คือการที่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลกลุ่มหนึ่งตัดสินใจลุกขึ้นมารวมกลุ่มทางการเมืองอันไปขัดกับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมที่มีอิทธิพลและครอบงำชุมชนท้องถิ่นอยู่ในขณะนั้น

2.1 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อกำเนิดแนวคิดที่จะขัดแย้ง/ไม่เชื่อฟังรัฐ

ปัจจัยที่เป็นสาเหตุให้แนวคิดของการขัดแย้งไม่เชื่อฟังรัฐได้ถือกำเนิดขึ้นมาเมื่ออยู่ 3 ประการด้วยกัน คือ การสูญเสียพื้นที่ทำกินในป่าทาม การได้รับอิทธิพลจากนักพัฒนาเอกชน และการที่รัฐเพิกเฉยต่อการแก้ไขปัญหาให้กับผู้ที่ได้รับผลกระทบ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ได้ส่งผลให้ชาวบ้านมีแนวคิดที่จะขัดแย้งต่อรัฐ โดยการฉีกตัวเองออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิม แล้วรวมตัวกันเคลื่อนไหวต่อสู้ในรูปแบบขบวนการทางสังคม

2.1.1 การสูญเสียพื้นที่ทำกินในป่าทาม

หลังจากที่เขื่อนราษีไศลทำการเก็บกักน้ำครั้งแรกในปี 2536 ผลกระทบด้านลบที่ทำให้กรณีเขื่อนราษีไศลกลายเป็นประเด็นปัญหาเชิงนโยบายขึ้นมาก็คือ พื้นที่ “ป่าทาม” ซึ่งเป็นพื้นที่โดยรอบบริเวณฝั่งแม่น้ำมูลได้ถูกน้ำในเขื่อนท่วมเป็นบริเวณกว้างจนกลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ของเขื่อนราษีไศล ผลกระทบที่เกิดต่อป่าทามเป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากการที่รัฐและชุมชนได้ให้คุณค่าแก่พื้นที่ดังกล่าวในลักษณะที่แตกต่างกัน และกลายเป็นปัญหาขัดแย้งประเด็นสิทธิในการถือครองที่ดิน กล่าวคือ รัฐให้คุณค่าแก่พื้นที่ดังกล่าวตามลักษณะทางกายภาพที่ไม่อาจใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชเศรษฐกิจได้ ในขณะที่เดียวกันสำหรับชาวชุมชนลุ่มน้ำมูลแล้ว “ป่าทาม” กลับมีความหมายในเชิงวัฒนธรรมและในเชิงจารีตประเพณี อันเกี่ยวพันกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านแถบนั้นที่ยังต้องพึ่งพาอาศัยป่าและน้ำในการดำรงชีวิต นอกจากนี้ผลกระทบที่เกิดต่อพื้นที่ป่าทามยังก่อให้เกิดประเด็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนในเรื่องสิทธิในการถือครองที่ดิน ที่ฝ่ายหนึ่งอ้างสิทธิตามกฎหมายว่าพื้นที่ป่าทามเป็นพื้นที่ของรัฐ ในขณะที่ฝ่ายหนึ่งอ้างสิทธิว่าตนได้ถือครองที่ดินดังกล่าวมาตั้งแต่บรรพบุรุษตามจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชน

การให้ความหมายป่าทามในเชิงคุณค่าที่แตกต่างกันระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ส่งผลให้รัฐตีความคุณประโยชน์ของป่าแตกต่างจากที่ชาวบ้านเคยให้คุณค่าไว้ รัฐเห็นว่าพื้นที่ที่ชาวบ้านร้องเรียนเป็นพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำมูล เป็นป่าบุ่งป่าทามที่น้ำท่วมถึงทุกปีในฤดูฝน สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นกุด หนอง คลอง ทิวราบ และป่าละเมาะ ซึ่งการทำกินในที่ดินก็จัดอยู่ในอัตราเสี่ยง และพื้นที่ลักษณะนี้ก็ไม่สามารถทำการสำรวจรังวัดจัดทำแผนที่แปลงกรรมสิทธิ์เพื่อจำหน่ายจ่ายโอนได้เช่นที่ดินทั่วไป ดังนั้น รัฐจึงเห็นว่าการเรียกร้องของชาวบ้านเป็นการเรียกร้องเกินกว่าสิทธิที่พึงจะได้รับ¹⁰ เช่นเดียวกับข้อมูลที่สื่อนำเสนอต่อสาธารณชนว่า พื้นที่ก่อสร้างโครงการเขื่อนราษีไศลเป็นพื้นที่สาธารณะที่เรียกว่าป่าบุ่งป่าทาม เป็นป่าไม้พุ่มเตี้ยที่น้ำท่วมถึง ไม่มีผู้ใดครอบครอง เนื่องจากน้ำท่วมตลอดทั้งปี และไม่เหมาะสมกับการปลูกพืชเกษตร¹¹

¹⁰ คำรายงานต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีของคณะกรรมการกลางเพื่อช่วยเหลือราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากโครงการฝายราษีไศล ที่แต่งตั้งขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 22 เมษายน พ.ศ.2539 ซึ่งเป็นการรายงานผลหลังจากที่ได้ทำการพิจารณาการทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าทามตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ.2532 พิจารณาได้ใน สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, มติคณะรัฐมนตรี เรื่อง โครงการฝายราษีไศล [ออนไลน์], ม.ป.ป., แหล่งที่มา: http://www.cabinet.soc.go.th/soc/Program1-4-2.jsp?t_ser=7678&gcode=&Txt_condition=ราษีไศล [14 ธันวาคม 2552]

¹¹ “เปิดโปงทุจริตเงินราษีไศล,” เดลินิวส์ (10 มีนาคม 2541): 2.

กล่าวได้ว่า รัฐและบุคคลภายนอกมองพื้นที่ป่าทามไปในทิศทางเดียวกัน คือ มองป่าทามเป็นเพียงป่าละเมาะรกร้าง มีน้ำท่วมถึง เป็นพื้นที่ที่ไม่สามารถทำการเกษตรได้หรือไม่สามารถปลูกพืชเศรษฐกิจได้ ซึ่งในทางนิเวศวิทยา “ป่าทาม” ถือว่าเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำประเภทหนึ่งที่อยู่โดยรอบฝั่งแม่น้ำหรือลำน้ำ หากมองโดยผิวเผินจะพบว่าพื้นที่ประเภทนี้ไม่สามารถใช้ทำประโยชน์ได้เพราะลักษณะภูมิฐานไม่เหมาะที่ราบ โดยมีลักษณะพื้นที่สูงต่ำ เป็นร่องน้ำและหนองน้ำสลับกันไป พื้นที่ที่มีความชื้นสูงเนื่องจากเป็นป่าริมฝั่งแม่น้ำ โดยในฤดูน้ำหลากป่าทามจะถูกน้ำท่วมหมด ส่วนในฤดูแล้งก็จะปรากฏพันธุ์ไม้ต่างๆ ขึ้นเต็มพื้นที่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นไม้พุ่มเตี้ยที่ไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม สำหรับชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานแถบลุ่มน้ำมูลกลับมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติแถบนั้นได้อย่างลงตัว กล่าวได้ว่า “ป่าทาม” สามารถอธิบายระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและระบบสังคมของชุมชนท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำมูลได้อย่างลึกซึ้ง ไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากินของผู้คน ความเชื่อ จารีตประเพณี วัฒนธรรม หรือแม้กระทั่งการเรียนรู้เรื่อง “สิทธิ” ก็เกิดขึ้นในป่าทามแห่งนี้เช่นเดียวกัน

โดยทั่วไป ชาวบ้านลุ่มน้ำมูลได้อาศัยผืน “ป่าทาม” ในการเลี้ยงชีพ ด้วยระบบนิเวศของป่าทามที่มีน้ำท่วมในฤดูฝน และน้ำแห้งกลายเป็นผืนป่าในฤดูแล้ง สภาพป่าที่เปลี่ยนไปตามฤดูกาลทำให้ชาวบ้านแถบนั้นสามารถแบ่งฤดูตามการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ถึง 4 ฤดู คือ ฤดูแล้ง ฤดูน้ำแดง ฤดูน้ำหลาก และฤดูน้ำลด

(1) ฤดูแล้ง (เดือนมกราคม-เมษายน) เป็นฤดูที่ป่าทามมีสภาพเป็นผืนป่าที่มีไม้พุ่มเตี้ยขึ้นปกคลุม และพื้นที่บางส่วนมีน้ำขังซึ่งมีพืชและสัตว์น้ำอาศัยอยู่ ฤดูแล้งนี้สัตว์ป่าจะลงมาหากินในป่าทาม¹² ส่วนชาวบ้านก็จะเข้ามาหาของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ ไช้เม็ดแดง พืชผักสมุนไพร ฯลฯ หรือเข้ามาหาปลาตามกุด หนอง เข้ามาเลี้ยงวัว ควาย สภาพป่าทามเหมาะที่จะใช้เลี้ยงวัว ควาย เป็นอย่างยิ่ง เนื่องด้วยสภาพป่าเป็นที่ชุ่มน้ำทำให้มีหญ้าและพืชน้ำที่เหมาะแก่การเป็นอาหารของมัน อีกทั้งความเค็มของดินและน้ำยังเป็นประโยชน์ต่อสัตว์เหล่านี้เพราะเป็นแร่ธาตุอย่างดีทำให้วัว ควาย อ้วนถ้วนสมบูรณ์ หรือกล่าวได้ว่า ในฤดูแล้งบ่อเกลือในป่าทาม คือ “โปง” ของวัว ควาย ก็ว่าได้ และด้วยระบบนิเวศที่เอื้ออำนวยเช่นนี้ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเลี้ยงวัว ควาย เป็นอาชีพหลักอย่างหนึ่ง¹³ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้ยึดเอาการต้มเกลือในป่าทามเป็นอาชีพอีกด้วย โดยเฉพาะชาวบ้านที่ไม่มีที่นาในป่าทาม ส่วนชาวบ้านที่มีที่นา ก็จะเริ่มปลูก

¹² คณะนักวิจัยที่บ้านราชสีไศล, ราชสีไศล: ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูล, หน้า 14.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67-68.

“ข้าวไร่ทาม” ในช่วงนี้ ซึ่งเป็นข้าวที่ได้ผลผลิตเป็นที่น่าพอใจเนื่องจากต้นทุนการผลิตต่ำ ไม่ต้องใส่ปุ๋ย ใช้เวลาปลูกประมาณ 3 เดือน ได้ผลผลิตประมาณ 13 กระสอบต่อไร่ โดยทั่วไปจะเก็บไว้บริโภคในครัวเรือน¹⁴ และในช่วงฤดูแล้งถึงฤดูน้ำหลาก ชาวบ้านยังใช้พื้นที่ป่าทามในการปลูกปอ เป็นอาชีพหลักอีกด้วย

(2) ฤดูน้ำแดง (เดือนพฤษภาคม-สิงหาคม) เป็นช่วงที่ฝนเริ่มตกและพัดพาเอาตะกอนดินจากที่ต่างๆ เข้ามาในป่าทาม ทำให้น้ำมีสีขุ่นข้นหรือสีน้ำตาลแดง ชาวบ้านจึงเรียกว่าฤดูน้ำแดง¹⁵ ในช่วงนี้ชาวบ้านจะปลูก “ข้าวนาแซง” ในป่าทาม ซึ่งเป็นการปลูกข้าวตาม “สอง” (ร่องน้ำที่อยู่ระหว่างพื้นที่สูง หรือ “โนน”) อีกทั้งยังเป็นช่วงที่มีการปลูก “ข้าวนาทาม” ซึ่งชาวบ้านที่มีที่นาในป่าทามจะเริ่มทำนาทามในช่วงนี้ หลังจากที่มีการเก็บเกี่ยว “ข้าวไร่ทาม” เสร็จเรียบร้อยแล้ว การปลูกข้าวนาทามให้ผลผลิตมากเช่นเดียวกัน อีกทั้งยังไม่ต้องใส่ปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลง ใช้เวลาประมาณ 3-4 เดือนในการเพาะปลูก ได้ผลผลิตประมาณ 25-30 กระสอบต่อไร่ ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเก็บไว้บริโภคเอง¹⁶

(3) ฤดูน้ำหลาก (เดือนสิงหาคม-พฤศจิกายน) เป็นช่วงที่น้ำท่วมป่าทามทั้งหมด เหลือไว้แต่บริเวณที่เป็น “โนนสูง” (พื้นที่สูง) เท่านั้น ในช่วงนี้ปลาจากแม่น้ำโขงจะอพยพเข้ามายังแม่น้ำมูลเพื่อมาหากินและวางไข่ กล่าวได้ว่าป่าทามในช่วงนี้เป็นที่อนุบาลสัตว์น้ำ เนื่องจากกระแสน้ำได้พัดพาเอาเม็ด ปลา กุ้ง แมลงต่างๆ เข้ามาเป็นอาหารของปลา และด้วยความเค็มของน้ำส่งผลให้เกิดฟองเกลือลอยขึ้นมาตามผิวน้ำเป็นจำนวนมาก ซึ่งฟองเกลือเหล่านี้ได้กลายเป็นอาหารที่ปลาชอบกินมาก หรือกล่าวได้ว่า ในฤดูน้ำหลากป่าทามคือที่อนุบาลสัตว์น้ำและเป็น “โป่ง” ของปลาก็ว่าได้¹⁷ สำหรับการทำการหากินของชาวบ้านในป่าทามช่วงนี้ไม่สามารถทำการเกษตรได้ พวกเขาจึงได้เปลี่ยนไปจับปลามารับประทานและขายแทน หรือชาวบ้านคนใดที่มี “นาทุ่ง”^{*} ก็จะทำนาในช่วงนี้

(4) ฤดูน้ำลด (พฤศจิกายน-มกราคม) เป็นช่วงที่ป่าทามกำลังปรับสภาพจากแอ่งน้ำขนาดใหญ่ มาเป็นป่าไม้ที่มีพืชพันธุ์นานาชนิดปกคลุมอีกครั้ง เป็นช่วงเวลาที่ปลาอพยพกลับสู่น้ำมูลอีกครั้ง และกลับเข้าสู่แหล่งน้ำลึกที่ท่วมขังในฤดูแล้ง¹⁸ ในการทำการหากิน

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93-95.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95-96.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน

* ที่นาปกติที่เห็นกันทั่วไป และเป็นที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์

¹⁸ คณะนักวิจัยที่บ้านราชสีไศล, ราชสีไศล: ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูล, หน้า 95-96.

ชาวบ้านไม่สามารถเพาะปลูกในป่าทามได้เพียงเดือนเดียว คือ เดือนพฤศจิกายน เนื่องจากน้ำยังท่วมสูง แต่เมื่อระดับน้ำค่อยๆ ลดลงพวกเขาจึงหันมาปลูกผักในป่าทาม ตามบริเวณริมหนองน้ำ หรือ กุด เป็นอาชีพในช่วงฤดูหนาวเข้าสู่ฤดูแล้ง

เมื่อป่าทามมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต ป่าทามจึงเป็นศูนย์รวมของความเชื่อ ความศรัทธาของชาวบ้าน โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผี สาง เทวดา ก่อนที่ชาวบ้านจะเพาะปลูก ต้มเกลือ หรือหาปลา ก็ต้องเซ่นผี บอกกล่าวเจ้าที่ เพื่อขอให้ได้ผลผลิตดี หรือไม่ก็เป็นการขอขมาลาโทษต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ ป่าทามยังมีความหมายทางสังคม เพราะกิจกรรมการทำมาหากิน บางอย่างก็เป็นการร่วมกันทำร่วมกันหา อาทิ การหาปลาแบบใช้ “สู่มกลองยาว” “ตีปลาฮอง” “ลงต้อน” “ลงเยาะ” เป็นต้น ซึ่งการหาปลาแบบนี้จะต้องรวมกลุ่มกันหาจะหาคนเดียวไม่ได้ อีกทั้งป่าทามเป็นทางเชื่อมระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้าน แม้แต่อำเภอที่อยู่คนละฟากฝั่งแม่น้ำมูลก็เคยใช้ป่าทามเป็นเส้นทางสัญจรเพื่อไปมาหาสู่ ดังนั้น ป่าทามจึงเป็นเส้นทางสมาคมขนาดใหญ่ ที่ทำให้คนหนุ่มสาวได้มาพบเจอแล้วแต่งงานกัน หรือทำให้ชาวบ้านที่เลี้ยงวัวควายในแต่ละหมู่บ้านได้มาพบเจอกัน การพบปะเกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม มีการร้องหมอลำหมอลแคน ร้องรำวงกันอย่างสนุกสนาน ได้กินข้าวร่วมกัน แล้วจึงแยกย้ายกันทำมาหากิน¹⁹

จะเห็นว่า วิถีชีวิตของชาวบ้านนั้นได้ถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกลมกลืนกับระบบนิเวศป่าทามอย่างลึกซึ้ง ซึ่งวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับป่าทามและแม่น้ำมูลถือเป็นวัฒนธรรมของชุมชนที่ยังต้องพึ่งพาอาศัยป่าและแม่น้ำในการหาเลี้ยงชีพ หรือเรียกได้ว่าเป็น “วัฒนธรรมป่าทามลุ่มน้ำมูล” การให้คุณค่าป่าทามของภาครัฐที่แตกต่างออกไปได้สะท้อนว่ารัฐหรือคนภายนอกไม่เคยรู้จัก “วัฒนธรรมป่าทามลุ่มน้ำมูล” ของชุมชนแถบนี้ พื้นที่ที่ภาครัฐเห็นว่าเป็นที่รกร้างใช้ทำการเกษตรไม่ได้ แต่สำหรับชาวบ้านพื้นที่ป่าทามคือ “ชีวิต” ของพวกเขา เช่นเดียวกับวัตถุประสงค์หลักของโครงการเขื่อนราษีไศลที่ต้องการขยายพื้นที่ชลประทานให้เกษตรกรได้มีน้ำใช้ในการเพาะปลูก นั้นแสดงถึงความเข้าใจของภาครัฐที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านแถบลุ่มน้ำมูลว่า ชาวบ้านมีการทำ “นาทุ่ง” เพียงอย่างเดียว โดยภาครัฐไม่เคยเห็นหรือรู้จัก “การปลูกข้าวไร่ทาม” หรือ “การปลูกข้าวนาทาม” หรือ “การปลูกข้าวนาแซง” ที่ชาวบ้านทำกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ดังนั้น ที่รัฐมักอ้างว่าโครงการเขื่อนราษีไศลจะช่วยให้เกษตรกรมีน้ำใช้อย่างเพียงพอและส่งเสริมการปลูกข้าวนาปรังของเกษตรกรได้จึงไม่ค่อยสมเหตุสมผล เนื่องจากชาวบ้านแถบนี้มีการทำนาหลายรูปแบบและ

¹⁹ สัมภาษณ์ สิงห์กลีบบัว, แกนนำอาวุโส, 21 ตุลาคม 2552. พ่อสิงห์เป็นชาวบ้านอำเภอราษีไศลรุ่นแรกๆ ที่ออกรบรวบรวมรายชื่อผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลตั้งแต่ พ.ศ.2535 และเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้มีโอกาสคลุกคลีกับนักพัฒนาเอกชนในช่วงเวลานั้น

สามารถทำได้หลายฤดู สำหรับชาวบ้านแล้วการได้ทำนาในทามทำให้พวกเขามีข้าวไปขายเป็นจำนวนมาก เพื่อถนอมที่หาได้ในป่าก็นำไปขายได้ราคาดี ซึ่งทำให้พวกเขาสามารถส่งลูกหลานเรียนต่อในระดับสูงได้²⁰

ดังนั้น ผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลจึงกลายเป็นปัญหาหนักสำหรับชาวบ้านที่ยังต้องพึ่งพาป่าทาม ปัญหาดังกล่าวได้โยงไปถึง “สิทธิในการครอบครอง” ที่ดิน จนกลายเป็นประเด็นโต้แย้งกันต่อมาว่า สิทธิในที่ดินดังกล่าวควรจะเป็นของใครระหว่าง “กรรมสิทธิ์ตามกฎหมายของรัฐสมัยใหม่” กับ “กรรมสิทธิ์ตามจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชน” หรือระหว่างรัฐกับคนชุมชนใครควรมีสิทธิในที่ดินดังกล่าวมากกว่ากัน

สิทธิในการครอบครองพื้นที่ในป่าทามสมัยโบราณถือเป็นสิทธิตามประเพณีที่เป็นสิทธิสืบทอดเช่นเดียวกับสิทธิมรดก ประเพณีที่ว่านี้ คือ การเคารพในสิทธิที่ดินที่มีการ “หมายเขต” เอาไว้ บุคคลจะไม่สามารถจับจองหรือล้ำเขตแดนที่ผู้อื่นได้หมายเขตเอาไว้แล้ว ถึงแม้ว่าบุคคลจะเห็นว่าที่ดินตรงนั้นไม่มีการทำกินก็ตาม และหากมีการละเมิดสิทธิกันเกิดขึ้น ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้อาวุโสในหมู่บ้านจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ยให้ โดยเรียกคนในหมู่บ้านมารวมตัวกันเพื่อช่วยกันไกล่เกลี่ยด้วย แต่ถ้าหากตกลงไม่ได้ก็ต้องขึ้นโรงขึ้นศาลมีการปรับสินไหมต่อไป แต่ส่วนใหญ่แล้วจะไม่ถึงขั้นนั้น²¹

การ “หมายเขต”* โดยการผูกต้นไม้ไว้ตามต้นไม้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่ามีคนจับจองที่ดินตรงนี้แล้ว อย่างการทำนาทามถือเป็นการทำนาในหนอง ถ้าชาวบ้านจะจับจองหนองใดก็จะไปหมายเขตเอาไว้ว่ามีคนจองแล้ว หรือถ้าชาวบ้านจะทำกินจากพื้นที่ตรงไหนถึงตรงไหนก็จะใช้การหมายเขตเป็นสัญลักษณ์ในการจับจอง ซึ่งบุคคลที่มาทีหลังก็จะรู้กันและไม่เข้าไปทำกินในพื้นที่ดังกล่าว ดังนั้น การหมายเขตจึงเป็นการจับจองที่ดินในป่าทามสมัยโบราณ เป็นการจับจองที่บุคคลทำการจับจองกันเอง แล้วแต่ความสามารถในการแผ้วถางพื้นที่เป็นที่ทำกิน ใครขยันถางก็มีที่ดินจำนวนมาก โดยที่เจ้าหน้าที่รัฐไม่ได้เป็นผู้จับจองที่ดินให้ แต่ต่อมาภายหลังก็มีเจ้าหน้าที่ทาง

²⁰ สัมภาษณ์ บัวลา บุญจันทร์, ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล, 9 สิงหาคม 2552. เป็นชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศล แต่ยังไม่ได้รับเงินค่าชดเชยขณะที่กำลังให้สัมภาษณ์

²¹ สัมภาษณ์กลุ่มย่อย ดังนี้ สัมภาษณ์ เสียน รักดีไสย, แกนนำบ้าน, 1 สิงหาคม 2552. สัมภาษณ์ วันนา สามี, แกนนำบ้าน, 1 สิงหาคม 2552. สัมภาษณ์ ยนต์ ชมเสียง, แกนนำบ้าน, 1 สิงหาคม 2552. และ สัมภาษณ์ วันดี ดิสสา, แกนนำบ้าน, 1 สิงหาคม 2552. บุคคลทั้งสี่เป็นสมาชิกที่ร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่มสมัชชาคนจน แต่ยังไม่ได้รับเงินค่าชดเชยในขณะที่กำลังให้สัมภาษณ์

* คำว่า “หมาย” หมายถึง เครื่องหมาย หรือสัญลักษณ์ ในหนังสือ คณะนักวิจัยไทบ้านราษีไศล, ราษีไศล: ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูล, ศรีสะเกษ: เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล 3 จังหวัด, 2548), หน้า 93 เรียกวิธีการเช่นเดียวกันนี้ว่า “หมายไฮ่” ซึ่งคำว่า “ไฮ่” หมายถึง ไร่

อำเภอเข้ามาสำรวจพื้นที่ว่าชาวบ้านได้ทำกินพื้นที่ตรงไหนบ้าง อย่างเช่น การถามว่ามีการทำนา ทามหรือไม่ ทำทั้งหมดกี่แห่ง หลังจากนั้นก็ลงชื่อไว้ แล้วให้ชาวบ้านเสีย "ค่าดอกหญ้า" ซึ่งเป็นค่า การใช้หนองหรือที่ดินตรงนั้น แม้ทางการจะไม่ได้ออกโฉนดให้แต่ชาวบ้านก็ยังทำกินในพื้นที่ปาทามได้เรื่อยมา²²

ดังนั้น หากลำดับก่อนหลังจะพบว่า "กรรมสิทธิ์ในที่ดินตามกฎหมาย" นั้นมาที หลัง "สิทธิในที่ดินตามประเพณี" จะเห็นว่าในสมัยโบราณชาวบ้านไม่ต้องเสีย "ค่าดอกหญ้า" และ ที่ดินก็เป็นของพวกเขาและครอบครัว แต่เมื่อระบบกฎหมายที่ดินได้เข้ามาจัดระบบระเบียบใน ชุมชน สิทธิในที่ดินก็เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งไม่แตกต่างจากการ "ปล้น" ที่ดินของชาวบ้านมาเป็น ของรัฐ และนับตั้งแต่ที่ชาวบ้านต้องเสีย "ค่าดอกหญ้า" นั้นหมายความว่าพวกเขาไม่มีสิทธิในที่ดิน ดังกล่าวแล้ว แต่ได้เช่าที่ดินของรัฐในการทำมาหากินนับแต่นั้นเป็นต้นมา ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงอ้างได้ว่า โครงการเขื่อนราษีไศลได้ก่อสร้างโดยใช้ที่ดินของรัฐ และพื้นที่ปาทามที่ชาวบ้านร้องเรียนก็เป็น ที่สาธารณะประโยชน์ไม่มีผู้ใดมีสิทธิครอบครองตามกฎหมาย

กล่าวได้ว่า ปัญหาจากการให้ความหมายเชิงคุณค่าของปาทามในทิศทางที่ แตกต่างระหว่างชาวบ้านกับรัฐ การที่ภาครัฐไม่เข้าใจวัฒนธรรมชุมชนปาทามลุ่มน้ำมูล และไม่ เคารพต่อสิทธิตามจารีตประเพณีของชุมชน เป็นผลให้ประเด็นเรื่องเงินค่าชดเชยกลายเป็นประเด็น ปัญหาใหญ่ในเวลาต่อมา ประการแรก รัฐไม่ได้วางมาตรการจ่ายค่าทดแทนหรือค่าเสียหายให้กับ ชาวบ้าน ด้วยเหตุผลที่ว่าปาทามเป็นที่ดินของรัฐอยู่แล้ว คือ เป็นที่สาธารณะประโยชน์ซึ่งไม่มีการ ออกเอกสารสิทธิ์ให้ผู้ใดครอบครอง และถึงแม้ว่ารัฐจะมีมาตรการแก้ไขปัญหาลักษณะนี้อยู่บ้าง คือ การจ่ายค่าทดแทนให้กับที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ แต่ก็เป็นการจ่ายให้เฉพาะกรณีที่ประชาชน เข้าไปสร้างสิ่งปลูกสร้างในที่ดินดังกล่าวและจ่ายเป็นเงินค่าทดแทนไม่ยี่สิบต้นเท่านั้น* ซึ่งกรณีปาทามถือว่าไม่เข้าข่ายตามมาตรการที่วางนี้ ที่สำคัญภาครัฐก็ได้ตีความไว้แล้วว่าพื้นที่ปาทามถือเป็น พื้นที่ที่ไร้ประโยชน์ ไม่สามารถเข้ามาทำประโยชน์ได้แน่นอน

ประการที่สอง เมื่อมีมติคณะรัฐมนตรีให้ประเมินผลกระทบให้กับชาวบ้าน ด้วย ชีดจำกัดในการรับรู้ของรัฐได้ส่งผลให้การประเมินผลกระทบเป็นไปอย่างหยาบๆ โดยเฉพาะการ ประเมินค่าชดเชยให้กับชาวบ้านที่จ่ายเฉพาะค่าที่ดินที่สูญเสียไป โดยไม่มีเกณฑ์ชดเชยในเรื่องการ

²² เรื่องเดียวกัน

* เคยมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ.2532 เห็นชอบให้โครงการชลประทานในสังกัดกรมชลประทาน จ่ายค่าทดแทนให้กับผู้ที่ได้รับผลกระทบที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ โดยให้จ่ายเป็นเงินค่าทดแทนการขนย้ายสิ่งปลูก สร้างและค่าทดแทนไม้ยืนต้นที่ปลูกไว้ในที่ดินนั้น

เสียโอกาสการทำกินในที่ดินด้วย กระนั้น เกณฑ์การประเมินค่าชดเชยยังจำกัดแคบลงไปอีกว่า ให้จ่ายค่าชดเชยเฉพาะพื้นที่ที่มี “การทำประโยชน์” จะเห็นว่าการตีความคำว่า “การทำประโยชน์” นั้นเป็นปัญหามาก เนื่องจากภาครัฐกำหนดเอาไว้ว่าจะต้องเป็นพื้นที่ที่มีร่องรอยการทำประโยชน์ หรือเป็นพื้นที่ที่มีการทำนาเท่านั้นโดยสังเกตจากพื้นที่ที่มีคันนา แต่พื้นที่ใดที่เป็นป่าหรือหนองน้ำ จะไม่จ่ายเงินค่าชดเชย²³ จากตรงนี้จะเห็นว่าชาวบ้านเสียเปรียบเป็นอย่างมาก เนื่องจากพวกเขามีการใช้ประโยชน์จากป่าทามและเพาะปลูกด้วยวิธีการพลิกแพลงไปตามฤดูกาลหรือระบบนิเวศที่มีการเปลี่ยนแปลงในแต่ละปี การทำนาบางประเภทก็ไม่มีคันนา อย่างเช่น การทำนาแซง ที่ทำตาม “ฮอง” (ร่องน้ำ) อีกทั้งเขื่อนราษีไศลได้ทำการเก็บกักน้ำมาแล้วหลายปี พื้นที่ป่าทามที่เคยถูกน้ำท่วมแทบจะไม่เหลือร่องรอยการทำประโยชน์ให้เห็น หรือแม้กระทั่งพื้นที่ที่เป็นป่าที่ภาครัฐไม่มีมาตรการจ่ายค่าชดเชยให้ แต่ในความเป็นจริงชาวบ้านมีการใช้พื้นที่เกือบทั้งหมดที่ตนเองครอบครองอยู่ ด้วยวิธีการจัดสรรพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่ป่าและพื้นที่นา เรียกว่า “ป่าหัวไร่ปลายนา”²⁴ โดยมีการสับเปลี่ยนหมุนเวียนพื้นที่เพื่อทำนาในแต่ละปี เป็นการปล่อยให้ที่ดินอีกส่วนหนึ่งได้รับการบำรุงและฟื้นตัวก่อนจะใช้ทำนาในปีถัดไป

อย่างไรก็ดี การมองปัญหาของรัฐในเบื้องต้นก็เป็นเพียงการมองในมิติทางกฎหมายเท่านั้นว่าป่าทามเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐตามกฎหมาย อีกทั้งข้อกฎหมายก็เป็นเครื่องมือที่รัฐใช้ห้ามปรามและควบคุมคนตัวเล็กตัวน้อยได้เป็นอย่างดี และทำให้ชาวบ้านที่เคยเข้าครอบครองและใช้ประโยชน์ในป่าทามตามจารีตประเพณีดั้งเดิมจำเป็นต้องสยบยอมให้แก่รัฐ แม้การสูญเสียประโยชน์จะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านจะต้องประสบจริง แต่ข้อกฎหมายกลับเป็นสิ่งที่ชาวบ้านเกรงกลัวยิ่งกว่า ดังนั้น โดยสามัญสำนึกดั้งเดิมของชาวบ้าน พวกเขาจึงเลือกที่จะสยบยอมให้กับอำนาจรัฐและกฎหมายด้วยการนิ่งเงียบ ไม่ทักท้วงใดๆ ทั้งสิ้น ทว่าสามัญสำนึกของชาวบ้านบางส่วนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลก็ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป เมื่อเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับนักพัฒนาเอกชน ส่งผลให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงศักยภาพของตนเองและชุมชนพร้อมกับการเข้าถึงองค์ความรู้ใหม่ๆ และที่สำคัญกลไกทางราชการยังไม่สามารถแก้ไขปัญหabeื้องต้นให้กับพวกเขาได้ ด้วยเหตุนี้ สามัญสำนึกของชาวบ้านบางกลุ่มจึงเริ่มที่จะเปลี่ยนไปจาก

²³ สัมภาษณ์ เสียน ภักดีไสย์, แกนนำบ้าน, 1 สิงหาคม 2552. พอเสียนเป็นสมาชิกที่ร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่มสมัชชาคนจน แต่ยังไม่ได้รับเงินค่าชดเชยในขณะที่กำลังให้สัมภาษณ์ และสัมภาษณ์ พุฒ บุญเต็ม, แกนนำใหญ่, 11 กรกฎาคม 2552. พุฒเพิ่งได้เข้ามาเป็นแกนนำรุ่นหลังและมีบทบาทมากในปัจจุบัน อดีตพุดเข้าร่วมกับสมัชชาคนจนช่วง พ.ศ.2540 ทำหน้าที่เป็นการดูแลความเรียบร้อย และร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจนเรื่อยมาจนกระทั่งได้รับตำแหน่งแกนนำในปัจจุบัน

²⁴ คณะนักวิจัยไต้หวันราษีไศล, ราษีไศล: ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูล, หน้า 93.

เดิม จากที่เคยคิดจะสยบยอมให้แก่รัฐก็เริ่มที่จะทำการขัดขึ้นไม่เชื่อฟัง โดยการรวมกลุ่มออกมาเรียกร้องให้รัฐแก้ไขปัญหาคณะที่กลายเป็นขบวนการภาคประชาชนดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

2.1.2 การได้รับอิทธิพลจากนักพัฒนาเอกชน

การขัดขึ้นอำนาจรัฐของชาวบ้านประการหนึ่งมีสาเหตุมาจากการได้รับอิทธิพลจากนักพัฒนาเอกชน ซึ่งอิทธิพลจากนักพัฒนาเอกชนได้ส่งผลสะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในชุมชนท้องถิ่นช่วงปี 2535-2538 โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงตัวตนของชาวบ้านกลุ่มคณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูน (คอปม.) ซึ่งเป็นชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลและเป็นกลุ่มที่กล้าทำชนกับอำนาจรัฐในเวลาต่อมา โดยอิทธิพลจากนักพัฒนาเอกชนในช่วงนี้ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสามัญสำนึกทางอำนาจแบบเดิมของชาวบ้าน และก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเอง อีกทั้งนักพัฒนาเอกชนยังเป็นกลไกสำคัญในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับพันธมิตรกลุ่มอื่นด้วย

บทบาทสำคัญของนักพัฒนาเอกชนประการแรก คือ นักพัฒนาเอกชนได้เข้ามาเปลี่ยนสามัญสำนึกทางอำนาจแบบเดิมของชาวบ้านที่ครอบงำความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านมานาน ด้วยการหยิบยื่นองค์ความรู้ โอกาส และวิทยาการด้านต่างๆ ให้กับพวกเขา พร้อมทั้งย้ำเตือนกับชาวบ้านเสมอว่าพวกเขาต้องกล้าที่จะ “พูด” ถึงปัญหาความเดือดร้อนที่พวกเขาได้รับและอย่านิ่งเฉยต่อการแก้ไขปัญหามีเช่นนั้นแล้วก็จะไม่มีใครช่วยเหลือพวกเขาได้ การเข้ามาช่วยเหลือของพันธมิตรและกระบวนการเรียนรู้ที่ชาวบ้านได้รับภายหลังจากนั้น ส่งผลให้สามัญสำนึกในเรื่องสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับชาวบ้านอย่างพวกเขาเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งชาวบ้านได้ตระหนักแล้วว่าคนกลุ่มนี้ไม่ได้อยู่ในฐานะ “ผู้เป็นเจ้าของเป็นนาย” อย่างที่เคยเข้าใจ แต่อยู่ในฐานะผู้รับใช้ประชาชนอย่างพวกเขาเท่านั้น

อิทธิพลจากนักพัฒนาเอกชนเริ่มปรากฏขึ้นเมื่อมีนักพัฒนาเอกชนกลุ่มหนึ่งได้เดินทางเข้ามาในเขตพื้นที่ อ.ราษีไศล ในปี 2535 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เขื่อนราษีไศลกำลังดำเนินการก่อสร้างอยู่ โดยวัตถุประสงค์ในการมาเยือนของนักพัฒนาเอกชนกลุ่มนี้ เกิดจากความกังวลว่าโครงการโขง-ชี-มูล อาจจะให้ผลไม่คุ้มค่าต่อการลงทุนอย่างที่ภาครัฐได้ประชาสัมพันธ์เอาไว้ เนื่องจากเคยมีผลการศึกษาว่าโครงการชลประทานในภาคอีสานที่ผ่านมามีส่วนใหญ่วัฒนประสิทธิภาพ เนื่องจากความเค็มของดินในภาคอีสานที่ส่งผลให้อ่างเก็บน้ำและระบบชลประทาน

เดิมนั้นใช้ประโยชน์ได้น้อยเพราะน้ำมีความเค็ม อีกทั้งโครงการชลประทานขนาดใหญ่เช่นนี้ก็มักจะส่งผลกระทบต่อหลายประการ²⁵

ความกังวลดังกล่าวทำให้นักพัฒนาเอกชนพร้อมกับองค์กรพันธมิตรเดินทางลงพื้นที่ตรวจสอบโครงการย่อยทั่วภาคอีสานว่ามี การดำเนินโครงการจริงหรือไม่ เพราะเห็นว่าการประชาสัมพันธ์โครงการนั้นเงียบหายไป ซึ่งต่างจากก่อนหน้านี้ที่นักการเมืองพรรคประชาธิปัตย์ได้หยิบเอาโครงการโขง-ชี-มูล มาใช้ในการหาเสียงอย่างครึกโครม เมื่อนักพัฒนาเอกชนลงไปตรวจสอบพื้นที่ก็พบว่า มีการดำเนินการสร้างโครงการย่อยทั่วลำน้ำชีและลำน้ำมูลจริง แต่เป็นการดำเนินการอย่างเงียบๆ ซึ่งในวงการนักพัฒนาเอกชนได้วิเคราะห์ว่าเกิดจากเหตุผล 2 ประการ²⁶ คือ หนึ่ง กรณีเขื่อนปากมูลกำลังอื้อฉาว เนื่องจากมีกลุ่มชาวบ้านออกมาต่อต้านการสร้างเขื่อนปากมูล จนกลายเป็นประเด็นอื้อฉาวอยู่ในขณะนั้น* ดังนั้น เพื่อหลีกเลี่ยงแรงต่อต้านที่อาจจะเกิดขึ้นได้ กรมพัฒนาฯ จึงเลือกที่จะดำเนินการก่อสร้างเขื่อนราษีไศลอย่างเงียบๆ สอง เนื่องจากโครงการโขง-ชี-มูล ยังไม่ได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมการอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง 4 ประเทศ คือ ไทย ลาว เวียดนาม และกัมพูชา โดยการจะผันน้ำจากแม่น้ำโขงเข้ามาใช้ประโยชน์ในไทยคงจะต้องขอความเห็นชอบจากคณะกรรมการฯ ก่อน เนื่องจากการใช้น้ำจากแม่น้ำโขงอาจทำให้ประเทศท้ายน้ำต้องสูญเสียประโยชน์หากปริมาณน้ำในแม่น้ำโขงลดน้อยลง

ด้วยเหตุนี้ จึงมีกลุ่มนักพัฒนาเอกชนเดินทางเข้ามาในเขตพื้นที่ อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ อันเป็นที่ตั้งของโครงการเขื่อนราษีไศล โดยพวกเขาได้มาพำนักอยู่กับชาวบ้าน ไม่นานนักความไม่ชอบมาพากลก็เริ่มปรากฏออกมา เมื่อโครงสร้างของฝายยางได้ถูกเปลี่ยนเป็นเขื่อนคอนกรีตขนาดใหญ่ ที่ทางการกำลังดำเนินการอย่างเงียบเชียบ โดยไม่มีการประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านทราบว่าทางการได้เปลี่ยนแบบโครงการแล้ว อีกทั้งยังไม่มี การทักท้วงจากชาวบ้าน แม้ว่า

²⁵ สัมภาษณ์ สนั่น ชูสกุล, นักพัฒนาเอกชนในพื้นที่, 9 สิงหาคม 2552. สนั่นเป็นนักพัฒนาเอกชนกลุ่มแรกที่เดินทางเข้ามาในพื้นที่อำเภอราษีไศลในช่วงที่โครงการเขื่อนราษีไศลกำลังดำเนินการก่อสร้าง และเป็นนักพัฒนาเอกชนที่คลุกคลีและร่วมเคลื่อนไหวกับชาวบ้านมาตั้งแต่ พ.ศ.2535-ปัจจุบัน

²⁶ เรื่องเดียวกัน

* การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ได้เสนอโครงการเขื่อนปากมูล เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า ต่อ คณะรัฐมนตรีและได้รับอนุมัติให้มีการก่อสร้างเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.2532 แต่ก็ถูกคัดค้านจากชาวบ้านแถบนั้น ด้วยความเป็นกังวลว่าการก่อสร้างเขื่อนอาจส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพวกเขา ที่ต้องอาศัยลำน้ำมูลในการทำประมง การสร้างเขื่อนอาจส่งผลกระทบต่อการลดลงของจำนวนและพันธุ์ปลา อีกทั้งยังนำมาซึ่งผลกระทบทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมมากมาย ดังนั้นจะเห็นว่าการรวมตัวของชาวบ้านเขื่อนปากมูลเริ่มก่อตัวก่อนชาวบ้านเขื่อนราษีไศล เนื่องจากเริ่มคัดค้านตั้งแต่มิมีการสร้างเขื่อน ในขณะที่ชาวบ้านกรณีเขื่อนราษีไศลออกมาคัดค้านหลังจากเขื่อนสร้างเสร็จไปแล้ว อีกทั้งในช่วงพ.ศ.2532-2535 ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านปากมูลกับกฟผ.ค่อนข้างรุนแรง โดยฝ่ายรัฐได้เล็งต้นเหตุของปัญหาที่ก่อให้เกิดการต่อต้านคัดค้านในครั้งนี้อาจเกิดจากการปลุกปั่นขององค์กรพัฒนาเอกชน

ชาวบ้านบางคนจะเกิดความสงสัยอยู่บ้างแต่ก็ไม่ได้ทักท้วงหรือสอบถามเนื่องจากยังมีความเชื่อมั่นว่าภาครัฐกำลังก่อสร้างฝายยางอย่างที่เคยรับรู้กัน

เมื่อเห็นเป็นดังนั้น นักพัฒนาเอกชนจึงพยายามตั้งข้อสังเกตกับชาวบ้าน เพื่อให้เกิดการตั้งคำถามถึงความไม่ชอบมาพากลที่เกิดขึ้น กระบวนการทำความเข้าใจกับชาวบ้านนั้นได้เริ่มต้นจากการเชื่อมโยงให้เห็นเป็นขั้นเป็นตอน อย่างเช่น การวิเคราะห์ให้เห็นว่าหากเขื่อนเก็บน้ำในระดับนี้ น้ำจะท่วมไปถึงไหนบ้าง และมีการนำเอาเอกสารทางวิชาการที่สนับสนุนข้อสันนิษฐานของพวกเขามาให้ชาวบ้านศึกษา อาทิ เอกสารของคณะกรรมการผู้ชำนาญการพิจารณาร่างรายงานการศึกษาผลกระทบด้านแหล่งน้ำที่เคยคัดค้านโครงการโขง-ชี-มูลว่าไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน เป็นต้น²⁷ ซึ่งชาวบ้านที่เป็นแกนนำใหญ่ยอมรับว่ากระบวนการทำความเข้าใจของนักพัฒนาเอกชน เช่นนี้มีอิทธิพลอย่างมากต่อการเปลี่ยนสามัญสำนึกของพวกเขาให้กล้าขัดแย้งต่ออำนาจรัฐ จนถูกขนานนามว่าเป็นพวก “คนหัวแข็ง/หัวดื้อ”²⁸ และบางคนก็ยอมรับว่าเพราะนักพัฒนาเอกชนที่ทำให้เขากล้าที่จะออกมารวบรวมชาวบ้านเพื่อรวมกลุ่มกันร้องเรียนต่อรัฐ ทั้งๆ ที่รู้ดีว่าข้อเรียกร้องของพวกเขา นั้นผิดกฎหมาย²⁹ นอกจากนี้ แกนนำบางคนที่เคยเป็นสมาชิกสภาตำบลซึ่งเคยทำงานใกล้ชิดกับทางการมาก่อน ก็ได้เปลี่ยนแปลงสามัญสำนึกของตนแล้วออกมารวบรวมชาวบ้านไปร้องเรียนต่อรัฐเช่นเดียวกัน³⁰

ส่วนบทบาทของนักพัฒนาเอกชนประการต่อมา คือ นักพัฒนาเอกชนได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชาวบ้าน และสร้างกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับพันธมิตรกลุ่มอื่น อาทิ ผู้ที่ประสบปัญหาเดียวกัน ผู้ที่ประสบปัญหาที่ใกล้เคียงกัน นักวิชาการ นักอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม นักศึกษา ฯลฯ กล่าวคือ หลังจากที่ชาวบ้านได้รับข้อมูลและเห็นปัญหาระยะยาวตามที่

²⁷ สัมภาษณ์ สนั่น ชูสกุล, นักพัฒนาเอกชนในพื้นที่, 9 สิงหาคม 2552. สนั่นเป็นนักพัฒนาเอกชนกลุ่มแรกที่เดินทางเข้ามาในพื้นที่อำเภอราชสีห์ไศลในช่วงที่โครงการเขื่อนราชสีห์ไศลกำลังดำเนินการก่อสร้าง และเป็นนักพัฒนาเอกชนที่คลุกคลีและร่วมเคลื่อนไหวกับชาวบ้านมาตั้งแต่ พ.ศ.2535-ปัจจุบัน

²⁸ สัมภาษณ์ ผา กองธรรม, แกนนำใหญ่, 11 กรกฎาคม 2552. แม่ผาเป็นชาวบ้านอำเภอโพธิ์ทรายุ่นแรกที่ออกรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในเขตของตน และเป็นแกนนำหญิงที่มีบทบาทมากมาตั้งแต่เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามสมัชชาคนจน พ.ศ.2539-ปัจจุบัน

²⁹ สัมภาษณ์ สิงห์ กสิบัว, แกนนำอาวุโส, 21 ตุลาคม 2552. พ่อสิงห์เป็นชาวบ้านอำเภอราชสีห์ไศลรุ่นแรกที่ออกรวบรวมรายชื่อผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราชสีห์ไศลตั้งแต่ พ.ศ.2535 และเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้มีโอกาสคลุกคลีกับนักพัฒนาเอกชนในช่วงเวลานั้น

³⁰ สัมภาษณ์ ทรัพย์ เพิ่มผล, แกนนำใหญ่, 22 ตุลาคม 2552. พ่อทรัพย์เป็นชาวบ้านอำเภอรัตนบุรีที่ออกรวบรวมชาวบ้านในเขตของตน พ่อทรัพย์ถือเป็นอีกหนึ่งแกนนำคนสำคัญที่ร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการมาตั้งแต่ยุคแรกๆ จนถึงปัจจุบัน

นักพัฒนาเอกชนได้เชื่อมโยงให้เห็นแล้ว ชาวบ้านก็ได้เริ่มต้นเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาในชุมชนของตนเอง โดยชาวบ้านกลุ่มแรกที่ยังออกมาเคลื่อนไหวคือชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมที่ดินในป่าทามเขต อ.ราชสีไศล การเคลื่อนไหวช่วงแรกนำโดยชาวบ้านเพียงไม่กี่คน ส่วนใหญ่คือผู้ที่ได้คลุกคลีกับนักพัฒนาเอกชน อาทิ เป็นผู้ที่เปิดบ้านให้นักพัฒนาเอกชนมาพำนัก เป็นผู้ติดตามไปสำรวจพื้นที่ปัญหากับนักพัฒนาเอกชน เป็นต้น โดยกระบวนการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหามาจากชาวบ้านเริ่มต้นจากการรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในชุมชนของตนเองและชุมชนใกล้เคียงที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราชสีไศล

การรวบรวมรายชื่อชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบเริ่มต้นในปี 2535 เป็นการรวบรวมข้อมูลว่ามีชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบกี่ครอบครัว ที่ดินในป่าทามถูกน้ำท่วมกี่ไร่ และมีการใช้ประโยชน์ในที่ดินหรือป่าทามที่ถูกน้ำท่วมอย่างไรบ้าง อาทิ การทำนา การเลี้ยงสัตว์ การต้มเกลือ การหาของป่า ฯลฯ ซึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งแรกพบว่าชาวบ้านมีการทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าทามมากถึง 42 รูปแบบด้วยกัน³¹ ทั้งนี้การเก็บรวบรวมข้อมูลจะเป็นประโยชน์ต่อการยื่นหนังสือร้องเรียนต่อรัฐซึ่งเป็นกระบวนการแก้ไขปัญหาลงต่อไป

อย่างไรก็ตาม กระบวนการรวบรวมรายชื่อของชาวบ้านก็ดำเนินไปอย่างไม่ราบรื่นนัก เนื่องจากต้องเผชิญหน้ากับกลุ่มผู้ไม่เห็นด้วย คือ ภาครัฐ ชาวบ้านที่เป็นคนของทางราชการ อย่าง กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านที่ยังเชื่อฟังทางการอยู่ โดยคนกลุ่มนี้เห็นว่าสิ่งที่ชาวบ้านกำลังเรียกร้องเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องเพราะที่ดินที่นำไปเรียกร้องนั้นเป็นที่ดินของรัฐ ดังนั้น กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยจึงได้ไปวาทะปราศรัยให้ชาวบ้านในชุมชนรับรู้ว่าการกระทำของชาวบ้านที่ออกมาเรียกร้องอยู่ในขณะนั้นเป็นการเรียกร้องที่ผิดกฎหมาย อย่าได้ให้ข้อมูลหรืออย่าได้เข้าร่วม อีกทั้งพฤติกรรมของคนกลุ่มนี้ก็มีลักษณะคล้ายกับ “คอมมิวนิสต์” อีกด้วย³² การเกิดกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยถือว่าเป็นอุปสรรคต่อการรวบรวมรายชื่อผู้ที่ได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก เพราะทำให้จำนวนรายชื่อที่ได้นั้นมีจำนวนน้อยกว่าความเป็นจริง นั่นหมายความว่า ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบมีทั้งชาวบ้านที่กล้าให้ข้อมูลเพราะทนต่อความเดือดร้อนไม่ไหว กับชาวบ้านที่ไม่กล้าให้ข้อมูลเพราะกลัวว่าจะผิดกฎหมาย หากเรียกร้องไปก็จะเป็นภัยต่อตัวเองมากกว่า ดังนั้น ชาวบ้านที่กล้าลุกขึ้นมาขัดขืนไม่เชื่อฟังรัฐจึงเป็นเพียงชาวบ้านกลุ่มหนึ่งในชุมชนเท่านั้น โดยชาวบ้านกลุ่มนี้ได้เรียกตัวเองว่า “กลุ่ม

³¹ สัมภาษณ์ สิงห์ กสิบับ, แกนนำอาวุโส, 21 ตุลาคม 2552. ฟอสสิงห์เป็นชาวบ้านอำเภอราชสีไศลรุ่นแรกที่ยังรวบรวมรายชื่อผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราชสีไศลตั้งแต่ พ.ศ.2535 และเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้มีโอกาสคลุกคลีกับนักพัฒนาเอกชนในช่วงเวลานั้น

³² เรื่องเดียวกัน

ชาวบ้านอนุรักษ์ป่าทาม”³³ แต่ในขณะเดียวกันยังมีชาวบ้านอีกจำนวนมากที่ได้รับผลกระทบเพียงแต่กลุ่มที่เหลือนี้กลับไม่กล้าที่จะออกมาต่อกรกับอำนาจรัฐ และยังคงสยบยอมให้กับอำนาจรัฐอยู่

หลังจากที่ชาวบ้านรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในเขต อ.ราชสีไศล ได้จำนวนหนึ่งแล้ว ก็ได้ยื่นหนังสือร้องเรียนไปยังหน่วยงานราชการ โดยยื่นเรื่องร้องเรียนไปยังนายอำเภอราชสีไศลและผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษเพื่อให้ช่วยแก้ไขปัญหาน้ำท่วมที่ทำกินในป่าทาม แต่ภาครัฐกลับบอกรับไปก่อนโดยอ้างว่ารายชื่อผู้ที่ได้รับผลกระทบมีจำนวนน้อยเกินไปให้ไปรวบรวมรายชื่อมาอีก³⁴ ด้วยเหตุนี้ ชาวราชสีไศลจึงต้องออกไปประสานงานกับชาวบ้านในจังหวัดใกล้เคียงที่คาดว่าจะได้รับผลกระทบจากเขื่อนราชสีไศลเช่นเดียวกัน โดยมีการส่งตัวแทนชาวบ้านออกไปประสานงานกับชาวบ้านในเขต อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นพื้นที่ติดกับ อ.ราชสีไศล ในทางตอนเหนือ และชาวบ้านในเขต อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ ซึ่งเป็นอำเภอที่อยู่เยื้องกับ อ.ราชสีไศล และอ.โพธิ์ทราย โดยอยู่คนละฟากฝั่งแม่น้ำมูล อีกทั้งการดำเนินงานในช่วงเวลานี้ได้มีนักพัฒนาเอกชนจากถิ่นอื่นเข้ามาช่วยเหลือในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วย

จะเห็นว่าในเวลาี้กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตน ได้พัฒนาไปสู่กระบวนการปฏิสัมพันธ์กับพันธมิตรกลุ่มอื่น โดยมีนักพัฒนาเอกชนในพื้นที่เป็นผู้มีบทบาทหลักในกระบวนการดังกล่าว โดยพันธมิตรที่ว่านี้ คือ กลุ่มคนที่ประสบปัญหาเดียวกันหรือกลุ่มคนที่ประสบปัญหาที่ใกล้เคียงกัน และพันธมิตรที่ให้การสนับสนุนการเคลื่อนไหว อาทิ เครือข่ายนักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ นักศึกษา นักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ดังนั้น การที่ชาวราชสีไศลต้องออกไปปฏิสัมพันธ์กับผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราชสีไศลในพื้นที่อื่น จึงเป็นการออกไปขยายเครือข่ายหาพันธมิตรที่ประสบกับปัญหาเช่นเดียวกับตน โดยการประสานงานในพื้นที่อื่นนั้นจะดำเนินไปอย่างคล่องตัวมากขึ้นถ้าหากพื้นที่ดังกล่าวมีองค์กรพัฒนาเอกชนอยู่ในพื้นที่ อย่างในพื้นที่ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด ที่มี “มูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้” (Grass-Roots Integrated Development Foundation: GRID) เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานในเขต อ.โพธิ์ทราย มาตั้งแต่ พ.ศ.2528 การที่พื้นที่ใดมีองค์กรพัฒนาเอกชนอยู่ในพื้นที่ย่อมอนุมานได้ว่าชาวบ้านในพื้นที่นั้นได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้จาก

³³ ศิริพร โกตะวินนท์, "ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบกรณีฝายราชสีไศล: หมู่บ้านแม่มนม่น ยืน 2 และ 3," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543), หน้า 73.

³⁴ เรื่องเดียวกัน

องค์กรพัฒนาเอกชนมาบ้างแล้วไม่มากนักน้อย ในขณะที่เดียวกันหากพื้นที่ใดไม่เคยมีองค์กรพัฒนาเอกชนดำเนินงานอยู่ การประสานงานกับชาวบ้านจะค่อนข้างยากลำบากกว่าเพราะเหมือนกับว่าต้องไปเริ่มต้นทำความเข้าใจกับชาวบ้านใหม่อีกครั้ง ซึ่งกรณีเช่นนี้เกิดขึ้นเมื่อต้องประสานงานกับชาวบ้านในเขต อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์

การประสานงานเพื่อหาพันธมิตรในเขต อ.โพนทราย ดำเนินไปอย่างคล่องตัว เมื่อชาวบ้านที่เคยทำงานร่วมกับมูลนิธิ GRID ได้รับทราบปัญหาจากชาวราชสีไศลก็เกิดความสนใจและตื่นตัวอยากจะเป็นตัวแทนช่วยรวบรวมชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบในเขต อ.โพนทราย โดยชาวบ้านยอมรับว่าที่ตนสนใจประเด็นปัญหาเชื้อนราชสีไศล เนื่องจากตนเคยมีประสบการณ์การทำงานร่วมกับมูลนิธิ GRID มาก่อน ซึ่งการทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนช่วยให้ชาวบ้านสามารถแก้ไขปัญหามุมชนของตนได้ตรงจุด และช่วยพัฒนาชุมชนไปในทิศทางที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด โดยให้ทุนสนับสนุนโครงการที่ชาวบ้านเป็นผู้ริเริ่มเอง ซึ่งแตกต่างจากรัฐที่ปล่อยให้เพียงวัดดูดีและให้ความรู้แต่ไม่ได้ลงมาสัมผัสปัญหาที่เกิดขึ้นจริง³⁵ นอกจากนี้ งานพัฒนาชนบทของมูลนิธิ GRID ก็ได้สร้างเสริมการเรียนรู้และประสบการณ์ให้กับชาวบ้านแถบ อ.โพนทราย อย่างเช่นจัดกิจกรรมโดยพาชาวบ้านไปศึกษาดูงานต่างจังหวัดเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชาวบ้านในจังหวัดอื่นๆ ซึ่งการศึกษาดูงานเป็นการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าด้วยในทางหนึ่ง ทำให้ชาวบ้านนำประสบการณ์เหล่านี้กลับมาใช้ให้เกิดผลในหมู่บ้านของตน ซึ่งก็คือแนวคิดที่จะอนุรักษ์ “ป่าทาม” ดังเช่น เมื่อปี 2532 ชาวบ้านจาก 4 หมู่บ้าน* คือ บ้านท่างาม บ้านเหล่าข้าว บ้านดอนสำราญ และบ้านดอนจิก ต.ยางคำ อ.โพนทราย ได้มีแนวคิดที่จะอนุรักษ์ “ป่าทามกุดเป่ง” ไว้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน 4 หมู่บ้านในรูปแบบของ “ป่าชุมชน” เนื่องจากในชวงเวลาดังกล่าวมีชาวบ้านหลายรายใช้รถไถเข้าไปบุกเบิกป่าทามกุดเป่งเพื่อใช้ทำกินถาวร ทำให้ชาวบ้านที่เคยใช้ผืนป่าทามร่วมกันมานานวิตกกังวลว่าจะไม่เหลือป่าทามไว้ใช้ถึงลูกถึงหลาน ดังนั้น จึงได้มีการประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าทามกุดเป่ง ในที่สุดผู้เข้าไปใช้ประโยชน์ก็ยอมอพยพออกมาจากบริเวณป่า นับแต่นั้นมาป่าทามกุดเป่งจึงอยู่ในฐานะป่าชุมชน ที่แบ่งออกเป็นพื้นที่ใช้

³⁵ สัมภาษณ์ ผา กองธรรม, แกนนำใหญ่, 11 กรกฎาคม 2552. แม่ผาเป็นชาวบ้านอำเภอโพนทรายรุ่นแรกที่ย้ายรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในเขตของตน และเป็นแกนนำหญิงที่มีบทบาทมากมาตั้งแต่เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามสมัชชาคนจน พ.ศ.2539-ปัจจุบัน

* ทั้ง 4 หมู่บ้าน ตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกับ อ.ราชสีไศล จ.ศรีสะเกษ

สอยประโยชน์ร่วมกันและพื้นที่ป่าอนุรักษ์³⁶ ในช่วงเวลานี้เองที่ชาวบ้าน อ.โพนทราย ร่วมมือกับมูลนิธิ GRID จัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรป่าทาม อาทิ การจัดกิจกรรมปลูกป่า หรือการช่วยกันขับไล่ผู้ทำสัมปทานทรายที่เข้ามาดูดทรายบริเวณป่าอนุรักษ์ เป็นต้น จะเห็นว่าชาวโพนทรายมีจิตสำนึกในการหวงแหนและอนุรักษ์ป่าทามแต่เดิมอยู่แล้ว ดังนั้น การประสานงานหาผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลในเขต อ.โพนทราย จึงดำเนินการได้อย่างไม่ยากลำบากนัก

ต่อมาการขยายเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบก็ได้ขยายออกไปสู่พื้นที่ อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ แต่การประสานงานกับชาวบ้านในเขต อ.รัตนบุรี ดำเนินไปยากลำบากกว่าการประสานงานในเขต อ.โพนทราย เนื่องจากพื้นที่ อ.รัตนบุรี ไม่มีองค์กรพัฒนาเอกชนดำเนินการอยู่ ดังนั้น กระบวนการประสานงานในเขต อ.รัตนบุรี จึงมีการดำเนินงานผ่าน 2 ช่องทาง คือ ผ่านทางชาวบ้าน กับผ่านทางนักพัฒนาเอกชน การประสานงานผ่านทางชาวบ้านมีลักษณะของการบอกเล่าปัญหาผ่านระบบเครือข่ายจากพื้นที่หนึ่งสู่พื้นที่หนึ่ง อย่างเช่น การติดต่อประสานผ่านชาวรัตนบุรีที่มีครอบครัวหรือทำงานอยู่ใน อ.โพนทราย และ อ.ราษีไศล โดยชาวบ้านกลุ่มนี้จะทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชาวรัตนบุรีในการเข้าร่วมกิจกรรมหรือเข้าร่วมประชุม เพื่อนำข้อมูลไปบอกเล่าให้ญาติพี่น้องของตนฟัง³⁷ ส่วนช่องทางที่สองก็คือ การประสานงานผ่านนักพัฒนาเอกชน โดยนักพัฒนาเอกชนได้เดินทางเข้าไปในพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจกับชาวบ้าน ซึ่งกระบวนการทำงานของนักพัฒนาเอกชนส่วนหนึ่งก็คือการขอความช่วยเหลือจากเครือข่ายนักพัฒนาเอกชนด้วยกันให้เข้ามาช่วยเก็บข้อมูลและทำความเข้าใจกับชาวบ้าน

จะเห็นว่าการเรียนรู้ของชาวบ้านเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเองมีพัฒนาการมาตั้งแต่ปี 2535 จนกระทั่งก้าวเข้าสู่กระบวนการปฏิสัมพันธ์กับพันธมิตรที่เป็นผู้ประสบปัญหาเดียวกันในช่วงปี 2536-2538 การรวบรวมพันธมิตรในช่วงนี้ก่อให้เกิดการรวมตัวเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลใน 3 พื้นที่ คือ ชาวบ้านในเขต อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ อ.โพนทราย จ.ร้อยเอ็ด และ อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ ซึ่งชาวบ้านที่มาวมกลุ่มกันในช่วงเวลานี้ได้ขนานนามตนเองว่าเป็น “คณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล” (คอปม.)

³⁶ นาฎทยา วัจน้อย และคนอื่นๆ, “การจัดกระบวนการเรียนรู้การฟื้นฟูผืนป่าบ้านและอาหารพื้นเมือง: กรณีบ้านเหล่าข้าว และโรงเรียนยางคำวิทยา ตำบลยางคำ อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด,” เอกสารรายงานความก้าวหน้าโครงการวิจัย ครั้งที่ 1 เสนอต่อ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, หน้า 55-56.

³⁷ สัมภาษณ์ ทรัพย์ เพิ่มผล, แกนนำใหญ่, 22 ตุลาคม 2552. พ่อทรัพย์เป็นชาวบ้านอำเภอรัตนบุรีที่ออกรวบรวมชาวบ้านในเขตของตน พ่อทรัพย์ถือเป็นอีกหนึ่งแกนนำคนสำคัญที่ร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการมาตั้งแต่ยุคแรกๆ จนถึงปัจจุบัน

โดยกิจกรรมที่ทำร่วมกันในครั้งนั้นนอกจากจะมีชาวบ้านผู้ประสบปัญหาเป็นตัวแสดงหลักแล้ว ก็ปฏิเสธไม่ได้เลยว่านักพัฒนาเอกชนก็เป็นพันธมิตรอีกกลุ่มที่มีบทบาทมากไม่แพ้กัน โดยเฉพาะบทบาทในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ร่วมกับพันธมิตรกลุ่มอื่นๆ อีกหลายกลุ่ม อาทิ พันมิตรที่เป็นกลุ่มคนที่ประสบปัญหาใกล้เคียงกัน และพันธมิตรที่คอยให้การสนับสนุนการเคลื่อนไหว เป็นต้น

การปฏิสัมพันธ์ร่วมกับพันธมิตรที่เป็นผู้ประสบปัญหาใกล้เคียงกัน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ได้รับการหยิบยื่นจากเครือข่ายนักพัฒนาเอกชน โดยการพาชาวบ้านออกไปศึกษาดูงาน ไปหาประสบการณ์ร่วมกับขบวนการภาคประชาชนอื่นๆ โดยเฉพาะขบวนการชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อน ซึ่งในขณะนั้นชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล และเขื่อนสิรินธร จ.อุบลราชธานี ก็กำลังรวมกลุ่มกันเคลื่อนไหวในพื้นที่ของตนเองอยู่ และการที่ชาวบ้านได้มีโอกาสไปพบปะและร่วมชุมนุมกับกรณีปัญหาที่ใกล้เคียงกันส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจในสิ่งที่ตนเองทำมากขึ้น เกิดกำลังใจอันเกิดจากการได้พบปะพูดคุยกับคนหัวอกเดียวกันซึ่งก็คือผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากโครงการของรัฐเช่นเดียวกับตน

ส่วนกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับพันธมิตรที่คอยให้การสนับสนุนการเคลื่อนไหว เป็นการปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และร่วมกันหาช่องทางให้ชาวบ้านมีอำนาจในการต่อรองกับรัฐ กระบวนการปฏิสัมพันธ์รูปแบบนี้ได้เกิดขึ้นทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการ อย่างเช่น การเปิดอภิปรายทางวิชาการ การประชุม การสัมมนา และในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ อย่างเช่น การที่พันธมิตรเดินทางมาพบปะพูดคุยกับชาวบ้านในพื้นที่ การมาให้กำลังใจ การมาร่วมชุมนุมด้วย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ส่วนดีที่สุดจากการปฏิสัมพันธ์กับพันธมิตรกลุ่มนี้ก็คือ การที่ชาวบ้านได้รับองค์ความรู้ใหม่ๆ โดยเฉพาะองค์ความรู้ทางวิชาการด้านกฎหมายและรัฐศาสตร์ ที่เป็นประโยชน์อย่างมากต่อการเคลื่อนไหวต่อสู้ทางการเมือง ทำให้ชาวบ้านมั่นใจว่าพวกเขามี “สิทธิ” ตามกฎหมายที่จะร้องขอต่อรัฐหากโครงการของรัฐเข้ามากกระทบต่อวิถีชีวิตของพวกเขา ความมั่นใจดังกล่าวได้ปลดปล่อยความกลัวของชาวบ้าน และทำให้พวกเขากล้าที่จะรังสรรค์วัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ให้กับชุมชนท้องถิ่นของพวกเขาเอง

กล่าวได้ว่า อิทธิพลจากนักพัฒนาเอกชนมีส่วนสำคัญต่อการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศล ประการแรก นักพัฒนาเอกชนถือเป็นกลไกสำคัญที่เข้าไปเปลี่ยนแปลงสามัญสำนึกทางอำนาจแบบเดิมที่ครอบงำชาวบ้านอยู่ โดยเฉพาะความเข้าใจในเรื่องสัมพันธ์ภาพทางอำนาจแบบแนวดิ่งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ประการต่อมา นักพัฒนาเอกชนมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน ซึ่งก็คือกระบวนการเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาในชุมชนท้องถิ่นของตน โดยนักพัฒนาเอกชนมีบทบาทในการ

ดึงเอาศักยภาพของชาวบ้านออกมาเพื่อให้พวกเขาได้ตระหนักถึงศักยภาพที่ตนเองมี นอกจากนี้ นักพัฒนาเอกชนยังเชื่อมโยงและช่วยสร้างกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับพันธมิตร กลุ่มต่างๆ อีกด้วย

2.1.3 การที่รัฐเพิกเฉยต่อการแก้ไขปัญหา

การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านจะไม่ยืดเยื้อและดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน หากรัฐให้ความสำคัญกับปัญหาที่ชาวบ้านต้องประสบตั้งแต่ที่พวกเขาได้เริ่มต้นร้องขอต่อรัฐให้ช่วยแก้ไข ปัญหาในเบื้องต้น กล่าวได้ว่าการเพิกเฉยต่อปัญหาของภาครัฐในช่วงปี 2535-2538 และการตอบโต้ด้วยการปลุกกระแสกลุ่มต่อต้านยิ่งทำให้ปัญหากรณีเขื่อนราษีไศลบานปลายมากยิ่งขึ้น ซึ่งปฏิกิริยาของรัฐเช่นนี้ได้สะท้อนถึงความไม่จริงใจที่จะแก้ไขปัญหา อีกทั้งยังกั้นชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวให้กลายเป็น “คนอื่น” ที่แปลกแยกออกจากสังคมชุมชนท้องถิ่น

กระบวนการที่ทำให้ชาวบ้านที่ออกมาพิทักษ์สิทธิของตนกลายเป็น “คนอื่น” ในชุมชน คือ การที่รัฐได้ปลุกกระแสต่อต้านชาวบ้านกลุ่มนี้ โดยพุ่งประเด็นไปที่บทบาทของนักพัฒนาเอกชนและประเด็นข้อเรียกร้องที่ผิดกฎหมาย กล่าวคือ ด้วยบทบาทของนักพัฒนาเอกชนที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงตัวตนและสามัญสำนึกของชาวบ้าน จึงส่งผลให้รัฐเพ่งเล็งพันธมิตรกลุ่มนี้อย่างไม่ไว้วางใจนัก ซึ่งประวัติศาสตร์การเมืองในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ.2511-2530) ยังคงมีอิทธิพลต่อการมองปรากฏการณ์การรวมกลุ่มทางการเมืองของรัฐไทย ที่ยังคงผูกติดอยู่กับแนวคิดเดิมที่มองว่าการรวมกลุ่มทางการเมืองภาคประชาชนนั้นเป็นการต่อสู้ทางชนชั้น ที่มีการล้มอำนาจรัฐและระบอบการปกครองเป็นเป้าหมายสำคัญ ดังนั้น บทบาทของนักพัฒนาเอกชนจึงเหมือนกระจกสะท้อนภาพนักศึกษา/ปัญญาชนเดือนตุลาที่ทยอยเข้าสู่สังคมชนบทในช่วงทศวรรษ 2520 และหนีเข้าป่าเพื่อร่วมต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย อีกทั้งรากฐานทางความคิดของนักพัฒนาเอกชนส่วนหนึ่งก็พัฒนามาจากรากฐานความคิดของนักศึกษาปัญญาชนเดือนตุลานี้ด้วย จึงทำให้รัฐเกิดอาการเหมารวมพร้อมๆ กับสร้างกระแสว่าคนกลุ่มนี้เป็น “คอมมิวนิสต์” ที่มาปลุกระดมให้ชาวบ้านกระด้างกระเดื่องต่อรัฐ ในขณะที่การทำงานของนักพัฒนาเอกชนในปัจจุบันมีลักษณะการทำงานแบบเครือข่ายและมีการปฏิสัมพันธ์ทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนในต่างประเทศ แต่ทัศนคติของข้าราชการในพื้นที่ที่มีต่อคนกลุ่มนี้ก็ยังไม่แตกต่างจากเดิมมากนักโดยมองว่าเป็นกลุ่มคนที่รับเงินจากต่างชาติเพื่อพาชาวบ้านเดินขบวน³⁸

³⁸ สัมภาษณ์ ปลัดอำเภอราษีไศล, 18 สิงหาคม 2552. ปลัดอำเภอนี้เป็นข้าราชการที่ทำงานอยู่ในพื้นที่ราษีไศลมาตั้งแต่มีการดำเนินโครงการเขื่อนราษีไศล โดยเป็นข้าราชการท่านหนึ่งที่มีส่วนในกระบวนการแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้านเมื่อครั้งมีมติคณะรัฐมนตรีออกมาให้ดำเนินการพิสูจน์ข้อเท็จจริงและจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล

อย่างไรก็ตาม การที่รัฐปลุกกระแสคอมมิวนิสต์ขึ้นมาเป็นเพียงการปลุกกระแสให้เกิดการต่อต้านการรวมกลุ่มทางการเมืองของชาวบ้านเท่านั้น อีกทั้งยังหวังจะปราบชาวบ้านที่เอาใจออกห่างจากรัฐแล้วไปเห็นดีเห็นงามกับนักพัฒนาเอกชนมากกว่า ทั้งนี้เป็นไปได้ว่ามีองค์ประกอบหลายปัจจัยที่ทำให้รัฐไม่พึงใจการรวมกลุ่มทางการเมืองของภาคประชาชนนัก กล่าวคือ หนึ่ง การที่ชาวบ้านลุกขึ้นมาต่อต้านโครงการเขื่อนราษีไศล อาจจะเป็นตัวอย่างให้แก่ชาวบ้านในพื้นที่อื่นที่ได้รับการพัฒนาตามโครงการโขง-ชี-มูล ลุกขึ้นมาคัดค้านต่อต้านโครงการด้วย สอง ภาพการประท้วงของชาวบ้านได้สะท้อนความไร้เสถียรภาพทางการเมืองของรัฐบาล ดังนั้น รัฐบาลส่วนใหญ่มักจะมีคำสั่งลงสู่ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องหรือนักการเมืองในท้องถิ่นให้ทำการห้ามปรามไม่ให้ประชาชนรวมกลุ่มทางการเมืองและเดินขบวนประท้วงโดยเฉพาะการเข้าไปเคลื่อนไหวในกรุงเทพมหานคร นอกเสียจากว่าขบวนการหรือมีอบนั้นทางฝ่ายการเมืองจะเป็นผู้จัดหามาเองอย่าง “มีอบเชลียร์” เป็นต้น สาม แนวคิดขององค์กรพัฒนาเอกชนสาย “ชุมชนนิยม” มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การลดอำนาจรัฐแล้วเพิ่มอำนาจให้กับชุมชนท้องถิ่น ดังนั้น หากชาวบ้านได้รับอิทธิพลจากแนวคิดดังกล่าวพวกเขาอาจจะตั้งตัวเป็นปฏิปักษ์กับรัฐและออกมาต่อต้านอำนาจรัฐมากขึ้นก็เป็นได้

จากเหตุปัจจัยที่กล่าวมานี้ได้สะท้อนการมองปัญหาของรัฐที่มองว่าชาวบ้านไม่มีศักยภาพพอที่จะออกมาต่อสู้เองตามลำพังวันแต่จะได้รับการปลุกกระดมจากคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง อีกทั้งความเชื่อแบบนี่ยังทำให้การตีความปัญหาของรัฐผิดเพี้ยนไป โดยมองว่าการรวมตัวหรือการรวมกลุ่มทางการเมืองของชาวบ้านเป็นปัญหา มากกว่าจะมองทะลุให้เห็นถึงรากเหง้าปัญหาที่ดำรงอยู่จริงในชุมชนที่ว่าโครงการของรัฐได้เข้าไปกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน และยังไปกว่านั้นพฤติกรรมของรัฐยังสะท้อนให้เห็นถึงความหวาดหวั่นพรันพริ้งว่าอำนาจของตนจะถูกลดทอนเสียจนไม่สามารถควบคุมหรือกดทับอำนาจของประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองได้อีก

การมองปัญหาของรัฐในลักษณะนี้เองที่ทำให้กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน พร้อมกับส่วนราชการในพื้นที่พยายามต่อต้านการรวมกลุ่มทางการเมืองของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลทุกวิถีทาง ซึ่งเริ่มต้นด้วยการกีดกันชาวบ้านที่มีท่าทีกระด้างกระเดื่องออกไปเป็น “คนอื่น” ของสังคมท้องถิ่น กระบวนการดังกล่าวได้รับความร่วมมือจากเหล่ากำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน ที่นำข่าวสารจากทางราชการไปบอกต่อลูกบ้านให้ห้ามปรามญาติพี่น้องของตนไม่ให้เข้าร่วมเคลื่อนไหว ด้วยให้เหตุผลที่ทำให้ประชาชนตัวเล็กตัวน้อยจะต้องสะพรึงกลัวว่าขอเรียกร้องของกลุ่มคอปม. นั้นผิดกฎหมาย ซึ่งกระบวนการดังกล่าวก็ได้ผลในระดับหนึ่งเมื่อมีชาวบ้านเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวทางการเมือง

อย่างที่กล่าวไปแล้วว่าผลกระทบจากโครงการเขื่อนราชบุรีได้ส่งผลให้ชาวบ้านได้ออกมาเรียกร้องขอเงินค่าเช่าจากรัฐในเวลาต่อมา ซึ่งเป็นข้อเรียกร้องที่สุ่มเสี่ยงต่อกฎหมาย เนื่องจากที่ดินที่ชาวบ้านนำไปเรียกร้องนั้นเป็นที่สาธารณประโยชน์ แต่อย่างไรก็ตาม การเรียกร้องขอค่าเช่าชดเชยก็ไม่ใช้ประเด็นข้อเรียกร้องแรกของชาวบ้าน เพราะข้อเรียกร้องแรกเริ่มนั้นชาวบ้านมีความพยายามที่จะประนีประนอมกับรัฐก่อน โดยยื่นข้อเสนอว่าให้รัฐลดระดับน้ำในเขื่อนลงเพื่อให้ชาวบ้านได้เก็บเกี่ยวผลผลิตจนเสร็จสิ้นฤดูกาลผลิต และเพื่อให้การดำเนินโครงการของรัฐมีประสิทธิภาพสูงสุดก็ขอให้ชาวบ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้วย อย่างเช่น การเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดระดับน้ำของเขื่อน และร่วมหามาตรการในการลดผลกระทบต่างๆ แต่ข้อเรียกร้องเหล่านี้กลับไม่ได้รับการตอบสนองใดๆ จากภาครัฐ นอกจากจะผัดผ่อนประวิงเวลาให้ชาวบ้านออกไปรวบรวมรายชื่อชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบมาให้ครบเสียก่อน ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อชาวบ้านยกระดับข้อเรียกร้องเป็นการเรียกร้องขอค่าเช่าชดเชย รัฐกลับตอบโต้โดยการจัดมีอบมาชนมีอบในทุกพื้นที่ที่ชาวบ้านกลุ่ม คอปม. มีกิจกรรมที่เป็นการแสดงออกทางการเมือง

กล่าวได้ว่า ท่าทีที่เพิกเฉยของภาครัฐได้เป็นหนึ่งเงื่อนไขที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความคับแค้นใจ เพราะนอกจากรัฐจะไม่ช่วยแก้ปัญหาใดๆ ยังตอกย้ำปัญหาของพวกเขาด้วยการปลูกกระแสมวลชนขึ้นมาต่อต้าน ทำให้การต่อสู้เรียกร้องขอความเป็นธรรมของพวกเขาต้องดำเนินไปอย่างยากลำบากมากขึ้น ทั้งนี้สาเหตุของปัญหาเกิดจากการมองปัญหาที่ผิดพลาดของภาครัฐ ที่มองว่าการรวมกลุ่มทางการเมืองของชาวบ้านนั้นเป็นปัญหาที่รัฐจะต้องเร่งดำเนินการยับยั้ง โดยที่ไม่ได้มองว่าเหตุใดหรืออะไรที่เป็นเหตุปัจจัยทำให้ชาวบ้านต้องออกมารวมกลุ่มทางการเมือง

2.2 การฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิม

การที่ชาวบ้านมีแนวคิดที่จะขัดขืนต่ออำนาจรัฐ มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากความคับแค้นใจที่ต้องสูญเสียที่ดินทำกินในป่าทามและการที่รัฐเพิกเฉยต่อการแก้ไขปัญหา ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านก็ได้มีโอกาสคลุกคลีกับนักพัฒนาเอกชน จนส่งผลให้สามัญสำนึกทางอำนาจแบบเดิมของพวกเขาเปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านได้เรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเอง อีกทั้งยังมีโอกาสได้ปฏิสัมพันธ์กับพันธมิตรหลายกลุ่ม ซึ่งกระบวนการเรียนรู้และโอกาสที่เอื้ออำนวยเหล่านี้ได้ส่งผลให้ชาวบ้านได้ตระหนักรู้ใน “สิทธิ” ของตนเองในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่งและเป็นพลเมืองในรัฐประชาธิปไตย

สิ่งที่ดูจะเป็นปัญหาใหญ่ที่ครอบงำให้ชาวบ้านมีสำนึกว่าพวกเขาจะต้องสยบยอมต่ออำนาจรัฐ ก็คือ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมที่หลงหลักปักฐานอยู่ในชุมชนท้องถิ่น ซึ่ง “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิม” ที่จะกล่าวถึงในลำดับต่อไปนี้ หมายถึง แบบแผนทางการเมือง

ที่ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในชุมชนท้องถิ่น ที่ไปลดทอนอำนาจหรือกด/ปิดทับอำนาจของชาวบ้าน ในชุมชนให้กลายเป็นประชาชนที่ไร้ซึ่งอำนาจ โดยวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมได้ไปสกัดกั้นความสามารถในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติของชาวบ้านซึ่งถือเป็นขีดจำกัดในการเข้าถึงพื้นที่ทางการเมือง นอกจากนี้ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมยังสร้างมายาคติเรื่องสัมพันธภาพทางอำนาจแบบแนวตั้งระหว่างรัฐกับประชาชน ที่ไปหล่อหลอมสามัญสำนึกทางอำนาจของชาวบ้านให้ตระหนักถึงอำนาจและตำแหน่งแห่งที่ของตนในทางการเมืองผิดเพี้ยนไป

2.2.1 การฉีกตัวออกจากมายาคติเรื่องสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน

จากที่กล่าวมาว่าสัมพันธภาพทางอำนาจคือ “มายาคติ” นั้นหมายความว่าสัมพันธภาพทางอำนาจที่ดำรงอยู่ในวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมได้ไปบ่มเพาะความเชื่อความเข้าใจของผู้คนในเรื่องของอำนาจจนยากที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น แต่ในขณะเดียวกันสัมพันธภาพทางอำนาจกลับไม่ใช่สิ่งที่คงทนถาวรเสมอไปและสามารถเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ตามกระบวนการพัฒนาทางการเมืองการปกครองในสังคม/การเมืองนั้น

หากพิจารณาจะพบว่ามายาคติเรื่องสัมพันธภาพทางอำนาจถือเป็นมรดกตกทอดจากวัฒนธรรมทางการเมืองดั้งเดิม และยังคงหลงเหลืออยู่ในสามัญสำนึกของคนบางกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มคนตัวเล็กตัวน้อยที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง หากย้อนกลับไปพิจารณาประวัติศาสตร์ชาติไทยในอดีตที่มีการลำดับชั้นทางสังคมตามระบบศักดินา มีการแบ่งชนชั้นผู้คนตามกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่นาทำให้เกิดเป็นระบบชนชั้นทางสังคม คือ ชนชั้นสูง ไพร่ และทาส ซึ่งชนชั้นไพร่และทาสคือชนชั้นที่ถูกควบคุม/บังคับให้ทำงานรับใช้และเสียภาษีให้แก่ชนชั้นสูง ซึ่งในอดีตมีวิธีการสำคัญอย่างหนึ่งในการควบคุมไพร่ นั่นคือ การสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อครอบงำความคิดของไพร่ให้ยอมรับฐานะอันต่ำต้อยและเสียเปรียบของตนว่าเป็นเรื่องของบุญกรรมที่ทำไว้ในอดีต ไพร่ต้องเจียมตัว รู้จักที่ต่ำที่สูง และไม่คิดสงสัยหรือตั้งร้นต่อผู้ใด³⁹ มรดกตกทอดทางวัฒนธรรมส่งผลให้ชาวบ้านมีวิถีแบบไพร่ฟ้าและเป็นเพียงผู้รอคอยคำสั่งจากชนชั้นผู้ปกครองแล้วทำตามเท่านั้น ในขณะเดียวกันภาครัฐก็ไม่เคยสลายมายาคติทางวัฒนธรรมดังกล่าวแม้ระบบสังคม/การเมืองจะเปลี่ยนแปลงเป็นประเทศเสรีประชาธิปไตยแล้วก็ตาม

³⁹ พรภิรมย์ เขียมธรรม, “ไพร่ในสมัยอยุธยา,” หน้า 47-68 และ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “ระบบศักดินา,” ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มนะรังสรรค์, บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 69-87, อ้างถึงใน ธเนศวร เจริญเมือง, “100 ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ.2440-2540,” (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2548), หน้า 81.

สำหรับแนวคิดที่จะแข่งขันต่ออำนาจรัฐของชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้ก่อตัวขึ้นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงสามัญสำนึกทางอำนาจของพวกเขา จากสามัญสำนึกทางอำนาจที่มองตนเองว่าเป็นเพียง “ผู้น้อย” และมองบุคลากรขององค์กรภาครัฐในฐานะ “ผู้เป็นเจ้าเป็นนาย” ก็ค่อยๆ แปรเปลี่ยนไปเป็นพลเมืองที่ตระหนักในสิทธิของตนว่าอยู่ในฐานะที่ควรจะได้รับ การบำบัดทุกข์บำรุงสุขและได้รับการบริการจากภาครัฐ ภายใต้ความเข้าใจในเรื่องสัมพันธภาพทางอำนาจแบบใหม่ที่ว่า “รัฐต้องรับใช้ประชาชน”⁴⁰

อุปสรรคประการหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านถูกครอบงำด้วยมายาคติเรื่องสัมพันธภาพทางอำนาจแบบแนวตั้งระหว่างรัฐกับประชาชน คือ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความรู้ที่น้อยโดยเฉพาะการไม่รู้ข้อกฎหมายจึงทำให้พวกเขาไม่กล้าที่จะแสดงความคิดเห็นหรือทักท้วงเจ้าหน้าที่รัฐ⁴¹ มายาคติดังกล่าวได้สร้างความหวาดหวั่นหวาดกลัวให้ชาวบ้านเมื่อต้องไปติดต่อประสานงานกับทางราชการ อุปสรรคนี้เองที่ทำให้นักพัฒนาเอกชนพยายามจะแก้ไขปัญหานี้ โดยเริ่มต้นจากการให้ชาวบ้านแสดงศักยภาพของตนเองออกมาด้วยการ “พูด” ในประเด็นปัญหาที่พวกเขาประสบอยู่

“...เมื่อก่อนนี้เห็นเจ้านายแล้วกลัว แต่ตอนนี้อย่าหว่านว่าคุยเลย
ไม่รู้จะไปกลัวอีกทำไม...”⁴²

“...มันปลูกฝังมาตั้งแต่เด็กดำบรพพ์ ปลูกฝังมาให้ประชาชน
กลัวเจ้ากลัวนาย ให้อยู่เฉยๆ อย่าพูด เขาจะทำอะไรก็ช่างเขา มันปลูกฝังมา
อย่างนั้น...”⁴³

⁴⁰ สัมภาษณ์ สิงห์ กลีบบัว, แกนนนำอาวุโส, 21 ตุลาคม 2552. พ่อสิงห์เป็นชาวบ้านอำเภอราษีไศลรุ่นแรกๆที่ออกรวมรวมรายชื่อผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลตั้งแต่ พ.ศ.2535 และเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้มีโอกาสคลุกคลีกับนักพัฒนาเอกชนในช่วงเวลานั้น และ สัมภาษณ์ ผา กองธรรม, แกนนนำใหญ่, 11 กรกฎาคม 2552. แม่ผาเป็นชาวบ้านอำเภอโพธิ์ทรายรุ่นแรกๆที่ออกรวมรวมรายชื่อชาวบ้านในเขตของตน และเป็นแกนนำหญิงที่มีบทบาทมากมาตั้งแต่เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามสมาชิกคนจน พ.ศ. 2539-ปัจจุบัน

⁴¹ สัมภาษณ์ สิงห์ กลีบบัว, แกนนนำอาวุโส, 21 ตุลาคม 2552. พ่อสิงห์เป็นชาวบ้านอำเภอราษีไศลรุ่นแรกๆที่ออกรวมรวมรายชื่อผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลตั้งแต่ พ.ศ.2535 และเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้มีโอกาสคลุกคลีกับนักพัฒนาเอกชนในช่วงเวลานั้น

⁴² สัมภาษณ์ สุข จันทร์, แกนนนำกลุ่มชวนา 2,000, 1 สิงหาคม 2552. พ่อสุขเป็นชาวบ้านอีกคนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลและยังไม่ได้รับค่าชดเชยในขณะที่กำลังให้สัมภาษณ์ โดยในอดีตพ่อสุขเคยเข้าร่วมกับขบวนการต่อต้านที่ออกมาคัดค้านการจ่ายเงินให้ชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ปัจจุบันเป็นแกนนำกลุ่มชวนา 2,000 ซึ่งหันมาร่วมมือกับกลุ่มสมาชิกคนจนในการเคลื่อนไหวเมื่อปี 2552

จะเห็นว่าชาวบ้านได้ตอบโต้มายาคติเรื่องสัมพันธภาพทางอำนาจโดยการการฉีกตัวออกจากมายาคติอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าว ซึ่งถือว่าการสลายมายาคติในสามัญสำนึกของตนเอง ในขณะที่เดียวกันก็บ่มเพาะสามัญสำนึกใหม่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนจนพัฒนามาเป็นแนวคิดการพึ่งตนเองโดยพยายามจะลดการพึ่งพารัฐให้มากที่สุด จากกระบวนการเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาในชุมชนของตน ได้ส่งเสริมบทบาทของชาวบ้านให้มีความเป็นพลเมืองมากยิ่งขึ้น จนกระทั่งสามัญสำนึกของชาวบ้านได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ “สามัญสำนึกแบบพลเมือง” ด้วย

2.2.2 การฉีกตัวออกจากขีดจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ

ในอีกแง่หนึ่งวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมก็ได้สร้างแบบแผนและธรรมเนียมปฏิบัติทางการเมืองบางอย่างให้กับสังคมชนบท โดยเฉพาะธรรมเนียมปฏิบัติที่ไปสร้างขีดจำกัดหรือกีดกันความสามารถในการเข้าถึงระบบการเมืองของชาวบ้าน กล่าวได้ว่า ขีดจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติของชาวบ้านสามารถอธิบายได้ 2 แง่มุม

ประการแรก ขีดจำกัดในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมือง พบว่ากิจกรรมที่ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมืองมากที่สุดก็คือ “การเลือกตั้ง” ดังนั้น การไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งจึงเป็นการแสดงออกทางการเมืองที่ชอบธรรมที่สุดที่ระบบการเมืองปกติได้เปิดช่องทางเอาไว้ให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง และนอกจากการไปเลือกตั้งแล้วระบบการเมืองปกติยังเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบายด้วย แต่เป็นการเปิดโอกาสให้เข้าไปมีส่วนร่วมอย่างมีข้อจำกัด อย่างกรณีโครงการเขื่อนราษีไศล ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการก่อให้เกิดโครงการนี้ขึ้นมา นั่นหมายความว่ารัฐไม่ได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ด้วยเหตุนี้ กระบวนการทางนโยบายจึงเริ่มต้นจากรัฐและจบลงที่รัฐ ชาวบ้านจึงอยู่ในฐานะผู้รับนโยบายจากรัฐโดยที่ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ขั้นตอนทางนโยบายที่รัฐจัดขึ้นโดยมีชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมเป็นเพียงการขอความร่วมมือจากชาวบ้านเพื่อให้นโยบายสามารถดำเนินไปอย่างราบรื่นชอบธรรม เท่านั้น

ขีดจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติของชาวบ้านประการต่อมา สืบเนื่องมาจากการที่ชุมชนท้องถิ่นมีระบบความสัมพันธ์ใกล้ชิดอยู่กับระบบราชการ ซึ่งเป็นหน่วยการ

⁴³ สัมภาษณ์ ผา ทองธรรม, แกนนำใหญ่, 11 กรกฎาคม 2552. แม้ผาเป็นชาวบ้านอำเภอโพธิ์ทองรายุ่นแรกที่ออกรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในเขตของตน และเป็นแกนนำหญิงที่มีบทบาทมากมาตั้งแต่เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามสมัชชาคนจน พ.ศ.2539-ปัจจุบัน

ปกครองที่ใกล้ชิดและมีอิทธิพลในชุมชนท้องถิ่นไทยมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จะเห็นว่าระบบราชการแทรกตัวเข้ามาในชุมชนท้องถิ่นพร้อมๆ กับการเกิดขึ้นของรัฐไทย ระบบราชการถือเป็นสัญลักษณ์ทางอำนาจของการปกครองจากส่วนกลางที่ไม่อาจดูแลควบคุมชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลได้อย่างทั่วถึง จึงมีการส่งตัวแทนจากส่วนกลางลงไปควบคุมการเก็บภาษีเก็บส่วยในชุมชนท้องถิ่น มีการแต่งตั้งตัวแทนในชุมชนที่อ่านออกเขียนได้และเป็นที่ยอมรับนับหน้าถือตาเพื่อเป็นตัวแทนประสานงานกับทางราชการ คือ กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน บทบาทของกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านจึงเหมือนบุคคลที่ต้องสวมหมวกสองใบ คือ เป็นทั้งตัวแทนฝ่ายราชการในขณะเดียวกันก็เป็นตัวแทนชาวบ้านในชุมชนด้วย

แม้ว่าชาวบ้านจะมีกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านเป็นด่านแรกในการติดต่อสื่อสารกับฝ่ายราชการหรือเป็นผู้ประสานประโยชน์ให้ระหว่างชาวบ้านและรัฐ แต่ในเวลาต่อมาบทบาทของกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านกลับมีลักษณะของการเป็นตัวแทนฝ่ายราชการมากขึ้น ความสัมพันธ์ที่แนบแน่นนี้ยิ่งสะท้อนว่าระบบราชการได้เข้ามามีอิทธิพลต่อผู้คนในชุมชนแทบทุกอณูและสามารถกำกับควบคุมชุมชนท้องถิ่นได้แบบฝังราก จะเห็นว่าแม้แต่การเมืองระดับชาติยังต้องพึ่งพาบรรดากำนัน/ผู้ใหญ่บ้านให้เป็นหัวคะแนนโดยการประสานจากฝ่ายราชการ⁴⁴ หรืออย่างกรณีเขื่อนราษีไศล ก็ให้เห็นระบบความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างฝ่ายราชการกับกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน จนส่งผลให้เกิดการรวบรวมมวลชนขึ้นมาต่อต้านกลุ่ม คอปม. ทั้งๆ ที่ทุกฝ่ายต่างก็เป็นคนในชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นระบบความสัมพันธ์ที่บ่งบอกถึงการเคารพเชื่อฟัง ความไว้เนื้อเชื่อใจ ระหว่างกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านกับชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชน

ดังนั้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ชาวบ้านจะรู้สึกคุ้นชินกับการฝากความหวังไว้กับฝ่ายราชการในท้องที่หากเกิดปัญหาขึ้นในชุมชนท้องถิ่น เมื่อมีความใกล้ชิดที่แนบแน่นกับฝ่ายราชการผนวกกับสามัญสำนึกทางอำนาจแบบเวดดิ้งที่กล่อมเกล่าผู้คนในชุมชนมาช้านาน และความขลาดกลัวที่จะปฏิสัมพันธ์กับผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า จึงทำให้ระบบราชการกลายเป็นกำแพงขวางกั้นความสามารถในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติของชาวบ้าน

ข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกตินี้เองที่ทำให้การแก้ไขปัญหามาให้ชาวบ้านกลุ่ม คอปม. (พ.ศ.2535-2538) ไม่คืบหน้าและไม่เห็นการเปลี่ยนแปลง อีกนัยหนึ่งกลไกทางราชการก็มีขีดจำกัดในตัวมันเองเช่นกัน คือ ไม่สามารถแก้ไขปัญหาก็หากไม่มีระเบียบทางราชการหรือกฎหมายมารองรับ ดังนั้น เพื่อให้การแก้ไขปัญหาดำเนินต่อไปได้ชาวบ้านกลุ่ม คอปม.

⁴⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ราชอาณาจักรบ้าน ชนชั้นกลางสร้างเมือง (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), หน้า 48-52.

จึงต้องฉีกตัวออกจากขีดจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติแบบที่เป็นอยู่ ซึ่งการฉีกตัวได้ก่อร่างให้เห็นเป็นขบวนการทางสังคมซึ่งเป็นตัวแสดงนอกภาครัฐ อันเป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองที่เข้มข้นมากกว่าการไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง อีกทั้งยังมีใช้การเข้าไปมีส่วนร่วมโดยที่รัฐเป็นผู้เปิดโอกาสให้ แต่ชาวบ้านเป็นผู้เปิดโอกาสให้ตนเองเพื่อเข้าสู่ระบบการเมืองในระดับที่สูงขึ้น ในระดับที่หลุดพ้นจากการครอบงำของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมที่ฝังรากอยู่ในชุมชนท้องถิ่นขณะนั้น

3. การขัดขึ้น/ไม่เชื่อฟังรัฐ: ปฏิบัติการของขบวนการทางสังคม

การรวมตัวกันเรียกร้องในระดับพื้นที่ปัญหาของชาวบ้านกลุ่มคณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูน (คอปม.) ในช่วงแรกต้องประสบกับความล้มเหลว อันมีสาเหตุมาจากขีดจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติที่ทำให้พวกเขาขาดอำนาจที่จะไปต่อรอกับรัฐ กอปรกับชาวบ้านได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเองมาช่วงระยะเวลาหนึ่ง พร้อมกับการสลายมายาคติเรื่องสัมพันธภาพทางอำนาจในสามัญสำนึกของพวกเขา จึงทำให้ชาวบ้านกลุ่มคอปม. ได้ขยายบทบาทความเป็นพลเมืองไปเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการทางสังคม เพื่อสร้างฐานอำนาจทางการเมืองในการผลักดันประเด็นปัญหาโครงการเขื่อนราษีไศลเข้าสู่ระบบการเมืองในระดับที่สูงกว่าระบบราชการ และเพื่อเป็นการสร้างอำนาจในการต่อรอกทางการเมืองให้เพิ่มมากขึ้นด้วย

ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านกลุ่ม คอปม. จึงได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการสมัชชาคนจน ซึ่งถือเป็นขบวนการทางสังคมขนาดใหญ่ที่มีกรณีปัญหาต่างๆ มารวมตัวกันเคลื่อนไหวแบบเครือข่าย ชาวบ้านได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามสมัชชาคนจนในฐานะที่เป็นหนึ่งกรณีปัญหาของกลุ่มผู้ประสบปัญหาจากโครงการเขื่อน ซึ่งในลำดับต่อไปจะกล่าวถึงชาวบ้านกลุ่มนี้ภายใต้ชื่อใหม่ว่า “ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล” โดยที่ชาวบ้านได้ร่วมเคลื่อนไหวในนามสมัชชาคนจนมาตั้งแต่ พ.ศ.2539 จนถึงปัจจุบัน

การที่ชาวบ้านรวมตัวกันออกมาก่อการรวมหมู่ในนามสมัชชาคนจนมีลักษณะแตกต่างจากการรวมตัวกันในนาม คอปม. ตรงที่ หนึ่ง ไม่ได้อาศัยช่องทางการเมืองกระแสหลักเพื่อเข้าสู่ระบบการเมืองปกติหรือกระบวนการทางนโยบาย กล่าวคือ ไม่ได้อาศัยกระบวนการล็อบบี้การรวมเป็นกลุ่มผลประโยชน์/กลุ่มผลักดันเพื่อเข้าสู่กระบวนการทางการเมือง หรือแม้กระทั่งไม่คาดหวังจะพึ่งพากลไกทางราชการเพื่อเข้าสู่ระบบอีกต่อไป สอง การก่อการรวมหมู่ในนามสมัชชาคนจนต้องอาศัยการแสดงออกผ่านพื้นที่สาธารณะอย่างต่อเนื่องตามแผนยุทธศาสตร์และยุทธวิธี

การเคลื่อนไหว และ สาม องค์การการเคลื่อนไหวมีลักษณะเป็นการรวมตัวแบบเครือข่ายที่แสวงหาพันธมิตรแบบข้ามชนชั้น

การฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมแล้วผันตัวมาเคลื่อนไหวในรูปแบบขบวนการทางสังคม ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ว่าพวกเขาจะใช้วิธีการอย่างไรเพื่อเปิดช่องทางการเข้าสู่ระบบการเมืองและมีอำนาจในการต่อรองทางการเมืองมากกว่าที่เป็นอยู่ ซึ่งขบวนการตระหนักดีว่ายุทธวิธีการเคลื่อนไหวถือเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งที่จะนำความสำเร็จมาสู่ขบวนการ อย่างไรก็ตาม ในช่วง พ.ศ.2539-2540 เป็นช่วงเวลาที่บ้านประชาชนประสบความสำเร็จในการเคลื่อนไหวมากที่สุด และส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นต่อรูปแบบการเคลื่อนไหวแบบสันติวิธีที่พวกเขาใช้ในช่วงเวลานั้นเป็นอย่างมาก ทว่าในห้วงเวลาต่อมาชาวบ้านต้องประสบกับมรสุมнанันปีการ จนทำให้การเคลื่อนไหวต่อสู้อยู่ในช่วง พ.ศ.2542-2543 เกิดการผันแปรไปในทิศทางที่เข้มแข็ง/ทำทลายมากยิ่งขึ้น อันสืบเนื่องจากปัจจัยต่างๆ ดังต่อไปนี้

3.1 ปุ่มปัญหา “ประเด็นค่าชดเชย”

เนื่องจากปัญหาโครงการเขื่อนราษีไศลเป็นปัญหาเชิงนโยบาย อีกทั้งข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่ต้องการให้รัฐจ่ายเงินค่าชดเชยให้นั้นก็เป็ข้อเรียกร้องที่อยู่นอกเหนืออำนาจการตัดสินใจของฝ่ายราชการอันเป็นเหตุให้ชาวบ้านต้องดำเนินการเรียกร้องต่อรัฐบาลโดยตรง การเคลื่อนไหวของชาวบ้านหลังจากนั้นเป็นการพยายามผลักดันประเด็นปัญหาของกลุ่มตนเข้าสู่วาระการประชุมคณะรัฐมนตรี เพื่อให้ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบตามข้อเรียกร้องของพวกเขา ชาวบ้านได้เข้าร่วมกับกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีปัญหาอื่นๆ โดยการไปปักหลักชุมนุมที่หน้าทำเนียบรัฐบาลเป็นครั้งแรกช่วงวันที่ 26 มีนาคม - 23 เมษายน พ.ศ.2539 ในสมัยรัฐบาล บรรหาร ศิลปอาชา โดยมีข้อเรียกร้องประเด็นหลัก คือ การเรียกร้องให้รัฐจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลทุกกรณี และเรียกร้องให้รัฐเก็บกักน้ำในเขื่อนราษีไศลตามที่ระบุไว้ในโครงการฉบับแรกซึ่งเป็นระดับน้ำที่ไม่ท่วมพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม ดังนี้

(1) ให้โครงการเขื่อนราษีไศลชดเชยค่าเสียหาย และค่าเสียโอกาสในการทำประโยชน์ในป่าทาม คือ การทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ และการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่าทามเป็นเวลา 3 ปี (พ.ศ.2536-2538) ปีละ 38,000 บาท/ครอบครัว รวมเป็นเงินครอบครัวละ 114,000 บาท

(2) ให้โครงการเขื่อนราษีไศลจ่ายเงินค่าทดแทนที่ดินของราษฎรที่ก่อสร้างคันดินกั้นน้ำทับ และถูกขุดทำลายหน้าดินไร่ละ 50,000 บาท

(3) ให้โครงการเขื่อนราษีไศลรักษาสัญญาโดยการเก็บกักน้ำตามระดับที่กำหนดไว้ในโครงการฉบับแรก วันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2532 ซึ่งได้ตกลงกับชาวบ้านในพื้นที่ไว้ที่ระดับ 114.5 ม.รทก.

(4) ตามระดับการเก็บกักน้ำในข้อ (3) ถ้ายังมีพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามถูกน้ำท่วม ให้โครงการจ่ายเงินทดแทนดังนี้

(4.1) ที่ดินครอบครองและทำประโยชน์ของราษฎร ไร่ละ 50,000 บาท

(4.2) ค่าต้นไม้ คิดตามประโยชน์ที่จะได้รับในปัจจุบันและอายุที่จะเก็บผลผลิตได้

การประชุมมกคต้นที่หน้าทำเนียบรัฐบาลเป็นเวลาร่วมเดือนส่งผลให้ปัญหาของชาวบ้านถูกนำเข้าสู่กระบวนการเจรจาระหว่างรัฐบาลกับสมัชชาคนจน จนกระทั่งประเด็นปัญหาของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลถูกนำเสนอเข้าสู่วาระการประชุมคณะรัฐมนตรีซึ่งในเบื้องต้นมีความจำเป็นที่จะต้องผลักดันให้รัฐมีมาตรการจ่ายเงินค่าชดเชยให้กับชาวบ้านที่ครอบครองที่ดินโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์เสียก่อน ผลปรากฏว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านในช่วงนั้นได้นำไปสู่การมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 22 เมษายน พ.ศ.2539 ซึ่งเป็นมติที่บ่งชี้ถึงความสำเร็จในเบื้องต้นของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล โดยมีมติคณะรัฐมนตรีระบุไว้ว่าเห็นสมควรให้มีการจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านที่ได้รับการตรวจสอบแล้วว่าได้รับผลกระทบจากเขื่อนจริง และจ่ายให้ในทุกกรณีทั้งที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์ โดยนำมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ.2532 ที่ได้อนุมัติหลักการจ่ายเงินค่าชดเชยที่ดินให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยผู้ครอบครองที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ให้จ่ายในรูป “ค่าขนย้าย” มาอนุโลมใช้กับโครงการของกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานด้วย อีกทั้ง ยังมีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการระดับจังหวัดขึ้นมาตรวจสอบข้อเท็จจริง รวมทั้งแต่งตั้งคณะกรรมการกลางในการแก้ไขปัญหาที่มีอำนาจเต็มในการตัดสินใจ โดยให้มีตัวแทนชาวบ้านเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการด้วยในทุกระดับ

จะเห็นว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ในฐานะที่เป็นขบวนการทางสังคมที่ยึดหลักการต่อสู้แบบสันติวิธี ได้สร้างช่องทางเข้าสู่ระบบการเมืองปกติให้กับพวกเขาได้อย่างน่าพอใจ ผลจากการมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2539 สะท้อนให้เห็นถึงอำนาจในการต่อรองของชาวบ้านที่เพิ่มมากขึ้นจากที่อดีตไม่เคยได้รับการใส่ใจจากรัฐ และเป็นผลให้กระบวนการแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้านได้เริ่มต้นขึ้น หรือกล่าวได้ว่าเป็นการเปิดช่องทางให้กระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติของฝ่ายราชการสามารถดำเนินต่อไปได้ โดยมีมติคณะรัฐมนตรีเป็นเครื่องมือในการบังคับใช้ อีกทั้งการที่มีมติคณะรัฐมนตรีระบุให้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาตรวจสอบข้อเท็จจริงโดยมีตัวแทนชาวบ้านเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการด้วย ยัง

สะท้อนถึงการเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญหา ซึ่งถือเป็นการ พังทลายขีดจำกัดของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมที่เคยกดทับอำนาจของคนชนบทในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยที่พวกเขาได้เปลี่ยนแปลงบทบาทจากผู้ถูกรอคอยการแก้ไขปัญหา จากรัฐไปสู่ผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจและสามารถกำหนดทิศทางในการดำเนินนโยบายได้ เช่นเดียวกันกับรัฐ

เมื่อผลของมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 22 เมษายน พ.ศ.2539 ออกมาเช่นนั้น ชาวบ้าน พร้อมกับกลุ่มสมัชชาคนจนจึงได้ยุติการชุมนุมในวันที่ 23 เมษายน พ.ศ.2539 และในเวลาต่อมา กระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติของฝ่ายราชการก็เริ่มต้นขึ้น ทางภาครัฐได้มีการแต่งตั้ง คณะกรรมการกลาง คณะกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริงระดับจังหวัด และคณะอนุกรรมการ ตรวจสอบข้อเท็จจริงระดับอำเภอขึ้นมา มีกระบวนการปรึกษาหารือและหาข้อตกลงร่วมกัน ระหว่างข้าราชการกับตัวแทนชาวบ้านที่เข้าไปเป็นคณะกรรมการ โดยชาวบ้านได้เข้ามามีบทบาท ในการดำเนินนโยบายด้วย โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการกำหนดขั้นตอนการพิสูจน์สิทธิ์ที่ดินใน ป่าทาม ซึ่งตัวแทนชาวบ้านได้มีโอกาสเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาในที่ประชุมอันเป็นหนทางที่จะ สามารถให้ความเป็นธรรมแก่พวกเขาได้มากที่สุด อย่างเช่น การที่ตัวแทนชาวบ้านได้เสนอให้มีการ ระบายน้ำออกจากเขื่อนเพื่อทำการพิสูจน์สิทธิ์ภาคสนาม แต่ในตอนนั้นตัวแทนจากกรมพัฒนา กลับปฏิเสธแนวทางดังกล่าว และเสนอให้ใช้ภาพถ่ายทางอากาศที่ถ่ายไว้เมื่อปี 2531 ซึ่งถ่ายไว้ ก่อนการดำเนินโครงการซึ่งภาพถ่ายทางอากาศจะช่วยบ่งชี้สภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่ตามจริง ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อน* แต่ฝ่ายชาวบ้านก็ปฏิเสธข้อเสนอดังกล่าวเพราะพวกเขาได้ทำประโยชน์ ในป่าทามอย่างหลากหลาย อีกทั้งการตีความเรื่องการทำประโยชน์ในพื้นที่ที่กำหนดว่าจะต้องมี การเพาะปลูกหรือทำนาเพียงอย่างเดียวแบบที่ทางภาครัฐเข้าใจนั้น ถือว่าเป็นการตีความที่ ผิดพลาดและไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ด้วยเหตุนี้ ที่ประชุมคณะกรรมการจึงมีมติให้ใช้ กระบวนการตรวจสอบข้อเท็จจริง 5 ขั้นตอน แม้ว่ากรมพัฒนา จะไม่พอใจในมติดังกล่าวนัก เพราะเห็นว่ากระบวนการไม่ค่อยโปร่งใสเนื่องจากพื้นที่ป่าทามถูกน้ำท่วมอยู่ แต่สุดท้ายก็ต้อง

* อย่างที่กล่าวไปแล้วว่ารัฐกับชาวบ้านได้ตีความและให้คุณค่าป่าทามในทิศทางที่แตกต่างกัน ดังนั้น การที่รัฐ เสนอให้มีการใช้ภาพถ่ายทางอากาศเป็นการสะท้อนให้เห็นความเข้าใจของรัฐที่ว่า พื้นที่ที่เป็นหนองน้ำ หรือบ่อน้ำ เป็นพื้นที่ที่ไม่สามารถ ทำการเพาะปลูกได้ และลักษณะภูมิศาสตร์ของป่าทามก็มีแต่หนองน้ำ บ่อน้ำ เป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงเห็นว่าเป็นการไม่ถูกต้อง หากจะต้องจ่ายค่าชดเชยโดยนับรวมพื้นที่ส่วนนี้เข้าไปด้วย ทั้งนี้ ข้อถกเถียงดังกล่าวได้กลายเป็นประเด็นสำคัญในขั้นตอนการตีความ "การครอบครองและการทำประโยชน์ในที่ดิน" ที่ถือเป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะการตีความคำว่า "การทำ ประโยชน์ในที่ดิน" ที่ฝ่ายรัฐเห็นว่าสมควรจ่ายเฉพาะพื้นที่ที่สามารถทำประโยชน์ได้จริงเท่านั้น นั่นก็คือพื้นที่ที่สามารถเพาะปลูกได้ แต่ ชาวบ้านเห็นว่าพื้นที่ในป่าทามสามารถทำประโยชน์ได้เกือบทุกส่วน และการทำประโยชน์ในที่ดินก็ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การเพาะปลูก เท่านั้น เพราะชาวบ้านสามารถหาปลา เลี้ยงสัตว์ ต้มเกลือ เก็บสมุนไพร หาของป่า ฯลฯ ซึ่งถือเป็นการทำประโยชน์ในพื้นที่ด้วยเช่นกัน

ยอมรับมติที่ประชุม โดยการแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้ใช้กระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ที่ดิน 5 ขั้นตอน ดังนี้

- (1) เรียกร้องราษฎรที่เดือดร้อนมาตรวจสอบสิทธิ์
- (2) ในการตรวจสอบให้เอาตัวอย่างการตรวจสอบสิทธิ์ของ สปก. มาเทียบเคียงจัดทำแบบสำรวจ
- (3) ในการตรวจให้สอบถามกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และราษฎรข้างเคียง ว่าผู้เดือดร้อนมีที่ดินจริงหรือไม่
- (4) ให้ระวางลงรูปแปลงในระวางที่ดินของกรมที่ดิน
- (5) ปิดประกาศ 30 วัน ตามกฎหมายที่ดิน

จากกระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ที่ดิน 5 ขั้นตอน ซึ่งให้เห็นว่าชาวบ้านค่อนข้างมีบทบาทอย่างสูงในที่ประชุมคณะกรรมการแก้ไขปัญหาโครงการเขื่อนราษีไศล เนื่องจากกระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ค่อนข้างจะเอื้อประโยชน์ให้กับชาวบ้านมากกว่า เพราะถ้าหากมีการใช้ภาพถ่ายทางอากาศมาอ่านแปลสภาพพื้นที่อย่างที่รัฐเสนอชาวบ้านย่อมต้องตกเป็นผู้ที่เสียประโยชน์ไป จากตรงนี้จะเห็นว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วงเวลานั้นได้ส่งผลสะท้อนทางบวกที่เอื้อประโยชน์ให้กับชาวบ้านในทุกขั้นตอนของกระบวนการทางนโยบาย

อย่างไรก็ดี เมื่อกระบวนการแก้ไขปัญหาคาดำเนินมาระยะหนึ่งและได้ข้อตกลงร่วมกันเพียงบางส่วนก็เกิดการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล เมื่อรัฐบาล บรรหาร ศิลปอาชา ได้ประกาศยุบสภา โดยในระหว่างนี้กลุ่มสมาชิกคนจนก็เรียกประชุมพ่อครัวใหญ่ (ตัวแทนชาวบ้านในแต่ละกรณีปัญหา) และมีแนวทางการต่อสู้ในลำดับถัดมาว่าขบวนการจะต้องผลักดันกระบวนการแก้ไขปัญหามาตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 22 เมษายน พ.ศ.2539 ต่อไป เพื่อให้กระบวนการแก้ไขปัญหามีสามารถดำเนินต่อไปได้ในรัฐบาลชุดใหม่ โดยจะใช้ยุทธวิธีการชุมนุมกดดันที่ทำเนียบรัฐบาลอีกครั้ง ซึ่งครั้งนี้จะทำการชุมนุมยึดเยื่อจนกว่ากระบวนการแก้ไขปัญหามองเห็นผลอย่างเป็นรูปธรรม

การชุมนุมใหญ่ของกลุ่มสมาชิกคนจนได้เกิดขึ้นอีกครั้งระหว่างวันที่ 25 มกราคม - 2 พฤษภาคม พ.ศ.2540 ในช่วงรัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ การมาปรากฏตัวของชาวบ้านที่หน้าทำเนียบรัฐบาลในครั้งนี้เป็นอีกครั้งที่ทำให้ชาวบ้านได้ประจักษ์ถึงพลังอำนาจการต่อสู้แบบขบวนการทางสังคมมากยิ่งขึ้น ผลสะท้อนจากรวมตัวของพวกเขาเป็นผลให้พวกเขาสามารถสร้างช่องทางเข้าสู่ระบบการเมืองได้อีกครั้ง โดยเฉพาะการผลักดันประเด็นปัญหาเข้าสู่กระบวนการทางนโยบายจนในที่สุดข้อเรียกร้องเรื่องค่าชดเชยของพวกเขาก็บรรลุผลสำเร็จ กระบวนการแก้ไขในรัฐบาลชุดใหม่ได้เริ่มต้นโดยการแต่งตั้งคณะกรรมการกลางแก้ไขปัญหาชุดใหม่ โดยได้มอบหมาย

นายอดิศร เพียงเกษ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม เป็น ผู้รับผิดชอบกรณีโครงการเขื่อนราษีไศล จากนั้นนายอดิศรได้ทำการเจรจากับตัวแทนชาวบ้านอยู่ ประมาณ 7-8 ครั้ง⁴⁵ ซึ่งในระหว่างนี้นายอดิศรได้มีคำสั่งให้คณะกรรมการระดับจังหวัดและ คณะอนุกรรมการระดับอำเภอดำเนินการพิสูจน์สิทธิ์ที่ดินในป่าทามให้แล้วเสร็จ โดยใช้ กระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ 5 ขั้นตอนดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

กล่าวกันว่ากระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ดำเนินไปอย่างเร่งรีบเพราะใช้เวลาเพียงเดือน เศษ ที่สำคัญฝ่ายข้าราชการในพื้นที่และกรมพัฒนาฯ ต่างก็รับไม่ได้กับกระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ ดังกล่าว เนื่องจากเป็นการดำเนินการโดยให้ชาวบ้านไปชี้เอาพื้นที่ที่ถูกรื้อที่ถมเพื่อยืนยันสิทธิ์ของตน อีกทั้งกระบวนการยังขาดขั้นตอนการปิดประกาศ 30 วัน เพื่อให้มีการคัดค้านด้วย⁴⁶ ด้วยช่อง โหว่ตรงนี้เองที่ทำให้กรมพัฒนาฯ และฝ่ายข้าราชการในพื้นที่เร่งปลูกกระดุมมวลงครั้งใหญ่ เพื่อให้ มวลงเหล่านี้ออกมาคัดค้านการจ่ายค่าชดเชยที่รัฐบาลกำลังดำเนินการจ่ายให้กับชาวบ้าน กลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล อนึ่ง กรมพัฒนาฯ และข้าราชการในพื้นที่ต่างก็ไม่เห็นด้วย ตั้งแต่แรกกับการจ่ายค่าชดเชยให้กับที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ อีกทั้งการทำงานร่วมกับนายอดิศร ยัง ต้องตกอยู่ในสภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออก เนื่องจากนายอดิศรมีหลักในการทำงานที่ว่า การแก้ไข ปัญหาจะยึดตามหลักกฎหมายเพียงอย่างเดียวคงไม่ได้จะต้องให้ความสำคัญตามหลักรัฐศาสตร์ ด้วย ในขณะที่ฝ่ายข้าราชการก็อ้างว่าตนเป็นข้าราชการที่ต้องปฏิบัติตามระเบียบทางราชการไม่ สามารถละเมิดข้อกฎหมายได้⁴⁷

นอกจากนี้ในกระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ มีอยู่ขั้นตอนหนึ่งที่ระบุให้กำหนด/ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้รับรองว่าชาวบ้านมีที่ดินจริงหรือไม่ ซึ่งผลการรับรองเกือบทั้งหมดปรากฏว่ากำหนด/ผู้ใหญ่บ้าน รับรองให้เฉพาะสิทธิ์ในการครอบครอง แต่ไม่รับรองเรื่องการทำประโยชน์ในที่ดิน นั่น เป็นการแสดงจุดยืนของฝ่ายราชการที่ว่า หากจะให้จ่ายค่าชดเชยต้องมีการตีความเรื่องการทำ

⁴⁵ สัมภาษณ์ ไพจิต ศิลารักษ์, อดีตแกนนำ, 8 สิงหาคม 2552. ไพจิตเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมรวบรวมรายชื่อ

ชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2535-2538 เป็นบุคคลที่มีบทบาทผ่านสื่อมากบุคคลหนึ่งในช่วงที่สมัชชาคนจนเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ พ.ศ.2539-2540 เนื่องจากดำรงตำแหน่งเป็นโฆษกของขบวนการและยังเป็นแกนนำชาวบ้านในการเข้าร่วมเจรจากับรัฐบาล ที่สำคัญการเคลื่อนไหวในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นแกนนำคนหนึ่งที่มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนขบวนการ แต่ปัจจุบันไพจิตไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการชาวบ้านแล้ว

⁴⁶ สัมภาษณ์ ปลัดอำเภอราษีไศล, 18 สิงหาคม 2552. ปลัดอำเภอนี้เป็นข้าราชการที่ทำงานอยู่ในพื้นที่ราษีไศลมาตั้งแต่มีการดำเนินโครงการเขื่อนราษีไศล โดยเป็นข้าราชการท่านหนึ่งที่มีส่วนในกระบวนการแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้านเมื่อครั้งมีมติคณะรัฐมนตรีออกมาให้ดำเนินการพิสูจน์ข้อเท็จจริงและจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน

ประโยชน์ในแบบที่ทางการเสนอเท่านั้น ซึ่งก็คือมีร่องรอยของการเพาะปลูกหรือทำนาและสามารถตรวจสอบร่องรอยได้จากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2531 ที่กรมพัฒนาฯ เคยเสนอไปแล้ว

อย่างไรก็ดี การเจรจาระหว่างนายอดิศรกับตัวแทนชาวบ้านได้เสร็จสิ้นลงในวันที่ 28 เมษายน พ.ศ.2540 โดยนายอดิศรได้นำเรื่องเสนอต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีทันทีในวันถัดมา จนกระทั่งมีมติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบผลการประชุมเจรจาเพื่อแก้ไขปัญหาสมัชชาคนจนกรณีผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อนราชสีไศล ในวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2540 ดังต่อไปนี้⁴⁸

(1) รับรองผลการตรวจสอบข้อเท็จจริงของคณะทำงาน ซึ่งมีรองผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษเป็นประธาน ตัวแทนกรมพัฒนาฯ และตัวแทนสมัชชาคนจนฝ่ายละ 5 คน เกี่ยวกับการครอบครองและทำประโยชน์ ตามเอกสารที่คณะอนุกรรมการระดับอำเภอตรวจสอบไว้ โดยมีหมู่บ้านทั้งหมดที่ร้องเรียน 48 หมู่บ้าน 3 อำเภอ จำนวน 1,154 ราย พื้นที่ 11,485 ไร่ 3 งาน โดยคิดราคาประเมินไร่ละ 32,000 บาท และให้ดำเนินการจ่ายภายในเวลาประมาณ 1 เดือน นับจากคณะรัฐมนตรีอนุมัติ สำหรับข้อเรียกร้องค่าชดเชยอื่นๆ ถือเป็นข้อยุติ และในสวนผู้เรียกร้องที่เหลือ 1,525 ราย* ให้ดำเนินการต่อไปโดยใช้คณะอนุกรรมการระดับอำเภอชุดเดิม

(2) เพื่อป้องกันและแก้ไขผลกระทบอันเกิดจากน้ำท่วมพื้นที่นา ให้ตั้งคณะทำงานโดยมีรองผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษเป็นประธาน ประกอบด้วยตัวแทนจากกรมพัฒนาฯ 3 คน และสมัชชาคนจน 3 คน หาแนวทางปฏิบัติในการป้องกันน้ำท่วมที่นารวมทั้งหมด 7 คน โดยผู้แทนที่แต่งตั้งขึ้นไปต้องมีความรู้เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำ เพื่อจะได้ช่วยกันหาแนวทางปฏิบัติในการป้องกันน้ำท่วมที่นา และแต่งตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อช่วยกันดูแลประตูระบายน้ำที่มีอยู่เดิมด้วย

(3) ให้เปิดเผยโครงการโขง-ชี-มูล แก่สาธารณชน รวมทั้งผลการศึกษาทั้งหมดที่มีอยู่ ทั้งที่ศึกษาเสร็จแล้วและกำลังอยู่ในระหว่างการศึกษา เช่น ผลการศึกษาเรื่องดินเค็มของมหาวิทยาลัยมหิดล และยืนยันให้มีการศึกษาผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมจากโครงการฝายราชสีไศล เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชน และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่เขตโครงการที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ตามที่ท่านประธานจะประสานกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น (RDI)

⁴⁸ ศิริพร โกตะวินนท์, "ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชสยขอขบกรณีฝายราชสีไศล: หมู่บ้านแม่ภูมุนั้น ยืน 2 และ 3," หน้า 79.

* เป็นชาวบ้านกลุ่มใหม่ที่เริ่มเชื่อมั่นว่ารัฐบาลจะสามารถแก้ไขปัญหาให้ได้จริง โดยพิจารณาจากแนวโน้มการได้รับเงินค่าชดเชยของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจน ดังนั้นจึงยื่นเรื่องเรียกร้องมายังรัฐบาลบ้าง

เมื่อมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2540 ออกมาให้จ่ายเงินค่าชดเชยแก่ชาวบ้านจำนวน 1,154 ราย ราคาไร่ละ 32,000 บาท* จึงได้ส่งเรื่องไปยังกรมพัฒนาฯ ให้หางบประมาณเบิกจ่าย แต่กรมพัฒนาฯ ก็ปฏิเสธโดยอ้างว่าไม่มีงบประมาณ ดังนั้น รัฐบาลจึงแก้ไขปัญหาโดยมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ.2540 ให้เบิกจ่ายเงินจำนวน 363,484,000 บาท โดยทำการเบิกจากงบกลาง รายการเงินสำรองจ่ายเพื่อกรณีฉุกเฉินหรือจำเป็น ซึ่งเป็นงบประมาณที่นายกรัฐมนตรีมีอำนาจในการอนุมัติเบิกจ่ายได้โดยตรง หลังจากนั้นก็มอบหมายให้กรมพัฒนาฯ ฎีกาเบิกเงินจำนวนนี้ แต่กรมพัฒนาฯ ก็ไม่ดำเนินการใดๆ ในที่สุดจึงมีการปรึกษาหารือระหว่างรัฐมนตรี 3 กระทรวง คือ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงการคลัง และได้ผลสรุปว่าให้สำนักงานจังหวัดศรีสะเกษเป็นตัวแทนจ่ายเงินค่าชดเชยให้กับชาวบ้าน โดยมีรองผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษเป็นประธาน ดังนั้นจึงได้มีการนัดจ่ายเงินครั้งแรกในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2540

อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่ไม่ได้จบลงเพียงเท่านี้ เมื่อการจ่ายเงินค่าชดเชยให้แก่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้กลายเป็นประเด็นข้อหาในเวลาต่อมาด้วยสาเหตุหลายประการ คือ ประการแรก กรมพัฒนาฯ และส่งเสริมพลังงานซึ่งเป็นเจ้าของโครงการไม่เห็นด้วยกับการจ่ายเงินค่าชดเชยให้กับที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์มาตั้งแต่แรก ประการที่สอง เกิดจากช่องโหว่ของกระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ที่ดินที่ไม่รัดกุมเพียงพอ ประการที่สาม ประเด็นการจ่ายเงินค่าชดเชยกรณีโครงการเขื่อนราษีไศลได้กลายเป็นเกมทางการเมืองระหว่างฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้าน และประการสุดท้าย รัฐไม่ได้แก้ไขปัญหให้กับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบทุกกลุ่มอย่างทั่วถึงจนทำให้ชาวบ้านที่ยังไม่ได้รับการเยียวยาเกิดความคับแค้นใจ

ด้วยเหตุนี้ ประเด็นข้อหาเรื่องการจ่ายค่าชดเชยจึงกลายเป็นปมปัญหาหลักอันก่อให้เกิดกระแสกดดันทางด้านสังคม การเมือง จนทำให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลต้องยกระดับการเคลื่อนไหวต่อสู้ไปสู่อุปกรณ์การอารยะขัดขืนในปี 2543 กอปรกับกลุ่มสมัชชาคนจนได้ปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การต่อสู้ตามยุทธศาสตร์ดาวกระจาย จึงทำให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้คิดค้นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวกันเองอย่างเข้มข้น

---

* การกำหนดราคาที่ดิน นายอดิศร เพียงเกษ อ้างว่าประเมินจากราคาที่ดินที่เป็นจริงตามท้องตลาดในขณะนั้น ซึ่งในเวลาต่อมาประเด็นราคาที่ดินเป็นอีกหนึ่งประเด็นที่ถูกหยิบยกขึ้นมาโจมตีนายอดิศร โดยกล่าวหาว่ากำหนดเอาเองโดยขาดหลักการอย่างไรก็ดี ในรัฐบาลต่อมา ภาครัฐจ่ายเงินค่าชดเชยให้กับชาวบ้านในอัตราเดียวกันนี้ คือ 32,000 บาท/ไร่

3.1.1 กระแสต่อต้านการจ่ายค่าชดเชย

กระแสต่อต้านการจ่ายค่าชดเชยได้ปรากฏให้เห็นเมื่อเริ่มมีเค้กลางว่าข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวกำลังจะเบนไปสู่การเรียกร้องขอค่าชดเชยจากรัฐ กล่าวกันว่าประเด็นค่าชดเชยได้ถูกปลุกกระแสโดยฝ่ายราชการซึ่งมีกรมพัฒนาฯ เป็นหัวเรือใหญ่ และมีกำนันผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้รวบรวมมวลชนให้ โดยในช่วงแรกฝ่ายราชการพยายามที่จะปลุกกระแสว่าข้อเรียกร้องขอค่าชดเชยเป็นข้อเรียกร้องที่ผิดกฎหมาย อีกทั้งการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ถูกชักนำโดยนักพัฒนาเอกชนนั้นก็มึลักษณะคล้ายกับพฤติกรรมของคอมมิวนิสต์ ข้อกล่าวหาเหล่านี้ได้ถูกปล่อยกระแสออกสู่ชุมชนแถบนั้น โดยที่รัฐหวังจะใช้ยุทธวิธีมวลชนดึงมวลชนผู้หลงผิดให้กลับมาอยู่ภายใต้การปกครองที่รัฐยังสามารถควบคุมได้เหมือนเดิม

การใช้มวลชนดึงมวลชนถือเป็นยุทธวิธีทางจิตวิทยา โดยวิธีการสร้างความหวาดกลัวขึ้นในชุมชนท้องถิ่นและใช้ความกลัวควบคุมสามัญสำนึกของชาวบ้าน ฝ่ายราชการที่ไม่เห็นด้วยหวังจะใช้ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติในการดึงมวลชนผ่านการบอกเล่าปากต่อปาก การข่มขู่ และเย้ยหยัน จนเกิดสถานการณ์ที่ตึงเครียดขึ้นในชุมชน ผู้คนที่หวาดกลัวและทนกับความตึงเครียดไม่ไหวก็จะถอนตัวออกมา ยุทธวิธีเช่นนี้ใช้ได้ผลอยู่บ้างเมื่อครั้งที่ชาวบ้านได้ออกเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ในนามสมัชชาคนจนช่วงปี 2539-2540 ซึ่งในตอนแรกนั้นชาวบ้าน คอปม. สามารถรวบรวมสมาชิกเพื่อร่วมชุมนุมหน้าทำเนียบรัฐบาลได้ประมาณ 2,000 คน แต่ด้วยยุทธวิธีใช้มวลชนดึงมวลชนของรัฐส่งผลให้ชาวบ้านที่เคยเข้าร่วมได้ทยอยออกจากกลุ่มไปจนกระทั่งเหลือชาวบ้านที่เข้าร่วมชุมนุมอยู่เพียง 1,154 คน เท่านั้น⁴⁹ ซึ่งชาวบ้านจำนวนที่เหลือนี้คือชาวบ้านกลุ่มแรกที่ได้รับเงินค่าชดเชยจากรัฐ

นอกจากการข่มขู่ว่าข้อเรียกร้องนั้นผิดกฎหมายแล้ว ฝ่ายราชการที่ต่อต้านนี้ยังลำทับต่อว่าข้อเรียกร้องดังกล่าวเพื่อฝันเกินไป ฝ่ายตนขอรับประกันว่ารัฐบาลไม่มีทางอนุมัติจ่ายเงินดังกล่าวแน่นอน หากชาวบ้านต้องการให้ทางการช่วยเหลือก็อย่าได้ออกไปร่วมชุมนุมกับกลุ่มสมัชชาคนจน แต่ให้ไปลงชื่อไว้กับกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน แล้วทางการจะดำเนินการแก้ไขปัญหาให้⁵⁰ การยืนยันหนักแน่นของทางการส่งผลทางจิตวิทยาเป็นอย่างมาก ชาวบ้านที่ยังคงเชื่อมั่นต่อ

⁴⁹ สัมภาษณ์ ทรัพย์ เพิ่มผล, แกนนำใหญ่, 22 ตุลาคม 2552. พ่อทรัพย์เป็นชาวบ้านอำเภอรัตนบุรีที่ออกรวบรวมชาวบ้านในเขตของตน พ่อทรัพย์ถือเป็นอีกหนึ่งแกนนำคนสำคัญที่ร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการมาตั้งแต่ยุคแรกๆ จนถึงปัจจุบัน

⁵⁰ สัมภาษณ์ สุข จันทร, แกนนำกลุ่มชาวนา 2,000, 21 ตุลาคม 2552. พ่อสุขเป็นชาวบ้านอีกคนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลและยังไม่ได้รับค่าชดเชยในขณะที่กำลังให้สัมภาษณ์ โดยในอดีตพ่อสุขเคยเข้าร่วมกับขบวนการต่อต้านที่

กลไกทางราชการได้ไปลงชื่อไว้กับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านจำนวนมาก และกลุ่มคนเหล่านี้ก็รอคอยการแก้ไขปัญหอย่างงีบบๆ จนกระทั่งมีข่าวออกมาว่าชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล กำลังจะได้รับเงินค่าชดเชย

เมื่อรัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ มีกำหนดการจ่ายเงินค่าชดเชยให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2540 กรมพัฒนาฯ จึงสั่งการลงไปยังกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านให้รวบรวมมวลชนครั้งใหญ่ กล่าวกันว่าการรวบรวมมวลชนในครั้งนี้มีทั้งชาวบ้านในชุมชนแถบนั้นและชาวบ้านจากชุมชนอื่นที่ภาครัฐจัดหามา การที่ฝ่ายราชการเรียกรวบรวมมวลชนนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้มวลชนออกมาคัดค้านการจ่ายเงินค่าชดเชยที่กำลังจะมีขึ้น ซึ่งกระแสต่อต้านครั้งนี้ถือได้ว่ารุนแรงที่สุดสำหรับกรณีโครงการเขื่อนราษีไศล เพราะชาวบ้านที่ออกมาต่อต้านส่วนหนึ่งเป็นชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนเดียวกันกับชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจน อีกทั้งยังเป็นชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ชาวบ้านที่ออกมาต่อต้านไม่ได้มาร่วมเพียงเพราะกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านบอกให้มา แต่มาด้วยความคับแค้นใจที่มีต่อรัฐบาลและโครงการเขื่อนราษีไศลอยู่ภายในใจลึกๆ อันเกิดจากความขัดแย้งภายในชุมชนนับตั้งแต่ชาวบ้านกลุ่ม คอปม. ออกมาเคลื่อนไหวนั่นเอง ชาวบ้านกลุ่มต่อต้านนี้คับแค้นใจรัฐบาลเนื่องจากว่าพวกเขาก็ได้เรียกร้องให้รัฐช่วยแก้ไขปัญหาเช่นเดียวกัน อีกทั้งยังเรียกร้องผ่านทางกลไกราชการมิใช่การออกไปเดินขบวนให้รัฐต้องเดือดร้อนอย่างที่กลุ่มสมัชชาคนจนทำ แต่เมื่อรัฐบาลจะแก้ไขปัญหากลับแก้ไขให้เฉพาะกลุ่มที่ออกไปเดินขบวนเท่านั้น และกรมพัฒนาฯ ก็ได้ถือเอาประเด็นอ่อนไหวนี้มาปลุกกระดมชาวบ้านให้ออกมาคัดค้านการจ่ายเงินค่าชดเชยในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2540

ในตอนนั้นหัวหน้าโครงการเขื่อนราษีไศลได้สร้างกระแสขึ้นมาว่า จะให้รัฐบาลจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนไม่ได้เด็ดขาด ถ้าจะจ่ายก็ต้องจ่ายให้ชาวบ้านที่เหลือนี้ด้วย ดังนั้น จึงได้มีการนัดแนะให้ชาวบ้านที่ออกมาต่อต้านถ่ายสำเนาบัตรประจำตัวประชาชนและทะเบียนบ้านมารวมกันไว้ เพื่อนำไปยื่นขอรับเงินค่าชดเชยกับกลุ่มสมัชชาคนจนด้วย⁵¹ การปลุกกระแสต่อต้านการจ่ายค่าชดเชยในครั้งนั้น ได้ยึดวิธีการก่อจวนและเข้ารบกวนกระบวนการจ่ายเงินเป็นหลักเพื่อให้รัฐบาลตัดสินใจยับยั้งการจ่ายเงินเอาไว้ ซึ่งพฤติกรรมของกรมพัฒนาฯ ในครั้งนั้นก็ไม่ได้ต่างจากการหลอกใช้ชาวบ้านเป็นเครื่องมือเท่าใดนัก เนื่องจากกรมพัฒนาฯ มีจุดมุ่งหมายเพียง

ออกมาคัดค้านการจ่ายเงินให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ปัจจุบันเป็นแกนนำกลุ่มชวาวา 2,000 ซึ่งหันมาร่วมมือกับกลุ่มสมัชชาคนจนในการเคลื่อนไหวเมื่อปี 2552

⁵¹ เรื่องเดียวกัน

เพื่อต้องการยับยั้งการจ่ายเงินค่าชดเชยเท่านั้น แต่กลับใช้ประเด็นอ่อนไหวและความเดือดร้อนของชาวบ้านที่ออกมาต่อต้านเป็นเครื่องมือเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของตนเอง ดังนั้น สำหรับชาวบ้านที่เดือดร้อนการออกมาต่อต้านการจ่ายค่าชดเชยจึงมิใช่เพียงแค่การต่อต้านแต่เป็นการเรียกร้องขอความเป็นธรรมจากรัฐในทางหนึ่งด้วย

การนัดจ่ายเงินค่าชดเชยครั้งแรกมีขึ้นในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2540 ณ โรงเรียนราชสีไศล อ.ราชสีไศล จ.ศรีสะเกษ บรรยากาศช่วงเช้าของวันนั้นมีธนาคารต่างๆ มาให้บริการเปิดบัญชีธนาคาร เมื่อได้เวลานัดจ่ายเงินประมาณ 9:30 น. ชาวบ้านกลุ่มสมัครสมาชิกนครนิเขื่อนราชสีไศลก็เดินทางมายังโรงเรียนราชสีไศล ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนเฒ่าคนแก่เพราะต้องมาลงชื่อรับเงินด้วยตนเอง แต่เมื่อมาถึงกลับพบว่าชาวบ้านกลุ่มต่อต้านมานั่งรออยู่เป็นจำนวนมากในห้องรับเงินทำให้ชาวบ้านที่มารับเงินไม่สามารถเข้าไปข้างในได้ โดยชาวบ้านกลุ่มต่อต้านได้เรียกร้องให้แบ่งเงินค่าชดเชยจำนวน 363 ล้านบาทให้กับพวกเขาด้วย

เมื่อสถานการณ์ดำเนินเข้าสู่ความซุลมุนวุ่นวายและเริ่มเกิดการปะทะทางอารมณ์ นายอดิศร เพียงเกษ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ จึงได้ประกาศบนเวทีเพื่อเกลี้ยกล่อมชาวบ้านกลุ่มต่อต้านในลักษณะที่ว่า “ใครดำนาก่อน ก็ได้เกี่ยวข้าวก่อน...ส่วนใครดำที่หลังก็ต้องรอ ให้อยู่เรื่องมาแล้วรัฐบาลจะจัดการให้ทุกคน เพราะเงินมีอยู่แล้ว” แต่การเกลี้ยกล่อมของนายอดิศรก็ไม่สามารถเกลี้ยกล่อมกลุ่มต่อต้านให้กลับไปได้ จนในที่สุดการจ่ายเงินค่าชดเชยในวันนั้นก็มียันต์ต้องยกเลิกไป

เมื่อการจ่ายเงินในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2540 มียันต์ต้องยกเลิกไป จึงได้มีการนัดแนะจ่ายเงินกันอีกครั้งในวันที่ 19 เดือนเดียวกัน ที่ศาลากลางจังหวัดศรีสะเกษ ทำให้ชาวบ้านที่ไปรอรับเงินตั้งแต่วันที่ 15 ตัดสินใจเดินทางเข้าไปรอรับเงินที่ศาลากลางจังหวัดศรีสะเกษทันที โดยชาวบ้านได้ปักหลักชุมนุมตั้งแต่วันที่ชั่วคราวบริเวณสนามหญ้าหน้าศาลากลางตั้งแต่ วันที่ 15-19 กันยายน พ.ศ.2540 เมื่อถึงกำหนดวันรับเงิน ในช่วงเช้าของวันที่ 19 กลุ่มต่อต้านก็พามวลชนประมาณ 5,000 คน มาขัดขวางการจ่ายเงินอีกครั้ง โดยคนกลุ่มนี้ได้โดยสารมากับรถบรรทุกของนายมานะ มหาสุวีระชัย สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดศรีสะเกษ พรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งเป็นพรรคการเมืองฝ่ายค้านในขณะนั้น ชาวบ้านที่เป็นกลุ่มต่อต้านลงจากรถบรรทุกมาด้วยอาการเมาสุราแล้ววิ่งกรูเข้ามาโอบล้อมเต็นท์ของชาวบ้าน มีการพังเต็นท์ ทูบหม้อข้าวหม้อแกงของชาวบ้าน เกิดการชกต่อย ขว้างปาหิน ปาถุงปัสสาวะ อุจจาระใส่ชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านคนเฒ่าคนแก่หลายคนเกิดอาการช็อกหมดสติไป บ้างก็นั่งพนมมือร้องไห้ขอชีวิต

“...ตอนนั้นพ่อก็พูดบนเวทีอยู่...จ่าย จ่ายฟ้าวๆ ฟ้าวๆจ่าย (จ่ายเร็วๆ - ผู้วิจัย)...หนังสะดักมันก็บินมาเฉียดหน้าผาก พวกมันหลบลูกกระสุน มัน...อย่างกรณีพ่อนี้ละ ลูกสะใภ้มันก็มาไล่เราด้วย มันบอกให้เอาพร้อมกัน มันไม่ได้ไป แต่จะมาเอาเงิน มาปลดเต็นท์คลุมหัวปูหัวย่ามัน!...พ่อสงสารแต่พ่อใหญ่แก่ๆ บ้านดอนโง่ง น้ำปลาร้า ข้าวสาร พวกมันก็สาดใส่หัวแก แกก็สลบไป...พวกลูกเต้าเขามาสู้ทางนี้ ผู้เฒ่าผู้แก่ก็ให้อยู่ในรถ พวกมันก็เอาของไปสาดใส่เขาหมด...”⁵²

“...ตอนแรกคิดว่าเขาจะมาขอแบ่งเงินเหมือนเดิม แต่พอเอาเข้าจริงแกนนำกลุ่มนั้นก็สั่งว่า ช่ามัน! ช่ามัน! ...ชาวบ้านทำอะไรไม่ได้ ก็เลยถอยร่นเข้าไปในตัวตึกศาลากลาง เพราะว่าทางนั้นเขาประชิดมาแรง...”⁵³

เมื่อชาวบ้านที่มารอรับเงินไม่สามารถตอบโต้ได้เนื่องจากพวกเขายึดถือหลักการต่อสู้แบบสันติวิธี ซึ่งถ้าหากจะทำการตอบโต้ก็สามารถทำได้เพราะบริเวณศาลากลางกำลังมีการก่อสร้างที่สามารถใช้ไม้หน้าสามและหินที่มีแถวนั้นเป็นอาวุธตอบโต้ได้ แต่พวกเขากลับเลือกที่จะไม่เผชิญหน้าเพื่อหลีกเลี่ยงความรุนแรงโดยการถอยร่นเข้าไปในอาคารของศาลากลาง⁵⁴ โดยมีชาวบ้านบางคนเห็นว่ามีเจ้าหน้าที่ศาลากลางบอกให้กลุ่มต่อต้านยกพวกเข้ามาทำร้ายชาวบ้านถึงข้างในตัวอาคาร⁵⁵

ความโกลาหลวุ่นวายที่เกิดขึ้นในศาลากลางจังหวัดศรีสะเกษวันนั้น ได้ยุติลงเมื่อ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ นายกรัฐมนตรี ส่งนายทหารท่านหนึ่งพร้อมกับรองปลัดกระทรวงมหาดไทย ลงมาควบคุมสถานการณ์⁵⁶ โดยที่การจ่ายเงินค่าชดเชยก็มีอันต้องยกเลิกไปอีกครั้ง ส่วนชาวบ้าน

⁵² สัมภาษณ์ ธรรม์ เพิ่มผล, แกนนำใหญ่, 22 ตุลาคม 2552. พ่อธรรม์เป็นชาวบ้านอำเภอรัตนบุรีที่ออกรวบรวมชาวบ้านในเขตของตน พ่อธรรม์ถือเป็นอีกหนึ่งแกนนำคนสำคัญที่ร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการมาตั้งแต่ยุคแรกๆ จนถึงปัจจุบัน

⁵³ สัมภาษณ์ พุฒ บุญเต็ม, แกนนำใหญ่, 11 กรกฎาคม 2552. พุฒเพิ่งได้เข้ามาเป็นแกนนำรุ่นหลังและมีบทบาทมากในปัจจุบัน อดีตพุ่มเข้าร่วมกับสมัชชาคนจนช่วง พ.ศ.2540 ทำหน้าที่เป็นการ์ดดูแลความเรียบร้อย และร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจนเรื่อยมาจนกระทั่งได้รับตำแหน่งแกนนำในปัจจุบัน

⁵⁴ สัมภาษณ์ ธรรม์ เพิ่มผล, แกนนำใหญ่, 22 ตุลาคม 2552. พ่อธรรม์เป็นชาวบ้านอำเภอรัตนบุรีที่ออกรวบรวมชาวบ้านในเขตของตน พ่อธรรม์ถือเป็นอีกหนึ่งแกนนำคนสำคัญที่ร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการมาตั้งแต่ยุคแรกๆ จนถึงปัจจุบัน

⁵⁵ สัมภาษณ์ บำเพ็ญ เพลงกระโทก, ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล, 22 ตุลาคม 2552. เป็นชาวบ้านที่ร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจนมาตั้งแต่แรก และมีประสบการณ์ร่วมในการเคลื่อนไหวช่วง พ.ศ.2542-2543

⁵⁶ สัมภาษณ์ ไพจิต ศิลารักษ์, อดีตแกนนำ, 8 สิงหาคม 2552. ไพจิตเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2535-2538 เป็นบุคคลที่มีบทบาทผ่านสื่อมากบุคคลหนึ่งในช่วงที่สมัชชาคนจนเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ พ.ศ.2539-2540

กลุ่มสมาชิกคนจนก็ได้เรียกประชุมพ่อครัวใหญ่เพื่อปรึกษาหารือว่าจะดำเนินการอย่างไรต่อไป ซึ่งได้ข้อสรุปว่า ชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลจะเดินทางไปกรุงเทพมหานครเพื่อให้รัฐบาลจ่ายค่าชดเชยให้ที่นั่น หลังจากนั้นชาวบ้านจึงได้ออกเดินทางโดยการโดยสารรถไฟมุ่งหน้าสู่กรุงเทพมหานครที่มีจุดหมายคือทำเนียบรัฐบาล

“...เราก็ตื่นรถไฟไปเลย ข้าวสารหาเอาข้างหน้า เสื้อผ้าหาข้างหน้า ไปเลย...กังวลก็กังวล จะได้ค่าชดเชยใหม่น้อ? นั่งร้องไห้ไปตลอดทางนอนก็ไม่ได้นอน เสื้อผ้าก็คันก็เหนียว...”⁵⁷

อย่างไรก็ตาม กลุ่มกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านก็นำมวลชนต่อต้านเดินทางเข้าไปคัดค้านการจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลในกรุงเทพมหานครเช่นเดียวกัน โดยได้บุกล้อมกระทรวงวิทยาศาสตร์ มีการขว้างปาก้อนหินใส่อาคารสำนักงาน พร้อมทั้งยื่นหนังสือคัดค้านถึงนายกรัฐมนตรี โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้⁵⁸

(1) ขอให้ระงับหรืองดการจ่ายเงินค่าชดเชยแก่ราษฎรกลุ่มที่อนุมัติไว้ก่อนเพื่อให้ตรวจสอบข้อเท็จจริงให้ถูกต้องทุกรายพร้อมกัน ทั้งกลุ่มแรกและกลุ่มหลังที่ได้รับผลกระทบเหมือนกัน

(2) หากรัฐยังยืนยันจ่ายค่าชดเชยต่อไป ก็ต้องจ่ายให้กับราษฎรที่ยังไม่ได้รับ ในอัตราต่อไร่เท่ากับกลุ่มแรกด้วย

(3) หากระงับหรืองดจ่ายค่าชดเชยแก่กลุ่มแรกแล้ว ขอให้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมาสำรวจตรวจสอบและหาข้อเท็จจริงให้ถูกต้อง เพื่อไม่เกิดการซ้ำซ้อนเกินจริงและไม่เกิดการกล่าวหากันอีกต่อไป

(4) หากตกลงตามข้อ 3 ได้ ให้หน่วยงานหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐสำรวจความถูกต้อง การแก้ไขปัญหากจากราษฎรที่ได้รับผลกระทบทุกครอบครัว เพื่อหาข้อยุติร่วมกันอย่างเป็นธรรม

(5) ขอให้การแก้ไขปัญหายุ่ภายใต้กรอบแห่งความเป็นประชาธิปไตยและผลประโยชน์แห่งชาติ

เนื่องจากดำรงตำแหน่งเป็นโฆษกของขบวนการและยังเป็นแกนนำชาวบ้านในการเข้าร่วมเจรจากับรัฐบาล ที่สำคัญการเคลื่อนไหวในช่วง พ.ศ. 2542-2543 เป็นแกนนำคนหนึ่งที่มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนขบวนการ แต่ปัจจุบันไฟจิตไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการชาวบ้านแล้ว

⁵⁷ สัมภาษณ์ ธรรม์ เพิ่มผล, แกนนำใหญ่, 22 ตุลาคม 2552. พ่อธรรม์เป็นชาวบ้านอำเภอรัตนบุรีที่ออกรบรวมชาวบ้านในเขตของตน พ่อธรรม์ถือเป็นอีกหนึ่งแกนนำคนสำคัญที่ร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการมาตั้งแต่ยุคแรกๆ จนถึงปัจจุบัน

⁵⁸ “สองมือเปิดศึกขัดกันเองเน้นเงินชดเชยฝายราษีไศล,” *เอกฉัตร* หน้า 6 (ตุลาคม 2540): 6.

ตามข้อเรียกร้องของกลุ่มกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านให้ระงับการจ่ายเงินค่าชดเชยนั้น ได้ให้เหตุผลต่อสาธารณชนว่า เนื่องจากที่ดินที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลนำมาอ้างเพื่อขอค่าชดเชยนั้นเป็นป่าสาธารณะประโยชน์ การจะเอาที่ดินของรัฐมาขอค่าชดเชยจากรัฐนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ถ้าชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนได้รับเงินค่าชดเชยพวกตนก็ต้องได้รับด้วยเพราะเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนเช่นเดียวกัน ดังนั้น รัฐบาลควรจะระงับการเบิกจ่ายเงินไว้ก่อน เพื่อทำการพิสูจน์สิทธิ์ที่ดินทำกินใหม่แล้วจึงจ่ายพร้อมกันทีเดียว อีกทั้งพวกตนเห็นว่าชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนบางคนได้แจ้งข้อมูลการถือครองที่ดินเท็จโดยการแจ้งในจำนวนที่มากกว่าการถือครองจริง

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีกลุ่มชาวบ้านคัดค้านการจ่ายเงินค่าชดเชยอย่างหนัก แต่รัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ยังคงยืนยันจะจ่ายเงินค่าชดเชยให้กับชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล เพราะถือว่าที่ดินของชาวบ้านได้ผ่านการพิสูจน์สิทธิ์แล้วในทุกขั้นตอน พร้อมกับรับปากว่าจะแก้ปัญหาให้กับผู้ที่ได้รับผลกระทบที่เหลือเช่นเดียวกัน และในที่สุดรัฐบาลก็ทำการเบิกจ่ายเงินให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนในวันที่ 7-14 ตุลาคม พ.ศ.2540 โดยมีเจ้าหน้าที่ตำรวจมาดูแลความสงบเรียบร้อย จนกระทั่งกระบวนการการจ่ายเงินค่าชดเชยแล้วเสร็จ

เมื่อขบวนการต่อต้านที่นำโดยกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน หรือที่เรียกกันว่า “กลุ่มกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน” ไม่สามารถคัดค้านการจ่ายค่าชดเชยได้สำเร็จ สมาชิกในกลุ่มก็เกิดการแยกสลายตัว กล่าวคือ ชาวบ้านบางส่วนได้แยกตัวออกจากกลุ่มเนื่องจากเป้าหมายหลักของผู้นำและความคาดหวังของสมาชิกเกิดสวนทางกัน ซึ่งการจะทำความเข้าใจขบวนการต่อต้านอย่างกลุ่มกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านจำเป็นจะต้องพิจารณา 2 ส่วนประกอบกัน ส่วนแรก คือ เป้าหมายหลักของผู้นำ ซึ่งในที่นี้หมายถึงผู้สนับสนุนที่อยู่เบื้องหลังอย่างฝ่ายราชการ อาทิ กรมพัฒนาฯ หน่วยงานราชการในท้องที่ รวมไปถึงนักการเมืองฝ่ายค้านด้วย (พรรคประชาธิปัตย์) โดยคนกลุ่มนี้อยู่ในฐานะตัวขับเคลื่อนหลัก ส่วนกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านคือผู้ที่รับคำสั่งมาให้ทำหน้าที่รวบรวมมวลชน จะเห็นว่าเป้าหมายหลักของผู้นำขบวนการต่อต้าน คือ ต้องการยับยั้งไม่ให้รัฐบาลจ่ายค่าชดเชยในทุกวิถีทางและต้องการทำลายชื่อเสียงของรัฐบาล อย่างเช่น เป็นตัวแทนเข้าแจ้งความดำเนินคดีกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและชาวบ้านที่ได้รับเงินค่าชดเชย การประโคมข่าวโจมตีชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลให้ได้รับความเสื่อมเสียชื่อเสียง เป็นต้น สำหรับส่วนที่สองที่จะต้องพิจารณาก็คือ เป้าหมายหลักของสมาชิกที่เข้าร่วมกับขบวนการต่อต้าน โดยสมาชิกที่เข้าร่วมส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลแต่ยังไม่ได้รับค่าชดเชย ดังนั้น เป้าหมายสำคัญของสมาชิกในการเข้าร่วมกับขบวนการจึงเป็นไปเพื่อต้องการให้รัฐช่วยเหลือเยียวยาพวกเขา เช่นเดียวกับที่รัฐได้ให้การช่วยเหลือกลุ่มสมัชชาคนจน

การที่เป้าหมายหลักของผู้นำและความคาดหวังของสมาชิกเกิดสวนทางกัน โดยผู้นำกลุ่มเคยรับปากชาวบ้านว่าจะช่วยแก้ไขปัญหาก็เป็นเพียงการซื้อเวลาและไม่เห็นผลในทางปฏิบัติ จึงทำให้ชาวบ้านประมาณ 1,525 คน แยกตัวออกมาจากกลุ่มกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน แต่กรมพัฒนาฯ และฝ่ายราชการอื่นๆ ก็ทำการจัดหามวลชนชุดใหม่ขึ้นมาต่อต้านกลุ่มสมัชชาคนจนอีก โดยรวบรวมรายชื่อทั้งชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ปัญหาและนอกพื้นที่ปัญหาได้ประมาณ 6,000 รายชื่อ ซึ่งในช่วงดังกล่าวได้มีนักการเมืองในท้องถิ่นอย่าง สมาชิกสภาจังหวัด และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคประชาธิปัตย์ จ.ศรีสะเกษ เข้ามามีอิทธิพลกับกลุ่มต่อต้านนี้เป็นอย่างมาก แต่ในที่สุดกลุ่มชาวบ้านที่ถูกจัดตั้งชุดใหม่นี้ก็ได้แยกตัวออกมาอีกประมาณ 700 คน⁵⁹ เนื่องจากชาวบ้านกลัวจะถูกสังคมนหรือรัฐบาลกล่าวหาว่าเป็นมวลชนที่ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อหวังผลทางการเมือง เนื่องจากมีนักการเมืองฝ่ายค้านเข้ามามีอิทธิพลมากเกินไป ซึ่งความสับสนดังกล่าวอาจจะนำมาสู่การล้มเลิกการจ่ายค่าชดเชยให้พวกเขาได้⁶⁰

หลังจากชาวบ้านกลุ่มแรกจำนวน 1,525 คน ได้แยกตัวออกมาจากกลุ่มกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน ก็ได้รวบรวมชาวบ้านได้เป็นจำนวน 3,104 คน⁶¹ ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ไปขอเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล โดยหวังจะให้กลุ่มสมัชชาคนจนช่วยเรียกร้องขอค่าชดเชยอีกครั้ง แต่ก็ถูกปฏิเสธเนื่องจากกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเห็นว่ากลุ่มตนนั้นเหน็ดเหนื่อยจากการเคลื่อนไหวต่อสู้เรื่องค่าชดเชยมานานหลายปีแล้ว อีกทั้งเป้าหมายการทำงานในลำดับต่อไปของพวกเขาก็คือการทำงานด้านการอนุรักษ์เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตและป่าทาม ดังนั้น กลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลจึงได้แนะนำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้ไปร่วมชุมนุมกับ “กลุ่มสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน” (สกก.อ.1) ที่กำลังปักหลักชุมนุมกดดันรัฐบาลอยู่ที่ อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมา ส่วนชาวบ้านอีกประมาณ 700 คน ที่แยกออกมาจากกลุ่มกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านในภายหลัง ได้ตั้งกลุ่มใหม่กันเองเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยภายใต้ชื่อ “กลุ่มสมัชชาลุ่มน้ำมูล” (สลม.) ในขณะเดียวกันก็มีชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนบางส่วนไปขอเข้าร่วมกับ “กลุ่ม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁹ สนั่น ชูสกุล, “เขื่อนราษีไศลความเป็นธรรมที่หล่นหาย,” *กรุงเทพธุรกิจ* (29 มีนาคม 2541): 2.

⁶⁰ คำสัมภาษณ์ ฉลอง งามแสง แกนนำชาวบ้านกลุ่มสมัชชาลุ่มน้ำมูลในขณะนั้น, “ผู้ประท้วงราษีไศลพุ่งถึงหมื่น เผยนักการเมืองอยู่เบื้องหลัง,” *กรุงเทพธุรกิจ* (1 เมษายน 2541): 3.

⁶¹ สัมภาษณ์ สุข จันทร์, แกนนำกลุ่มชานา 2,000, 1 สิงหาคม 2552. พ่อสุขเป็นชาวบ้านอีกคนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลและยังไม่ได้รับค่าชดเชยในขณะที่กำลังให้สัมภาษณ์ โดยในอดีตพ่อสุขเคยเข้าร่วมกับขบวนการต่อต้านที่ออกมาคัดค้านการจ่ายเงินให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ปัจจุบันเป็นแกนนำกลุ่มชานา 2,000 ซึ่งหันมาร่วมมือกับกลุ่มสมัชชาคนจนในการเคลื่อนไหวเมื่อปี 2552

สมัชชาเกษตรกรภาคอีสาน” (สกอ.)^{*} ทำให้ในช่วงต้นปี 2542 มีชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลออกมาเรียกร้องขอค่าชดเชยกับภาครัฐจำนวน 4 กลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.1) กลุ่มสมัชชาเกษตรกรภาคอีสาน (สกอ.) กลุ่มสมัชชาลุ่มน้ำมูล (สลม.) และกลุ่มกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน รวมผู้เรียกร้องทั้งสิ้น 17,391 ราย

ในช่วง พ.ศ.2540-2543 ชาวบ้านที่เข้าร่วมกับกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ ได้รวมตัวกันออกมาเคลื่อนไหวในที่ต่างๆ ทั้งในกรุงเทพมหานคร เช่น บริเวณข้างทำเนียบรัฐบาล ลานพระบรมรูปทรงม้า หรือกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ และในพื้นที่ปัญหา เช่น ศาลากลางจังหวัดศรีสะเกษ ศาลากลางจังหวัดสุรินทร์ หรือบริเวณห้วงงานเขื่อนราษีไศล เป็นต้น ลักษณะการเคลื่อนไหวต่อสู้คือการออกมาปักหลักชุมนุม ณ สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับกรณีปัญหา ส่วนระยะเวลาในการชุมนุม บางกลุ่มก็ชุมนุมแค่เพียงช่วงเวลาสั้นๆ บางกลุ่มก็ปักหลักชุมนุมยืดเยื้อเป็นเวลาหลายเดือน อย่างกลุ่มที่มีแกนนำที่มีประสิทธิภาพ เช่น สกอ. และสลม. ได้นำมวลชนออกไปเคลื่อนไหวกดดันรัฐบาลอย่างต่อเนื่องทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด จะเห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลที่เหลือที่เคยสยบยอมให้กับอำนาจรัฐ เคยเชื่อฟังและเคารพต่ออำนาจรัฐมาตั้งแต่ต้นได้เริ่มตระหนักถึงประสิทธิภาพประสิทธิผลของขบวนการภาคประชาชนว่าเป็นช่องทางอำนาจเดียวที่จะนำพวกเขาไปสู่กระบวนการเจรจาต่อรองให้รัฐเข้ามาแก้ไขปัญหาของพวกเขาได้ ซึ่งการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่ประสบความสำเร็จของกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเมื่อปี 2540 ได้กลายเป็นตัวอย่างในการบ่มเพาะประสบการณ์ของชาวบ้านกลุ่มอื่นๆ เป็นอย่างดี

ทว่าในเวลาต่อมาชาวบ้านที่เคลื่อนไหวกรณีเขื่อนราษีไศลจากที่เคยมีเพียง 4-5 กลุ่ม ก็เกิดการแยกตัวของสมาชิกแล้วไปรวมตัวเป็นกลุ่มใหม่จนกระทั่งกลุ่มผู้เดือดร้อนมีจำนวนมากถึง 12 กลุ่มด้วยกัน จนได้รับการขนานนามว่าขบวนการ “12 ราชินี” โดยบางกลุ่มก็แยกตัวออกมาจากขบวนการใหญ่ อย่างเช่น ชาวบ้านที่เคยเข้าร่วมกับกลุ่ม สกย.อ.1 ภายหลังก็แยกตัวออกมาตั้งเป็นกลุ่มใหม่ชื่อว่า “กลุ่มสมาพันธ์เกษตรกรอีสาน” (สพอ.) ต่อมาชาวบ้านบางส่วนก็แยกตัวออกมาจากกลุ่ม สพอ. แล้วมาตั้งเป็นกลุ่มใหม่อีกกลุ่ม คือ “กลุ่มสมัชชาชาวนา 2,000” เป็นต้น ซึ่งสาเหตุการแยกตัวของสมาชิกก็มีหลายประเด็น อาทิ กลุ่มไม่มีพื้นฐานในการเคลื่อนไหว

^{*} สกอ. เป็นกลุ่มที่แยกตัวออกมาจาก สกย.อ. (1) มีนายอวยชัย วัฒนา เป็นแกนนำหลัก และมีนายศักดิ์ กาญจนเสน เป็นแกนนำผลักดันกรณีเขื่อนราษีไศล

การเคลื่อนไหวที่ผ่านมาไม่ประสบความสำเร็จ ไม่มีองค์กรต่างประเทศสนับสนุน หรือเป็นเพราะ
 แคนนำไม่ดี เป็นต้น⁶²

อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่ทำให้ขบวนการกลุ่มใหม่นี้เกิดการแยกตัวของสมาชิกมี
 สาเหตุหลักมาจากลักษณะขององค์กรที่ต้องพึ่งพิง “ผู้นำ” ในการเคลื่อนไหวสูง เนื่องจากชาวบ้าน
 มีพื้นฐานทางการศึกษาในระดับต่ำจึงทำให้พวกเขาไม่กล้าที่จะพบกับคนที่มีระดับการศึกษาสูง
 กว่าซึ่งก็คือตัวแทนของภาครัฐ อีกทั้งชาวบ้านยังมีอุปนิสัยเฉพาะอันถูกหล่อหลอมจากวัฒนธรรม
 ทางการเมืองแบบเดิมจนทำให้พวกเขาส่วนใหญ่ยังรู้สึกขลาดกลัวที่จะเผชิญหน้ากับรัฐโดยตรง
 ด้วยเหตุนี้ ขบวนการชาวบ้านจึงมีลักษณะองค์กรที่สมาชิกต้องพึ่งพาผู้นำให้เป็นตัวแทนในการ
 ดำเนินการต่างๆ แทนพวกเขา ซึ่งขั้นตอนในการจัดตั้งขบวนการของชาวบ้านกลุ่มใหม่นี้จึงมุ่ง
 แสวงหาผู้นำที่มีศักยภาพก่อนเป็นลำดับแรก หากขบวนการใดมีผู้นำที่มีประสบการณ์ในการ
 เคลื่อนไหวมาก่อนหรือเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ขบวนการนั้นก็จะสามารถก่อตั้งขึ้นได้และ
 อยู่ได้ด้วยตัวเอง แต่หากขบวนการใดขาดผู้นำในลักษณะดังกล่าวก็จำเป็นต้องไปแสวงหาเพื่อเชื้อ
 เชิญผู้นำที่มีคุณสมบัติเหล่านี้มาเป็นผู้นำของขบวนการ หรือไม่ก็ไปขอร่วมกับขบวนการอื่นที่เข้ม
 แข็งกว่า

ผู้นำที่ว่่านี้อาจแบ่งตามคุณสมบัติได้ 2 ประเภท คือ หนึ่ง ผู้นำที่สามารถรวบรวม
 ชาวบ้านได้ ส่วนใหญ่ผู้นำประเภทนี้จะเป็นชาวบ้านด้วยกัน แต่มีลักษณะเฉพาะ คือ เด็ดเดี่ยว กล้า
 หาญ กล้าพูด และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านในขบวนการนั้นๆ ซึ่งผู้นำประเภทนี้อาจจะมีหรือไม่มี
 ประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวก็ได้ สอง ผู้นำที่มีความรู้และประสบการณ์ ผู้นำประเภทนี้มี
 ความสำคัญมากเพราะการเคลื่อนไหวต่อสู้จะต้องอาศัยองค์ความรู้ทางวิชาการและกฎหมายมา
 เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง นั่นเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่รวมถึงผู้นำชาวบ้านบางคนยังขาดความรู้
 ในทางวิชาการและกฎหมาย ที่ถือว่าเป็นอุปสรรคสำคัญยิ่งในกระบวนการติดต่อสื่อสารและต่อรอง
 กับภาครัฐ อาทิ การประชุม การปรึกษาหารือ และการเจรจาต่อรอง เป็นต้น โดยผู้นำประเภทนี้จะ
 เข้ามาช่วยเหลือในฐานะที่ปรึกษาของกลุ่ม อย่างเช่น นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ นักกฎหมาย
 หรือนักเคลื่อนไหวที่มีประสบการณ์ เป็นต้น ซึ่งขบวนการชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีผู้นำประเภทแรก
 อยู่แล้ว ขาดแต่เพียงผู้นำประเภทที่สองที่จะต้องแสวงหาเพิ่มเติมเท่านั้น

⁶² สัมภาษณ์ ยนต์ ชมเสียง, แคนนำบ้าน, 1 สิงหาคม 2552. ยนต์เป็นสมาชิกที่มาเข้าร่วมกับชาวบ้านกลุ่ม
 สมัชชาคนจนในภายหลัง อดีตเคยเข้าร่วมกับชาวบ้านกลุ่มอื่นมาแล้วซึ่งเคยมีประสบการณ์ในฐานะบุคคลที่เคยออกมาต่อต้านกลุ่ม
 สมัชชาคนจน และยังไม่ได้รับการเยียวยาจากภาครัฐในขณะที่กำลังให้สัมภาษณ์

นอกจากผู้นำขบวนการเคลื่อนไหวจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถเป็นคุณสมบัติพื้นฐานแล้ว คุณสมบัติทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมก็มีความสำคัญควบคู่กันมาเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะเรื่อง “ความซื่อสัตย์สุจริต” แน่แน่นอนว่าในการประเมินศักยภาพของผู้นำในเบื้องต้นก็คือการประเมินผลสัมฤทธิ์ของงาน ผู้นำขบวนการใดมีศักยภาพในการผลักดันประเด็นให้เข้าสู่กระบวนการแก้ไขปัญหาและก่อให้เกิดผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมย่อมส่งผลต่อความเชื่อถือของสมาชิกและเป็นหลักประกันขั้นต้นว่าสมาชิกจะไม่ย้ายออกจากขบวนการ แต่ในเวลาต่อมาสมาชิกได้เรียนรู้ว่าศักยภาพของผู้นำไม่ใช่ตัวแปรเดียวที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จ เนื่องจากประสบการณ์สอนให้พวกเขาเข้าใจว่าอิทธิพลทางการเมืองได้ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะการที่รัฐใช้เงิน “จ้าง” ให้ขบวนการสลายตัว กล่าวคือ รัฐไม่ปรารถนาจะเห็นการรวมตัวออกมาเคลื่อนไหวของชาวบ้านโดยเฉพาะในกรุงเทพมหานคร จนทำให้หลายครั้งที่รัฐต้องแก้ไขปัญหาด้วยการว่าจ้างเป็นจำนวนเงินมหาศาลเพื่อให้ขบวนการยุติการชุมนุมประท้วงผ่านทางผู้นำขบวนการ ซึ่งหากขบวนการใดผู้นำมีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความเห็นอกเห็นใจสมาชิกเป็นพื้นฐานก็อาจจะปฏิเสธรับเงินดังกล่าว ในขณะที่ผู้นำบางขบวนการก็รับเงินไว้แต่ได้นำไปแบ่งให้สมาชิกทุกคนตามสัดส่วนที่เหมาะสม แต่ในขณะที่ผู้นำบางกลุ่มเมื่อรับเงินแล้วกลับนำไปแบ่งกันเองเฉพาะกลุ่มผู้นำ โดยโกหกสมาชิกว่าทางารับเรื่องแล้วและรับปากว่าจะดำเนินการให้หลังจากนั้นก็ยุติการชุมนุมพาสมาชิกกลับลงไปในพื้นที่⁶³ ด้วยความไม่ซื่อสัตย์สุจริตของแกนนำเช่นนี้เป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ทำให้สมาชิกแยกตัวออกจากขบวนการต่างๆ ในเวลาต่อมา

จากประสบการณ์การออกเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลซึ่งเป็นขบวนการที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ช่วงหลังปี 2540 ชาวบ้านกลุ่มใหม่นี้ได้เรียนรู้ว่าการเคลื่อนไหวในฐานะขบวนการภาคประชาชนของพวกเขาไม่ค่อยประสบความสำเร็จนักซึ่งแตกต่างจากกลุ่มสมัชชาคนจน เพราะขบวนการของพวกเขา มักจะถูกรัฐ “จ้าง” ให้ยุติการชุมนุมได้โดยง่าย อีกทั้งการแก้ไขปัญหาก็กไม่ค่อยคืบหน้า ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พักหลังการเคลื่อนไหวของชาวบ้านกลุ่มใหม่เปลี่ยนทิศทางไปจากเดิม เนื่องจากแกนนำไม่สามารถรวบรวมมวลชนให้ออกไปเคลื่อนไหวตามสถานที่ต่างๆ ได้อีก ส่งผลให้การต่อสู้จากที่เคยทำการชุมนุมประท้วงแบบขบวนการเคลื่อนไหว ปัจจุบันมีเพียงแกนนำเท่านั้นที่เป็นผู้ดำเนินการต่างๆ

⁶³ สัมภาษณ์ สุข จันทร์, แกนนำกลุ่มชาวนา 2,000, 21 ตุลาคม 2552. พ่อสุขเป็นชาวบ้านอีกคนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลและยังไม่ได้รับค่าชดเชยในขณะที่กำลังให้สัมภาษณ์ โดยในอดีตพ่อสุขเคยเข้าร่วมกับขบวนการต่อต้านที่ออกมาคัดค้านการจ่ายเงินให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ปัจจุบันเป็นแกนนำกลุ่มชาวนา 2,000 ซึ่งหันมาร่วมมือกับกลุ่มสมัชชาคนจนในการเคลื่อนไหวเมื่อปี 2552

ให้กับสมาชิก ทำให้การต่อสู้ได้ผันแปรเข้าสู่ช่องทางการเมืองปกติอีกครั้งซึ่งก็คือการฟังฟังระเบียบและกลไกราชการเป็นสำคัญ ส่วนชาวบ้านเองก็พึงพอใจในวิธีการลักษณะนี้มากกว่า เพื่อแลกกับการไม่ต้องออกไปชุมนุมต่างถิ่นและตากแดดตากฝน แม้ว่าการรอคอยผลงานของแกนนำเพียงอย่างเดียวจะมีค่าต้นทุนที่ต้องจ่ายเพิ่มมากขึ้น อาทิ ค่าสมาชิก ค่าทำบัตรต่างๆ ค่านายหน้าที่จะต้องหักให้แกนนำเมื่อได้รับเงินค่าชดเชยแล้ว หรือบางครั้งแกนนำก็สามารถนำข้ออ้างสารพัดมาขอเก็บเงินจากชาวบ้านได้เรื่อยๆ อย่างที่ชาวบ้านเรียกกันว่าเป็นระบบ “ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” แต่ชาวบ้านกลุ่มใหม่ก็จ่ายยอมจ่ายค่าต้นทุนที่สูงลิ่วนี้เพื่อแลกกับเงินค่าชดเชยที่ถูกกดจากรัฐครั้งแล้วครั้งเล่าอยู่เช่นเคย⁶⁴

ในปัจจุบัน (พ.ศ.2553) ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลมีอยู่ทั้งหมด 9 กลุ่ม คือ กลุ่มสมัชชาคนจน (สคจ.) กลุ่มสมัชชาลุ่มน้ำมูล (สลม.) กลุ่มสมาพันธ์เกษตรกรอีสาน (สพอ.) กลุ่มสมาพันธ์เกษตรกรแห่งประเทศไทย (สกท.) กลุ่มเกษตรกรฝ่ายราษีไศล (กรษ.) กลุ่มสมัชชาเกษตรกรภาคอีสาน (สกอ.) กลุ่มสมัชชาชาวนา 2,000 กลุ่มกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน และกลุ่มอิสระ โดยกลุ่มต่างๆ ทั้ง 9 กลุ่มนี้ บางกลุ่มก็มีแกนนำคนเดียวกัน อย่างเช่นเมื่อแกนนำคนก่อนของกลุ่ม สกท. ได้เสียชีวิตลงทำให้กลุ่มต้องไปขอความช่วยเหลือจากแกนนำกลุ่ม สพอ. ส่วนกลุ่มกำนันผู้ใหญ่บ้านและกลุ่มอิสระ แม้จะไม่ใช้กลุ่มเดียวกันแต่ทั้งสองกลุ่มก็มีแกนนำคนเดียวกัน เป็นต้น สำหรับบรรยากาศความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมค่อนข้างมาก ในอดีตบรรยากาศในชุมชนท้องถิ่นต่างก็เต็มไปด้วยความขัดแย้งและความเกลียดชัง (โดยเฉพาะในช่วงปี 2540-2543) แต่ปัจจุบันชาวบ้านแต่ละกลุ่มได้หันมาร่วมมือและอะลุ่มอล่วยต่อกันมากขึ้นเพื่อให้ง่ายต่อการแก้ไขปัญหา แม้ว่าต่างฝ่ายต่างก็มีแนวทางและวิธีการแก้ไขปัญหาในแบบของตนเองแต่ในท้ายที่สุดแล้วพวกเขาก็มีเป้าหมายร่วมกันอยู่

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าขบวนการต่อต้านหรือกระแสการต่อต้านการจ่ายค่าชดเชยให้กับกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้ปะทุอย่างหนักในปี 2540 อันส่งผลให้ประเด็นความขัดแย้งในชุมชนท้องถิ่นต้องรุนแรงบานปลาย โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม

⁶⁴ สัมภาษณ์ ยนต์ ชมเสียง, แกนนำบ้าน, 1 สิงหาคม 2552. ยนต์เป็นสมาชิกที่มาร่วมกับชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนในภายหลัง อดีตเคยเข้าร่วมกับชาวบ้านกลุ่มอื่นมาแล้วซึ่งเคยมีประสบการณ์ในฐานะบุคคลที่เคยออกมาต่อต้านกลุ่มสมัชชาคนจน และยังไม่ได้รับการเยียวยาจากภาครัฐในขณะที่กำลังให้สัมภาษณ์ และ สัมภาษณ์ สุข จันทร, แกนนำกลุ่มชาวนา 2,000, 21 ตุลาคม 2552. พอลสุขเป็นชาวบ้านอีกคนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลและยังไม่ได้รับค่าชดเชยในขณะที่กำลังให้สัมภาษณ์ โดยในอดีตพอลสุขเคยเข้าร่วมกับขบวนการต่อต้านที่ออกมาคัดค้านการจ่ายเงินให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ปัจจุบันเป็นแกนนำกลุ่มชาวนา 2,000 ซึ่งหันมาร่วมมือกับกลุ่มสมัชชาคนจนในการเคลื่อนไหวเมื่อปี 2552

สมาชิกบางคนกับกลุ่มอื่นที่ก่อกำเนิดขึ้นภายหลังปี 2540 เป็นต้นมา เนื่องจากเหตุการณ์ชุมนุมวุ่นวายที่เกิดขึ้นในวันจ่ายเงินค่าชดเชยวันที่ 15 และวันที่ 19 กันยายน พ.ศ.2540 ยังคงเป็นเหตุการณ์ที่ฝังอยู่ในความทรงจำของชาวบ้านทุกกลุ่ม ทั้งกลุ่มสมาชิกคนจนเองและกลุ่มอื่นๆ ที่เคยออกมาต่อต้านการจ่ายเงินค่าชดเชย สภาพปัญหาดังกล่าวได้ลุกลามจนกระทั่งเกิดเป็นปัญหาทางสังคมขึ้นมา เมื่อชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นเดียวกันเกิดการบาดหมาง ไม่เข้าใจกัน ทั้งๆ ที่สังคมชนบทเป็นเพียงสังคมเล็กๆ ที่คนส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์เกี่ยวดองกันแบบเครือญาติ บางชุมชนมีชาวบ้านที่ใช้นามสกุลเดียวกันอยู่เพียง 2-3 นามสกุลเท่านั้น ดังนั้น เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นภายในชุมชน การเคารพนับถือ การช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างเครือญาติก็ลดน้อยถอยลง แต่ได้ก่อให้เกิดบรรยากาศของความไม่ไว้วางใจและความเกลียดชังเข้ามาแทนที่ จนยากที่จะทำความเข้าใจกันได้ในช่วงเวลานั้น

ความรู้สึกเกลียดชังของชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลที่มีต่อชาวบ้านกลุ่มอื่น สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์การปะทะกันในวันรับค่าชดเชยเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ.2540 ที่ไปขัดขวางการจ่ายค่าชดเชย การบุกเข้าไปรื้อเต็นท์ ทำลายข้าวของของพวกเขา ส่วนความรู้สึกเกลียดชังที่ชาวบ้านกลุ่มอื่นมีต่อกกลุ่มสมาชิกคนจน เนื่องมาจากการสร้างกระแสของฝ่ายราชการที่เป็นการไปยุยงให้ชาวบ้านบาดหมางกันมากยิ่งขึ้นทั้งก่อนและหลังการได้รับเงินค่าชดเชย อย่างเช่น เมื่อมีการประชุมเพื่อแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้านที่ยังไม่ได้รับเงินค่าชดเชย ฝ่ายราชการมักจะกล่าวในที่ประชุมเสมอว่า การที่ชาวบ้านจะต้องเดือดร้อนแบบนี้เป็นเพราะกลุ่มสมาชิกคนจนเอาที่ดินไปขอรับค่าชดเชยหมดแล้วถึงทำให้การแก้ไขปัญหาเป็นไปอย่างยากลำบาก อีกทั้งฝ่ายราชการยังหาวิธีการยับยั้งไม่ให้ชาวบ้านไปเข้าร่วมกับกลุ่มสมาชิกคนจน โดยการประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านร่วมมือกับรัฐและอย่าได้ไปหลงเชื่อกลุ่มอื่นที่ไม่หวังดี หากกลุ่มใดที่เข้าร่วมกับกลุ่มผู้ไม่หวังดีก็ขอให้แยกตัวออกมาแล้วรัฐจะแก้ปัญหาให้ เป็นต้น ความขัดแย้งในชุมชนท้องถิ่นรุนแรงบานปลายสืบเนื่องมาหลายปี ทำให้การใช้ชีวิตร่วมกันในชุมชนท้องถิ่นด้านอื่นๆ ได้รับผลกระทบต่อกันเป็นลูกโซ่ อย่างเช่น การบริจาคเงินทำบุญที่วัดเพื่อสร้างสิ่งปลูกสร้างในศาสนสถาน ชาวบ้านแต่ละกลุ่มจะทำการบริจาคเงินเฉพาะกลุ่มของตนเอง ถ้าหากมีอีกกลุ่มหนึ่งบริจาคเงินเพื่อสร้างหอระฆัง ชาวบ้านกลุ่มอื่นก็จะไม่เข้าร่วมบริจาคด้วยแต่จะไปบริจาคเพื่อสร้างสิ่งปลูกสร้างอย่างอื่นแทน ทั้งๆ ที่การสร้างหอระฆังก็ยังไม่แล้วเสร็จ เป็นต้น⁶⁵

⁶⁵ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, "การศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการฝายราษีไศล และการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน," รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, 2552, หน้า 4-87. (กำลังจัดพิมพ์)

กระแสต่อต้านที่นำมาซึ่งความขัดแย้งในชุมชนท้องถิ่นอย่างรุนแรงที่ว่านี้ ถือเป็นหนึ่งปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลต้องลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อปกป้องศักดิ์ศรีของตนเอง อันเป็นเหตุให้ขบวนการต้องใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในปี 2543 ด้วย

3.1.2 กระแสกดดันทางการเมือง

กระแสกดดันทางการเมืองในที่นี้เกิดจากการมองปัญหาในแง่ที่ว่า “ประเด็นการจ่ายค่าชดเชย” ได้ถูกฝ่ายการเมืองหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นทางการเมืองเพื่อทำลายชื่อเสียงของพรรคการเมืองฝ่ายตรงข้าม หรือกล่าวได้ว่าเป็นเกมทางการเมืองระหว่างฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้านก็ได้เช่นกัน กล่าวคือ ในสมัยรัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ได้อนุมัติจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ซึ่งประเด็นดังกล่าวกลับไม่ได้รับความเห็นชอบจากฝ่ายราชการ คือ กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานซึ่งเป็นเจ้าของโครงการเขื่อนราษีไศล และเมื่อกรมพัฒนาฯ ได้จัดหามวลชนออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านการตัดสินใจของรัฐบาลก็ได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากพรรคฝ่ายค้านซึ่งก็คือพรรคประชาธิปัตย์ จะเห็นว่าฝ่ายค้านได้อาศัยมวลชนต่อต้านและประเด็นค่าชดเชยในการโจมตีการทำงานของรัฐบาล โดยพุ่งเป้าไปที่การปฏิบัติหน้าที่ของ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ และนาย อติศร เพียงเกษ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบกรณีโครงการเขื่อนราษีไศลในครั้งนั้น โดยมีนายมานะ มหาสุวีระชัย สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดศรีสะเกษ พรรคประชาธิปัตย์ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญนับตั้งแต่อำนวยความสะดวกในการเดินทางให้กับมวลชนต่อต้านเพื่อไปต่อต้านการจ่ายเงินค่าชดเชยในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ.2540 หรือเป็นผู้เสนอญัตติเข้าที่ประชุมคณะกรรมการนโยบายและติดตามผลงานงบประมาณรายจ่ายประจำปี สภาผู้แทนราษฎร ให้ตรวจสอบการจ่ายเงินค่าชดเชยดังกล่าวว่าถูกต้องหรือไม่ อันถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้ประเด็นการจ่ายเงินค่าชดเชยกรณีโครงการเขื่อนราษีไศลกลายเป็นเรื่องอื้อฉาวในเวลาต่อมา

ในครั้งนั้นคณะกรรมการฯ ได้ทำการตรวจสอบข้อเท็จจริงโดยเรียกทุกฝ่ายเข้าหารือและชี้แจงข้อเท็จจริง ซึ่งมีตัวแทนจากกรมพัฒนาฯ ผู้ว่าราชการจังหวัดทั้ง 3 จังหวัด คือ ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และสุรินทร์ ตัวแทนฝ่ายรัฐบาล คือ นายอติศร เพียงเกษ ตัวแทนฝ่ายมวลชนต่อต้าน และตัวแทนฝ่ายสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล คือ นายไพจิต ศิลารักษ์ ซึ่งไพจิตเล่าถึงเหตุการณ์ในครั้งนั้นว่า คณะกรรมการได้เรียกแต่ละฝ่ายเข้าไปสอบถาม ซึ่งเขาถูกตั้งคำถามว่าเงินค่าชดเชยที่ได้สามารถแบ่งให้ชาวบ้านคนอื่นได้ด้วยหรือไม่ จะได้จับกันและไม่ขัดแย้งกัน? ซึ่งไพจิตได้ปฏิเสธ เนื่องจากเห็นว่าวิธีการดังกล่าวไร้เหตุผลและขาดบรรทัดฐาน การจ่ายค่าชดเชย

เป็นการจ่ายรายบุคคล ซึ่งแต่ละคนก็มีที่ดินของใครของมันและก็ครอบครองในจำนวนที่ไม่เท่ากัน⁶⁶ แต่ในที่สุดคณะกรรมการฯ ก็มีผลสรุปออกมาว่า เห็นสมควรให้รัฐบาลระงับการเบิกจ่ายเงินไว้ก่อน เพราะความไม่ชอบมาพากลทั้งเรื่องที่ดินที่ชาวบ้านนำมาขอค่าชดเชย คือที่ดินที่ชาวบ้านนำมาขอค่าชดเชยเป็นที่สาธารณประโยชน์ไม่มีเอกสารสิทธิ์ ที่ดินบางแปลงมีการแจ้งทับซ้อนกัน ชาวบ้านบางคนไม่มีที่ดินที่ได้รับผลกระทบ หรือบางคนก็แจ้งเกินจริงคือแจ้งมากกว่าที่ครอบครองอยู่ นอกจากนั้นกระบวนการตรวจสอบสิทธิ์การครอบครองและการทำประโยชน์ในที่ดินก็พบพิรุณหลายอย่าง ซึ่งส่อแววการทำทุจริตร่วมกันระหว่างชาวบ้านและนักการเมืองฝ่ายรัฐบาล

ดังนั้น คณะกรรมการฯ จึงได้ทำหนังสือถึงรัฐบาลให้ทำการระงับการจ่ายค่าชดเชย ด้วยกังวลว่าหากจ่ายให้กรณีเขื่อนราษีไศลไปจะเป็นตัวอย่างให้กับกรณีอื่นๆ เข้าไปบุกรุกที่ดินของรัฐเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยอีก อย่างไรก็ตามแม้ผลการตรวจสอบของคณะกรรมการฯ จะคัดค้านการจ่ายเงินค่าชดเชยของรัฐบาล แต่การตัดสินใจจ่ายค่าชดเชยของรัฐบาล พล.อ.ชวลิต ถือได้ว่ามีมติคณะรัฐมนตรีมารองรับอยู่หลายครั้ง นับตั้งแต่มติคณะรัฐมนตรีเพื่อแก้ไขปัญหาในสมัยรัฐบาลบรรหารเป็นต้นมา ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลจึงยังคงยืนยันจ่ายค่าชดเชยและมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ.2540 ออกมายืนยันให้ดำเนินการจ่ายเงินค่าชดเชยต่อไป ซึ่งกระบวนการจ่ายค่าชดเชยก็ดำเนินการแล้วเสร็จภายในเดือนดังกล่าว

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶⁶ สัมภาษณ์ ไพจิต ศิลารักษ์, อดีตแกนนำ, 8 สิงหาคม 2552. ไพจิตเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2535-2538 เป็นบุคคลที่มีบทบาทผ่านสื่อมากบุคคลหนึ่งในช่วงที่สมัชชาคนจนเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ พ.ศ.2539-2540 เนื่องจากดำรงตำแหน่งเป็นโฆษกของขบวนการและยังเป็นแกนนำชาวบ้านในการเข้าร่วมเจรจากับรัฐบาล ที่สำคัญการเคลื่อนไหวในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นแกนนำคนหนึ่งที่มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนขบวนการ แต่ปัจจุบันไพจิตไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการชาวบ้านแล้ว

ตารางที่ 2 มติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องกับการจ่ายเงินค่าชดเชยให้กับชาวบ้านกลุ่ม
สมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล

วัน/เดือน/ปี	มติคณะรัฐมนตรี
11 กรกฎาคม 2532	1) อนุมัติหลักการจ่ายเงินชดเชยที่ดินให้กระทรวงเกษตรฯ 2) ผู้ครอบครองที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ ให้ใช้คำว่า “ค่าขนย้าย” แทน “เงินค่าชดเชยที่ดิน”
22 เมษายน 2539	1) ให้จ่ายค่าชดเชยให้กับผู้ครอบครองที่ดินทุกประเภท โดยนำมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 11 กรกฎาคม 2532 มาใช้โดยอนุโลม 2) ให้แต่งตั้งคณะกรรมการระดับจังหวัด ขึ้นมาตรวจสอบข้อเท็จจริง โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน และมีตัวแทนจากราษฎรครึ่งหนึ่ง 3) ให้แต่งตั้งคณะกรรมการกลาง โดยมีอำนาจเต็มในการแก้ไขปัญหา มีองค์ประกอบคือ รัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องเป็นประธาน และมีสัดส่วนตัวแทนผู้เดือดร้อนเท่าเทียมกับเจ้าหน้าที่รัฐ 4) ให้ชดเชยราคาที่ดินตามที่ซื้อขายจริง 5) ให้มีเงินช่วยเหลืออาชีพเกษตรกร
5 พฤศจิกายน 2539	ให้กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ และกระทรวงมหาดไทยร่วมกันตรวจสอบข้อเท็จจริง ความเดือดร้อนของราษฎรว่ามีจำนวนกี่ราย พื้นที่เท่าไร ผลกระทบเป็นอย่างไร เกิดจากการดำเนินงานของราชการหรือไม่ และใช้งบประมาณเท่าไร
29 เมษายน 2540	1) ให้จ่ายเงินค่าชดเชยให้กับราษฎรจำนวน 1,154 ราย ในราคา 32,000 บาท/ไร่ และให้ทำการตรวจสอบสิทธิ์ให้กับราษฎรอีกกลุ่มจำนวน 1,525 ราย 2) ให้แต่งตั้งคณะทำงานเพื่อป้องกันน้ำท่วมที่นา โดยมีตัวแทนจากข้าราชการกรมพัฒนาฯ และราษฎร ในสัดส่วนที่เท่ากัน 3) เปิดแผนโครงการโขง-ชี-มูล ต่อสาธารณชน และให้มีการศึกษาผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม 4) ให้จัดตั้งกองทุนแก้ไขปัญหาราษฎร
1 กรกฎาคม 2540	ให้จ่ายค่าชดเชยแก่ราษฎรจำนวน 1,154 ราย เป็นจำนวนเงิน 363,484,000 บาท โดยเบิกจากงบกลาง รายการเงินสำรองจ่ายเพื่อกรณีฉุกเฉินหรือจำเป็น

ที่มา: ดัดแปลงจากเอกสารของกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน

ต่อมาเมื่อพรรคประชาธิปัตย์ได้จัดตั้งรัฐบาล ฝ่ายรัฐบาลก็ไม่ลืมที่จะยกกรณีเขื่อนราษีไศลขึ้นมาเป็นประเด็นโจมตีฝ่ายค้าน (พรรคความหวังใหม่) ทั้งในสภาและนอกสภา อย่างเช่น การตั้งกระทู้ถามสดในสภาเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.2541 เรื่องการแก้ปัญหาสมัชชาคน

จน ทำให้ นายยี่งพันธ์ มนสิการ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ตอบว่า “สมัชชาคนจนรวบรวมผู้เสียหายจากน้ำท่วมเท็จบ้างจริงบ้างมาขอค่าชดเชย”⁶⁷ หรือในเดือนธันวาคม พ.ศ.2542 มีการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล และนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีก็ได้หยิบยกประเด็นราชินีไศลขึ้นมาตอบได้นายอดิศร เพียงเกษ โดยเปลี่ยนนามสกุลใหม่ให้กับนายอดิศรว่า “นายอดิศร ราชินีไศลบริโภค” เป็นต้น

ช่วงต้นเดือนมีนาคม พ.ศ.2541 คณะกรรมาธิการนโยบายและติดตามผลงานงบประมาณรายจ่ายประจำปี สภาผู้แทนราษฎร ได้เสนอรายงานต่อสภาผู้แทนราษฎรและรัฐบาลขอให้ดำเนินคดีกับผู้อนุมัติจ่ายค่าชดเชยกรณีโครงการเขื่อนราชินีไศลและให้เรียกเงินคืนจากชาวบ้าน พร้อมทั้งเรียกร้องต่อรัฐบาลให้ปฏิบัติกับชาวบ้านทุกกลุ่มอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม โดยอย่าเลือกปฏิบัติกับเฉพาะบางกลุ่มตามกระแสกดดันอันเนื่องมาจากการเดินขบวนประท้วงต่อมารัฐบาลได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาตรวจสอบกรณีดังกล่าวโดยมี นายพรเทพ เตชะไพบูลย์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ เป็นผู้รับผิดชอบ

ในช่วงกลางปี 2541 นายทรงพล โกวิทศิริกุล สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดหนองคาย พรรคประชาธิปัตย์ ได้พากำนันประดิษฐ์ นรสาร* กำนัน ต.หนองแค อ.ราชินีไศล จ.ศรีสะเกษ เข้าแจ้งความที่กองบังคับการปราบปรามให้มีการสอบสวน นายอดิศร เพียงเกษ และแกนนำชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราชินีไศล ซึ่งเจ้าพนักงานได้ทำการสอบปากคำและส่งเรื่องไปยัง พล.ต.ท.เสรี เตมียเวส⁶⁸ เพื่อตั้งชุดสอบสวนคดีราชินีไศลขึ้นมา

เมื่อเรื่องราวถึงตำรวจ เป็นเหตุให้ตำรวจกองปราบปรามประมาณ 300 กว่านายต้องลงมาทำการสอบสวนชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราชินีไศลในพื้นที่ เจ้าพนักงานตำรวจให้ชาวบ้านที่ได้รับเงินไปแล้วกรอรายละเอียดส่วนตัว พร้อมกับถ่ายรูปชาวบ้านแบบถ่ายรูปให้กับผู้ต้องหาเพื่อเก็บไว้เป็นหลักฐาน ส่วนชาวบ้านเองก็กลัวว่าเงินค่าชดเชยที่รับมาจะถูกอายัดจึงได้ถอนเงินออกจากธนาคารเพื่อไปฝากธนาคารอื่นสาขาอื่น บ้างก็เก็บไว้กับตัว ซึ่งทำให้

⁶⁷ สนั่น ชูสกุล, บทความชุดหมายเหตุราชินีไศล ตอนที่ 3: กลเกมรัฐบาลประชาธิปัตย์ ในการ(ไม่)แก้ปัญหาเขื่อนราชินีไศล [ออนไลน์], ม.ป.ป., แหล่งที่มา: www.livingriversiam.org [20 พฤษภาคม 2552]

* ผู้นำกลุ่มกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่นำพามวลชนออกมาคัดค้านการจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านสมัชชาคนจน

⁶⁸ สนั่น ชูสกุล, บทความชุดหมายเหตุราชินีไศล ตอนที่ 3: กลเกมรัฐบาลประชาธิปัตย์ ในการ(ไม่)แก้ปัญหาเขื่อนราชินีไศล [ออนไลน์], ม.ป.ป., แหล่งที่มา: www.livingriversiam.org [20 พฤษภาคม 2552]

ช่วงสองสัปดาห์แรกมีการถอนเงินออกจากธนาคารกรุงไทยสาขาศรีสะเกษ ประมาณ 180 ล้านบาท⁶⁹

สถานการณ์ได้ทวีความกดดันมากยิ่งขึ้น ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้รวมกลุ่มกันอีกครั้งเพื่อเจรจาทำความเข้าใจกับเจ้าพนักงานตำรวจว่าคดีนี้เป็นเกมทางการเมืองระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับฝ่ายค้าน ชาวบ้านได้เดินทางไปที่กองบังคับการปราบปรามแต่ก็ถูกเจ้าพนักงานตั้งข้อหากลับมาอีก ในขณะที่ชาวบ้านอีกกลุ่มที่กำลังชุมนุมอยู่หน้าศาลากลางจังหวัดศรีสะเกษ ได้ทำพิธีเผาหุ่นสาปแช่ง พล.ต.ท.เสรี เตมียเวส โดยกล่าวหา พล.ต.ท.เสรี ว่ามีพฤติกรรมไม่เป็นธรรมกับคนจนและทำงานรับใช้นักการเมือง เหตุการณ์นั้นทำให้ พล.ต.ท.เสรี โกรธเป็นพื้นเป็นไฟแล้วเข้าแจ้งความที่กองบังคับการปราบปรามให้ดำเนินคดีกับแกนนำชาวบ้านและหมอผีที่ทำพิธีสาปแช่ง อีกทั้งในช่วงที่ พล.ต.ท.เสรี ยังรับผิดชอบคดีนี้อยู่ก็ได้เข้าแจ้งความดำเนินคดีกับกลุ่มคนหลายฝ่ายที่ออกมาวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของตน อาทิ นายพิภพ ธงไชย ที่ขณะนั้นดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย นายสมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์ นักวิชาการสถาบันราชภัฏนครราชสีมา บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ ผู้จัดการสันติบาล และผู้กำกับกองปราบปราม เป็นต้น

คดีราษีไศลได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องในช่วงปี 2542 พร้อมกับถูกนำเสนอผ่านสื่อเป็นระยะ ในเบื้องต้นมีการแจ้งความให้ดำเนินคดีกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการอนุมัติค่าชดเชยซึ่งประกอบด้วย นายอดิศร เพียงเกษ พร้อมข้าราชการอีกหลายฝ่าย และให้ดำเนินคดีกับแกนนำชาวบ้าน รวมถึงชาวบ้านที่ได้รับเงินไปโดยมิชอบด้วย แต่ในเวลาต่อมาได้มีการแจ้งข้อหาและส่งเรื่องให้อัยการสั่งฟ้องเพียงแค่นายอดิศร เพียงเกษ ในข้อหาเป็นเจ้าพนักงานปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบและแกนนำชาวบ้านอีก 5 คน คือ นางผา กองธรรม นายศักดิ์สิทธิ์ บัวพันธ์ นายบุญมี โสภัง นายสมบุรณ์ ทองบุราณ และนายไพจิต ศิลารักษ์ ในข้อหาสนับสนุนให้เจ้าพนักงานปฏิบัติหรือละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ สำหรับชาวบ้านคนอื่นๆ ที่ได้รับเงินไปแล้วนั้น เมื่อต้นปี 2543 สำนักงานอัยการสูงสุดได้ส่งเรื่องไปยังสำนักงานอัยการ จ.ศรีสะเกษ เพื่อให้พนักงานอัยการเป็นโจทก์ยื่นฟ้องชาวบ้านจำนวน 500 ราย (จาก 1,154 ราย) เป็นจำนวนเงิน 180 ล้านบาท โทษฐาน

⁶⁹ สัมภาษณ์ ไพจิต ศิลารักษ์, อดีตแกนนำ, 8 สิงหาคม 2552. ไพจิตเป็นบุคคลหนึ่งที่มีส่วนรวบรวมรายชื่อ

ชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2535-2538 เป็นบุคคลที่มีบทบาทผ่านสื่อมากบุคคลหนึ่งในช่วงที่สมัชชาคนจนเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ พ.ศ.2539-2540 เนื่องจากดำรงตำแหน่งเป็นโฆษกของขบวนการและยังเป็นแกนนำชาวบ้านในการเข้าร่วมเจรจากรัฐบาล ที่สำคัญการเคลื่อนไหวในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นแกนนำคนหนึ่งที่มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนขบวนการ แต่ปัจจุบันไพจิตไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการชาวบ้านแล้ว

แจ้งความเท็จต่อเจ้าพนักงานและจำเป็นจะต้องเรียกเงินคืน แต่เมื่ออัยการจังหวัดศรีสะเกษ พิจารณาแล้วกลับพบว่าคดีราชสีไศลได้กลายเป็นเกมทางการเมืองไปแล้วจึงไม่ทำการสั่งฟ้องและ ส่งเรื่องกลับไปยังกรมพัฒนาฯ เพื่อให้พิจารณาทบทวนการยื่นฟ้องอีกครั้ง

จะเห็นว่ากระแสกดดันภายใต้เกมทางการเมืองระหว่างรัฐบาลและฝ่ายค้าน เป็น ผลพวงให้ประเด็นค่าชดเชยโครงการเขื่อนราชสีไศลถูกฝ่ายการเมืองและกรมพัฒนาฯ หยิบยกขึ้นมา เป็นประเด็นตลอดช่วงปี 2540-2543 ข้อกล่าวหาของภาครัฐได้ไปเพิ่มความคับแค้นใจให้กับ ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีราชสีไศล เมื่อการต่อสู้ที่ยาวนาน 6-7 ปี กำลังจะสูญเปล่าเพียง เพราะความเดือดร้อนของพวกเขาสามารถใช้เป็นประเด็นโจมตีพรรคการเมืองฝ่ายตรงข้ามได้ ในขณะที่ปัญหาเชิงนโยบายอันเนื่องมาจากโครงการของรัฐกลับยังถูกปกปิดซ่อนเร้นอยู่เช่นนั้น

3.1.3 การถูกโจมตีผ่านสื่อมวลชน

ประเด็นค่าชดเชยโครงการเขื่อนราชสีไศลได้รับความสนใจจากสื่อมวลชนนับตั้งแต่ มีมวลชนจำนวนหนึ่งออกมาคัดค้านการจ่ายค่าชดเชย และมีผลการตรวจสอบข้อเท็จจริงของ คณะกรรมาธิการนโยบายและติดตามผลงานงบประมาณรายจ่ายประจำปีสภาผู้แทนราษฎร ออกมาให้รัฐบาลระงับการจ่ายค่าชดเชยเอาไว้ก่อน จนกระทั่งเดือนมีนาคม พ.ศ.2541 คณะกรรมาธิการฯ ได้เสนอรายงานการตรวจสอบข้อเท็จจริงนี้ให้สภาผู้แทนราษฎรและรัฐบาลชวน พิจารณาอีกครั้ง เพื่อให้ดำเนินคดีกับผู้อนุมัติค่าชดเชยพร้อมกับชาวบ้านที่รับค่าชดเชยไปแล้ว และในระหว่างนั้นสื่อโดยเฉพาะหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ ได้ลงข่าวประเด็นค่าชดเชยโครงการเขื่อน ราชสีไศลติดต่อกันนานกว่า 10 วัน โดยเนื้อหาสาระส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอข้อมูลของทางภาครัฐ และข้อมูลจากรายงานของคณะกรรมาธิการฯ ซึ่งหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ได้พาดหัวข่าวหน้า 1 ดัง ตัวอย่างต่อไปนี้

“เปิดโปงทุจริตเงินราชสีไศล...สมัชชาคนจนเล่นตลกร้าย
เอาเงินรัฐซื้อที่ดินรัฐ สูญเงินภาษีประชาชนฟรี 363 ล้านบาท”⁷⁰

“งุบงิบฝ่ายราชสีไศล หวังใหม่บ้ายส่งชรก. พบปมทุจริตจ่ายเงิน
ค่าชดเชยราชสีไศล ครม.”จิว” บิดเบือนมติครม.ปี 2532 จ่ายมั่ว”⁷¹

⁷⁰ “เปิดโปงทุจริตเงินราชสีไศล,” เดลินิวส์ (10 มีนาคม 2541): 1.

⁷¹ “งุบงิบฝ่ายราชสีไศล หวังใหม่บ้ายส่งชรก.,” เดลินิวส์ (12 มีนาคม 2541): 1.

“ประกาศชื่อคนโกงราชินีไศล...หลักฐานกรรมวิธีการระบุชื่อ
รองผวจ.ศรีสะเกษต้องรับผิดชอบเพราะไปรับรองการแจ้งความเท็จของสมัชชา
คนจน”⁷²

นอกจากนี้ฝ่ายรัฐบาลยังให้สัมภาษณ์กับสื่อมวลชนโดยกล่าวหาชาวบ้านและ
กลุ่มสมัชชาคนจนในทางเสียๆ หายๆ อาทิ จะต้องดำเนินคดีกับชาวบ้านในข้อหาฉ้อโกง หาก
ชาวบ้านไม่นำเงินมาคืนจะต้องติดคุก หรือมีชาวบ้านบางส่วนมาสารภาพกับรัฐด้วยความสำนึกผิด
ว่าทำการทุจริตเงินช่วยเหลือเกษตรกร โดยเป็นลักษณะการสวมรอยสิทธิ์ การอ้างสิทธิ์เกินจำนวน
อีกทั้งขั้นตอนการพิสูจน์สิทธิ์ก็หละหลวมไม่รอบคอบ หรือรัฐจะทำการตรวจสอบโครงการต่างๆ ที่
กลุ่มสมัชชาคนจนเป็นแกนนำออกมาเรียกร้องขอเงินช่วยเหลือ เนื่องจากส่วนใหญ่โครงการจะใช้
ที่ดินสาธารณะ แต่กลุ่มสมัชชาคนจนยังพาชาวบ้านออกมาประท้วงเรื่อยๆ โดยจ่ายเงินให้ชาวบ้าน
คนละ 100-200 บาท ส่วนชาวบ้านเองเห็นว่าเป็นช่วงหน้าแล้งและได้เงินใช้ด้วยจึงออกมา
เคลื่อนไหวในกรุงเทพมหานคร เป็นต้น⁷³

ในช่วง พ.ศ.2540-2541 สื่อมวลชนได้นำเสนอข่าวอื้อฉาวของชาวบ้านกลุ่ม
สมัชชาคนจนกรณีเชื่อนราชินีไศลในหลายประเด็น อาทิ ประเด็นที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์ ประเด็นการ
พิสูจน์สิทธิ์ที่มีความไม่ชอบมาพากล หรือประเด็นการทุจริตร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับ
นักการเมือง (สามารถดูรายละเอียดข้อกล่าวหาที่รัฐใช้โจมตีชาวบ้านได้จากตารางในภาคผนวก)
ซึ่งส่วนใหญ่การนำเสนอข่าวของสื่อในช่วงนั้นเป็นการนำเสนอข้อมูลเพียงด้านเดียว และน้อยมาก
ที่ชาวบ้านจะมีโอกาสได้แก้ตัวผ่านสื่อ แม้ว่าพวกเขาจะพยายามแก้ข้อกล่าวหากับสังคมโดยออก
เคลื่อนไหวตามที่ต่างๆ แต่ก็ได้รับความสนใจจากสื่อน้อยกว่าประเด็นอื้อฉาวที่รัฐกล่าวหาพวกเขา
อยู่ดี

ในช่วงต้นปี 2542 ข่าวกรณีโครงการเชื่อนราชินีไศลยังคงถูกผลิตผ่านสื่ออย่าง
ต่อเนื่อง โดยข่าวที่เกี่ยวข้องสามารถแบ่งได้ 3 ประเภท คือ หนึ่ง ข่าวการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน
กลุ่มต่างๆ ที่ยังไม่ได้รับค่าชดเชย สอง ข่าวที่รัฐบาลกำลังดำเนินการแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้านที่
ยังไม่ได้รับค่าชดเชยอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งอนุมัติจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านบางกลุ่มที่ได้รับการ

⁷² “ประกาศชื่อคนโกงราชินีไศล,” เดลินิวส์ (14 มีนาคม 2541): 1.

⁷³ คำสัมภาษณ์ อิงพันธ์ มนะสิการ, รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม และคำ
สัมภาษณ์ อลงกรณ์ พลบุตร, โฆษกคณะกรรมการช่วยเหลือประชาชน, “สั่งฟันสมัชชาคนจนคดีทุจริตราชินีไศล ฝ่ายค้านโหมโรงบีบบังคับ
,” เดลินิวส์ (16 มีนาคม 2541): 15.

พิสูจน์สิทธิ์แล้ว และ สาม ชาวการแ่งความดำเนินคดีกับนักการเมือง ข้าราชการ และชาวบ้าน กลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลที่รับเงินไปอย่างผิดกฎหมายในช่วงรัฐบาลพล.อ.ชวลิต

ต่อมาช่วงกลางปี 2542 ชาวอื้อฉาวของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลก็ถูกโหมกระหน่ำหนักยิ่งขึ้น เมื่อบริษัท เบตเตอร์ อิมแพค คอมมิวนิเคชั่น ของดร.เสรี วงศ์มณฑา ได้รับงานประชาสัมพันธ์ให้ทางภาครัฐเพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับกรณีโครงการเขื่อนราษีไศล โดยจัดทำรายการโทรทัศน์และวิทยุ ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไอทีวี ทุกเช้าวันศุกร์ชื่อรายการ “จับต้นชนปลาย” และรายการวิทยุ ออกอากาศทางสถานี อสมท. ทุกเช้าวันอาทิตย์ โดยมี ดร.เสรี เป็นผู้ดำเนินรายการเอง นอกจากนี้ยังจัดทำรายการสัมมนาอีก 1 ครั้ง และลงโฆษณาทางหนังสือพิมพ์ต่อเนื่องอีก 3 ฉบับ⁷⁴ จะเห็นได้ว่ารัฐมีช่องทางในการเข้าถึงสื่อได้ง่ายกว่าชาวบ้านและมีโอกาสใช้สื่อในการชี้แจงข้อมูลฝ่ายตน ในขณะที่ชาวบ้านต้องอาศัยขบวนการภาคประชาชนเพียงช่องทางเดียวในการดึงดูดสื่อให้มาสนใจประเด็นปัญหาและข้อมูลที่พวกเขา มี ดังนั้น ในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นการยากที่ชาวบ้านจะยึดกุมพื้นที่สื่อเอาไว้ได้เพราะนอกจากประเด็นแก้ข้อกล่าวหาจะน่าสนใจน้อยกว่าประเด็นอื้อฉาวแล้ว รัฐยังมีช่องทางในการเข้าถึงสื่อได้ง่ายและรวดเร็วกว่าชาวบ้านตัวเล็กตัวน้อยอีกด้วย

กล่าวได้ว่าในช่วงปี 2540-2543 ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้รับแรงกดดันทางสังคมจากทุกทิศทาง ทั้งความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่น อีกทั้งประเด็นปัญหาของพวกเขายังถูกโจมตีผ่านสื่อมวลชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งทำให้ขบวนการภาคประชาชนของพวกเขาได้รับความเสื่อมเสียชื่อเสียงและยังเป็นการไปลดทอนอำนาจของขบวนการภาคประชาชนที่จำเป็นต้องอาศัยพื้นที่สาธารณะในการเคลื่อนไหวต่อสู้อีกด้วย กล่าวคือ นอกจากการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ข้อกล่าวหาของชาวบ้านในช่วงนั้นจะไม่สามารถยึดกุมพื้นที่สื่อเอาไว้ได้ ชาวที่นำเสนอผ่านสื่อยังเป็นชาวที่ทำให้ภาพลักษณ์ของขบวนการเป็นไปในทิศทางลบจึงยากที่ชาวบ้านจะทำความเข้าใจกับสังคมได้ในเวลานั้น หรือกล่าวได้ว่าขบวนการชาวบ้านในช่วงนั้นได้ถูกกระแสสังคมการเมืองผลักดันจนกระทั่งมาถึงจุดที่เป็นทางตันอีกครั้ง

⁷⁴ สนั่น ชูสกุล, บทความชุดหมายเหตุราษีไศล ตอนที่ 1: เสรี & เสรี VS คนจนผู้ไร้อำนาจแห่งราษีไศล [ออนไลน์],

3.1.4 การตอบโต้ของขบวนการสมัชชาคนจนผ่านยุทธศาสตร์

ดาวกระจาย

ภายหลังจากที่ชาวบ้านได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามสมัชชาคนจนแล้ว พวกเขาก็ได้เรียนรู้รูปแบบการต่อสู้ในฐานะขบวนการทางสังคมหรือขบวนการภาคประชาชน ซึ่งสิ่งหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นเครื่องมือในการนำมาซึ่งผลสำเร็จของขบวนการก็คือยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหว ในกรณีสมัชชาคนจนยุทธวิธีการเคลื่อนไหวต่อสู้ของพวกเขาเน้นเป็นการต่อสู้ภายใต้แนวคิดสันติวิธีหรือการไม่ใช้ความรุนแรง ดังนั้น ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการจึงดำเนินอยู่ภายใต้กรอบสันติวิธีเป็นหลัก

โดยทั่วไปแล้วจะเห็นว่า การเคลื่อนไหวต่อสู้ของสมัชชาคนจนมักใช้ยุทธวิธีการชุมนุมกดดันแบบยึดเยื่อเพื่อกดดันรัฐบาล และใช้ยุทธวิธีเดินรณรงค์ซึ่งเป็นกระบวนการที่ใช้ควบคู่กับยุทธวิธีอื่นๆ เพื่อเป็นช่องทางในการทำความเข้าใจกับสังคม โดยการใช้อุทธวิธีการต่อสู้ในรูปแบบนี้ได้นำมาซึ่งความสำเร็จของขบวนการเป็นอย่างสูงในยุคแรกของการต่อสู้ คือ ช่วงรัฐบาลบรรหาร ศิลปอาชา และรัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ (พ.ศ.2539-2540) จากการชุมนุมยึดเยื่อหลายเดือนที่หน้าทำเนียบรัฐบาล

แต่เมื่อพรรคประชาธิปัตย์ได้จัดตั้งรัฐบาลหลังจากที่ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ.2540 การเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนโดยใช้ยุทธวิธีการชุมนุมกดดันแบบยึดเยื่อภายหลังจากนั้นมากลับไม่เห็นผลเท่าใดนัก หากพิจารณาจากผลสำเร็จตามข้อเรียกร้องของขบวนการ การแก้ไขปัญหagrณีสมัชชาคนจนของรัฐบาล ชวน หลีกภัย (พ.ศ.2540-2543) แตกต่างจากรัฐบาลชุดที่ผ่านมาอย่างสิ้นเชิง เพราะมติคณะรัฐมนตรีในรัฐบาล ชวน หลีกภัย ได้ละเมิดข้อตกลงที่รัฐบาล พล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ เคยทำไว้กับสมัชชาคนจนหลายกรณี กล่าวคือ ในรอบ 1 ปีของรัฐบาล มีมติคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับสมัชชาคนจน 6 มติ แต่ละเมิดข้อตกลงเดิมถึง 5 มติ⁷⁵ ซึ่งมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 21 เมษายน พ.ศ.2541 ก็เป็นหนึ่งในมติที่จับปัญหากรณีเชื่อนโดยมีมติว่าจะไม่มีการจ่ายค่าชดเชยย้อนหลังให้กับเชื่อนใดๆ ที่สร้างเสร็จแล้วอีก

แน่นอนว่าการจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านสมัชชาคนจนกรณีเชื่อนรายปีคือ ถือเป็นบทเรียนครั้งสำคัญที่รัฐบาลชวนหยาบยกมาเป็นข้ออ้างที่จะไม่จ่ายค่าชดเชยย้อนหลังให้กับ

⁷⁵ กองเลขานุการสมัชชาคนจน, "สรุปความคืบหน้า ปัญหาและอุปสรรคสามปีสมัชชาคนจน," 6 ธันวาคม 2541, อ้างถึงใน อุเชนทร์ เขียงเสน, "10 ปี สมัชชาคนจน: บทเรียนบางประการ," หน้าเดียวกัน 5, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2550): 156.

เขื่อนอื่นๆ อีก โดยเฉพาะปัญหาจากกระบวนการพิสูจน์สิทธิการครอบครองและทำประโยชน์ในที่ดินที่เกิดในรัฐบาลชุดก่อนจนทำให้รัฐต้องสูญเสียเงินแผ่นดินจำนวนมหาศาล รัฐเห็นว่าความหละหลวมที่ปล่อยให้ชาวบ้านรับรองสิทธิกันเองเป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านกรณีเขื่อนอื่นๆ ที่สร้างเสร็จแล้วหลายปีหันมาเรียกร้องค่าชดเชยจากรัฐ⁷⁶ ซึ่งสะท้อนความเป็นกังวลของรัฐได้อย่างชัดเจนว่าหากรัฐจ่ายค่าชดเชยย้อนหลังให้กรณีใดกรณีหนึ่งแล้วอาจเป็นตัวอย่างให้กรณีเขื่อนอื่นๆ ลูกขึ้นมาขอค่าชดเชยย้อนหลังบ้าง⁷⁷ ด้วยเหตุนี้ มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 21 เมษายน พ.ศ.2541 จึงทำให้มาตรการการจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านเขื่อนปากมูลและเขื่อนสิรินธรมีอันต้องยุติลงไปด้วย

การยกเลิกข้อตกลงการจ่ายค่าชดเชยย้อนหลังให้กับเขื่อนที่สร้างเสร็จแล้วเป็นเพียงหนึ่งตัวอย่างที่รัฐบาล ชวน หลีกภัย กระทำต่อกลุ่มสมัชชาคนจนในเวลานั้น เพราะยังมีอีกหลายกรณีที่รัฐบาลปฏิเสธจะแก้ปัญหาให้ตามข้อตกลงเดิม อาทิ การไม่รับร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพความปลอดภัยและสิ่งแวดล้อมในสถานประกอบการ รัฐบาลได้อนุมัติงบประมาณการออกแบบก่อสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น จ.แพร่ หรือรัฐบาลไม่อนุมัติงบประมาณโครงการนำร่องเพื่อเกษตรกรรมยั่งยืน⁷⁸ เป็นต้น

เมื่อเห็นแล้วว่ารัฐบาลชวนมีท่าทีอย่างไรกับการแก้ไขปัญหาให้กลุ่มสมัชชาคนจน จึงจำเป็นที่กลุ่มสมัชชาคนจนต้องปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การต่อสู้ใหม่อีกครั้ง หลังจากที่ชุมนุมยึดเยื้องหน้าทำเนียบรัฐบาลเพื่อติดตามการแก้ไขปัญหาเป็นเวลาเดือนเศษ ตั้งแต่วันที่ 5 เมษายน – 29 พฤษภาคม พ.ศ.2541 แล้วพบว่ายุทธวิธีการชุมนุมกดดันแบบยึดเยื้องไม่ได้ส่งผลต่อการตัดสินใจของรัฐบาลเหมือนที่ผ่านมา ดังนั้น ที่ประชุมพ่อครัวใหญ่จึงมีมติให้แต่ละกรณีปัญหาลงไปเคลื่อนไหวในพื้นที่ของตนเอง โดยเรียกยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวครั้งนี้ว่า “ยุทธศาสตร์ดาวกระจาย”

⁷⁶ การให้สัมภาษณ์ของ นายพรเทพ เตชะไพบูลย์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานคณะกรรมการติดตามการแก้ไขปัญหากลุ่มเขื่อนในขณะนั้น, “แฉรัฐบาลจิว พลาดสูญงบประมาณ 363 ล้านชดเชยราษฎร”, ผู้จัดการรายวัน (1 เมษายน 2541): 5.

⁷⁷ ข้อสังเกตจากผลการศึกษาของคณะกรรมการสิทธิฯ ที่เคยนำเสนอต่อรัฐบาลความหวังใหม่และสื่อมวลชน, “ชวนสั่งคู่ยอดิศร พิสูจน์ค่าชดเชยราษฎร”, มติชน (21 ธันวาคม 2540): 12.

⁷⁸ อุเทนทร์ เชียงเสน, “10 ปี สมัชชาคนจน: บทเรียนบางประการ”, ฟ้าเดียวกัน 5, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2550):

การดำเนินตามแผนยุทธศาสตร์ดาวกระจายเป็นการสะท้อนศักยภาพการเคลื่อนไหวต่อสู้ของกลุ่มสมาชิกคนจนด้วยในทางหนึ่งว่าแต่ละกรณีปัญหาที่มีศักยภาพพอที่จะสามารถผลักดันปัญหาของตนเองไปสู่เป้าหมายได้ โดยอาศัยประสบการณ์เก่าก่อนที่จะมาร่วมกับสมาชิกคนจนและอาศัยประสบการณ์จากการเคลื่อนไหวร่วมกับเครือข่ายอื่นเมื่อเข้าร่วมเป็นสมาชิกคนจนแล้ว ยุทธศาสตร์ดาวกระจายจึงเหมือนการมอบอำนาจคืนให้แต่ละกรณีปัญหาได้ตัดสินใจ วางแผน คิดค้นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวด้วยตนเองอย่างเข้มข้น โดยมีที่ประชุมพ่อครัวใหญ่เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดและให้คำปรึกษาเท่านั้น

อย่างไรก็ดี แม้ว่าแต่ละกรณีปัญหาจะลงไปเคลื่อนไหวในพื้นที่ของตนเองแต่ก็ไม่ได้ตัดขาดจากการเป็นเครือข่ายอย่างสิ้นเชิง โดยเฉพาะกรณีปัญหาเชื่อนที่บางกรณีปัญหายังคงชุมนุมร่วมกันอยู่ อย่างกรณีเชื่อนห้วยน้ำก็มาชุมนุมร่วมกับเชื่อนราชสีไศลเพราะสองเชื่อนนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกันคือจังหวัดศรีสะเกษ อีกทั้งความเป็นเครือข่ายกรณีปัญหาเชื่อนยังแสดงออกมาในเชิงอัตลักษณ์ร่วม ผ่านการใช้ชื่อหมู่บ้านซึ่งเป็นสถานที่ชุมนุมว่า “หมู่บ้านแม่มนม่นยืน” เป็นสัญลักษณ์ร่วมกัน

ในตอนแรกชาวบ้านกรณีเชื่อนราชสีไศลตัดสินใจร่วมชุมนุมกับชาวบ้านเชื่อนปากมูล ณ หมู่บ้านแม่มนม่นยืน 1 บริเวณเชื่อนปากมูล อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี ที่เริ่มชุมนุมตั้งแต่วันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2542 แต่ต่อมาก็ตัดสินใจกลับมาเคลื่อนไหวในพื้นที่ของตนเอง โดยมาจัดตั้งหมู่บ้านแม่มนม่นยืน ณ ห้วยน้ำเชื่อนราชสีไศล อ.ราชสีไศล จ.ศรีสะเกษ ซึ่งเริ่มชุมนุมในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ.2542 โดยการชุมนุมในครั้งนี้ชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเชื่อนราชสีไศล ได้ร่วมชุมนุมกับชาวบ้านกลุ่มสมาชิกชาลุ่มน้ำมูล (สลม.) ที่ออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องค่าชดเชยอยู่ในขณะนั้น แต่ต่อมากการชุมนุมร่วมกันของทั้งสองกลุ่มก็มีอันต้องยุติ เพราะเกิดความขัดแย้งภายในด้วยเหตุนี้ชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนจึงได้แยกตัวออกมาจากหมู่บ้านแม่มนม่นยืน แล้วไปปักหลักชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเชื่อนราชสีไศลแทน พร้อมกับตั้งชื่อหมู่บ้านเป็น “หมู่บ้านแม่มนม่นยืน 2 และ 3” ในเวลาต่อมา

3.2 ปฏิบัติการอารยะขัดขืน

การเคลื่อนไหวของสมาชิกคนจนในช่วงปี 2539-2542 ถือเป็นช่วงเวลาที่จะสะท้อนภาพการเคลื่อนไหวในแบบฉบับของสมาชิกคนจนได้อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นภาพการประท้วงของกลุ่มคนจนในชนบทและในเมืองในรูปแบบยุทธวิธีการชุมนุมยึดเยื้อหน้าทำเนียบรัฐบาล ซึ่งชุดยุทธวิธีดังกล่าวได้ส่งผลสะท้อนให้ขบวนการประสบความสำเร็จมาแล้วในช่วงปี 2539-2540 ความสำเร็จจากการเคลื่อนไหวในยุคแรกนี้เองได้ถือเป็นบทเรียนสำคัญให้ผู้เข้าร่วมขบวนการได้ตระหนักถึง

แผนยานุภาพของการเคลื่อนไหวแบบสันติวิธี อีกทั้งในห้วงเวลาแห่งการต่อสู้ดังกล่าวยังได้สร้างมโนทัศน์หรือชุดความคิดที่ว่าด้วย “การเคลื่อนไหวแบบสันติวิธี” ของผู้เข้าร่วมขบวนการอีกด้วย

ทว่ามโนทัศน์ที่ว่าด้วยการเคลื่อนไหวแบบสันติวิธีก็เกิดการเปลี่ยนแปลง เมื่อการเคลื่อนไหวของขบวนการในช่วงปี 2541-2542 หรือในสมัยรัฐบาลชวน หลีกภัย กลับไม่ประสบความสำเร็จดังเช่นที่ผ่านมา จึงทำให้สมาชิกคนจนต้องกลับมาพิจารณาใหม่ว่ายุทธวิธีการเคลื่อนไหวแบบเก่าอาจใช้ไม่ได้ผลแล้วกับสถานการณ์ต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป การกลับมาทบทวนใหม่ส่งผลให้สมาชิกคนจนตัดสินใจปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวโดยการแยกกันผู้ตามยุทธศาสตร์ดาวกระจาย ซึ่งยุทธศาสตร์ดังกล่าวถือเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลต้องกลับมาต่อสู้ในพื้นที่ของตนเองอีกครั้ง

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวตามยุทธศาสตร์ดาวกระจายก็เป็นเพียงปัจจัยหนึ่งที่ทำให้รูปแบบการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเกิดการเปลี่ยนแปลงในเวลาต่อมา เนื่องจากเหตุผลหลักคือชาวบ้านยังคงต้องต่อสู้เพื่อแก้ข้อกล่าวหาเรื่องเงินค่าชดเชยที่เป็นประเด็นใหญ่สำหรับพวกเขาในขณะนั้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลในช่วง พ.ศ.2542-2543 ที่ได้มีการปรับเปลี่ยนยุทธวิธีไปเรื่อยๆ มีสาเหตุมาจากการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ของสมาชิกคนจน กระแสต่อต้านการจ่ายค่าชดเชย กระแสกดดันทางการเมือง และการถูกโจมตีอย่างหนักผ่านสื่อมวลชนซึ่งเหตุปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ ทำให้ชาวบ้านได้ยกระดับการเคลื่อนไหวต่อสู้โดยใช้ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี จนนำไปสู่การตัดสินใจใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในที่สุด

3.2.1 การเคลื่อนไหวในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล

การเคลื่อนไหวต่อสู้ตามยุทธศาสตร์ดาวกระจายของชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเริ่มต้นด้วยการปักหลักชุมนุมที่ห้วงงานเขื่อนราษีไศล หลังจากนั้นขบวนการจึงย้ายมวลชนลงไปปักหลักชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล เพื่อกดดันไม่ให้ภาครัฐทำการเก็บกักน้ำภายใต้ข้อเรียกร้องของขบวนการที่ต้องการให้รัฐเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน หรือเรียกได้ว่าเป็นปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีรูปแบบหนึ่ง ที่มีลักษณะอุกอาจทำทนายแต่มิได้ละเมิดกฎหมาย

ภายหลังจากได้รับเงินค่าชดเชยไปแล้วก็เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล เมื่อเกิดการขัดแย้งทางความคิดในระดับแกนนำที่ฝ่ายหนึ่งต้องการให้ขบวนการเป็นตัวแทนพวชาวบ้านที่ยังไม่ได้รับเงินค่าชดเชยออกเคลื่อนไหว ส่วนอีกฝ่ายอยากวางมือจากประเด็นค่าชดเชยแล้วหันไปทำงานด้านพัฒนาชุมชนเพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิต

ดั้งเดิมและเป้าหมายที่สูญเสียไป การแตกแยกทางความคิดนั้นได้นำไปสู่การแยกตัวของแกนนำ โดย บุญมี โสภัก ซึ่ง เป็นแกนนำคนสำคัญได้แยกตัวออกจากขบวนการไปเป็นแกนนำให้ชาวบ้านที่แยกตัวออกมาจากกลุ่มกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านเพื่อเคลื่อนไหวเรียกร้องขอค่าชดเชยกับรัฐบาลในนาม “กลุ่มสมัชชาลุ่มน้ำมูล” (สลม.) ในขณะที่ชาวบ้านที่ต้องการทำงานด้านพัฒนาชุมชนยังคงเคลื่อนไหวในนามกลุ่มสมัชชาคนจนอยู่ โดยมีกิจกรรมที่วางเป้าหมายเอาไว้คือ การพัฒนาอาชีพ โดยกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่มีกลุ่มคณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล (คอปม.) ซึ่งเป็นองค์กรชาวบ้านเดิมเป็นองค์กรสนับสนุนในการจัดตั้งกองทุนเพื่อให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยที่เงินส่วนหนึ่งได้มาจากเงินค่าชดเชยของสมาชิกที่แบ่งไปสมทบเข้ากองทุน อีกทั้งยังได้ร่วมกันจัดทำแผนฟื้นฟูฉบับชาวบ้านด้วย แต่แล้วโครงการต่างๆ เหล่านี้ก็ต้องถูกพักไว้ก่อนเมื่อชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลถูกรัฐบาลกล่าวหาว่าโกงเงินค่าชดเชย ดังนั้น ข้อกล่าวหาประเด็นค่าชดเชยจึงเป็นประเด็นร้อนที่ชาวบ้านจะต้องแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงก่อน

ในช่วงต้นปี 2542 กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้รวบรวมข้อมูลหลักฐาน ส่งเรื่องให้สำนักงานตำรวจแห่งชาติดำเนินคดีกับชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล พร้อมกับผู้เกี่ยวข้องในการอนุมัติเงินค่าชดเชยซึ่งมีทั้งนักการเมืองและข้าราชการที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ทำให้กระแสข่าวการทุจริตค่าชดเชยได้ถูกจุดเป็นประเด็นหนักขึ้น ในขณะเดียวกันรัฐบาลก็กำลังดำเนินการแก้ไขปัญหให้กับชาวบ้านที่ยังไม่ได้รับค่าชดเชยซึ่งอยู่ระหว่างกระบวนการตรวจสอบข้อเท็จจริง ทำให้ช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ได้ทยอยเดินทางกลับลงมาในพื้นที่เพื่อเข้าสู่กระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ที่ดิน

ในช่วงเวลานี้เอง แกนนำชาวบ้านที่เคยมีแนวคิดแตกต่างกัน 2 ฝ่ายก็ได้กลับมาร่วมมือกันอีกครั้ง โดยได้ปักหลักชุมนุมร่วมกันบริเวณห้วยงานเขื่อนราษีไศล ตั้งแต่วันที่ 20 เมษายน พ.ศ.2542 และตั้งชื่อที่ชุมนุมว่า “หมู่บ้านแม่มน่มั่นคง” ทำให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมชุมนุมในขณะนั้นประกอบด้วยคนสองกลุ่ม คือชาวบ้านกลุ่มสมัชชาลุ่มน้ำมูล (สลม.) ที่ยังไม่ได้รับค่าชดเชย กับชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจน (สคจ.) ที่ได้รับเงินค่าชดเชยไปแล้วแต่ออกมาสู้เพื่อปกป้องศักดิ์ศรีและแก้ข้อกล่าวหาเรื่องค่าชดเชย โดยชื่อเรียกร้องของผู้ชุมนุมกลุ่มสลม.ก็คือ ให้รัฐจ่ายค่าชดเชยที่ดินที่ถูกน้ำท่วมและค่าเสียหายโอกาสจากการใช้ประโยชน์ในป่าทาม ส่วนกลุ่มสมัชชาคนจนได้ทำให้รัฐระบายน้ำออกจากเขื่อนราษีไศลแล้วทำการพิสูจน์สิทธิ์ให้พวกเขาอีกครั้งเพื่อเป็นการยืนยันความ

บริสุทธิ์ อีกทั้งยังเรียกร้องค่าเสียหายโอกาสในการใช้ประโยชน์จากป่าทามที่เคยเรียกร้องมาตั้งแต่สมัยรัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ด้วย⁷⁹

อย่างไรก็ตาม การชุมนุมร่วมกันของทั้งสองกลุ่มกลับไม่ราบรื่นนักเพราะต่างฝ่ายต่างมีเป้าหมายที่แตกต่างกัน อีกทั้งยังต้องประสบปัญหาภายในทั้งแนวคิดของแกนนำที่เห็นไม่ตรงกันและปัญหาความเกลียดชังระหว่างผู้ชุมนุมทั้งสองฝ่ายที่ยังคงครุกรุ่นอยู่ กล่าวคือ แนวทางการแก้ปัญหาของแกนนำบางประการก็สวนทางกัน อย่างเช่น เรื่องการลงชื่อคนเรียกร้องค่าชดเชย หรือแนวทางปฏิบัติในการเรียกร้องค่าชดเชย เป็นต้น⁸⁰ ส่วนปัญหาระหว่างผู้ชุมนุมด้วยกันนั้นถือเป็นปัญหาสำคัญมาก เนื่องจากว่าผู้ชุมนุมยังมีความโกรธเคืองและความไม่เข้าใจกันทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท มีปากเสียง และพูดจากระทบกระทั่งกันอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลตัดสินใจแยกตัวออกมาจากหมู่บ้านแม่มน่มั่นคง แม่ที่ปรึกษา (นักพัฒนาเอกชนในพื้นที่) จะไม่เห็นด้วยนักกับการที่ชาวบ้านจะแยกกันเคลื่อนไหวต่อสู้แต่ก็ไม่สามารถยับยั้งการตัดสินใจของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนได้

ในวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2542 ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้เคลื่อนย้ายไปปักหลักชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลในบริเวณที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ดอนหลักสั้น” ซึ่งอยู่ในเขตบ้านฝั่ง ต.หนองแค อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ และในอดีตที่ดินบริเวณนี้เคยเป็นที่ทำกินของ ไพฑูรย์ โถทอง แกนนำชาวบ้านคนหนึ่ง เมื่อชาวบ้านตัดสินใจย้ายที่ชุมนุมก็ได้ร่วมกันสร้างที่ชุมนุมแห่งใหม่ขึ้นมาพร้อมให้ชื่อว่า “หมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน 2”^{*} และเหตุที่ชาวบ้านสามารถไปปักหลักชุมนุมในอ่างเก็บน้ำของเขื่อนได้ เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวมีการเปิดประตูระบายน้ำเพื่อล้างตะกอนหน้าดินที่ถูกพัดมาทับถมในอ่างเก็บน้ำ โดยปกติแล้วเขื่อนจะมีการปล่อยน้ำออกจากเขื่อนเพื่อล้างตะกอนเป็นประจำในช่วงเดือนกรกฎาคม-กันยายน ซึ่งปล่อยน้ำอยู่ที่ระดับ 115 ม.รทก. (เมตร ที่ระดับน้ำทะเลปานกลาง) ในขณะที่ระดับการเก็บกักน้ำปกติอยู่ที่ระดับ 119 ม.

⁷⁹ ศิริพร โทตะวินนธ์, “ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบกรณีฝายราษีไศล: หมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน 2 และ 3.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543), หน้า 90.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน

^{*} การตั้งชื่อว่า “หมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน 2” เพื่อแสดงว่าการต่อสู้เคลื่อนไหวยังมีลักษณะของความเป็นเครือข่ายสมัชชาคนจน ตามยุทธศาสตร์ดาวกระจาย แม้ว่าแต่ละเคลื่อนไหวต่อสู้คนละพื้นที่ ด้วยวิธีการที่แตกต่างหลากหลาย แต่ก็ได้ตั้งชื่อหมู่บ้านที่ปักหลักชุมนุมเหมือนกัน อย่างเช่น แม่มน่มั่นยืน 1 ตั้งขึ้นที่เขื่อนปากมูล, แม่มน่มั่นยืน 2, 3 อยู่ที่เขื่อนราษีไศล, แม่มน่มั่นยืน 4 อยู่ที่เขื่อนโขงเพชร, แม่มน่มั่นยืน 5 อยู่ที่เขื่อนลำคันทอง, แม่มน่มั่นยืน 6 อยู่ที่เขื่อนลำโดมใหญ่, แม่มน่มั่นยืน 7 อยู่ที่เขื่อนปากมูล บริเวณลานจอดรถข้างโรงไฟฟ้า, แม่มน่มั่นยืน 8 การชุมนุมของสมัชชาคนจนหน้าทำเนียบรัฐบาล และแม่มน่มั่นยืน 9 การชุมนุมของสมัชชาคนจนข้างสำนักงาน กพ., อ้างอิงจาก ศิริพร โทตะวินนธ์, “ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบกรณีฝายราษีไศล: หมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน 2 และ 3,” เชียงธรรม, หน้า 88-89.

รกท. ซึ่งดอนหลักสันเคยเป็นพื้นที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูล เมื่อมีการสร้างเขื่อนราษีไศลดอนหลักสันก็จะจมหายไปพร้อมๆ กับพื้นที่อื่นในบริเวณเดียวกัน แต่เมื่อมีการลดระดับน้ำพื้นที่ดอนหลักสันก็จะโผล่พื้นน้ำขึ้นมาอีกครั้ง

การเลือกดอนหลักสันเป็นสถานที่ปักหลักชุมนุมเนื่องด้วยเหตุผลทางยุทธศาสตร์ในการต่อสู้ ในเชิงจิตวิทยาการชุมนุมในอ่างเก็บน้ำก็เพื่อที่จะยับยั้งไม่ให้รัฐปิดประตูระบายน้ำ ซึ่งสอดคล้องกับข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่ต้องการให้กรมพัฒนาฯ ทำการระบายน้ำออกจากเขื่อนให้หมดเพื่อพิสูจน์ว่าพวกเขาไม่ได้โกงเงินค่าชดเชยอย่างที่ถูกล่าวทา นอกจากนี้ ดอนหลักสันยังเป็นฐานที่มั่นทางยุทธศาสตร์ที่อุดมสมบูรณ์ เป็นผืนดินที่มีดินตะกอนทับถม ผู้ชุมนุมสามารถปลูกข้าวปลูกปอ และพืชผักสวนครัวเพื่อเก็บไว้เป็นเสบียงอาหาร อีกทั้งยังสามารถหาปลาเพื่อนำมารับประทานและนำไปขายได้จำนวนมาก และยังมีเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำอีกด้วย

ต่อมาในเดือนกันยายน พ.ศ.2542 ก็ถึงกำหนดเวลาที่ทางการจะต้องทำการปิดประตูระบายน้ำเพื่อเก็บกักน้ำอีกครั้ง จึงได้แจ้งไปยังผู้ชุมนุมให้อพยพออกจากบริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล แต่ผู้ชุมนุมไม่ยอมย้ายออกพร้อมกับยื่นกรณว่าจะชุมนุมต่อไปจนกว่ากรมพัฒนาฯ จะทำตามข้อเรียกร้องของพวกเขา แน่ใจว่าการต่อสู้ระหว่างชาวบ้านและภาครัฐภายหลังจากนั้นมาเรียกได้ว่าเป็นการทำสงครามจิตวิทยาอย่างหนึ่ง เมื่อชาวบ้านยื่นกรณไม่ยอมย้ายออก ทางการก็ทำการเปิดประตูระบายน้ำเพื่อลดระดับน้ำบ้างหรือปิดประตูระบายน้ำเพื่อเพิ่มระดับน้ำในเขื่อนบ้าง อันเป็นยุทธวิธีที่ใช้ข่มขวัญคู่ต่อสู้ พร้อมกับปล่อยข่าวว่าชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้บุกเข้าไปเปิดประตูระบายน้ำเองแล้วเข้าไปยึดพื้นที่ในอ่างเก็บน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ที่คนกลุ่มนี้ได้รับค่าชดเชยไปแล้ว

เมื่อการต่อสู้เป็นไปในลักษณะการตอบโต้ตามหลักจิตวิทยา กลุ่มผู้ชุมนุมเองก็ต้องเตรียมตั้งรับและรุกตามแผนยุทธศาสตร์ที่วางเอาไว้ การเตรียมตั้งรับก็คือการเตรียมความพร้อมหากมีการสลายการชุมนุมเนื่องจากสถานการณ์ช่วงนั้นเริ่มตึงเครียดเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทางการได้ประกาศให้อพยพออกจากอ่างเก็บน้ำพร้อมกับทำการเก็บกักน้ำในระดับสูงขึ้นเป็นลำดับ อีกทั้งยังมีตำรวจตระเวนชายแดนมาตั้งรับกำลังอยู่รอบๆ บริเวณทางเข้าที่ชุมนุม ดังนั้น ในวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ.2542 กลุ่มผู้ชุมนุมจึงได้ร่วมกันสร้างที่ชุมนุมอีกแห่งขึ้นมาซึ่งอยู่คนละฝั่งของแม่น้ำมูลกับที่ชุมนุมเดิม พร้อมกับใช้ชื่อที่ชุมนุมแห่งนี้ว่า “หมู่บ้านแม่มนมันยืน 3” โดยที่ชุมนุมแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อรองรับผู้ชุมนุมหากทางการเข้าสลายการชุมนุมที่หมู่บ้านแม่มนมันยืน 2 แต่ชาวบ้านที่ชุมนุมอยู่ที่ชุมนุมแห่งนี้มีจำนวนไม่มากเพราะที่ชุมนุมหลักยังคงอยู่ที่แม่มนมันยืน 2 และโดยปกติกลุ่มผู้ชุมนุมจะไม่อนุญาตให้บุคคลภายนอกเข้าไปที่ชุมนุมแห่งนี้ไม่ว่าจะเป็นแขกหรือที่มา

เยี่ยมเยียนหรือนักข่าว แต่จะอนุญาตเฉพาะที่ปรึกษาหรือนักพัฒนาเอกชนที่ใกล้ชิดเท่านั้น เนื่องจากแม่ภูมุ่มั่นยืน 3 เปรียบเสมือนศูนย์บัญชาการทัพ ซึ่งใช้เป็นสถานที่ประชุมเรื่องลับ เรื่องสำคัญของบรรดาแกนนำ

ส่วนยุทธศาสตร์เชิงรุกของขบวนการในขณะที่ยุทธศาสตร์อยู่ในอ่างเก็บน้ำก็คือ การเปิดเผยข้อมูลอันเป็นข้อเท็จจริงให้สังคมได้รับรู้ ซึ่งใช้ยุทธวิธีการเดินรณรงค์ในพื้นที่เป็นกิจกรรมหลักเพื่อแก้ข้อกล่าวหาต่างๆ การเดินรณรงค์ก็คือการบอกกล่าวปัญหาต่อสาธารณะว่าโครงการเขื่อนราษีไศลส่งผลกระทบต่อพวกเขา โดยในขณะนั้นปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็ม ซึ่งเป็นปัญหาใหม่ที่พวกเขาเพิ่งประจักษ์ ก็ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นในการโจมตีโครงการเขื่อนราษีไศลด้วย

ในช่วงที่ชาวบ้านเคลื่อนไหวเพื่อทำการรณรงค์อยู่นั้น เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่ คณะกรรมการเขื่อนโลก (The World Commission on Dams: WCD)^{*} ได้เข้ามาทำการศึกษาปัญหาเขื่อนในเมืองไทย ดังนั้น เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้ทั่วโลกได้รับรู้ปัญหาของโครงการเขื่อนที่เกิดขึ้นในเมืองไทย ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีราษีไศลจึงได้จัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อสะท้อนปัญหาเขื่อนในกรณีของตนเอง ซึ่งก็ได้รับความสนใจจากต่างชาติที่เข้ามาทำการศึกษาในช่วงเวลานั้นอยู่ไม่น้อย และภาพการต่อสู้ของชาวบ้านในขณะที่อยู่อ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลหรือในช่วงเวลาถัดจากนั้นก็ได้นำเสนอผ่านสื่อต่างประเทศโดยเฉพาะในเวปไซต์อย่างกว้างขวาง

แม้ปัญหาเขื่อนและการต่อสู้ของชาวบ้านจะถูกตีแผ่ผ่านสื่ออินเทอร์เน็ตและได้รับความสนใจจากต่างประเทศมากขึ้น แต่คนไทยและสื่อมวลชนไทยกลับให้ความสนใจในประเด็นดังกล่าวน้อยมาก การต่อสู้ที่ยาวนานในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลไม่ได้ถูกตีแผ่ให้สังคมได้รับรู้แต่อย่างใด รวมถึงรัฐบาลที่ยังคงเพิกเฉยและไม่ให้ความสนใจการชุมนุมประท้วงของชาวบ้านแม้แต่น้อย ด้วยเหตุนี้ ในช่วงวันที่ 7-21 มีนาคม พ.ศ.2543 ขบวนการจึงได้จัดกิจกรรมรณรงค์ครั้งใหญ่ขึ้นมา กิจกรรมที่ว่าก็คือ “การเดินขบวนเกลือ” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “การแห่เกลือ” กิจกรรมแห่เกลือของชาวบ้านนี้หนึ่งก็เพื่อสร้างข่าวให้กับการชุมนุมในอ่างเก็บน้ำ อีกนัยหนึ่งก็เพื่อประชาสัมพันธ์ถึงผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลโดยเฉพาะการแพร่กระจายของดินเค็มซึ่งถือเป็นผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม และปัญหาดังกล่าวก็ไปกระทบต่อพวกเขาโดยตรงที่ส่วนใหญ

^{*} คณะกรรมการเขื่อนโลกถูกจัดตั้งขึ้นโดยความร่วมมือระหว่างธนาคารโลก (World Bank) และสหพันธ์สากลเพื่อการอนุรักษ์ (IUCN) เพื่อทำการศึกษายูทิลิตี้เขื่อนในระดับโลก

น้ำประกอบอาชีพเกษตรกรรม นอกจากนี้ กิจกรรมแห่งเกลือยังเป็นหนึ่งกิจกรรมที่ผู้ชุมนุมร่วมกันจัดขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับวันหยุดเขื่อนโลกคือวันที่ 14 มีนาคม ของทุกปีด้วย

กิจกรรมแห่งเกลือเริ่มขึ้นในวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ.2543 ชาวบ้านกว่า 800 คน ได้ตั้งขบวนแห่และเริ่มเคลื่อนตัวออกจากหมู่บ้านแม่มนม่นยืน 2 เพื่อมุ่งหน้าไปยัง อ.เมือง จ.ศรีสะเกษ อันเป็นจุดหมายปลายทาง ริ้วขบวนแห่นำหน้าด้วยคนถือพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ จากนั้นก็เป็นริ้วธงสีแดงของกลุ่มสมัชชาคนจน มีป้ายผ้าที่สกรีนคำว่า “เอาเขื่อนออกไป เอาธรรมชาติคืนมา” (Take the dam give us nature) และมีป้ายชื่อพันธุ์ไม้ พันธุ์ปลา ในป่าทามแม่น้ำมูลที่สูญหายไป โดยริ้วธงและป้ายผ้ามีคนถือประมาณ 200 คน และมีขบวนคนเดินตามอีกประมาณ 600 คน ตบท้ายขบวนด้วยรถไถนาเดินตามอีกหลายคันซึ่งเป็นรถเสียบึง พร้อมทั้งสาธิตการต้มเกลือเพื่อให้สาธารณชนเห็นว่าดินและน้ำในเขื่อนราชิ์ไศลนั้นมีความเค็มจริง⁸¹

ขบวนแห่เกลือเป็นการเดินรณรงค์ไปตามท้องที่ต่างๆ อันเป็นเส้นทางที่มุ่งสู่ตัวจังหวัด ศรีสะเกษ ชาวบ้านมาถึงตัวจังหวัดและเดินรณรงค์อยู่ที่นี่ 3 วัน คือ วันที่ 14-16 มีนาคม พ.ศ.2543 มีการจัดเวทีเสวนาเรื่อง “เขื่อนราชิ์ไศลและปัญหาดินเค็ม” และในวันที่ 16 มีนาคมผู้ว่าราชการจังหวัดจึงได้เรียกตัวแทนชาวบ้านเข้าพบ ซึ่งชาวบ้านได้ยื่นข้อเรียกร้องต่อผู้ว่าฯ ดังนี้ ในการแก้ปัญหาเร่งด่วน ให้ยุติการเก็บกักน้ำของเขื่อนและให้ยกเลิกการสร้างระบบชลประทานของเขื่อนเพื่อป้องกันปัญหาไม่ให้ลุกลามไปมากกว่านี้ ส่วนการแก้ปัญหาระยะยาว ให้ตรวจสอบความคุ้มค่าในการสร้างเขื่อนราชิ์ไศล ตรวจสอบการแพร่ระบาดของดินเค็ม และรัฐบาลต้องรับผิดชอบความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนราชิ์ไศลด้วย โดยในวันเดียวกันทางจังหวัดศรีสะเกษได้ทำหนังสือถึงปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ และปลัดกระทรวงมหาดไทยให้รับไปดำเนินการตามที่ชาวบ้านเรียกร้องมา

หลังจากที่เดินรณรงค์ในตัวจังหวัดเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านก็มุ่งหน้าเดินทางกลับ อ.ราชิ์ไศล โดยได้เปลี่ยนเส้นทางใหม่ที่มีระยะทางใกล้กว่าตอนเดินทางมา การเดินทางที่ยาวไกลครั้งนี้ได้ใช้เวลาร่วม 15 วัน ระยะทางไป-กลับเกือบ 100 กิโลเมตร โดยการเดินทางได้สิ้นสุดลง ณ บริเวณเขื่อนราชิ์ไศล ในวันที่ 21 มีนาคม โดยชาวบ้านได้จัดกิจกรรมส่งท้ายวันหยุดเขื่อนโลกที่สันเขื่อนราชิ์ไศล พร้อมกับประกาศเจตนารมณ์ร่วมกันภายใต้คำขวัญที่ว่า “ปลดปล่อยแม่น้ำสู่อิสระภาพ” (Free the River) ซึ่งมีใจความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า ชาวบ้านรู้สึกที่ตนเอง คือ ผู้ที่ต้อง

⁸¹ ศิริพร โกตะวินนท์, “ผู้หญิงในขบวนเคลื่อนไหวกองประชาชนชายขอบกรณีฝายราชิ์ไศล: หมู่บ้านแม่มนม่นยืน 2 และ 3,” หน้า 105-106.

เสียสละ โดยที่รัฐมักจะให้คำมั่นสัญญาว่า “ผู้เสียสละจะต้องมีชีวิตที่ดีกว่า” แต่ชาวบ้านรู้แล้วว่า นั่นคือคำหลอกลวงเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องไม่ได้สร้างประโยชน์ใดๆ ให้กับมนุษย์ ซ้ำร้ายการสร้างเขื่อน กลับเป็นพันธุกรรมที่ไปขวางกั้นแม่น้ำไว้และก่อให้เกิดความสูญเสียชีวิตมหาศาล ซึ่งเขื่อนราษีไศลก็เป็นเช่นนี้ นอกจากจะทำลายธรรมชาติและวิถีชีวิตของมนุษย์แล้ว ในปัจจุบันเขื่อนราษีไศลยังก่อให้เกิดหายนะตัวใหม่ ซึ่งก็คือการแพร่กระจายของดินเค็ม ดังนั้น ชาวบ้านจึงได้ประกาศจุดมุ่งหมายของพวกเขาว่า “การปลดปล่อยแม่น้ำนี้จากเขื่อนราษีไศล คือ วิธีการที่ดีที่สุดในการแก้ไขปัญหา ดังนั้น นี่จึงเป็นภารกิจที่จะดำเนินต่อไปให้เสร็จสิ้น เพื่อปลดปล่อยแม่น้ำเป็นอิสระ”

เมื่อชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลกลับมาปักหลักชุมนุมที่หมู่บ้านแม่มนมันยืน 2 และ 3 บรรยากาศในที่ชุมนุมยิ่งทวีความกดดันมากขึ้นตามลำดับเมื่อฤดูฝนมาเร็วกว่าทุกปี กอปรกับฝนตกหนักทุกวันส่งผลให้ระดับน้ำในเขื่อนเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว และในวันที่ 15 พฤษภาคม พ่อโฮม ชัยยงค์ แกนนำอาวุโส เกิดอาการหน้ามืดและพลัดตกลงไปในน้ำแต่ชาวบ้านช่วยไว้ทันแล้วนำส่งโรงพยาบาล แต่ก็เสียชีวิตในวันที่ 20 พฤษภาคม กล่าวได้ว่า การสูญเสียชีวิตบุคคลสำคัญที่ร่วมต่อสู้กันมาเกือบ 7 ปี ได้สร้างความสะเทือนใจแก่ผู้ชุมนุมเป็นอย่างมาก

ความกดดันยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นเมื่อระดับน้ำในอ่างสูงขึ้นถึงระดับ 118 ม.รทก. (จากระดับสูงสุดคือ 119 ม.รทก.) ทำให้น้ำท่วมที่ชุมนุมของชาวบ้านจนไม่เห็นหลังคา ในวันที่น้ำสูงขึ้นอย่างรวดเร็วชาวบ้านต้องอพยพพาผู้ชุมนุมที่ส่วนใหญ่เป็นคนแก่เฒ่าขึ้นฝั่งท่ามกลางสายฝน ชาวบ้านชายที่สุขภาพแข็งแรงได้นำลงไปเพื่อไปเก็บสัมภาระที่จมหายไประยะหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านก็ยังไม่ยุติการชุมนุม ในทางกลับกันพวกเขาได้ตัดสินใจสู้ต่อไปโดยได้ช่วยกันต่อเติม “ศาลารวมใจคนจนสู้” ซึ่งเป็นศาลากลางหมู่บ้านแม่มนมันยืน 2 ให้สูงขึ้นเรื่อยๆ เพื่อให้พ้นระดับน้ำ และย้ายผู้ชุมนุมมาอยู่รวมกันที่ศาลาแห่งนี้ที่ชาวบ้านเรียกกันอย่างไม่ติดตลกว่า “อยู่คอนโดในน้ำ”

ถึงแม้ว่าระดับน้ำจะเพิ่มสูงขึ้นทุกวันและการชุมนุมอยู่ในน้ำจะเป็นเรื่องน่าหวาดเสียว แต่ผู้ชุมนุมก็ไม่คิดที่จะถอยกลับยังคงยืนหยัดสู้ต่อไป พร้อมกับทำกิจกรรมประจำวันตามปกติ คือ การยื่นเคารพธงชาติในน้ำ การสวดมนต์ไหว้พระ นอกจากนี้ยังจัดกิจกรรมสวดมนต์แผ่เมตตา ท่องคาถาชินบัญชร เพื่อคลายไปยังนายกรัฐมนตรี รัฐบาล และกรมพัฒนาฯ ให้กลับตัวเป็นคนดี เลิกโกงกิน และช่วยเหลือคนจนพร้อมกับยอมรับความจริงแล้วแก้ไขปัญหาให้พวกเขา

“...พวกเราไม่กลัว เค้ากลั้นแกล้งพวกเราโดยจะให้น้ำท่วม
ตายมาหลายครั้งแล้ว แต่เรายังยืนยันว่าจะสู้จนถึงที่สุด รัฐบาลเป็นผู้ผลักดัน
ให้เราออกมาสู้ทั้งที่นี่และที่เขื่อน...แต่รัฐบาลกลับมีปฏิบัติการชี้ขาด ไม่กล้า

ยอมรับความเป็นจริง เราจะสู้จนถึงที่สุด จนกว่าจะระบายน้ำ ตัวจะจมน้ำตาย
ก็ช่างมันเถอะ ไม่มีอะไรจะเสียอีกแล้ว...”⁸²

การปักหลักชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลยังคงดำเนินต่อไป โดยผู้ชุมนุมส่วนใหญ่เป็นคนเฒ่าคนแก่ประมาณ 300 คน ส่วนผู้ชุมนุมอีกประมาณ 700 คน ซึ่งเป็นคนวัยหนุ่มสาว ถึงวัยกลางคนได้แยกตัวออกจากหมู่บ้านแม่มนม่นยืน 2 และ 3 ตั้งแต่วันที่ 15 พฤษภาคม เพื่อไปปฏิบัติภารกิจยึดสันเขื่อนราษีไศลดังจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

3.2.2 ปฏิบัติการยึดสันเขื่อนราษีไศลและปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม

ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลปักหลักชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลเป็นเวลายาวนานกว่า 9 เดือน แต่การต่อสู้ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เมื่อสถานการณ์ดำเนินมาโดยไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ บรรดาแกนนำจึงต้องขบคิดหายุทธวิธีการต่อสู้ในลำดับต่อไป ในเบื้องต้นที่ประชุมระดับแกนนำเห็นว่าควรยึดศาลากลางจังหวัดศรีสะเกษแล้วปักหลักชุมนุมอยู่ที่นั่น แต่เมื่อประเมินสถานการณ์แล้วที่ประชุมเห็นว่าไม่น่าจะส่งผลต่อความสำเร็จ เพราะคงส่งผลแค่การเจรจาในระดับจังหวัดและได้ทำการรณรงค์เท่านั้น และขบวนการมีความมุ่งหวังว่าจะได้เจรจาในระดับรัฐบาลผู้ซึ่งมีอำนาจในการตัดสินใจ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายสำคัญในขณะนั้น คือ การเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน ด้วยเหตุนี้ ขบวนการจึงตัดสินใจใช้ยุทธวิธีที่มีความท้าทายมากยิ่งขึ้นด้วยวิธีการเข้ายึดสันเขื่อนราษีไศล และเพิ่มขีดความท้าทายโดยใช้ปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม ซึ่งถือว่าเป็นปฏิบัติการที่ผิดกฎหมาย แต่ปฏิบัติการทั้งสองก็สามารถกดดันให้รัฐบาลยอมตามข้อเรียกร้องของขบวนการได้ในที่สุด

การเคลื่อนไหวต่อสู้ตามยุทธศาสตร์ดาวกระจายของกลุ่มสมัชชาคนจนที่เคลื่อนไหวมาตั้งแต่ปี 2542 ค่อนข้างให้อิสระแก่แต่ละกรณีปัญหาในการตัดสินใจด้านต่างๆ ซึ่งการตัดสินใจบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลก็เป็นการตัดสินใจของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลโดยตรง โดยในขณะนั้นที่ประชุมพอคร่าวใหญ่ทำหน้าที่เป็นเพียงเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น นอกจากนี้ ยุทธวิธีการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลยังถูกคัดค้านจากที่เลี้ยงหรือที่ปรึกษา (นักพัฒนาเอกชน) เนื่องจากเห็นว่ายุทธวิธีกำลังจะก้าวล่วงขอบเขตสันติวิธีไปสู่ปฏิบัติการที่มีแนวโน้มจะนำมาซึ่งความรุนแรง ทั้งนี้ลักษณะยุทธวิธีมีลักษณะคล้ายคลึงกับปฏิบัติการทางทหารที่มุ่งหวังจะเอาชนะเพียงอย่างเดียวซึ่งการเผชิญหน้าดังกล่าวอาจนำมาซึ่งความรุนแรงก็

⁸² ผา กองธรรม, “โบแจ้งข่าว: หมู่บ้านแม่มนม่นยืน 2,3 อ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล,” 22 พฤษภาคม 2543.

เป็นได้⁸³ อย่างไรก็ตาม บรรดาพี่เลี้ยง/ที่ปรึกษาก็มีอำนาจเพียงแคให้คำปรึกษาและเสนอทางเลือกเท่านั้น แต่ไม่มีอำนาจตัดสินใจให้ชาวบ้าน ดังนั้น แผนการการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลจึงยังคงดำเนินการต่อไปตามที่ประชุมแกนนำได้ลงมติไว้เป็นเช่นนั้น

แผนการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลได้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่วันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ.2543 มีการรวบรวมชาวบ้านวัยหนุ่มสาวและวัยกลางคนที่สุขภาพแข็งแรงประมาณ 700 คน โดยเคลื่อนพลออกจากหมู่บ้านแม่ภูม้น้อย 2 และ 3 ไปปักหลักชุมนุมชั่วคราวที่บ้านดอนงูเหล็ก ซึ่งเป็นบริเวณปากทางเข้าสู่เขื่อนราษีไศลโดยห่างจากตัวเขื่อนประมาณ 5 กิโลเมตร การชุมนุมชั่วคราวนี้เป็นการชุมนุมเพื่อเตรียมความพร้อมของขบวนการและเพื่อขีดเส้นตายให้กับทางการ ขบวนการได้เตรียมความพร้อมในการบุกยึดนับตั้งแต่ฝึกอาสาสมัครไปเป็นการตีทั้งชายและหญิง การขนส่งเสบียงทั้งทางบกและทางน้ำ รูปแบบหรือวิธีการในการบุกยึดที่ลดการปะทะจนบาดเจ็บล้มตาย การชักจูงและทำความเข้าใจกับผู้ชุมนุม เป็นต้น

ขบวนการได้เตรียมความพร้อมที่จะเข้ายึดสันเขื่อน โดยการฝึกการตีชาย/หญิง อย่างละ 60 คน ที่ขออาสาสมัครผู้หญิงมาเป็นการตีเนื่องจากผู้ชุมนุมมีแผนการจะเข้ายึดสันเขื่อน โดยให้ผู้หญิงเป็นแนวหน้าในการบุกเพื่อลดการปะทะกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ ด้วยคิดว่าหากใช้ผู้หญิง ตำรวจจะไม่กล้าทำอะไรรุนแรง และตัวผู้หญิงเองก็สามารถทำอะไรได้หลายอย่าง เช่น การฝ่าวงล้อมได้ง่ายกว่าผู้ชาย ด้วยวิธีการดัน การกอด หรือบีบไข่ตำรวจ ฯลฯ ซึ่งการใช้ผู้หญิงจะช่วยลดความตึงเครียด ความรุนแรงของสถานการณ์ได้⁸⁴ โดยขบวนการเรียกการตีผู้หญิงนี้ว่า “กลุ่มสตรีเหล็ก” การฝึกการตีในตอนนั้นเป็นการฝึกแบบทหาร คือ มีการเป่านกหวีดเป็นสัญญาณ ฝึกวิ่งและคลาน ฝึกหลบการต่อสู้ ซึ่งฝึกเหมือนกันทั้งหญิงและชาย เมื่อถึงเวลาฝึกหรือรวมตัวจะมีการเป่านกหวีดโดยอาสาสมัครจะต้องละกิจกรรมที่ทำอยู่ทุกอย่างในขณะนั้น⁸⁵

⁸³ สัมภาษณ์ ไพจิต ศิลารักษ์, อดีตแกนนำ, 8 สิงหาคม 2552. ไพจิตเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2535-2538 เป็นบุคคลที่มีบทบาทผ่านสื่อมากบุคคลหนึ่งในช่วงที่สมัชชาคนจนเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ พ.ศ.2539-2540 เนื่องจากดำรงตำแหน่งเป็นโฆษกของขบวนการและยังเป็นแกนนำชาวบ้านในการเข้าร่วมเจรจากับรัฐบาล ที่สำคัญการเคลื่อนไหวในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นแกนนำคนหนึ่งที่มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนขบวนการ แต่ปัจจุบันไพจิตไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการชาวบ้านแล้ว

⁸⁴ สัมภาษณ์ ไพฑูรย์ โถทอง, แกนนำใหญ่, 2 สิงหาคม 2552. ไพฑูรย์เป็นแกนนำคนสำคัญอีกคนของขบวนการ มีประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นอย่างดี

⁸⁵ สัมภาษณ์ แม่บุตรศรี พินิจสรณ์, ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล, 8 สิงหาคม 2552. และ สัมภาษณ์ บำเพ็ญ เพงกระโทก, ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล, 8 สิงหาคม 2552. ทั้งสองเป็นชาวบ้านที่ร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจนมาตั้งแต่แรก และมีประสบการณ์ร่วมในการเคลื่อนไหวช่วง พ.ศ.2542-2543 โดยทำหน้าที่เป็นการตีหญิง หรือกลุ่มสตรีเหล็ก เมื่อครั้งที่ขบวนการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศล

นอกจากฝึกรัดแล้วยังมีการจัดตั้งกองกำลังที่เรียกว่า “ม้าเร็ว” โดยคัดเลือกเฉพาะคนที่แข็งแรง ทำหน้าที่ไป “เคาะประตู” เพื่อประกาศขีดเส้นตายกับเจ้าหน้าที่เขื่อนให้ทำการเปิดประตูระบายน้ำทั้ง 7 บาน ถ้าไม่เช่นนั้นผู้ชุมนุมจะบุกยึดสันเขื่อนอย่างแน่นอน ซึ่งม้าเร็วจะทำปฏิบัติการทุกๆ 2 ชั่วโมง และผลัดเปลี่ยนกันไปครั้งละ 100 คน ขบวนการได้ส่งม้าเร็วไปประกาศขีดเส้นตายเช่นนี้ทุกวันนับตั้งแต่วันที่ 15-19 พฤษภาคม พ.ศ.2543

สำหรับบรรยากาศระหว่างการชุมนุมชั่วคราวที่ปากทางเข้าเขื่อน ทางกรมได้จัดเจ้าหน้าที่ตำรวจมาเฝ้าสังเกตการณ์และดูแลความสงบเรียบร้อย อีกทั้งยังเพิ่มกำลังตำรวจเฝ้าประตูโครงการเขื่อนราษีไศลเพื่อป้องกันการบุกรุกของผู้ชุมนุม กอปรกับวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2543 ชาวบ้านเขื่อนปากมูลได้เข้ายึดพื้นที่ข้างโรงไฟฟ้าเขื่อนปากมูลเพื่อใช้เป็นสถานที่ชุมนุม จึงทำให้ทางการวิตกว่าชาวบ้านจะบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลอย่างที่ได้แจ้งเตือนเอาไว้ ด้วยเหตุนี้ จึงต้องเตรียมการป้องกันโดยวางกองกำลังตำรวจเฝ้าประตูทางเข้าไว้อย่างแน่นอน

เมื่อชาวบ้านเตรียมความพร้อมแล้วเรียบร้อย รวมทั้งประกาศขีดเส้นตายผ่านไป แล้ว 4 วัน แผนการขั้นต่อไปก็ถูกนำมาใช้ ปฏิบัติการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อเวลาประมาณตี 2 ของวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ.2543 ชาวบ้านได้ตั้งขบวนตรงปากทางเข้าบ้านดอนมูล เลี้ยวเพื่อเตรียมบุกยึดสันเขื่อน และวางกองกำลังอีกส่วนทำการปิดปากทางเข้าพร้อมกับเฝ้าสัมภาระและเสบียงอาหารเอาไว้ ก่อนการเคลื่อนขบวนมีการส่งม้าเร็วไปสังเกตการณ์ก่อน พบว่าคืนนั้นที่สันเขื่อนและสำนักงานโครงการได้ปิดไฟเงียบเป็นปกติ อีกทั้งเจ้าหน้าที่ตำรวจที่เฝ้าเขื่อนอยู่ประมาณ 7 นาย ได้สั่งสรรพตมัสสุราเข้ามา จึงถือว่าเป็นฤกษ์ดีของผู้ชุมนุม มีการแปรขบวนใหม่โดยให้การ์ดผู้ชายเป็นแนวหน้าในการบุกยึดแทนการ์ดผู้หญิงเพราะประเมินแล้วว่าไม่น่าจะเกิดเหตุการณ์อะไรร้ายแรง

สภาพอากาศในคืนนั้นครึ้มฟ้าครึ้มฝน มีฝนตกปรอยๆ ชาวบ้านได้ตั้งขบวนโดยมีการ์ดผู้ชายเป็นแนวหน้า โดยคนที่อยู่ด้านหน้าจะสวมหมวกไหมพรมเพื่อป้องกันการถ่ายรูป ชาวบ้านทุกคนเดินทางด้วยมือเปล่าไม่มีอาวุธและไม่มีสัมภาระ จะมีก็เพียงธงทิวสีแดงที่เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มสมัชชาคนจน ซึ่งสีแดงของธงสื่อความหมายว่าประเด็นปัญหานั้นร้อนแรงและเร่งด่วนหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่าเป็น “งานร้อน” (ปัจจุบันมีการใช้ธงสีเขียวสลับกับธงสีแดง ซึ่งสื่อถึงสถานการณ์ที่ยืนลงและการได้รับความร่วมมือจากภาครัฐมากขึ้น)⁸⁶

⁸⁶ สัมภาษณ์ ไพฑูรย์ โททอง, แกนนำใหญ่, 2 สิงหาคม 2552. ไพฑูรย์เป็นแกนนำคนสำคัญอีกคนของขบวนการ มีประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นอย่างดี

ชาวบ้านได้เคลื่อนขบวนอย่างเงียบๆ ปิดไฟหน้ารถที่ชนเครื่องขยายเสียง โดยตามเส้นทางได้มีชาวบ้านที่เป็นอาสาสมัครคอยประจำอยู่เป็นจุดๆ ห่างกันประมาณ 500 เมตร เพื่อดูต้นทางและวังประสานงานกันหากเกิดเหตุการณ์ฉุกเฉินเร่งด่วน เมื่อขบวนชาวบ้านเคลื่อนมาถึงประตูรั้วเหล็กทางเข้าโครงการเขื่อน ชาวบ้านก็เตรียมพร้อมที่จะฟังประตูรั้วเข้าไปทันที เนื่องจากประตูรั้วมีโซ่คล้องและมีแม่กุญแจล็อกเอาไว้อีก 2 อัน ชาวบ้านที่เป็นแนวหน้าได้ช่วยกันกระตุกและเขย่ารั้วเหล็กจนกระทั่งโซ่ขาด ท่ามกลางความตกตะลึงและคาดไม่ถึงของเจ้าหน้าที่ตำรวจ เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย เจ้าหน้าที่โครงการเขื่อนที่เฝ้าเวรยามอยู่คิณั้น และไม่อาจสกัดกั้นชาวบ้านหลายร้อยคนที่กรูเข้ามาในบริเวณสันเขื่อนพร้อมกับเสียงไซโยให้ร้องด้วยความปิติยินดีพร้อมกับเสียงกลองชัย อันเป็นสัญญาณบอกว่าพวกเขาได้รับชัยชนะแล้ว⁸⁷

เมื่อยึดสันเขื่อนราชาสีไลสำเร็จขบวนการก็ทำการจัดระเบียบภายในเพื่อรักษาความปลอดภัยและป้องกันการเข้าสลายการชุมนุม โดยจัดให้การ์ดหญิงและชายมาเฝ้าปิดทางเข้าตรงประตูรั้วเพื่อตรวจเช็คคนเข้าออกซึ่งใช้เวลาประมาณ 5 ชั่วโมง ในช่วงเวลานี้เองที่ขบวนการยังไม่อนุญาตให้เจ้าหน้าที่โครงการ เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย และเจ้าหน้าที่ตำรวจที่ยังติดอยู่ข้างในเดินทางออกไปจนกว่าพวกเขาจะจัดระเบียบความเรียบร้อยแล้วเสร็จ⁸⁸ ในกรณีนี้เองที่ทำให้แกนนำชาวบ้านถูกดำเนินคดีในข้อหากกักขังหน่วงเหนี่ยวในเวลาต่อมา

ต่อมาเมื่อขบวนการได้จัดระเบียบภายในเสร็จเรียบร้อยแล้ว ในช่วงสายของวันที่ 19 พฤษภาคม เวลาประมาณ 08:00 น. ผู้ชุมนุมจึงอนุญาตให้เจ้าหน้าที่ที่ติดอยู่ภายในเดินทางออกจากเขื่อน แต่ปัญหาก็คือชาวบ้านยังไม่สามารถขนส่งเสบียงอาหารและสัมภาระที่วางทิ้งไว้ตรงปากทางเข้าบ้านดอนงูเหลือมได้ เพราะมีเจ้าหน้าที่ตำรวจเฝ้าดูสถานการณ์และตรึงกำลังบริเวณนั้นอยู่ สถานการณ์ดังกล่าวเป็นดังที่แกนนำคาดการณไว้แล้วล่วงหน้า ดังนั้น จึงได้จัดเส้นทางลำเลียงเสบียงไว้สองเส้นทาง คือ ทางบก ซึ่งจุดวางเสบียงคือปากทางเข้าเขื่อนบ้านดอนงูเหลือมและทางน้ำ เป็นการลำเลียงเสบียงทางเรือล่องมาตามแม่น้ำมูลจากหมู่บ้านแม่มนม่นยืน 2 และ 3 ดังนั้น เมื่อลำเลียงเสบียงทางบกไม่ได้ ขบวนการจึงลำเลียงเสบียงมาจากทางน้ำจึงทำให้วันนั้นชาวบ้านยังชุมนุมอยู่ภายในเขื่อนได้โดยไม่ขาดเสบียง เมื่อเจ้าหน้าที่ตำรวจเห็นว่าไม่สามารถสกัด

⁸⁷ สัมภาษณ์ บำเพ็ญ เฟื่องกระโทก, ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราชาสีไล, 8 สิงหาคม 2552. เป็นชาวบ้านที่ร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจนมาตั้งแต่แรก และมีประสบการณ์ร่วมในการเคลื่อนไหวช่วง พ.ศ.2542-2543

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน

กั้นการลำเลียงเสบียงได้แล้วจึงสลายกองกำลังออกจากบริเวณทางเข้า ทำให้ชาวบ้านสามารถออกไปชนเสบียงและสัมภาระที่วางทิ้งไว้ได้ในที่สุด⁸⁹

เมื่อขบวนการมั่นใจในความปลอดภัยระดับหนึ่งแล้ว จึงช่วยกันสร้างที่ชุมนุมแห่งใหม่ขึ้นมาบริเวณถนนรอบๆ สันเขื่อนราษีไศล แต่ตั้งที่ชุมนุมอยู่คนละฝั่งตรงกับอาคารของโครงการฯ เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงการแตะต้องสิ่งของของทางราชการให้มากที่สุด ดังที่ชาวบ้านได้ตกลงกันไว้แล้วว่าจะไม่ไปแตะต้องหรือทำลายทรัพย์สินของทางราชการเป็นอันขาด (สามารถพิจารณาได้ในภาพที่ 4)

ภายหลังจากที่ยึดสันเขื่อนราษีไศลได้แล้ว ขบวนการก็ได้ยื่นข้อเรียกร้องต่อทางภาครัฐอีกครั้งซึ่งยังคงเป็นข้อเรียกร้องเดิม คือ ให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนทั้ง 7 บาน ในขณะที่ทางกรมพัฒนาฯ ก็อ้างเหตุผลเดิมว่าการเปิดประตูระบายน้ำจะทำให้น้ำเข้าท่วมไร่นาของชาวบ้านที่ทำนาปรังบริเวณท้ายเขื่อนและจะทำให้ขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งปีถัดไป โดยตัวแทนรัฐบาลได้ให้ความเห็นประเด็นนี้ว่า ควรจะต้องทำประชาพิจารณ์ก่อนว่าสมควรจะเปิดประตูระบายน้ำอย่างใดกลุ่มสมัชชาคนจนเรียกร้องมาหรือไม่ แต่หากต้องเปิดประตูระบายน้ำจริงก็ต้องกลับมาทบทวนเรื่องค่าชดเชยที่จ่ายไปแล้วอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม ทางรัฐบาลเห็นว่าการเปิดประตูระบายน้ำจะก่อให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี

อนึ่ง ก่อนหน้านี้อาจารย์บ้านที่ทำนาปรังจำนวนหนึ่งเข้ายื่นหนังสือต่อนายอำเภอราษีไศลให้ระงับการเปิดประตูระบายน้ำเนื่องจากน้ำได้เข้าท่วมพื้นที่นาปรังแล้วบางส่วน กรมพัฒนาฯ จึงได้ยกเหตุผลดังกล่าวขึ้นมาเป็นข้ออ้างว่าไม่สามารถเปิดประตูระบายน้ำทั้ง 7 บานตามข้อเรียกร้องของกลุ่มสมัชชาคนจนได้ อีกทั้งทางการยังแจ้งไปยังชาวบ้านที่ทำนาปรังว่าเหตุที่ต้องเปิดประตูระบายน้ำเนื่องจากชาวบ้านสมัชชาคนจนเรียกร้องให้ทำเช่นนั้นจึงทำให้น้ำเข้าท่วมนาปรังเสียหายอย่างเห็น การกระทำของกรมพัฒนาฯ ทำให้เกิดความเข้าใจผิดระหว่างชาวบ้านที่ทำนาปรังและชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล จึงจำเป็นที่กลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลจะต้องทำความเข้าใจกับชาวบ้านที่ทำนาปรังท้ายเขื่อน ด้วยการเดินรณรงค์ตามหมู่บ้านเพื่อชี้แจงข้อเท็จจริงว่าการเปิดประตูระบายน้ำของกรมพัฒนาฯ ในขณะนั้นเป็นเพียงการ

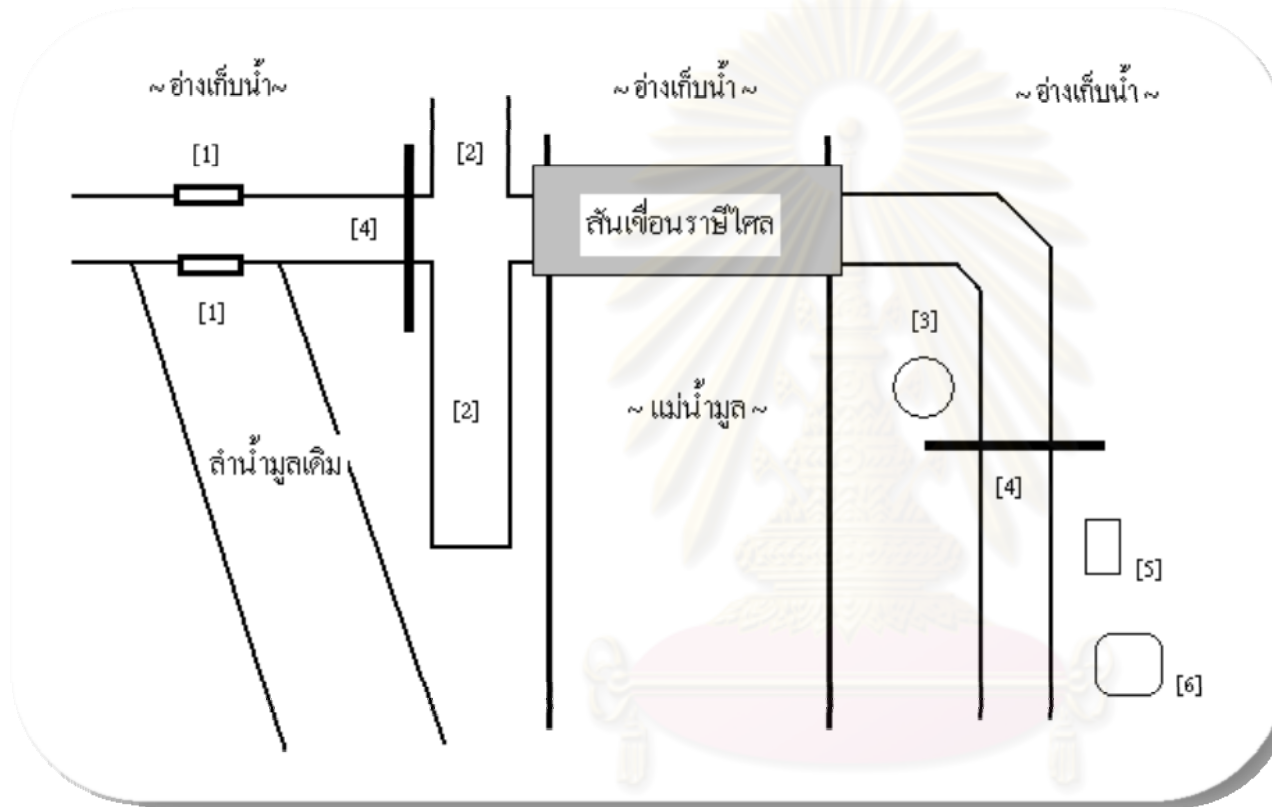
⁸⁹ สัมภาษณ์ ไพจิต ศิลารักษ์, อดีตแกนนำ, 8 สิงหาคม 2552. ไพจิตเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมรวบรวมรายชื่อ

ชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2535-2538 เป็นบุคคลที่มีบทบาทผ่านสื่อมากบุคคลหนึ่งในช่วงที่สมัชชาคนจนเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ พ.ศ.2539-2540 เนื่องจากดำรงตำแหน่งเป็นโฆษกของขบวนการและยังเป็นแกนนำชาวบ้านในการเข้าร่วมเจรจากับรัฐบาล ที่สำคัญการเคลื่อนไหวในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นแกนนำคนหนึ่งที่มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนขบวนการ แต่ปัจจุบันไพจิตไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการชาวบ้านแล้ว

ระบายน้ำออกตามปกติในช่วงฤดูน้ำหลากเท่านั้นซึ่งทำเป็นประจำทุกปี โดยไม่เกี่ยวข้องกับข้อเรียกร้องของกลุ่มสมัชชาคนจนแต่อย่างใด อีกทั้งในปีนั้นฝนตกหนักกว่าทุกปีที่ผ่านมาปริมาณน้ำจึงเยอะมากกว่าปกติและทางการก็ปล่อยน้ำออกทีเดียวโดยไม่ทยอยปล่อยจึงทำให้น้ำเข้าท่วมพื้นที่นาปรังเสียหาย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- [1] คือ สองข้างถนน จุดที่ชาวบ้านเจาะลำน้ำมูลเดิม
- [2] คือ บริเวณที่ปักหลักชุมชนม ตอนยึดสันเขื่อน พ.ศ. 2543
- [3] คือ อาคารโครงการฯ
- [4] คือ ประตูรั้ว ทางเข้า-ออก
- [5] คือ สำนักงานโครงการฯ
- [6] คือ บริเวณที่ปักหลักชุมชนของชาวบ้านในเวลาปกติ มักเรียกบริเวณนี้ว่า "ห้วงงานเขื่อน"

ภาพที่ 4 แผนที่โครงการเขื่อนราษีไศลโดยสังเขป

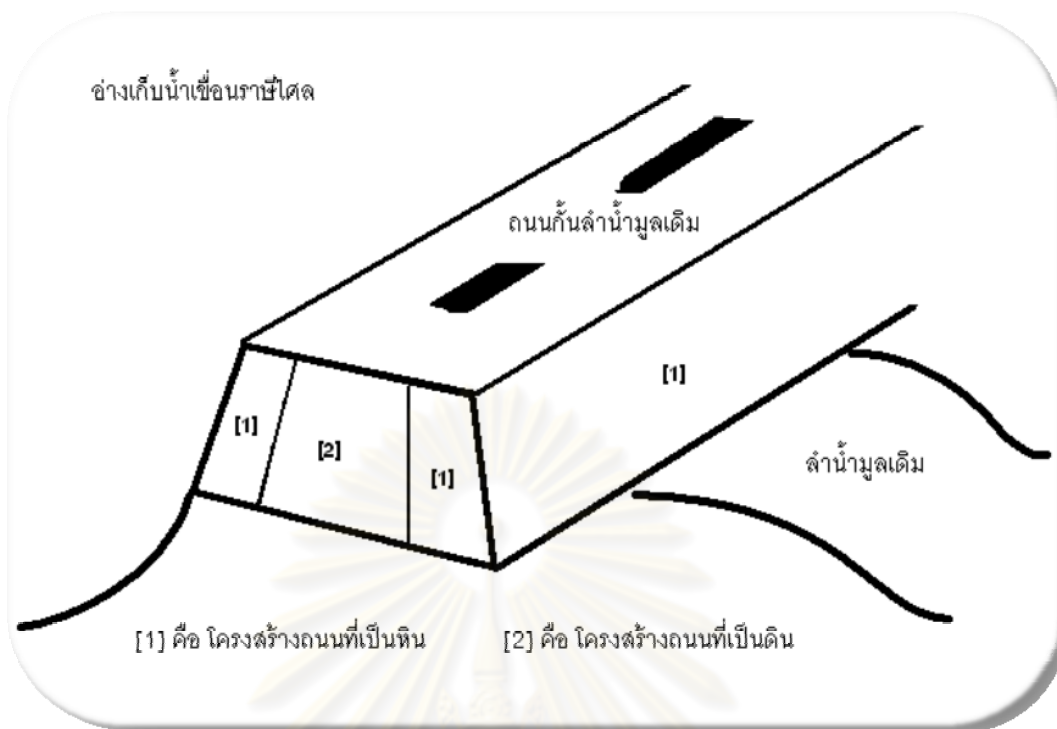

อย่างไรก็ตาม แม้ชาวบ้านจะใช้ยุทธวิธีบุกยึดสันเขื่อนราชสีไศลแต่รัฐบาลและกรมพัฒนาฯ กลับไม่มีทีท่าว่าจะยอมเจรจากับชาวบ้านง่ายๆ ทำให้ขบวนการต้องคิดหายุทธวิธีขั้นต่อไปว่าจะต้องทำอะไรให้รัฐบาลลงมาเจรจากับผู้ชุมนุม ซึ่งผลสรุปออกมาว่าขบวนการจะใช้ปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม โดยเจาะถนนที่กั้นลำน้ำมูลเดิมให้สายน้ำได้ไหลตามปกติเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการคืนแม่น้ำสู่ธรรมชาติ กล่าวได้ว่า คนแรกที่นำเสนอวิธีการนี้ คือ พ่อบา บุตรวงษ์ (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) พ่อบาถือเป็นแกนนำคนสำคัญและเป็นนักสู้รุ่นแรกที่ออกรบรวมชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบในเขต อ.ราชสีไศล คำพูด/คำแนะนำของพ่อบาส่วนใหญ่มักจะได้รับการยอมรับในฐานะคำพูดของคนโบราณ อีกทั้งคำแนะนำของพ่อบายังทำให้การเคลื่อนไหวของขบวนการที่ผ่านมาเห็นผลเป็นรูปเป็นร่าง โดยในการณ์นั้นพ่อบาเสนอต่อที่ประชุมว่า “ต้องมีการเปิดลำมูลเก่า เพราะถ้าไม่ทำแบบนี้ก็ไม่ได้ผล ต้องขุดเขื่อนถึงจะมีอำนาจต่อรอง” การเจาะลำมูลเก่านั้นมีนัยสะท้อนว่า เขื่อนราชสีไศลนั้นไปปิดกั้นเส้นทางน้ำของแม่น้ำมูลสายเดิมเอาไว้ทำให้ทางน้ำไหลไม่สะดวก ในเบื้องต้นที่พ่อบาเสนอต่อที่ประชุมคือต้องการให้เจาะถนนที่เป็นทางกั้นจนกระทั่งสายน้ำกลับมาไหลตามปกติ เพราะพ่อบามีลักษณะนิสัยใจคอแบบใจถึง กล่าวได้กล้าเสีย (ขณะนั้นอายุประมาณ 68 ปี) แต่ที่ประชุมแกนนำในตอนนั้นกลับได้ข้อสรุปว่าจะไม่ทำการเจาะจนถนนทะลุ แต่จะใช้เทคนิคเชิงปฏิบัติการผสมผสานกับเทคนิคเชิงจิตวิทยาเพื่อกดดันให้รัฐบาลยอมส่งตัวแทนลงมาเจรจาเท่านั้น⁹⁰

เมื่อที่ประชุมแกนนำได้ข้อสรุปร่วมกันแล้ว ในวันที่ 29 พฤษภาคม ชาวบ้านได้ทำพิธียื่นไหว้อาลัยให้พ่อโฮมที่เสียชีวิตเมื่อครั้งที่ชุมนุมอยู่ในอ่างเก็บน้ำ และได้แขวนป้ายผ้าขนาดใหญ่ไว้ตรงประตูระบายน้ำเขื่อนราชสีไศลข้อความว่า “Free the River” จากนั้นจึงพาชาวบ้านหลายร้อยคนเดินทางไปตามถนนและไปหยุดอยู่ตรงถนนจุดที่กั้นลำน้ำมูลเดิมแล้วเริ่มช่วยกันเก็บหินออก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹⁰ สัมภาษณ์ ไพฑูรย์ โททอง, แกนนำใหญ่, 2 สิงหาคม 2552. ไพฑูรย์เป็นแกนนำคนสำคัญอีกคนของขบวนการ มีประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นอย่างดี

ภาพที่ 5 โครงสร้างถนนจุดที่ชาวบ้านทำการขุดเจาะลำนํ้ามูลเดิม

ลำนํ้ามูลเดิมคือเส้นทางน้ำของแม่นํ้ามูลในอดีต เมื่อมีการสร้างเขื่อนราษีไศลทำให้เส้นทางน้ำเปลี่ยนไป พร้อมกันนั้นทางการก็ได้สร้างถนนลาดยางปิดกั้นลำนํ้ามูลเดิมเอาไว้ทำให้สายลำนํ้ามูลเดิมถูกตัดขาด ซึ่งด้านหนึ่งกลายเป็นอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล อีกด้านกลายเป็นลำนํ้าเล็กๆ ที่ไหลบรรจบกับลำนํ้ามูลใหม่ เมื่อชาวบ้านไปถึงจุดที่กั้นลำนํ้ามูลเดิมก็แบ่งกำลังออกเป็น 2 ส่วนอยู่คนละฝั่งของถนน ฝั่งละประมาณ 100 คน ชาวบ้านแต่ละฝั่งจะยื่นเรียงกันเป็นแถวตอนลึกช่วยกันจัดก้อนหินเล็กใหญ่ซึ่งเป็นพื้นผิวชั้นนอกของโครงสร้างถนน (พิจารณาโครงสร้างถนนได้ในภาพที่ 5) หินก้อนขนาดเล็กที่เก็บไปด้วยมือเปล่าก็ช่วยกันเก็บช่วยกันขนแล้ววิ่งส่งกันไปเป็นทอดๆ โดยผู้เข้าร่วมในปฏิบัติการนี้เป็นอาสาสมัครประกอบไปด้วยคนทุกเพศทุกวัยที่เต็มใจจะเข้าร่วมเนื่องจากเป็นปฏิบัติการที่เสี่ยงต่อข้อกฎหมายมากจึงต้องขอความสมัครใจจากผู้เข้าร่วมด้วย สำหรับชาวบ้านที่ไม่กล้าเสี่ยงก็ให้เข้าร่วมกิจกรรมโดยการยื่นถือป้ายผ้าแล้วใช้หมวกหรือผ้าคลุมหน้าเอาไว้เพื่อป้องกันการถ่ายรูปไว้เป็นหลักฐาน

ปฏิบัติการเจาะลำนํ้ามูลเดิมดำเนินการมาได้ 2 วัน แต่ก็ยังไร้วางใจว่ารัฐบาลจะส่งตัวแทนลงมาเจรจา ดังนั้น ขบวนการจึงประกาศขีดเส้นตายให้รัฐบาลส่งตัวแทนที่มีอำนาจเต็มในการตัดสินใจลงมาเจรจาอย่างเป็นทางการภายในวันที่ 31 พฤษภาคม - 2 มิถุนายน พ.ศ. 2543 โดยในระหว่างนี้ขบวนการจะหยุดปฏิบัติการขุดเจาะลำนํ้ามูลเดิมไว้ชั่วคราว แต่หากทางการยังไม่

ดำเนินการใดๆ ในวันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ.2543 ชาวบ้านจะใช้ “ปฏิบัติการสันติ ผู้ธรรม นำพา ธรรมชาติสู่ชุมชน” เพื่อให้แม่น้ำมูลกลับมาไหลอย่างอิสระเหมือนในอดีตที่ผ่านมา⁹¹

อย่างไรก็ตาม แม้ขบวนการจะประกาศชัดเจนตายแต่ก็ยังมีแววการแก้ไขปัญหา จากทางรัฐบาล ในทางกลับกันในวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ.2543 ได้มีหนังสือจากทางอำเภอราชสีห์ไล่ แจ้งเตือนมายังขบวนการให้ระงับการขุดเจาะถนนเพราะเป็นการทำให้ทรัพย์สินของทางราชการ เสียหาย อีกทั้งยังเป็นการกระทำที่เกินขอบเขตสิทธิเสรีภาพการชุมนุมโดยสงบและปราศจากอาวุธ ที่ผู้ประท้วงพึงมีตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งถือเป็นการกระทำผิดกฎหมาย แต่ขบวนการได้ทำหนังสือชี้แจง กลับไปว่า สิ่งที่ขบวนการทำไม่ใช่การกระทำที่เกินกว่าขอบเขตแห่งสิทธิและเสรีภาพในการ ชุมนุม ไม่ใช่การทำให้ทรัพย์สินของทางราชการเสียหาย เพราะในความเป็นจริงการสร้างถนนข้าม ลำน้ำจะต้องทำสะพานหรือใส่ท่อระบายน้ำ แต่การก่อสร้างถนนเข้าเขื่อนราชสีห์ไล่ถือเป็นการ กระทำผิดต่อประเพณี ความเชื่อ ความศรัทธา และวิถีปฏิบัติของชุมชน เนื่องจากการก่อสร้างถนน ตัดลำน้ำดังกล่าวทำให้น้ำอัดเอ่อเข้าท่วมที่ทำกินของชาวบ้าน ปฏิบัติการขุดเจาะจึงเป็นเพียงการ ระบายน้ำออกจากที่ทำกินเพื่อให้ชาวบ้านสามารถทำกินได้และให้ธรรมชาติกลับคืนสู่สภาพเดิม⁹² นอกจากนี้ผู้ชุมนุมยังได้ยกบทบัญญัติตามรัฐธรรมนูญ 2540 ขึ้นมากล่าวอ้างตามมาตรา 44 ที่ว่าด้วยสิทธิเสรีภาพในการชุมนุมโดยสงบและปราศจากอาวุธ และมาตรา 46 ว่าด้วยเรื่องสิทธิ ชุมนุมท้องถิ่นในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณีดั้งเดิมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม

ต่อมาในวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ.2543 รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการกลางเพื่อ แก้ไขปัญหาสมัชชาคนจน จำนวน 9 กรณีปัญหา ในเครือข่ายหมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน 1-7 ขึ้นมา โดย คัดเลือกจากผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการที่มีความเป็นกลางของทุกฝ่าย ในระหว่างรอผล การศึกษาของคณะกรรมการกลางฯ ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราชสีห์ไล่ที่ชุมนุมอยู่สัน เขื่อนราชสีห์ไล่ยังคงผลักดันข้อเรียกร้องของขบวนการต่อไป จากที่ชัดเจนตายให้รัฐบาลส่งผู้มี อำนาจในการตัดสินใจลงมาเจรจาภายในวันที่ 2 มิถุนายนนั้นพบว่ารัฐบาลยังไม่ส่งใครลงมาเจรจา กับชาวบ้าน ทำให้ขบวนการต้องใช้ปฏิบัติการขุดเจาะลำมูลเดิมต่อไป อย่างที่กล่าวไปแล้วว่า ปฏิบัติการดังกล่าวทำขึ้นเพื่อหวังผลทางเทคนิคเท่านั้น โดยขบวนการต้องการสร้างสถานการณ์ กดดันรัฐบาลเพื่อทำให้เห็นว่าพวกเขาขุดเจาะถนนจริงไม่ใช่แค่การขมขู่เท่านั้น ดังนั้น ชาวบ้านจึง ได้เตรียมอุปกรณ์จัดหาเอาไว้พร้อมสรรพ อาทิ ท่อระบายน้ำขนาดใหญ่ 7-8 ท่อ อิเตอร์ขุดดิน

⁹¹ใบแจ้งข่าว: หมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน2,3," 31 พฤษภาคม 2543.

⁹²ใบแจ้งข่าว: หมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน2,3," 2 มิถุนายน 2543.

จอบ เสียม เครื่องฉีดน้ำ ฯลฯ จากโครงสร้างของถนนจะเห็นว่าด้านในของถนนอัดแน่นด้วยดินเหนียว และพื้นผิวภายนอกอัดด้วยหินภูเขา ซึ่งชาวบ้านช่วยกันเก็บหินออกยาวด้านละ 2 เมตร เหลือไว้แต่ชั้นดินด้านในเท่านั้น แล้วก็ประกาศทางเครื่องขยายเสียงทุกวันว่า ขบวนการพร้อมจะใช้อีเตอร์ชุดดินและใช้เครื่องฉีดน้ำฉีดเพื่อให้ถนนทะลุทุกเมื่อถ้าหากรัฐบาลยังไม่รับข้อเสนอของพวกเขา โดยชาวบ้านเห็นว่าปฏิบัติการต่างๆ ในช่วงเวลานั้นถือเป็นยุทธวิธีเชิงจิตวิทยาอย่างหนึ่ง⁹³

เมื่อชาวบ้านยังคงใช้ปฏิบัติการชุดเจาะลำมูลเดิมอย่างต่อเนื่อง ในวันที่ 6 มิถุนายน กระทรวงวิทยาศาสตร์ ก็ได้ออกแถลงการณ์ เรื่อง “ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับราษฎรที่บุกบุกยึดฝายราษฎร์ไศล เรียกร้องให้แก้ไขปัญหาฝายราษฎร์ไศล ฉบับที่ 1” มีความสำคัญว่า

(1) หากทำการเปิดประตูระบายน้ำทั้ง 7 บานพร้อมกัน ตามข้อเรียกร้องของกลุ่มสมัชชาคนจน จะทำให้เกิดน้ำท่วมฉับพลันโดยเฉพาะกับชาวบ้านที่ทำนาปรังท้ายเขื่อนและการที่เรียกร้องให้เปิดเขื่อนเพื่อทำการพิสูจน์ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการครองครองที่ดินของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนนั้น ทางกรมไม่สามารถทำให้ได้เพราะต้องเก็บกักน้ำเอาไว้ใช้ในหน้าแล้ง

(2) กรณีเรียกร้องให้ฟื้นฟูป่าบุ่งป่าทามและวิถีชีวิตชุมชนที่เสียไปนั้น ขณะนี้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกำลังศึกษาผลกระทบทางสังคมอยู่ ซึ่งถ้าประชาชนส่วนใหญ่ไม่ต้องการน้ำจริง ทางกระทรวงฯ ก็จะปล่อยน้ำ แต่จากการสอบถามทางจังหวัดพบว่าประชาชนส่วนใหญ่ต้องการน้ำ และในข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการแพร่กระจายของดินเค็ม ทางกระทรวงฯ ได้ว่าจ้างมหาวิทยาลัยมหิดลทำการศึกษา พบว่าไม่มีการแพร่กระจายของดินเค็มอันเนื่องมาจากเขื่อนราษฎร์ไศล

(3) จากที่สมัชชาคนจนให้สัมภาษณ์ว่าเขื่อนไร้ประโยชน์ เพราะไม่มีคลองส่งน้ำ และทำให้น้ำเน่าเสีย มีความเค็ม ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้นั้น แม้ว่าปัจจุบันจะยังไม่มีการระบายน้ำ แต่กรมพัฒนาฯ ก็มีสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าถึง 20 สถานี และพื้นที่บางส่วนก็ได้สูบน้ำขึ้นมาทำนาปรังซึ่งได้ผลผลิตเป็นอย่างดี และในช่วง พ.ศ.2542-2543 ที่ข้าวของเกษตรกรได้รับความเสียหายก็เพราะเกษตรกรไม่ได้ใช้สารเคมีจำกัดหนอนกอและพันธุ์ข้าวไม่ได้คลุมยาป้องกันโรคที่ติดมากับเมล็ด ซึ่งไม่เกี่ยวกับประเด็นน้ำเค็มแต่อย่างใด

⁹³ สัมภาษณ์ ไพจิต ศิลารักษ์, อดีตแกนนำ, 8 สิงหาคม 2552. ไพจิตเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมรวบรวมรายชื่อ

ชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2535-2538 เป็นบุคคลที่มีบทบาทผ่านสื่อมากบุคคลหนึ่งในช่วงที่สมัชชาคนจนเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ พ.ศ.2539-2540 เนื่องจากดำรงตำแหน่งเป็นโฆษกของขบวนการและยังเป็นแกนนำชาวบ้านในการเข้าร่วมเจรจากับรัฐบาล ที่สำคัญการเคลื่อนไหวในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นแกนนำคนหนึ่งที่มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนขบวนการ แต่ปัจจุบันไพจิตไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการชาวบ้านแล้ว

(4) ในกรณีน้ำท่วมหมู่บ้านแม่มนม้นเย็น 2 และ 3 ที่ปลูกกลางอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีการจ่ายค่าชดเชยให้แก่กลุ่มสมาชิกคนจนไปแล้ว แต่คนกลุ่มนี้ก็ยังไม่ยอมเข้าไปสร้างสิ่งปลูกสร้างซึ่งถือว่าเป็นการสร้างสถานการณ์และบิดเบือนข้อเท็จจริงให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจอย่างคลาดเคลื่อน

(5) การที่กลุ่มสมาชิกคนจนบุกยึดเขื่อนราษีไศล การกระทำดังกล่าวถือว่าการขัดต่อรัฐธรรมนูญและกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งทางการจะดำเนินการตามกฎหมายต่อไป อีกทั้งแกนนำสมาชิกคนจนทั้ง 4 ราย อยู่ในข่ายที่จะต้องถูกดำเนินคดีในกรณีทุจริตเงินค่าชดเชยจำนวน 363 ล้านบาทด้วย ดังนั้นจึงเรียกร้องให้ชาวบ้านที่ชุมนุมอยู่บริเวณที่ทำการเขื่อนราษีไศลได้สลายการชุมนุม และออกจากสถานที่ราชการโดยเร็ว

จะเห็นว่าการตอบโต้ระหว่างชาวบ้านและภาครัฐในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นการข่มขู่กันไปมาซึ่งฝ่ายหนึ่งก็ใช้ข้อกฎหมายเข้ามาข่มขู่ อีกฝ่ายก็ใช้ธรรมชาติของการขัดขืน/ไม่เชื่อฟัง และใช้รัฐธรรมนูญในการปกป้องสิทธิของตน ซึ่งต่างฝ่ายต่างก็ไม่มีทีท่าว่าจะประนีประนอมกันได้ ในช่วงเวลาอันสั้น แต่ทว่าภายหลังจากที่กระทรวงวิทยาศาสตร์ออกแถลงการณ์ได้ไม่นาน ในวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ.2543 นาย อาทิตย์ อุไรรัตน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ ก็ได้เดินทางมาพบปะผู้ชุมนุมที่สันเขื่อนราษีไศล ในเบื้องต้นทางผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ และผู้กำกับสำนักงานตำรวจภูธรราษีไศลได้เตือนนายอาทิตย์ว่าสถานการณ์ขณะนั้นยังไม่น่าไว้วางใจ เกรงว่า จะได้รับอันตราย แต่นายอาทิตย์กลับไม่เกรงกลัวต่อคำทักท้วงพร้อมกับเดินทางมายังเขื่อนราษีไศลเพื่อขอเจรจากับแกนนำ โดยมีคณะผู้ติดตามเดินตามมาห่างๆ

เมื่อชาวบ้านเห็นตัวแทนรัฐบาลเดินทางมาก็รู้สึกยินดี การมาเยือนของนายอาทิตย์ในครั้งนี้ได้สร้างความประทับใจให้ชาวบ้านอยู่ไม่น้อย เมื่อนายอาทิตย์ได้จุดธูปเคารพอนุสาวรีย์พ่อโฮมที่ชาวบ้านได้จัดทำขึ้นและช่วยจ่ายค่ารักษาพยาบาลให้กับพ่อโฮมที่ยังค้างชำระทางโรงพยาบาลอยู่ อย่างไรก็ดี แกนนำกลับไม่สะดวกใจนักที่จะให้นายอาทิตย์และผู้ติดตามเข้าเยี่ยมเยียนผู้ชุมนุม เนื่องจากเกรงว่าจะถูกสลายการชุมนุม ดังนั้น การเจรจาพูดคุยระหว่างตัวแทนรัฐบาลกับแกนนำจึงดำเนินไปในทันที โดยทางแกนนำได้เสนอว่าขณะนี้ขบวนการต้องการให้รัฐเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนก่อนในเบื้องต้น ส่วนรายละเอียดการแก้ไขปัญหาต่างๆ เอาไว้ค่อยหารือกันในลำดับต่อไป ในขณะที่ตัวแทนรัฐบาลกลับต้องการหารือในทุกประเด็นรวมทั้งการแก้ไขปัญหาด้านอื่นๆ ด้วย อีกทั้งยังได้เสนอให้เปิดเจรจาร่วมกันระหว่างภาครัฐกับชาวบ้านทุกกลุ่มที่เรียกร้องในกรณีเขื่อนราษีไศลอยู่ในขณะนั้น แต่ก็ได้รับการปฏิเสธจากกลุ่มสมาชิกคนจนเนื่องจากตระหนักดีว่าการเจรจาจะไม่ส่งผลอะไรเพราะเป้าหมายของแต่ละกลุ่มไม่เหมือนกัน รวมทั้งชาวบ้านแต่ละกลุ่มก็มีความขัดแย้งกันอยู่ภายในใจลึกๆ การประสานประโยชน์และการรับฟังกัน

จึงเกิดได้อย่างยากลำบาก ดังนั้น เพื่อเป็นการแสดงจุดยืนและเป้าหมายที่ชัดเจนของขบวนการ พวกเขายังไม่ขอเจรจาต่อในวันดังกล่าวและเดินทางออกจากห้องประชุมทันที⁹⁴

ในระหว่างที่ชาวบ้านปักหลักชุมนุมอยู่ที่สันเขื่อนราษีไศลนับตั้งแต่เดือน พฤษภาคม - เดือนมิถุนายน ชาวบ้านก็ยังคงดำเนินปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิมอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าภายหลังจากการมาเยือนของนายอาทิตย์ อุไรรัตน์ สถานการณ์ความกดดันจะเริ่มผ่อนคลายมากขึ้นแต่ชาวบ้านก็ยังคงดำเนินกิจกรรมเป็นปกติ เพื่อรอคอยผลการศึกษาคำชี้แจงปัญหาของ คณะกรรมการกลางฯ ที่มีระยะเวลาในการศึกษา 1 เดือน แต่ว่าในระหว่างนั้นก็เกิดเหตุการณ์ สะเทือนขวัญเกิดขึ้นอีกครั้ง เมื่อเด็กสาววัยรุ่นหนึ่งในผู้ชุมนุม ได้จมน้ำเสียชีวิตเนื่องจากลงไป อาบน้ำในเขื่อน เหตุการณ์ดังกล่าวได้เพิ่มบรรยากาศกดดันขึ้นในที่ชุมนุมอีกครั้งหลังจากที่สูญเสีย พ่อโฮมไปแล้วก่อนหน้านี้ และเพื่อความสบายใจของผู้ชุมนุม จึงได้มีการทำพิธีเข้าทรงเจ้า ผล ปรากฏว่าชาวบ้านต้องแก้ปัญหาโดยการย้ายตำแหน่งที่ชุมนุม จากที่เคยอยู่ฝั่งตรงข้ามกับอาคาร ของโครงการฯ ก็ย้ายมาอยู่ฝั่งเดียวกันกับอาคารโครงการฯ เพื่อทำตามคำบอกกล่าวของคนทรง ที่ว่าฝั่งที่เคยชุมนุมอยู่เดิมนั้นผีเจ้าที่แรงและไม่ช่วยผู้ชุมนุม แต่ถ้าย้ายมาอยู่อีกฝั่งผีเจ้าที่ จะช่วยให้ ผู้ชุมนุมได้รับชัยชนะ

การชุมนุมที่สันเขื่อนราษีไศลดำเนินมาจนกระทั่งถึงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ.2543 นายอาทิตย์ อุไรรัตน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ได้เปิดแถลงการณ์เรื่องการแก้ไข ปัญหากรณีเขื่อนราษีไศล โดยทางกระทรวงได้ตัดสินใจให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บานเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้า และในวันเดียวกันคณะกรรมการกลางเพื่อแก้ไข ปัญหา สมัชชาคนจนก็ได้รายงานผลการศึกษาต่อรัฐบาลด้วย (พิจารณารายละเอียดได้ในบทที่ 4) การ ตัดสินใจแก้ปัญหาของกระทรวงวิทยาศาสตร์ตามข้อเรียกร้องของผู้ชุมนุม ได้สร้างความปิติยินดี ให้กับผู้ชุมนุมเป็นอย่างมาก ทำให้กลุ่มแกนนำต้องประชุมกำหนดทำที่กันอีกครั้ง และในที่สุด ขบวนการก็ได้แสดงจุดยืนต่อการแก้ไขปัญหารัฐบาลโดยการ “ยอมถอย 2 ก้าว” คือ หนึ่ง หยุด ขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม และ สอง ย้ายที่ชุมนุมออกจากสันเขื่อนราษีไศล โดยออกมาชุมนุมอยู่นอกรั้ว บริเวณห้วงงานเขื่อนแทน เพื่อให้การแก้ไขปัญหานั้นไปอย่างสร้างสรรค์ตามแนวทาง ประชาธิปไตย⁹⁵

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน

⁹⁵ “มือบราซีฯ พอใจรัฐ ยอมถอยรอเจรจา,” ข่าวสด (8 กรกฎาคม 2543): 13.

ในวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ขบวนการจึงได้ขนย้ายข้าวของออกจากสันเขื่อนราชสีไศล และมาปักหลักชุมนุมอยู่บริเวณรอบนอกแทน เพื่อจะได้ติดตามการเปิดประตูระบายน้ำได้อย่างใกล้ชิด นับแต่นั้นมาทางการก็เริ่มเปิดประตูระบายน้ำทั้ง 7 บานโดยค่อยๆ ยกบานประตูวันละนิด เพื่อหลีกเลี่ยงการปล่อยน้ำอย่างฉับพลันซึ่งอาจจะสร้างความเสียหายเข้าท่วมไร่นาของชาวบ้านที่อยู่ท้ายเขื่อน เมื่อบรรยากาศการแก้ไขปัญหามีดีขึ้น การเจรจาต่อรองและการประสานงานทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการระหว่าง นายอาทิตย์กับผู้ชุมนุมก็ดำเนินไปอย่างราบรื่นและง่ายดาย จนกระทั่งในวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ได้มีมติคณะรัฐมนตรีเรื่องการแก้ไขปัญหากรณีเขื่อนราชสีไศล ดังนี้

- (1) ให้เปิดประตูระบายน้ำทั้ง 7 บาน เพื่อบรรเทาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสังคมในระยะเฉพาะหน้า และให้พิสูจน์สิทธิ์การครอบครองและการใช้ประโยชน์ที่ดินด้วยการดำเนินการศึกษาของสถาบันวิจัยทางสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยขอนแก่น ก่อนการตัดสินใจใดๆ เกี่ยวกับเขื่อนราชสีไศลในอนาคต

ดังนั้น จะเห็นว่าการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราชสีไศลทั้ง 7 บาน ได้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2543 จนกระทั่งมีมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ.2547 ให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนเพื่อทำการเก็บกักน้ำอีกครั้ง และในระหว่างที่เขื่อนทำการระบายน้ำออก ระบบนิเวศป่าทามก็ได้ฟื้นตัวขึ้นมา พันธุ์ปลาที่เคยหายไปก็กลับมา ชาวบ้านเองก็ได้กลับมาอาศัยป่าทามในการทำมาหากินแม้จะเป็นเพียงช่วงเวลาสั้นๆ ก็ตาม ทว่า การแก้ไขปัญหายังคงต้องดำเนินต่อไป ทั้งภาครัฐและชาวบ้านต่างก็ต้องใช้เวลาดังกล่าวให้คุ้มค่าโดยเร่งทำการรื้อวัดที่ดินให้กับชาวบ้านที่ยังไม่ได้รับค่าชดเชย ส่วนชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราชสีไศลก็ได้ยกระดับข้อเรียกร้องเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาคอรั้มการเขื่อนราชสีไศลในเวลาต่อมา

3.2.3 ปฏิบัติการปิ่นทำเนียบรัฐบาลและการอดอาหารประท้วง

ภายหลังจากขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราชสีไศลย้ายออกมาจากบริเวณสันเขื่อนราชสีไศล ชาวบ้านและแกนนำส่วนหนึ่งได้เดินทางเข้าสู่กรุงเทพมหานครเพื่อไปสมทบกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล จ.อุบลราชธานี และเขื่อนลำคันทน์ จ.ชัยภูมิ ที่ปักหลักชุมนุมอยู่หน้าทำเนียบรัฐบาลตั้งแต่วันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ.2543 เพื่อผลักดันให้รัฐบาลทำตามข้อเสนอของคณะกรรมการกลางเพื่อแก้ไขปัญหาสมัชชาคนจน โดยการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลเพื่อให้ปลาสามารถขึ้นมาวางไข่ได้

อย่างไรก็ดี การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ในกรุงเทพมหานครภายหลังจากที่ยุติการชุมนุมที่สันเขื่อนราษีไศล ถือว่าไม่ได้เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องในกรณีเขื่อนราษีไศลโดยตรง เนื่องจากข้อเรียกร้องของชาวบ้านในขณะนั้นได้รับการตอบรับจากกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ แล้ว แต่ครั้งนี้เป็นการเคลื่อนไหวในนามสมัชชาคนจนที่จะต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันในรูปแบบของเครือข่าย อีกทั้ง ข้อเรียกร้องในขณะเคลื่อนไหวนำหน้าทำเนียบรัฐบาลนั้นเป็นข้อเรียกร้องของกรณีเขื่อนปากมูลและกรณีปัญหาอื่นๆ ที่รัฐบาลยังไม่ทำที่ว่าจะตอบรับตามมติคณะกรรมการกลางฯ ที่ได้เสนอแนะต่อรัฐบาลไปแล้วเมื่อช่วงต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2542 อีกทั้งสาธารณชนส่วนใหญ่ต่างก็รับรู้ผ่านสื่อว่าการต่อสู้ครั้งนั้นเป็นการต่อสู้ของ “มีอบปากมูล” ดังนั้น การที่ผู้วิจัยนำเสนอการเคลื่อนไหวในช่วงนี้ด้วยก็เพื่อต้องการชี้ให้เห็นถึงพลวัตของการเลือกใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของกลุ่มสมัชชาคนจน ที่มีทางเลือกใช้ยุทธวิธีที่หลากหลายภายใต้แผนยุทธศาสตร์ดาวกระจาย

การเดินทางเข้าสู่กรุงเทพมหานครของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเพื่อไปร่วมต่อสู้กับกรณีปัญหาอื่นๆ เป็นไปอย่างยากลำบาก เมื่อชาวบ้านไม่มีเงินค่ารถและต้องไปขอขึ้นรถไฟฟรีอย่างเช่นทุกครั้งที่ผ่านมา แต่ในช่วงหลังภาครัฐได้ใช้มาตรการที่แข็งแกร่งมากขึ้น เพื่อสกัดกั้นการเข้ามาชุมนุมของชาวบ้านด้วยกลวิธีต่างๆ นานา อย่างเช่น การตัดใบกัรถไฟที่ชาวบ้านโดยสารเข้ามาในกรุงเทพมหานคร

“...เราแบ่งคนส่วนหนึ่งเข้ากรุงเทพฯ พวกเราก็เข้าไป ไปขึ้นรถไฟอยู่อำเภอวาริน (อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี - ผู้วิจัย) ไปอยู่วาริน 3 คืน รถไฟมาที่ไรค์มีแต่หัว ไม่มีตู้!... เขาไม่ยอมให้เราไปกรุงเทพฯ พอ 4 โมงเย็นของวันที่ 3 ตู้รถไฟจึงมา...พอที่นี้เราขึ้นไปกับรถไฟ เขาก็ตัดตู้ของพวกเราทิ้งไว้กลางดงแถวเขาใหญ่! เขาก็ไปส่งผู้โดยสารของเขาที่เสียเงิน แต่ตัดตู้เรา! หัวว่าเราไปยึดรถไฟเขา!...”⁹⁶

การถูกตัดตู้รถไฟทิ้งไว้กลางป่าเป็นอีกประสบการณ์ที่ชาวบ้านไม่เคยลืมว่าภาครัฐได้กระทำกับพวกเขาอย่างไร ชาวบ้านต้องรอดอยู่กลางป่าเขาจนกระทั่งทีมที่ปรึกษาสมัชชาคนจนประสานงานไปยังการรถไฟแห่งประเทศไทยเพื่อขอให้ไปรับชาวบ้านเข้ามา และเมื่อมาถึงกรุงเทพมหานครชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลก็ได้ไปปักหลักชุมนุมร่วมกับ

⁹⁶ สัมภาษณ์ เทียน นิลจันทร์, ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล, 8 สิงหาคม 2552. เป็นชาวบ้านที่ร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจนมาตั้งแต่แรก และมีประสบการณ์ร่วมในการเคลื่อนไหวช่วง พ.ศ.2542-2543

ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีปัญหาอื่นบริเวณหน้าทำเนียบรัฐบาล ซึ่งกลุ่มสมัชชาคนจนได้ใช้ชื่อที่ชุมนุมบริเวณนั้นว่า “แม่มน่มั่นยืน 8”

ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนปักหลักชุมนุมที่หมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน 8 มาตั้งแต่วันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ.2543 โดยในระหว่างนั้นชาวบ้านได้ยื่นหนังสือร้องเรียนขอความเป็นธรรมจากรัฐบาลก่อนเป็นลำดับแรก โดยการเรียกร้องให้รัฐบาลปฏิบัติตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการกลางฯ แต่รัฐบาลก็ยังไม่มีการทำอะไรๆ ตอบรับกลับมา ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนจึงต้องคิดหายุทธวิธีการต่อสู้ขั้นต่อไป โดยตัดสินใจเลือกใช้ปฏิบัติการปิ่นทำเนียบรัฐบาล

ก่อนหน้านั้นกลุ่มสมัชชาคนจนเคยใช้ปฏิบัติการปิ่นทำเนียบรัฐบาลมาแล้ว 2 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ.2543 โดยชาวบ้านกรณีเขื่อนลำคันทอง จ.ชัยภูมิ ได้เรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาเขื่อนร้าวและให้แต่งตั้งคณะกรรมการสอบสวนข้อเท็จจริงในกรณีดังกล่าว ชาวบ้านเขื่อนลำคันทองได้เริ่มต้นปฏิบัติการโดยนำรถอีแต่นมาจอดขวางทางเข้า-ออกประตูทำเนียบรัฐบาล แล้วให้ผู้หญิงและคนชราประมาณ 30 คน ปีนข้ามรั้วเข้าไปในทำเนียบรัฐบาลเพื่อขอพบนายกรัฐมนตรี จนเป็นเหตุให้เจ้าหน้าที่ตำรวจต้องแจ้งข้อหาบุกรุกสถานที่ราชการ แต่ชาวบ้านไม่ยอมบอกชื่อกับทางเจ้าหน้าที่ตำรวจ จากนั้นก็นั่งล้อมวงที่บริเวณประตูทำเนียบรัฐบาลแล้วใช้เชือกไนลอนผูกร้อยข้อเท้าของตนเองติดกันไว้ ในขณะที่บางคนก็นอนขวางประตูเอาไว้⁹⁷ ผลจากการปิ่นทำเนียบรัฐบาลในครั้งนั้นส่งผลให้รัฐบาลได้แก้ไขปัญหามาโดยการส่งวิศวกรและผู้เชี่ยวชาญลงไปตรวจสอบ และภายในเดือนเดียวกันชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนก็ทำการปิ่นทำเนียบรัฐบาลอีกครั้ง ในวันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ.2543 เวลาประมาณ 03:00 น. เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการกลางเพื่อแก้ไขปัญหามัชชาคนจน และรัฐบาลก็ได้แต่งตั้งคณะกรรมการกลางขึ้นมาเมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ.2543 ดังที่กล่าวมาแล้ว

การปิ่นทำเนียบรัฐบาลครั้งที่ 3 ของกลุ่มสมัชชาคนจน เกิดขึ้นในช่วงค่ำของวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ซึ่งตรงกับวันอาสาฬหบูชา โดยก่อนที่จะทำการบุกทำเนียบรัฐบาลนั้น แกนนำได้พาชาวบ้านไปร่วมเวียนเทียนประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ก่อน และในระหว่างทางที่ชาวบ้านกำลังเดินกลับมายังทำเนียบรัฐบาล แกนนำชาวบ้านก็ได้ให้สัญญาณโดยตะโกนถามผู้ชุมนุมว่า “พี่น้องสู้ไหม?” เมื่อชาวบ้านผู้ชุมนุมขานรับ ทุกคนก็วิ่งกรูตรงไปยังทำเนียบรัฐบาลโดย

⁹⁷ “มีอบแม่มูลปิ่นรั้วยึดทำเนียบ,” มติชน (12 พฤษภาคม 2543): 20.

แบ่งขบวนออกเป็น 2 สาย คือ สายแรกปั่นกำแพงฝั่งถนนพิษณุโลก ตรงประตูทางเข้าด้านหน้าและหัวมุมรั้ว ส่วนสายที่สองไปปั่นกำแพงทางฝั่งถนนนครปฐมตรงประตูรั้วด้านหน้า⁹⁸

ในระหว่างที่ชาวบ้านกำลังปั่นกำแพงรั้วทำเนียบรัฐบาลอยู่นั้น ก็เกิดการปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจกับชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ตำรวจได้ใช้แก๊สน้ำตา และใช้กระบองตีเพื่อสกัดกั้นผู้ชุมนุม ส่วนผู้ชุมนุมก็ไม่ยอมถอยกลับและได้พยายามปั่นรั้วเข้าไปโดยใช้ทุกวิถีทาง บ้างก็เหยียบหลังกันขึ้นไป บ้างก็ใช้บันไดพาดเพื่อปั่นเข้าไปข้างใน ซึ่งการปะทะกันในครั้งนั้นส่งผลให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้รับบาดเจ็บ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็สามารถปั่นเข้าไปข้างในทำเนียบรัฐบาลได้สำเร็จซึ่งทุกคนต่างก็เปียกปอนไปด้วยแก๊สน้ำตาและบอบช้ำจากการถูกทุบตี อีกทั้งยังเปียกฝนเนื่องจากมีฝนตกลงมาด้วย ซึ่งต่อมาเจ้าหน้าที่ตำรวจได้ทำการโอบล้อมชาวบ้านกลุ่มที่ปั่นเข้าไปในทำเนียบรัฐบาลโดยใช้แผงเหล็กพร้อมกับสุนัขตำรวจกันเอาไว้ โดยชาวบ้านได้แต่นั่งภาวนาและสวดมนต์กันจนถึงเช้า⁹⁹ ชาวบ้านกรณีเขื่อนราษีไศลเล่าถึงเหตุการณ์ในวันนั้นให้ฟังว่า

“...พวกเขาปั่นด้านข้าง...หัวหน้าถามว่า พี่น้องสู้ไหม? เขาก็ตอบว่า สู้ สู้! เขาก็พาเราวิ่ง เขาก็พากันดันกันเราขึ้นไป ส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง คนแก่เข้าไป...เขาก็เอามดแดงใส่ถุงพลาสติก ผูกใส่สะเอว เขาบอกว่า ถ้าตำรวจปล่อยหมากัด ก็ให้เอามดแดงโยนใส่หมา หมามันกลัวมดแดง...”¹⁰⁰

“...แม่ถูกขวัดน้ำโพลาลิสที่เบ้าตา จนบวม...นั่งพนมมือร้องไห้ ตัดพ้อกับตำรวจ...”¹⁰¹

ในวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ.2543 กลุ่มสมัชชาคนจนประเมินสถานการณ์ว่า อาจจะถูกสลายการชุมนุมด้านนอกทำเนียบรัฐบาล และทำการเข้าจับกุมชาวบ้านที่อยู่ในทำเนียบรัฐบาล ชาวบ้านกลุ่มที่อยู่ด้านนอกจึงตัดสินใจบุกเข้าไปช่วยชาวบ้านที่อยู่ภายใน จึงเป็นเหตุให้เกิดการปะทะกันอีกครั้งกับตำรวจปราบจลาจล มีการใช้โล่และกระบองทุบตีชาวบ้านจนได้รับ

⁹⁸ พวงพนา คุณวัฒน์, “กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาการสื่อสารมวลชน ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 131.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน

¹⁰⁰ สัมภาษณ์ หมอน นิลจันทร์, ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล, 8 สิงหาคม 2552. เป็นชาวบ้านที่ร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจนมาตั้งแต่แรก และมีประสบการณ์ร่วมในการเคลื่อนไหวช่วง พ.ศ.2542-2543

¹⁰¹ สัมภาษณ์ เทียน นิลจันทร์, ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล, 8 สิงหาคม 2552. เป็นชาวบ้านที่ร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจนมาตั้งแต่แรก และมีประสบการณ์ร่วมในการเคลื่อนไหวช่วง พ.ศ.2542-2543

บาดเจ็บหลายคน ผลปรากฏว่ามีชาวบ้านสามารถเข้าไปข้างในทำเนียบรัฐบาลได้จำนวนหนึ่ง และเจ้าหน้าที่ตำรวจปราบจลาจลจึงได้อาศัยสถานการณ์นั้นเข้ารีดเต็นท์ชาวบ้านเพื่อหวังจะสลายการชุมนุม จากนั้นเจ้าหน้าที่ตำรวจประมาณ 100 นาย ก็ได้เข้าทำการจับกุมชาวบ้านที่อยู่ภายในทำเนียบรัฐบาล ชาวบ้านที่ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงและคนแก่ได้แต่นั่งสวดมนต์ภาวนา ร้องไห้ขอชีวิตจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ แต่ก็ไม่สามารถขัดขืนการจับกุมได้ ดังนั้น ชาวบ้านที่อยู่ภายในทำเนียบรัฐบาลทั้งหมด 225 คน จึงถูกจับขึ้นรถตำรวจประมาณ 10 คัน แล้วถูกนำไปฝากขังไว้ที่โรงเรียนพลตำรวจนครบาล ต.ศาลายา อ.นครชัยศรี จ.นครปฐม และกองบังคับการตำรวจตระเวนชายแดนภาค 1 คลองหลวง จ.ปทุมธานี¹⁰²

ซึ่งเหตุการณ์ในครั้งนั้นได้มีการตั้งข้อหาชาวบ้านทั้ง 225 คน ในข้อหาร่วมกันบุกรุกสถานที่ราชการในเวลากลางคืน และมั่วสุมกันตั้งแต่สิบคนขึ้นไปเพื่อกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้เกิดความวุ่นวายขึ้นในบ้านเมือง ซึ่งพนักงานสอบสวนได้ส่งสำนวนการสอบสวนให้พนักงานอัยการพิจารณา เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ.2543 และต่อมาชาวบ้านก็ถูกปล่อยให้เป็นอิสระชั่วคราวเมื่ออัยการสั่งคดีไม่ทันตามที่กฎหมายกำหนดไว้

ทางฝ่ายชาวบ้านเมื่อถูกจับกุมในวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ภายหลังจากนั้นก็มีความยากลำบากจากสภาพนายความได้ประกันตัวชาวบ้านออกมา แต่ชาวบ้านก็ต้องไปรายงานตัวเมื่อถึงกำหนดการฝากขัง ทว่า เมื่อถึงกำหนดการฝากขังครั้งแรกกลับไม่มีชาวบ้านคนใดไปรายงานตัวต่อศาล และก็ประชุมกันว่าจะไม่ไปรายงานตัวอีกเมื่อถึงกำหนดฝากขังครั้งที่ 2 โดยอ้างว่าสิ่งที่ทำลงไปนั้นไม่ผิดและไม่ได้มีเจตนาที่จะกระทำผิด หากรัฐบาลอยากจะจับกุมก็ให้มาจับกุมพวกตนได้ที่หน้าทำเนียบรัฐบาล ซึ่งทุกคนจะรออยู่ที่นั่นไม่หลบหนีไปไหนและจะไม่ขัดขืนการจับกุม แต่พวกเขายังย้ำว่าพวกตนนั้นไม่ใช่ผู้ต้องหาเพียงแต่ต้องการเรียกร้องขอความเป็นธรรมจากรัฐเท่านั้น¹⁰³

อย่างไรก็ดี เมื่อถึงกำหนดการฝากขังครั้งที่ 4 ซึ่งเป็นวันเดียวกันกับที่อัยการสั่งคดีไม่ทัน ชาวบ้านจำนวน 225 คน ก็ได้เดินทางมารายงานตัวที่ศาลอาญา พร้อมกับออกแถลงการณ์ตอนหนึ่งว่า

¹⁰² พวงพนา คุณวัฒน์, "กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล", หน้า 136-139.

¹⁰³ เชิดศักดิ์ แสงแก้ว แกนนำสมัชชาคนจน, "คนจนไม่มอบตัวคดีปิ่นทำเนียบ," ข่าวสด (20 กรกฎาคม 2543):

“...การที่เราเดินทางมารายงานตัวต่อศาลอาญาในวันนี้เพื่อ ยืนยันว่า เราไม่ได้มีเจตนาขัดขืนต่อกฎหมายแต่อย่างใด เราเคารพกฎหมาย เสมอมา และเรากระทำการในลักษณะที่สงบและสันติวิธี ไม่ได้ก่อความ วุ่นวายแต่อย่างใด การเคลื่อนไหวของเราไม่มีผู้ใดจ้างวาน เราทำด้วยความ สมัยครใจของเราเอง ร่วมกันเคลื่อนไหวไปพร้อมๆ กัน เพราะฉะนั้น แม้ว่าศาล จะลงโทษประการใดเรายอมรับโดยคุณดี และยืนยันว่าจะร่วมชุมนุมกันที่ หน้าทำเนียบรัฐบาลต่อไป เพื่อให้รัฐแก้ปัญหา...”¹⁰⁴

จะเห็นว่าผลจากการใช้ปฏิบัติการปิ่นทำเนียบรัฐบาลในครั้งนั้นได้ถูกสื่อมวลชน เผยแพร่ข่าวออกไปอย่างกว้างขวาง จนในที่สุด นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีก็ยอมลงมาพบปะ ผู้ชุมนุมเป็นครั้งแรก ในวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ.2543 แต่ก็ไม่ได้รับปากว่าจะแก้ปัญหาให้กับ ชาวบ้านแต่อย่างใด

การชุมนุมของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนดำเนินต่อมา จนกระทั่งในวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 มีการประชุมคณะรัฐมนตรี โดยการแก้ไขปัญหามัชชาคนจนได้ถูกบรรจุอยู่ในวาระการประชุมครั้งนี้ด้วย ผลการประชุมปรากฏว่ามติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบให้แก้ไขปัญหา เชื้อนราสีไศลและเชื้อนปากมูลอยู่ในระดับที่น่าพึงพอใจ โดยเฉพาะมติเห็นชอบให้เปิดประตูเชื้อน ราสีไศลทั้ง 7 บาน และมีมติให้เปิดเชื้อนปากมูลไปจนถึงสิ้นเดือนสิงหาคม พ.ศ.2543 อย่างไรก็ตาม มติที่ประชุมก็ไม่ได้เป็นไปตามมติของคณะกรรมการกลางทั้งหมด 16 กรณี (ข้อเสนอทั้งหมดมี 33 ประเด็นย่อย แต่คณะรัฐมนตรีมีมติไม่เห็นชอบ 10 ประเด็นย่อย) ด้วยเหตุนี้กลุ่มสมัชชาคนจนจึง ยืนหยัดที่จะสู้ต่อเพื่อให้กรณีอื่นๆ ได้รับการแก้ไขปัญหาเช่นเดียวกัน

ก่อนหน้านี้นักกลุ่มสมัชชาคนจนได้ยื่นข้อเรียกร้องต่อรัฐบาล 2 ข้อ คือ หนึ่ง ให้นำ ข้อเสนอของคณะกรรมการกลางทั้ง 16 กรณี เข้าสู่การพิจารณาเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีและ ดำเนินการปฏิบัติอย่างเร่งด่วน สอง ให้ปล่อยตัวผู้ถูกจับกุมทั้ง 225 คน โดยไม่มีเงื่อนไข ทั้งนี้ยัง ระบุด้วยว่า หากมติคณะรัฐมนตรีที่ออกมาไม่เป็นที่ยอมรับ นับแต่วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ.2543 เป็นต้นไป ชาวบ้านชุดอาสาสมัครจะเริ่มปฏิบัติการสันติวิธีด้วยการอดอาหาร โดยใช้ชื่อกลุ่ม อาสาสมัครว่า "อาสาสมัครสันติไมตรี"¹⁰⁵

¹⁰⁴ “อัยการสั่งตำรวจเพิ่มคดีคนจนบุกทำเนียบ,” ข่าวสด (5 กันยายน 2543): 13.

¹⁰⁵ พวงพนา คุณวัฒน์, “กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเชื้อนปากมูล”, หน้า 142.

เมื่อมติคณะรัฐมนตรีไม่เป็นที่พึงพอใจทั้งหมด กลุ่มสมาชิกชาคนจนจึงยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลเปิดเวทีสาธารณะเพื่อให้รัฐบาล คณะกรรมการกลางเพื่อแก้ไขปัญหาสมาชิกชาคนจน และกลุ่มสมาชิกชาคนจนได้ชี้แจงข้อเท็จจริงต่อสังคม โดยใช้ปฏิบัติการอดอาหารประท้วงเพื่อผลักดันประเด็นดังกล่าว การอดอาหารเริ่มต้นขึ้นในวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ.2543 โดยอาสาสมัครที่สุขภาพแข็งแรงจำนวน 267 คน ต่อมามีการให้ข่าวว่าชาวบ้านเป็นพวกมือรับจ้าง ดังนั้นในวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ.2543 ชาวบ้านจำนวน 545 คน จึงได้ร่วมกันแสดงพลังและความจริงใจ โดยร่วมกันอดอาหารหมู่เป็นเวลา 3 วัน¹⁰⁶

ด้วยสถานการณ์ดำเนินมาเช่นนี้รัฐบาลจึงกำหนดให้เปิดเวทีสาธารณะ ในวันที่ 17 สิงหาคม เพื่อให้ตัวแทนรัฐบาลและตัวแทนชาวบ้าน รวมทั้งแกนนำกลุ่มสมาชิกชาคนจนได้ร่วมชี้แจงความเห็น ต่อมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ทั้ง 16 กรณีปัญหา (3 กลุ่มปัญหา คือ กลุ่มป่าไม้ กลุ่มที่ดินทำกิน และกลุ่มเชื้อน) ที่หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เวลา 11:00-16:00 น. โดยจัดให้มีการถ่ายทอดสดทางโทรทัศน์ช่อง 11 และยูบีซี ช่อง 8 ด้วย

แม้ว่าหลังจากมีการเปิดเวทีสาธารณะ กระแสตอบรับจากคนกรุงเทพฯจะค่อนข้างน้อยและไม่ส่งผลใดๆ ต่อการแก้ไขปัญหาในเวลาต่อมา แต่ชาวบ้านก็ยังคงปักหลักชุมนุมอยู่ข้างทำเนียบรัฐบาลต่อไปและพยายามใช้ยุทธวิธีต่างๆ เช่น การนั่งขาวห่มขาวเดินธรรมยาตรารอบทำเนียบรัฐบาล หรือการแสดงละครล้อเลียนการเมือง เป็นต้น แต่กระแสข่าวการชุมนุมก็เงียบลงตามลำดับ โดยเฉพาะในช่วงเดือนตุลาคม – ธันวาคม พ.ศ.2543 และดูเหมือนว่าสิ่งที่ชาวบ้านจะทำได้ในขณะนั้นก็คือผลักดันให้มีการยุบสภาเพื่อขับไล่รัฐบาลที่ไม่เคยเหลียวแลคนยากจนอย่างพวกเขา โดยประกาศกร้าวว่าจะไม่ลงคะแนนเสียงให้กับพรรคประชาธิปัตย์อีก และให้การสนับสนุนพรรคการเมืองฝ่ายตรงข้ามอย่างพรรคไทยรักไทยให้ได้รับการเลือกตั้ง จนในที่สุดพรรคไทยรักไทยก็ชนะการเลือกตั้งเมื่อต้นปี 2544 พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร จึงได้ลงมาพบปะผู้ชุมนุมทันทีในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2544 หลังเข้ารับตำแหน่งได้เพียง 2 วัน เพื่อลงมารับประทานอาหารร่วมกับชาวบ้านสมาชิกชาคนจน โดยปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ชาวบ้านสมาชิกชาคนจนมีความหวังขึ้นมาอีกครั้ง หลังจากที่ต้องอดทนต่อการนิ่งเฉยของพรรคประชาธิปัตย์มายาวนาน

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

4. วิเคราะห์แนวคิดและปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล

จากบริบทแวดล้อมต่างๆ ที่เป็นเหตุปัจจัยผลักดันให้ขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลตัดสินใจใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเมื่อ พ.ศ.2543 สามารถนำมาวิเคราะห์แนวคิดและปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านได้ดังต่อไปนี้

4.1 ลักษณะปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้าน

การจะพิจารณาว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านมีลักษณะอย่างไรนั้น สามารถวิเคราะห์ร่วมกับตัวชี้วัดได้ดังต่อไปนี้

4.1.1 ปฏิบัติการเป็นการกระทำทางการเมืองรูปแบบหนึ่ง

“ปฏิบัติการอารยะขัดขืน” ของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลถือเป็นการกระทำทางการเมืองรูปแบบหนึ่ง (Political act) เนื่องจากมีวัตถุประสงค์หลักคือมุ่งหวังให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบาย ซึ่งมีลักษณะของการประท้วงต่อความบกพร่อง/ความผิดพลาดในการดำเนินนโยบายของรัฐ และเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อเนื้อหาสาระเชิงนโยบายพร้อมทั้งการปรับเปลี่ยนกระบวนการทางนโยบายใหม่

การกระทำทางการเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่ง “สิทธิ” ตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งแบ่งสิทธิออกเป็น 2 ประเภท คือ สิทธิทางกฎหมาย (Positive Right) อันเป็นสิทธิที่ได้รับความคุ้มครองตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย และสิทธิทางศีลธรรม (Moral Right) เป็นสิทธิที่เกิดจากความรู้สึกนึกคิดของคนทั่วไปว่าเป็นวิถีทางที่ถูกต้องและเป็นธรรมในกรณีหนึ่งๆ ที่อาจจะยังไม่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายที่บัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร จะเห็นว่าผู้กระทำการอารยะขัดขืนสามารถอ้างสิทธิทางศีลธรรมที่ว่ามีได้ โดยแสดงออกผ่านการกระทำที่เกิดจากมโนธรรมสำนึกหรือเจตนาอันดี และสามารถสะท้อนจิตสำนึกอันดีนั้นออกมาได้อย่างชัดเจน

มีนักทฤษฎีตะวันตกหลายท่านเห็นว่าการทำอารยะขัดขืนนั้นสามารถกระทำได้อย่างชอบธรรมโดยใช้สิทธิทางศีลธรรม Ronald Dworkin (1982) ถือเป็นนักคิดคนหนึ่งที่น่าสนใจในประเด็นดังกล่าว เขาเห็นว่าบุคคลมีสิทธิทางศีลธรรมที่จะละเมิดกฎหมายหากเห็นว่ากฎหมายนั้นไร้ศีลธรรม ถึงแม้ว่าสิทธิดังกล่าวจะไม่ได้บัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษรแต่สิทธิจะบังเกิดก็ต่อเมื่อบุคคลเชื่อว่าตนมีสิทธินั้นและมีสิทธิที่จะตีความกฎหมายแตกต่างจากบุคคลอื่น แต่มี

เงื่อนไขว่าการทำอารยะขัดขืนนั้นจะต้องไม่ก่อให้เกิดความรุนแรงอันเป็นการไปละเมิดสิทธิคนอื่น เพื่อเป็นการสะท้อนศีลธรรมที่ดีงามของผู้กระทำ¹⁰⁷

แน่นอนว่าหากพิจารณาอารยะขัดขืนในมิติทางกฎหมายที่ว่า บุคคลมีสิทธิที่จะละเมิดกฎหมายได้อย่างชอบธรรมหรือไม่ พบว่า บุคคลไม่มีสิทธิทางกฎหมาย (Positive Right) ที่จะทำการอารยะขัดขืน เนื่องจากไม่มีระบบกฎหมายใดบัญญัติให้บุคคลสามารถละเมิดกฎหมายได้ด้วยเหตุนี้ การแสดงออกทางการเมืองแบบอารยะขัดขืนจึงมิใช่สิทธิทางกฎหมายที่ได้รับการบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ดังเช่นการกระทำทางการเมืองที่มีกฎหมายรับรอง อาทิ การไปใช้สิทธิเลือกตั้ง การจัดตั้งพรรคการเมือง การรวมกลุ่มทางการเมือง ฯลฯ

กรณีชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้ใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนด้วยการละเมิดกฎหมายอาญาบางมาตรา ซึ่งก็เช่นเดียวกันที่ระบบกฎหมายไทยมิได้มีการบัญญัติเอาไว้ว่าบุคคล/กลุ่มคนสามารถประท้วงโดยวิธีการละเมิดกฎหมายได้ ดังนั้น ชาวบ้านจึงไม่มีสิทธิทางกฎหมายที่จะกระทำเช่นนั้นได้ หากแต่การทำอารยะขัดขืนจำเป็นที่จะต้องพิจารณาจากมโนธรรมสำนึกหรือเจตนาของการกระทำ ซึ่งปรากฏว่าชาวบ้านได้ใช้วิจารณญาณของพวกเขาในการประเมินว่านโยบายของรัฐนั้นไม่มีความชอบธรรม อันถือเป็นการใช้สิทธิทางศีลธรรม (Moral Right) ที่จะทำการประท้วงนโยบายดังกล่าวด้วยการละเมิดกฎหมายบางมาตรา โดยที่เจตนาและมโนธรรมสำนึกของพวกเขาเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่แล้วในบทบัญญัติตามรัฐธรรมนูญ

กล่าวได้ว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยมิได้บัญญัติให้สิทธิชาวบ้านทำการละเมิดกฎหมาย แต่บทบัญญัติตามรัฐธรรมนูญได้ให้ความคุ้มครองมโนธรรมสำนึกหรือเจตนาของพวกเขา นั่นคือ รัฐธรรมนูญมิได้บัญญัติไว้ให้ชาวบ้านสามารถละเมิดกฎหมายอาญาได้ แต่รัฐธรรมนูญบัญญัติให้ความคุ้มครองเจตนาที่แท้จริงของชาวบ้าน ที่ต้องการประท้วง/คัดค้านนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐที่ไปละเมิดต่อสิทธิชุมชน ตามรัฐธรรมนูญ 2540 ที่ได้บัญญัติให้สิทธิไว้ในมาตรา 46

ด้วยเหตุนี้ การกระทำทางการเมืองของชาวบ้านที่แสดงออกผ่านการละเมิดกฎหมายได้ไปสนับสนุนเหตุผลในทางทฤษฎีที่ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนมีอาจถูกบรรจุไว้เป็นสิทธิทางกฎหมายได้ แต่ก็ไม่ใช่ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะไม่สามารถอ้างกฎหมายได้ กล่าวคือ

¹⁰⁷ Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1982),

ผู้กระทำสามารถอ้างสิทธิตามกฎหมายที่เป็นตัวกำกับ/ชี้นำมโนธรรมสำนึกของตนให้กระทำ การเช่นนั้น ซึ่งสะท้อนว่าผู้กระทำได้ทำการละเมิดกฎหมายเล็กๆ บางข้อ แต่กระทำไปด้วยความเคารพและเชื่อมั่นต่อกฎหมายที่ใหญ่กว่าอีกข้อหนึ่ง

4.1.2 ปฏิบัติการอยู่ภายใต้กรอบ “สันติวิธี”

ในทางประวัติศาสตร์แนวคิดอารยะขัดขืนได้ถูกนำมาใช้ในฐานะยุทธวิธีการ เคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม/การเมืองที่ปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมและได้รับการกล่าว ขานถึงมากที่สุด ก็คือ ปฏิบัติการอารยะขัดขืนตามแนวคิดสัตยาเคราะห์ของ Mohandas K. Gandhi สำหรับ Gandhi แล้ว ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเปรียบเสมือนอาวุธที่ใช้ในการต่อสู้อย่าง หนึ่งตามวิถีทางอหิงสาหรือสันติวิธี โดยเป็นปฏิบัติการที่จะหยิบยกขึ้นมาใช้เป็นลำดับท้ายๆ ภายหลังจากที่ใช้ปฏิบัติการอย่างอื่นจนเกือบหมดแล้วแต่ข้อเรียกร้องก็ยังไม่ได้รับการตอบสนอง จากคู่กรณี นอกจากนี้ การเลือกใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการทางสังคมใน สหรัฐอเมริกาก็มีขั้นตอนคล้ายกับปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของ Gandhi ที่ขบวนการมักจะเลือกใช้ ปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีก่อน (Nonviolent Direct Action) หลังจากนั้นจึงเพิ่มระดับ ความท้าทายโดยใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน (Civil Disobedience)

ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านถือว่ายังอยู่ภายใต้กรอบ “สันติวิธี” อันเป็น หลักการสำคัญของการเคลื่อนไหวตามแนวทางสมัชชาคนจน ดังเห็นได้จากการเคลื่อนไหวตลอด ช่วงปี 2539-2543 โดยแนวทางหลักที่ชาวบ้านได้ยึดถือปฏิบัติจนกลายเป็นยุทธวิธีการต่อสู้แบบ คลาสสิกของขบวนการก็คือยุทธวิธี “การชุมนุมกดดัน” โดยจะชุมนุมยืดเยื้อใช้เวลานาน ซึ่ง ชาวบ้านเรียกทุกกิจกรรมหรือทุกปฏิบัติการที่เกิดขึ้นระหว่างการชุมนุมกดดันนี้ว่า “การต่อสู้แบบ สันติวิธี” อนึ่ง การต่อสู้แบบสันติวิธีของขบวนการสมัชชาคนจนมิใช่เพียงการต่อสู้ที่มีเป้าหมายอยู่ ที่การโจมตีรัฐเพียงอย่างเดียว เนื่องจากมีเป้าหมายสำคัญประการหนึ่งคือการยึดกุมพื้นที่ สาธารณะ เพื่อให้ประเด็นปัญหาได้รับความสนใจจากสาธารณชนและสื่อมวลชน ซึ่งขบวนการเชื่อ ว่าหากได้รับแรงสนับสนุนจากพื้นที่สาธารณะจะเป็นประโยชน์ต่อขบวนการในการผลักดันประเด็น ปัญหาเข้าสู่ระบบการเมืองด้วยในทางหนึ่ง¹⁰⁸

เมื่อชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมีประสบการณ์การต่อสู้แบบ สันติวิธีตามแนวทางสมัชชาคนจนมาก่อน และประจักษ์แล้วว่าแนวทางดังกล่าวได้ส่งผลสะท้อน

¹⁰⁸ สัมภาษณ์ ผา กองธรรม, แกนนำใหญ่, 11 กรกฎาคม 2552. แม่ผาเป็นชาวบ้านอำเภอโพธารามรุ่นแรกที่ ออกรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในเขตของตน และเป็นแกนนำหญิงที่มีบทบาทมากมาตั้งแต่เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามสมัชชาคนจน พ.ศ. 2539-ปัจจุบัน

ต่อความสำเร็จของขบวนการมาแล้วในปี 2539-2540 ทำให้ชาวบ้านยังคงเชื่อมั่นต่อแนวทางสันติวิธี ดังนั้น การเคลื่อนไหวที่เข้มข้นทำทนายในปี 2543 ยังคงเป็นยุทธวิธีที่พวกเขาเชื่อว่ายังอยู่ในวงขอบของสันติวิธีอยู่ โดยชาวบ้านได้ให้นิยาม “ความรุนแรง” (Violent) ตามความเข้าใจของพวกเขา เป็นการนำมาซึ่งการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน เป็นวิธีการที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาที่รุนแรงระหว่างรัฐกับประชาชน อย่างเช่น การยั่วยุให้เกิดความรุนแรง เป็นต้น¹⁰⁹ โดยชาวบ้านเห็นว่าการต่อสู้ที่เกิดขึ้นเมื่อปี 2543 ไม่ได้นำมาซึ่งบรรยากาศของการเผชิญหน้าระหว่างขบวนการกับรัฐ อีกทั้งขบวนการยังได้ตกลงและทำความเข้าใจในหมู่มวลชนมาชิกแล้วว่าจะไม่ไปแตะต้องทรัพย์สินของทางราชการเด็ดขาด เห็นได้จากขบวนการพยายามหลีกเลี่ยงการเข้าใกล้อาคารโครงการเมื่อครั้งที่พวกเขาชุมนุมอยู่ที่สันเขื่อน โดยการปักหลักชุมนุมในบริเวณที่อยู่ตรงข้ามกับอาคารโครงการแม้บริเวณนั้นจะค่อนข้างเสี่ยงอันตรายต่อการตกลงไปในลำน้ำมูลก็ตาม

นอกจากนี้ จะเห็นว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการตั้งแต่แรกเริ่มจนกระทั่งถึงปี 2543 มีพลวัตของการเลือกใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวจากยุทธวิธีที่ได้รับการยอมรับตามระเบียบแบบแผนทางสังคม/การเมือง (Conventional) ไปสู่ยุทธวิธีที่มีลักษณะของการเข้าไปขัดขวาง/ทำลายระบบปกติ (Disruptive) และพยายามที่จะพัฒนายุทธวิธีลักษณะนี้ให้มีความเข้มข้นทำทนายตามยุคสมัยและบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้การเลือกใช้ยุทธวิธีที่ว่ายังคงอยู่ภายใต้หลักการสำคัญก็คือการต่อสู้แบบสันติวิธี

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁰⁹ สัมภาษณ์ ไพจิต ศิลารักษ์, อดีตแกนนำ, 8 สิงหาคม 2552. ไพจิตเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2535-2538 เป็นบุคคลที่มีบทบาทผ่านสื่อมากบุคคลหนึ่งในช่วงที่สมาชิกคนจนเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ พ.ศ.2539-2540 เนื่องจากดำรงตำแหน่งเป็นโฆษกของขบวนการและยังเป็นแกนนำชาวบ้านในการเข้าร่วมเจรจากับรัฐบาล ที่สำคัญการเคลื่อนไหวในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นแกนนำคนหนึ่งที่มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนขบวนการ แต่ปัจจุบันไพจิตไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการชาวบ้านแล้ว และ สัมภาษณ์ ไพฑูรย์ โททอง, แกนนำใหญ่, 2 สิงหาคม 2552. ไพฑูรย์เป็นแกนนำคนสำคัญอีกคนของขบวนการ มีประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นอย่างดี

ตารางที่ 3 พลวัตการเลือกใช้อยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล

	พ.ศ. 2535-2540				พ.ศ.2541-2543			
	ยุทธวิธีถูกกฎหมาย		ยุทธวิธีผิดกฎหมาย		ยุทธวิธีถูกกฎหมาย		ยุทธวิธีผิดกฎหมาย	
	conventional	disruptive	conventional	disruptive	conventional	disruptive	conventional	disruptive
การยื่นหนังสือร้องเรียน	√				√			
การชุมนุมกดดัน		√			√			
การชุมนุมในอ่างเก็บน้ำ						√		
ปฏิบัติการยึดสันเขื่อน								√
ปฏิบัติการขุดเจาะลำมูลเดิม								√
ปฏิบัติการปิดท่าเรือรัฐบาล								√
ปฏิบัติการอดอาหารประท้วง						√		

จากตารางจะเห็นว่าในช่วง พ.ศ.2535-2540 ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้รับการยอมรับจากสังคม เนื่องจากเป็นวิธีการที่เป็นไปตามระเบียบแบบแผนทางการเมือง (Conventional) คือ การยื่นหนังสือร้องเรียน (พ.ศ. 2535-2538) ซึ่งถือเป็นการกระทำทางการเมืองที่ระบบการเมืองได้เปิดช่องทางไว้ให้หรือเป็นสิทธิที่พลเมืองจะสามารถกระทำได้ตามกฎหมาย ดังนั้น วิธีการยื่นหนังสือร้องเรียนจึงไม่เพียงแต่เป็นระบบที่สังคมไทยคุ้นชินเท่านั้นแต่เป็นระบบที่ได้รับการยอมรับตามกฎหมายด้วย

ในเวลาต่อมาเมื่อการยื่นหนังสือร้องเรียนไม่ส่งผลต่อการแก้ไขปัญหา ขบวนการจึงได้ใช้ยุทธวิธีการต่อสู้แบบใหม่โดยการไปปักหลักชุมนุมกดดันหน้าท่าเรือรัฐบาล (พ.ศ.2539-2540) ซึ่งเป็นการชุมนุมยืดเยื้อยาวนาน ยุทธวิธีดังกล่าวแม้จะนับได้ว่าเป็นยุทธวิธีที่ระบบกฎหมายเปิดช่องทางไว้ให้เนื่องจากเป็นการชุมนุมอย่างสงบ ทว่าการชุมนุมยืดเยื้อยาวนานกลับเป็นภาพที่สังคมไทยยังไม่คุ้นชินในขณะนั้น อีกทั้งภาครัฐก็ได้พยายามทุกวิถีทางที่จะขัดขวางไม่ให้ขบวนการเข้ามาเคลื่อนไหวในกรุงเทพมหานคร ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่ายุทธวิธีการชุมนุมกดดันแบบฉบับสมัชชาคนจนได้มีลักษณะของการไปขัดขวาง/ทำทลายระบบสังคม/การเมืองที่เป็นอยู่ในขณะนั้น (Disruptive) อันไปสร้างความท้าทายให้กับรัฐบาลอยู่ไม่น้อย

อย่างไรก็ดี ในช่วง พ.ศ.2541-2543 ยุทธวิธีการชุมนุมกดดันแบบฉบับสมัชชาคนจนกลับกลายเป็นยุทธวิธีที่สังคม/การเมืองเริ่มคุ้นชินและเกิดการยอมรับได้เพิ่มมากขึ้น จึงทำให้ยุทธวิธีดังกล่าวไม่สามารถสร้างความท้าทายได้อีกต่อไป การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวช่วยสะท้อนความเสื่อมประสิทธิภาพของยุทธวิธีแต่ละรูปแบบหรือพัฒนาการของมัน ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวแต่ละรูปแบบถูกหยิบยกขึ้นมาใช้เนื่องจากขบวนการเชื่อว่ายุทธวิธีนั้นจะสามารถสร้างความท้าทาย

แก่คู่แข่งได้และอาจนำมาซึ่งความสำเร็จของขบวนการ ดังนั้น ยุทธวิธีแต่ละรูปแบบที่เริ่มใช้ในช่วงแรกมักจะมีลักษณะที่เป็นยุทธวิธีเข้าขัดขวาง/ทำลายระบบปกติ (Disruptive) แต่ต่อมายุทธวิธีดังกล่าวอาจจะไม่ก่อให้เกิดความทำลายอีกซึ่งอาจจะส่งผลให้ยุทธวิธีนั้นกลายเป็นยุทธวิธีตามระเบียบแบบแผนทางสังคม/การเมือง (Conventional) ในที่สุด โดยยุทธวิธีการชุมนุมกดดันแบบฉบับสมัชชาคนจนหลังปี 2540 เป็นต้นมาก็มีลักษณะเช่นว่านั้น

ด้วยเหตุนี้ ขบวนการสมัชชาคนจนจึงต้องปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ใหม่ โดยเปลี่ยนไปใช้ยุทธศาสตร์ดาวกระจาย (พ.ศ.2542-2543) ซึ่งภายในช่วงเวลานี้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลก็ได้ริเริ่มยุทธวิธีใหม่ๆ ที่คาดว่าจะสร้างความทำลายและเข้าไปรบกวนระบบสังคม/การเมืองปกติเป็นอยู่ในขณะนั้น โดยการชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล การบุกยึดสันเขื่อน การใช้ปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม การร่วมปิ่นทำเนียบรัฐบาล การร่วมอดอาหารประท้วง ตามลำดับ

นอกจากนี้ จะเห็นว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการชาวบ้านในห้วงปี 2542-2543 หรือช่วงที่มีการเลือกใช้ชุดยุทธวิธีแบบเข้าขัดขวาง/ทำลายระบบปกติเสียส่วนใหญ่ นั้น จะปรากฏเห็นความเป็นพลวัตในการเลือกใช้ยุทธวิธีแบบอารยะขัดขืนด้วย ที่มีการเลือกใช้เป็นลำดับท้ายๆ ภายหลังจากที่ใช้ปฏิบัติการอย่างอื่นมาแล้ว ซึ่งพลวัตในการเลือกใช้แบบนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับขบวนการในต่างประเทศซึ่งส่วนใหญ่มักใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนควบคู่ไปกับการใช้ปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีที่หลากหลาย โดยขบวนการจะแบ่งหน้าที่ของผู้ประท้วงแต่ละรูปแบบให้ชัดเจน โดยเฉพาะผู้ที่จะทำอารยะขัดขืนจะต้องได้รับการขำระจิตใจให้บริสุทธิ์ก่อน ต้องมีการปฏิญาณตนว่าจะอยู่ในกรอบของสันติวิธีอย่างเคร่งครัด และจะยอมรับโทษอย่างเต็มใจ ดังนั้น ผู้ที่จะทำการอารยะขัดขืนจึงต้องเป็นผู้ที่อยู่ในระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด ดังเช่น ปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของ Gandhi ที่มีลำดับขั้นตอน ดังต่อไปนี้¹¹⁰

- (1) การเจรจาหรือการไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง เป็นการพยายามยุติปัญหาความขัดแย้ง โดยใช้ช่องว่างหรือกระบวนการอันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปก่อนในเบื้องต้น
- (2) เตรียมกลุ่มให้พร้อมสำหรับปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้า (Direct action) ก่อนจะนำไปสู่ปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้าจะต้องพิจารณาถึงแรงจูงใจในการปฏิบัติอย่างรอบคอบ เปิดการอภิปรายถกเถียงกันอย่างเต็มที่ภายในกลุ่ม ถึงประเด็นปัญหา ขั้นตอนในการปฏิบัติที่เหมาะสม สถานการณ์ของคู่กรณี และความรู้สึกนึกคิดของคนทั่วไป อีกทั้งยังเป็นกระบวนการ

¹¹⁰ โจแอน บอนดูแรนต์, อหิงสาอาวุธของคนกล้า, ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ แปล (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2536), หน้า 29-31.

ฝึกฝนสร้างเสริมวินัยในตนเอง ซึ่งนักสัตตยาเคราะห์ชาวอินเดียจะทำการอดอาหารเพื่อชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ด้วย

(3) ปลุกจิตสำนึก เป็นขั้นตอนการโฆษณา ประชาสัมพันธ์ การเดินพาเหรด และตะโกนคำขวัญ

(4) ยื่นคำขาด เป็นการยื่นข้อเรียกร้องครั้งสุดท้ายที่หนักแน่น เพื่อแจ้งให้คู่กรณีทราบว่าดำเนินการต่อไปอย่างไรหากไม่อาจหาข้อยุติได้ ในขั้นตอนนี้ไม่ว่าจะเป็นถ้อยคำหรือท่าทีในการยื่นคำขาด ควรเปิดโอกาสให้มีความเป็นไปได้มากที่สุดในการหาข้อตกลงร่วมกัน เปิดช่องให้คู่กรณีสามารถรักษาหน้าของตนไว้ได้ และมีข้อเสนออันสร้างสรรค์ในการแก้ไขปัญหา

(5) คำว่าบาตรทางเศรษฐกิจและนัดหยุดงาน อาจจะมีการนั่งประท้วงหรือนัดหยุดงานกันอย่างพร้อมเพรียง หรืออาจจะมีการชุมนุม และให้การศึกษาแก่ประชาชน

(6) ไม่ให้ความร่วมมือ ได้แก่ การไม่จ่ายภาษี การนัดหยุดเรียน การไม่คบค้าสมาคม หรือแม้แต่การเนรเทศตนเอง เป็นต้น

(7) อารยะขัดขืน ในกระบวนการนี้ควรต้องระมัดระวังเป็นอย่างยิ่งในการพิจารณาว่าควรจะฝ่าฝืนกฎหมายข้อใด ซึ่งกฎหมายดังกล่าวควรจะมีผลต่อความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชนในเชิงสัญลักษณ์

(8) เองานของรัฐบาลมาทำแทน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ต้องมีความพร้อมอย่างมาก เพื่อให้เกิดประสิทธิผล

(9) ตั้งรัฐบาลซ้อน ควรพัฒนามาจากขั้นที่ (8) เป็นการตั้งหน่วยงานที่ทำหน้าที่ซ้อนกับรัฐบาล และควรหาทางทำให้ประชาชนร่วมมือกับหน่วยงานนี้ให้มากที่สุด

สำหรับการเลือกใช้ยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองของคนผิวสี ก็ได้ดำเนินไปตามลำดับขั้นตอนคล้ายๆ กับปฏิบัติการสัตตยาเคราะห์ ซึ่งได้เลือกใช้ปฏิบัติการที่ให้พลังในการทำทายน้อยไปสู่ปฏิบัติการที่ให้พลังทำทายเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ดังที่ Diane Nash หนึ่งในนักเคลื่อนไหวชาวอเมริกันผิวสีรุ่นบุกเบิก ได้อธิบายขั้นตอนของปฏิบัติการสันติวิธีเอาไว้ 5 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

(1) การสืบมูลเหตุปัญหา (Investigation) ว่าในชุมชนนั้นๆ มีปัญหาอย่างไร โดยการท้าววิจัย วิเคราะห์ และทำความเข้าใจกับปัญหาทั้งหมด

(2) การให้การศึกษา (Education) ในสิ่งที่ค้นพบจากงานวิจัยให้แก่ประชาชนในเขตเลือกตั้งนั้นๆ

(3) การเจรจาต่อรอง (Negotiation) เป็นการชี้แนวทางให้กับฝ่ายตรงข้าม ให้ทราบถึงจุดยืนของผู้ประท้วง และพยายามหาหนทางแก้ไขปัญหา

(4) การเดินขบวน (Demonstration) เป็นขั้นการนำเสนอจุดมุ่งหมายต่อชุมชน ด้วยวิธีการดึงดูดความสนใจให้ผู้คนหันมาสนใจในประเด็นปัญหาและความยุติธรรมที่ดำรงอยู่

(5) การต่อต้านขัดขืน (Resistance) เป็นกระบวนการเพิกถอนที่จะให้การสนับสนุนต่อระบบที่กดขี่ข่มเหง ซึ่งในขั้นตอนนี้อาจจะใช้วิธีการคว่ำบาตร (Boycotts) หรือการหยุดงาน (Work stoppages) เป็นต้น

ที่กล่าวมาคือตัวอย่างขั้นตอนในการต่อสู้ด้วยปฏิบัติการสันติวิธีของขบวนการเคลื่อนไหวในต่างประเทศ ที่เกิดอย่างแพร่หลายนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา จากตัวอย่างของปฏิบัติการสันติวิธีดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงพลวัตของการเลือกใช้ยุทธวิธีแบบเข้าขวาง/ทำทายเป็นระบบการเมืองปกติที่มีลำดับขั้นของระดับความทำทายเป็น การเพิ่มบรรยากาศให้เกิดความหวาดหวั่น/ความไม่แน่นอน เพื่อใช้ในการกดดันฝ่ายตรงข้ามให้วิตกกังวลต่อความรุนแรงที่อาจจะตามมาในอนาคต โดยผู้ประท้วงสามารถพัฒนาปฏิบัติการนับจากการเพิกถอนไม่ให้ความร่วมมือแล้วจึงพัฒนาไปสู่ปฏิบัติการทำทายเป็นขั้นหน้า พร้อมกับเตรียมการที่จะใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในขั้นตอนสุดท้าย อย่างไรก็ตาม ลำดับขั้นตอนของปฏิบัติการดังกล่าวเป็นเพียงการสร้างบรรยากาศให้เกิดความตึงเครียด ความกดดันอย่างเข้มข้นเท่านั้นโดยไม่ได้ก้าวล่วงขอบเขตวิถีทางแห่งสันติวิธีแต่อย่างใด ดังนั้น ขบวนการจะต้องควบคุมมวลชนและสถานการณ์ไม่ให้กระทำการเกินเลยจนนำไปสู่ความรุนแรง จนกลายเป็นสงครามกลางเมือง (Civil War) หรือการก่อกบฏ (Riot) ในที่สุด

จะเห็นว่าการต่อสู้แบบสันติวิธีของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ในช่วง พ.ศ.2542-2543 ก็มีขั้นตอนในการต่อสู้ไม่ต่างจากขบวนการทางสังคมในต่างประเทศมากนัก ซึ่งยุทธวิธีที่ใช้ในช่วง พ.ศ.2542-2543 ยังคงยึดรูปแบบการชุมนุมประท้วงเป็นแนวทางหลักแต่เลือกใช้สถานที่ในการชุมนุมและปฏิบัติการย่อยเพื่อเพิ่มระดับความทำท่ายให้กับการต่อสู้ กล่าวคือ ชาวบ้านได้เปลี่ยนสถานที่ชุมนุมเพื่อสร้างบรรยากาศใหม่ที่ทำท่าย จากเดิมสถานที่ที่ขบวนการมักใช้ชุมนุมมีเพียง 2 แห่ง คือ บริเวณหัวงานเขื่อนราษีไศล และหน้าทำเนียบรัฐบาล แต่ในปี 2542 ได้เปลี่ยนสถานที่ชุมนุมโดยลงไปปักหลักชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล และต่อมาในปี 2543 ก็ได้แบ่งผู้ชุมนุมบางส่วนเข้ายึดสันเขื่อนราษีไศลเพื่อใช้เป็นสถานที่ชุมนุมอีกแห่ง โดยในระหว่างที่มีการชุมนุมก็ได้จัดกิจกรรมและปฏิบัติการย่อยอยู่เนืองๆ อาทิ การเดินเท้าทางไกลเพื่อรณรงค์ให้เห็นถึงผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศล ปฏิบัติการยึดสันเขื่อนราษีไศล หรือปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม เป็นต้น จะเห็นว่าการต่อสู้ในช่วงเวลานี้มีลำดับขั้นในการเลือกใช้ยุทธวิธีที่มีระดับความทำท่ายมากขึ้นตามลำดับ ดังนี้

หลังจากที่ชาวบ้านลงมาเคลื่อนไหวในพื้นที่ปัญหา พวกเขาได้รวมตัวกันชุมนุมประท้วงที่ห้วงานเขื่อนราษีไศลเป็นอันดับแรก ซึ่งการปักหลักชุมนุมนี้ถือว่าเป็นยุทธวิธีการต่อสู้แบบคลาสสิกของกลุ่มสมัชชาคนจน และสถานที่ในการชุมนุมก็ถือเป็นสถานที่ชุมนุมปกติของพวกเขา ถึงแม้ว่าบริเวณห้วงานเขื่อนราษีไศลจะอยู่ในเขตสถานที่ราชการ แต่การชุมนุมดังกล่าวก็ยังไม่ถือว่าเป็นผิดกฎหมายฐานบุกรุก เนื่องจากเจ้าหน้าที่เขื่อนยอมรับได้กับการชุมนุมในบริเวณดังกล่าวซึ่งเป็นพื้นที่ว่าง และการชุมนุมก็ไม่ได้ไปกีดขวางการปฏิบัติหน้าที่ของทางราชการหรือไปปิดกั้นทางเข้าออกเขื่อนราษีไศลแต่อย่างใด นอกจากนี้ภาพการรวมกลุ่มประท้วงและการชุมนุมของขบวนการในบริเวณดังกล่าวถือเป็นภาพที่ฝ่ายราชการและประชาชนในพื้นที่คุ้นชินอยู่แล้ว ดังนั้นการชุมนุมจึงไม่ถูกขัดขวางหรือห้ามปรามจากฝ่ายใด

เมื่อการชุมนุมที่ห้วงานเขื่อนราษีไศลไม่อาจสร้างความกดดันให้รัฐบาลได้ ขบวนการจึงได้ยกระดับการต่อสู้อีกครั้งโดยการเปลี่ยนสถานที่ชุมนุมให้สุ่มเสี่ยงและทำท่าทางมากยิ่งขึ้น ดังนั้น จึงได้ย้ายมวลชนลงไปปักหลักชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ทางการกำลังระบายน้ำออก จะเห็นว่าพื้นที่ชุมนุมแห่งนี้ไม่เหมาะแก่การชุมนุมประท้วงเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เสี่ยงอันตราย มีลักษณะคล้ายกับเกาะที่มีพื้นน้ำรายรอบเป็นบริเวณกว้างและเสี่ยงต่อการจมน้ำหากทางการทำการปิดประตูระบายเพื่อเก็บกักน้ำอีกครั้ง แต่ชาวบ้านถือว่าการต่อสู้ลักษณะนี้เป็นการต่อสู้ในเชิงจิตวิทยา กระทำไปเพื่อขัดขวางการเก็บกักน้ำในเขื่อนราษีไศลด้วยในทางหนึ่ง

จะเห็นว่า การชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศलयังไม่ถือว่าเป็นการต่อสู้แบบผิดกฎหมายแต่ผิดวิสัยการชุมนุมแบบปกติที่ผิดแผกจากค่านิยมหรือความคุ้นชินของคนในสังคม อาจกล่าวได้ว่าการต่อสู้ในลักษณะนี้เป็น "ปฏิบัติการทำท่าทางซึ่งหน้าแบบสันติวิธี" (Nonviolent Direct Action) ที่เป็นส่วนหนึ่งของยุทธวิธีการต่อสู้โดยการเข้าไปทำท่าทาง/รบกวนระบบปกติที่ดำรงอยู่ (Disruptive) ซึ่งปฏิบัติการทำท่าทางซึ่งหน้าแบบสันติวิธีนี้มักจะสร้างสีสันผ่านการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic protest) โดยที่ผลสะท้อน (Impact) นั้นขึ้นอยู่กับระดับความทำท่าทางและความไม่แน่นอนว่าจะก่อให้เกิดความรุนแรงตามมาหรือไม่ในอนาคต เฉกเช่นกับที่ชาวบ้านเรียกปฏิบัติการขณะนั้นว่าคล้ายกับการทำสงครามจิตวิทยา โดยเฉพาะการยื่นหยัดต่อสู้ของชาวบ้านในอ่างเก็บน้ำโดยไม่ยอมยุติการชุมนุม แม้ว่าระดับน้ำจะเพิ่มสูงขึ้นจนท่วมหลังคาที่ชุมนุมแต่ชาวบ้านก็ใช้ไม้ต่อเติมที่ชุมนุมให้สูงขึ้นเรื่อยๆ ตามระดับน้ำในเขื่อน ในขณะที่เดียวกันทางภาครัฐก็ตอบโต้โดยการเก็บกักน้ำให้สูงขึ้นบ้างและลดระดับน้ำลงบ้าง เป็นต้น

จะเห็นว่า ภาครัฐปรารถนาที่จะเห็นความพ่ายแพ้ชาวบ้านจากการที่ไม่สามารถทนต่อระดับน้ำที่ท่วมสูงได้จนกระทั่งขบวนการต้องยุติการชุมนุมในอ่างเก็บน้ำไปเอง โดยที่ภาครัฐไม่จำเป็นต้องยอมตามข้อเรียกร้องของพวกเขา ในขณะที่เดียวกัน ชาวบ้านก็คิดหาวิธีที่จะไม่ต้องยุติการชุมนุมในอ่างเก็บน้ำจึงได้ยกระดับการต่อสู้โดยการหาที่ชุมนุมแห่งใหม่ ที่สำคัญการต่อสู้ในครั้งนี้จะต้องนำมาซึ่งความสำเร็จของขบวนการ เห็นได้จากการที่ชาวบ้านตัดสินใจจะไม่ชุมนุมที่ศาลากลางจังหวัดเพราะเห็นว่าการชุมนุมจะไม่สามารถกดดันให้รัฐบาลยอมตามข้อเรียกร้องได้ จึงได้ตัดสินใจบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลแทนซึ่งเป็นปฏิบัติการที่สุ่มเสี่ยงต่อการละเมิดกฎหมาย

ภายหลังปฏิบัติการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลหนึ่งวัน เจ้าหน้าที่โครงการได้เข้าแจ้งความเพื่อดำเนินคดีกับแกนนำชาวบ้าน 12 คน แต่เจ้าหน้าที่ตำรวจก็ไม่ได้เข้าไปจับกุมตัวชาวบ้านในทันที ส่งผลให้การชุมนุมประท้วงของขบวนการยังสามารถดำเนินการต่อไปได้ อีกทั้งยังสามารถเพิ่มระดับความท้าทายในการต่อสู้ได้เป็นลำดับ ด้วยการนำปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม ซึ่งเป็นการขุดเจาะถนนที่ไปปิดกั้นทางไหลของน้ำซึ่งถือว่าเป็นยุทธวิธีที่ผิดกฎหมายอีกหนึ่งรูปแบบที่ขบวนการนำมาใช้ แต่ชาวบ้านกลับไม่ถูกดำเนินคดีในกรณีดังกล่าวเพราะไม่มีเจ้าทุกข์เข้าแจ้งความกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ

กล่าวได้ว่า ปฏิบัติการยึดสันเขื่อนราษีไศลรวมทั้งปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิมต่างก็เป็นปฏิบัติการที่ยกระดับมาจากปฏิบัติการท้าทายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี (Nonviolent Direct Action) ที่เรียกได้ว่าเป็นปฏิบัติการอารยะขัดขืน (Civil Disobedience) ในแบบฉบับชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล แม้ชาวบ้านจะไม่ได้ขนานนามปฏิบัติการครั้งนั้นว่า “การต่อสู้แพ่ง”^{*} ก็ตาม แต่ก็ตระหนักดีว่าปฏิบัติที่พวกเขาใช้อยู่ในขณะนั้นเป็นปฏิบัติการที่ผิดกฎหมาย โดยเฉพาะการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศล อันเป็นความผิดในข้อหาบุกรุกสถานที่ราชการในยามวิกาล แต่พวกเขาก็ตัดสินใจที่จะละเมิดกฎหมายดังกล่าวเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมาย

สรุปได้ว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเป็นยุทธวิธีการต่อสู้ที่อยู่ใต้ธงขอบสันติวิธี และเป็นยุทธวิธีที่ขบวนการคาดหวังว่าจะสร้างความท้าทาย ความหวาดหวั่น ความไม่แน่นอนแก่ฝ่ายตรงข้าม โดยใช้สถานที่ชุมนุมและปฏิบัติการย่อยเป็นตัวแปรในการสร้างความท้าทาย/กดดันรัฐบาล ซึ่งมีลักษณะวิธีการแบบเข้าไปขัดขวาง/ทำลายระบบปกติ (Disruptive) คือขัดขวางการดำเนินงานของโครงการเขื่อนราษีไศล

---

^{*} ในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่มีการใช้คำว่า “อารยะขัดขืน” แต่มีการใช้คำว่า “การต่อสู้แพ่ง” ในความหมายเดียวกันกับคำว่า “Civil Disobedience” ในภาษาอังกฤษ

อาทิ การเก็บกักน้ำในเขื่อน การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่โครงการ เป็นต้น ซึ่งหากพิจารณาการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการนับตั้งแต่ช่วงแรกเริ่มปัญหาจนกระทั่งมีการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน (พ.ศ.2535-2543) จะเห็นพลวัตในการเลือกใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวนับตั้งแต่ มีการใช้ยุทธวิธีที่เป็นไปตามระเบียบแบบแผนทางสังคมการเมือง (Conventional) ไปจนถึงการพัฒนายุทธวิธีให้มีลักษณะที่ทำลายหรือเข้าไปรบกวนระบบปกติอย่างต่อเนื่อง (Disruptive) จากปฏิบัติการที่ทำลายแบบถูกกฎหมายไปสู่ปฏิบัติการที่ผิดกฎหมาย

4.1.3 ปฏิบัติการเป็นการละเมิดต่อกฎหมายแห่งรัฐบางประการ

โดยสำนึกของคนทั่วไปมักเข้าใจว่าหากขึ้นชื่อว่าเป็นการละเมิดกฎหมายแล้ว การกระทำของบุคคลนั้นก็ไม่ต้องต่างจากการกระทำของอาชญากร แต่ในแนวคิดอารยะขัดขืนการกระทำทางการเมืองโดยการกระทำผิดกฎหมายเพื่อการคัดค้าน/ต่อต้านสิ่งที่อยู่ดีธรรม ไม่ถือว่าบุคคลผู้นั้นเป็นอาชญากร เนื่องจากมีข้อแตกต่างทางด้านเจตนา โดยที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนกระทำผิดกฎหมายโดยมีมโนธรรมสำนึกเป็นตัวชี้นำ อีกทั้งจุดมุ่งหมายของการกระทำก็เพื่อต้องการเห็นสังคมการเมืองเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น ที่มีความยุติธรรมมากขึ้น

อนึ่ง การละเมิดกฎหมายแบบอารยะขัดขืนยังเป็นการละเมิดกฎหมายบางฉบับ โดยที่ไม่ได้มีเจตนาที่จะปฏิเสธหลักนิติธรรม (The rule of law) หรือหลักการปกครองโดยกฎหมาย หรือหากพิจารณาภายใต้บริบทสังคมที่ปกครองในระบอบประชาธิปไตยแบบมีรัฐธรรมนูญ กล่าวได้ว่า ผู้กระทำการอารยะขัดขืนคือผู้ตั้งใจจะละเมิดกฎหมายบางฉบับ โดยไม่มีเจตนาที่จะล้มล้างรัฐธรรมนูญหรือระบอบประชาธิปไตยแต่อย่างใด

เงื่อนไขต่างๆ ดังที่กล่าวมา เป็นข้อพิจารณาในเบื้องต้นว่าการละเมิดกฎหมายลักษณะใดถึงเรียกได้ว่าเป็นการละเมิดกฎหมายแบบอารยะขัดขืน ที่ทำให้ผู้กระทำการอารยะขัดขืนแตกต่างจากอาชญากรโดยทั่วไป หรือแตกต่างจากผู้ก่อการร้าย

นอกจากนี้ การวิเคราะห์ในประเด็นการละเมิดกฎหมายยังต้องพิจารณาด้วยว่ากฎหมายที่ไปละเมิดนั้นเป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งที่ต้องการประท้วงหรือไม่ เนื่องจากหลายฝ่ายมักมองว่าการละเมิดกฎหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่กำลังประท้วง (Indirect Civil Disobedience) ถือเป็นปฏิบัติการที่ไม่มีความชอบธรรมเพียงพอ ในขณะที่นักวิชาการบางส่วนกลับเห็นว่าการละเมิดกฎหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่กำลังประท้วงอยู่ก็ชอบธรรมได้ หากสามารถให้เหตุผลที่ดีกับสังคมได้ และสื่อสารผ่านการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ได้อย่างชัดเจน

ในกรณีขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล พบว่า ภายหลังจากที่ชาวบ้านบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลได้แล้ว นายประสิทธิ์ หวานเสร็จ วิศวกรหัวหน้าโครงการเขื่อนราษีไศล ได้เข้าแจ้งความที่สถานีตำรวจให้ดำเนินคดีกับแกนนำชาวบ้าน 12 คน ซึ่งเจ้าหน้าที่ตำรวจก็รับแจ้งความไว้แต่ไม่ได้เข้าไปจับกุมตัวชาวบ้านทันที จึงทำให้ชาวบ้านเข้าใจมาโดยตลอดว่าการบุกยึดสันเขื่อนในครั้งนั้นคงไม่ถูกทางการดำเนินคดีแล้ว ซึ่งเวลาได้ผ่านล่วงเลยมานานหลายปีแต่เจ้าหน้าที่ตำรวจก็ยังไม่มีความเคลื่อนไหวใดๆ ต่อคดีที่ผ่านมา ชาวบ้านทั้ง 12 คน ก็ยังไม่มีใครรู้ว่าตนเองได้กลายเป็นผู้ต้องหาในคดีที่บุกยึดสันเขื่อนราษีไศลไปแล้ว เพราะยังเชื่อว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนเป็นการกระทำทางการเมือง และปัญหาที่ได้รับการแก้ไขผ่านกระบวนการเจรจาและประนีประนอมกับรัฐบาลแล้ว¹¹¹

เวลาล่วงเลยมาจนกระทั่งปี 2545 ชาวบ้านจึงได้ทราบว่าพวกเขาคือผู้ต้องหาที่ตำรวจออกหมายจับไว้ โดยเหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อตัวแทนชาวบ้านมีภารกิจจะต้องเดินทางไปบรรยายในต่างประเทศแต่ไม่สามารถเดินทางออกนอกประเทศได้ เนื่องจากเป็นหนึ่งในผู้ต้องหาในบัญชีรายชื่อคดีบุกยึดสันเขื่อนราษีไศล แล้วครั้งนั้นกรมศุลกากรจึงได้แจ้งไปยังสถานีตำรวจภูธรราษีไศลเกี่ยวกับคดีดังกล่าวจนเป็นเหตุให้ทางเจ้าหน้าที่ตำรวจต้องร้องคดีขึ้นมาใหม่อีกครั้ง เมื่อชาวบ้านทราบข่าวว่าตัวแทนชาวบ้านคนดังกล่าวจะถูกจับกุม จึงได้เดินทางไปต่อรองกับเจ้าหน้าที่ตำรวจเนื่องจากชาวบ้านคนนั้นไม่พร้อมที่จะถูกจับเนื่องด้วยมีภาระทางครอบครัวที่จำเป็นจะต้องรับผิดชอบ ซึ่งทางเจ้าหน้าที่ตำรวจบอกว่าต้องการจับกุมเพียงหนึ่งคนเท่านั้นเพราะเป็นเรื่องที่กรมศุลกากรเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้น ไพจิต ศิลารักษ์ แกนนำคนสำคัญจึงได้เสนอตัวให้ตำรวจจับตนเองแทนชาวบ้านคนดังกล่าว ทั้งนี้ ด้วยเชื่อมั่นอย่างที่สุดว่านี่เป็นเพียงคดีทางการเมืองเท่านั้น¹¹²

ไพจิตตัดสินใจเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมเนื่องจากเชื่อมั่นอย่างที่สุดว่า “เป็นคดีทางการเมือง” และต้องการให้มีการสืบเพื่อให้เห็นความจริง ไพจิตกล่าวว่าการละเมิดกฎหมายของเขาในครั้งนั้นไม่ได้หมายความว่าเขาคือ “คนไม่ดี” แต่เขารวมทั้งชาวบ้านต้องการจะบอกว่าโครงการเขื่อนมันล้มเหลวอย่างไร ซึ่งการตัดสินใจยอมตามข้อเรียกร้องของรัฐได้แสดงให้เห็นว่ารัฐก็ยอมรับในความล้มเหลวดังกล่าว ดังนั้น สิ่งที่ไพจิตต้องการก็คืออยากให้ศาลและสังคมพิจารณา

¹¹¹ ปิ่นแก้ว อุณแก้ว, สัมภาษณ์พิเศษ ไพจิต ศิลารักษ์ แกนนำชาวบ้านกรณีคัดค้านเขื่อนราษีไศล [ออนไลน์].

ม.ป.ป., แหล่งที่มา: <http://www.prachatai.com/journal/2004/09/370> [18 กันยายน 2552]

¹¹² เรื่องเดียวกัน

เข้าไปถึงเจตนาของพวกเขา มากกว่าจะตัดสินความถูก/ผิดเพียงแค่ว่าพิจารณาจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเท่านั้น¹¹³

เนื่องจาก ทุกฝ่ายทั้งชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ตำรวจต่างเข้าใจว่าคดีเมื่อปี 2543 เป็นคดีการเมือง เป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนซึ่งรัฐมักจะใช้ช่องทางกฎหมายมาดำเนินคดีกับชาวบ้านที่ลุกขึ้นมาต่อสู้หรือไม่เชื่อฟังรัฐ¹¹⁴ อีกทั้ง ยังเป็นคดีสืบเนื่องมาจากการประท้วงที่ภายหลังรัฐบาลก็มีท่าทียอมรับข้อผิดพลาดจากการดำเนินนโยบายโดยการยอมตามข้อเรียกร้องของชาวบ้านผ่านกระบวนการเจรจาและประนีประนอมจากทั้งสองฝ่ายแล้ว ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงเข้าใจว่าปัญหาจากการยึดสันเขื่อนราษีไศลคงไม่ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาอีกและไม่น่าจะถูกยื่นฟ้องแต่อย่างใด

ด้วยความเข้าใจในรูปคดีดังกล่าวจึงทำให้เจ้าหน้าที่ตำรวจไม่ได้ตามไปจับกุมชาวบ้านทันที เว้นเสียแต่ว่าจะมีการเผชิญหน้ากันที่สถานีตำรวจจนทำให้ไม่สามารถละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ได้และจำเป็นต้องจับกุม ดังเช่น กรณีของ สมเกียรติ เจือจาง หนึ่งในแกนนำที่ถูกออกหมายจับในคดีเดียวกันนี้ สมเกียรติได้เดินทางไปเจรจากับเจ้าหน้าที่ตำรวจที่สถานีตำรวจภูธรราษีไศลเนื่องจากมีคดีเกิดขึ้นในหมู่บ้านของเขาเมื่อชาวบ้านถูกจับในงานบุญบั้งไฟราษีไศล การที่สมเกียรติไปเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่ตำรวจโดยตรงจึงเป็นเหตุให้สมเกียรติต้องถูกจับในข้อหาบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลด้วยอีกคน

โดยสรุปแล้ว คดีที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลเมื่อ พ.ศ.2543 มีชาวบ้านที่ถูกออกหมายจับทั้งสิ้น 12 คน แต่ถูกจับกุมและถูกดำเนินคดีเพียง 2 คน คือ นายไพจิต ศิลารักษ์ และนายสมเกียรติ เจือจาง ซึ่งทั้งคู่ต่างก็เป็นแกนนำคนสำคัญอยู่ในขณะนั้น ปัจจุบัน (พ.ศ.2553) คดีของไพจิตอยู่ระหว่างการยื่นฎีกาต่อสู้คดี ส่วนคดีของสมเกียรติยังอยู่ที่ศาลชั้นต้น

สำหรับข้อหาที่อัยการยื่นฟ้องนั้นพบว่า เป็นข้อหาฐานกระทำความผิดตามประมวลกฎหมายอาญา ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวันที่ชาวบ้านบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลกลางดึกวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ.2543 แต่ชาวบ้านไม่ได้ถูกฟ้องในกรณีที่ใช้ปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูล

¹¹³ เรื่องเดียวกัน

¹¹⁴ ไพจิต ศิลารักษ์, ผมต้องติดคุกด้วยหรือ? [ออนไลน์], 2551, แหล่งที่มา:

เดิมเนื่องจากไม่มีเจ้าทุกข์ไปแจ้งความในกรณีดังกล่าว ดังนั้น อัยการจึงได้ยื่นฟ้องไฟจิตใน 3 ข้อหา ดังนี้¹¹⁵

(1) จำเลยกับพวกรวม 12 คน ได้ร่วมกันบุกรุกเข้าไปในบริเวณเขื่อนราษีไศลอันเป็นสถานที่ราชการ ซึ่งอยู่ในความครอบครองดูแลของ นายประสิทธิ์ หวานเสร็จ วิศวกร หัวหน้าโครงการเขื่อนราษีไศล โดยไม่ได้รับอนุญาตและไม่มีเหตุอันสมควร อันเป็นการรบกวนการครอบครองอสังหาริมทรัพย์ของนายประสิทธิ์โดยปกติสุข

(2) จำเลยและพวกได้ ทูป ทำลาย พังประตูด้านหน้าของเขื่อนราษีไศลเสียหาย อันเป็นการทำให้เสียหาย ทำลาย ทำให้เสื่อมค่า หรือทำให้ไร้ประโยชน์ ซึ่งทรัพย์ที่ใช้หรือมีไว้เพื่อสาธารณะประโยชน์ และ

(3) จำเลยและพวกได้ กักขัง หน่วงเหนี่ยว เจ้าพนักงานตำรวจ และเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ดูแลเขื่อนราษีไศลไว้ ทำให้บุคคลดังกล่าวต้องปราศจากเสรีภาพในร่างกาย จึงขอให้ลงโทษตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 310, 360, 364, 365, 83 และ 91

ในข้อหา “ร่วมกันบุกรุกสถานที่ราชการในยามวิกาล” เป็นความผิดที่ชาวบ้านคาดการณไว้ก่อนบุกยึดสันเขื่อนแล้วว่าจะต้องถูกดำเนินคดีในข้อหาดังกล่าวเพราะความผิดที่ปรากฏอย่างชัดเจน แต่ข้อหาที่ชาวบ้านรับไม่ได้ก็คือข้อกล่าวหาที่ว่าพวกเขาได้ทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพย์ที่มีไว้ใช้หรือมีไว้เพื่อสาธารณะประโยชน์ เนื่องจากทรัพย์ที่เสียหายในวันนั้นมีเพียงโซ่คล้องประตูหนึ่งเส้นและลูกกลอนยึดพื้นของประตูที่หักงอ ซึ่งเป็นความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านช่วยกันดันประตูเหล็กทางเข้าเขื่อนราษีไศลซึ่งมีโซ่เหล็กและแม่กุญแจคล้องเอาไว้ เมื่อชาวบ้านร่วมกันผลักและดันประตูเข้าไปจึงเป็นเหตุให้โซ่ขาดและลูกกลอนที่ยึดพื้นของประตูเหล็กก็หักงอด้วย

“...เมื่อครั้งที่ต่อสู้คดีในศาลชั้นต้น ความผิดและบทลงโทษค่อนข้างเบา ครั้งนั้นศาลลงโทษผมด้วยข้อหาทำลายทรัพย์สินของทางราชการ ซึ่งก็คือโซ่คล้องประตูหนึ่งเส้น และลูกกลอนยึดพื้นประตูที่หักงอ ด้วยความผิดเช่นนี้ทำให้การต่อสู้คดีในชั้นอุทธรณ์ไม่น่าจะยากนัก (ผมเข้าใจเช่นนั้น) แม้ใน

¹¹⁵ ศาลอุทธรณ์ภาค 3, คำพิพากษาคดีของ นายไฟจิต ศิลารักษ์ [ออนไลน์], 2551, แหล่งที่มา:

ใจจะกังขาในบทลงโทษอยู่เพราะว่าแค่ใช้และกลอนยึดพื้นประตูเสียหาย ผม
ต้องรับโทษด้วยการติดคุก 2 ปี ด้วยหรือ...”¹¹⁶

ส่วนอีกหนึ่งข้อหาที่ว่าพวกเขาได้กักขังหญิงเหี่ยวเจ้าหน้าที่เขื่อนราษีไศลและ
เจ้าหน้าที่ตำรวจนั้น ชาวบ้านก็ปฏิเสธว่าพวกเขาไม่ได้มีเจตนาที่จะกักขังหญิงเหี่ยวใคร
เนื่องจากพวกเขาจะต้องจัดระเบียบความเรียบร้อยในที่ชุมนุมใหม่จึงจำเป็นต้องปิดประตู
ทางเข้า-ออก เพื่อตรวจสอบความเรียบร้อยก่อนเท่านั้น¹¹⁷

จากตรงนี้จะเห็นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านเป็นการกระทำ
ที่ไปละเมิดต่อกฎหมายอาญาบางมาตรา ซึ่งเป็นลักษณะของการกระทำทางการเมืองรูปแบบหนึ่ง
เพื่อประท้วง/ต่อต้านนโยบายที่ไม่เป็นธรรมสำหรับพวกเขา จะเห็นว่าปฏิบัติการมิใช่การกระทำผิด
กฎหมายตามวิถีทางของอาชญากร การบุกคุกในยามวิกาลของชาวบ้านมิได้มีเป้าหมายที่จะเข้าไป
ขโมยทรัพย์สิน ไปทำลายข้าวของ และไม่มีแม้กระทั่งอาวุธใดๆ ที่บ่งชี้ว่าพวกเขาเป็นอาชญากร ที่
สำคัญก็ไม่มีอาชญากรคนใดที่จะประกาศเตือนก่อนว่าจะทำการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศล เพื่อให้
เจ้าหน้าที่ตำรวจ 15 นาย อนุรักษ์ความสงบเรียบร้อยที่สันเขื่อนราษีไศลในคืนดังกล่าว

การกระทำผิดกฎหมายของชาวบ้านจึงเป็นการกระทำอย่างมีมโนธรรมสำนึก อัน
เป็นสำนึกที่มีต่อตนเองและครอบครัว ต่อชุมชนท้องถิ่น และสังคมการเมือง ในฐานะบุคคลที่ควร
จะได้รับความคุ้มครองตามหลักสิทธิมนุษยชน ในฐานะสมาชิกที่ผูกพันใกล้ชิดกับชุมชนท้องถิ่น
และในฐานะของพลเมืองที่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อสังคมการเมืองนั้นๆ สำหรับมโนธรรมสำนึกที่ชี้นำ
ให้ชาวบ้านใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเมื่อปี 2543 เป็นมโนธรรมสำนึกที่ได้รับการหล่อหลอมจาก
หลักการและเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ 2540 ที่ว่าด้วยเรื่อง “สิทธิชุมชน” ตามมาตรา 46 โดย
ชาวบ้านคาดหวังว่าชุมชนท้องถิ่นของพวกเขาจะต้องได้รับการคุ้มครองตามที่รัฐธรรมนูญระบุไว้

ชาวบ้านเชื่อว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่พวกเขานำมาใช้เป็นเพียงการปกป้องวิถี
ชีวิตตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ 2540 มาตรา 46 ที่ว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่น
ดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดี

¹¹⁶ ไพจิตร ศิวารักษ์, ผมต้องติดคุกด้วยหรือ? [ออนไลน์], 2551, แหล่งที่มา:

<http://www.esanvoice.net/esanvoice/know/show.php?Category=knowlege&No=1962> [30 กรกฎาคม 2553]

¹¹⁷ สัมภาษณ์ ไพฑูรย์ โถทอง, แกนนำใหญ่, 2 สิงหาคม 2552. ไพฑูรย์เป็นแกนนำคนสำคัญอีกคนของ
ขบวนการ มีประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นอย่างดี

ของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

โดยชาวบ้านได้ตีความตามรัฐธรรมนูญว่า โครงการเขื่อนราษีไศลได้ก่อสร้างทับผืนดินซึ่งเป็นที่ทำกินดั้งเดิมของคนในชุมชน การเก็บกักน้ำของเขื่อนราษีไศลจึงเป็นสัญลักษณ์ของการปกปิด “สิทธิ” ของชาวบ้าน เป็นการปกปิดข้อเท็จจริงของสภาพปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ ดังนั้น ปฏิบัติการยึดดินเขื่อนราษีไศลก็ดี หรือปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิมก็ดี เป็นปฏิบัติการที่ไม่ได้มุ่งหวังจะทำลายให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพย์สิน แต่เป็นเพียงการใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญที่พึงมีเท่านั้น¹¹⁸

“...ผมไม่รู้วาทลวงโทษจำคุก 2 ปี ความยุติธรรม ใช้เพียงปรากฏการณ์ พฤติกรรม และสัญลักษณ์การเดินขบวนของประชาชนเท่านั้น หรือ เขื่อนราษีไศลถูกเปิดด้วยการจําหนของฝ่ายรัฐ ที่ไม่สามารถหาคำกล่าวอ้างที่จะทำให้ชาวบ้านเชื่อมั่นได้ว่าชาวบ้านจะมีความมั่นคงในการดำรงชีวิต การเลือกทางออกด้วยการตั้งเปิดประตูเขื่อน จึงเป็นหลักฐานที่ฟ้องความจริงที่รับฟังได้ โดยปราศจากข้อสงสัยว่าการชุมนุมของชาวบ้านในเดือนพฤษภาคม นั้นเป็นความจริง

การตัดสินเพื่อจําผม 2 ปี จึงทำให้เข้าใจได้ว่า เพียงเพราะเชื่อมั่นและใช้รัฐธรรมนูญอย่างเข้มข้น ซึ่งจะนำไปสู่แบบอย่างของชาวบ้านเพื่อใช้รัฐธรรมนูญในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและท้องถิ่น เลิกศรัทธาหันไปก้มกราบจําหนต่อเจ้านาย ผู้คอยชี้ิ้วสั่ง และบัญชาการในห้องแอร์

หากจะสอนให้เขารู้ถึงบาปแห่งความลำพองที่เขาได้เชื่อมั่นศรัทธาในรัฐธรรมนูญ กับผมคงจะยากสักหน่อย เพราะว่าความลำพองของเขาเกาะติดอยู่อย่างแนบแน่น อยู่กับฐานะอันต่ำต้อย ไร้การศึกษา เป็นคนบ้านนอก คนชนบท เขาเชื่อแต่รัฐธรรมนูญ และเขาเชื่อว่ารัฐธรรมนูญจะปกป้อง

¹¹⁸ สัมภาษณ์ ไพจิต ศิลารักษ์, อดีตแกนนำ, 8 สิงหาคม 2552. ไพจิตเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมรวบรวมรายชื่อ

ชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2535-2538 เป็นบุคคลที่มีบทบาทผ่านสื่อมากบุคคลหนึ่งในช่วงที่สมัชชาคนจนเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ พ.ศ.2539-2540 เนื่องจากดำรงตำแหน่งเป็นโฆษกของขบวนการและยังเป็นแกนนำชาวบ้านในการเข้าร่วมเจรจากับรัฐบาล ที่สำคัญการเคลื่อนไหวในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นแกนนำคนหนึ่งที่มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนขบวนการ แต่ปัจจุบันไพจิตไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการชาวบ้านแล้ว

ตัวเองได้ แม้ทำยที่สุดแล้วรัฐธรรมนูญจะกลับกลายมาเป็นปวงรัตคอกเขาเองก็
ตาม...”¹¹⁹

จึงกล่าวได้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านถูกกำกับด้วยมโนธรรมสำนึกที่
กล่าวอ้างถึงสิทธิในทางการเมืองซึ่งเป็นสิทธิตามรัฐธรรมนูญ และจากตรงนี้เองที่เป็นตัวบ่งชี้ว่า
เจตนาที่พวกเขาละเมิดกฎหมายอาญาบางมาตรานั้นมิได้มีเจตนาที่จะล้มล้างรัฐบาล หรือ
เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง หรือต้องการล้มล้างหลักการปกครองโดยกฎหมาย (the rule of
law) แต่เป็นการกระทำเพียงเพราะเชื่อมั่นต่อกฎหมายที่ใหญ่กว่า คือ “กฎหมายรัฐธรรมนูญ”
เท่านั้น

อย่างไรก็ดี สิ่งที่น่าจะเป็นปัญหาสำหรับปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้าน ก็
คือ ความชอบธรรมของปฏิบัติการในประเด็นความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างกฎหมายที่ทำการ
ละเมิดกับสิ่งที่กำลังประท้วงอยู่ จะเห็นว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านเป็นปฏิบัติการ
อารยะขัดขืนทางอ้อม (Indirect Civil Disobedience) ซึ่งกฎหมายที่ละเมิดกับสิ่งที่ต้องการ
ประท้วงนั้นไม่สัมพันธ์สอดคล้องกัน กล่าวคือ ชาวบ้านต้องการประท้วงเรื่องเงื่อนไขและเรียกร้องให้
รัฐเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน แต่ได้ประท้วงโดยการละเมิดกฎหมายอาญาบาง
มาตรา คือ เป็นความผิดฐานบุกรุก ทำให้เสียทรัพย์ และกักขังหน่วงเหนี่ยว ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับ
กฎหมายที่ใช้เพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแต่อย่างใด

แต่นักวิชาการตะวันตกก็ได้หาทางออกให้กับประเด็นนี้ว่า หากผู้กระทำการ
อารยะขัดขืนได้เลือกใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนทางอ้อม ผู้กระทำการจำเป็นจะต้องอาศัยการ
สื่อสารผ่านการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic protest) โดยต้องสื่อออกมาให้ชัดเจนและง่าย
ต่อการเข้าใจมากที่สุด โดยการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์จะต้องเชื่อมโยงให้เห็นระหว่างปฏิบัติการที่
เป็นการกระทำผิดกฎหมาย (Breaking law) กับวัตถุประสงค์ในการประท้วง (The object of
protest) อาทิ การเลือกสถานที่ประท้วงให้เข้ากับประเด็นปัญหา การเลือกเวลาที่เหมาะสม เช่น
ช่วงเทศกาล ช่วงรอตติด และเลือกปฏิบัติการที่สื่อไปถึงธรรมชาติของการขัดขืนไม่เชื่อฟัง เช่น การ
เทเลือดลงบนสิ่งที่ต้องการต่อต้านหรือการเทน้ำมันเพื่อประท้วงบริษัทน้ำมัน เป็นต้น¹²⁰ การ
ประท้วงเชิงสัญลักษณ์ที่ชัดเจนดังกล่าวจะช่วยให้สาธารณชนสามารถคิดเชื่อมโยงเหตุและผลของ
การประท้วงได้ ว่าเหตุใดผู้ประท้วงจะต้องละเมิดกฎหมาย ถ้ามีเหตุผลอันดีก็มีแนวโน้มว่าจะได้รับ

¹¹⁹ ไพจิต ศิลารักษ์, “ผมถูกตัดสินให้จำคุก,” *โพสต์ทูเดย์* (21 ตุลาคม 2547): A7.

¹²⁰ Carl Cohen, *Civil Disobedience* (New York and London: Columbia University Press, 1971), pp. 53-54.

การยอมรับจากสาธารณชน หรือกล่าวได้ว่าการสื่อสารผ่านการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ที่มีความชัดเจนจะช่วยสะท้อนเจตนาอันดีของผู้กระทำการอารยะขัดขืนได้

อย่างกรณีการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลของชาวบ้านนั้น แม้จะเป็นปฏิบัติการอารยะขัดขืนทางอ้อมแต่ก็สามารถสื่อสารผ่านทางสัญลักษณ์ได้ดีในระดับหนึ่ง อาทิ การเลือกสถานที่ในการชุมนุมประท้วงที่ตรงกับประเด็นปัญหาซึ่งก็คือ “เขื่อนราษีไศล” ภาพการชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลเป็นการสื่อว่า ในอดีตที่ดินบริเวณนั้นเคยเป็นที่ทำกินดั้งเดิมของชาวบ้าน แม้ภาครัฐจะออกมาโจมตีว่าที่ดินตรงนั้นชาวบ้านได้ขายให้รัฐไปแล้วโดยการรับเงินค่าชดเชย แต่ชาวบ้านก็ยืนยันว่าที่ดินแห่งนั้นเป็นที่ดินของชาวบ้านบางส่วนในขบวนการที่ยังไม่ได้รับค่าชดเชย ดังนั้น พวกเขาจึงยังคงมีสิทธิเดิมที่ในที่ดินของตนเอง

การบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลเพื่อใช้เป็นี่ชุมนุมแห่งใหม่ก็เช่นเดียวกัน ภาพของชาวบ้านเป็นภาพของคนชนบทที่เคยอาศัยอยู่แถบลุ่มน้ำมูล ในการชุมนุมทุกครั้งชาวบ้านพยายามจะสื่อให้เห็นวิถีชีวิตของพวกเขาทุกอย่างที่สัมพันธ์กับลุ่มน้ำมูลและป่าทาม อาทิ การหาปลา การทำเครื่องมือหาปลา สาธิตการต้มเกลือในป่าทาม การปลูกผักสวนครัว ปลูกปอ และการปลูกข้าวในป่าทาม การหาของป่าในป่าทามเพื่อมาประกอบอาหาร และการเผาถ่านจากไม้ที่หาได้ในป่าทาม ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้ล้วนสะท้อนว่าป่าทามผืนใหญ่ของชุมชนหายไปหลังจากมีโครงการเขื่อนราษีไศลทำให้ผืนป่าทามของชุมชนจมอยู่ใต้น้ำอ่างเก็บน้ำของเขื่อน พร้อมกันนั้นสิทธิในที่ดินตามจารีตประเพณีของชุมชนก็จมหายไปกับผืนน้ำด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ ลุ่มน้ำมูลเดิมที่พวกเขาเคยอาศัยทำมาหากินก็ถูกถนนของเขื่อนราษีไศลปิดกั้นทางน้ำทำให้สายน้ำถูกตัดขาดออกจากกัน ลุ่มน้ำมูลปัจจุบันเป็นสิ่งที่รัฐสร้างขึ้นใหม่พร้อมๆ กับเขื่อนราษีไศล ดังนั้น ปฏิบัติการขุดเจาะลุ่มน้ำมูลเดิม จึงเป็นสัญลักษณ์ของการปฏิเสธเส้นทางลุ่มน้ำมูลที่รัฐสร้างขึ้นใหม่และปฏิเสธโครงการเขื่อนราษีไศลซึ่งเป็นหนึ่งในนโยบายการบริหารจัดการน้ำของภาครัฐ การขุดเจาะถนนเขื่อนราษีไศลเพื่อให้ลุ่มน้ำมูลเดิมได้ไหลตามธรรมชาติของมันได้สะท้อนภาพการพลิกฟื้นวัฒนธรรมและจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชนขึ้นมาอีกครั้ง ซึ่งสอดคล้องตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ 2540 มาตรา 46 ในประเด็นสิทธิชุมชน

ในส่วนของความสัมพันธ์ทางด้านเวลากับปฏิบัติการแบบละเมียดกฎหมาย ชาวบ้านได้เลือกช่วงเวลาที่กำลังจะหมดความอดทนอดกลั้นกับการเพิกเฉยของรัฐบาลและการไม่แยแสของสื่อมวลชน จะเห็นว่าพวกเขาได้เลือกใช้ปฏิบัติการละเมียดกฎหมายเป็นขั้นตอนต่างๆ หลังจากที่ได้เลือกใช้วิธีการที่ถูกกฎหมายมาแล้ว แต่ไม่เห็นผลและยังถูกรัฐโจมตีอย่างหนัก อนึ่ง ช่วงเวลาดังกล่าวก็เป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมที่จะกดดันรัฐบาล เนื่องจาก เป็นช่วงเวลาที่เครือข่าย

เขื่อนของกลุ่มสมาชิกชาคนจนได้เคลื่อนไหวโดยใช้ปฏิบัติการทำทายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีและปฏิบัติการอารยะขัดขืนเช่นเดียวกัน อย่างเช่น กรณีชาวบ้านเขื่อนปากมูล จ.อุบลราชธานี ได้บุกยึดพื้นที่ข้างโรงไฟฟ้าเขื่อนปากมูลเพื่อใช้เป็นที่ชุมนุมประท้วง หรือการที่ชาวบ้านเขื่อนลำคันทอง จ.ชัยภูมิ ทำการปั่นทำเนียบรัฐบาลเพื่อเรียกร้องให้รัฐทำการตรวจสอบเขื่อนร้าว เป็นต้น

นอกจากนี้ การสื่อสารทางสัญลักษณ์เพื่อให้เห็นถึงธรรมชาติของการขัดขืน/ไม่เชื่อฟัง ชาวบ้านได้สื่อสารผ่านปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม นอกจากการขุดเจาะจะเป็นสัญลักษณ์ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น แต่สิ่งที่สำคัญยิ่งกว่าคือปฏิบัติการได้สื่อให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนของการประท้วงในครั้งนั้น ซึ่งก็คือการเรียกร้องในรัฐเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน การขุดเจาะถนนกันลำน้ำมูลเดิมจึงเป็นสัญลักษณ์ของการปฏิเสธการเก็บกักน้ำของเขื่อนหรือเป็นสัญลักษณ์ของการระบายน้ำออก ดังที่ชาวบ้านได้ประกาศกร้าวในตอนนั้นว่าหากรัฐไม่ทำการระบายน้ำออกจากเขื่อน ชาวบ้านก็จะดำเนินการเอง

จะเห็นว่า ความชัดเจนของการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ที่สามารถสื่อให้เข้าใจได้โดยง่าย ย่อมส่งผลต่อการสะท้อนจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการประท้วง คุณูปการของการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ที่มีต่อปฏิบัติการอารยะขัดขืน คือ การสะท้อนเจตนาหรือมโนธรรมสำนึกที่ชี้้นำให้ทำการประท้วงโดยการละเมิดกฎหมาย ช่วยปกป้องผู้กระทำการอารยะขัดขืนจากข้อหาอาชญากรหรือผู้ก่อการร้าย ที่สำคัญคือช่วยปกป้องปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่มีลักษณะของการละเมิดกฎหมายทางอ้อมซึ่งยังมีจุดอ่อนในประเด็นความเชื่อมโยงระหว่างเหตุและผลของการกระทำอยู่

สรุปได้ว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมาชิกชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมีลักษณะของการละเมิดต่อข้อกำหนดอาญาบางมาตรา แต่ด้วยเหตุผลที่ว่าปฏิบัติการดังกล่าวเป็นปฏิบัติการทางการเมืองที่ผู้กระทำทำได้ทำลงไปด้วยเจตนาอันดีอย่างมีมโนธรรมสำนึกตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญที่ว่าด้วยประเด็น “สิทธิชุมชน” จึงทำให้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านมีความชอบธรรมเพียงพอซึ่งแตกต่างจากการกระทำของอาชญากรหรือผู้ก่อการร้าย และถึงแม้ว่าปฏิบัติการของชาวบ้านจะมีลักษณะของการละเมิดกฎหมายทางอ้อม แต่ชาวบ้านก็สามารถสื่อสารให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างลักษณะการกระทำและวัตถุประสงค์ของการกระทำได้ดีในระดับหนึ่งผ่านการประท้วงเชิงสัญลักษณ์

4.1.4 ปฏิบัติการดำเนินไปอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ

การกำหนดให้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนต้องเปิดเผยต่อสาธารณะ มีสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ ช่วยให้ผู้กระทำการอารยะขัดขืนหลุดพ้นจากการถูกกล่าวหาว่าเป็นอาชญากร และเพื่อเป็นการสื่อสารกับสาธารณะ ซึ่งภายใต้หัวข้อนี้จะพิจารณาปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลใน 2 ประเด็นดังกล่าว

แนวคิดที่ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนจำเป็นจะต้องกระทำอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ ในทางหนึ่งก็เพื่อแยกการกระทำแบบอารยะขัดขืนออกจากการทำงานของอาชญากรซึ่งโดยทั่วไปมักจะหลบหนีการจับกุมและกระทำอย่างหลบซ่อน แต่สิ่งที่เป็นคุณูปการยิ่งกว่านั้นคือการกระทำอย่างเปิดเผยถือเป็นกระบวนการหนึ่งในการเชื่อมโยงประเด็นปัญหาที่สาธารณะชนและสื่อมวลชน โดยที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนจำเป็นจะต้องแสดงออกผ่านพื้นที่ที่เป็นสาธารณะมากกว่าที่ลับที่หรือที่ฐาน และประกาศต่อสาธารณะถึงวัตถุประสงค์ของการทำอารยะขัดขืน บอกสภาพปัญหาที่ผู้ทำอารยะขัดขืนเห็นว่ายุติธรรมและต้องการเปลี่ยนแปลง พร้อมทั้งยืนยันกับสังคมว่าผู้กระทำการอารยะขัดขืนยินดียอมรับโทษตามกฎหมายอันเป็นผลจากการกระทำของตน จะเห็นว่าการกระทำอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะนอกจากจะเป็นการปกป้องตนเองจากข้อกล่าวหาว่าเป็นอาชญากรแล้ว ยังเป็นการเชื่อมโยงประเด็นปัญหาเข้าสู่กระบวนการทางประชาธิปไตยและนำไปสู่การเกิดกลไกต่างๆ ทางการเมือง คือ เกิดเป็นประเด็นสาธารณะ เกิดการถกเถียงโต้แย้งทางสาธารณะ เกิดการตัดสินใจที่มีคุณภาพมากกว่าการยึดติดในเรื่องจำนวนเสียงข้างมาก ซึ่งก็คือการนำไปสู่การลงคะแนนเสียงหรือออกเสียงประชามติอย่างมีคุณภาพนั่นเอง

จะเห็นว่าปฏิบัติการสันติวิธีในต่างประเทศก็มีลำดับขั้นตอนในการสื่อสารกับสาธารณะก่อนที่จะใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน เช่น ปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของ Mohandas K. Gandhi ที่กำหนดไว้ว่าจะต้องมีการโฆษณาประชาสัมพันธ์ให้สาธารณชนได้รับทราบถึงประเด็นปัญหา ซึ่งอาจจะออกมาในรูปแบบการเดินทางรณรงค์ การเดินขบวนพาเหรดก็ได้ สำหรับ Gandhi แล้วขั้นตอนนี้ถือว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างหนึ่ง เนื่องจากเป็นขั้นตอนของการให้การศึกษาแก่สังคมเพื่อปลูกจิตสำนึกและชักชวนให้ผู้คนสนับสนุนการประท้วง และภายหลังจากที่ขบวนการได้ประชาสัมพันธ์และให้การศึกษาแก่สาธารณชนแล้ว ขบวนการก็จะยื่นคำขาดต่อรัฐบาลอีกครั้ง หลังจากนั้นจึงใช้ปฏิบัติการไม่ให้ความร่วมมือกับรัฐ (Non-cooperation) และใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในลำดับต่อไป ซึ่งขั้นตอนดังกล่าวยังปรากฏในขบวนการต่อสู้ของกลุ่มคนผิวสีในสหรัฐอเมริกาในลักษณะที่คล้ายคลึงกันนี้ด้วยเช่นกัน

สำหรับขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลก็ได้มีการเดินรณรงค์ประชาสัมพันธ์ถึงประเด็นปัญหาของตนก่อนที่จะใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเช่นเดียวกัน โดยการเดินขบวนแห่เกลือ ซึ่งเป็นการเดินรณรงค์ครั้งใหญ่ระยะทางเกือบ 100 กิโลเมตร เพื่ออธิบายกับสาธารณชนถึงสภาพปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการเขื่อนราษีไศล เป็นการพยายามชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างปฏิบัติการยึดอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลและจุดมุ่งหมายในการประท้วงของพวกเขา เป็นการประกาศให้สังคมได้รับทราบถึงสาเหตุที่ทำให้พวกเขาต้องเผชิญวิถีที่สุ่มเสี่ยงทำลายเขื่อนนั้น นอกจากนี้ ก่อนใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนขบวนการก็มีลำดับขั้นตอนของการประชาสัมพันธ์และยื่นคำขาดกับรัฐเช่นเดียวกัน ดังเห็นได้จากก่อนที่ชาวบ้านจะบุกยึดสันเขื่อนราษีไศล ระหว่างนั้นพวกเขาได้จัดกลุ่มชาวบ้านเดินขบวนไปยังเขื่อนราษีไศลเพื่อไปวาระปราศรัยยื่นคำขาดกับเจ้าหน้าที่เขื่อนเป็นระยะเวลา 3 วัน ว่าถ้าไม่ทำการเปิดประตูระบายน้ำตามข้อเรียกร้อง พวกเขาก็จะบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลทันที จะเห็นว่า การกระทำของชาวบ้านนอกจากจะประกาศให้สังคมได้รับทราบถึงประเด็นปัญหาและสาเหตุของการประท้วงแล้ว ต่อมาก็ได้ยื่นคำขาดพร้อมกับประกาศเตือนเจ้าหน้าที่เขื่อนไว้ก่อนล่วงหน้าหลายวัน จึงทำให้เจ้าหน้าที่เขื่อนและเจ้าหน้าที่ตำรวจได้เตรียมตัวป้องกันการบุกรุกเอาไว้ ตรงนี้สะท้อนให้เห็นว่าการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลของขบวนการชาวบ้านได้ดำเนินไปอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ และอยู่ในพื้นที่ที่เป็นสาธารณะมาโดยตลอดโดยมิได้กระทำการซ่อนเร้นในที่รโหฐาน อีกทั้ง ก่อนบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลขบวนการก็ได้ทำความเข้าใจกับคนในพื้นที่มาก่อนแล้ว

อย่างไรก็ดี สำหรับการเคลื่อนไหวในฐานะขบวนการภาคประชาชน “พื้นที่สื่อ” ถือเป็นพื้นที่สาธารณะที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากสื่อคือช่องทางในการเชื่อมโยงขบวนการและประเด็นปัญหาของขบวนการเข้ากับสาธารณชนและรัฐได้อย่างรวดเร็วกว้างขวาง ซึ่งขบวนการชาวบ้านก็ได้พยายามช่วงชิงพื้นที่สื่อมาโดยตลอด

สำหรับประเด็นปัญหากรณีเขื่อนราษีไศลได้รับการตีแผ่ผ่านสื่อมาก่อนที่ชาวบ้านจะตัดสินใจใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในปี 2543 ทำให้สาธารณชนได้รับรู้ประเด็นปัญหาของชาวบ้านในรูปแบบของข้อมูลข่าวสารมาแล้วระยะหนึ่ง โดยเฉพาะในช่วงที่ขบวนการชาวบ้านเข้ามาเคลื่อนไหวในกรุงเทพมหานครโดยปักหลักชุมนุมยึดเยื่อหน้าทำเนียบรัฐบาลในนามของสมัชชาคนจนเมื่อ พ.ศ.2538 และพ.ศ.2540 แต่สิ่งที่เป็นประเด็นในขณะนั้นก็คือประเด็นที่ชาวบ้านออกมาเรียกร้องค่าชดเชยจากรัฐบาล ดังนั้น ข่าวสารในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นเรื่องการขอค่าชดเชยและการจ่ายค่าชดเชยเสียส่วนใหญ่

ต่อมาเมื่อชาวบ้านได้รับเงินค่าชดเชยไปแล้วในปี 2540 ประเด็นข่าวสารที่ เกี่ยวข้องกับชาวบ้านก็ยังคงเป็นเรื่องค่าชดเชยอยู่แต่กลับกลายเป็นประเด็นอื่นดาว เมื่อสื่อ นำเสนอการออกมาเคลื่อนไหวของขบวนการต่อต้านที่ออกมาคัดค้านการจ่ายค่าชดเชย อีกทั้งสื่อ ยังนำเสนอประเด็นข้อกล่าวหาที่รัฐได้กล่าวหาชาวบ้านว่าโกงเงินค่าชดเชยอย่างผิดัดร้อน โดยมีการ นำเสนอข้อมูลที่มาจกฝ่ายรัฐมากกว่าฝ่ายชาวบ้านซึ่งถือว่าเป็นช่วงเวลาที่ยุติธรรมที่ สื่อเอาไว้ได้เกือบทั้งหมด

จากตรงนี้จะเห็นว่าในช่วง พ.ศ.2540-2543 ขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชานคนจน กรณีเขื่อนราษีไศลไม่สามารถยึดกุมพื้นที่สื่อซึ่งเป็นช่องทางสำคัญในการสื่อสารกับสาธารณะ เอาไว้ได้ ทำให้การรับรู้ของสาธารณชนเกี่ยวกับประเด็นปัญหาเขื่อนราษีไศลยังจำกัดอยู่แค่ ประเด็นการเรียกร้องขอค่าชดเชยเท่านั้น ซึ่งสาระสำคัญของปัญหากลับยังไม่ถูกเผยแพร่สู่ สาธารณะ ด้วยเหตุนี้ การเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการชาวบ้านจึงมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนา ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวให้มีความเข้มข้นทำทหายและมีรูปแบบของการประท้วงในเชิงสัญลักษณ์มาก ยิ่งขึ้น ซึ่งยุทธวิธีการเคลื่อนไหวถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยในการช่วงชิงพื้นที่สื่อ อีกทั้งการ สื่อสารในเชิงสัญลักษณ์มักจะได้รับคามสนใจจากสื่อมากเป็นพิเศษ นอกจากนี้ การสื่อสารเชิง สัญลักษณ์ยังช่วยอธิบายแก่นแท้หรือเนื้อหาของประเด็นปัญหาให้สังคมได้เข้าใจง่ายมาก ยิ่งขึ้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่ายุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่ชาวบ้านเลือกใช้ทั้งปฏิบัติการทำทหายซึ่งหน้า แบบสันติวิธีและปฏิบัติการอารยะขัดขืน นอกจากมุ่งหวังที่จะใช้เพื่อกดดันรัฐบาลโดยตรงแล้ว ก็ ปฏิเสธไม่ได้ว่าการได้รับความสนใจจากสื่อคืออีกเป้าหมายหนึ่งของปฏิบัติการผ่านการประท้วงเชิง สัญลักษณ์อย่างมีสีสัน

สรุปคือ ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านได้ดำเนินไปอย่างเปิดเผย ต่อสาธารณะ ซึ่งขบวนการได้กระทำอย่างเปิดเผยในสถานที่สาธารณะ โดยที่มีการป่าว ประกาศประชาสัมพันธ์ต่อสาธารณะให้รับทราบในประเด็นปัญหาก่อนกระทำกร และประกาศขีด เส้นตายกับทางภาครัฐว่าหากไม่ยอมตามข้อเรียกร้องขบวนการจะใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนทันที นอกจากนี้ ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านจำเป็นที่จะต้องอาศัยพื้นที่สื่อทั้งก่อนและหลังจาก เริ่มใช้ปฏิบัติการ เพื่อใช้สื่อในการเชื่อมโยงประเด็นปัญหา/ขบวนการกับสาธารณชน/รัฐบาล และ ขบวนการก็ได้ใช้ลักษณะการประท้วงเชิงสัญลักษณ์เพื่อเพิ่มสีสันและดึงดูดคามสนใจจาก สื่อมวลชน

4.1.5 ผู้กระทำการยอมรับโทษตามกฎหมาย

ปฏิบัติการต่อต้านคัดค้านอย่างผิดกฎหมายแล้วยอมรับโทษตามกฎหมาย ถือว่าเป็นลักษณะพิเศษของปฏิบัติการอารยะขัดขืน ที่สามารถแยกปฏิบัติการอารยะขัดขืนออกจากปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี (Nonviolent Direct Action) หรือปฏิบัติการสันติวิธีในรูปแบบอื่นๆ ได้ชัดเจนมากขึ้น แม้ว่าการนิยามอารยะขัดขืนโดยส่วนใหญ่จะไม่ได้ระบุให้ผู้กระทำการอารยะขัดขืนต้องยอมรับโทษตามกฎหมายก็ตาม แต่อย่างน้อยการยอมรับโทษก็สามารถสร้างความชอบธรรมให้กับผู้ทำอารยะขัดขืนได้

โดยทั่วไป การพิจารณารยะขัดขืนในแง่ของการยอมรับโทษตามกฎหมายสามารถพิจารณาได้ 2 แง่มุม คือ พิจารณารยะขัดขืนว่าเป็นเทคนิคเชิงปฏิบัติการอย่างหนึ่ง ดังที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนำมาใช้อย่างแพร่หลายในช่วงศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา และอีกด้านหนึ่ง คือ พิจารณาในเชิงแนวคิด ทฤษฎี ที่ส่วนใหญ่ได้กำหนดขึ้นเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับแนวคิดอารยะขัดขืน ด้วยเห็นว่าการที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนยอมรับโทษตามกฎหมาย เป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้กระทำการอารยะขัดขืนได้กระทำการลงมืออย่างมีมโนธรรมสำนึกที่เต็มไปด้วยเหตุผลและเจตนาอันดี โดยผู้กระทำการไม่ได้มีเจตนาจะล้มระบบกฎหมายหรือล้มล้างรัฐบาล เนื่องจาก การยอมรับโทษคือการแสดงออกถึงความจริงใจของผู้กระทำการที่ยังคงจงรักภักดีต่อระบบกฎหมายโดยรวมอยู่ (Fidelity to law) อีกทั้งยังช่วยยืนยันได้ว่าการกระทำผิดกฎหมายแบบอารยะขัดขืนไม่ใช่การกระทำของอาชญากรที่มักจะถูกมองว่าการจับกุมมากกว่าที่จะยอมรับการลงโทษ

ดังนั้น การวิเคราะห์และสังเคราะห์ในประเด็นการยอมรับโทษตามกฎหมายนี้ จึงสามารถแบ่งการพิจารณาได้ ดังนี้ พิจารณาปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลในประเด็นการยอมรับโทษตามกฎหมายว่ามีลักษณะที่เป็นเทคนิคเชิงปฏิบัติการมากน้อยเพียงใด หรือสอดคล้องในเชิงแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืนหรือไม่ พร้อมทั้งยกตัวอย่างการพิพากษาคดีของศาลชั้นต้นและศาลอุทธรณ์ ในคดีของ ไพจิตร ศิวรักษ์ แกนนำคนสำคัญของขบวนการที่ถูกดำเนินคดีในขณะนั้น

ตัวอย่างการยอมรับโทษในฐานะที่เป็นเทคนิคเชิงปฏิบัติการนั้น ปรากฏให้เห็นในปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของขบวนการทางสังคมในอินเดีย โดยลักษณะของปฏิบัติการเป็นการยอมให้ตำรวจจับกุม ซึ่งถ้าผู้นำถูกจับก็จะมีลัดเปลี่ยนผู้นำชุดใหม่ขึ้นมาทำหน้าที่แทน ซึ่งเป็นการยอมให้จับไปเรื่อยๆ จนกระทั่งนักโทษล้นคุกแล้วตำรวจก็จะยุติการจับกุมไปเอง หรือการให้อาสาสมัครติดตามเจ้าหน้าที่ตำรวจไปในทุกที่จนกระทั่งถูกจับกุม แล้วก็หาอาสาสมัครชุดใหม่

ขึ้นมาทำหน้าที่แทน จะเห็นว่าการทำอารยะขัดขืนในลักษณะนี้เป็นเทคนิคที่หวังผลจากการเผชิญหน้ากับตำรวจอันมีลักษณะของการกระทำผิดซึ่งหน้า ซึ่งการต่อสู้ลักษณะนี้สามารถสร้างสีสันให้กับการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการได้เป็นอย่างดี

ในการพิจารณาว่าขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ได้วางแผนที่จะยอมรับโทษตามกฎหมายในรูปแบบที่เป็นเทคนิคเชิงปฏิบัติการหรือไม่นั้น พบว่าชาวบ้านตระหนักดีว่าการบุกคุกสถานที่ราชการในยามวิกาลนั้นเป็นการกระทำผิดกฎหมายอย่างหนึ่ง แต่พวกเขาก็ไม่ได้วางแผนว่าจะเข้ามอบตัวกับตำรวจ หรือไม่ได้วางแผนเพื่อต้องการให้ตำรวจเข้าทำการจับกุมแต่อย่างใด ตรงกันข้ามพวกเขาได้พยายามที่จะหลีกเลี่ยงการถูกจับกุมในทุกวิถีทาง อย่างเช่น การปกปิดอำพรางใบหน้าของชาวบ้านที่เดินนำขบวนในคืนที่เข้ายึดสันเขื่อนราษีไศล หรือการปกปิดใบหน้าของชาวบ้านบางส่วนในขณะที่เข้าร่วมปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม ซึ่งวิธีการอำพรางใบหน้าที่กล่าวมาก็เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกถ่ายรูปไว้เป็นหลักฐานหากมีการฟ้องร้องดำเนินคดี หรือการหลีกเลี่ยงหน้าข่าวเพื่อไม่ให้มีการถ่ายรูปตนเอง เป็นต้น

อย่างไรก็ดี เทคนิคเชิงปฏิบัติการนี้จะเห็นผลสำเร็จหรือไม่ต้องอาศัยปฏิบัติการจากฝ่ายตรงข้ามด้วยว่าจะนิ่งเฉยหรือจะตอบโต้กลับอย่างรุนแรง อย่างกรณีการยึดสันเขื่อนราษีไศล ฝ่ายที่ไม่พอใจกับการกระทำของพวกเขาก็คือกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ซึ่งเป็นเจ้าของโครงการและเป็นผู้เสียหาย จะเห็นว่าหัวหน้าโครงการเขื่อนราษีไศลได้เข้าแจ้งความกับเจ้าหน้าที่ตำรวจให้ดำเนินคดีกับแกนนำชาวบ้าน 12 คน ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่ตำรวจได้รับแจ้งความไว้แต่ก็ไม่ได้ออกไปจับกุมแกนนำชาวบ้านในระหว่างที่พวกเขากำลังชุมนุมประท้วงอยู่ ปฏิกริยาของฝ่ายเจ้าหน้าที่ตำรวจได้ช่วยผ่อนคลายนสถานการณ์มากกว่าก่อให้เกิดความตึงเครียดหรือการเผชิญหน้า สมมติว่าแม้ขบวนการจะต้องการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเพื่อสร้างสีสันและต้องการเห็นผลในทางเทคนิค คือ อยากรู้ให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าจับกุม แต่ปฏิบัติการเช่นนี้ของเจ้าหน้าที่ตำรวจอาจกลับกลายเป็นอุปสรรคมากกว่าเอื้อประโยชน์ต่อขบวนการก็เป็นได้

ปัจจัยสำคัญที่ชาวบ้านเห็นพ้องกันว่าเหตุใดเจ้าหน้าที่ตำรวจถึงไม่แสดงปฏิบัติการที่แข็งกร้าวและไม่ใช้มาตรการขั้นเด็ดขาดกับพวกเขา นั้นเป็นเพราะว่าเจ้าหน้าที่ตำรวจกับชาวบ้านต่างก็เป็นคนอำเภอเดียวกัน อยู่ในชุมชนเดียวกัน ความคุ้นเคยและความสัมพันธ์ทางเครือญาติทำให้เจ้าหน้าที่ตำรวจในพื้นที่ต่างก็รับรู้และเข้าใจสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี อีกทั้งเจ้าหน้าที่ตำรวจและชาวบ้านเองต่างก็ตระหนักดีว่าคดีที่เกิดขึ้นเป็นคดีทางการเมือง ที่คู่กรณีคือรัฐกับประชาชน ดังนั้น ปัญหาจึงน่าจะจบลงไปแล้วจากกระบวนการการเจรจาประนีประนอมของทั้งสองฝ่าย

อย่างไรก็ดี แม้ชาวบ้านจะไม่ได้ผนวกการยอมรับโทษในฐานะเทคนิคเชิงปฏิบัติการ แต่เมื่อตำรวจต้องทำการจับกุม พวกเขา ก็ไม่ได้หลบหนีและยอมให้ตำรวจจับแต่โดยดี เพราะมั่นใจว่ากระบวนการยุติธรรมจะให้ความเป็นธรรมกับพวกเขาได้หากสืบถึงเจตนาที่แท้จริงของพวกเขา ดังที่ Carl Cohen (1971) ได้ให้เหตุผลว่า การยอมรับโทษตามกฎหมายเนื่องด้วยพันธะสัญญาทางกฎหมาย ถือว่าผู้ทำอาชญากรรมได้ก้าวล่วงความมุ่งหวังที่จะเห็นผลในเชิงปฏิบัติการเพียงอย่างเดียว กล่าวคือ การยอมรับการลงโทษต่อสาธารณะจะช่วยให้เขาได้ทำการอธิบายในประเด็นดังกล่าว เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าการประท้วงของเขาเกิดจากการทำตามพันธะสัญญาของเหตุและผลอันลึกซึ้ง และเขาก็เต็มใจที่จะเสียสละตนเองเพื่อสนับสนุนเหตุผลอันลึกซึ้งนั้น¹²¹

กล่าวได้ว่า การยอมรับโทษตามกฎหมายมีความจำเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะหากกฎหมายที่ไปละเมิดนั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับสิ่งที่กำลังประท้วงอยู่ (Indirect Civil Disobedience) การยอมรับโทษโดยไม่ขัดขืนจึงเป็นการแสดงออกถึงความจริงจัง แสดงออกถึงความปรารถนาอันแรงกล้า และความยึดมั่นต่ออุดมการณ์ที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขความอยุติธรรมของสิ่งที่กำลังประท้วง

ในทางหนึ่ง การยอมรับโทษตามกฎหมาย ได้สะท้อนพันธะหน้าที่ทางกฎหมาย (Obligation) ของพลเมืองภายในรัฐที่ว่า ผู้กระทำการอาชญากรรมไม่สามารถหลีกเลี่ยงความผิดในฐานะบุคคลที่กระทำผิดกฎหมายได้ แต่จะได้รับการลงโทษหนักเบาแค่ไหนนั้น ขึ้นอยู่กับการใช้ดุลยพินิจของศาล เช่น กรณีของ Socrates ที่ปฏิเสธจะหลบหนีออกจากคุก แต่ยอมรับโทษประหารชีวิตตามที่ศาลได้ตัดสินลงโทษเขา แม้ Socrates จะเห็นว่าการตัดสินโทษเขานั้นไม่เป็นธรรม แต่เขาก็เคารพในระบบกฎหมายของเอเธนส์เหนือกว่าสิ่งอื่นใด ด้วยให้เหตุผลว่าพลเมืองมีพันธะหน้าที่ทางกฎหมายที่จะต้องปฏิบัติตาม

จะเห็นว่า การยอมรับโทษตามกฎหมาย ถือเป็นพันธะหน้าที่ประการหนึ่งพลเมืองที่อยู่ภายใต้ระบบการปกครองด้วยกฎหมาย (The rule of law) แต่การตัดสินลงโทษนั้นย่อมขึ้นอยู่กับการให้เหตุผลของผู้กระทำการ และการใช้ดุลยพินิจของศาล ตามความเห็นของ Ronald Dworkin เห็นว่า โดยปกติแล้วผู้พิพากษาและอัยการ ย่อมมีอำนาจในกรณีพิเศษ* ที่จะใช้ดุลย

¹²¹ Carl Cohen, *Civil Disobedience*, pp. 86-91.

* ในสหรัฐอเมริกา อัยการมีอำนาจในกรณีพิเศษที่ไม่ดำเนินคดีแก่ผู้ฝ่าฝืนกฎหมาย ซึ่งเป็นเยาวชน เป็นผู้ไม่มีประสบการณ์ เป็นผู้ทำมาหาเลี้ยงครอบครัว หรือกรณีที่กฎหมายนั้นถูกฝ่าฝืนเป็นการทั่วไปอยู่แล้วภายในสังคม พิจารณาได้ใน สมชาย ปรึกษาสิทธิพล, *การต่อสู้แพ่งต่อกฎหมาย* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เด็อนตุลา, 2543), หน้า 44.

พินิจในการวินิจฉัยการกระทำผิดของผู้ถูกกล่าวหา สำหรับเขานั้นเห็นว่า สังคมย่อมไม่สามารถดำรงอยู่อย่างมั่นคงได้หากมีการผ่อนปรนให้กับการไม่เชื่อฟังในทุกๆ กรณี แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าสังคมจะวุ่นวายหรือล้มเหลว หากจะต้องผ่อนปรนให้กับการขัดขืน/ไม่เชื่อฟังในบางกรณี ซึ่งอัยการเองก็มีอำนาจในการใช้ดุลยพินิจเป็นพิเศษในการดำเนินคดีอาญาบางกรณีอยู่แล้ว

อย่างเช่น ในกรณีของคนทีละเมิดกฎหมายเกณฑ์ทหารโดยอ้างมโนธรรมสำนึกของพวกเขา ก็น่าจะเป็นการพิสูจน์ได้ว่าการกระทำผิดกฎหมายของคนเหล่านี้เกิดจากแรงจูงใจที่ดีกว่าการกระทำผิดกฎหมายของพวกที่ทำความผิดเพราะความโลภ หรือต้องการล้มล้างรัฐบาล¹²²

อย่างไรก็ดี ในขั้นตอนการสืบให้เห็นถึงเจตนาที่แท้จริงอาจมีอุปสรรคบางประการ ดังที่ พีระพล คตบัว ได้แสดงทัศนะไว้ว่า การสืบถึงเจตนาของผู้กระทำการอารยะขัดขืนอาจเป็นปัญหาอยู่บ้าง เนื่องจากความยากลำบากที่จะหาเกณฑ์ใดมาประเมินว่ามโนธรรมสำนึกของผู้กระทำการนั้นจริงใจหรือไม่อย่างไร ซึ่งการแก้ปัญหาดังกล่าวอาจใช้เกณฑ์ในการวินิจฉัยดังต่อไปนี้¹²³

(1) การศึกษาถึงภูมิหลังหรือความสม่ำเสมอในความประพฤติของผู้กระทำการ เท่าที่จะสัมพันธ์กับหลักการที่เขายกขึ้นมากล่าวอ้าง อาทิ การใช้ชีวิตประจำวัน กิจกรรมในวัยเรียน บทความที่อาจจะเคยส่งไปตีพิมพ์ เป็นต้น

(2) พิจารณาจากการที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนได้พยายามทำตามวิธีการที่กฎหมายเปิดช่องทางไว้ให้แล้ว แต่ไม่สำเร็จ

(3) พิจารณาจากการที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนได้พยายามที่จะหลีกเลี่ยง หรือได้สร้างมาตรการที่จะป้องกันความเสียหายเอาไว้แล้วล่วงหน้า

(4) พิจารณาจากวิธีการที่ใช้ ว่าสามารถสร้างความกดดันหรือขัดขวางการดำเนินงานของรัฐได้มากน้อยเพียงใด ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงความสมเหตุสมผลระหว่างลักษณะปฏิบัติการที่เป็นการละเมิดกฎหมายกับเป้าหมายที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนได้วางแผนเอาไว้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹²² Ronald Dworkin, "On Not Prosecuting Civil Disobedience," in *Political Obligation and Civil Disobedience: Readings*, eds. Midral P. Smith and Kenneth L. Deutch, p. 376, อ้างถึงใน พีระพล คตบัว, "การดื้อแพ่งกับการลงโทษ: การวิเคราะห์เชิงปรัชญา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 80.

¹²³ พีระพล คตบัว, "การดื้อแพ่งกับการลงโทษ: การวิเคราะห์เชิงปรัชญา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 87-88.

(5) พิจารณาจากผลประโยชน์ ที่ผู้กระทำการอารยะขัดขืนอาจจะได้ตอบแทนจากการละเมิดกฎหมายดังกล่าว ว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนตนหรือเพื่อประโยชน์สาธารณะมากกว่า

จะเห็นว่าในกระบวนการพิจารณาคดีของผู้กระทำผิดแบบอารยะขัดขืนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสืบให้เห็นเจตนาที่แท้จริงของการกระทำ มากกว่าการพิจารณาจากลักษณะความผิดที่เกิดขึ้นเพียงอย่างเดียวหรือยึดตามแต่ตัวบทกฎหมายเท่านั้น สำหรับคำพิพากษาศาลชั้นต้นและศาลอุทธรณ์ ต่อกรณีการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลของแกนนำชาวบ้าน ไพจิต ศิลารักษ์ นั้นมีการพิพากษาคดีดังต่อไปนี้

อัยการได้เป็นโจทก์ยื่นฟ้อง ไพจิต ศิลารักษ์ ในข้อหาบุกรุกสถานที่ราชการในยามวิกาล การทำลายทรัพย์สินที่มีไว้เพื่อสาธารณประโยชน์ และกักขัง หน่วงเหนี่ยว เจ้าพนักงานตำรวจ และเจ้าหน้าที่ เพื่อให้ปราศจากเสรีภาพทางร่างกาย ดังนั้น จึงขอให้ศาลตัดสินลงโทษผู้กระทำผิดตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 310, 360, 364, 365, 83 และ 91*

* **มาตรา 310** ผู้ใดหน่วงเหนี่ยวหรือกักขังผู้อื่น หรือกระทำความผิดโดยประการใดให้ผู้อื่นปราศจากเสรีภาพในร่างกาย ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ถ้าการกระทำความผิดตามวรรคแรก เป็นเหตุให้ผู้ถูกหน่วงเหนี่ยวถูกกัก ขัง หรือต้องปราศจากเสรีภาพในร่างกาย นั้นถึงแก่ความตายหรือรับอันตรายสาหัส ผู้กระทำต้องระวางโทษดังบัญญัติไว้ใน มาตรา 290 มาตรา 297 หรือ มาตรา 298 นั้น

มาตรา 360 ผู้ใดทำให้เสียหาย ทำลาย ทำให้เสื่อมค่า หรือทำให้ไร้ประโยชน์ ซึ่งทรัพย์สินที่มีไว้เพื่อสาธารณประโยชน์ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 364 ผู้ใดโดยไม่มีเหตุอันสมควรเข้าไป หรือซ่อนตัวอยู่ใน เคหสถาน อาคารเก็บรักษาทรัพย์สิน หรือสำนักงานในความครอบครองของผู้อื่น หรือไม่ยอมออกไปจากสถานที่เช่นนั้น เมื่อผู้มีสิทธิที่จะห้ามมิให้เข้าไปได้ให้ออก ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือ ปรับไม่เกินสองพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 365 ถ้าการกระทำความผิดตาม มาตรา 362 มาตรา 363 หรือ มาตรา 364 ได้กระทำ

- (1) โดยใช้กำลังประทุษร้าย หรือขู่เข็ญว่าจะใช้กำลังประทุษร้าย
- (2) โดยมีอาวุธหรือโดยร่วมกระทำความผิดด้วยกันตั้งแต่สองคน ขึ้นไป หรือ
- (3) ในเวลากลางคืน

ผู้กระทำต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 83 ในกรณีความผิดใดเกิดขึ้นโดยการกระทำของบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป ผู้ที่ได้ร่วมกระทำความผิดด้วยกันนั้นเป็นตัวการ ต้องระวางโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับความผิดนั้น

มาตรา 91 เมื่อปรากฏว่าผู้ใดได้กระทำการอันเป็นความผิดหลายกรรมต่างกัน ให้ศาลลงโทษผู้ผิดนั้นทุกกรรมเป็นกระทงความผิดไป แต่ไม่ว่าจะมีการเพิ่มโทษ ลดโทษ หรือลดมาตรา ส่วนโทษด้วยหรือไม่ก็ตาม เมื่อรวมโทษทุกกระทงแล้ว โทษจำคุกทั้งสิ้นต้องไม่เกินกำหนด ดังต่อไปนี้

- (1) สิบปี สำหรับกรณีความผิดกระทงที่หนักที่สุดมีอัตราโทษ จำคุกอย่างสูงไม่เกินสามปี
- (2) ยี่สิบปี สำหรับกรณีความผิดกระทงที่หนักที่สุดมีอัตราโทษ จำคุกอย่างสูงเกินสามปีแต่ไม่เกินสิบปี
- (3) ห้าสิบปี สำหรับกรณีความผิดกระทงที่หนักที่สุดมีอัตราโทษ จำคุกอย่างสูงเกินสิบปีขึ้นไป เว้นแต่กรณีที่ศาล

ลงโทษจำคุกตลอดชีวิต

คำพิพากษาของศาลชั้นต้น ให้จำเลยมีความผิดตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 310 วรรคแรก, มาตรา 360, มาตรา 365 (2) (3) ประกอบมาตรา 364, มาตรา 83 และ มาตรา 90** ที่เป็นการกระทำเดียวแต่ผิดต่อกฎหมายหลายบท ให้ลงโทษตามกฎหมายบทที่มีโทษหนักที่สุด ซึ่งปรากฏว่าตามมาตรา 360 ความผิดฐานทำให้เสียทรัพย์ที่ใช้ หรือมีไว้เพื่อสาธารณประโยชน์ และมาตรา 365 (2) (3) ประกอบมาตรา 364 ที่เป็นการผิดฐานร่วมกันบุกรุก ในเวลากลางคืน ทั้งสองมาตราถือเป็นความผิดบทหนักที่มีโทษเท่ากัน ศาลจึงตัดสินให้ลงโทษฐาน ทำให้เสียทรัพย์ที่ใช้ หรือมีไว้เพื่อสาธารณประโยชน์ จำคุก 2 ปี¹²⁴

คำพิพากษาของศาลอุทธรณ์ ได้พิพากษาแก้เป็นว่า จำเลยมีความผิดตาม ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 358*, มาตรา 365 (2) (3) ประกอบมาตรา 362**, มาตรา 83 และมาตรา 90 ที่เป็นการกระทำเดียว แต่ผิดต่อกฎหมายหลายบท จึงให้ลงโทษตามมาตราที่มี บทลงโทษหนักที่สุด ซึ่งก็คือมาตรา 365 (2) (3) ประกอบมาตรา 362 โดยตัดสินให้จำคุก 1 ปี 6 เดือน¹²⁵

เมื่อพิจารณาคำพิพากษาของศาลชั้นต้น และศาลอุทธรณ์ พบว่า

ศาลชั้นต้นได้ตัดสินว่าไฟจิตได้กระทำความผิดตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 310 วรรคแรก ฐานกักขังหน่วงเหนี่ยวผู้อื่นให้ปราศจากเสรีภาพ แต่ปรากฏว่าศาลอุทธรณ์ ได้ตัดสินให้ประเด็นนี้ตกไป เนื่องจากมีพยานที่เป็นเจ้าหน้าที่เขื่อนบางคนได้ให้การว่าตนเองกับ พวกอีกหนึ่งคนสามารถเดินลัดเลาะออกจากบริเวณเขื่อนราษฎรไสได้ โดยที่ไม่ต้องผ่านประตูที่กลุ่ม ผู้ประท้วงปิดกั้นเอาไว้ ดังนั้น ศาลอุทธรณ์จึงเห็นว่าผู้ประท้วงไม่ได้กระทำความผิดฐานกักขังหน่วง

** **มาตรา 90** เมื่อการกระทำใดอันเป็นกรรมเดียวเป็นความผิดต่อ กฎหมายหลายบท ให้ใช้กฎหมายบทที่มีโทษ หนักที่สุดลงโทษแก่ผู้ กระทำความผิด

¹²⁴ ศาลอุทธรณ์ภาค 3, คำพิพากษาคดีของ นายไฟจิต ศิวรักษ์ [ออนไลน์], 2551, แหล่งที่มา: http://www.prachatham.com/detail.htm?dataid=5435&code=m3_22032008_02&mode=th [30 กรกฎาคม 2553]

* **มาตรา 358** ผู้ใดทำให้เสียหาย ทำลาย ทำให้เสื่อมค่าหรือทำให้ไร้ประโยชน์ ซึ่งทรัพย์ของผู้อื่นหรือผู้อื่นเป็น เจ้าของรวมอยู่ด้วย ผู้นั้นกระทำความผิดฐานทำให้เสียทรัพย์ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกพันบาท หรือทั้งจำทั้ง ปรับ

** **มาตรา 362** ผู้ใดเข้าไปในอสังหาริมทรัพย์ของผู้อื่น เพื่อถือการครอบครองอสังหาริมทรัพย์นั้นทั้งหมดหรือแต่ บางส่วน หรือเข้าไป กระทำการใด ๆ อันเป็นการรบกวนการครอบครองอสังหาริมทรัพย์ของเขาโดยปกติสุข ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกิน หนึ่งปี หรือปรับไม่เกินสองพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

¹²⁵ ศาลอุทธรณ์ภาค 3, คำพิพากษาคดีของ นายไฟจิต ศิวรักษ์ [ออนไลน์], 2551, แหล่งที่มา: http://www.prachatham.com/detail.htm?dataid=5435&code=m3_22032008_02&mode=th [30 กรกฎาคม 2553]

เหนียว เนื่องจากการตีความเรื่องการกักขังหน่วงเหนียว ผู้ถูกกักขังจะต้องไม่สามารถหาทางออกจากที่กักขังได้เท่านั้น

ในประเด็นถัดมา ศาลชั้นต้นตัดสินว่าการกระทำของไฟจิตเป็นความผิดฐานทำให้เสียหายที่ใช้หรือมีไว้เพื่อสาธารณประโยชน์ตามมาตรา 360 แต่ศาลอุทธรณ์เห็นว่าไซค์คล้องประตูและกลอนประตูที่เสียหาย ไม่ใช่ทรัพย์สินที่ใช้หรือมีไว้ใช้เพื่อสาธารณประโยชน์ เพราะไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของเขื่อนราษีไศลแต่อย่างใด ดังนั้น ศาลอุทธรณ์จึงตัดสินให้เป็นการกระทำความผิดฐานทำให้เสียหายตามมาตรา 358 แทน ซึ่งทำให้บทลงโทษลดลงจากมาตรา 360 ที่กำหนดไว้ให้จำคุกไม่เกิน 5 ปี ปรับไม่เกิน 10,000 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ ในขณะที่มาตรา 358 กำหนดไว้ให้จำคุกไม่เกิน 3 ปี ปรับไม่เกิน 6,000 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ในส่วนของความผิดฐานร่วมกันบุกรุกในยามวิกาล ศาลอุทธรณ์ไม่เห็นพ้องกับคำตัดสินของศาลชั้นต้น ที่ตัดสินจำเลยให้มีความผิดตามมาตรา 364 เพราะโจทก์ไม่ได้บรรยายฟ้องว่าจำเลยเข้าไปหรือหลบซ่อนตัวอยู่ในเคหสถาน แต่ได้บรรยายฟ้องว่าจำเลยกับพวกร่วมกันบุกรุกบริเวณเขื่อนราษีไศล อันเป็นการรบกวนการครอบครองอสังหาริมทรัพย์ตามมาตรา 362 ดังนั้น ในความผิดฐานร่วมกันบุกรุกในยามวิกาล ศาลอุทธรณ์จึงตัดสินให้จำเลยมีความผิดตามมาตรา 365 (2) (3) ประกอบมาตรา 362 ซึ่งมีบทลงโทษเท่ากับความผิดมาตรา 365 (2) (3) ประกอบ 364 คือ จำคุกไม่เกิน 5 ปี ปรับไม่เกิน 10,000 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

จะเห็นว่า คำพิพากษาของศาลเป็นการตีความตามตัวบทกฎหมายอย่างเคร่งครัด ซึ่งขึ้นอยู่กับการใช้ดุลพินิจของศาลในการซึ่งน้ำหนักตามพยานหลักฐานที่ปรากฏแล้วนำมาพิจารณาประกอบกับตัวบทกฎหมายที่บัญญัติไว้ อย่างไรก็ตาม สามารถสรุปได้ว่า แม้ชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลจะไม่ได้ผนวกให้การยอมรับโทษหรือการเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อให้ถูกจับกุมเป็นเทคนิคในเชิงปฏิบัติการอย่างหนึ่ง แต่ในภายหลังเมื่อเจ้าหน้าที่ตำรวจต้องการจับ พวกเขาก็ไม่ได้หลบหนีหรือขัดขืนการจับกุมแต่อย่างใด เพราะอย่างน้อยพวกเขาก็เชื่อมั่นเป็นอย่างยิ่งว่าสิ่งที่พวกเขาได้กระทำลงไปในครั้งนี้ คือสิ่งที่ถูกต้องและเป็นธรรมดีแล้ว

4.2 แนวคิดอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้าน

ในการวิเคราะห์แนวคิดอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเป็นการวิเคราะห์เพื่อตอบคำถาม 3 ประเด็น คือ หนึ่ง ผู้กระทำการอารยะขัดขืนปฏิเสธที่จะเชื่อฟังหรือทำตามสิ่งใด? สอง ผู้กระทำการอารยะขัดขืนต้องการจะเปลี่ยนแปลงสิ่งใด? และ สาม มโนธรรมสำนึกที่ชี้นำผู้กระทำการอารยะขัดขืนเป็นแบบใด?

การตอบคำถามในประเด็นแรกที่ว่าผู้กระทำการอารยะขัดขืนปฏิเสธที่จะเชื่อฟังหรือทำตามสิ่งใดนั้นมาจากแนวคิดทางทฤษฎีที่ว่า “อารยะขัดขืนเป็นการกระทำที่แสดงออกเพื่อปฏิเสธที่จะเชื่อฟังหรือทำตามอำนาจรัฐ/ผู้ปกครอง แต่ทั้งนี้มิใช่การปฏิเสธอำนาจรัฐทั้งหมดหรือมิใช่การปฏิเสธที่จะเชื่อฟังผู้ปกครองในทุกกรณี” ดังนั้น อารยะขัดขืนจึงมิใช่การปฏิเสธระบอบการปกครองที่ดำรงอยู่ในขณะนั้น มิได้มุ่งหวังที่จะล้มล้างรัฐบาล และมิได้มุ่งหวังจะล้มระบบกฎหมายแห่งรัฐ แต่ดำเนินไปเพื่อประท้วงต่อคำสั่งของผู้ปกครอง กฎหมาย หรือกิจกรรมบางอย่างของรัฐที่ผู้ทำอารยะขัดขืนเห็นว่ายุติธรรมเท่านั้น

จากแนวคิดอารยะขัดขืนในทางทฤษฎีจะเห็นว่าการต่อสู้ของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเชื่อนราสีไศลก็มีร่องรอยของการก่อร่างทางความคิดเช่นนั้น แนวคิดการขัดขืน/ไม่เชื่อฟังอำนาจรัฐมิได้เริ่มต้นขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อครั้งที่ชาวบ้านบุกยึดสันเขื่อนราสีไศลในปี 2543 แต่แนวคิดที่จะทำการขัดขืน/ไม่เชื่อฟังกลับมีร่องรอยปรากฏมาแล้วก่อนหน้านั้นนับตั้งแต่รัฐได้ป้อนโครงการเชื่อนราสีไศลเข้าไปในชุมชนท้องถิ่น จะเห็นว่าสิ่งที่ชาวบ้านปฏิเสธที่จะเชื่อฟังหรือทำตามในช่วงแรกนั้นไม่ได้แสดงออกผ่านการละเมิดกฎหมาย (หากไม่นับรวมข้อเรียกร้องเรื่องค่าชดเชยของพวกเขาที่หมิ่นเหม่ต่อข้อกำหนดด้วยแล้ว) แต่เป็นการแข็งขืนต่อ “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิม” ที่ดำรงอยู่ในชุมชนท้องถิ่นขณะนั้น ดังเห็นได้จากการที่ชาวบ้านกลุ่ม คอปม. ได้ฉีกตัวเองออกมาจากวัฒนธรรมทางการเมืองดังกล่าว แล้วปล้ำกายาคติเรื่องสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนออกจากสามัญสำนึกของพวกเขา รวมไปถึงการฉีกตัวเองออกจากขีดจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติที่คอยยับยั้ง/ลดทอนอำนาจของพวกเขามาโดยตลอด จะเห็นว่า ฉายาที่รัฐและคนในชุมชนท้องถิ่นเคยกล่าวเสียดสีชาวบ้านกลุ่มนี้ว่าเป็น “คนหัวดี/หัวแข็ง” จะทำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้รู้สึกลำพองใจมากกว่าอับอายและดูเหมือนว่าฉายานั้นจะเข้าไปฝังอยู่ในสามัญสำนึกใหม่ของพวกเขา ด้วยเหตุนี้ จึงไม่แปลกที่ห้วงเวลา 2542-2543 ชาวบ้านจะคิดค้นยุทธวิธีการต่อสู้ขึ้นมาใช้ได้อย่างเข้มข้นทำทลาย

ในช่วง พ.ศ. 2542-2543 เป็นช่วงที่ชาวบ้านออกมาเคลื่อนไหวต่อสู้ในฐานะขบวนการทางสังคมอย่างเต็มตัวแล้ว โดยที่การต่อสู้ในฐานะขบวนการทางสังคมส่วนหนึ่งจำต้องอาศัยยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหว เพื่อเป็นเครื่องมือในการนำมาซึ่งการบรรลุตามเป้าหมายของขบวนการ ดังนั้น การต่อสู้ด้วยปฏิบัติการบุกยึดสันเขื่อนราสีไศลและปฏิบัติการชุดเจาะลำน้ำมูลเดิมที่เกิดขึ้นเมื่อปี 2543 จึงเป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่งตามยุทธศาสตร์ดาวกระจายของขบวนการสมัชชาคนจน และถือว่าเป็นอีกครั้งที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเชื่อนราสีไศลทำการปฏิเสธที่จะเชื่อฟังอำนาจรัฐโดยการแสดงออกผ่านการละเมิดกฎหมายแห่งรัฐ

ดังนั้น ในการตอบคำถามประเด็นแรกที่ว่าแนวคิดอารยะขัดขืนของชาวบ้านเป็นการปฏิเสธที่จะเชื่อฟังหรือทำตามสิ่งใดนั้น พบว่า การขัดขืน/ไม่เชื่อฟังของชาวบ้านมีการก่อร่างและพัฒนาการมาตั้งแต่การปฏิเสธที่จะอยู่ภายใต้การครอบงำของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิม ด้วยการฉีกตัวออกมาแล้วหันมาเคลื่อนไหวต่อสู้ในรูปแบบขบวนการทางสังคมอย่างเต็มตัว ซึ่งประสบการณ์จากการต่อสู้ในฐานะขบวนการทางสังคมนี้ได้ส่งผลให้ชาวบ้านเรียนรู้เทคนิคและวิธีการที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จของขบวนการ นั่นก็คือการเรียนรู้ที่จะใช้ยุทธวิธีเคลื่อนไหวในรูปแบบต่างๆ และปฏิบัติการอารยะขัดขืนโดยการบุกยึดสันเขื่อนราชสีไศลรวมถึงการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิมก็เป็นยุทธวิธีรูปแบบหนึ่งที่ถูกหยิบยกขึ้นมาใช้ ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้พัฒนาการแนวคิดที่จะขัดขืน/ไม่เชื่อฟังของชาวบ้านได้ผันแปรเข้าสู่การปฏิเสธอำนาจรัฐผ่านวิธีการละเมิดกฎหมายบางประการ

ส่วนคำถามในประเด็นถัดมาที่ว่าผู้กระทำการอารยะขัดขืนต้องการเปลี่ยนแปลงสิ่งใดนั้น เป็นคำถามเพื่อต้องการได้คำตอบที่ว่าผู้ทำอารยะขัดขืนให้คุณค่ากับสิ่งที่กำลังประท้วงอยู่อย่างไร และต้องการเปลี่ยนแปลงคุณค่าของสิ่งนั้นไปในทิศทางใด ในทางทฤษฎีสิ่งที่สร้างความชอบธรรมให้กับอารยะขัดขืนอย่างแรกก็คือเจตนาของผู้กระทำการ ดังนั้น ในทางทฤษฎีจึงมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับ “มโนธรรมสำนึก” ของผู้ทำอารยะขัดขืนเป็นอย่างมากเพื่อให้มโนธรรมสำนึกเป็นตัวชี้้นำการกระทำดังกล่าว และเมื่อนำมโนธรรมสำนึกของบุคคลมาแยกสลายเราจะเห็นระบบการให้คุณค่าต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งของแต่ละบุคคล อย่างเช่น การที่รัฐสภาได้ผ่านร่างกฎหมายอนุญาตให้ทำแท้งเสรี ซึ่งพบว่าคนในสังคมมีทั้งกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยและกลุ่มที่เห็นด้วย ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับว่าแต่ละบุคคลจะให้คุณค่ากฎหมายดังกล่าวอย่างไร ซึ่งแต่ละคนอาจจะเห็นว่าการกฎหมายนั้นดีหรือไม่ดี เป็นประโยชน์หรือไม่ประโยชน์ก็เป็นได้

สำหรับชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราชสีไศลสิ่งที่ชาวบ้านต้องการประท้วงก็คือ “โครงการเขื่อนราชสีไศล” ตามแนวนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ ปัญหาจากโครงการทำให้ชาวบ้านให้คุณค่ากับโครงการเขื่อนราชสีไศลอยู่ 2 แง่มุม แง่มุมแรก คือ การให้คุณค่าต่อตัวโครงการ โดยชาวบ้านกลุ่มนี้เห็นว่าโครงการได้ก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบมากกว่าประโยชน์ ส่วนแง่มุมที่สอง คือ การให้คุณค่าต่อการดำเนินนโยบายของภาครัฐ ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าการดำเนินนโยบายดังกล่าวถือว่าไม่ได้ให้ความสำคัญกับพวกเขาอย่างเพียงพอ ทั้งเรื่องการกำหนดนโยบายและการดำเนินนโยบายที่ไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วม อีกทั้งรัฐยังมีท่าทีว่าจะไม่รับผิดชอบต่อข้อผิดพลาดที่เกิดจากการดำเนินโครงการ โดยเพิกเฉยต่อการแก้ไขปัญหาและแสดงให้เห็นว่าไม่จริงใจต่อการแก้ไขปัญหาจึงเป็นเหตุให้ชาวบ้านกลุ่มนี้ยิ่งทวีการต่อต้านโครงการมากขึ้น

จะเห็นว่าชาวบ้านมีการให้คุณค่าโครงการเขื่อนราษีไศลไปในทิศทางที่เป็นลบ ที่เห็นว่าโครงการทั้งไร่ประโยชน์และไม่ให้ความเป็นธรรมกับคนทุกกลุ่มอย่างเท่าเทียม การต่อสู้ของพวกเขาในช่วงที่ผ่านมาจึงสะท้อนระบบการให้คุณค่าของชาวบ้านว่าพวกเขานั้นนิยมการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิม มากกว่าการพัฒนาตามสมัยนิยมที่หลุดลอยหรือตัดขาดออกจากวิถีชีวิตของพวกเขามากเกินไป หรือการพัฒนาที่เข้ามาสร้างความระส่ำระสายจนทำให้พวกเขาและครอบครัวรู้สึกขาดความมั่นคง/ปลอดภัยในการดำเนินชีวิต ซึ่งเห็นได้จากการต่อสู้ของชาวบ้านที่พยายามชุกการพัฒนาตามแนวทางวัฒนธรรมและจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชนขึ้นมาปะทะกับโครงการพัฒนาของรัฐที่พยายามจะทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีการพัฒนาให้ทันสมัย ด้วยเหตุนี้ แนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมจึงกลายเป็นมาตรฐานวัดความดีงามหรือคุณประโยชน์ของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ที่ชาวบ้านกลุ่มนี้เห็นว่าน่าจะทำให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ต่อครอบครัว และชุมชนของพวกเขามากที่สุด

จึงกล่าวได้ว่า ความยุติธรรมในสายตาชาวบ้านก็คือการดำรงอยู่ของโครงการเขื่อนราษีไศล การดำเนินนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของภาครัฐที่มุ่งเน้นการก่อสร้างโครงการชลประทานขนาดใหญ่โดยที่ประชาชนไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมและไร้ซึ่งความรับผิดชอบจากภาครัฐ ความยุติธรรมส่งผลให้ชาวบ้านต้องสูญเสียที่ดินทำกินในป่าทามที่หมายรวมถึงการสูญเสียวัฒนธรรมและจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชนไปพร้อมๆ กัน อีกทั้งความยุติธรรมยังสะท้อนถึงความอ่อนแอของกระบวนการทางนโยบายของรัฐไทย จนในที่สุดความต้องการที่จะจัดหรือแปรเปลี่ยนความยุติธรรมเหล่านี้ก็เข้าไปฝังอยู่ในมโนธรรมสำนึกของชาวบ้านและชี้้นำให้พวกเขาตัดสินใจที่จะขัดขืน/ไม่เชื่อฟังอำนาจรัฐในที่สุด

เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าปัญหาเชิงนโยบายข้างต้นคือความยุติธรรมสำหรับชาวบ้านกลุ่มสมาชิกชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ซึ่งเชื่อมโยงกับการตอบคำถามในประเด็นถัดมาว่า “มโนธรรมสำนึกที่ชี้้นำผู้กระทำอาชญากรรมขึ้นนั้นเป็นแบบใด?” พบว่า มโนธรรมสำนึกที่ชี้้นำและกำกับการกระทำของชาวบ้านนั้น เป็นมโนธรรมสำนึกที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิทธิทางการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เป็นมโนธรรมสำนึกที่มีต่อตนเองและครอบครัว ชุมชนท้องถิ่น และสังคมการเมือง ดังนี้

(1) มโนธรรมสำนึกต่อตนเองและครอบครัว หมายถึง การเคารพต่อสิทธิของมนุษย์ที่ควรจะได้รับ การคุ้มครองแม้จะไม่มีกฎหมายกำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งถือเป็นสิทธิตามหลักสิทธิมนุษยชน โดยมโนธรรมสำนึกที่ว่านี้ได้สะท้อนผ่านการเรียกร้องให้โครงการเขื่อนราษีไศลรับผิดชอบต่อผลกระทบจากการดำเนินโครงการที่ไปละเมิดต่อสิทธิในการครอบครองที่ดินของชาวบ้านตามจารีตประเพณี ซึ่งผลกระทบนั้นไม่เพียงแต่สร้างความเดือดร้อน

ในระดับบุคคลแต่รวมไปถึงลูกหลานและครอบครัวของชาวบ้านด้วย ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านที่ออกมาต่อสู้ต่างก็เป็นกังวลว่าเขื่อนราษีไศลอาจจะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในชีวิตของลูกหลานได้ในอนาคต

(2) มโนธรรมสำนึกต่อชุมชนท้องถิ่น คือ การให้คุณค่าและให้ความสำคัญกับการเป็นชุมชนดั้งเดิม ตระหนักถึงอำนาจในการปกครองตนเอง ตามแนวคิด “สิทธิชุมชน” ที่ปรากฏตามหลักการสิทธิมนุษยชน อีกทั้งยังเป็นหลักการที่ถูกระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ 2540 และ 2550 อีกด้วย ซึ่งมีมโนธรรมสำนึกเช่นนี้ปรากฏให้เห็นจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่พยายามจะตอบโต้แนวทางการดำเนินนโยบายและการพัฒนาของรัฐ

(3) มโนธรรมสำนึกที่มีต่อสังคม/การเมือง เป็นมโนธรรมสำนึกในฐานะพลเมืองที่จะต้องรับผิดชอบต่อสังคม/การเมืองนั้นๆ นั่นคือ การใช้สิทธิของพลเมืองที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมการเมืองไปสู่อุดมคติทางการเมืองการปกครอง อาทิ การเปลี่ยนแปลงสังคมการเมืองให้มีความยุติธรรมมากขึ้น อย่างกรณีชาวบ้านก็มีความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐให้เกิดความเป็นธรรมมากที่สุด โดยได้ใช้สิทธิของพลเมือง อย่างเช่น การชุมนุมประท้วงซึ่งเป็นสิทธิตามที่กฎหมายเปิดช่องไว้ให้ หรือการทำอารยะขัดขืนซึ่งไม่ใช่สิทธิทางกฎหมายแต่สามารถอ้างถึงสิทธิทางศีลธรรมได้ เป็นต้น

จะเห็นว่ามโนธรรมสำนึกของชาวบ้านทั้ง 3 ประการ ล้วนเป็นมโนธรรมสำนึกที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับหลักการทางการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตย ที่สัมพันธ์แนบแน่นกับประเด็นทางศีลธรรมและจริยธรรมทางการเมืองที่ว่าด้วยเรื่องความยุติธรรม

สรุปได้ว่า แนวคิดอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล มีพัฒนาการมาตั้งแต่ปี 2535 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่รัฐกำลังก่อสร้างโครงการเขื่อนราษีไศล ซึ่งแนวคิดที่จะขัดขืน/ไม่เชื่อฟังของชาวบ้านในยุคนั้นไม่ได้แสดงออกผ่านปฏิบัติการละเมิดกฎหมาย แต่แสดงออกผ่านการรวมกลุ่มทางการเมืองที่แม้ว่าจะเป็นการกระทำที่กฎหมายรับรองสิทธิให้กระทำ การได้ แต่ยังคงนับว่าเป็นการกระทำที่ขัดกับวัฒนธรรมทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในสังคมชนบทยุคนั้น ดังนั้น แนวคิดแบบอารยะขัดขืนของชาวบ้านจึงปรากฏร่องรอยและมีพัฒนาการมาตั้งแต่การที่พวกเขาฉีกตัวออกมาจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมแล้วหันมาเคลื่อนไหวในฐานะขบวนการทางสังคม และเป็นผลสืบเนื่องมาจนกระทั่งชาวบ้านได้ตัดสินใจใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่เป็น การขัดขืน/ไม่เชื่อฟังผ่านการละเมิดกฎหมายในปี 2543 ในฐานะยุทธวิธีการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่งของขบวนการทางสังคม

จากพัฒนาการแนวคิดที่จะชัดเจน/ไม่เชื่อฟังดังกล่าว มีจุดร่วมทางความคิดเดียวกันคือ การปฏิเสธที่จะเชื่อฟัง/ทำตามอำนาจรัฐ โดยอำนาจรัฐที่เวลานี้ก็คือการดำเนินโครงการเชื่อมราชสีไศลที่เป็นหนึ่งในนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของภาครัฐ การที่ชาวบ้านปฏิเสธโครงการดังกล่าวได้สะท้อนระบบการให้คุณค่าที่ว่าด้วยเรื่องความยุติธรรมในการดำเนินโครงการเชื่อมราชสีไศล ซึ่งพบว่าโครงการเชื่อมราชสีไศลเป็นตัวแทนของความยุติธรรม 2 ประการคือ หนึ่ง ความยุติธรรมจากตัวโครงการที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ชุมชนท้องถิ่น และสิ่งแวดล้อม สอง ความยุติธรรมจากการดำเนินนโยบายของรัฐที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนและขาดความรับผิดชอบต่อผลกระทบที่เกิดจากโครงการ จะเห็นว่าความยุติธรรมทั้งสองประการนี้คือสิ่งที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเชื่อมราชสีไศลต้องการเปลี่ยนแปลงให้เกิดความเป็นธรรมในเชิงนโยบายมากยิ่งขึ้น

ความต้องการที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายได้แสดงออกผ่านการชัดเจน/ไม่เชื่อฟังครั้งแล้วครั้งเล่า จากถูกกฎหมายไปสู่การละเมิดกฎหมาย แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดอารยะชัดเจนของชาวบ้านก็สามารถอ้างความชอบธรรมได้จากมโนธรรมสำนึกที่คอยกำกับชี้ นำให้พวกเขากระทำการเช่นนั้น ซึ่งมโนธรรมสำนึกที่กำกับชี้ นำพวกเขาล้วนเป็นสำนึกที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ “สิทธิ” ตามหลักการทางการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตย นั่นคือ มโนธรรมสำนึกที่มีต่อตนเอง ชุมชนท้องถิ่น และสังคมการเมือง ตามหลักสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน และสิทธิของพลเมืองที่ว่าด้วย “สิทธิทางกฎหมาย” และ “สิทธิทางศีลธรรม” ที่จะกระทำการทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่ง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบาย

ความนำ

การที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลตัดสินใจฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมแล้วหันมารวมกลุ่มทางการเมืองแบบขบวนการทางสังคม เพื่อเรียกร้องให้รัฐเข้ามารับผิดชอบต่อโครงการเขื่อนราษีไศล ถือเป็นจุดเริ่มต้นแนวคิดที่จะขัดขืนไม่เชื่อฟังอำนาจรัฐเพื่อสะท้อนให้เห็นว่าพวกเขาไม่พึงพอใจกับนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐที่ไม่รับผิดชอบต่อผลกระทบที่เกิดกับประชาชน ชุมชน และสิ่งแวดล้อม ขบวนการของชาวบ้านได้เคลื่อนไหวเพื่อสะท้อนปัญหาจากโครงการเขื่อนราษีไศลอย่างต่อเนื่อง และการเคลื่อนไหวได้ส่งผลสะท้อนครั้งสำคัญ คือ รัฐบาลได้ตัดสินใจจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้าน ซึ่งส่งผลให้พวกเขายิ่งทวีความเชื่อมั่นต่อพลังของขบวนการทางสังคม และเชื่อมั่นต่อยุทธวิธีการเคลื่อนไหวภายใต้วงขอบสันติวิธีมากยิ่งขึ้น จนกระทั่งปี 2543 ชาวบ้านถูกรัฐกล่าวหาว่าโกงเงินค่าชดเชยจึงทำให้พวกเขาต้องยกระดับการต่อสู้อย่างเข้มข้นทำทนาย โดยได้เลือกใช้ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีจนไปสู่การใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน และก็เป็นอีกครั้งที่การเคลื่อนไหวของพวกเขาได้ส่งผลสะท้อนต่อกระบวนการทางนโยบายอย่างน่าพอใจ

ในบทนี้เป็นการตอบคำถามการวิจัยที่ว่า “ปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ส่งผลสะท้อนต่อกระบวนการทางนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและระบบนิเวศป่าทามอย่างไร” อย่างที่กล่าวไปแล้วว่าปัญหาที่เกิดขึ้นจากโครงการเขื่อนราษีไศลนั้นเป็นปัญหาเชิงนโยบาย อย่างเช่น ประเด็นค่าชดเชยที่ชาวบ้านเรียกร้องให้รัฐแสดงความรับผิดชอบต่อชนชั้นก็ต้องแก้ไขปัญหาดำเนินการแก้ปัญหานโยบายเพื่อให้รัฐบาลมีคำสั่งหรือนโยบายออกมาให้ฝ่ายราชการนำไปดำเนินการแก้ไขปัญหา และการที่ชาวบ้านฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมแล้วหันมาเคลื่อนไหวในฐานะขบวนการทางสังคมก็เป็นกระบวนการสร้างช่องทางให้ชาวบ้านสามารถเข้าสู่ระบบการเมืองปกติได้ในระดับที่สูงขึ้น หรือกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการสร้างอำนาจในการต่อรองกับผู้มีอำนาจในการตัดสินใจทางนโยบายโดยตรง

เมื่อเป็นเช่นนี้ ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่ขบวนการนำมาใช้จึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการต่อรองและเป็นใบเบิกทางในการผลักดันปัญหาเข้าสู่กระบวนการทางนโยบาย โดย “ปฏิบัติการอารยะขัดขืน” ก็เป็นหนึ่งในเครื่องมือที่เวลานั้น ดังนั้น ใน

บทนี้จึงเป็นการพิจารณาว่าภายหลังจากที่ขบวนการได้เริ่มใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน ปฏิบัติการได้ส่งผลสะท้อนต่อกระบวนการทางนโยบายอย่างไร หรือปฏิบัติการได้ส่งผลสะท้อนต่อผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองในการตัดสินใจทางนโยบายอย่างไร ทั้งนี้ ในการศึกษาก็ไม่อาจละทิ้งการพิจารณาผลสะท้อนของปฏิบัติการที่มีต่อพื้นที่สาธารณะร่วมด้วย เนื่องจากปฏิกริยาจากสาธารณชนกลุ่มอื่นอาจส่งผลต่อการตัดสินใจของผู้มีอำนาจทางการเมืองก็เป็นได้

สำหรับเนื้อหาที่จะนำเสนอในบทนี้สามารถแบ่งได้ 3 หัวข้อ ดังต่อไปนี้

(1) ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อ ฝ่ายพันธมิตร ฝ่ายต่อต้าน ฝ่ายที่สาม และสื่อ เป็นการพิจารณาว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนส่งผลต่อการตัดสินใจของผู้คนเหล่านี้อย่างไร

(2) ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบายในระยะแรกเริ่ม ซึ่งเป็นผลสะท้อนที่เกิดขึ้นทันทีภายหลังจากขบวนการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในปี 2543

(3) ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบายในระยะถัดมา เป็นผลสะท้อนต่อเนื่องมาตั้งแต่ พ.ศ.2544-2553 อันส่งผลต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการ และเป็นผลสะท้อนจากพันธะผูกพันตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2543

1. ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อ ฝ่ายพันธมิตร ฝ่ายที่สาม ฝ่ายต่อต้าน และสื่อ

ในประเด็นนี้เป็นการอธิบายปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ส่งผลสะท้อนต่อผู้คนในสังคม หรือผลสะท้อนที่มีต่อพื้นที่สาธารณะ อันเป็นลักษณะของปฏิบัติการที่พยายามจะเชื่อมโยงประเด็นปัญหาที่สาธารณะ ตามแนวคิดที่ว่าพื้นที่สาธารณะถือเป็นกลไกสำคัญประการหนึ่งที่จะช่วยผลักดันประเด็นปัญหาเข้าสู่ระบบการเมืองปกติได้ การจะทำความเข้าใจผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนจึงจำเป็นต้องพิจารณาถึงผลสะท้อนที่ส่งผลต่อการตัดสินใจของกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่สาธารณะด้วยว่าจะมีปฏิกริยาอย่างไรต่อขบวนการระหว่างให้การสนับสนุน (การเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือการเห็นอกเห็นใจ) ต่อต้าน (ปฏิกริยาที่แสดงออกว่าต่อต้านหรือเกลียดชัง) หรือว่านิ่งเฉยโดยไม่แสดงปฏิกริยาใดๆ นอกจากนี้ ผู้คนในสังคมยังหมายรวมถึงผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองและรัฐบาล ซึ่งในที่นี้รัฐบาลอยู่ในฐานะที่เป็นฝ่ายต่อต้านของขบวนการ ดังนั้น ในประเด็นนี้จึงต้องพิจารณาปฏิกริยาจากรัฐบาลที่มีต่อปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการด้วย

การตัดสินใจใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านโดยการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2543 ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากฝ่ายพันธมิตรที่เป็นนักกฎหมาย ซึ่งสำนักงานทนายความทองใบ ทองเปาด์ ได้มาเปิดอบรมทางด้านกฎหมายให้กับแกนนำชาวบ้านประมาณ 5 ครั้งด้วยกัน เมื่อครั้งที่ชาวบ้านกำลังชุมนุมอยู่ในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล โดยมีการฝึกอบรมภายใต้หัวข้อ “การต่อสู้เพื่อต่อกฎหมาย” ด้วย¹ ต่อมาเมื่อขบวนการเข้ายึดสันเขื่อนราษีไศล พันมิตรที่เป็นนักกฎหมายก็ได้เข้ามาพบปะเยี่ยมเยียนชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอ ส่วนพันธมิตรที่เป็นนักวิชาการด้านอื่นก็แวะเวียนมาพบปะชาวบ้านอยู่ไม่ขาดเช่นเดียวกัน ดังนั้น ไม่ว่าขบวนการจะต่อสู้ในรูปแบบที่ไม่ผิดกฎหมายหรือผิดกฎหมายก็ยังคงสามารถยึดกุมพันธมิตรกลุ่มนี้เอาไว้ได้ ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากความเข้าใจของกลุ่มพันธมิตรที่ตระหนักดีว่าการต่อสู้แบบอารยะขัดขืน/การต่อสู้เป็นสิทธิที่พลเมืองสามารถกระทำได้ อีกทั้งยังได้รับรู้ปัญหาของชาวบ้านและติดตามการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านมาโดยตลอด

นอกจากนี้ ขบวนการยังมีพันธมิตรอีกกลุ่มซึ่งถือเป็นพันธมิตรที่อยู่ใกล้ชิดและเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับชาวบ้านมาโดยตลอด คือ นักพัฒนาเอกชน นักพัฒนาเอกชนที่ต่อสู้เคียงบ่าเคียงไหล่กับชาวบ้านและใกล้ชิดกับชาวบ้านมากที่สุดในช่วงเวลานั้นมีอยู่ 3 คน* คือ สนั่น ชูสกุล นันทโชติ ชัยรัตน์ และวนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ซึ่งในเวลานั้นแต่ละคนก็มีบทบาทแตกต่างกันออกไป

โดยสนั่น ชูสกุล ถือเป็นหนึ่งในนักพัฒนาเอกชนกลุ่มแรกที่เดินทางเข้ามาในพื้นที่ปัญหา และมีโอกาสเข้ามาคลุกคลี พร้อมกับรับรู้ปัญหาตั้งแต่เขื่อนราษีไศลกำลังก่อสร้างอยู่ ดังนั้น สนั่นจึงเป็นนักพัฒนาเอกชนที่ต่อสู้เคียงบ่าเคียงไหล่กับชาวบ้านมาตั้งแต่ พ.ศ.2535 ต่อมาช่วงต้นปี 2542 ที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้ปักหลักชุมนุมร่วมกับกลุ่มสมัชชาลุ่มน้ำมูล ณ หัวงานเขื่อนราษีไศล สนั่นก็ได้ร่วมต่อสู้กับชาวบ้านในครั้งนั้นด้วย แต่เมื่อชาวบ้านทั้งสองกลุ่มเกิดการกระทบกระทั่งจนแตกแยกภายในเนื่องจากความแค้นเคืองในอดีต จึงทำให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนตัดสินใจแยกตัวออกจากที่ชุมนุม ในขณะที่สนั่นคัดค้านการแยกตัวในครั้งนั้น เพราะอยากให้ชาวบ้านในชุมชนหันมาร่วมมือกันมากกว่า แต่บรรดาแกนนำกลับเห็นต่างออกไป ซึ่งสนั่นก็ไม่สามารถยับยั้งการตัดสินใจของชาวบ้านได้ ดังนั้น กลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษี

¹ สัมภาษณ์ ไพฑูรย์ โถทอง, แกนนำใหญ่, 2 สิงหาคม 2552. ไพฑูรย์เป็นแกนนำคนสำคัญอีกคนของขบวนการมีประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นอย่างดี

* ผู้วิจัยได้สรุปจากการสัมภาษณ์แกนนำและชาวบ้าน ซึ่งในความเป็นจริงอาจจะมีนักพัฒนาเอกชนที่ให้การสนับสนุนและเข้ามาคลุกคลีกับชาวบ้านจำนวนมากที่ผู้วิจัยเอ่ยถึงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ดังนี้ หากข้อมูลทลนอันใดผู้วิจัยต้องขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย

ไสลจึงได้แยกตัวออกมาปักหลักชุมนุมในอ่างเก็บน้ำ ในขณะที่สนั่นก็อยู่ต่อสู้ออกมาพร้อมกับกลุ่มสมาชิกกลุ่มนี้มาตลอดไป² ด้วยเหตุนี้ สนั่นจึงไม่ค่อยมีบทบาทมากนักกับการต่อสู้ของชาวบ้านในอ่างเก็บน้ำ และสันเขื่อนราษีไศลเมื่อปี 2543 แต่ก็ไม่ได้ขาดการติดต่อและประสานงานอย่างสิ้นเชิง

นอกจากนี้ วนิตา ต้นติวิทยพิทักษ์ (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) ก็เป็นบุคคลหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญกับการต่อสู้ของขบวนการเครือข่ายปัญหาเขื่อนกลุ่มสมาชิกคนจน และเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในกลุ่มสมาชิกคนจนที่เป็น “หัวเรือใหญ่” ของกลุ่มก็ว่าได้ ด้วยเหตุนี้ วนิตาจึงเป็นผู้มีบทบาทในการขับเคลื่อนกลุ่มสมาชิกคนจน เป็นผู้มีบทบาทในที่ประชุมพ่อครัวใหญ่ อย่างไรก็ตาม วนิตาก็ไม่ใช่พี่เลี้ยงของชาวบ้านกรณีเขื่อนราษีไศลโดยตรงเหมือนกับ สนั่น ชูสกุล เนื่องจากวนิตาเป็นพี่เลี้ยงของชาวบ้านเขื่อนปากมูล จ.อุบลราชธานี แต่เข้ามารับรู้ปัญหาและไปมาหาสู่กับชาวบ้านเขื่อนราษีไศลนับตั้งแต่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มปัญหาเขื่อน แต่ทุกครั้งที่บ้านตัดสินใจจะเข้ายึดสันเขื่อนราษีไศลกลับถูกคัดค้านจากวนิตา เนื่องจากเกรงว่าการต่อสู้แบบสันติวิธีจะถูกลามจนกลายเป็นการต่อสู้ที่รุนแรง³ แต่สุดท้ายวนิตาก็เคารพการตัดสินใจของชาวบ้านเพราะเชื่อในศักยภาพการเคลื่อนไหวของพวกเขาว่าจะต่อสู้เองได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพานักพัฒนาเอกชนตลอด⁴

ส่วนนักพัฒนาเอกชนอีกคนหนึ่ง คือ นันทโชติ ชัยรัตน์ (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) เป็นนักพัฒนาเอกชนที่เขามามีบทบาทภายหลังสนั่นและวนิตา แต่มีบทบาทสำคัญเมื่อครั้งที่ชาวบ้านยึดสันเขื่อนราษีไศล เพราะนันทโชติถือเป็นบุคคลที่อยู่คลุกคลีและร่วมชุมนุมกับชาวบ้านในระหว่างการชุมนุม อีกทั้ง ยังมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การขับเคลื่อนยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการในขณะนั้น นอกจากนี้ นันทโชติยังเป็นพี่เลี้ยงให้กับชาวบ้านเขื่อนห้วยนา ซึ่งเป็นหนึ่งในเครือข่ายเขื่อนกลุ่มสมาชิกคนจนและมาร่วมต่อสู้อยู่ที่สันเขื่อนราษีไศลด้วย

จะเห็นว่า การใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลยังได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพันธมิตรดั้งเดิมอยู่ ถึงแม้ว่าพันธมิตรบางส่วนจะไม่

² สัมภาษณ์ ไพจิต ศิลารักษ์, อดีตแกนนำ, 8 สิงหาคม 2552. ไพจิตเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2535-2538 เป็นบุคคลที่มีบทบาทผ่านสื่อมากบุคคลหนึ่งในช่วงที่สมาชิกคนจนเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ พ.ศ.2539-2540 เนื่องจากดำรงตำแหน่งเป็นโฆษกของขบวนการและยังเป็นแกนนำชาวบ้านในการเข้าร่วมเจรจากับรัฐบาล ที่สำคัญการเคลื่อนไหวในช่วง พ.ศ. 2542-2543 เป็นแกนนำคนหนึ่งที่มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนขบวนการ แต่ปัจจุบันไพจิตไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการชาวบ้านแล้ว

³ เรื่องเดียวกัน

⁴ สัมภาษณ์ ไพฑูรย์ โถทอง, แกนนำใหญ่, 2 สิงหาคม 2552. ไพฑูรย์เป็นแกนนำคนสำคัญอีกคนของขบวนการ มีประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นอย่างดี

เห็นด้วยมากนักแต่ก็ไม่ได้ขัดขวางหรือปฏิเสธที่จะให้การสนับสนุน แต่ถ้าจะให้ นักพัฒนาเอกชน เข้ามามีส่วนผลักดันประเด็นปัญหาเข้าสู่ระบบการเมืองปกติอาจจะยังเป็นปัญหาอยู่ เนื่องจากช่วง ที่ผ่านมามีภาครัฐค่อนข้างมีทัศนคติด้านลบกับคนกลุ่มนี้โดยเฉพาะบทบาทที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการ รวมตัวประท้วงของชาวบ้าน ดังนั้น รัฐบาลจึงมองนักพัฒนาเอกชนในฐานะที่เป็นคู่ขัดแย้งมากกว่า จะอยู่ในฐานะผู้ที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐบาล

สำหรับฝ่ายต่อต้านขบวนการในขณะนั้นประกอบด้วย กรมพัฒนาและส่งเสริม พลังงาน และรัฐบาล (รัฐบาลชวน หลีกภัย) ซึ่งกรมพัฒนาฯ ถือเป็นคู่ขัดแย้งกับชาวบ้านมานานใน ฐานะเจ้าของโครงการเขื่อนราษีไศล กรมพัฒนาฯ ได้แสดงออกอย่างชัดเจนว่าไม่เห็นด้วยกับ ขบวนการโดยการประโคมข่าวว่าชาวบ้านโกงเงินค่าชดเชย การเป็นเจ้าของทุกซ์ดำเนินคดีกับแกนนำ ชาวบ้านทั้งเรื่องค่าชดเชยและกรณีที่ชาวบ้านบุกยึดสันเขื่อนราษีไศล การพยายามแยกชาวบ้าน กลุ่มอื่นไม่ให้เข้าร่วมกับกลุ่มสมัชชาคนจน พร้อมกับยุแหย่ให้ชาวบ้านในพื้นที่แตกคอกันมากขึ้น เหล่านี้คือสิ่งที่กรมพัฒนาฯ ใช้ตอบโต้การเคลื่อนไหวของขบวนการตลอดระยะเวลาที่ชาวบ้าน ชุมนุมอยู่ในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลและที่สันเขื่อนราษีไศล และถึงแม้ว่าขบวนการจะใช้ ปฏิบัติการอารยะขัดขืนแต่ก็ไม่ได้ส่งผลสะท้อนใดๆ ต่อการตัดสินใจของกรมพัฒนาฯ ที่จะเข้ามา แก้ไขปัญหาให้ชาวบ้าน กล่าวคือ ปฏิบัติการในครั้งนั้นไม่สามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติ หรือสร้าง ความเห็นอกเห็นใจ หรือกดดันกรมพัฒนาฯ ในยอมตามเงื่อนไขได้ เห็นได้จากภายหลังที่ขบวนการ ได้ยึดสันเขื่อนราษีไศลเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ข้าราชการจากกรมพัฒนาฯ ก็ได้เป็นตัวแทนเข้าแจ้ง ความกับเจ้าหน้าที่ตำรวจให้ดำเนินคดีกับชาวบ้าน ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ ส่งผลสะท้อนต่อกรมพัฒนาฯ ที่อยู่ในฐานะฝ่ายต่อต้านขบวนการ ในรูปแบบที่ก่อให้เกิดการ ต่อต้านมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ดี การตัดสินใจว่าจะเปิดหรือไม่เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจของรัฐบาลมากกว่าว่าจะเห็นควรอย่างไร ถ้าพิจารณาจากท่าทีของรัฐบาลช่วง ก่อนที่ชาวบ้านจะใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน พบว่า รัฐบาลไม่มีท่าทีว่าจะตอบรับข้อเรียกร้องใดๆ จากชาวบ้านเลย อีกทั้งประเด็นเรื่องค่าชดเชยยังถูกรัฐบาลหยิบยกขึ้นมาใช้เป็นประเด็นทาง การเมืองเพื่อใช้โจมตีนักการเมืองฝ่ายตรงข้าม อาจกล่าวได้ว่าประเด็นข้อหาเรื่องค่าชดเชยทำให้ ขบวนการหมดความชอบธรรมที่จะเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาใดๆ อีก แต่เนื่องด้วยปัญหา เขื่อนราษีไศลเป็นปัญหาเชิงนโยบายที่รัฐบาลคือผู้มีอำนาจสูงสุดในการตัดสินใจ ดังนั้น เป้าหมาย หลักของขบวนการจึงอยู่ที่การตัดสินใจของรัฐบาลว่าจะยอมตามข้อเรียกร้องหรือไม่ และกล่าวได้ ว่าขบวนการได้ใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเป็นเครื่องมือในการเปิดช่องทางให้กลุ่มของตนสามารถ เข้าไปมีอำนาจต่อรองในระบบการเมืองปกติได้ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาจากความมุ่งหวังของ

ขบวนการจะพบว่า ขบวนการได้ใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนโดยมุ่งหวังจะให้เกิดผลสะท้อนในรูปแบบของการกดดันและบีบบังคับรัฐบาลโดยตรง ซึ่งทำให้การพยายามหาพันธมิตรมาสนับสนุนขบวนการได้กลายเป็นเป้าหมายรองในช่วงเวลาดังกล่าว และผลจากการกดดันและบีบบังคับก็ส่งผลสะท้อนในระดับที่น่าพึงพอใจ โดยจะกล่าวอย่างละเอียดในลำดับต่อไป

อนึ่ง หากกล่าวถึงฝ่ายต่อต้านที่เป็นมวลชนออกมาคัดค้านการจ่ายค่าชดเชยในปี 2540 นั้น นับว่ามวลชนกลุ่มนี้ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการในช่วงปี 2542-2543 แต่ประการใด เนื่องจากมวลชนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่คือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลเช่นเดียวกัน จึงทำให้ในภายหลังพวกเขาได้ผันตัวเองมาเรียกร้องค่าชดเชยจากรัฐบ้าง ดังนั้นเมื่อมวลชนต่อต้านมีเป้าหมายใหม่อยู่ที่รัฐบาล พวกเขาจึงไม่ค่อยให้ความสนใจการเคลื่อนไหวของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมากนัก ด้วยเหตุนี้ การใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจึงไม่ได้ส่งผลให้กลุ่มที่เคยออกมาต่อต้านมีปฏิกิริยาใดๆ ที่เป็นการไปขัดขวางหรือเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการดังเช่นอดีตที่ผ่านมา

ในประเด็นถัดมาเป็นการพิจารณาผลสะท้อนของปฏิบัติการที่มีต่อสื่อมวลชนว่าการต่อสู้อย่างไรสามารถเปิดพื้นที่สื่อได้มากเพียงใด เนื่องจากสื่อคือตัวกลางที่ดีที่สุดที่จะเชื่อมโยงประเด็นปัญหาให้สาธารณชนได้รับทราบ ซึ่งจะพบว่าเมื่อครั้งที่ชาวบ้านลงไปปักหลักชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลแม้ว่าปฏิบัติการจะค่อนข้างท้าทายแต่ชาวบ้านก็ไม่สามารถยึดกุมพื้นที่สื่อได้อย่างที่คาดหวัง โดยชาวบ้านประเมินว่าเป็นเพราะรัฐบาลได้ยึดกุมพื้นที่สื่อเอาไว้หมด ต่อมาเมื่อชาวบ้านตัดสินใจใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนก็พบว่าผลสะท้อนของปฏิบัติการส่งผลให้ชาวบ้านสามารถยึดกุมพื้นที่สื่อได้อีกครั้ง โดยมีสื่อมวลชนเข้ามาทำข่าวการชุมนุมของชาวบ้านมากขึ้น อย่างเช่น สถานีโทรทัศน์ช่องไอทีวี สถานีโทรทัศน์ช่อง 5 สำนักข่าวเนชั่น สำนักพิมพ์มติชน หรือสำนักพิมพ์ข่าวสด เป็นต้น⁵ และภายในปีนั้นการเคลื่อนไหวของชาวบ้านก็เป็นข่าวอย่างต่อเนื่อง อันเกิดจากการใช้ปฏิบัติการที่แปลกใหม่และเข้มข้นท้าทาย อาทิ การป็นทำเนียบรัฐบาล และการอดอาหารประท้วง ซึ่งปฏิบัติการที่มีสีสันเหล่านี้ล้วนเป็นยุทธวิธีที่สามารถใช้ดึงดูดความสนใจจากสื่อให้เข้ามาทำข่าวการเคลื่อนไหวของขบวนการได้เป็นอย่างดี ดังนั้นความสามารถในการดึงดูดความสนใจจากสื่อจึงถือเป็นผลสะท้อนด้านบวกอย่างหนึ่งของปฏิบัติการอารยะขัดขืน

⁵ เรื่องเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ความสามารถในการยึดกุมพื้นที่สื่อ โดยการดึงดูความสนใจ สื่อมวลชนให้มาทำข่าวการเคลื่อนไหว กล่าวได้ว่า ขบวนการสามารถยึดกุมพื้นที่ในการนำเสนอข่าวเอาไว้ได้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอภาพเหตุการณ์ว่า ใคร ทำอะไร ที่ไหน อย่างไร มากกว่าจะนำเสนอ วิพากษ์วิจารณ์ หรือกล่าวถึงประเด็นปัญหาของขบวนการอย่างเข้มข้น จากตรงนี้จะเห็นว่าแม้ขบวนการจะสามารถยึดกุมพื้นที่ในการนำเสนอข่าวได้ แต่ก็ไม่สามารถบังคับทิศทางเนื้อหาสาระที่สื่อนำเสนอได้ ดังนั้น เนื้อหาสาระที่สื่อนำเสนอจึงมีอย่างหลากหลายทั้งที่เป็นบวกและลบต่อขบวนการ นอกจากนี้ การที่สื่อมักนำเสนอภาพเหตุการณ์มากกว่าจะนำเสนอประเด็นปัญหาอย่างเข้มข้นยังส่งอิทธิพลต่อผู้เสพสื่อด้วย กล่าวคือ หากสื่อมุ่งนำเสนอแต่ภาพเหตุการณ์ว่าชาวบ้านทำการขุดเจาะเขื่อน ปีนทำเนียบรัฐบาล ประเด็นที่ผู้เสพสื่อหรือสาธารณชนจะกล่าวถึงจึงมีลักษณะการวิพากษ์วิจารณ์ปฏิบัติการมากกว่าว่า ถูก/ผิดอย่างไร ชอบ/ชังหรือไม่ โดยส่งผลให้สาธารณชนมองปรากฏการณ์แบบขาดการเชื่อมโยงกับมูลเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น

ในส่วนผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ส่งผลต่อฝ่ายที่สาม เห็นได้จากการประเมินสถานการณ์ของสื่อในช่วงที่กลุ่มสมัชชาคนจนเคลื่อนไหวในกรุงเทพมหานครเมื่อ พ.ศ.2543 ว่า การเคลื่อนไหวของกลุ่มสมัชชาคนจนไม่สามารถปลุกกระแสสาธารณชนให้คล้อยตามได้ เนื่องจากการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นทางการเมือง ซึ่งในขณะนั้นมีองค์กรประชาธิปไตยและองค์กรประชาชนบางส่วนออกมาเคลื่อนไหวให้รัฐบาลยุบสภา กลุ่มสมัชชาคนจนเลยถูกสังคมมองว่าเป็นเครื่องมือของพรรคการเมืองฝ่ายตรงข้ามรัฐบาลที่อาศัยเวทิดังกล่าวในการโจมตีรัฐบาล ถึงแม้ในครั้งนั้นจะทำให้กลุ่มสมัชชาคนจนได้พันธมิตรเพิ่มมากขึ้นแต่นำไปสู่ความขัดแย้งภายในที่เพิ่มมากขึ้นด้วย* อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของกลุ่มสมัชชาคนจน ทั้งการป็นทำเนียบรัฐบาลและภายหลังจากการเปิดเวทีสาธารณะ พบว่า ไม่สามารถปลุกกระแสสังคมได้โดยเฉพาะกับประชาชนในกรุงเทพมหานครที่มุ่งให้ความสนใจกับการเลือกตั้งผู้ว่ากรุงเทพมหานครที่กำลังจะมาถึงในขณะนั้นมากกว่า และการรอคอยให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาราคาน้ำมันที่เพิ่มสูงขึ้น**

* ความขัดแย้งที่ว่านี้ คือความขัดแย้งในระดับแกนนำที่แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกต้องการที่จะเคลื่อนไหวต่อ แต่อีกกลุ่มไม่ต้องการที่จะเคลื่อนไหวต่อแล้ว เนื่องจาก ข้อเรียกร้องของกลุ่มคนได้รับการแก้ไขปัญหาแล้วในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม สื่อดังกล่าวก็สรุปว่า การตัดสินใจสูงสุดขึ้นอยู่กับ นางสาวนิตดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ที่ปรึกษาสมัชชาคนจน (นักพัฒนาเอกชน) ที่ยืนยันจะชุมนุมต่อไป

** สามารถพิจารณาได้ใน การสรุปสถานการณ์ข่าวปี 2543 ได้ใน เดอะไทยนิวส์ [ออนไลน์], ม.ป.ป., แหล่งที่มา: www.the-thainews.com [16 พฤศจิกายน 2552] ซึ่งเป็นเว็บไซต์ที่จัดทำโดยความร่วมมือของอดีตนักหนังสือพิมพ์ นักวิชาการ และนักการต่างประเทศ

นอกจากนี้ ในช่วงเวลาดังกล่าวยังมีการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในกรุงเทพมหานครต่อประเด็นปัญหาของกลุ่มสมาชิกคนจน ปฏิบัติการปิ่นทำเนียบรัฐบาล และความคิดเห็นต่อเวทีสาธารณะ ซึ่งสามารถพิจารณาได้ในตารางที่ 4, 5 และ 6 ดังนี้

ตารางที่ 4 ความคิดเห็นของประชาชนในกรุงเทพฯ ต่อเหตุการณ์การปิ่นทำเนียบรัฐบาลของสมาชิกคนจนเมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ.2543

คำถาม	ผลความคิดเห็น
1) ประชาชนคิดอย่างไรกับมีอบเชือนปากมูลที่บุกทำเนียบรัฐบาล?	อันดับที่ 1 ทำให้เสียภาพพจน์และชื่อเสียงของประเทศ อันดับที่ 2 รบกวนความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง / ไม่สมควรกระทำ อันดับที่ 3 เป็นการเรียกร้องสิทธิ์ตามระบอบประชาธิปไตย อันดับที่ 4 เป็นสิ่งผิดกฎหมายไม่สมควรกระทำ อันดับที่ 5 น่าเห็นใจเนื่องจากร้องเรียนหลายครั้งแล้วไม่ได้รับคำตอบที่ชัดเจน อันดับที่ 6 มีผู้อยู่เบื้องหลัง เพื่อโจมตีรัฐบาล
2) ประชาชนคิดอย่างไรกับการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ตำรวจในการปราบจลาจลครั้งนี้?	อันดับที่ 1 เป็นการปฏิบัติตามหน้าที่/ ทำตามกฎหมาย อันดับที่ 2 ควรหลีกเลี่ยงวิธีการที่รุนแรง อันดับที่ 3 ควรมีความอดทนต่อกลุ่มคนจำนวนมาก
3) แนวทางในการแก้ไขปัญหานี้ที่คนของประชาชน	อันดับที่ 1 ควรใช้วิธีการเจรจาพร้อมทั้งเสนอแนวทางในการแก้ไขให้เป็นรูปธรรมมากกว่าที่เป็นอยู่ อันดับที่ 2 รัฐบาลควรชี้แจงให้ชัดเจนในเรื่องการศึกษาปัญหาและข้อสรุปของปัญหาให้ประชาชนทราบ อันดับที่ 3 รัฐบาลต้องรับผิดชอบต่อปัญหาอย่างจริงจังและเร่งด่วน

ที่มา: ดัดแปลงจากข้อมูลของสวนดุสิตโพล เรื่อง “เสียงสะท้อนจากประชาชน กรณี มีอบเชือนปากมูล” ระหว่างวันที่ 19-21 กรกฎาคม พ.ศ.2543

จากตารางที่ 4 ที่ทำการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในกรุงเทพมหานครต่อเหตุการณ์การปิ่นทำเนียบรัฐบาลของกลุ่มสมาชิกคนจน ผลจากการสำรวจช่วยสะท้อนความคิดเห็นประชาชนกลุ่มหนึ่งที่มีต่อปฏิบัติการอารยะขัดขืนในสังคมไทยว่า คนส่วนใหญ่จากการสำรวจไม่เห็นด้วยกับปฏิบัติการอารยะขัดขืน ซึ่งมีสาเหตุไม่เห็นด้วยเนื่องจากเป็นปฏิบัติการผิดกฎหมาย แต่ไม่เห็นด้วยเพราะการกระทำดังกล่าวได้ส่งผลเสียต่อภาพพจน์ของประเทศชาติ และ

เป็นการรบกวนความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ซึ่งจะเห็นว่าประชาชนเห็นว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการใช้สิทธิในทางการเมืองรูปแบบหนึ่งมากกว่าจะมองในมิติทางกฎหมายเพียงด้านเดียว อย่างไรก็ตาม จากผลสำรวจแสดงให้เห็นว่าความคาดหวังที่ขบวนการจะได้รับความเห็นอกเห็นใจจากสาธารณชนต้องประสบกับความล้มเหลว เนื่องจาก พบว่ามีประชาชนที่เห็นอกเห็นใจหรือสงสารชาวบ้านน้อยมาก เห็นได้จากมีจำนวนผู้เห็นอกเห็นใจเป็นอันดับที่ 5 จากทั้งหมด 6 อันดับ หรือเห็นได้จากประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการที่เจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าจับกุมชาวบ้าน เป็นต้น และพบว่าประชาชนส่วนใหญ่ก็ยังเห็นว่าแนวทางการเจรจน่าจะเป็นหนทางในการแก้ไขปัญหาที่ดีที่สุด

ตารางที่ 5 ความคิดเห็นของประชาชนในกรุงเทพฯ ต่อการแก้ไขปัญหาการชุมนุมของสมาชิกคนจนโดยรัฐบาล

คำถาม	ผลความคิดเห็น
1) เชื่อว่ารัฐบาลปัจจุบัน สามารถแก้ปัญหา การชุมนุมเรียกร้องของสมาชิกคนจนได้หมดทุกข้อหรือไม่?	อันดับที่ 1 เชื่อว่าแก้ไขได้บางกรณี (41.9%) อันดับที่ 2 ไม่แน่ใจ (28.2%) อันดับที่ 3 เชื่อว่าแก้ไขไม่ได้ (26.5%) อันดับที่ 4 เชื่อว่าแก้ไขได้ (3.3%) สำหรับเหตุผลสำคัญที่เชื่อว่าแก้ไขได้บางกรณี เช่น ข้อเสนอบางข้อรัฐบาลทำไม่ได้ ข้อเสนอของสมาชิกคนจนมากเกินไป ปัญหาเรื้อรังมานาน หรือบางปัญหาเป็นเรื่องการเมือง เป็นต้น
2) อุปสรรคสำคัญ ในการแก้ปัญหาข้อเรียกร้องของสมาชิกคนจนอยู่ที่ฝ่ายใด?	อันดับที่ 1 คิดว่าอยู่ที่ฝ่ายผู้ชุมนุมและแกนนำ (44.9%) อันดับที่ 2 คิดว่าอยู่ที่ฝ่ายรัฐบาล (27.8%) อันดับที่ 3 คิดว่าอยู่ที่พรรคการเมือง (16.7%) อันดับที่ 4 คิดว่าอยู่ที่นักวิชาการ (3.2%)
3) การชุมนุมเรียกร้องของกลุ่มสมาชิกคนจน จะมีผลต่อฐานเสียงของพรรคการเมืองในการเลือกตั้งครั้งต่อไปหรือไม่?	อันดับที่ 1 คิดว่าเป็นผลเสียต่อพรรคการเมือง (47.6%) อันดับที่ 2 คิดว่าไม่มีผล (26.0%) อันดับที่ 3 ไม่มีความเห็น (17.9%) อันดับที่ 4 คิดว่าเป็นผลดีต่อพรรคการเมือง (8.4%)

ที่มา: ดัดแปลงจากผลสำรวจของศูนย์วิจัยกรุงเทพโพลล์ เรื่อง “การเปิดอภิปรายทั่วไปของวุฒิสมาชิกและการแก้ปัญหาการชุมนุมของรัฐบาล” ระหว่างวันที่ 12-14 สิงหาคม พ.ศ.2543

จากตารางที่ 5 ที่ทำการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในกรุงเทพมหานคร กลุ่มหนึ่ง เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหากลุ่มสมัชชาคนจนของรัฐบาล พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่เห็นว่า ปัญหาที่แก้ไขไม่ได้ มีสาเหตุมาจากกลุ่มสมัชชาคนจนเอง อาทิ ข้อเรียกร้องมีมากเกินไป ข้อเรียกร้องบางประเด็นก็ยากที่จะแก้ไขให้ได้ และสิ่งที่ป็นอุปสรรคต่อการแก้ไขปัญหา ก็คือชาวบ้าน และแกนนำชาวบ้านเอง

ตารางที่ 6 ความคิดเห็นของประชาชนในกรุงเทพฯ ต่อการชี้แจงปัญหาสมัชชาคนจนจากเวทีสาธารณะ วันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ.2543

คำถาม	ผลความคิดเห็น				
1) มีการติดตามรับฟังการชี้แจงปัญหาของสมัชชาคนจนจากเวทีสาธารณะ มากน้อยเพียงใด?	<u>อันดับที่ 1</u> ติดตามฟังบางช่วงเวลา (65.6 %) <u>อันดับที่ 2</u> ไม่ได้ฟังเลย (22.7%) <u>อันดับที่ 3</u> ติดตามฟังตลอดเวลา (11.7%)				
2) สอบถามผู้ที่ติดตามรับฟังคำชี้แจงตลอดเวลา หรือบางช่วงเวลาว่าเชื่อคำชี้แจงของฝ่ายใดมากที่สุดในเรื่องป่าไม้ ที่ดินทำกิน และเชื่อน?	ความเห็น	เรื่อง	ป่าไม้	ที่ดินทำกิน	เชื่อน
	เชื่อรัฐบาล		30.9%	26.6%	31.1%
	เชื่อสมัชชาคนจน		22.9%	35.3%	25.8%
	เชื่อคณะกรรมการ		22.3%	17.0%	18.5%
	กลาง		23.8%	21.1%	24.6%
ไม่ได้ฟังเรื่องนี้					
3) โดยรวมแล้วเชื่อคำชี้แจงของฝ่ายใดมากที่สุด?	<u>อันดับที่ 1</u> ไม่แน่ใจ (39.3%) <u>อันดับที่ 2</u> เชื่อรัฐบาล (26.1%) <u>อันดับที่ 3</u> เชื่อสมัชชาคนจน (18.9%) <u>อันดับที่ 4</u> เชื่อคณะกรรมการกลาง (15.6%)				

ที่มา: ดัดแปลงจากผลสำรวจของศูนย์วิจัยกรุงเทพโพลล์ เรื่อง “ความเห็นต่อการชี้แจงปัญหาสมัชชาคนจนจากเวทีสาธารณะ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” ระหว่างวันที่ 17-18 สิงหาคม พ.ศ.2543

จากตารางที่ 6 เรื่องผลสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในกรุงเทพมหานครต่อการชี้แจงปัญหาสมัชชาคนจนจากเวทีสาธารณะ พบว่า ประชาชนที่ได้รับฟังในประเด็นใดมากที่สุด ก็จะเชื่อคำชี้แจงของสมัชชาคนจนในประเด็นนั้นมากที่สุดเช่นกัน ส่วนประเด็นใดที่ประชาชนรับฟังน้อย ก็จะเชื่อคำชี้แจงของรัฐบาลมากกว่า อย่างเช่น ในผลสำรวจพบว่าประชาชนรับฟังประเด็นที่ดินทำกินมากที่สุด และมีประชาชนที่เชื่อมั่นต่อคำชี้แจงของกลุ่มสมัชชาคนจนในประเด็น

ดังกล่าวมากที่สุดเช่นเดียวกัน หรือ พบว่าประชาชนรับฟังประเด็นปัญหาเพื่อน้อยที่สุด ซึ่งในประเด็นดังกล่าวประชาชนก็ได้ลงความเห็นที่เชื่อคำชี้แจงของรัฐบาลมากที่สุด เป็นต้น นอกจากนี้ ผลสำรวจการเชื่อคำชี้แจงโดยรวมยังพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ลงความเห็นที่ไม่แน่ใจว่าจะเชื่อคำชี้แจงของฝ่ายใดมากกว่า ซึ่งอาการลังเลไม่แน่ใจดังกล่าวได้สะท้อนว่า การชี้แจงจากเวทีสาธารณะได้ส่งผลกระทบต่อทัศนคติหรือความรู้สึกนึกคิดของผู้คนอยู่บ้าง เพราะถ้าหากพิจารณาจากแนวโน้มผลสำรวจความคิดเห็นที่ผ่านมาก่อนหน้านี้ เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวต่อสู้ของกลุ่มสมัชชาคนจนและการแก้ไขปัญหาของรัฐบาล จะเห็นว่าประชาชนในกรุงเทพมหานครส่วนใหญ่มีทัศนคติต่อกลุ่มสมัชชาคนจนในแง่ลบอยู่แล้ว ดังนั้น ความรู้สึกที่ไม่แน่ใจภายหลังจากที่ได้ฟังคำชี้แจงจากทุกฝ่าย จึงเป็นสัญญาณอันดีว่าการเปิดเวทีสาธารณะในครั้งนั้นได้ส่งผลกระทบต่อด้านบวกแก่กลุ่มสมัชชาคนจนอยู่บ้าง อย่างไรก็ตาม ประชาชนที่ตอบผลสำรวจดังกล่าวก็เป็นเพียงคนกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ที่ตอบผลสำรวจเป็นผู้ที่ติดตามรับฟังการชี้แจงเพียงบางช่วงเวลา ในขณะที่มีประชาชนส่วนน้อยที่รับฟังจนจบรายการ

จากผลสำรวจความคิดเห็นของประชาชนข้างต้นช่วยสะท้อนว่าการเคลื่อนไหวโดยใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน รวมถึงการต่อสู้ในรูปแบบอื่นๆ ของกลุ่มสมัชชาคนจนในช่วงปี 2543 ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อฝ่ายที่สามมากนัก ถึงแม้ว่าปฏิบัติการอาจจะส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติทั้งในทางบวกและลบ หรือส่งผลกระทบต่อความเห็นอกเห็นใจอยู่บ้าง แต่ความคิดหรือความรู้สึกของสาธารณชนที่เปลี่ยนไปกลับไม่ได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการทางนโยบาย หรือส่งผลกระทบต่อตัดสินใจของรัฐบาล หรือกล่าวได้ว่าปฏิบัติการของฝ่ายที่สามที่มีต่อขบวนการหรือประเด็นปัญหาได้แสดงออกมาในรูปแบบของการนิ่งเฉยเป็นส่วนใหญ่

กล่าวโดยสรุป จากปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการได้ส่งผลกระทบต่อผู้คนที่ซึ่งเป็นฝ่ายต่างๆ ในสังคม ซึ่งขบวนการยังได้รับการสนับสนุนและช่วยเหลือจากฝ่ายที่เป็นพันธมิตรเดิมอยู่ถึงแม้ว่าพันธมิตรบางส่วนจะไม่เห็นด้วยกับปฏิบัติการอารยะขัดขืนก็ตาม และถึงแม้ว่าขบวนการจะไม่สามารถโน้มน้าวให้ฝ่ายที่สามหันมาให้การสนับสนุนขบวนการได้แต่ก็ไม่ได้ถูกฝ่ายที่สามออกมาต่อต้านแต่อย่างใด อีกทั้งอดีตมวลชนที่เคยออกมาต่อต้านก็ไม่ได้ขัดขวางหรือเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวในช่วงเวลาดังกล่าว ส่วนฝ่ายที่ยังคงออกมาต่อต้านอย่างแข็งขันก็คือฝ่ายราชการโดยที่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนไม่สามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือการตัดสินใจของฝ่ายราชการได้ แต่ในทางกลับกันปฏิบัติการกลับส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจของรัฐบาลอันเป็นผลต่อกระบวนการทางนโยบายโดยตรง โดยส่งผลกระทบต่อรูปแบบของการกดดันบีบบังคับจนรัฐบาลต้องยอมตามข้อเรียกร้อง นอกจากนี้ ปฏิบัติการยังสามารถยึดกุมพื้นที่สื่อเอาไว้ได้ด้วยลักษณะของปฏิบัติการที่สามารถดึงดูดความสนใจจากสื่อได้เป็นอย่างดี ทำให้

ขบวนการสามารถยึดกุมพื้นที่ในการนำเสนอข่าวได้ แต่เนื้อหาสาระที่สื่อนำเสนอมีทั้งเนื้อหาที่เป็นบวกและลบต่อขบวนการ

2. ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบายในระยะแรกเริ่ม

การศึกษาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการทางนโยบายนั้นสามารถพิจารณาใน 2 มิติ คือ ผลสะท้อนต่อการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ และผลสะท้อนต่อเนื้อหาเชิงนโยบาย โดยพิจารณาจากผลสะท้อนที่เกิดขึ้นทั้งในระยะแรกเริ่มและในระยะเวลาถัดมา ซึ่งการศึกษาผลสะท้อนในระยะแรกเป็นการศึกษาผลสะท้อนที่เกิดขึ้นในขณะที่ขบวนการกำลังใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนหรือตอนที่ขบวนการยุติปฏิบัติการ เพื่อพิจารณาว่าในเวลาอันใกล้มันได้เกิดผลสะท้อนอย่างไรต่อกระบวนการทางนโยบายบ้าง

ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการทางการเมืองของชาวบ้านที่ส่งผลกระทบต่อเข้าถึงระบบการเมืองปกติและต่อการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบาย ปรากฏชัดเจนที่สุดเมื่อครั้งที่พวกเขาเคลื่อนไหวในประเด็นค่าชดเชยจนได้รับค่าชดเชยจากรัฐ การต่อสู้ในช่วงแรกพบว่าขีดจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติถือเป็นอุปสรรคต่อการแก้ไขปัญหาอย่างหนึ่ง จะเห็นว่าชาวบ้านสามารถเข้าถึงระบบการเมืองปกติได้เพียงช่องทางเดียว ด้วยการยื่นหนังสือร้องเรียนต่อหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง อาทิ การยื่นหนังสือต่อนายอำเภอ หรือผู้ว่าราชการจังหวัด การยื่นหนังสือต่อหัวหน้าโครงการเขื่อนราษีไศล การยื่นหนังสือต่ออธิบดีกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน สุดท้ายคือการยื่นหนังสือต่อนายกรัฐมนตรี จะเห็นว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วงแรกนี้แม้ชาวบ้านจะมีการรวมกลุ่มกันบ้างแล้วแต่ก็เป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อยื่นหนังสือต่อหน่วยงานราชการ หรืออีกนัยหนึ่งก็เพื่อออกมาแสดงตนว่าพวกเขาก็กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลที่เชื่อว่าจะมีเพียงแต่รายชื่อปรากฏในคำร้องแต่มีตัวตนอยู่จริง อย่างไรก็ตาม หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องหรือแม้แต่นายกรัฐมนตรีก็ไม่ได้ตอบสนองข้อเรียกร้องของพวกเขา โดยหน่วยงานราชการได้อ้างว่าไม่มีอำนาจในการตัดสินใจเพราะอำนาจการตัดสินใจอยู่ที่รัฐบาลและทางภาคต้องปฏิบัติหน้าที่ตามระเบียบราชการ ไม่สามารถละเมิดข้อกฎหมายโดยการจ่ายเงินค่าชดเชยที่ดินที่เป็นของรัฐให้กับชาวบ้านได้⁶

⁶ สัมภาษณ์ ปลัดอำเภอราษีไศล, 18 สิงหาคม 2552. ปลัดอำเภอนี้เป็นข้าราชการที่ทำงานอยู่ในพื้นที่ราษีไศลมาตั้งแต่มีการดำเนินโครงการเขื่อนราษีไศล โดยเป็นข้าราชการท่านหนึ่งที่มีส่วนในกระบวนการแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้านเมื่อครั้งมีมติคณะรัฐมนตรีหรือออกมาให้ดำเนินการพิสูจน์ข้อเท็จจริงและจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล

จะพบว่า ระเบียบกฎเกณฑ์ และข้อกำหนด ได้ถูกนำมาเป็นข้ออ้างสำคัญที่ทำให้ฝ่ายราชการไม่สามารถตัดสินใจดำเนินการแก้ไขปัญหาใดๆ ให้กับชาวบ้านได้ โดยเฉพาะในประเด็นการจ่ายเงินค่าชดเชยซึ่งไม่มีกฎหมายหรือมติคณะรัฐมนตรีรองรับ* กล่าวคือ ตามกระบวนการทางนโยบาย ก่อนที่จะเข้าสู่ขั้นตอนการนำนโยบายไปปฏิบัติ (Policy Implementation) มีความจำเป็นที่จะต้องทำให้นโยบายมีผลบังคับใช้ตามกฎหมายเสียก่อน หรือนโยบายนั้นจำเป็นจะต้องมีกฎหมายรองรับซึ่งถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินนโยบาย อาทิ ต้องมีพระราชบัญญัติ พระราชกำหนด หรือพระราชกฤษฎีกา ซึ่งเหล่านี้มีผลบังคับใช้ในฐานะที่เป็นกฎหมาย นอกจากนี้ในการบริหารราชการแผ่นดินก็มีเครื่องมืออีกประเภทหนึ่งที่มีผลบังคับใช้ในการดำเนินนโยบายแต่ไม่ได้อยู่ในฐานะที่เป็นกฎหมาย นั่นก็คือ “มติคณะรัฐมนตรี” ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ส่วนราชการของไทยมีการนำมาบังคับใช้เป็นส่วนใหญ่⁷

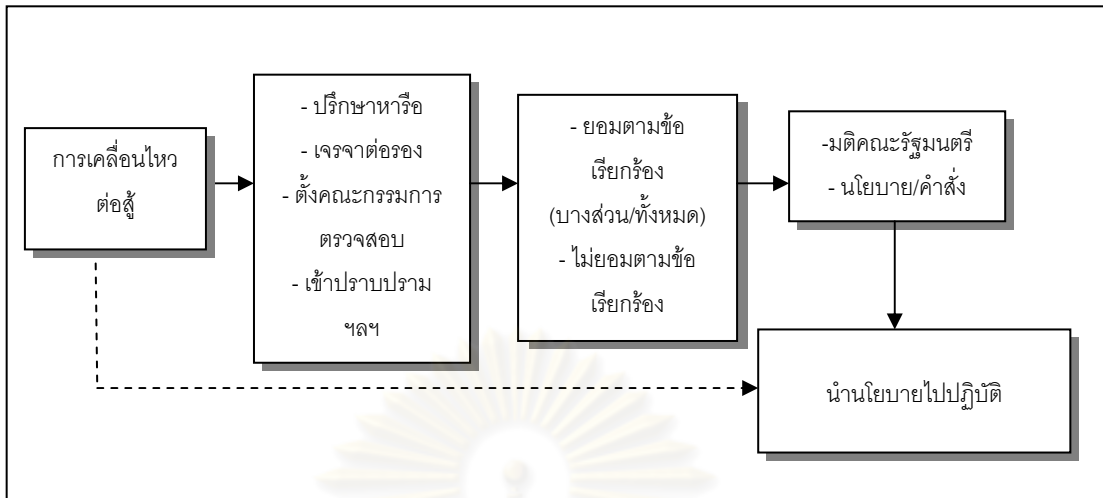
ด้วยเหตุนี้ “มติคณะรัฐมนตรี” จึงกลายเป็นเป้าหมายหลักของชาวบ้านนับตั้งแต่ที่กลไกทางราชการไม่สามารถแก้ไขปัญหาให้พวกเขาได้ ชาวบ้านจึงได้ฉีกตัวออกจากขีดจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติเพื่อสร้างฐานอำนาจในการต่อรองแล้วกลับเข้าสู่ระบบการเมืองปกติอีกครั้งในระดับที่สูงขึ้น ดังนั้น ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลจึงได้ตัดสินใจเข้าร่วมเคลื่อนไหวในฐานะขบวนการทางสังคม ซึ่งการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการหลังจากนั้นก็ส่งผลสะท้อนต่อกระบวนการนโยบาย คือ มีมติคณะรัฐมนตรีเพื่อแก้ไขปัญหา เกิดการแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหา การที่ตัวแทนชาวบ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญหา เป็นต้น ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการสามารถขยายวงขอบในการเข้าสู่ระบบการเมืองปกติ การเข้าไปมีอำนาจในการต่อรองและมีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบาย อีกทั้ง มติคณะรัฐมนตรีต่างๆ ที่ผลิตออกมารองรับการจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านก็ได้ไปเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบาย จากที่รัฐไม่ได้มีมาตรการจ่ายค่าชดเชยให้ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลก็กลับกลายเป็นว่ารัฐต้องรับผิดชอบจ่ายค่าชดเชยย้อนหลัง แม้ว่าที่ดินจะไม่มีเอกสารสิทธิ์ก็ตาม

* ในปัจจุบันฝ่ายข้าราชการยังคงยอมรับว่า ระเบียบกฎเกณฑ์ และข้อกำหนด คือ ข้อผูกมัดสำคัญที่ทำให้หน่วยงานราชการไม่สามารถตัดสินใจแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้านได้ในทุกกรณี และอย่างทันที่ อีกทั้งขั้นตอนทางราชการยังมีระบบที่ซับซ้อนยุ่งยากอีกด้วย, สัมภาษณ์ หัวหน้าฝ่ายจัดสรรน้ำและบำรุงระบบชลประทาน โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษามูลฉาง (โครงการเขื่อนราษีไศล - ผู้วิจัย) สำนักชลประทานที่ 8 กรมชลประทาน, ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหาในชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ครั้งที่ชาวบ้านได้ปักหลักชุมนุมที่ห้วงงานเขื่อนราษีไศล ตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน - 9 ธันวาคม 2552, 21 ตุลาคม 2552.

⁷ วิชัย ตันศิริ, “คณะรัฐมนตรีและระบบราชการ,” ใน การเมืองการปกครองไทยตามรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน, อมร รัชาสัตย์ (กรุงเทพฯ: วี. เจ. พรินต์ติ้ง, 2544), หน้า 297-298.

ภาพที่ 6 การเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการเพื่อเปิดพื้นที่เข้าสู่ระบบการเมืองปกติ

2.1 ผลสะท้อนต่อการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ

การเปิดพื้นที่ให้กลุ่มตนสามารถเข้าไปมีอำนาจต่อรองในระบบการเมืองปกติ ถือเป็นเป้าหมายสำคัญประการหนึ่งของขบวนการทางสังคม ซึ่งการเคลื่อนไหวของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลที่เกิดขึ้นเมื่อปี 2543 ก็หวังให้เกิดผลสะท้อนเช่นนั้น โดยหวังว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะก่อให้เกิดผลสะท้อนต่อการเข้าถึงระบบการเมืองปกติซึ่งจะช่วยเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านเข้าไปมีอำนาจต่อรองหรือมีส่วนร่วมในระบบการเมืองปกติได้

หากพิจารณาปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านจะพบว่า ขบวนการมุ่งหวังจะใช้สภาวะกดดัน/บีบคั้นจากปฏิบัติการเพื่อกดดันรัฐบาลโดยตรง เพื่อให้รัฐบาลที่เคยนิ่งเฉยต่อการแก้ไขปัญหาได้หันกลับมาทบทวนปัญหาอีกครั้ง แต่อย่างไรก็ตามผลสะท้อนจากสภาวะกดดันดังกล่าวอาจส่งผลลัพธ์ต่อขบวนการใน 2 รูปแบบ กล่าวคือ หากรัฐบาลมีท่าทีประนีประนอมก็มีแนวโน้มว่าประเด็นปัญหาของชาวบ้านจะสามารถเข้าสู่กระบวนการทางนโยบายได้ในลำดับต่อไป จนกระทั่งรัฐบาลจะตัดสินใจยอมตามข้อเรียกร้อง แต่หากรัฐบาลมีท่าทีแข็งกร้าวก็มีแนวโน้มว่ารัฐบาลอาจจะไม่ยอมตามข้อเรียกร้องหรืออาจจะเข้าสลายการชุมนุม นั่นหมายความว่าขบวนการไม่สามารถเปิดช่องทางเข้าสู่ระบบการเมืองปกติได้ กระนั้นแนวโน้มทั้งหมดนี้ต่างก็ขึ้นอยู่กับว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะส่งผลสะท้อนต่อการตัดสินใจของรัฐบาลอย่างไร

สำหรับปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านนั้นถือว่าได้ส่งผลสะท้อนต่อการเปิดพื้นที่เข้าสู่ระบบการเมืองปกติได้ตามที่ขบวนการตั้งเป้าเอาไว้ในเวลานั้น โดยภายหลังจากที่ชาวบ้านใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเข้ายึดสันเขื่อนราษีไศลได้ไม่นาน รัฐบาลก็แต่งตั้ง

คณะกรรมการกลางเพื่อแก้ไขปัญหามลพิษชุมชนขึ้นมาหนึ่งชุด หากพิจารณาตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน พ.ศ.2543 พบว่ารัฐบาลได้ถูกบีบคั้นจากกลุ่มมลพิษชุมชนโดยเฉพาะจากกลุ่มปัญหาเขื่อน ที่ดำเนินการตามแผนยุทธศาสตร์ดาวกระจายโดยกระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ปัญหาและในกรุงเทพมหานครอย่างต่อเนื่อง อย่างเช่น ช่วงเดือนพฤษภาคม เกิดกรณีปิ่นทำเนียบรัฐบาลของชาวบ้านเขื่อนลำคันทน์ จ.ชัยภูมิ ในขณะที่ชาวบ้านเขื่อนปากมูล จ.อุบลราชธานี ได้บุกยึดพื้นที่ข้างโรงไฟฟ้าเขื่อนปากมูลเพื่อใช้เป็นพื้นที่ในการชุมนุมประท้วง ส่วนชาวบ้านเขื่อนราษีไศลก็บุกยึดสันเขื่อนราษีไศลเพื่อใช้เป็นที่พักหลักชุมนุมประท้วงเช่นเดียวกัน ต่อมาในช่วงปลายเดือนพฤษภาคมกลุ่มมลพิษชุมชนที่เคลื่อนไหวยุหน้าทำเนียบรัฐบาลได้ใช้ปฏิบัติการปิ่นทำเนียบรัฐบาลอีกครั้ง เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการกลางขึ้นมาแก้ไขปัญหามลพิษชุมชนโดยเฉพาะ

ด้วยปฏิบัติการที่อุกอาจทำหายตามยุทธศาสตร์ดาวกระจาย พร้อมกับปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านส่งผลให้ นายบัญญัติ บรรทัดฐาน รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ลงนามแต่งตั้ง “คณะกรรมการกลางเพื่อแก้ไขปัญหามลพิษชุมชน” ขึ้นในวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ.2543 โดยคณะกรรมการกลางฯ ชุดนี้ ประกอบไปด้วยนักวิชาการจำนวน 10 คน ที่ครึ่งหนึ่งถูกเสนอชื่อโดยมลพิษชุมชน อีกครึ่งหนึ่งเสนอโดยรัฐบาล ซึ่งภารกิจของคณะกรรมการกลางฯ ชุดนี้มีหน้าที่ไปทำการศึกษาปัญหาของมลพิษชุมชนทั้ง 16 กรณี โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มปัญหา คือ กลุ่มปัญหาเขื่อน* และกลุ่มปัญหาป่าไม้และที่ดิน เพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาและนำเสนอให้รัฐบาลพิจารณา

การแต่งตั้งคณะกรรมการกลางฯ ถือได้ว่าเป็นผลสะท้อนประการแรกที่สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านได้เข้าไปมีอำนาจต่อรองในระบบการเมืองปกติแล้ว ในขณะที่ก่อนหน้านี้รัฐบาลได้บายเบี่ยงที่จะแก้ปัญหามาโดยตลอด อีกทั้ง ยังมีตัวแทนนักวิชาการซึ่งเป็นพันธมิตรของขบวนการชาวบ้านเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการด้วยครึ่งหนึ่งอันหมายถึงการมีอำนาจในการต่อรองที่เพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกัน โดยในระหว่างที่คณะกรรมการกลางฯ กำลังดำเนินการศึกษา ชาวบ้านกลุ่มมลพิษชุมชนกรณีเขื่อนราษีไศลได้ยื่นข้อเรียกร้องต่อคณะกรรมการกลางฯ ดังนี้

- (1) ให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน
- (2) ให้ประเมินความคุ้มค่าของเขื่อนราษีไศล
- (3) ให้แก้ไขปัญหาคารแพร่กระจายของดินเค็ม

---

* ประกอบด้วยโครงการเขื่อน 8 เขื่อน คือ เขื่อนปากมูล เขื่อนสิรินธร เขื่อนลำโดมใหญ่ เขื่อนห้วยละห้า จ.อุบลราชธานี, เขื่อนราษีไศล เขื่อนห้วยหา จ.ศรีสะเกษ, เขื่อนลำคันทน์ จ.ชัยภูมิ เขื่อนโปร่งขุนเพชร จ.ชัยภูมิ

- (4) ให้ฟื้นฟูป่าปลูกป่าทามรวมถึงชุมชนที่ได้รับผลกระทบ
- (5) ให้เปิดเผยข้อมูลของโครงการเขื่อนราษีไศลต่อสาธารณะ

ในระหว่างที่รอผลการศึกษาของคณะกรรมการกลางฯ ขบวนการก็ใช้ปฏิบัติการ ขุดเจาะลำน้ำมูลเดิมอยู่อย่างต่อเนื่องแม้จะมีหนังสือจากส่วนราชการหรือแถลงการณ์ของ กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ จะออกมาแจ้งเตือนให้หยุดปฏิบัติการที่สุ่มเสี่ยงต่อกฎหมาย แต่ชาวบ้านก็ไม่หยุดตามคำเตือนของทางภาครัฐ การขัดขืน/ไม่เชื่อฟังของพวกเขาเองได้ไปกดดันให้รัฐบาล ตัดสินใจส่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจ ในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการเขื่อนราษีไศลลงมาขอเจรจากับชาวบ้านตามคำเรียกร้องของพวกเขา การลงมาเยือนของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ จึงเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการ พิจารณาท่าทีของรัฐบาลว่ามีแนวโน้มที่จะตัดสินใจอย่างไรเกี่ยวกับข้อเรียกร้องของขบวนการ และ แน่นนอนว่าแนวโน้มได้เป็นไปในทิศทางบวก เนื่องจากภายหลังจากนั้นมาขบวนการก็สามารถพื้นที่ เข้าสู่ระบบการเมืองปกติและผลักดันประเด็นปัญหาเข้าสู่กระบวนการทางนโยบายได้อย่าง ต่อเนื่อง โดยรัฐบาลได้เปิดประชุมเพื่อปรึกษาหารือกับชาวบ้าน เปิดการเจรจาต่อรองทั้งแบบที่เป็น ทางการและไม่เป็นทางการ จนกระทั่งเข้าสู่จุดของการประนีประนอมระหว่างตัวแทนชาวบ้านกับ รัฐบาลในที่สุด

หนึ่งเดือนถัดมาภายหลังจากที่ภารกิจของคณะกรรมการกลางเสร็จสิ้นลง คณะกรรมการกลางฯ ก็ได้นำมติของคณะกรรมการเสนอต่อรัฐบาลเพื่อพิจารณาแก้ไขปัญหากรณี โครงการเขื่อนราษีไศล ซึ่งถือเป็นมติที่ขบวนการสามารถยอมรับได้เนื่องจากเนื้อหาสาระส่วนหนึ่ง เกิดจากกระบวนการประนีประนอมระหว่างรัฐบาลกับชาวบ้าน โดยมติของคณะกรรมการกลางฯ ได้ระบุไว้ ดังนี้

- (1) สำหรับมาตรการการแก้ไขปัญหาระยะสั้น ให้เปิดประตูระบายน้ำ เขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บานไปก่อน เพื่อบรรเทาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคมเฉพาะหน้า และ ดำเนินการพิสูจน์สิทธิ์การครอบครองและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน
- (2) สำหรับมาตรการการแก้ไขปัญหาระยะยาว การตัดสินใจดำเนินการ ใดๆ ของเขื่อนราษีไศลในอนาคตให้รอผลการศึกษาโดยสถาบันการศึกษาที่กำลังดำเนินการอยู่ เพื่อประกอบการพิจารณาการใช้ประโยชน์ของเขื่อนราษีไศลในระยะยาว โดยให้มีการคิดรวม มูลค่าสิ่งแวดล้อมและสังคมเข้าเป็นต้นทุนของโครงการอย่างครบถ้วน พร้อมกับพิจารณาระดับเก็บ กักน้ำที่เหมาะสมใหม่ โดยกระบวนการพิจารณาต้องตั้งคณะกรรมการพหุภาคี ที่มีฝ่ายต่างๆ เข้า มามีส่วนร่วมพิจารณาผลการศึกษาดังกล่าว ทั้งนี้มาตรการลดผลกระทบต่างๆ จะต้องเป็นที่เข้าใจ และยอมรับของประชาชน

นอกจากนี้คณะกรรมการกลางฯ ยังได้เสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาระยะยาวของกรณีกลุ่มเพื่อนด้วยว่า

(1) การศึกษาผลกระทบต้องให้ความสำคัญกับการประเมินผลกระทบด้านสังคมมากขึ้น โดยมีชาวบ้านเข้าร่วมเป็นกรรมการกลาง ทำหน้าที่กำกับการศึกษาของโครงการ

(2) การประเมินผลและชดเชยผลกระทบต้องครอบคลุมความเสียหายที่เกิดขึ้นจริง

(3) ปรับปรุงคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ และแก้ไขพ.ร.บ.ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 ให้สอดคล้องความเป็นจริง ครอบคลุมและรอบด้าน

(4) จัดตั้งและพัฒนาองค์กรบริหารและจัดการลุ่มน้ำในลักษณะพหุภาคี

ในวันเดียวกันที่คณะกรรมการกลางฯ ออกแถลงการณ์เรื่องผลการศึกษาต่อสาธารณชน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ก็ออกแถลงการณ์เรื่องการแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้านกรณีเพื่อนราษฎรด้วยเช่นกัน ซึ่งรายละเอียดของแถลงการณ์ในวันนั้น สื่อให้เห็นว่ากระทรวงจะรับเอาผลการศึกษาของคณะกรรมการกลางฯ ไปดำเนินการแก้ไขปัญหให้ชาวบ้าน

“...เพื่อให้ข้อพิพาทและข้อขัดแย้งต่างๆได้รับการแก้ไขอย่างรวดเร็ว โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของทางราชการ ประโยชน์ของราษฎรทุกกลุ่มทุกฝ่าย รวมทั้งเพื่อสนองตอบนโยบายและมติคณะรัฐมนตรีในการแก้ไขปัญหาการเรียกร้องของราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากโครงการฝายราษฎรศิลป์

กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม จึงเห็นควรให้แขวนประตูระบายน้ำ เพื่อให้พื้นที่กลับคืนสู่สภาพธรรมชาติ และในระหว่างนี้ก็เร่งรัดกระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ โดยการรังวัดพื้นที่จริง เร่งรัดผลการศึกษาด้านต่างๆ เช่น การศึกษาการแพร่กระจายดินเค็ม น้ำเค็ม และผลกระทบทางสังคมจากโครงการฝายราษฎรศิลป์ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อจะได้นำข้อมูลต่างๆมาใช้ในการดำเนินโครงการกำหนดมาตรการป้องกันและลดผลกระทบ กำหนดแนวทางในการบริหารจัดการฝาย กำหนดระดับการเก็บกักน้ำที่เหมาะสมเพื่อเกิดประโยชน์สูงสุด โดยยึดหลักการความโปร่งใส การเคารพต่อข้อเท็จจริง และหลักวิชาการ รวมทั้งคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของราษฎรทุกกลุ่มทุกฝ่าย...”⁸

⁸ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม, “แถลงการณ์ เรื่อง การแก้ไขปัญหาฝายราษฎรศิลป์,” 6

โดยในวันถัดมากรมพัฒนาฯ จึงได้มีคำสั่งให้โครงการเชื่อมราชสีไศลเริ่มต้นยกบานประตูเชื่อมตามคำสั่งของกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ที่สั่งการลงมา จะเห็นว่า รัฐบาลได้ตอบรับผลการศึกษาของคณะกรรมการกลางฯ และสั่งการให้ฝ่ายราชการนำไปถือปฏิบัติก่อนที่จะเสนอต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีด้วยซ้ำ กล่าวได้ว่า การที่ประเด็นปัญหาของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเชื่อมราชสีไศลสามารถเข้าสู่กระบวนการทางนโยบายได้ในระดับนี้ถือเป็นผลมาจากแรงกดดันของปฏิบัติการอารยะขัดขืนอย่างแท้จริง และหากเปรียบเทียบกับขบวนการอื่นๆ ที่เป็นเครือข่ายสมัชชาคนจนด้วยกันแล้ว กล่าวได้ว่าการเข้ามาแก้ไขปัญหารัฐบาลให้กับกรณีโครงการเชื่อมราชสีไศลได้ดำเนินการไปอย่างรวดเร็วกว่าขบวนการอื่นมาก เพราะขบวนการอื่นยังต้องรอลุ้นว่าประเด็นปัญหาของพวกเขาจะถูกนำเสนอในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 หรือไม่และจะมีมติที่ประชุมเห็นชอบตามข้อเสนอของคณะกรรมการกลางหรือไม่ ในขณะที่กรณีโครงการเชื่อมราชสีไศลกลับมีแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ชัดเจนแล้วมาตั้งแต่ต้นเดือนกรกฎาคม 2543

เมื่อกำหนดการประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ดำเนินมาถึง คณะรัฐมนตรีได้พิจารณาข้อเสนอของคณะกรรมการกลางฯ และมีมติคณะรัฐมนตรีเพื่อแก้ไขปัญหาคณะรัฐมนตรีโครงการเชื่อมราชสีไศล ดังนี้

- (1) ให้เปิดประตูระบายน้ำทั้ง 7 บาน เพื่อบรรเทาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสังคมในระยะเฉพาะหน้า และให้พิสูจน์สิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์ที่ดินด้วยการดำเนินการศึกษาของสถาบันวิจัยทางสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยขอนแก่น ก่อนการตัดสินใจใดๆ เกี่ยวกับเชื่อมราชสีไศลในอนาคต

มติคณะรัฐมนตรีข้างต้นถือเป็นผลสะท้อนที่สำคัญมากจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนและเป็นผลผลิตตัวอย่างหนึ่งจากกระบวนการทางนโยบายที่ชาวบ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วมและมีอำนาจในการตัดสินใจ อีกทั้ง มติคณะรัฐมนตรีถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้กระบวนการทางนโยบายสามารถดำเนินการต่อไปได้ โดยเฉพาะในขั้นตอนการนำนโยบายไปปฏิบัติของฝ่ายราชการ ซึ่งมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าวจะเป็นพันธะผูกพันให้ฝ่ายราชการนำมติคณะรัฐมนตรีไปดำเนินการแก้ไขปัญหามาให้ชาวบ้าน อันเป็นผลสะท้อนในระยะเวลาดังกล่าวที่เกิดจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่จะกล่าวถึงในลำดับถัดไป

กล่าวโดยสรุป ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเชื่อมราชสีไศลได้ส่งผลกระทบต่อการทำงานของระบบการเมืองปกติ โดยเริ่มต้นจากการเปลี่ยนแปลงท่าที

ของรัฐบาลที่เคยนิ่งเฉยต่อการแก้ไขปัญหาให้หันมาใส่ใจต่อความเดือดร้อนและกระตือรือร้นที่จะแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้าน จะเห็นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนไม่ได้ส่งผลให้รัฐบาลมีท่าทีที่แข็งกร้าวมากขึ้น ในทางกลับกันปฏิบัติการกลับส่งผลให้รัฐบาลมีท่าทีและมีความต้องการที่จะประนีประนอมกับชาวบ้านมากกว่า บรรยากาศแห่งการประนีประนอมถือเป็นก้าวแรกของการเข้าไปมีอำนาจต่อรองในระบบการเมืองปกติ ซึ่งหมายถึงการเข้าไปมีอิทธิพลต่อการศึกษาค้นคว้าเพื่อแก้ไขปัญหาของคณะกรรมการกลางฯ มีอิทธิพลต่อกระบวนการปรึกษาหารือและกระบวนการเจรจาต่อรอง จนกระทั่งรัฐบาลได้ตัดสินใจที่จะยอมตามข้อเรียกร้องของขบวนการ แม้ว่าจะไม่ครบทุกประเด็นแต่ก็อยู่ในระดับที่ขบวนการพึงพอใจเนื่องจากเป็นข้อสรุปที่ผ่านกระบวนการประนีประนอมมาแล้ว และพบว่าผลสะท้อนที่สำคัญที่สุดซึ่งเป็นผลผลิตจากการประนีประนอมก็คือ มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543

2.2 ผลสะท้อนต่อเนื้อหาเชิงนโยบาย

การจะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายจำเป็นจะต้องมีเครื่องมือให้ฝ่ายราชการสามารถนำไปใช้เพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้านต่อไปได้ ซึ่งมติคณะรัฐมนตรีถือเป็นเครื่องมือสำคัญประการหนึ่งที่ฝ่ายราชการสามารถนำไปบังคับใช้ในฐานะที่เป็นแนวทางการดำเนินนโยบายของรัฐบาล ดังนั้น การจะพิจารณาว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนสามารถส่งผลสะท้อนด้วยการเข้าไปเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายเดิมได้หรือไม่นั้น สามารถพิจารณาได้จากเนื้อหาสาระตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ร่วมกับข้อเรียกร้องของขบวนการและมติของคณะกรรมการกลางฯ

จากข้อเรียกร้องของขบวนการสามารถสรุปเป็นประเด็นหลักๆ ได้ 4 ประการ คือ การเรียกร้องให้รัฐเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน การเรียกร้องให้รัฐหามาตรการลดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม การเรียกร้องให้รัฐเปิดเผยข้อมูลโครงการเขื่อนราษีไศลสู่สาธารณะ และการเรียกร้องให้รัฐประเมินความคุ้มค่าของโครงการเขื่อนราษีไศล ซึ่งในลำดับต่อไปจะนำเสนอข้อเรียกร้องในแต่ละประเด็น เพื่อพิจารณาว่าชาวบ้านต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายจากข้อเรียกร้องดังกล่าวอย่างไร

2.2.1 ข้อเรียกร้องให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน

จุดประสงค์ของการเรียกร้องให้รัฐทำการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน ก่อตัวมาจากความต้องการให้รัฐบาลแก้ข้อกล่าวหาที่รัฐบาลกล่าวหาพวกเขาว่าเป็นกลุ่มคนที่ไม่มีที่ดินในป่าทามอย่างที่กล่าวอ้างและร่วมกับนักการเมืองฝ่ายค้านทุจริตเงินค่าชดเชย นอกจากนี้ ชาวบ้านเห็นว่าการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลจะช่วยลดผลกระทบทาง

สิ่งแวดล้อมเฉพาะหน้าได้ โดยเฉพาะปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็มซึ่งเป็นผลกระทบที่ค่อยๆ ปรากฏชัดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว อีกทั้งการเปิดเขื่อนยังเป็นการอำนวยความสะดวกให้กับรัฐในการดำเนินการแก้ไขปัญหให้กับชาวบ้านที่ยังไม่ได้รับค่าชดเชย เพราะอย่างน้อยกระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ให้ชาวบ้านกลุ่มใหม่จะได้ดำเนินการอย่างโปร่งใสมากกว่าครั้งที่รัฐได้ดำเนินการให้กลุ่มของตนจนเป็นเหตุให้เกิดการฟ้องร้องดำเนินคดีระหว่างรัฐกับชาวบ้าน

ดังนั้น ข้อเรียกร้องประเด็นนี้อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายด้านการบริหารจัดการน้ำของภาครัฐ ว่ารัฐจะต้องรับผิดชอบและมีมาตรการลดผลกระทบเมื่อพบว่าโครงการของรัฐได้ก่อให้เกิดผลกระทบบางประการขึ้นแล้ว นอกจากนี้ ในการดำเนินโครงการของรัฐ รัฐต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม สำหรับกลุ่มที่เสียประโยชน์รัฐจะต้องทดแทนค่าเสียหายให้กับคนเหล่านั้นอย่างเหมาะสมก่อนที่จะดำเนินโครงการ และมาตรการที่ใช้จะต้องเป็นไปอย่างโปร่งใสมากที่สุดเพื่อลดข้อกังขาของทุกฝ่ายที่อาจจะตามมาในภายหลัง

2.2.2 ข้อเรียกร้องเรื่องผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม

ข้อเรียกร้องที่เร่งให้ภาครัฐหามาตรการลดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม นั้นคือข้อเรียกร้องที่ว่าให้รัฐหาทางแก้ไขปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็ม การฟื้นฟูป่าทาม และฟื้นฟูชุมชนที่ได้รับผลกระทบ โดยประเด็นเหล่านี้สะท้อนถึงปัญหาเชิงนโยบายที่ว่า การดำเนินโครงการพัฒนาของรัฐย่อมมีทั้งส่วนที่ก่อให้เกิดประโยชน์และส่วนที่ก่อให้เกิดความเสียหายควบคู่กันไป ดังนั้น ก่อนที่รัฐจะตัดสินใจดำเนินโครงการใดๆ ควรจะทำการศึกษาผลกระทบจากโครงการให้รอบด้านก่อนเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจ โดยเฉพาะการศึกษาผลกระทบทางสังคมที่กระบวนการนโยบายของรัฐไทยมักจะละเลยการศึกษาผลกระทบด้านนี้ก่อนจะตัดสินใจดำเนินโครงการที่ผ่านมา นอกจากนี้ หากรัฐบาลยอมตามข้อเรียกร้องในประเด็นดังกล่าวถือได้ว่ารัฐยอมรับว่าเขื่อนราษีไศลได้ส่งผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างที่บ้านกล่าวอ้างจริง

2.2.2.1 การศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมกรณีเขื่อนราษีไศล

โครงการเขื่อนราษีไศลเป็น 1 ใน 13 โครงการย่อยของโครงการโขง-ชี-มูล โดยภาครัฐได้ว่าจ้างให้บริษัท เอเชียน เอ็นจิเนียริง คอนซัลแต้นส์ จำกัด ไปทำการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมของโครงการโขง-ชี-มูลในลักษณะภาพรวม จากการศึกษาประเด็นปัญหาการ

แพร่กระจายของดินเค็มกรณีเขื่อนราษีไศล พบว่า พื้นที่บริเวณเขื่อนราษีไศลจัดเป็นพื้นที่ที่มีความเค็มน้อย-ปานกลาง ซึ่งผลกระทบต่อความเค็มของน้ำทั้งในระดับต้นและระดับลึกลงอาจมีพอควร⁹

ส่วนโครงการเขื่อนราษีไศลไม่ได้มีมาตรการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมโดยตรง มีเพียงแต่การว่าจ้างให้ บริษัท เนชั่นแนล เอ็นจิเนียริ่ง คอนซัลแตนท์ จำกัด ไปทำการศึกษาวางแผนโครงการและความเหมาะสมของโครงการเขื่อนราษีไศล และว่าจ้างให้ บริษัท รีซอสส์ เอ็นจิเนียริ่ง คอนซัลแตนท์ จำกัด ไปศึกษาความเหมาะสมโครงการเขื่อนราษีไศล ที่เป็นการศึกษาวางแผนโครงการและออกแบบรายละเอียดระบบชลประทาน ซึ่งผลการศึกษาของทั้งสองบริษัท ได้สรุปประเด็นปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็มไว้ตรงกันว่า¹⁰

- (1) การเก็บกักน้ำจะไม่ทำให้น้ำมีความเค็มเพิ่มมากขึ้นไปจากเดิม
- (2) ฝนที่ตกลงมาในอ่างเก็บน้ำ จะทำให้น้ำมีความเค็มเจือจางลง
- (3) ในการสูบน้ำออกไปเพื่อการชลประทาน ชักน้ำให้น้ำไหลเข้ามาแทนที่ จะมีส่วนทำให้ความเค็มของน้ำในอ่างเก็บน้ำเจือจางลง
- (4) ในฤดูน้ำหลาก เมื่อเขื่อนยางยุบตัวลง น้ำที่ไหลบ่าออกไปจะทำให้ความเค็มของน้ำในอ่างเก็บน้ำเจือจางลง
- (5) โดยเฉพาะในกรณีที่โครงการโขง-ชี-มูล มีการส่งน้ำให้แก่เขื่อนราษีไศลในหน้าแล้งเป็นระยะเวลาติดต่อกัน ความเค็มของน้ำที่เก็บกักจะถูกละลายให้เจือจาง

อย่างไรก็ดี ได้มีการตั้งข้อสังเกตว่าบริษัทเอกชนหรือสถาบันการศึกษาที่ภาครัฐว่าจ้างให้ทำการศึกษาผลกระทบของโครงการ มักจะสรุปผลการศึกษาออกมาเพื่อเอื้อให้โครงการสามารถดำเนินการต่อไปได้ตามความประสงค์ของผู้ว่าจ้าง ด้วยเหตุนี้ เมื่อผลการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมของโครงการโขง-ชี-มูล และผลการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการเขื่อนราษีไศล สรุปออกมาในทิศทางเดียวกันว่าเขื่อนราษีไศลจะไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ภาครัฐจึงได้เร่งดำเนินการก่อสร้างเขื่อนราษีไศลทันที

ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ได้ประกาศประเภทของโครงการที่ต้องทำการวิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมเอาไว้ว่า ต้องเป็น

⁹ เอเชียน เอ็นจิเนียริ่ง คอนซัลแตนท์ จำกัด, งานศึกษาความเหมาะสมโครงการโขง-ชี-มูล (กรุงเทพฯ, 2535), หน้า 3-19 – 3-20, อ้างถึงใน สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “การศึกษามลกระทบทางสังคมโครงการฝายราษีไศล และการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน,” รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, 2552, หน้า 3-9. (กำลังจัดพิมพ์)

¹⁰ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “การศึกษามลกระทบทางสังคมโครงการฝายราษีไศล และการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน,” รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, 2552, หน้า 3-8. (กำลังจัดพิมพ์)

โครงการที่มีการเก็บกักน้ำตั้งแต่ 100 ล้านลูกบาศก์เมตรขึ้นไป หรือระบบชลประทานที่มีพื้นที่ชลประทานตั้งแต่ 80,000 ไร่ขึ้นไป จึงให้ทำการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมก่อนดำเนินโครงการ เพราะขนาดของโครงการถือว่าการก่อสร้าง “แหล่งน้ำขนาดใหญ่”^{*} การที่กฎหมายระบุไว้เช่นนี้ทำให้เขื่อนราษีไศลไม่เข้าข่ายแหล่งน้ำที่ต้องทำการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมก่อนดำเนินโครงการ เพราะในโครงการฉบับแรกระบุว่าเป็นฝายยาง ซึ่งเป็นเพียงแหล่งน้ำขนาดเล็ก และเป็นเพียงแหล่งน้ำขนาดกลาง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงแปลนในภายหลัง

อย่างไรก็ดี หลังจากที่เขาื่อนราษีไศลก่อสร้างเสร็จและเริ่มทำการเก็บกักน้ำ พ.ศ. 2536 ได้มีมติของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติให้กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน เร่งดำเนินการตรวจสอบผลกระทบด้านต่างๆ ของโครงการเขื่อนราษีไศล เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาและลดผลกระทบโดยเฉพาะปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็ม แต่หน่วยงานที่เข้ามาสำรวจพื้นที่กลับเป็นสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (สผ.)^{*} กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม ได้ลงสำรวจพื้นที่ในช่วงวันที่ 29 มกราคม - 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2537 และพบว่าสมควรให้มีการตรวจสอบการแพร่กระจายของดินเค็มจริง กอปรกับในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลได้ออกมาเคลื่อนไหวและยื่นหนังสือถึง สผ. ให้ทำการตรวจสอบในประเด็นดังกล่าวด้วยเช่นเดียวกัน¹¹

เมื่อผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมกรณีเขื่อนราษีไศลได้กลายเป็นประเด็นสาธารณะขึ้นมา ในวันที่ 29 กันยายน พ.ศ.2538 กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานจึงได้ว่าจ้าง คณะ

---

* ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการบริหารทรัพยากรน้ำแห่งชาติ พ.ศ.2532 ได้ให้ความหมายของคำว่า “แหล่งน้ำ” ดังนี้

(1) แหล่งน้ำขนาดใหญ่ คือ แหล่งน้ำทุกประเภทที่มีปริมาตรเก็บกักน้ำตั้งแต่ 100 ล้านลูกบาศก์เมตรขึ้นไป หรือมีพื้นที่ผิวน้ำตั้งแต่ 15 ตารางกิโลเมตรขึ้นไป หรือมีพื้นที่ชลประทานตั้งแต่ 80,000 ไร่ขึ้นไป

(2) แหล่งน้ำขนาดกลาง คือ แหล่งน้ำทุกประเภท ที่มีปริมาตรเก็บกักน้ำน้อยกว่า 100 ล้านลูกบาศก์เมตร หรือมีพื้นที่ผิวน้ำน้อยกว่า 15 ตารางกิโลเมตร หรือมีพื้นที่ชลประทานน้อยกว่า 80,000 ไร่

(3) แหล่งน้ำขนาดเล็ก คือ แหล่งน้ำประเภทอ่างเก็บน้ำ และอื่นๆ ซึ่งใช้เวลาก่อสร้างไม่เกิน 1 ปี และไม่มีการจ่ายค่าชดเชยสำหรับที่ดิน

และในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการบริหารทรัพยากรน้ำแห่งชาติ พ.ศ.2550 ได้ระบุความหมายของ “แหล่งน้ำขนาดเล็ก” ว่าเป็นแหล่งน้ำที่เกิดจากการสร้างฝาย หรือประตูระบายน้ำ อ่างเก็บน้ำ คลองส่งน้ำ หนอง บึง สระน้ำ บ่อน้ำตื้น บ่อน้ำบาดาล และอื่นๆ ซึ่งใช้เวลาก่อสร้างไม่เกิน 1 ปี

* ปัจจุบัน คือ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

¹¹ เดชชจร ภูทิพย์, “การเมืองเรื่องทรัพยากรน้ำ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการฝายราษีไศล,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), หน้า 91-92.

สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ให้ทำการติดตามตรวจสอบสถานภาพ ผลกระทบและมาตรการลดผลกระทบสิ่งแวดล้อมในบริเวณพื้นที่โครงการเขื่อนราษีไศล¹² จาก การศึกษาพื้นที่ตัวอย่าง 7 แปลง จำนวนพื้นที่ 509,800 ไร่ พบว่า¹³

- (1) บริเวณที่มีผลกระทบจากเกลือมากที่สุด 173 ไร่ หรือร้อยละ 0.03 ของพื้นที่
- (2) บริเวณที่มีผลกระทบจากเกลือมาก 3,313 ไร่ หรือร้อยละ 0.65 ของพื้นที่
- (3) บริเวณที่มีผลกระทบจากเกลือปานกลาง 145,914 ไร่ หรือร้อยละ 28.62 ของพื้นที่
- (4) บริเวณที่มีผลกระทบจากเกลือเล็กน้อย 285,480 ไร่ หรือร้อยละ 56.0 ของพื้นที่
- (5) บริเวณที่ไม่มีผลกระทบเกลือ 726 ไร่ หรือร้อยละ 0.14 ของพื้นที่

ต่อมาได้มีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 10 กันยายน พ.ศ.2539 อนุมัติงบประมาณให้ กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ในวงเงิน 46,100,000 บาท ไปทำการศึกษารื่อง Hydro-Geological Model เพื่อการคาดคะเนการกระจายดินเค็มและน้ำเค็มในระยะยาว โครงการโขง-ชี-มูล โดยกรมพัฒนาฯ ได้มอบหมายให้มหาวิทยาลัยขอนแก่นไปทำการศึกษาในประเด็นดังกล่าว นอกจากนี้ ในวันเดียวกันยังมีมติคณะรัฐมนตรี อนุมัติให้กรมพัฒนาฯ ว่าจ้างบริษัทวิศวกรรมที่ ปรีกษาในวงเงิน 29,998,092 บาท เพื่อทำการศึกษารายละเอียดผลกระทบเพิ่มเติมและทำ แผนปฏิบัติการแก้ไขผลกระทบในการขยายพื้นที่ครบ 2,232 ล้านไร่ โครงการโขง-ชี-มูล อีกด้วย ทว่า การศึกษาผลกระทบทั้งสองฉบับยังไม่ปรากฏต่อสาธารณชนจวบจนปัจจุบัน (พ.ศ.2553)

2.2.2.2 การศึกษาผลกระทบทางสังคมกรณีเขื่อนราษีไศล

มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2540 ได้ระบุให้ทำการศึกษาผลกระทบ ทางสังคมและสิ่งแวดล้อมกรณีเขื่อนราษีไศล อันเป็นผลให้ในเวลาต่อมามีคำสั่งสำนัก นายกรัฐมนตรีที่ 20/2541 ลงวันที่ 14 มกราคม พ.ศ.2541 และ 57/2541 ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์

¹² คณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล (คอปม.), "ลำดับความเป็นมา และข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการแก้ไข ปัญหาเขื่อนราษีไศล," ม.ป.ป.(เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่), อ้างถึงใน ศิริพร ศรีสินธุ์ไร, "ปฏิบัติการทางวาทกรรมของชาวบ้าน: กรณีศึกษาป่าทามกุดเป่ง," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), หน้า 77.

¹³ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, "การศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการฝายราษีไศล และการ แก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน," หน้า 3-9.

พ.ศ.2541 ระบุให้แต่งตั้งคณะกรรมการศึกษาผลกระทบทางสังคมจากโครงการเขื่อนราษีไศล เพื่อกำหนดกรอบในการศึกษา ติดต่อบริษัทศึกษาเพื่อศึกษาผลกระทบ พิจารณาเห็นชอบโครงการและผลการศึกษา พร้อมกับติดตามดูการศึกษาเพื่อให้เป็นไปตามโครงการ¹⁴ โดยคณะกรรมการฯ ได้ติดต่อบริษัทวิจักษณ์วิชัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยไปทำการศึกษา

อย่างไรก็ตาม กระบวนการศึกษาผลกระทบทางสังคมก็ไม่ได้ดำเนินไปอย่างราบรื่นนัก หลายครั้งที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลจำเป็นต้องออกมาเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันให้การศึกษาดำเนินต่อไปได้ อย่างเช่น ในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2549 ชาวบ้านทำการปิดล้อมกระทรงเกษตรและสหกรณ์เพื่อเรียกร้องให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการศึกษาผลกระทบทางสังคมจากโครงการเขื่อนราษีไศลขึ้นมาใหม่ เนื่องจากคณะกรรมการฯ ชุดเดิมได้หมดวาระลง อีกทั้งหลังจากที่โครงการเขื่อนราษีไศลโอนภารกิจมาให้กระทรงเกษตรฯ ตั้งแต่วันที่ 2545 การศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมก็หยุดชะงักไปด้วย หรือในวันที่ 2 ตุลาคม พ.ศ.2550 ที่ชาวบ้านปักหลักชุมนุมบริเวณห้วงงานเขื่อนราษีไศล เพื่อเรียกร้องให้คณะกรรมการศึกษาผลกระทบทางสังคมทำการเรียกประชุมหลังจากที่ไม่ได้มีการประชุมมานาน หรือครั้งล่าสุดในวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ.2552 ชาวบ้านได้ปักหลักชุมนุม ณ ห้วงงานเขื่อนราษีไศลอีกครั้ง ซึ่งประเด็นข้อเรียกร้องหนึ่งก็คือ ให้ทำการศึกษาผลกระทบทางสังคมให้แล้วเสร็จ หลังจากที่ใช้เวลาทำการศึกษามานานร่วม 12 ปี ซึ่งในปีดังกล่าวจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็ได้ทำการศึกษาแล้วเสร็จในที่สุด

จากการศึกษาผลกระทบทางสังคมกรณีเขื่อนราษีไศล พบว่า เขื่อนราษีไศลได้ก่อให้เกิดผลกระทบอยู่ 2 ลักษณะ คือ ผลกระทบทางบวก และผลกระทบทางลบ¹⁵

(1) ผลกระทบทางบวก เช่น ผลกระทบได้ทำให้ชาวบ้านได้เกิดการปรับตัว และได้แสวงหาทางออกโดยการจัดการทรัพยากรบึงทามที่เหลืออยู่ มีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพกลุ่มการจัดการน้ำชุมชน ฯลฯ นอกจากนี้ผลกระทบยังได้ก่อให้เกิดการส่งเสริมทักษะที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากร เกิดการพัฒนาและยกระดับขององค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำ ป่าทาม และการดำเนินชีวิต เกิดความสัมพันธ์ชุดใหม่ จากที่เคยมีการปฏิสัมพันธ์กันตามประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น ไปสู่การสร้างเครือข่ายภาคประชาชน เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นการไปส่งเสริมความเข้มแข็งภายในองค์กรชาวบ้านและเครือข่ายภาคประชาชน เช่น มีการจัดการภายในองค์กร มีอาชีพทางเลือก มีสวัสดิการชุมชน มีการส่งเสริมสิทธิชุมชนโดยการสร้าง

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-1.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-14 – 7-20.

เครือข่าย การรวมกลุ่ม เป็นต้น และการสร้างคันดินกั้นน้ำของเขื่อนและสันเขื่อนราชสีไศลทำให้เกิดเส้นทางคมนาคมสายใหม่ขึ้นในชุมชน

(2) ผลกระทบทางลบ เขื่อนราชสีไศลได้ส่งผลกระทบทางลบดังนี้

(2.1) ทางด้านกายภาพ การชลประทาน และการใช้น้ำ ระบบชลประทานของโครงการเขื่อนราชสีไศลมีการสร้างระบบกระจายน้ำอยู่ 2 แห่ง แต่ปรากฏว่ายังไม่มีการใช้งานจากระบบกระจายน้ำดังกล่าว เนื่องจากการสร้างคลองส่งน้ำยังไม่แล้วเสร็จ ส่วนผลกระทบทางด้านกายภาพ ได้ส่งผลกระทบต่อแหล่งน้ำธรรมชาติ คือ พื้นที่ในทาม เกิดน้ำท่วมแหล่งน้ำในทามอย่างถาวร พบพื้นที่เสี่ยงต่อการถูกน้ำท่วม เกิดปัญหาเรื่องคุณภาพน้ำที่มีวัชพืชขึ้นอย่างหนาแน่น นอกจากนี้ ยังส่งผลกระทบต่อแหล่งน้ำชลประทานเดิมที่สร้างขึ้นโดยหน่วยงานรัฐอย่างเช่น สระน้ำขนาดใหญ่ ฝายน้ำล้น หรือบ่อน้ำตื้น ซึ่งโครงการเหล่านี้ได้ถูกน้ำท่วมไปเป็นจำนวนมาก ทำให้สูญงบประมาณโดยเปล่าประโยชน์ อีกทั้งการนำน้ำจากระบบชลประทานเดิมมาใช้ พบว่า น้ำมีความเค็มมากขึ้น ทำให้ข้าวที่ปลูกไว้เสียหาย มีควาบเกลือเกิดขึ้นตามพื้นที่ต่างๆ นอกจากนี้ คันดินกั้นน้ำ (Dike) ของเขื่อนราชสีไศล ยังก่อให้เกิดน้ำท่วมพื้นที่นาก่ออ่างเก็บน้ำแบบถาวรประมาณ 28 ไร่ ก่อให้เกิดพื้นที่เสี่ยงที่จะถูกน้ำท่วมประมาณ 11,092 ไร่ เกิดปัญหาคันดินทับที่นาประมาณ 108 ไร่ และพื้นที่ที่ถูกขุดหน้าดินไปทำคันดินกั้นน้ำอีกประมาณ 12 ไร่

(2.2) ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เขื่อนราชสีไศลได้ส่งผลกระทบต่อทางด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการประกอบอาชีพที่ต้องอาศัยพื้นที่ป่าทาม พบว่า ก่อนน้ำจะท่วมเคยมีชาวบ้านที่มีอาชีพการทำนาทามอยู่ร้อยละ 78.1 ภายหลังจากถูกน้ำท่วมได้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 38.3 มีชาวบ้านที่ทำอาชีพการประมงเพื่อยังชีพเหลืออยู่เพียงร้อยละ 9 อาชีพประมงมีร้อยละ 61.7 การเลี้ยงควายลดลงไปถึงร้อยละ 77.6 จากข้อมูลที่ได้จากการทำแผนที่แบบมีส่วนร่วมใน 5 พื้นที่ พบความเสียหายที่เกิดจากน้ำท่วม ดังนี้ พื้นที่นาทาม 81,210 ไร่ พื้นที่เลี้ยงสัตว์ 3,658 ไร่ พื้นที่นาปรัง 1,792 ไร่ บ่อเกลือ 1,235 ไร่ รวมพื้นที่เสียหาย 87,922 ไร่ นอกจากนี้ หากนำผลกระทบทางด้านอาชีพ ถ้าคิดเป็นความเสียหายเป็นตัวเงิน พบว่า เกิดความเสียหายครัวเรือนละ 27,765 บาท/ปี

ส่วนผลกระทบทางด้านสังคมและวัฒนธรรม พบว่า การมีเขื่อนราชสีไศลได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในชุมชน ส่งผลให้ประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างต้องสูญหาย เช่น การแข่งเรือ การทำประมงพื้นบ้านซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม หรือ วัฒนธรรมการต้มเกลือ ฯลฯ ส่งผลให้เกิดปัญหาทางด้านสุขภาพ เช่น เกิดโรคผื่นคัน ปลายปากเป่าเป็นพิษ โรคเครียด เป็นต้น นอกจากนี้ยังเกิดการเคลื่อนย้ายแรงงาน และเกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต¹⁶

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-20 - 7-25.

จะเห็นว่า การศึกษาผลกระทบทางสังคมกรณีเขื่อนราษีไศลไม่เหมือนกับการศึกษาผลกระทบโครงการต่างๆ ของรัฐที่ผ่านมา เนื่องจากที่ผ่านมาชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบไม่เคยเข้ามามีอิทธิพลหรือมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษามากขนาดนี้ อีกทั้งผลการศึกษายังเกิดจากการระดมความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่ายจนได้เป็นข้อสรุปที่เชื่อถือได้และเป็นธรรมกับทุกฝ่ายอย่างแท้จริง

2.2.3 ข้อเรียกร้องให้เปิดเผยข้อมูลโครงการเขื่อนราษีไศลสู่สาธารณะ

ข้อเรียกร้องให้รัฐเปิดเผยข้อมูลของโครงการเขื่อนราษีไศล เริ่มขึ้นเมื่อชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล* ได้ยื่นหนังสือถึงหัวหน้าโครงการเขื่อนราษีไศลในวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ.2538 โดยมีข้อเรียกร้องข้อหนึ่งว่า “ขอให้เขื่อนราษีไศลชี้แจงประชาสัมพันธ์การดำเนินงานต่างๆ ของโครงการ เช่น การเก็บกักน้ำ การสร้างคลองส่งน้ำ การสร้างคันดินกั้นน้ำ เป็นต้น โดยดำเนินการประชุมชาวบ้านที่ได้รับผลจากโครงการในทุกชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านในทุกครัวเรือนได้ตัดสินใจร่วมกัน”¹⁷

ข้อเรียกร้องดังกล่าวเป็นผลสืบเนื่องหลังจากที่มีการก่อสร้างเขื่อนราษีไศลเรียบร้อยแล้ว ผลปรากฏว่ากรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้แก้ไขโครงการใหม่และไม่ได้ประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านทราบก่อน โครงการที่แก้ไขได้ถูกปกปิดเป็นความลับจนกระทั่งเขื่อนได้ทำการเก็บกักน้ำและเกิดผลกระทบตามมา เมื่อชาวบ้านเห็นดังนั้นจึงเข้าใจว่าพวกเขาถูกทางการหลอกลวงในหลายประเด็น อาทิ เรื่องแบบแปลนที่โครงการฉบับแรก พ.ศ.2532 ระบุว่าเป็นการก่อสร้าง “ฝายยาง” แต่เมื่อสร้างจริงกลับเป็น “เขื่อนคอนกรีต” ที่มีบานประตูเหล็ก 7 บาน หรือเรื่องระดับน้ำที่ระบุไว้เบื้องต้นว่าจะเก็บกักน้ำที่ระดับ 114.5 ม.รทก. (เมตร ที่ระดับน้ำทะเลปานกลาง) ซึ่งเป็นระดับที่เต็มตลิ่งลำน้ำมูลพอดีและจะไม่ท่วมพื้นที่ป่าทามโดยรอบ แต่เมื่อเก็บกักน้ำจริงกลับเก็บที่ระดับ 119 ม.รทก. ทำให้พื้นที่ป่าทามโดยรอบถูกน้ำท่วมหมดจนกลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ หรือเรื่องปัญหาจากคันดินกั้นน้ำ (Dike) เนื่องจากคันดินกั้นน้ำถูกสร้างขึ้นเพราะระดับพื้นที่แต่ละแห่งมีความสูงต่ำไม่เท่ากัน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องสร้างคันดินขึ้นมากั้นน้ำเอาไว้เพื่อไม่ให้น้ำไหลเข้าท่วมที่ดินของชาวบ้าน แต่ปัญหาของคันดินกั้นน้ำเขื่อนราษีไศลก็คือ มีการสร้างคันดินทับที่นาและมีการขุดหน้าดินในที่นาชาวบ้านโดยที่พวกเขาไม่ได้รับค่าชดเชยใดๆ ซึ่งประเด็นนี้

* หรือ กลุ่มชาวบ้านที่เคลื่อนไหวก่อนหน้านั้น “คณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล” (คอปม.) ในขณะนั้น

¹⁷ ศิริพร ศรีสินธุ์ไร, “ปฏิบัติการทางวาทกรรมของชาวบ้าน: กรณีศึกษาป่าทามกุดเป่ง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา

ชาวบ้านได้เรียกร้องให้รัฐแก้ไขปัญหามาเมื่อพ.ศ.2538¹⁸ แต่ก็ยังไม่ได้รับการพิจารณาจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่เกิดจากคันดินกั้นน้ำ ก็คือ ปัญหาน้ำท่วมนานนอกอ่างเก็บน้ำ เนื่องจากว่าน้ำไม่สามารถระบายลงสู่ลำนํ้ามูลได้ตามปกติในฤดูน้ำหลากเนื่องจากมีคันดินมากั้นเอาไว้ โดยปกติแล้วในฤดูน้ำหลากพื้นที่ป่าทามและที่นาชาวบ้านจะถูกน้ำท่วมทุกปี แต่จะท่วมเพียง 1-2 สัปดาห์เท่านั้นซึ่งไม่ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรเสียหาย เมื่อมีคันดินมากั้นเอาไว้ทำให้น้ำไม่สามารถระบายออกได้ทัน จนส่งผลให้น้ำท่วมขังที่นาชาวบ้านเป็นเวลานานและส่งผลกระทบต่อผลผลิตทางการเกษตร

ด้วยเหตุนี้ ในเบื้องต้นชาวบ้านจึงเห็นว่าควรจะมีการเปิดเผยโครงการที่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ชาวบ้านทุกคนได้รับทราบ เพื่อให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับระดับการเก็บกักน้ำ เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาน้ำท่วมที่ทำกินของชาวบ้าน โดยประเด็นดังกล่าวชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้เรียกร้องมาตั้งแต่ พ.ศ.2538-2540 คือ ให้เก็บกักน้ำในระดับที่ระบุไว้ในโครงการฉบับแรก คือ 114.5 ม.รทก. แต่ก็ยังไม่ได้รับการตอบสนองจากภาครัฐ นอกจากนี้ในช่วง พ.ศ.2540 ชาวบ้านยังได้เรียกร้องให้รัฐเปิดเผยโครงการโขง-ชี-มูล และเปิดเผยการศึกษาผลกระทบให้สาธารณะได้รับทราบ ซึ่งข้อเรียกร้องในประเด็นดังกล่าวได้รับการตอบสนองตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2540 ที่ระบุว่า “ให้เปิดเผยข้อมูลโครงการโขง-ชี-มูล แก่สาธารณชน รวมทั้งผลการศึกษาทั้งหมดที่มีอยู่ ทั้งที่ศึกษาเสร็จแล้วและกำลังอยู่ในระหว่างการศึกษา เช่น ผลการศึกษาเรื่องดินเค็มของมหาวิทยาลัยมหิดล”¹⁹ แต่ถึงแม้จะมีมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าวออกมา กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม ก็ไม่เคยเปิดเผยข้อมูลโครงการโขง-ชี-มูลทั้งหมดต่อสาธารณะเลย โดยเฉพาะโครงการย่อยที่มีการปรับเปลี่ยนจากการสร้าง “ฝาย” ไปเป็นการสร้าง “เขื่อน” อยู่หลายโครงการ

การที่ภาครัฐไม่เปิดเผยข้อเท็จจริงของโครงการโขง-ชี-มูลต่อสาธารณชน อาจเป็นเหตุให้สังคมเกิดความสับสนและไม่เข้าใจความเดือดร้อนที่แท้จริงของชาวบ้าน เพราะถึงอย่างไรชื่อโครงการก็ยังระบุว่าเป็น “โครงการฝายราษีไศล” ซึ่งคนทั่วไปอาจไม่เข้าใจว่า “ฝาย” จะส่งผลกระทบต่อมหาศาลอย่างที่ชาวบ้านกล่าวอ้างได้อย่างไร และหลายครั้งที่รัฐบาลมักอ้างผ่านสื่อว่าโครงการดังกล่าวเป็นเพียงโครงการฝายไม่ใช่เขื่อนอย่างที่ชาวบ้านพยายามบอกกับสังคม “...แต่ขอยืนยันว่าฝายราษีไศลไม่ใช่เขื่อน แต่เป็นฝาย เพื่อเก็บกักน้ำในระดับสูงสุดที่ฝนเคยตกเท่านั้นเอง

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-74.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

...”²⁰ ดังนั้น การที่จะทำให้สังคมเข้าใจปัญหาที่แท้จริงของชาวบ้าน จึงจำเป็นที่จะต้องมีการเปิดเผยข้อมูลของโครงการเขื่อนราษีไศล ทั้งโครงการฉบับแรกที่ยื่นให้คณะรัฐมนตรีอนุมัติเมื่อ พ.ศ.2532 และโครงการที่มีการปรับเปลี่ยนในภายหลัง

กล่าวได้ว่า หากรัฐบาลยอมตามข้อเรียกร้องในประเด็นนี้มีแนวโน้มว่าชาวบ้านจะสามารถเข้าไปมีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับเขื่อนราษีไศลได้มากขึ้น เนื่องจาก ภาครัฐเป็นฝ่ายทำผิดกติกามาตั้งแต่แรก ดังนั้น จึงเป็นความชอบธรรมของชาวบ้านที่จะตัดสินใจต่อไปว่าจะขับเคลื่อนอนาคตของตนเองอย่างไร

2.2.4 ข้อเรียกร้องให้ประเมินความคุ้มค่าของเขื่อนราษีไศล

การเรียกร้องให้รัฐทำการประเมินความคุ้มค่าของเขื่อนราษีไศล เป็นประเด็นที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเริ่มเรียกร้องในปี 2542 และสืบเนื่องยาวนานจนถึงปี 2547

แนวคิดที่เรียกร้องให้ประเมินความคุ้มค่าของเขื่อน สืบเนื่องมาจากความล้มเหลวในการประเมินผลกระทบก่อนที่จะดำเนินโครงการสร้างเขื่อน โดยทั่วไปการนำเสนอโครงการเพื่อให้ได้รับการอนุมัตินั้น มักจะนำเสนอแต่ด้านดีของโครงการ คือ นำเสนอว่าโครงการให้ประโยชน์อย่างไรบ้างซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการประเมินคุณประโยชน์ที่สูงเกินจริง ในขณะที่เดียวกันเจ้าของโครงการมักจะปกปิดเรื่องผลกระทบที่จะตามมา และมักจะไม่นำเอาความเสียหายดังกล่าวไปคำนวณรวมกับต้นทุนในการสร้างเขื่อน เพราะหากนำไปคำนวณรวมกันแล้วจะพบว่าเขื่อนไม่คุ้มค่าต่อการลงทุนเลยแม้แต่น้อย

การศึกษาวิจัยของคณะกรรมการเขื่อนโลก (World Commission on Dams: WCD) ได้ผลสรุปว่า เขื่อนทุกประเภท อาทิ เขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำที่มุ่งเน้นการผลิตกระแสไฟฟ้า เขื่อนเพื่อการชลประทาน หรือเขื่อนที่เก็บกักน้ำเพื่ออุปโภคบริโภค ส่วนใหญ่มักจะทำให้ผลประโยชน์ต่ำกว่าเป้าหมายที่กำหนดไว้ในโครงการ และให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่ต่ำมาก ถือเป็นความล้มเหลวทางด้านเทคนิคและทางเศรษฐกิจที่ไม่บรรลุตามเป้าหมายของโครงการ²¹ อีกทั้งโครงการเขื่อนขนาดใหญ่มักจะส่งผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมในวงกว้าง โดยคณะกรรมการ

²⁰ คำสัมภาษณ์ พรเทพ เตชะไพบูลย์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม , “มีอบคนจนแก้ลำแจ้งกลับจับชน เสนอทำพิจารณาล้มฝ่ายราษีไศล,” ไทยโพสต์ (24 พฤษภาคม 2543): 14.

²¹ Aviva Imhof, Susane Wong and Peter Bosshard, เขื่อนกับการพัฒนา: กรอบคิดใหม่ในการตัดสินใจโครงการใหญ่: คู่มือประชาชน, แปลโดย เพียรพร ดีเทศน์ (กรุงเทพฯ: เครือข่ายเฝ้าระวังแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประเทศไทย, 2546), หน้า 10-12.

เขื่อนโลกได้สรุปว่า ความล้มเหลวในการคำนวณต้นทุนทางสิ่งแวดล้อมและสังคมเปรียบเทียบกับผลประโยชน์จากเขื่อนขนาดใหญ่ทำให้ “ประเด็นเรื่องประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจและผลกำไรของโครงการที่แท้จริง เป็นเรื่องที่ยังไม่มีความกระจ่างชัด”²²

ข้อเรียกร้องของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลในช่วงพ.ศ.2542-2547 ระบุไว้ประเด็นหนึ่งว่า “ให้ประเมินความคุ้มค่าของเขื่อนราษีไศล โดยให้รวมค่าใช้จ่ายในการแก้ไขปัญหาผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเข้ามาประกอบการคำนวณด้วย” อนึ่ง มีความเป็นไปได้ว่าการที่ชาวบ้านยกประเด็นนี้ขึ้นมาเรียกร้องในช่วงเวลาดังกล่าว อาจเนื่องมาจากเห็นว่าการโครงการโขง-ชี-มูล กำลังจะหมดระยะการดำเนินโครงการตามแผนพัฒนาระยะที่ 1 (พ.ศ. 2533-2543) ตามที่คณะรัฐมนตรีมีมติวันที่ 11 มกราคม พ.ศ.2537 เห็นชอบให้กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม ดำเนินการพัฒนาโครงการชลประทานภายในประเทศให้แล้วเสร็จก่อนตามแผนพัฒนาระยะที่ 1 และให้ศึกษารายละเอียดพร้อมกับติดตามผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากโครงการที่ดำเนินการไปแล้ว เพื่อหาทางป้องกันและแก้ไขปัญหาก่อนที่จะทำการผันน้ำจากแม่น้ำโขงตามแผนพัฒนาระยะต่อไป

ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่าข้อเรียกร้องที่ต้องการให้รัฐประเมินความคุ้มค่าของเขื่อนราษีไศล เกิดจากความมุ่งหวังที่จะให้รัฐนำโครงการโขง-ชี-มูลกลับมาทบทวนอีกครั้ง เป็นข้อเรียกร้องที่หวังจะเห็นผลการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายเพื่อให้เกิดการปรับปรุงหรือยกเลิกโครงการโขง-ชี-มูล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางนโยบายสาธารณะที่เรียกว่า ขั้นตอนประเมินผลนโยบาย (Evaluation) ซึ่งเป็นขั้นตอนการประเมินความสำเร็จ หรือความล้มเหลวของนโยบายนั้นๆ ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าหากรัฐประเมินโครงการโขง-ชี-มูลทั้งโครงการแล้วพบว่า โครงการไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน รัฐอาจจะปรับปรุงโครงการใหม่โดยการยกเลิกแผนพัฒนาระยะที่ 2 และ 3 โดยไม่ทำการผันน้ำจากแม่น้ำโขงอีก แต่อาจจะดำเนินโครงการชลประทานภายในประเทศต่อไป เพียงแต่อาจจะต้องมีการประนีประนอมกับผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่ายในประเด็นเรื่องค่าชดเชยและมาตรการลดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม หรือ ในทางหนึ่งรัฐอาจจะยกเลิกการก่อสร้างโครงการย่อยทั้งหมดของโครงการโขง-ชี-มูล แม้กระทั่งโครงการชลประทานภายในประเทศที่สร้างเสร็จไปแล้ว ซึ่งสามารถทำได้โดยการรื้อถอนโครงการ หรืออาจจะไม่ดำเนินโครงการต่อไปอีก คือ ไม่เก็บกักน้ำ ทำการเปิดประตูระบายน้ำเป็นการถาวร เป็นต้น

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

ในเวลาต่อมาข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่ต้องการให้รัฐประเมินความคุ้มค่าของ เชื้อนราสีไศล ได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของข้อเรียกร้องที่ต้องการให้รัฐเปิดประตูระบายน้ำ เชื้อนราสีไศลเป็นการถาวร ซึ่งเป็นข้อเรียกร้องหลักช่วง พ.ศ.2544-2547 ทว่า เมื่อข้อเรียกร้องหลัก ดังกล่าวประสบความล้มเหลว การเรียกร้องให้ภาครัฐประเมินความคุ้มค่าของเชื้อนราสีไศลจึงไม่ ปรากฏอีก แต่สิ่งที่ชาวบ้านจะสามารถทำได้หลังจากที่การศึกษาผลกระทบทางสังคมของ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเสร็จสมบูรณ์ คือ การเรียกร้องให้ภาครัฐทำการประเมินความคุ้มค่าอีก ครั้ง โดยรวมเอาความเสียหายจากผลกระทบทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมที่สถาบันการศึกษา ต่างๆ ได้ศึกษาไว้แล้วเข้ามาคำนวณเป็นต้นทุนของโครงการ แล้วนำมาพิจารณาการใช้ประโยชน์ จากเขื่อนอีกครั้ง ถึงแม้ว่าเชื้อนราสีไศลจะยังเก็บกักน้ำต่อไปเพื่อเอื้อประโยชน์ให้กับชาวบ้านที่ยัง ต้องการใช้ประโยชน์จากเขื่อน แต่อย่างน้อยการประเมินความคุ้มค่าของเชื้อนราสีไศลย้อนหลัง อาจจะช่วยในแง่ของการประเมินค่าชดเชยใหม่ ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านได้รับค่าชดเชยอย่างเป็นธรรม มากที่สุด

2.2.5 มติของคณะกรรมการกลางและการตัดสินใจของรัฐบาล

ในลำดับต่อไปจะเป็นการพิจารณาว่ามติของคณะกรรมการกลางฯ และการ ตัดสินใจของรัฐบาลได้สอดคล้องกับความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายของ ชาวบ้านอย่างไร

ผลการศึกษาของคณะกรรมการกลางฯ ในประเด็นแรกมีติดออกมาว่า “ให้รัฐ แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าโดยการเปิดประตูระบายน้ำเชื้อนราสีไศลทั้ง 7 บาน เพื่อลดผลกระทบทาง สังคมและสิ่งแวดล้อมเฉพาะหน้าและให้รัฐทำการพิสูจน์สิทธิที่ดินทำกินให้ชาวบ้าน” จาก ข้อเสนอแนะดังกล่าวปรากฏว่ารัฐบาลได้ตัดสินใจทำตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการกลางฯ ในประเด็นดังกล่าว หากพิจารณาจะเห็นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ส่งผลสะท้อนต่อการ เปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายที่ว่าด้วยควมรับผิดชอบของรัฐต่อโครงการพัฒนาของรัฐเอง หากโครงการได้ส่งผลกระทบต่อประชาชน สังคม หรือสิ่งแวดล้อม รัฐก็ต้องรับผิดชอบโดยหา มาตรการแก้ไขปัญหาดังกล่าวหรือหามาตรการเยียวยาผู้ที่ได้รับผลกระทบอย่างเป็นธรรม ซึ่ง พบว่าการตัดสินใจของรัฐบาลตามมติของคณะกรรมการกลางฯ เป็นการตอบรับข้อเรียกร้องของ ชาวบ้านในประเด็นให้เปิดประตูระบายน้ำและประเด็นการบรรเทาผลกระทบทางสังคมและ สิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายที่ว่านี่ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ เกิดขึ้นเฉพาะกิจเท่านั้น เพราะในเวลาต่อมาภาครัฐก็พยายามหาหนทางทำการปิดประตูระบายน้ำ เชื้อนราสีไศลอีกครั้ง ทั้งๆ ที่ในขณะนั้นกระบวนการพิสูจน์สิทธิให้ชาวบ้านยังดำเนินการไม่แล้วเสร็จ จาก ตรงนี้สะท้อนให้เห็นว่าจริงๆ แล้วมติคณะรัฐมนตรีที่ให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนทั้ง 7 บาน ไม่ได้

เกิดจากแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระทางนโยบายอย่างจริงจัง แต่เป็นเพียงการตอบรับข้อเรียกร้องของชาวบ้านเพื่อแก้ไขปัญหาการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวของชาวบ้าน และเพื่อต้องการยุติปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านเท่านั้น

ส่วนผลการศึกษาของคณะกรรมการกลางฯ อีกประเด็นหนึ่งที่เสนอว่า “เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาเขื่อนราษีไศลในระยะยาว หรือก่อนที่จะตัดสินใจใดๆ เกี่ยวกับเขื่อนราษีไศลในอนาคต ให้รอผลการศึกษาจากสถาบันการศึกษาที่กำลังทำการศึกษาอยู่ แล้วจึงนำมาพิจารณาการใช้ประโยชน์ของเขื่อนราษีไศลต่อไป” นั้นหมายความว่า จากข้อเรียกร้องของชาวบ้านประเด็นการแก้ไขปัญหาลผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม ถ้าอยากจะแก้ไขปัญหาระยะยาวจำเป็นจะต้องทำการศึกษาให้รอบด้านก่อนว่าเขื่อนราษีไศลได้ส่งผลกระทบจริงหรือไม่และอย่างไรบ้าง จึงจะสามารถนำมาประเมินผลกระทบจากเขื่อนและประเมินความคุ้มค่าของเขื่อนราษีไศลได้ตามที่ชาวบ้าน ส่วนข้อเรียกร้องที่ชาวบ้านต้องการให้รัฐเปิดเผยข้อมูลของโครงการ ในมติของคณะกรรมการกลางฯ กลับไม่มีการกล่าวถึงในประเด็นนี้

อย่างไรก็ดี ตามมติของคณะกรรมการกลางฯ ได้ระบุไว้ว่า “ในการพิจารณาการใช้ประโยชน์ของเขื่อนในระยะยาวให้ทำการประเมินโดยพิจารณามูลค่าผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเข้าเป็นต้นทุนในการคำนวณด้วย และให้เปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วมและมีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการ” พบว่าหากรัฐบาลตัดสินใจรับข้อเสนอลของคณะกรรมการกลางฯ ในประเด็นที่ว่านี้ เนื้อหาสาระเชิงนโยบายก็เปลี่ยนไปในทิศทางที่เอื้อประโยชน์ต่อชาวบ้าน ถ้าโครงการได้ก่อให้เกิดผลกระทบมหาศาลอย่างที่พวกเขาเคยกล่าวอ้าง นั้นหมายความว่า ในอนาคตรัฐอาจจะต้องทำการประเมินโครงการเขื่อนราษีไศลว่าคุ้มค่าต่อการลงทุนหรือไม่ ซึ่งการประเมินนั้นอาจนำไปสู่การยกเลิกโครงการ หรือการดำเนินโครงการต่อโดยปรับปรุงโครงการใหม่เพื่อเอื้อประโยชน์ให้กับประชาชนทุกฝ่ายอย่างเท่าเทียม อย่างเช่น รัฐอาจประเมินค่าชดเชยให้กับชาวบ้านใหม่โดยรวมทั้งค่าที่ดินและค่าเสียโอกาสที่จะทำกินในที่ดิน เป็นต้น ทว่าที่ประชุมคณะรัฐมนตรีกลับรับข้อเสนอนี้ของคณะกรรมการกลางฯ เพียงบางส่วนเท่านั้น โดยระบุแบบกว้างๆ ว่า “ก่อนการตัดสินใจใดๆ กรณีเขื่อนราษีไศลในอนาคต ให้รอผลการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก่อน” ซึ่งการที่มติคณะรัฐมนตรีระบุไว้เช่นนี้ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านไม่ได้คาดการณ์ไว้ก่อนล่วงหน้า มติได้กลายเป็นข้อผูกมัดที่ภาครัฐชอบยกขึ้นมาอ้างเพื่อปฏิเสธที่จะทำตามข้อเรียกร้องของชาวบ้านในเวลาต่อมา (พ.ศ.2544-2547)

กล่าวโดยสรุป เมื่อพิจารณาตามข้อเรียกร้องของขบวนการชาวบ้านพบว่าในขณะนั้นพวกเขาต้องการเห็นการเปลี่ยนแปลงในส่วนเนื้อหาสาระเชิงนโยบายอยู่ 4 ประเด็น คือ ต้องการให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนทั้ง 7 บาน ต้องการให้หามาตรการลดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม ต้องการให้ทบทวนความคุ้มค่าของโครงการ และต้องการให้เปิดเผยข้อมูลของโครงการทั้งหมด ผลปรากฏว่าข้อเรียกร้องเหล่านี้ได้รับการตอบสนองอย่างเป็นรูปธรรมเพียงประเด็นแรก ส่วนประเด็นสองและสามถูกยกไปพิจารณาต่อในอนาคต และประเด็นสุดท้ายกลายเป็นประเด็นที่ตกไป

จะเห็นว่าเนื้อหาสาระตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายแต่อย่างใด ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลมีมติคณะรัฐมนตรีโดยตัดสินใจยอมทำตามข้อเรียกร้องของชาวบ้านในบางประเด็นเพียงเพราะต้องการที่จะยุติการเคลื่อนไหวชุมนุมและปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่มีแนวโน้มว่าจะก่อให้เกิดความรุนแรงในอนาคต อีกทั้งในขณะนั้นชาวบ้านมีความต้องการเพียงแค่นี้ให้รัฐเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนเท่านั้น จึงทำให้ข้อเรียกร้องอื่นกลายเป็นประเด็นรองและสามารถละทิ้งได้ในกระบวนการประนีประนอม

3. ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบายในระยะถัดมา

ภายหลังจากที่มีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ออกมา ปรากฏว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนยังคงส่งผลสะท้อนต่อเนื่องมาอีกหลายปี อันเป็นผลสะท้อนที่เกิดกับคนสองกลุ่ม คือ หนึ่ง ผลสะท้อนต่อภาครัฐ กล่าวคือ มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2543 เป็นข้อผูกมัดให้ฝ่ายราชการจะต้องนำมติดังกล่าวไปปฏิบัติให้บังเกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมนั้นหมายความว่า ผลสะท้อนในระยะถัดมาของปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ส่งผลต่อกระบวนการทางนโยบายในขั้นตอนการนำนโยบายไปปฏิบัติ และ สอง ผลสะท้อนต่อขบวนการ กล่าวคือ ผลสำเร็จจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนในครั้งนั้นได้ไปเพิ่มพูนความมั่นใจให้ชาวบ้านมากยิ่งขึ้น เป็นความมั่นใจที่มีต่อศักยภาพของขบวนการในการเปิดพื้นที่เพื่อเข้าไปมีอำนาจต่อรองทางนโยบาย และส่งผลให้เกิดความมั่นใจว่าชุมชนจะสามารถบริหารจัดการทรัพยากรกันเองได้

ด้วยเหตุนี้ ในช่วง พ.ศ.2544-2553 จะเห็นถึงผลสะท้อนดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างสลับซับซ้อน อันเนื่องมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่าง ขบวนการชาวบ้าน รัฐบาล และฝ่ายราชการ กล่าวคือ ในช่วง พ.ศ.2544-2547 ฝ่ายราชการก็ได้นำเอามติวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ไปดำเนินการทันทีโดยการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน ในระหว่างนั้นขบวนการก็ได้ออกเคลื่อนไหวอีกครั้งและได้ยกระดับข้อเรียกร้องอย่างสุดขีด โดยการเรียกร้องให้รัฐบาลเปิดประตู

ระบายนํ้าเขื่อนราษีไศลเป็นการถาวร ซึ่งขบวนการมีเป้าหมายจะเปิดพื้นที่เข้าสู่ระบบการเมืองปกติ เพื่อให้เกิดการต่อรองระหว่างขบวนการกับผู้ที่มีอำนาจตัดสินใจทางนโยบายโดยตรง ทว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้กลับไม่ประสบความสำเร็จ อันมีสาเหตุประการหนึ่งมาจากข้อผูกมัดที่ระบุไว้ในมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 นั้นเอง

ต่อมาในช่วง พ.ศ.2548-2553 เป็นช่วงที่ขบวนการตระหนักแล้วว่าข้อผูกมัดตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 เป็นปัญหาค้างค้ำที่จะต้องรีบสะสาง ซึ่งชาวบ้านเล็งเห็นว่าหากข้อผูกมัดดังกล่าวได้รับการสะสางจนเสร็จสิ้นจะเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นและการเคลื่อนไหวของขบวนการเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ในช่วงเวลานี้ขบวนการจึงพยายามจะเข้าไปมีอิทธิพลต่อกระบวนการทำงานของทางราชการที่กำลังดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าว

อย่างไรก็ดี การเคลื่อนไหวของขบวนการในสองช่วงเวลาย่างต้นล้วนมีเป้าหมายอย่างเดียวกัน คือ ความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบาย โดยการผลักดันนโยบายทางเลือกเข้าสู่กระบวนการทางนโยบาย ด้วยวิธีการเปิดพื้นที่ให้ขบวนการเข้าไปมีอำนาจต่อรองในระบบการเมืองปกติผ่านปฏิบัติการต่างๆ ของขบวนการทางสังคมเช่นในช่วงเวลาที่ผ่านมา ซึ่งรายละเอียดที่จะนำเสนอในลำดับต่อไปเป็นการนำเสนอในแง่มุมที่ว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2543 ได้ส่งผลสะท้อนต่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่างขบวนการ รัฐบาล และฝ่ายราชการ ในช่วงพ.ศ.2544-2553 อย่างไร ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3.1 ขบวนการได้ปฏิสนธินโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐแบบถอนรากถอนโคน

บทเรียนจากการเคลื่อนไหวต่อสู้จนกระทั่งนำมาซึ่งมติคณะรัฐมนตรีให้เปิดประตูระบายนํ้าเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน ได้เพิ่มพูนความเชื่อมั่นความมั่นใจให้กับชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมากยิ่งขึ้น คือ หนึ่ง ความเชื่อมั่นที่มีต่อพลังของขบวนการทางสังคมผลสำเร็จจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนยิ่งตอกย้ำความมั่นใจของพวกเขาว่า แนวทางการเคลื่อนไหวในรูปแบบขบวนการทางสังคมและการรวมตัวกันลักษณะนี้คืออำนาจของพวกเขา สอง ความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนว่าจะสามารถบริหารจัดการทรัพยากรในชุมชนของตนได้ และชาวบ้านเห็นว่าการที่รัฐยอมตามข้อเรียกร้องของพวกเขาโดยเปิดประตูระบายนํ้าเขื่อนทั้ง 7 บาน คือ การแสดงออกซึ่งการยอมรับผิดของรัฐในการดำเนินโครงการเขื่อนราษีไศล²³ อันหมายถึงความ

²³ สัมภาษณ์ ไพจิต ศิลารักษ์, อดีตแกนนำ, 8 สิงหาคม 2552. ไพจิตเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมรวบรวมรายชื่อชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2535-2538 เป็นบุคคลที่มีบทบาทผ่านสื่อมากบุคคลหนึ่งในช่วงที่สมาชิกคนจนเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ พ.ศ.2539-2540

ล้มเหลวทางนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของภาครัฐ ดังนั้น ในช่วง พ.ศ.2544-2547 ขบวนการชาวบ้านจึงได้เริ่มต้นเคลื่อนไหวอีกครั้ง โดยได้ยกระดับข้อเรียกร้องที่เป็นการปฏิเสธรูปแบบการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐบาลแบบถอนรากถอนโคน ด้วยการเรียกร้องให้รัฐเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลเป็นการถาวร ในขณะที่เดียวกันขบวนการก็พยายามที่จะผลักดันนโยบายทางเลือกด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าทามเข้าสู่กระบวนการทางนโยบาย ซึ่งเป็นนโยบายที่มอบอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้คิดค้นและบริหารจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง โดยที่รัฐอยู่ในฐานะผู้ให้การสนับสนุนเท่านั้น ดังที่ชาวบ้านมักกล่าวเสมอว่าพวกเขาต้องการ “กำหนดชะตาชีวิตของตนเอง”

3.1.1 การนำเสนอโยบายทางเลือก

ความต้องการที่จะกำหนดชะตาชีวิตของตนเองโดยปฏิสนธิ์นโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐบาล แต่เลือกที่จะปกป้องวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนเองไว้ นั้นเพราะชาวบ้านเชื่อว่า วิถีชีวิตดั้งเดิมจะสามารถเป็นหลักประกันของชีวิต สามารถสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวและลูกหลานได้ในอนาคต ในขณะที่โครงการเขื่อนราษีไศลกลับสร้างความระส่ำระสายให้กับคนในชุมชนมากกว่าที่จะเป็นหลักประกันใดๆ ในชีวิตของพวกเขาได้

“การปกป้องวิถีชีวิต” แสดงออกอย่างชัดเจนมากที่สุดเมื่อชาวบ้านตัดสินใจใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนเมื่อปี 2543 ซึ่งความหวังในครั้งนั้นได้ถูกนำมาต่อยอดในปีถัดมา ด้วยการปฏิเสธรูปแบบดำรงอยู่ของโครงการเขื่อนราษีไศลซึ่งเป็นหนึ่งตัวอย่างแนวนโยบายกระแสหลักของภาครัฐ ชาวบ้านได้ตอบโต้ด้วยการนำเสนอ “นโยบายทางเลือก” ที่เป็นแนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน อันเป็นการจัดการน้ำควบคู่กับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่าทาม ซึ่งถือว่าทรัพยากรน้ำและป่าทามต่างก็อยู่ภายใต้ระบบนิเวศเดียวกันตามลักษณะพิเศษของชุมชนแถบลุ่มน้ำมูล ทั้งนี้การนำเสนอโยบายทางเลือกเป็นการเรียกร้องให้รัฐสนับสนุนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าทาม โดยมีชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้คิดค้นและดำเนินการหลัก ในขณะที่รัฐมีบทบาทเพียงแค่อให้การสนับสนุนเท่านั้น ซึ่งสะท้อนว่าชาวบ้านได้เริ่มตระหนักถึงศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นที่จะบริหารจัดการทรัพยากรในชุมชนด้วยตนเอง มากกว่าที่จะพึ่งพารัฐเพียงฝ่ายเดียว

เนื่องจากดำรงตำแหน่งเป็นโฆษกของขบวนการและยังเป็นแกนนำชาวบ้านในการเข้าร่วมเจรจากับรัฐบาล ที่ลำคัญการเคลื่อนไหวในช่วง พ.ศ.2542-2543 เป็นแกนนำคนหนึ่งที่มีบทบาทมากในการขับเคลื่อนขบวนการ แต่ปัจจุบันไฟจิตไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการชาวบ้านแล้ว

3.1.1.1 นโยบายทางเลือกกว่าด้วยการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ

นโยบายทางเลือกในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล นำเสนอต่อรัฐบาลและสาธารณชนช่วง พ.ศ.2544-2547 คือ ให้รัฐสนับสนุนการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กเพื่อทดแทนการใช้ประโยชน์จากเขื่อนราษีไศล ข้อเสนอของชาวบ้านเป็นการนำเสนอว่า แม้ไม่มีเขื่อนราษีไศล ชาวบ้านก็มีระบบการจัดการน้ำแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้ออำนวยต่อการเกษตรอยู่แล้ว อีกทั้ง เดิมทีพื้นที่ดังกล่าวก็มีโครงการชลประทานเดิมของภาครัฐที่เป็นโครงการชลประทานขนาดเล็กอยู่แล้วเช่นเดียวกัน

การจัดการน้ำแบบพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการบริหารจัดการน้ำตามแหล่งน้ำธรรมชาติของท้องถิ่น เช่น “น้ำจั้น” ที่เกิดในป่าทาม เป็นแหล่งน้ำตื้นๆ ที่สะอาดใช้ดื่มกินได้ น้ำจั้นจะไหลลงสู่ “สอง”หรือร่องน้ำ แล้วไหลลงสู่ “หนอง” สู่ “กุด” ตามลำดับ โดยชาวบ้านได้อาศัยแหล่งน้ำตามธรรมชาติเหล่านี้ในการทำเกษตรและเลี้ยงสัตว์ อีกทั้งยังมีการสร้างระบบชลประทานตามภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับแหล่งน้ำ สภาพพื้นที่ และทิศทางไหลของน้ำด้วย

ชาวบ้านที่อยู่โดยรอบป่าทามมีการบริหารจัดการน้ำแบบพื้นบ้านที่เรียกว่า “การจัดการน้ำแบบเหมือง” ซึ่งเป็นการจัดการน้ำคล้ายๆ กับเหมืองฝายทางภาคเหนือแต่ไม่มีการกั้นน้ำโดยใช้วิธีการสูบน้ำจากหนองหรือกุดเข้าสู่ลำเหมือง ที่ชาวบ้านช่วยกันขุดเป็นเส้นทางน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตร โดยชาวบ้านจะร่วมมือกันในการดูแลลำเหมือง และจ่ายค่าน้ำมันหรือเครื่องสูบน้ำ ส่วนการแบ่งน้ำจะตกลงกันเองภายในกลุ่ม ตัวอย่างชุมชนที่มีการจัดการน้ำแบบเหมือง เช่น ชุมชนกุดชาคิม อ.รัตนบุรี หรือป่าทามท่าโพธิ์แถบ อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ ชุมชนที่ทำนาทามแถบทุ่งน้อย อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ เป็นต้น²⁴ ตัวอย่าง ชุมชนที่มีการทำระบบชลประทานแบบเหมือง เช่น ชุมชนป่าทามหนองแค-สวนสวรรค์ ที่มีการทำต่อเนื่องมาตั้งแต่ พ.ศ.2521 โดยชาวบ้านได้รวมกลุ่มทำระบบชลประทานด้วยการระดมแรงและเงินทุนกันเองภายในชุมชนเพื่อนำน้ำมาทำนาปรัง โดยการร่วมกันขุดคลองหรือเหมืองทั้งหมด 24 สาย รวมเป็นระยะทาง 8 กิโลเมตร หลังจากนั้นก็ยืมเครื่องสูบน้ำจากกรมชลประทานทำการสูบน้ำจากแม่น้ำมูล กุด หนอง กระจายน้ำเข้าสู่ที่นา เพื่อทำนา

²⁴ คณะนักวิจัยไทบ้านราษีไศล, ราษีไศล: ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูล, (ศรีสะเกษ: เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล 3 จังหวัด, 2548), หน้า 118-119.

ปริมณเป็นพื้นที่ 1,618 ไร่ เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิก 187 ครอบครัว การลงทุนเฉลี่ยไร่ละ 107 บาท ในขณะที่โครงการเขื่อนราษีไศลมีการลงทุนเฉลี่ยไร่ละประมาณ 25,000 บาท²⁵

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีการจัดการน้ำแบบผสมผสาน ตามลักษณะพื้นที่ที่มีความสูงต่ำไม่เท่ากัน การจัดการน้ำแบบผสมผสานนี้ ชาวบ้านได้ร่วมกันการสร้างทางน้ำให้ไหลลงสู่หนอง ฮอง กุดในหมู่บ้านตามระดับพื้นที่ที่มีความสูงต่ำไม่เท่ากัน ถ้าน้ำไหลลงมาไม่พอก็จะทำการสูบน้ำมาใส่คลอง เพื่อใช้น้ำในการปลูกพืชผัก อาทิ การปลูกหม่อน พริก มะเขือ ถั่วฝักยาว ข้าวโพด ฯลฯ โดยชาวบ้านได้ปลูกพืชเหล่านี้ตามลักษณะความลาดชันของพื้นที่ และการต้องการน้ำของพืชแต่ละชนิด อย่างเช่น ชาวบ้านจะปลูกหม่อนในที่สูงเนื่องจากหม่อนต้องการน้ำไม่มาก และปลูกพืชผักสวนครัวที่ต้องการน้ำมากกว่าลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ²⁶

จะเห็นว่า การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของชาวบ้านเป็นการบริหารที่ลักษณะสอดคล้องกันอย่างลงตัว ระหว่าง แหล่งน้ำธรรมชาติ สภาพพื้นที่ ทิศทางไหลของน้ำ และพืชที่ปลูก ซึ่งการบริหารจัดการน้ำแบบนี้ต้องอาศัยป่าทามเป็นพื้นที่ต้นน้ำ แต่เมื่อมีการก่อสร้างเขื่อนราษีไศล แหล่งน้ำตามธรรมชาติเหล่านี้ก็สูญหายไปเพราะถูกน้ำท่วมจนหมด และการบริหารจัดการน้ำแบบดั้งเดิมก็สูญหายไปพร้อมๆ กับเขื่อนราษีไศล ผู้ประสบปัญหาคือกลุ่มชาวบ้านที่ต้องอาศัยป่าทามเป็นแหล่งต้นน้ำ แต่ป่าทามผืนนั้นได้จมอยู่ใต้ท้องอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลในปัจจุบัน (พ.ศ.2553) แหล่งน้ำจั้น ฮอง หนอง กุด ที่เคยร่วมกันสร้างและบริหารจัดการก็จมหายไปเช่นเดียวกัน ถึงแม้จะมีเขื่อนราษีไศลและมีระบบชลประทานของเขื่อน แต่ชาวบ้านก็ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์จากเขื่อนจนถึงปัจจุบัน เพราะคลองส่งน้ำของเขื่อนยังสร้างไม่แล้วเสร็จ แต่ถึงแม้จะมีการเปิดใช้ระบบชลประทานแล้วก็ตาม น้ำในเขื่อนราษีไศลก็มีความเค็มมากเกินไปที่จะนำมาใช้รดพืชผักได้ ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลซึ่งเป็นชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน จึงเห็นพ้องกันว่าเขื่อนราษีไศลนั้นไร้ประโยชน์ จนนำไปสู่การเรียกร้องให้รัฐทำการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลเป็นการถาวร ไม่ต้องเก็บกักน้ำอีก โดยชาวบ้านจะทำการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำกันเอง ส่วนรัฐก็ทำหน้าที่เพียงแค่ให้การสนับสนุนแก่ชาวบ้านเท่านั้น

²⁵ โครงการส่งเสริมนโยบายสาธารณะเพื่อพื้นที่ชุ่มน้ำป่าทามมูน, ป่าทาม พื้นที่ชุ่มน้ำโลก [ออนไลน์], 2551, แหล่งที่มา: <http://thaingo.org/writer/view.php?id=658> [16 กุมภาพันธ์ 2553]

²⁶ คณะนักวิจัยไทบ้านราษีไศล, ราษีไศล: ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูน, หน้า 119-120.

3.1.1.2 นโยบายทางเลือกกว่าด้วยการบริหารจัดการระบบนิเวศป่าทาม

ภายหลังจากการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ระบบนิเวศป่าทามก็ได้รับการฟื้นฟูอีกครั้ง การดำเนินวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมก็ฟื้นตัวกลับมาใช้ชีวิตชีวา และยังส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นว่าความเป็นอยู่และการดำเนินชีวิตแบบนี้ดีกว่าตอนมีเขื่อนหลายเท่า บทเรียนจากการสูญเสียป่าทามทำให้ชาวบ้านมีแนวคิดที่จะอนุรักษ์ป่าทามในรูปแบบป่าชุมชนเอาไว้ให้ได้ใช้ถึงลูกหลาน ซึ่งในอดีตก่อนที่จะมีโครงการเขื่อนราษีไศลชาวบ้านแถบ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด มีโครงการปันเขตป่าทามบางส่วนให้เป็นป่าอนุรักษ์ในฐานะป่าชุมชนซึ่งมีชาวบ้านร่วมกันดูแล ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านกลุ่มสมัครสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลจึงเห็นว่าโครงการป่าชุมชนน่าจะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของชุมชนที่จะบริหารจัดการป่าทามได้อย่างยั่งยืน

ในตอนนั้นชาวบ้านกลุ่มสมัครสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้ร่วมกันจัดทำ “แผนประชาชนฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและป่าทามแม่น้ำมูล” เพื่อเรียกร้องให้รัฐส่งเสริม สนับสนุนชาวบ้านในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ* โดยแผนดังกล่าวเป็นแนวทางที่ผสมผสานระหว่างการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรหลักๆ คือ ดิน น้ำ และป่าทาม ชาวบ้านได้วางโครงการไว้ว่าจะให้ทุกตำบลในแถบลุ่มน้ำมูลตอนกลางมีการอนุรักษ์ป่าทามไว้เป็นป่าชุมชน ซึ่งอาจใช้ป่าทามราษีไศลเป็นพื้นที่นำร่องในการจัดทำ ส่วนการใช้ประโยชน์จากป่าทามในพื้นที่ส่วนบุคคล ก็จะผลักดันให้มีการทำประโยชน์ในรูปแบบ “ป่าหัวไร่ปลายนานา” คือ มีทั้งส่วนที่ใช้ทำนาและส่วนที่เป็นป่า อาจจะเรียกว่า “ป่าครอบครัว” ซึ่งเป็นป่าที่บุคคลและสมาชิกในครอบครัวจะสามารถใช้ประโยชน์ในป่าทามได้ และในส่วนของอาชีพการทำนาในป่าทาม ชาวบ้านจะส่งเสริมให้เกิดอาชีพที่สอดคล้องกับระบบนิเวศป่าทาม โดยที่ไม่เป็นการไปทำลายระบบนิเวศดั้งเดิม นั่นคือ การทำนาในหนอง เนื่องจากสภาพพื้นที่ของป่าทามไม่ใช่พื้นที่ราบแต่เต็มไปด้วยหนองและสอง (ร่องน้ำ) ซึ่งการส่งเสริมการทำนาในหนอง ก็คือการพยายามรักษาและปลูกไม้ริมฝั่งหนองและสอง เพื่อไม่ให้หนองตื้นเขินจนทำนาไม่ได้ และการที่มีไม้ทับถมตามสองก็จะช่วยผลิตปุ๋ยเพื่อบำรุงพืชผลต่อไป²⁷

* แผนฟื้นฟูพื้นที่ชาวบ้านได้นำเสนอต่อรัฐบาลผ่านทางหนังสือเรียกร้องที่ส่งถึง พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี โดยผ่านทางผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อเรียกร้องต่อรัฐบาลให้ดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการสร้างเขื่อน และแก้ไขปัญหาเขื่อนราษีไศล พิจารณาได้ใน สมาชิกคนจน, “หนังสือที่ พิเศษ ส.ค.จ. 010/2545 เรื่อง ขอร้องเรียกร้องต่อรัฐบาลเพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการสร้างเขื่อน และแก้ไขปัญหาเขื่อนราษีไศล,” 15 มีนาคม 2545.

²⁷ “เปิดใจตัวแทนสมัครสมาชิกคนจน กรณีเขื่อนราษีไศล,” ผู้จัดการรายวัน (8 เมษายน 2545): 13.

นอกจากนี้การปล่อยน้ำออกจากเขื่อนราษีไศลจนทำให้ระบบนิเวศต่างๆ พื้นตัวขึ้นมาใหม่ ถือเป็นช่วงเวลาเหมาะแก่การผลิตองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น ดังนั้น ชาวบ้านจึงใช้ช่วงเวลาดังกล่าวเร่งผลิตงานวิจัยเกี่ยวกับป่าทาม ซึ่งนอกจากเนื้อหาจะเป็นการนำเสนอป่าทามในลักษณะทางด้านกายภาพและชีวภาพแล้ว สิ่งที่เป็นจุดเด่นของงานวิจัยเหล่านี้ คือ การนำเสนอว่าป่าทามนั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์อย่างไร เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าป่าทามมีความหมายทางสังคมต่อชุมชนท้องถิ่น โดยงานวิจัยที่ชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการวิจัยเอง คือ “งานวิจัยไทบ้าน” เรื่อง ราษีไศล: ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูล อีกทั้ง ยังมีงานวิจัยที่ชาวบ้านได้รับเงินสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) อีกหลายโครงการ เช่น ชุดความรู้เรื่องควายกับทาม ชุดความรู้เรื่องผักทาม ชุดความรู้เรื่องเกษตรนิเวศทาม ชุดความรู้เรื่ององค์ความรู้การจัดการป่าชุมชน ชุดความรู้เรื่องปลาและเครื่องมือหาปลาในแม่น้ำมูลตอนกลาง ชุดความรู้เรื่องการจัดการน้ำกุดชาคิม เป็นต้น²⁸

อย่างไรก็ตาม แม้ในช่วง พ.ศ.2544-2547 ชาวบ้านจะพยายามผลักดันนโยบายทางเลือกนี้อย่างเต็มกำลัง แต่นโยบายดังกล่าวก็ยังไม่สามารถเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายระดับชาติได้ กระนั้นชาวบ้านก็ยังไม่ล้มเลิกโครงการเสียทั้งหมด เห็นได้จากงานพัฒนาชุมชนที่ผุดขึ้นหลังจากนั้นและมีการดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งชาวบ้านได้รวมกลุ่มเพื่ออนุรักษ์ป่าทามและมีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศและทรัพยากรในป่า อย่างเช่น “กลุ่มป่าชุมชน” อาทิ ป่าชุมชนป่าทามกุดเป่ง ป่าชุมชนป่าทามโนนน้ำเกลี้ยง ป่าชุมชนดงภูดิน หรือ “กลุ่มเกษตรทามมูล” เป็นการรวมครอบครัวที่ทำเกษตรทามมูล ซึ่งเป็นเกษตรกรรมแบบยั่งยืน หรือ “กลุ่มหัตถกรรมกก-ฝื่อทาม” ที่มีการผลิตสินค้าจากกกและฝื่อที่หาได้ทั่วไปในป่าทามนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ²⁹

กล่าวได้ว่า การบริหารจัดการทรัพยากรของชาวบ้านแบบผสมผสานและสอดคล้องกับระบบนิเวศถือเป็นแนวคิดที่พัฒนามาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้สะท้อนให้เห็นว่าการบริหารจัดการทรัพยากรลักษณะนี้มีสอดคล้องกับวิถีชีวิตและธรรมชาติแถบนั้น ซึ่งมีใช้แนวคิดแบบโบราณคร่ำครึแต่มีพัฒนาการของมันมาทุกยุคสมัย มีการลองผิดลองถูก เพื่อให้คนสามารถใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติได้ในลักษณะที่ต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์ และเป็นทางเลือกที่ชาวบ้านกลุ่มนี้

²⁸ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “การศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการฝายราษีไศลและการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน,” รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, 2552, หน้า 4-3 – 4-4. (กำลังจัดพิมพ์)

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-2.

เห็นว่าจะสร้างความยั่งยืน เป็นหลักประกันความมั่นคงให้กับชีวิตของครอบครัวและลูกหลานต่อไปในอนาคต

3.1.2 ข้อเรียกร้องให้เปิดเขื่อนถาวรและการยุติข้อเรียกร้อง

เมื่อชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเกิดแนวคิดที่จะผลักดันนโยบายทางเลือกเข้าสู่กระบวนการทางนโยบาย จำเป็นที่พวกเขาจะต้องทำการแตกหักกับแนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของภาครัฐอย่างถาวรถาวรถาวร โดยเรียกร้องให้รัฐเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลเป็นการถาวร ซึ่งถือเป็นข้อเรียกร้องหลักในช่วง พ.ศ.2544-2547 และยังคงเคลื่อนไหวต่อสู้ในรูปแบบขบวนการทางสังคม

การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านในช่วงเวลานี้ยังคงยึดยุทธวิธีการเคลื่อนไหวแบบคลาสสิกของกลุ่มสมัชชาคนจนเป็นแนวทางหลักอยู่ คือ มีการปักหลักชุมนุมแบบยึดเยื้อในพื้นที่ปัญหาและหน้าทำเนียบรัฐบาล แต่มีลักษณะพิเศษต่างจากครั้งที่ผ่านๆ มา ตรงที่เริ่มใช้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาเป็นเทคนิคในการเคลื่อนไหวต่อสู้มากขึ้น โดยผนวกกิจกรรมที่เชื่อมโยงให้เห็นถึงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตดั้งเดิมของพวกเขา อีกทั้ง ยังสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการพึ่งพาตนเอง อาทิ การรวมกลุ่มของเกษตรกร การผลิตแบบเศรษฐกิจชุมชน ฯลฯ และการเคลื่อนไหวยังมีลักษณะของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเข้ามาเป็นส่วนสำคัญอีกด้วย นอกจากนี้จะมีการใช้ยุทธวิธีการชุมนุมกดดันแบบยึดเยื้อแล้ว ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนยังได้จัดกิจกรรมรณรงค์และขอความเห็นชอบจากคนอื่นสานให้สนับสนุนข้อเรียกร้องเปิดเขื่อนราษีไศลและเขื่อนปากมูลเป็นการถาวร โดยเดินทางไกลทั่วภาคอีสานเป็นระยะทางกว่า 2,500 กิโลเมตร ผ่านไปตามลุ่มน้ำต่างๆ เช่น ลุ่มน้ำมูล ลุ่มน้ำสงคราม ลุ่มน้ำชี ลุ่มน้ำพอง และลุ่มน้ำโขง ซึ่งการเดินทางไกลได้เริ่มต้นที่สันเขื่อนปากมูล อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี ในวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ.2544 และสิ้นสุดลงในวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ.2545

อย่างไรก็ดี ในช่วงแรกของรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร (1) ค่อนข้างที่จะเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนได้แสดงออกทางการเมืองในรูปแบบขบวนการทางสังคม แต่ในช่วงหลังรัฐบาลกลับปิดพื้นที่ดังกล่าวนับตั้งแต่ได้สลายการชุมนุมของสมัชชาคนจนที่หน้าทำเนียบรัฐบาลในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2546 หลังจากถูกสลายการชุมนุมในครั้งนั้น ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนก็ไม่สามารถเข้าไปชุมนุมในกรุงเทพมหานครได้อีกเลยจนกระทั่งหมดวาระรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร (1) การเปิดพื้นที่ของรัฐบาลแสดงให้เห็นถึงการยอมรับสิทธิในการแสดงออกทางการเมืองและยอมรับฟังข้อเรียกร้องของชาวบ้าน แต่ปัญหาของรัฐบาลชุดนี้ก็คือ มีการขายฝันและสร้างความหวังให้ชาวบ้านแต่ไม่เกิดการแก้ไขปัญหาย่างเป็นรูปธรรม ชาวบ้าน

กลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลยอมรับว่า ในสมัยรัฐบาลชวนที่ว่ายากแต่รัฐบาลทักษิณกลับยากยิ่งกว่า รัฐบาลทักษิณทำให้ขบวนการชาวบ้านอ่อนแอด้วยนโยบายประชานิยม ชาวบ้านที่เคยเข้าร่วมเคลื่อนไหวกลับปฏิเสธที่จะเคลื่อนไหวในสมัยรัฐบาลทักษิณ เพราะเห็นว่ารัฐบาลได้ช่วยเหลือผู้ชุมนุมพวกเขาอย่างเต็มที่แล้ว อีกทั้ง การสลายการชุมนุมในช่วงหลังยังสร้างความหวาดผวาให้ชาวบ้านที่เหลือไม่กล้าออกเคลื่อนไหวอีก³⁰ ดังนั้น การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเพื่อให้รัฐเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลเป็นการถาวรในช่วงแรกจึงดำเนินไปอย่างสะดุด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นข้อเรียกร้องก็ไม่ได้รับการตอบรับจากรัฐบาลแต่อย่างใด

การเรียกร้องให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลเป็นการถาวรเป็นการเรียกร้องร่วมกับกรณีเขื่อนปากมูล ซึ่งมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ได้เห็นชอบให้มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลเป็นเวลา 4 เดือน ประมาณเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม เพื่อให้ปลาสามารถขึ้นมาวางไข่ได้ ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลได้มีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 17 เมษายน พ.ศ.2544 ให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล 4 เดือน ในระหว่างนี้ได้มีการมอบหมายให้มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีไปศึกษาวิจัยแนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศ วิถีชีวิต และชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล เพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบผลจากการเปิดประตูระบายน้ำ

เมื่อเขื่อนทั้งสองไม่ทำการเก็บกักน้ำส่งผลให้ระบบนิเวศที่ถูกทำลายได้รับการฟื้นฟูอีกครั้ง แม่น้ำกลับมาไหลตามปกติ พันธุ์ปลาที่เคยหายไปหลังจากการสร้างเขื่อนก็กลับคืนสู่ลำน้ำมูลหลายชนิด ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนปากมูลและเขื่อนราษีไศล จึงได้ถือโอกาสศึกษาวิจัยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังจากที่มีการสร้างเขื่อน โดยเป็นงานวิจัยที่ชาวบ้านเป็นผู้จัดทำและศึกษาตนเอง และได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ชื่อว่า “เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ในการพัฒนาระเบียงวิถีวิจัยให้ชาวบ้านได้ทำวิจัยร่วมกัน ซึ่งเรียกชุดงานวิจัยนี้ว่า “งานวิจัยไต้หวัน” ชาวบ้านกรณีเขื่อนปากมูลได้ศึกษางานวิจัยไต้หวันตั้งแต่ เดือนมิถุนายน พ.ศ.2544 – พฤษภาคม พ.ศ.2545 ส่วนชาวบ้านกรณีเขื่อนราษีไศลทำการศึกษาใน เดือนเมษายน พ.ศ.2546 – กันยายน พ.ศ.2547 ซึ่งงานทั้งสองเป็นการศึกษา

³⁰ สัมภาษณ์ ผา กองธรรม, แกนนำใหญ่, 11 กรกฎาคม 2552. แม้ผาเป็นชาวบ้านอำเภอโพธิ์ทองรุ่นแรกที่ออกรบรวมรายชื่อชาวบ้านในเขตของตน และเป็นแกนนำหญิงที่มีบทบาทมากมาตั้งแต่เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามสมาชิกคนจน พ.ศ.2539-ปัจจุบัน

เปรียบเทียบเพื่อดูการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น 3 ระยะ คือ ก่อนการสร้างเขื่อน หลังจากเขื่อนเก็บกักน้ำ และหลังจากที่มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อน*

การศึกษาวิจัยที่ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดทำนี้ถือว่า เป็นการผลิตชุด “ความจริง” อีกชุดในมุมมองของชาวบ้าน ที่สะท้อนธรรมชาติและวิถีชีวิตของพวกเขาตามความเป็นจริง ในฐานะผู้ใช้ประโยชน์จากลำนํ้ามูลโดยตรงและเป็นส่วนหนึ่งที่ต้องพึ่งพาระบบนิเวศแถบนั้น การผลิตชุดความจริงนี้จึงถือว่าการต่อสู้รูปแบบหนึ่ง โดยใช้ “องค์ความรู้” เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ เพราะที่ผ่านมาองค์ความรู้มักจะถูกผลิตโดยรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียวและมักจะหยิบยกองค์ความรู้เหล่านี้ขึ้นมาแสวงหาประโยชน์ให้กับฝ่ายตน อย่างกรณีโครงการเขื่อนราษีไศลก็เช่นเดียวกัน จะเห็นว่ารัฐเป็นผู้ผลิตงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับโครงการแทบทั้งสิ้น โดยว่าจ้างให้บริษัทที่ปรึกษาไปทำการศึกษความเป็นไปได้ของโครงการ หรือมอบหมายให้สถาบันการศึกษาต่างๆ ไปศึกษาผลกระทบเกี่ยวกับโครงการ ซึ่งหลายครั้งได้มีการตั้งข้อสังเกตว่างานวิจัยเหล่านี้ล้วนผลิตออกมาเพื่อเอื้อประโยชน์ให้กับเจ้าของโครงการ ไม่ว่าจะเป็นการผลักดันโครงการให้สามารถเกิดขึ้นได้ หรือให้สามารถดำเนินโครงการต่อไปได้ หรือเป็นการลดแรงเสียดทานทางสังคมที่มีต่อโครงการ ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลและเขื่อนปากมูลจึงได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องผลิตองค์ความรู้ของชาวบ้านเอง เพื่อใช้ตอบโต้องค์ความรู้ของภาครัฐ อย่างน้อยก็เพื่อเป็นการปกป้องสิทธิประโยชน์ที่พึงมีพึงได้ของพวกเขา ไม่ให้รัฐสามารถฉกฉวยไปได้ง่ายๆ อีก

นอกจากนี้ ในช่วงเวลาดังกล่าวยังมีผลการศึกษาของคณะกรรมการเขื่อนโลก ออกมายืนยันผลกระทบจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ด้วย คณะกรรมการเขื่อนโลก (The World Commission on Dams: WCD) ได้รับการแต่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2541 หลังจากที่มีการประชุมนานาชาติของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนครั้งแรก ณ เมืองคูริทึบา ประเทศบราซิล พ.ศ.2540 โดยคณะกรรมการฯ มีหน้าที่หลักๆ คือ ทบทวนผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ รวมทั้งประเมินทางเลือกในการจัดการน้ำและพลังงาน สร้างบรรทัดฐาน แนวทาง และมาตรฐานระดับสากล ในการวางแผน ออกแบบ ประเมินราคาก่อสร้าง ดำเนินการติดตามประเมินผล รวมทั้งการรื้อเขื่อน³¹ ดังนั้น การดำเนินงานของคณะกรรมการฯ จึงต้องมีการรับฟังความคิดเห็นและ

* สามารถพิจารณางานวิจัยทั้งสองได้ใน คณะนักวิจัยไทบ้านราษีไศล, ราษีไศล: ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูล (ศรีสะเกษ: เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล 3 จังหวัด, 2548) และ คณะนักวิจัยไทบ้าน สมัชชาคนจนกรณีปากมูล, แม่มูล: การกลับมาของคนหาปลา (เชียงใหม่: เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศไทย, 2545)

³¹ Aviva Imhof, Susane Wong and Peter Bosshard, เขื่อนกับการพัฒนา: กรอบคิดใหม่ในการตัดสินใจโครงการใหญ่: คู่มือประชาชน, แปลโดย เพียรพร ดีเทศน์, หน้า 1.

ทำการศึกษาวิจัยเป็นจำนวนมาก ซึ่งการศึกษาในครั้งนี้ “เขื่อนปากมูล” ได้รับการคัดเลือกให้เป็น 1 ใน 8 เขื่อน ที่จะต้องทำการศึกษาอย่างละเอียดทุกแง่มุม การศึกษาได้ดำเนินการไปจนกระทั่งแล้วเสร็จ ซึ่งผลการศึกษาได้ถูกตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี 2543

ผลการศึกษาของคณะกรรมการเขื่อนโลกสามารถสรุปได้ว่า แม้เขื่อนจะนำมาซึ่งประโยชน์มากมาย แต่ก็ก่อให้เกิดผลกระทบตามมามากมายเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะผลกระทบทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม อาทิ ก่อให้เกิดการอพยพโยกย้ายของกลุ่มชนพื้นถิ่น การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพทางน้ำ การประมง และประโยชน์ที่เคยได้รับจากพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง นอกจากนี้อ่างเก็บน้ำของเขื่อนยังปล่อยก๊าซเรือนกระจก เนื่องจากซากสิ่งมีชีวิตที่เน่าเสียในอ่างเก็บน้ำปล่อยก๊าซออกมา อีกทั้งประโยชน์ที่ได้จากเขื่อนส่วนใหญ่ก็ต่ำกว่ามาตรฐานที่เคยกำหนดไว้ในแผนโครงการ ซึ่งหากนับความเสียหายเหล่านี้เข้าเป็นต้นทุนในการสร้างเขื่อนแล้วจะพบว่าเขื่อนไม่คุ้มค่าต่อการลงทุนแต่อย่างใด³² เมื่อผลการศึกษาของคณะกรรมการเขื่อนโลกสรุปออกมาเช่นนี้ ถือว่าชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลและเขื่อนปากมูลมีองค์ความรู้เพิ่มอีกชุดหนึ่ง เพื่อยืนยันว่าข้อเรียกร้องของพวกเขาที่ต้องการเปิดเขื่อนถาวรนั้นมีความสมเหตุสมผลอย่างไร

ดังนั้น การเกิดแนวคิดเปิดเขื่อนราษีไศลและเขื่อนปากมูลเป็นการถาวร จึงสืบเนื่องมาจากเหตุปัจจัยที่ว่า หนึ่ง หลังจากที่มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนทั้งสอง พบว่า ธรรมชาติระบบนิเวศ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมชุมชนได้รับการฟื้นฟู ซึ่งถือว่าการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น สอง ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนทั้งสองกรณีพึงพอใจต่อสภาพตามข้อหนึ่งมากกว่าตอนที่เขื่อนยังเก็บกักน้ำอยู่ สาม มีความเป็นไปได้ที่ข้อเรียกร้องดังกล่าวจะได้รับการตอบสนอง หากผลการศึกษาของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีที่ศึกษากรณีเขื่อนปากมูลมีผลสรุปออกมาว่า “การเปิดเขื่อนตลอดทั้งปีจะนำมาซึ่งประโยชน์สูงสุด” และมีผลการศึกษาของคณะนักวิจัยไต้หวันสรุปออกมาในทิศทางเดียวกัน อีกทั้งยังมีผลการศึกษาของคณะกรรมการเขื่อนโลกมาช่วยสนับสนุนเหตุผลของพวกเขาด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในช่วงเวลานั้นจะยับยั้งผลการศึกษาของคณะกรรมการเขื่อนโลกขึ้นมากล่าวอ้าง หรือจะมีผลการศึกษาวิจัยของตนเองออกมาแล้วก็ตาม แต่ปรากฏว่าผลการศึกษาทั้งหลายกลับมีแนวโน้มว่าจะไม่ส่งผลใดๆ ต่อการตัดสินใจทางนโยบายของรัฐบาล ทว่าชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลและเขื่อนปาก

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6.

มุลยังรอคอยความหวังจากการศึกษาของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีที่ทำการศึกษากการเปิด-ปิด
ประตู่ระบายน้ำเขื่อนปากมูลอยู่ และผลการศึกษาของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีได้ให้
ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศ วิถีชีวิต และชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการ
สร้างเขื่อนปากมูลต่อรัฐบาล 4 แนวทางภายหลังจากทำการศึกษากการนี้เขื่อนปากมูลเสร็จสิ้น
ดังนี้³³

แนวทางที่ 1 ให้ปิดประตู่ระบายน้ำ ใช้เขื่อนเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้า
ตลอดปี

แนวทางที่ 2 ให้มีการเปิดประตู่ระบายน้ำในช่วงฤดูฝน คือ เดือน
กรกฎาคม - พฤศจิกายน รวม 5 เดือน

แนวทางที่ 3 ให้มีการเปิดประตู่ระบายน้ำจากเดือนเมษายน -
พฤศจิกายน รวม 8 เดือน อันเป็นช่วงปลายฤดูแล้งต่อช่วงฤดูฝน

แนวทางที่ 4 เปิดประตู่ระบายน้ำตลอดปี

คณะผู้วิจัยของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีได้สรุปว่า ทางเลือกที่สี่เป็นทางเลือกที่มี
ความเหมาะสมมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับทางเลือกอื่นๆ สามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจชุมชน
ได้ถึงกว่า 8,000 ครัวเรือน อีกทั้งในเมื่อการผลิตกระแสไฟฟ้ายังมีใช้ความจำเป็นเร่งด่วน แม้ว่าจะ
ไม่ได้มีการผลิตไฟฟ้าจากเขื่อนปากมูลเลยก็จะมีผลกระทบต่อความมั่นคงของกระแสไฟฟ้า และ
เขื่อนยังไม่ได้มีบทบาททางการชลประทานอย่างเต็มศักยภาพ จึงสมควรมุ่งประโยชน์ของลำน้ำมูล
เพื่อเศรษฐกิจพื้นฐานของชุมชนด้วยการพักการใช้เขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าไว้ก่อน จนกระทั่ง
ความต้องการใช้กระแสไฟฟ้าจะเปลี่ยนแปลงไปจากสภาวะการณ์ในปัจจุบัน (พ.ศ.2545)³⁴

ทว่า ในท้ายที่สุดการตัดสินใจของรัฐบาลกรณีเขื่อนปากมูลกลับไม่ทำตาม
ข้อเสนอแนะของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี โดยวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2545 มีมติคณะรัฐมนตรีให้
ปิดประตู่ระบายน้ำเขื่อนปากมูลเป็นเวลา 8 เดือน และเปิดประตู่ระบายน้ำเขื่อน 4 เดือน ซึ่งการ
ตัดสินใจดังกล่าวส่งผลให้ชาวบ้านกลุ่มสหประชาคนจนกรณีเขื่อนปากมูลต้องเข้ามาชุมนุมประท้วง
หน้าทำเนียบรัฐบาลอีกครั้งในวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ.2545 โดยประเด็นข้อเรียกร้องหลักยังคงเป็น
ประเด็นให้เปิดประตู่ระบายน้ำเขื่อนปากมูลเป็นการถาวร ซึ่งในระหว่างนั้นชาวบ้านกลุ่มสหประชาคน
จนกรณีเขื่อนราษีไศลก็เดินทางมาชุมนุมร่วมด้วย

³³ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, แถลงการณ์ เรื่อง ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายกรณีเขื่อนปากมูล จังหวัด
อุบลราชธานี [ออนไลน์], 2550, แหล่งที่มา: http://www.nhrc.or.th/news.php?news_id=2395 [9 กรกฎาคม 2553]

³⁴ เรื่องเดียวกัน

ต่อมารัฐบาลทักษิณได้แก้ปัญหาเขื่อนปากมูลด้วยการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่ โดยมอบหมายให้สำนักงานสถิติแห่งชาติเข้ามาสำรวจความคิดเห็นของประชาชน 65 หมู่บ้าน ในเขตพื้นที่ 3 อำเภอ คือ อ.โขงเจียม อ.พิบูลมังสาหาร และอ.สิรินธร จ.อุบลราชธานี ผลจากการสำรวจพบว่าประชาชนส่วนใหญ่ร้อยละ 75-80 เห็นด้วยกับการปิดประตูระบายน้ำเขื่อน 8 เดือน เปิดประตูระบายน้ำเขื่อน 4 เดือน ซึ่งเป็นไปตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2545 เนื่องจากได้มีการปรับวิถีชีวิตและพึงพอใจในการดำเนินการแบบนี้ และมีเพียงร้อยละ 20 ที่เห็นว่าควรเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลตลอดทั้งปี³⁵ เมื่อรัฐบาลได้นำข้อมูลทางสถิติดังกล่าวมาเผยแพร่ต่อสาธารณะ ส่งผลให้ข้อเรียกร้องของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนปากมูลขาดความชอบธรรมในทันที ดังเห็นได้จากกรวิเคราะหฺของสื่อมวลชน กรณีที่รัฐบาลทักษิณมีมติให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล 4 เดือน ปิด 8 เดือน โดยวิเคราะห์ว่าเป็นการตัดสินใจที่สามารถสยบการเคลื่อนไหวของกลุ่มสมัชชาคนจนได้ ด้วยเงื่อนไข 4 ประการ³⁶ คือ หนึ่ง เนื่องจากรัฐบาลมีฐานอำนาจทางการเมืองที่เข้มแข็ง จึงสามารถ "กล้าชน" กับมีอุป สอง รัฐบาลสามารถทำให้ "ความจริง" ปราบกฏแก่งัดคัม ด้วยการลงพื้นที่ตรวจสอบข้อเท็จจริง และให้มีการถ่ายทอดสดผ่านสื่อ ทำให้สังคมได้รับทราบข้อมูลที่แท้จริง จนแปรเปลี่ยนจากที่เคยเห็นอกเห็นใจชาวบ้านในฐานะที่เป็น "คนยากคนจน" มาอยู่ข้างความถูกต้องตามข้อเท็จจริงใหม่ สาม เนื่องจากก่อนการตัดสินใจ รัฐบาลได้ส่งคนลงไปถามความคิดเห็นชาวบ้านที่มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ แล้วพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ประโยชน์จากการเปิดเขื่อนมากกว่า สี่ รัฐบาลได้ใช้นโยบายประชานิยมแยกชาวบ้านที่เป็นแนวร่วมออกจากแกนนำ โดยการเสนอว่าจะจ้างชาวบ้านที่มาชุมนุมไปอนุบาลลูกปลาราคาตัวละ 3 บาท เพื่อนำไปปล่อยลงแม่น้ำมูลจึงทำให้ชาวบ้านเลิกประท้วงและหันมาอนุบาลลูกปลาแทน

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าผลจากการลงคะแนนเสียงหรือผลโหวตจากเสียงข้างมากมีอิทธิพลต่อเกณฑ์หรือระดับ "ความยุติธรรม" ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งผลโหวตดังกล่าวเป็นตัวสะท้อนว่าประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียส่วนใหญ่แล้วมีความต้องการใช้ประโยชน์จากเขื่อนปากมูลอยู่ ส่วนผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนเป็นเพียงคนส่วนน้อยเท่านั้น โดยผลโหวตสามารถลบความต้องการ ความเห็นของคนส่วนน้อยได้ แม้จะมีผลการศึกษาออกมายืนยันผลกระทบและความไม่คุ้มค่าของเขื่อนปากมูลหลายฉบับก็ตาม

³⁵ โครงการข่าวสารทิศทางประเทศไทย, ประมวลสถานการณ์และแนวโน้มประเทศไทย: ความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม [ออนไลน์], 2546, แหล่งที่มา: http://ttmp.trf.or.th/ttmp_Jan46.doc#_Toc33335697 [9 กรกฎาคม 2553]

³⁶ "ทักษิณแน่นมากสลายกลุ่มสมัชชาคนจน," เดลินิวส์ (17 มกราคม 2546): 3.

มติคณะรัฐมนตรีที่เห็นชอบให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล 4 เดือน ปิด 8 เดือน บ่งชี้ได้ว่าข้อเรียกร้องของชาวบ้านสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลที่ต้องการให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลเป็นการถาวรนั้นจะไม่ได้รับการตอบสนองอย่างแน่นอน ถึงแม้ว่าในช่วงนั้น (พ.ศ.2546) รัฐบาลยังไม่ได้ตัดสินใจที่จะเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลอย่างกรณีเขื่อนปากมูล แต่การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านก็แผ่วงเป็นอย่างมากหลังจากถูกสลายการชุมนุมหน้าทำเนียบรัฐบาลในเดือนมกราคม พ.ศ.2546 อีกทั้งที่ปรึกษากลุ่มสมัชชาคนจน (นักพัฒนาเอกชน) ก็ถูกรัฐบาลโจมตีอย่างหนักในฐานะคนที่พาชาวบ้านออกมาเคลื่อนไหวและไม่ยอมรับมติประชาพิจารณ์ จึงทำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้ขาดความชอบธรรมที่จะเคลื่อนไหวต่อสู้อีก โดยเฉพาะการเข้ามาประท้วงในกรุงเทพมหานคร

ในปีถัดมาประเด็นการเปิด-ปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลได้ถูกรัฐบาลหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอีกครั้ง หลังจากมีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลไปแล้ว 4 ปี (พ.ศ.2543-2547) ดังนั้น ในปี 2547 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จึงได้เสนอต่อนายกรัฐมนตรีให้พิจารณาทบทวนมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 อีกครั้ง เนื่องจากมีชาวบ้านจำนวน 2,516 ราย* ได้ลงชื่อขอให้มีการทบทวนมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าว พร้อมทั้งเสนอให้ทำการปิดประตูระบายน้ำเขื่อนเป็นเวลา 8 เดือน และเปิดเป็นเวลา 4 เดือน เหมือนกรณีเขื่อนปากมูล โดยในครั้งนั้น พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ได้มอบหมายให้ นายจาตุรนต์ ฉายแสง รองนายกรัฐมนตรี ไปพิจารณาแก้ไขปัญหาดังกล่าว และมีการมอบหมายให้นายกมล สุขสมบูรณ์ ผู้ตรวจการสำนักนายกรัฐมนตรี ประจำเขตตรวจราชการที่ 14 ไปตรวจสอบข้อเท็จจริงเพื่อทำรายงานเสนอต่อคณะรัฐมนตรี

นายกมล สุขสมบูรณ์ จึงเดินทางลงไปตรวจสอบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกรณีเขื่อนราษีไศลในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2547 โดยเปิดเวทีสาธารณะเพื่อรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านที่บริเวณเขื่อนราษีไศล ซึ่งมีชาวบ้านจากกลุ่มต่างๆ มาร่วมแสดงความคิดเห็นมากมาย ผลสรุปจากเวทีสาธารณะพบว่ามีความคิดเห็นแตกต่างกัน 3 ฝ่าย คือ หนึ่ง ฝ่ายที่ต้องการให้ปิดประตูระบายน้ำเพื่อบรรเทาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งที่กำลังจะมาถึง สอง ฝ่ายที่ไม่ต้องการให้ปิด เพราะต้องการให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาเรื่องค่าชดเชยให้แล้วเสร็จเสียก่อน ซึ่งคนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ยังไม่ได้รับเงินค่าชดเชยแต่อยู่ในระหว่างกระบวนการพิสูจน์สิทธิที่ดิน สาม ฝ่ายที่ไม่ต้องการให้ปิด เพราะ

* ก่อนหน้านี้เคยมีชาวบ้านลงชื่อขอให้ปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศล ดังนี้ พ.ศ.2543 จำนวน 5,059 คน

เห็นว่าเขื่อนราษีไศลสร้างความเสียหายมากกว่าสร้างประโยชน์ จึงต้องการให้เปิดประตูระบายน้ำ เขื่อนราษีไศลเป็นการถาวร

อย่างไรก็ดี ผลสรุปของภาคีรัฐจากการตรวจสอบข้อเท็จจริงก็อิงตามความเห็นในที่ประชุม ซึ่งองค์ประชุมเป็นข้าราชการเสียส่วนใหญ่ ประกอบด้วย ผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดสุรินทร์ รวมถึงข้าราชการทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยมติที่ประชุมเห็นควรให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำ เนื่องจากปริมาณน้ำฝนในปี 2547 มีปริมาณน้อยกว่าปีที่ผ่านมา หากไม่รีบเก็บกักน้ำประชาชนอาจต้องประสบกับปัญหาภัยแล้งได้ ส่วนเรื่องผลกระทบจากการปิดประตูระบายน้ำที่กลุ่มสมัชชาคนจนเป็นกังวล ทั้งเรื่องการแพร่กระจายของดินเค็ม คุณภาพน้ำ การลดลงของพันธุ์ปลา ฯลฯ โดยผลกระทบดังกล่าวอยู่ระหว่างการศึกษารายงานของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยขอนแก่น ผลการศึกษาจึงยังไม่ชัดเจนและเพียงพอที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมมากนักน้อยเพียงใด ดังนั้น จึงเสนอให้คณะรัฐมนตรีทบทวนมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 อีกครั้ง โดยให้ทำการปิดประตูระบายน้ำทั้ง 7 บาน ในช่วงฤดูแล้งเป็นเวลา 8 เดือน และเปิดประตูระบายน้ำในช่วงฤดูฝนเป็นเวลา 4 เดือน เพื่อบรรเทาการขาดแคลนน้ำและเพื่อระบายน้ำในฤดูฝนเฉพาะ พ.ศ.2547 นี้ อีกทั้งยังเสนอให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการร่วมขึ้นมาชุดหนึ่ง เพื่อพิจารณาความเหมาะสมในการกำหนดช่วงเวลาเปิด-ปิดประตูระบายน้ำ และระดับน้ำที่ควรเก็บในปีต่อไป และเพื่อการพิจารณาการเปิด-ปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลในปีถัดไป ให้คณะกรรมการร่วมชุดดังกล่าวรายงานผลการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคมที่อยู่ระหว่างการศึกษาเพื่อประกอบการพิจารณาด้วย³⁷

ดังนั้น ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีจึงมีมติวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ.2547 เห็นชอบตามข้อเสนอล่างต้น และมีคำสั่งจังหวัดศรีสะเกษ ลงวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2547 แต่งตั้งคณะกรรมการร่วมเพื่อพิจารณาความเหมาะสมในการเปิด-ปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศล โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ เป็นประธาน ส่วนกรรมการมีทั้งตัวแทนจากภาคส่วนราชการ และตัวแทนจากภาคประชาชน คือ ตัวแทนกลุ่มผู้ใช้น้ำอำเภอที่เกี่ยวข้อง อำเภอละ 1 คน และตัวแทนกรรมการหมู่บ้านที่เกี่ยวข้อง หมู่บ้านละ 1 คน³⁸ ต่อมามีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548 ให้ขยายเวลาบังคับใช้มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ.2547 โดยให้เปิดประตู

³⁷ โครงการชลประทานศรีสะเกษ, "รายงานผลการดำเนินงานการเปิด-ปิด ประตูระบายน้ำ

โครงการฝายราษีไศล," ม.ป.ป. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

³⁸ เรื่องเดียวกัน

ระบายน้ำเขื่อนเป็นเวลา 8 เดือน ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม – 30 มิถุนายน โดยใช้เป็นแนวทางปฏิบัติใน พ.ศ.2548-2549 และหลังจากนั้นเป็นต้นมา มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ที่ให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน ก็มีอันต้องยกเลิกไป และใช้วิธีการปิดประตูระบายน้ำ 8 เดือน เปิด 4 เดือนมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2553)

มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ.2547 ส่งผลให้ข้อเรียกร้องของชาวบ้าน กลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลที่เรียกร้องให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนเป็นการถาวรนั้นมีอันต้องยุติลงไปด้วย จะเห็นว่าการต่อสู้ของชาวบ้านในระหว่างที่มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนทั้ง 7 บาน ไม่ได้ส่งผลสะท้อนใดๆ ต่อการตัดสินใจของรัฐบาลแม้แต่น้อย ถึงแม้จะมีงานศึกษาระดับโลก ระดับชุมชนท้องถิ่น หรือของสถาบันการศึกษามาสสนับสนุนข้อเรียกร้องของพวกเขาก็ตาม ซึ่งภาครัฐมักจะหยิบยกมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 มาเป็นข้ออ้าง ที่ระบุว่าก่อนการตัดสินใจใดๆ เกี่ยวกับเขื่อนราษีไศลในอนาคต ให้รอผลการศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยขอนแก่นก่อน³⁹

อีกทั้ง ในช่วงเวลาดังกล่าวการศึกษาผลกระทบของสถาบันการศึกษาทั้งสองยังไม่เสร็จสมบูรณ์ ภาครัฐจึงอ้างได้ว่าผลการศึกษานั้นยังไม่ชัดเจนเพียงพอที่จะระบุว่าเขื่อนราษีไศลนั้นส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมจริง⁴⁰ กอปรกับที่ผ่านมาผลการศึกษาการเรื่องดินเค็มของมหาวิทยาลัยมหิดลก็ระบุว่าเขื่อนราษีไศลไม่ส่งผลกระทบต่อกระจายของดินเค็ม จึงเป็นเหตุผลที่ภาครัฐหยิบยกขึ้นมาอ้างเพื่อผลักดันให้มีการปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลอีกครั้งในปี 2547

สรุปได้ว่า ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่เกิดขึ้นเมื่อปี 2543 ได้ส่งผลกระทบต่อการเคลื่อนไหวต่อสู้ การยกระดับข้อเรียกร้องของขบวนการชาวบ้านในระยะเวลาต่อมา ด้วย กล่าวคือ ในช่วง พ.ศ.2544-2547 เป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านได้ยกระดับข้อเรียกร้องให้รัฐเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลเป็นการถาวร และพยายามผลักดันให้รัฐสนับสนุนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าทามโดยชุมชนท้องถิ่น ตามแนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรแบบใหม่ของชาวบ้านหรือเรียกว่า “นโยบายทางเลือก” ที่ถูกนำเสนอขึ้นมาตอบโต้นโยบายกระแสหลักของภาครัฐ ดังนั้น การเรียกร้องให้มีการเปิดเขื่อนราษีไศลเป็นการถาวรจึงเปรียบเสมือนการปฏิเสธ

³⁹ พิจารณาได้ในคำสัมภาษณ์ สิริพร ไสละสูต อธิบดีกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน, “สนธิสัญญาไม่ถ่วงพินองเขื่อนราษีไศลคุ้มค่า,” *มติชน* (14 พฤษภาคม 2545): 14.

⁴⁰ โครงการชลประทานศรีสะเกษ, “รายงานผลการดำเนินงานการเปิด-ปิด ประตูระบายน้ำโครงการฝายราษีไศล,” ม.ป.ป. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

แนวความคิดการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทยแบบถอนรากถอนโคน โดยเฉพาะการบริหารจัดการโดยโครงการชลประทานขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “เขื่อน”

อย่างไรก็ดี ข้อเรียกร้องให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลเป็นการถาวรก็ต้องประสบกับความล้มเหลว เนื่องจากชาวบ้านไม่สามารถผลักดันข้อเรียกร้องและนโยบายทางเลือกเข้าสู่กระบวนการทางนโยบายได้ ถึงแม้ว่าในช่วงแรกของรัฐบาลทักษิณ (พ.ศ.2544-2545) จะเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านได้แสดงออกทางการเมืองอย่างเต็มที่ และแสดงออกว่ารัฐบาลจริงใจและใส่ใจต่อปัญหาโดยการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาแก้ไขปัญหา แต่ท้ายที่สุดกระบวนการแก้ไขปัญหาก็ไม่คืบหน้า อีกทั้งในเวลาต่อมาชาวบ้านก็ถูกรัฐบาลสลายการชุมนุมจนเป็นเหตุให้พวกเขาไม่สามารถออกมาเคลื่อนไหวได้อีก กล่าวได้ว่า ชาวบ้านมีพื้นที่ในการแสดงออกแต่ไม่สามารถผลักดันข้อเรียกร้องให้รัฐบาลตัดสินใจยอมตามข้อเรียกร้องได้ ซึ่งเป็นเหตุให้เนื้อหาสาระเชิงนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐไม่ได้รับการเปลี่ยนแปลงอย่างที่ชาวบ้านคาดหวัง

นอกจากนี้ ข้อผูกมัดตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ที่ระบุว่าการจะตัดสินใจใดๆ เกี่ยวกับเขื่อนราษีไศลในอนาคตให้รอผลการศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้ถูกฝ่ายราชการหยิบยกขึ้นมาเป็นข้ออ้างเพื่อปฏิเสธที่จะเจรจากับชาวบ้านในประเด็นการเปิดเขื่อนถาวรหรือในประเด็นอื่นๆ อีกด้วย จากตรงนี้จึงกล่าวได้ว่า แม้ผลสะท้อนจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนประการหนึ่งจะช่วยเพิ่มพูนความหวังและความมั่นใจให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดที่จะแตกหักกับนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ แต่ท้ายที่สุดแล้วผลสะท้อนจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนอีกอย่างกลับกลายเป็นข้อผูกมัดที่ทำให้การเคลื่อนไหวของชาวบ้านต้องประสบความล้มเหลวด้วยเช่นกัน

3.2 ขบวนการได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ

เมื่อมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ออกมา กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานซึ่งเป็นเจ้าของโครงการเขื่อนราษีไศล ก็ได้ทำการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน ตามที่ระบุไว้ในมติคณะรัฐมนตรี โดยในระหว่างที่เปิดประตูระบายน้ำเขื่อน ทางราชการก็ได้ทำการรังวัดที่ดินในป่าตามกระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ 5 ขั้นตอน ให้แก่ชาวบ้านกลุ่มอื่นๆ ที่ยังไม่ได้รับเงินค่าชดเชย จนกระทั่งมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ.2547 ให้ทำการปิดประตูระบายน้ำเขื่อนอีกครั้ง โดยทางการให้เหตุผลประการหนึ่งว่าเนื่องจากผลการศึกษาของสถาบันการศึกษาต่างๆ ที่ทำการศึกษาลงผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลยังไม่แล้วเสร็จ จึงยังพิสูจน์ไม่ได้ว่าเขื่อนราษีไศลนั้นส่งผลกระทบต่อจริงอย่างที่กลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลกล่าวอ้าง ด้วยเหตุนี้ ข้อผูกมัดตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ในประเด็นแรกที่ระบุ

ให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน จึงหมดพันธะผูกพันลงนับตั้งแต่บัดนั้น พร้อมกับ การยุติข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่ต้องการให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลเป็นการถาวรไปโดยปริยาย

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขที่ยังเป็นพันธะผูกพันตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ยังคงเหลืออีกหนึ่งประเด็น คือ ประเด็นที่ว่า การจะตัดสินใจใดๆ เกี่ยวกับเขื่อนราษีไศลในอนาคต ให้รอผลการศึกษาจากสถาบันที่กำลังดำเนินการศึกษาผลกระทบจากโครงการก่อน ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวได้ส่งผลให้การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านประสบกับความล้มเหลวมาแล้ว และชาวบ้านก็ตระหนักแล้วว่าหากไม่รีบปลดพันธะดังกล่าวชาวบ้านก็ไม่สามารถนำเสนอนโยบายทางเลือกเข้าสู่กระบวนการทางนโยบายได้ ดังนั้น ในช่วง พ.ศ.2548-2553 ชาวบ้านจึงได้พยายามจะปลดพันธะข้อผูกมัดตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ให้หมดสิ้นลง การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในช่วงเวลานั้นจึงเป็นการพยายามที่จะเข้าไปมีอิทธิพลต่อกระบวนการนโยบายนโยบายไปปฏิบัติของทางราชการที่มีหน้าที่จะต้องนำมติคณะรัฐมนตรีไปบังคับใช้ เพื่อเปิดช่องทางให้ขบวนการสามารถเข้าไปมีอำนาจต่อรองในระบบการเมืองปกติได้อีกครั้ง พร้อมกับเดินหน้าที่จะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายโดยผลักดันให้นโยบายทางเลือกสามารถเข้าสู่กระบวนการทางนโยบายอีกด้วย กล่าวคือ ชาวบ้านได้พยายามผลักดันให้กระบวนการศึกษาผลกระทบทางสังคมกรณีเขื่อนราษีไศลสามารถดำเนินการต่อไปได้จนกระทั่งแล้วเสร็จ อีกทั้งยังได้พยายามผลักดัน “นโยบายทางเลือก” ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าทามเข้าสู่กระบวนการศึกษาผลกระทบทางสังคม ที่สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกำลังดำเนินการศึกษาอยู่ ซึ่งแต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.2.1 การผลักดันให้กระบวนการศึกษาผลกระทบทางสังคมสามารถดำเนินการต่อไปได้

การศึกษามูลค่าผลกระทบทางสังคมอันเนื่องมาจากเขื่อนราษีไศล เริ่มต้นภายหลังจากที่คณะรัฐมนตรีมีมติให้ทำการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคมอันเนื่องมาจากเขื่อนราษีไศล ตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2540 โดยในครั้งนั้นได้มีการว่าจ้างให้สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำการศึกษาผลกระทบทางสังคมตามสัญญาที่ 197/42 ลงวันที่ 28 กันยายน พ.ศ.2542 เป็นระยะเวลา 1 ปี 3 เดือน วงเงิน 5,588,500 บาท แต่การศึกษาดำเนินการมาจนถึงขั้นการจัดทำรายงานฉบับกลางเท่านั้นก็ต้องหยุดชะงัก เมื่อมีการ

ปฏิรูประบบราชการเมื่อ พ.ศ.2545 และถ่ายโอนภารกิจโครงการเขื่อนราษีไศลมาให้กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นผู้รับผิดชอบต่อ⁴¹

การดำเนินการศึกษาผลกระทบทางสังคมได้ถูกชะลอไว้ จนกระทั่งชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้ทำการปิดล้อมกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2549 เพื่อเรียกร้องให้กระทรวงเกษตรฯ แต่งตั้งคณะกรรมการศึกษาผลกระทบทางสังคมชุดใหม่เนื่องจากชุดเก่าได้หมดวาระลง ซึ่งผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวในครั้งนั้นได้ส่งผลให้ภาครัฐเปิดประชุมเจรจากับตัวแทนชาวบ้าน ในที่สุดกระทรวงเกษตรฯ จึงได้มีคำสั่งที่ 170/2549 ลงวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2549 ให้แต่งตั้งคณะกรรมการศึกษาผลกระทบทางสังคมกรณีเขื่อนราษีไศลขึ้นมาใหม่⁴²

ภายหลังจากนั้นมา กรมชลประทานและคณะกรรมการศึกษาผลกระทบก็ได้ดำเนินการศึกษาต่อ โดยได้จัดสรรงบประมาณที่คงเหลืออีก 3,283,243.75 บาท เป็นค่าจ้างให้สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทำการศึกษาต่อ โดยหลังจากนั้นสถาบันวิจัยสังคมก็ส่งผลการศึกษา เป็นรายงานฉบับกลาง (แก้ไข) ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์ ให้กรมชลประทานและคณะกรรมการศึกษาผลกระทบพิจารณา⁴³ ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลก็ได้ออกมาเคลื่อนไหว เรียกร้องให้คณะกรรมการศึกษาผลกระทบทางสังคมทำการเรียกประชุมบ้าง หรือออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเร่งทำการศึกษาผลกระทบทางสังคมให้แล้วเสร็จ

ต่อมาเมื่อชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลออกมาเคลื่อนไหวโดยปักหลักชุมนุมที่ห้วงงานเขื่อนราษีไศลช่วงเดือนมิถุนายน - ธันวาคม พ.ศ.2552 เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการศึกษาผลกระทบทางสังคมกำลังจะแล้วเสร็จ โดยขอเรียกร้องของชาวบ้านในครั้งนี้ได้เรียกร้องให้เร่งทำการศึกษาผลกระทบทางสังคมให้แล้วเสร็จ รวมทั้งผลักดันให้สถาบันวิจัยสังคมปรับรายละเอียดของการศึกษาโดยให้ความสำคัญกับบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบายด้วย ซึ่งผลสะท้อนที่ตามมาก็คือ สถาบันทางสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาผลกระทบทางสังคมจนกระทั่งแล้วเสร็จ พร้อมทั้งส่ง

⁴¹ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, "การศึกษาผลกระทบทางสังคมของโครงการฝายราษีไศล," เอกสารทางราชการ ที่ กษ 0327/1302, 19 กุมภาพันธ์ 2553.

⁴² เรื่องเดียวกัน

⁴³ เรื่องเดียวกัน

รายงานฉบับสมบูรณ์ให้กรมชลประทานและคณะกรรมการศึกษาผลกระทบทางสังคมกรณีเขื่อน
ราชสีไศลพิจารณา

โดยในครั้งนั้นคณะกรรมการศึกษาผลกระทบทางสังคมกรณีเขื่อนราชสีไศลได้ทำ
การประชุมดำเนินงานจำนวน 5 ครั้ง จนกระทั่งในวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2552 คณะกรรมการฯ ได้มี
มติเห็นชอบต่อรายงานฉบับสมบูรณ์ ดังนี้⁴⁴

(1) เห็นชอบต่อรายงานการศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการเขื่อนราชสี
ไศลและการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน

(2) มอบหมายกรมชลประทานและภาคประชาชนหรือ เพื่อจัดทำร่าง
คณะกรรมการฯ ขึ้นมา 1 ชุด เพื่อดำเนินงานตามแนวทางที่ระบุไว้ในผลการศึกษาฯ และให้กำหนด
ขอบเขตอำนาจหน้าที่ที่สามารถให้การดำเนินการได้ตามแผนที่กำหนด

(3) มอบหมายกรมชลประทานประมวลเรื่องและสรุปผลการศึกษาเสนอ
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อพิจารณานำเสนอคณะรัฐมนตรีรับทราบและสั่งการต่อไป

ภายหลังจากนั้นทางกรมชลประทานและชาวบ้านจึงได้ร่วมกันจัดทำร่าง
คณะกรรมการฯ ขึ้นมา 1 ชุด โดยใช้ชื่อว่า “คณะกรรมการเพื่อขับเคลื่อนตามแนวทางในการป้องกัน
แก้ไข และฟื้นฟู ผลกระทบจากโครงการเขื่อนราชสีไศล” ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแทนจากภาครัฐและ
ภาคประชาชนรวมทั้งสิ้น 25 คน โดยมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธาน
ต่อมากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์จึงได้นำเสนอเรื่องต่อคณะรัฐมนตรี โดยให้ที่ประชุม
คณะรัฐมนตรีรับทราบผลการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคมของโครงการเขื่อนราชสีไศล
พร้อมกับแผนงานป้องกัน แก้ไข และฟื้นฟูผลกระทบ และให้คณะรัฐมนตรีอนุมัติแต่งตั้ง
คณะกรรมการเพื่อขับเคลื่อนตามแนวทางในการป้องกัน แก้ไข และฟื้นฟู ผลกระทบจากโครงการ
เขื่อนราชสีไศลด้วย

แต่เมื่อมีการประชุมคณะรัฐมนตรีวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ.2553 นายธีระ วงศ์
สมุทร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้เสนอเพิ่มเติมต่อที่ประชุมว่า ขอชะลอการ
อนุมัติการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อขับเคลื่อนตามแนวทางในการป้องกัน แก้ไข และฟื้นฟู
ผลกระทบจากโครงการเขื่อนราชสีไศลเอาไว้ก่อน ดังนั้น ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีจึงมีมติดังนี้⁴⁵

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน

⁴⁵ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, “การศึกษาผลกระทบทางสังคมของโครงการฝายราชสีไศล,” เอกสารทาง

(1) รับผิดชอบต่อผลการศึกษาระดับสูงของโครงการฝ่ายวิชาชีพ และแผนงานป้องกัน แก้ไข และฟื้นฟูผลกระทบตามผลการศึกษา ของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตามที่กระทรวงเกษตร และสหกรณ์เสนอ

(2) อนุมัติให้ชะลอการขออนุมัติแต่งตั้ง “คณะกรรมการเพื่อขับเคลื่อนตามแนวทางในการป้องกัน แก้ไข และฟื้นฟู ผลกระทบจากโครงการฝ่ายวิชาชีพ” เพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไของค์ประกอบของคณะกรรมการดังกล่าวให้เหมาะสม ก่อนนำเสนอคณะรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง ตามที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เสนอเพิ่มเติม

กล่าวโดยสรุป การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2548-2553 เป็นความพยายามของชาวบ้านที่จะเข้าไปผลักดันและมีส่วนร่วมในกลไกราชการ เพื่อเปิดพื้นที่ให้กลุ่มของตนเข้าไปมีอำนาจและอิทธิพลในกระบวนการทางนโยบายอีกครั้ง ซึ่งครั้งนี้เป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมในขั้นตอนการนำนโยบายไปปฏิบัติ โดยครั้งนี้ชาวบ้านพยายามจะปลดพันธะผูกพันตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 จึงออกมาเคลื่อนไหวผลักดันให้กระบวนการศึกษาดำเนินการต่อไปได้จนกระทั่งแล้วเสร็จ ซึ่งพบว่าชาวบ้านได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อการแต่งตั้งคณะกรรมการศึกษาผลกระทบชุดใหม่ มีอิทธิพลต่อการเรียกร้องให้คณะกรรมการศึกษาผลกระทบเรียกประชุม ผลักดันให้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทำการศึกษาผลกระทบให้แล้วเสร็จ และเปิดพื้นที่ให้ตัวแทนชาวบ้านเข้าไปเป็นคณะกรรมการเพื่อขับเคลื่อนตามแนวทางในการป้องกัน แก้ไข และฟื้นฟู ผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศล เป็นต้น

นอกจากนี้ ผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านก็คือ การที่สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาผลกระทบทางสังคมกรณีเขื่อนราษีไศลแล้วเสร็จหลังจากที่ทำการศึกษายาวนานกว่า 11 ปี พร้อมส่งรายงานฉบับสมบูรณ์และได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการศึกษาผลกระทบฯ จนกระทั่งผลการศึกษาและแนวทางแก้ไขปัญหาก็ได้ถูกนำเสนอต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรี พร้อมกับมีมติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบในผลการศึกษาดังกล่าว

3.2.2 การผลักดันให้นโยบายทางเลือกเข้าสู่กระบวนการศึกษาผลกระทบทางสังคม

จากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเมื่อปี 2552 พบว่าชาวบ้านมีจุดมุ่งหมายประการหนึ่ง คือ ต้องการให้การศึกษาระดับสูงของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เพิ่มเติมบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางนโยบายด้วย ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การศึกษาระดับสูงกำลังจะแล้วเสร็จ โดยชาวบ้านได้นำเอา

การศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาพิจารณาแล้วพบว่า ผลการศึกษาที่น่าเสนอในรายงานส่วนใหญ่ยังคงเสนอให้หน่วยงานราชการเป็นผู้ดำเนินนโยบายหลัก โดยที่ภาคประชาชนไม่ได้มีบทบาทมากนัก ดังนั้น ในปี 2552 ชาวบ้านจึงออกเคลื่อนไหวอีกครั้ง ซึ่งมีเป้าหมายอย่างหนึ่งคือ ต้องการให้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแก้ไขรายงานฉบับสมบูรณ์ โดยเสนอแนะให้ภาคประชาชนเข้าไปมีบทบาทในกระบวนการทางนโยบายมากขึ้น และให้ภาครัฐมีงบประมาณลงมาสนับสนุน⁴⁶

การต่อรองระหว่างที่มิจัดกับชาวบ้านส่งผลให้ในรายงานฉบับสมบูรณ์ที่ศึกษาผลกระทบทางสังคมกรณีโครงการเขื่อนราษีไศล ได้มีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อภาครัฐให้หันมาให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่น ในการบริหารจัดการทรัพยากรและสามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้ โดยในรายงานมีข้อเสนอแนะตอนหนึ่งว่า “ให้ภาครัฐเปิดโอกาสให้ชุมชนจัดทำแผนฟื้นฟูชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ โดยให้ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการหลัก รัฐและฝ่ายวิชาการเป็นฝ่ายสนับสนุน”⁴⁷

นอกจากนี้ ในรายงานฉบับสมบูรณ์ยังได้เสนอแนะในประเด็นการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าทาม โดยสามารถพิจารณาได้ใน 2 มิติ คือ มิติแรก จากการศึกษาได้มีข้อเสนอแนะให้ภาครัฐบริหารจัดการโครงการเขื่อนราษีไศลต่อไปอย่างไร? เมื่อพิจารณาในมิตินี้พบว่า ได้มีการเสนอให้ตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำเขื่อนราษีไศล ซึ่งประกอบด้วยประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม ภาครัฐ และนักวิชาการ เพื่อติดตาม รวบรวมข้อมูล ความต้องการใช้น้ำ และร่วมกันกำหนดระดับการเก็บกักน้ำในเขื่อน พร้อมกับกำหนดการเปิด-ปิดประตูระบายน้ำของเขื่อนราษีไศล นอกจากนี้ ควรจะมีการแก้ไขป้องกันผลกระทบทางกายภาพ เพื่อป้องกันน้ำท่วมพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน เช่น สร้างประตูระบายน้ำเพิ่ม เพิ่มความสูงของพนังกั้นน้ำหรือสร้างพนังเพิ่มตลอดแนว ติดตั้งสถานีสูบน้ำออกจากรานอกพนังกั้นน้ำ (น่านอกอ่างเก็บน้ำ) หรือสร้างบันไดน้ำในลำน้ำสาขาของแม่น้ำมูล เป็นต้น⁴⁸ มิติที่สอง ผลการศึกษาได้เสนอแนะให้ภาครัฐสนับสนุนนโยบายทางเลือก ด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าทามอย่างไร? สำหรับการพิจารณาในมิตินี้พบว่า ผลการศึกษาได้เสนอแนะให้ภาครัฐทำการชดเชยผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลที่นอกเหนือจากการชดเชยด้วยเงินค่าชดเชยที่รัฐจะต้องจ่ายอยู่แล้ว มาเป็นการชดเชยโดยการฟื้นฟู

⁴⁶ สัมภาษณ์ พุด บุญเต็ม, แกนนำใหญ่, 11 กรกฎาคม 2552. พุดเพิ่งได้เข้ามาเป็นแกนนำรุ่นหลังและมีบทบาทมากในปัจจุบัน อดีตพุดเข้าร่วมกับสมัชชาคนจนช่วง พ.ศ.2540 ทำหน้าที่เป็นการดูแลความเรียบร้อย และร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจนเรื่อยมาจนกระทั่งได้รับตำแหน่งแกนนำในปัจจุบัน

⁴⁷ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “การศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการเขื่อนราษีไศล และการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน,” รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, 2552, หน้า 7-34. (กำลังจัดพิมพ์)

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-40 – 7-42.

ชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติ และชุมชน โดยการจัดทำแผนฟื้นฟูที่ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ซึ่งแผนฟื้นฟูที่ว่่านี้ประกอบด้วย⁴⁹

(1) แผนการป้องกันและแก้ไขผลกระทบ คือ การจ่ายเงินค่าชดเชยที่ดินทำกินที่สูญเสียไป และค่าเสียโอกาสจากการใช้ประโยชน์ในป่าทามมาตั้งแต่ พ.ศ.2536-ปัจจุบัน นอกจากนี้ จะต้องแก้ไขป้องกันผลกระทบทางกายภาพดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น

(2) แผนควบคุม ติดตาม เฝ้าระวัง หรือใช้ประโยชน์ จากเขื่อนราษีไศล คือ การจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำเขื่อนราษีไศล การศึกษาเพื่อติดตามสถานภาพผลกระทบ การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม การตั้งกองทุนเพื่อประกันความเสี่ยง และการตั้งอาสาสมัครเฝ้าระวัง-พิทักษ์สิ่งแวดล้อม

(3) แผนฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ การส่งเสริมกิจกรรมที่ชุมชนดำเนินการอยู่ และส่งเสริมให้มีอาสาสมัครชาวบ้าน อย่างเช่น การส่งเสริมสนับสนุนระบบการจัดการน้ำของชุมชนที่มีอยู่แล้วให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น อาทิ การจัดการน้ำกุดขาคิม ทำหาดยาว และหนองแค เป็นต้น หรือ ส่งเสริมสนับสนุน “ป่าทามชุมชน” หรือ สนับสนุนให้มีการศึกษาค้นคว้าการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ดินเค็ม อาทิ การจัดการน้ำที่เหมาะสมในพื้นที่ดินเค็ม การปลูกพืช-สร้างป่าเพื่อลดปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็ม เป็นต้น⁵⁰

(4) แผนฟื้นฟู สร้างความเข้มแข็งของชุมชน เป็นการสนับสนุนด้านการพัฒนาอาชีพในชุมชน องค์กรชุมชน กองทุน วิสาหกิจ และสวัสดิการชุมชน

(5) แผนการจัดการความรู้พื้นที่ชุ่มน้ำป่าทาม เป็นการสนับสนุนให้มีการจัดตั้งสถาบันวิจัยเพื่อการฟื้นฟูป่าทาม แม่น้ำมูลตอนกลาง รวมทั้งการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นพร้อมกับการจัดทำศูนย์เรียนรู้เรื่องการจัดการน้ำและป่าทาม

จะเห็นว่า การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล เมื่อปี 2552 ที่มีวัตถุประสงค์หนึ่ง คือ ต้องการให้การศึกษาผลกระทบทางสังคมของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเพิ่มเติมบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางนโยบายมากยิ่งขึ้นนั้น ได้ส่งผลสะท้อนในรูปแบบของการปรับเปลี่ยนรายงานฉบับสมบูรณ์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกำลังดำเนินการจัดทำอยู่ โดยในรายงานฉบับสมบูรณ์ได้เสนอแนะให้ภาครัฐสนับสนุนและส่งเสริม

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-46.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-43 – 7-44.

ชุมชนท้องถิ่นให้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบายมากขึ้น โดยเฉพาะด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและระบบนิเวศป่าทาม

อนึ่ง ในระหว่างที่ชาวบ้านกำลังชุมนุมอยู่บริเวณห้วงงานเขื่อนราษีไศลในปี 2552 นั้น สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้เสนอความเห็นและข้อเสนอแนะต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรี เรื่อง “โครงการโขง-ชี-มูล และการบริหารจัดการน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ซึ่งสรุปได้ว่าสภาที่ปรึกษาฯ ได้เสนอให้ ยกเลิกโครงการโขง-ชี-มูลเดิม และให้กรมชลประทานจัดทำกรอบการพัฒนาแหล่งน้ำให้สอดคล้องกับสภาพภูมินิเวศและวัฒนธรรมของภาคอีสาน เพื่อนำไปปรับใช้กับโครงการโขง-เลย-ชี-มูล ที่กรมชลประทานกำลังดำเนินการศึกษาอยู่ นอกจากนี้ในการพัฒนาแหล่งน้ำ ควรจะมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ โดยให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้คิดและสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อกำหนดชีวิตของพวกเขาเอง และรัฐควรจะทำแผนฟื้นฟูระบบนิเวศที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินโครงการโขง-ชี-มูลด้วย โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าบึงป่าทาม โดยให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำแผนฟื้นฟูดังกล่าว*

* ความเห็นและข้อเสนอแนะของสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

(1) ควรยกเลิกระบบผันน้ำตามแผนโครงการโขง-ชี-มูลเดิม และให้กรมชลประทานซึ่งอยู่ระหว่างการศึกษา “โครงการบริหารจัดการน้ำโขง-เลย-ชี-มูล” จัดทำกรอบการพัฒนาแหล่งน้ำให้สอดคล้องกับระบบภูมินิเวศและวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเหมาะสมกับการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กแบบกระจายตัว เช่น สระน้ำในไร่นา บ่อกักเก็บน้ำชุมชน ฝายหินทิ้งเป็นระยะๆ ลดหลั่นกันไปหาต่ำตามลักษณะของแม่น้ำ และการฟื้นฟูแหล่งกักเก็บน้ำธรรมชาติ เช่น ลำห้วย กุดหลง ซึ่งมีมากกว่า 36,000 แห่ง

(2) ควรกำหนดหลักการ “การพัฒนาแหล่งน้ำ” ให้ชัดเจนถึงเป้าหมายสำคัญที่ต้องมุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ โดยให้ชุมชนเป็นผู้คิดและสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อกำหนดชีวิตของพวกเขาเอง และให้กรมชลประทานซึ่งอยู่ระหว่างการศึกษา “โครงการบริหารจัดการน้ำโขง-เลย-ชี-มูล” นำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติศึกษาความเหมาะสมของโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ

(3) จัดให้มีการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม และความเป็นไปได้ในการใช้ประโยชน์จากฝายและระบบชลประทานที่ก่อสร้างแล้วเป็นรายฝาย และให้ประชาชนมีส่วนร่วม

(4) เร่งรัดการแก้ไขปัญหาหน้าท่วมขังเนื่องจากการสร้างฝายและองค์ประกอบของฝาย โดยอาจนำแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ฝายระวะ อ.บ้านไผ่ จ.ขอนแก่น มาปรับใช้เป็นแนวทางที่เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหาของแต่ละพื้นที่

(5) จัดทำแผนฟื้นฟูระบบนิเวศที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินโครงการโขง-ชี-มูล โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเร่งด่วน โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าบึงป่าทาม เพราะเป็นฐานเศรษฐกิจสำคัญของชุมชน และสนับสนุนให้ชุมชนจัดตั้งกองทุนฟื้นฟูอาชีพ โดยรัฐร่วมสมทบเป็นทุนเริ่มต้นในการฟื้นฟูการทำนา การปลูกพืช การประมง การเลี้ยงสัตว์ และอาชีพ ที่ผู้ได้รับผลกระทบร่วมกันกำหนด

พิจารณาได้ใน สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, มติคณะรัฐมนตรี เรื่อง ความเห็นและข้อเสนอแนะของสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเรื่อง โครงการโขง-ชี-มูล และการบริหารจัดการน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ [ออนไลน์], 2552, แหล่งที่มา: <http://www.cabinet.soc.go.th/soc/Program2-3.jsp> [14 ธันวาคม 2552]

แม้ข้อเสนอแนะของสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่เสนอต่อที่ประชุม คณะรัฐมนตรีจะไม่สามารถนำมาชี้วัดได้อย่างชัดเจนว่าเป็นผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ ของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลในครั้งนั้น แต่รายละเอียดของข้อเสนอแนะที่ เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำหรือการฟื้นฟูป่าบึงป่าทาม ก็เป็นประเด็นที่ชาวบ้านใช้เคลื่อนไหว มาตลอด 19 ปี โดยเฉพาะการทำให้สังคมและภาครัฐได้รู้จักและเห็นคุณค่าประโยชน์ของ “ป่าทาม” ที่กล่าวได้ว่าเป็นผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษี ไศลโดยตรง

สรุปได้ว่า การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2548-2553 นอกจากจะ เป็นการเปิดพื้นที่ให้กลุ่มของตนเข้าไปมีอำนาจต่อรองในระบบการเมืองปกติแล้ว ชาวบ้านยังได้ พยายามที่จะผลักดันและเบิกทางให้ “นโยบายทางเลือก” ของพวกเขาสามารถเดินทางเข้าสู่ กระบวนการทางนโยบายได้อีกครั้ง หลังจากที่เคยประสบความล้มเหลวมาแล้วก่อนหน้านี้ ซึ่ง ชาวบ้านได้ผลักดันนโยบายทางเลือกด้วยวิธีการผลักดันนโยบายเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการ ศึกษาผลกระทบทางสังคมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกำลังดำเนินการอยู่ในขณะนั้น ซึ่งผล ปรากฏว่าชาวบ้านประสบความสำเร็จกับการดำเนินการดังกล่าว อีกทั้ง ในเวลาต่อมาผล การศึกษาก็ถูกนำเสนอต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรี จนกระทั่งมีมติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบผล การศึกษาในที่สุด จะเห็นว่าผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านในครั้งนี้อาจส่งผลให้ เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายทางด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าทาม ในอนาคตก็เป็นได้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

ความนำ

จากการศึกษาปฏิบัติการอารยะขัดขืนและผลสะท้อนของปฏิบัติการในบทที่ผ่านมา สามารถนำมาสรุปผลการศึกษา อภิปรายผลการศึกษา และให้ข้อเสนอแนะต่อการศึกษารายละเอียดขึ้นในอนาคต รวมทั้งการนำเอาองค์ความรู้ไปปรับใช้ ได้ดังต่อไปนี้

1. สรุปผลการวิจัย

การศึกษปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลที่เกิดขึ้นเมื่อปี 2543 มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 2 ประการ คือ หนึ่ง เพื่อศึกษาลักษณะของปฏิบัติการอารยะขัดขืน แนวคิดอารยะขัดขืน การก่อกำเนิดและพัฒนาการภายใต้บริบททางการเมือง สังคม และวัฒนธรรมชุมชน สอง เพื่อศึกษาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและระบบนิเวศป่าทาม

การศึกษาวិเคราะห์ได้นำแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืนมาประยุกต์ใช้ร่วมกับทฤษฎีขบวนการทางสังคม ซึ่งใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยนำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์เชิงอธิบาย (Explanatory analysis) ผ่านกระบวนการเก็บข้อมูล 2 รูปแบบ คือ การเก็บข้อมูลโดยการศึกษาค้นเอกสาร (Document research) และการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกทั้งแบบที่ไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) และกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) โดยได้ผลสรุปจากการศึกษาดังต่อไปนี้

1.1 แนวคิดและปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล

การศึกษาในประเด็นนี้มีที่มาจากปรากฏการณ์ทางสังคมการเมืองอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นเมื่อปี 2543 อันเป็นเหตุการณ์ประท้วงของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ที่ออกมาประท้วงให้รัฐแก้ไขปัญหอันเนื่องมาจากโครงการเขื่อนราษีไศล ซึ่งในกรณีนี้เองที่ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ทำการประท้วงอย่างถูกอาจทำทนาย มีการใช้ปฏิบัติการที่ละเมิดต่อกฎหมายซึ่งในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้เรียกปฏิบัติการของชาวบ้านในครั้งนั้นว่า “ปฏิบัติการอารยะขัดขืน” จากปรากฏการณ์นี้เองที่นำมาซึ่งคำถามการวิจัยว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านในครั้งนั้นมี

ลักษณะอย่างไรและช่วยสะท้อนแนวคิดอารยะชัดขึ้นอย่างไร อีกทั้งปฏิบัติการและแนวคิดได้ถูกหล่อหลอมมาด้วยบริบทเช่นใดบ้าง ซึ่งผู้วิจัยได้มีแนวทางในการตอบคำถามตามกรอบทางความคิดที่ว่า บริบทแวดล้อมต่างๆ เป็นตัวหล่อหลอมให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดที่จะชัดเจน/ไม่เชื่อฟังอำนาจรัฐ และเมื่อเกิดแนวคิดที่จะชัดเจน/ไม่เชื่อฟังก็นำมาซึ่งการแสดงออกผ่านปฏิบัติการทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมทั้ง “ปฏิบัติการอารยะชัดขึ้น” ด้วย

จากการศึกษาพบว่า ร่องรอยของแนวคิดอารยะชัดขึ้นได้ก่อกำเนิดขึ้นนับตั้งแต่รัฐได้เริ่มดำเนินโครงการเขื่อนราษีไศลในปี 2535 การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านกลุ่มสมัชชากชนกรณีสื่อราษีไศลช่วง พ.ศ.2535-2538 (ขณะนั้นรวมตัวกันในนามกลุ่ม คอปม.) เป็นภาพสะท้อนจุดเริ่มต้นแนวคิดที่จะชัดเจน/ไม่เชื่อฟังของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี การก่อตัวของขบวนการชาวบ้านเกิดจากการชัดเจนต่ออำนาจรัฐด้วยการฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิม คือ หนึ่ง เป็นการฉีกตัวออกจากมายาคติเรื่องสัมพันธ์ภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน ซึ่งเป็นมายาคติที่ไปหล่อหลอมสามัญสำนึกของชาวบ้านให้เข้าใจว่าพวกเขามีอำนาจน้อยกว่าหรือต่ำต่อยกกว่าอำนาจรัฐ ข้าราชการ และนักการเมือง สอง เป็นการฉีกตัวออกจากขีดจำกัดในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ ซึ่งวัฒนธรรมทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในชุมชนท้องถิ่นได้ไปปิดกั้นขีดจำกัดในการเข้าระบบการเมืองปกติของประชาชน โดยปกติถ้าไม่นับรวมการมีส่วนร่วมโดยการไปใช้สิทธิเลือกตั้งแล้ว พบว่าชาวบ้านจะสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ก็ต่อเมื่อภาครัฐได้เปิดโอกาสให้เท่านั้น นอกจากนี้หากเกิดปัญหาขึ้นในชุมชน ชาวบ้านจะสามารถเข้าถึงกระบวนการแก้ไขปัญหาได้โดยผ่านกลไกทางราชการเท่านั้น ซึ่งส่งผลให้การแก้ไขปัญหาเป็นไปอย่างล่าช้าและมักจะไม่เห็นผลในทางปฏิบัติมากนัก

อย่างไรก็ดี ปัจจัยที่ส่งผลให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชากชนกรณีสื่อราษีไศลตัดสินใจฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมเกิดจากบริบทแวดล้อมในขณะนั้น 3 ประการ คือ หนึ่ง เกิดจากการสูญเสียที่ทำกินในป่าทาม ซึ่ง “ป่าทาม” มีความหมายต่อชาวบ้านทั้งในเชิงวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนแถบลุ่มน้ำมูล และมีความหมายในเชิงจารีตประเพณีดั้งเดิมที่ว่าด้วยกรรมสิทธิ์ที่ดินตามจารีตประเพณีที่คนในชุมชนยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ สอง เกิดจากการที่ชาวบ้านได้รับอิทธิพลจากนักพัฒนาเอกชน ซึ่งนักพัฒนาเอกชนมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสามัญสำนึกทางอำนาจของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง อีกทั้งนักพัฒนาเอกชนยังเป็นกลไกสำคัญของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับพันธมิตรกลุ่มอื่นๆ สาม เกิดจากการที่รัฐเพิกเฉยที่จะแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้าน ซึ่งการเรียกร้องของชาวบ้านในช่วงแรกเริ่มปัญหาถือว่าเป็นไม่ได้รับการตอบสนองจากทางภาครัฐ เนื่องจากฝ่ายราชการในพื้นที่รวมทั้งกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานซึ่ง

เป็นเจ้าของโครงการ ไม่เห็นด้วยกับการรวมตัวประท้วงของชาวบ้าน ซึ่งฝ่ายราชการได้ตอบโต้โดยการจัดหามวลชนขึ้นมาต่อต้าน ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลถูกกีดกันให้กลายเป็น “คนอื่น” ของสังคมท้องถิ่น กล่าวได้ว่า ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ถูกหน่วยงานของรัฐเข้าขัดขวางมากกว่าที่จะให้ความช่วยเหลือ

ด้วยเหตุปัจจัยทั้ง 3 ประการที่กล่าวมานี้จึงทำให้ชาวบ้านตัดสินใจฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิม โดยการท้าทายต่อความกลัว/ความเป็นกังวลของภาครัฐที่ไม่ต้องการให้ชาวบ้านรวมตัวกันออกมาเคลื่อนไหวประท้วง โดยชาวบ้านได้ร่วมก่อร่างขบวนการทางสังคมขึ้นมา เพื่อสร้างและขยายช่องทางในการเข้าถึงระบบการเมืองปกติของพวกเขา ให้พวกเขาสามารถเข้าถึงระบบการเมืองได้ในระดับที่สูงกว่าระบบราชการ และสร้างฐานอำนาจให้ตนเองมีอำนาจในการต่อรองทางการเมืองมากยิ่งขึ้น

จะเห็นว่าการขัดแย้ง/ไม่เชื่อฟังอำนาจรัฐของชาวบ้านในช่วงแรกเริ่มปัญหา (พ.ศ. 2535-2538) ยังมีได้แสดงออกโดยใช้ปฏิบัติการที่ผิดกฎหมาย แต่ปฏิบัติการทางการเมืองที่เป็นการละเมิดกฎหมายได้ปรากฏขึ้นภายหลังจากที่ชาวบ้านได้เคลื่อนไหวในฐานะขบวนการทางสังคมแล้ว นั่นหมายความว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านที่เกิดขึ้นเมื่อปี 2543 ได้ถูกนำมาใช้ในฐานะยุทธวิธีการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่งของขบวนการทางสังคม อันเป็นเครื่องมือที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จของขบวนการ

แนวคิดที่จะขัดแย้ง/ไม่เชื่อฟังของชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลได้ก่อตัวขึ้นมาอีกครั้งในช่วง พ.ศ.2540-2543 อันเป็นผลมาจากการที่รัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ตัดสินใจจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านกลุ่มนี้ แต่ในเวลาต่อมาประเด็นการจ่ายค่าชดเชยก็กลายเป็นประเด็นข้อหา กล่าวได้ว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดที่จะขัดแย้งต่ออำนาจรัฐอีกครั้ง ซึ่งเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นท่ามกลางแรงบีบคั้นและบริบทแวดล้อม 4 ประการ คือ หนึ่ง เกิดกระแสต่อต้านการจ่ายค่าชดเชย ที่ปลุกกระแสโดยกรมพัฒนาฯ ได้มีการนำมวลชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนท้องถิ่นเดียวกันออกมาขัดขวางการจ่ายค่าชดเชย จนทำให้กระบวนการจ่ายค่าชดเชยดำเนินไปอย่างยากลำบาก สอง เกิดกระแสกดดันทางการเมือง ประเด็นการจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นทางการเมืองเพื่อโจมตีพรรคการเมืองฝ่ายตรงข้าม โดยรัฐบาลชวน หลีกภัย ได้แจ้งความดำเนินคดีนักการเมืองฝ่ายค้าน ข้าราชการที่เกี่ยวข้อง และชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลในข้อหาร่วมกันโกงเงินค่าชดเชย สาม ขบวนการถูกโจมตีผ่านสื่อมวลชนอย่างหนักในประเด็นชาวบ้านร่วมกับนักการเมืองโกงเงินค่าชดเชย โดยเนื้อหาที่สื่อนำเสนอได้ไปทำลายชื่อเสียงและภาพลักษณ์ของชาวบ้านเสียส่วนใหญ่

สี่ ขบวนการสมัชชาคนจนปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การต่อสู้ เมื่อการเคลื่อนไหวโดยการชุมนุมกดดันแบบเดิมที่เคยใช้กลับใช้ไม่ได้ผลในยุครัฐบาลชวน ด้วยเหตุนี้ ขบวนการสมัชชาคนจนจึงต้องเปลี่ยนไปใช้ยุทธศาสตร์ดาวกระจาย โดยให้แต่ละกรณีปัญหาลงไปเคลื่อนไหวในพื้นที่ของตนเอง ซึ่งการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลในช่วง พ.ศ.2542-2543 รวมทั้งการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนก็ดำเนินไปภายใต้ยุทธศาสตร์ดาวกระจายของขบวนการสมัชชาคนจน

ด้วยบริบทแวดล้อมที่กล่าวมาข้างต้นได้บีบคั้นและกดดันให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมีแนวคิดที่จะแข็งขึ้นต่ออำนาจรัฐอีกครั้ง โดยครั้งนี้ชาวบ้านตัดสินใจใช้ปฏิบัติการที่เป็นการละเมิดต่อข้อกำหนดเพื่อกดดันให้รัฐบาลยอมตามข้อเรียกร้องของพวกเขา ด้วยการเรียกร้องให้รัฐเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน เพื่อพิสูจน์ว่าพวกเขาไม่ได้โกงเงินค่าชดเชยและมีที่ดินทำกินในป่าทามอย่างที่กำลังอ้างจริง จากการศึกษพบว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลที่เกิดขึ้นในช่วงเดือน พฤษภาคม-มิถุนายน พ.ศ.2543 โดยการบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลและใช้ปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม ซึ่งมีลักษณะของปฏิบัติการดังต่อไปนี้

1.1.1 ปฏิบัติการเป็นการกระทำทางการเมืองรูปแบบหนึ่ง

ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านถือว่าการกระทำทางการเมืองอย่างหนึ่ง โดยมีเป้าหมายหลักอยู่ที่ความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐซึ่งก็คือโครงการเขื่อนราษีไศล โดยเป้าหมายคือต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งเนื้อหาสาระเชิงนโยบายและกระบวนการดำเนินนโยบายของรัฐ

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านไม่มีสิทธิทางกฎหมายที่จะแสดงออกทางการเมืองโดยการละเมิดกฎหมาย เนื่องจากไม่มีระบบกฎหมายใดที่จะบัญญัติให้บุคคลสามารถละเมิดกฎหมายแห่งรัฐได้อย่างถูกต้องชอบธรรม แต่ชาวบ้านสามารถใช้วิจารณญาณของตนในการประเมินว่านโยบายของรัฐนั้นอยู่ดีหรือไม่ดีอย่างไร และใช้สิทธิทางศีลธรรมในการประท้วงนโยบายด้วยการละเมิดกฎหมาย

จากการศึกษาพบว่า ระบบกฎหมายของประเทศไทยมิได้อนุญาตให้ชาวบ้านแสดงออกทางการเมืองโดยการละเมิดกฎหมายได้ แต่เมื่อพิจารณาจากมโนธรรมสำนึกของพวกเขาแล้วพบว่า มโนธรรมสำนึกหรือเจตนาของพวกเขากลับเป็นสิทธิที่ได้รับการคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ 2540 ในมาตรา 46 ประเด็นสิทธิชุมชน จึงกล่าวได้ว่า การกระทำผิดกฎหมายของชาวบ้านไม่สามารถอ้างสิทธิทางกฎหมายได้ แต่ชาวบ้านได้อ้างสิทธิตามรัฐธรรมนูญเพื่อสะท้อน

มโนธรรมสำนึกของพวกเขา อันสะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านได้ละเมิดกฎหมายเล็กๆ บางข้อ เพื่อแสดงออกซึ่งความเคารพและเชื่อมั่นต่อกฎหมายที่ใหญ่กว่า

1.1.2 ปฏิบัติการอยู่ภายใต้กรอบ “สันติวิธี”

หลักการสำคัญที่ขบวนการสมัชชาคนจนยึดถือในการเคลื่อนไหวต่อสู้ทุกครั้งที่ผ่านมาก็คือ “การต่อสู้แบบสันติวิธี” จะเห็นว่าชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลก็ได้เรียนรู้ในหลักการที่ว่านี้ และประจักษ์แก่ตนเองว่าการต่อสู้แบบสันติวิธีสามารถส่งผลสะท้อนเชิงบวกต่อขบวนการได้อย่างน่าพอใจ ดังนั้น ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่ขบวนการสมัชชาคนจนหรือที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเลือกใช้จึงเป็นยุทธวิธีที่อยู่ภายใต้วงขอบของสันติวิธีเท่านั้น รวมไปถึงปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเลือกใช้เมื่อปี 2543 ด้วย

หากพิจารณาการเลือกใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลจะเห็นพลวัตของการต่อสู้จาก ยุทธวิธีตามกฎหมายอันถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติขั้นพื้นฐานที่ได้รับการยอมรับในสังคม/การเมืองไทย (Conventional) อย่างเช่น การยื่นหนังสือร้องเรียน (พ.ศ.2535-2538) แต่เมื่อยุทธวิธีตามระเบียบแบบแผนไม่สามารถนำมาซึ่งความสำเร็จได้ จึงมีการปรับเปลี่ยนแนวทางการต่อสู้ให้มีลักษณะที่เป็นการเข้าไปขัดขวาง/ทำทลายระบบสังคม/การเมืองปกติมากขึ้น (Disruptive) ซึ่งความทำลายของยุทธวิธีลักษณะนี้จะผันแปรไปตามยุคสมัย ดังนั้น ขบวนการชาวบ้านจึงต้องคิดค้นยุทธวิธีใหม่ๆ ขึ้นมาใช้อยู่เสมอ อย่างเช่น การชุมนุมกอดต้นไม้ยึดเยื่อ (พ.ศ.2539-2540) ไปสู่การชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล ปฏิบัติการยึดสันเขื่อน ปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิม ปฏิบัติการปิ่นทำเนียบรัฐบาล และปฏิบัติการอดอาหารประท้วง (พ.ศ.2542-2543) ซึ่งยุทธวิธีเหล่านี้ล้วนเป็นยุทธวิธีที่เข้าไปขัดขวาง ทำทลาย หรือรบกวนระบบสังคม/การเมืองปกติ (Disruptive) ในยุคนั้นๆ โดยมีทั้งรูปแบบที่ถูกกฎหมายแต่สังคม/การเมืองไทยยังไม่คุ้นชินในขณะนั้น และรูปแบบที่ผิดกฎหมายที่โดยปกติแล้วจะไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม/การเมือง

กล่าวได้ว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านยังอยู่ภายใต้วงขอบสันติวิธีที่มีลักษณะของการเข้าไปขัดขวาง/ทำทลายหรือรบกวนการดำเนินงานของโครงการเขื่อนราษีไศลในขณะนั้น และพบวก่อนจะใช้ปฏิบัติการที่เป็นการละเมิดกฎหมายชาวบ้านได้ใช้ปฏิบัติการทำทลายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีก่อน (Nonviolent direct action) โดยการลงไปปักหลักชุมนุมในอ่างเก็บน้ำเขื่อนราษีไศลเพื่อหวังจะยับยั้งการเก็บกักน้ำของเขื่อน แต่เมื่อปฏิบัติการนี้ไม่ส่งผลต่อความสำเร็จชาวบ้านจึงยกระดับการต่อสู้ไปสู่ปฏิบัติการอารยะขัดขืน โดยขบวนการ

คาดหวังว่าปฏิบัติการจะสร้างความหวาดหวั่น ทำทลาย และความรู้สึกที่ไม่แน่นอน ต่อฝ่ายตรงข้าม (กรมพัฒนาและรัฐบาล) โดยเลือกใช้สถานที่ชุมนุมและปฏิบัติการย่อยในการสร้างบรรยากาศ ความกดดัน เพื่อให้รัฐบาลตอบรับข้อเรียกร้องของพวกเขาโดยเร็ว

1.1.3 ปฏิบัติการเป็นการละเมิดต่อข้อกฎหมายแห่งรัฐบางประการ

ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมีลักษณะที่ไปละเมิดต่อข้อกฎหมายอาญาบางมาตรา คือ ความผิดฐานบุกรุกในยามวิกาล การทำให้เสียทรัพย์ และกักขังหน่วงเหนี่ยวให้ผู้อื่นสูญเสียอิสรภาพ ซึ่งเป็นข้อกฎหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่กำลังประท้วงโดยตรง อันเป็นการประท้วงในประเด็นเชิงนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ หากวิเคราะห์ในทางทฤษฎีกล่าวได้ว่าปฏิบัติการลักษณะนี้ถือเป็นปฏิบัติการอารยะขัดขืนทางอ้อม (Indirect civil disobedience) อย่างไรก็ตาม แม้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านจะมีลักษณะของการละเมิดกฎหมายทางอ้อม แต่ขบวนการชาวบ้านก็สามารถสื่อสารต่อสาธารณะให้เห็นถึงเจตนาที่แท้จริงของการละเมิดกฎหมายได้ โดยขบวนการได้พยายามสื่อสารในเชิงสัญลักษณ์ให้ผู้คนเห็นถึงความสัมพันธ์/ความเชื่อมโยงระหว่างลักษณะของการกระทำและวัตถุประสงค์ของการกระทำผ่านการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งสามารถสร้างความชอบธรรมให้กับขบวนการได้ในระดับหนึ่ง อีกทั้งปฏิบัติการของชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการทางการเมืองในรูปแบบของการกระทำผิดโดยมีเจตนาอันดี สะท้อนให้เห็นว่าพวกเขาได้กระทำการลงไปด้วยมีมโนธรรมสำนึก ที่เกี่ยวข้องกับมโนธรรมสำนึกทางการเมืองในประเด็น “สิทธิชุมชน” ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ 2540 มาตรา 46 ดังนั้น จึงถือได้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านมีความชอบธรรมเพียงพอ และแตกต่างจากการกระทำผิดกฎหมายของอาชญากรหรือผู้ก่อการร้ายในแง่เจตนาของการกระทำด้วย

1.1.4 ปฏิบัติการดำเนินไปอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ

ขบวนการชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามสมัชชาคนจนต่างตระหนักดีว่า การต่อสู้แบบสันติวิธีของขบวนการทางสังคมมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเชื่อมโยงกับพื้นที่สาธารณะด้วย เนื่องจากเสียงสนับสนุนของมหาชนย่อมส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมประชาธิปไตย ดังนั้น ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ทุกครั้งของขบวนการสมัชชาคนจนจะมีการเดินรณรงค์เพื่อทำความเข้าใจกับสาธารณชนอย่างสม่ำเสมอ

ก่อนที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลจะใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนก็ได้เดินรณรงค์ทำความเข้าใจกับสังคมมาแล้วอย่างต่อเนื่อง ว่าประเด็นปัญหาคืออะไร วัตถุประสงค์ของการประท้วงคืออะไร อันเป็นขั้นตอนสำคัญที่จะทำให้สาธารณชนได้รับทราบว่

จุดประสงค์ที่พวกเขาต้องต่อสู้โดยการละเมิดกฎหมายนั้นคืออะไร นอกจากการเดินรณรงค์จะเป็นช่องทางหนึ่งในการเชื่อมโยงกับสาธารณชนแล้ว สื่อยังเป็นอีกหนึ่งพื้นที่ที่ขบวนการชาวบ้านพยายามจะยึดกุมเอาไว้ให้ได้ เนื่องจากพื้นที่สื่อเป็นช่องทางที่จะช่วยให้ประเด็นปัญหาของพวกเขาเผยแพร่ออกสู่สาธารณะได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็วมากกว่าช่องทางอื่น มากกว่านั้นขบวนการยังได้ประกาศขีดเส้นตายกับทางภาครัฐซึ่งเป็นการประกาศให้รัฐทราบล่วงหน้าก่อนใช้ปฏิบัติการอีกด้วย

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านได้ดำเนินไปอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ ทั้งในสถานที่สาธารณะโดยไม่ปิดบังหลบซ่อนเช่นเดียวกับการกระทำของอาชญากร ที่สำคัญปฏิบัติการยังได้เชื่อมโยงกับพื้นที่สาธารณะอื่นๆ อาทิ สาธารณชน และสื่อมวลชนด้วย

1.1.5 ผู้กระทำการยอมรับโทษตามกฎหมาย

การยอมรับโทษตามกฎหมาย ถือเป็นการแสดงความจริงใจของผู้กระทำการอารยะขัดขืนที่มีต่อระบบกฎหมายแห่งรัฐหรือหลักนิติธรรม เพื่อแสดงให้เห็นว่าการกระทำผิดกฎหมายเป็นการกระทำเพื่อการประท้วงต่อสิ่งที่อยู่ดีธรรมบางประการในสังคม/การเมือง เป็นการกระทำที่มีได้มุ่งหวังจะล้มล้างระบบกฎหมายหรือระบอบการปกครอง โดยในเวลาต่อมาการยอมรับโทษตามกฎหมายได้ถูกนำมาใช้เป็นเทคนิคเชิงปฏิบัติการอย่างหนึ่งของขบวนการทางสังคมหรือขบวนการภาคประชาชน ทั้งนี้เพื่อสร้างสีสันให้การเคลื่อนไหวต่อสู้ สร้างความสะเทือนทางอารมณ์/ความรู้สึกของผู้คน เพื่อให้ผู้คนหันมาเห็นอกเห็นใจและสนับสนุนขบวนการมากขึ้น

สำหรับปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล พบว่า แม้ชาวบ้านจะไม่ได้หลบหนีการจับกุม แต่ขบวนการก็ไม่ได้ผนวกการยอมรับโทษเข้าเป็นเทคนิคเชิงปฏิบัติการ เห็นได้จากความพยายามที่จะหลบเลี่ยงไม่ให้ตนเองถูกถ่ายรูปเพื่อเป็นหลักฐานในการฟ้องร้องดำเนินคดีด้วยการปกปิดใบหน้าในขณะที่กำลังใช้ปฏิบัติการอยู่ รวมทั้งการพยายามที่จะไม่เผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่ตำรวจ อย่างไรก็ตาม พวกเขาก็ไม่ได้หลบเลี่ยงหรือหลบหนีเมื่อต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม เนื่องจากยังเชื่อมั่นว่ากระบวนการศาลจะสามารถให้ความเป็นธรรมกับพวกเขาได้ หากมีการสืบเพื่อให้เห็นเจตนาที่แท้จริงของพวกเขา

จากการขัดขืนของชาวบ้านที่แสดงออกโดยการฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมจนกระทั่งมีการเลือกใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน ได้สะท้อนแนวคิดอารยะขัดขืนของชาวบ้าน ดังนี้

ประการแรก การแสดงถึงความแข็งขัน/ไม่เชื่อฟังไม่ได้เริ่มต้นจากการละเมิดกฎหมาย แต่เป็นการขัดขืนต่อระเบียบแบบแผนทางการเมืองที่ปิดกั้นและครอบงำอยู่ในสังคมชนบท หลังจากนั้นแนวคิดของการขัดขืนก็ปรากฏอีกครั้งในรูปแบบปฏิบัติการทางการเมืองที่สะท้อนภาพการขัดขืนต่ออำนาจรัฐผ่านการละเมิดกฎหมาย

ประการที่สอง ด้วยเหตุปัจจัยหรือบริบทแวดล้อมต่างๆ อันก่อให้เกิดแนวคิดที่จะขัดขืน/ไม่เชื่อฟังนั้น ได้ชี้ให้เห็นถึงความพยายามของชาวบ้านที่จะเปลี่ยนแปลงความยุติธรรมบางอย่างที่เกิดขึ้นกับพวกเขาและชุมชนของเขา ความยุติธรรมที่ว่านี้ก็คือ “โครงการเขื่อนราษีไศล” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของภาครัฐ โดยความยุติธรรมนั้นได้สะท้อนออกมา 2 แก่มุม คือ ความยุติธรรมอันเนื่องมาจากตัวโครงการ เนื่องจากโครงการได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในเรื่องที่ดินทำกิน ส่งผลกระทบต่อชุมชนในประเด็นการสูญเสียทางวัฒนธรรมและจารีตประเพณี รวมทั้งก่อให้เกิดความแตกแยกของผู้คนในชุมชน และโครงการยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในประเด็นการแพร่กระจายของดินเค็มอีกด้วย ส่วนความยุติธรรมในลำดับถัดมา เป็นความยุติธรรมในกระบวนการทางนโยบายของรัฐ ที่ดำเนินนโยบายโดยไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วม อีกทั้งรัฐยังขาดความรับผิดชอบต่อผลกระทบอันเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายด้วย

ประการสุดท้าย การขัดขืน/ไม่เชื่อฟังของชาวบ้านได้ถูกชี้นำโดยมโนธรรมสำนึกที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ “สิทธิ” ทางการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นมโนธรรมสำนึกที่มีต่อตนเอง ต่อชุมชนท้องถิ่น และสังคม/การเมือง

(1) มโนธรรมสำนึกที่มีต่อตนเองและครอบครัว คือ มโนสำนึกที่เคารพต่อสิทธิของมนุษย์ เป็นสิทธิที่ควรจะได้รับ การคุ้มครองถึงแม้ว่าสิทธิดังกล่าวจะไม่ได้บัญญัติไว้ในกฎหมายอย่างเป็นทางการ ซึ่งถือเป็นการอ้างสิทธิตามหลักสิทธิมนุษยชน อย่างเช่น การเรียกร้องค่าชดเชยโดยยึดถือกรรมสิทธิ์ที่ดินตามจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น

(2) มโนธรรมสำนึกที่มีต่อชุมชนท้องถิ่น เป็นมโนสำนึกของชาวบ้านในฐานะสมาชิกที่ผูกพันและอาศัยอยู่ในชุมชนท้องถิ่น การเคารพต่อวัฒนธรรมและจารีตประเพณีของชุมชน มโนสำนึกได้สะท้อนผ่านการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมาโดยอ้างสิทธิตามรัฐธรรมนูญในประเด็น “สิทธิชุมชน”

(3) มโนธรรมสำนึกแบบพลเมือง เป็นมโนสำนึกในฐานะพลเมืองที่จะต้องรับผิดชอบต่อสังคม/การเมือง นั่นคือ การใช้สิทธิพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยเพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงสังคม/การเมืองตามอุดมคติทางการเมืองการปกครอง ซึ่งอาจจะใช้สิทธิทางกฎหมายหรือสิทธิทางศีลธรรมก็ได้เช่นกัน

1.2 ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบาย

การศึกษาในประเด็นนี้เป็นการตอบคำถามว่า ภายหลังจากที่ชาวบ้านกลุ่ม สัมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน ปฏิบัติการได้ส่งผลสะท้อน (Impact) ต่อกระบวนการทางนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและระบบนิเวศป่าทามอย่างไร เนื่องจากปัญหาอันเนื่องมาจากโครงการเขื่อนราษีไศลถือเป็นปัญหาเชิงนโยบาย อันเป็นผลมาจากตัวโครงการได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชาวบ้านบางกลุ่ม ชุมชนท้องถิ่น และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้โครงการยังได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดจากกระบวนการทางนโยบายของรัฐ อาทิ การดำเนินนโยบายที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน การดำเนินนโยบายที่ขาดการรับผิดชอบต่อผลกระทบทางนโยบาย เป็นต้น

ในการพิจารณาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนในฐานะที่เป็นยุทธวิธีการ เคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่งของขบวนการทางสังคม จำเป็นต้องพิจารณาผลสะท้อนที่มีต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้คนในสังคมด้วย เพื่อดูปฏิกริยาว่าคนกลุ่มต่างๆ จะมีทำที่อย่างไรต่อปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้าน เนื่องจากแรงสนับสนุนของผู้คนอาจจะนำมาซึ่งความสำเร็จของขบวนการหรือ อาจส่งผลต่อการตัดสินใจของผู้มีอำนาจทางการเมือง ดังนั้น การศึกษาผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงได้พิจารณาผลสะท้อนที่มีต่อฝ่ายพันธมิตร ฝ่ายที่สาม ฝ่ายต่อต้าน และสื่อร่วมด้วยว่ามีผลต่อการตัดสินใจทางนโยบายของรัฐบาลเพียงใด หลังจากนั้นจึงพิจารณาว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ส่งผลสะท้อนต่อกระบวนการทางนโยบายอย่างไรบ้าง

1.2.1 ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อ ฝ่ายพันธมิตร ฝ่ายที่สาม ฝ่ายต่อต้าน และสื่อ

จากการศึกษาพบว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านได้ส่งผลสะท้อนที่เป็นบวกจากคนสองกลุ่ม คือ ฝ่ายที่เป็นพันธมิตรดั้งเดิมที่ยังคงให้การสนับสนุนการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง และส่งผลต่อการตัดสินใจของรัฐบาลซึ่งอยู่ในฐานะฝ่ายต่อต้าน คือ การยอมตามข้อเรียกร้องของชาวบ้านในเวลาต่อมา ส่วนผลสะท้อนที่ส่งผลในทางลบต่อขบวนการ ก็คือ ขบวนการยังถูกต่อต้าน/คัดค้านอย่างไม่ลดละจากกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานซึ่งเป็นฝ่ายต่อต้านการเคลื่อนไหวของชาวบ้านมาโดยตลอด ส่วนผลสะท้อนที่ให้ผลลัพธ์ในรูปแบบที่หนึ่งเฉยๆ โดยไม่แสดงออกว่าสนับสนุนหรือต่อต้านขบวนการอย่างชัดเจน เป็นปฏิกริยาจากฝ่ายที่สามหรือสาธารณชนทั่วไปที่เฝ้าสังเกตการณ์อยู่ และปฏิกริยาของอดีตมวลชนต่อต้านที่ไม่ได้เข้าขัดขวางหรือเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวดังเช่นที่ผ่านมา และสุดท้ายคือผลสะท้อนต่อสื่อ ซึ่งพบว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนสามารถยึดกุมพื้นที่สื่อเอาไว้ได้ ทั้งสามารถดึงดูดความสนใจจากสื่อให้มา

ทำข่าวและสามารถยึดกุมพื้นที่ในการนำเสนอข่าวได้ แต่เนื้อหาที่สื่อนำเสนอมีทั้งเนื้อหาที่เป็นบวก และลบต่อขบวนการ

จะเห็นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการชาวบ้านไม่ได้ส่งผลสะท้อนต่อพื้นที่สาธารณะแบบเหวี่ยงความคาดหวัง เพราะผู้ที่ให้การสนับสนุนยังเป็นกลุ่มพันธมิตรดั้งเดิม ซึ่งปฏิบัติการไม่สามารถโน้มน้าวให้ฝ่ายที่สามหันมาให้การสนับสนุนขบวนการเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ส่งผลสะท้อนในเชิงกดดัน/บีบบังคับต่อรัฐบาลโดยตรง โดยที่พื้นที่สาธารณะไม่ได้มีผลต่อการตัดสินใจของรัฐบาลมากนัก

1.2.2 ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบายในระยะแรกเริ่ม

ผลสะท้อนในระยะแรกเริ่มเป็นผลสะท้อนที่เกิดขึ้นทันทีภายหลังจากขบวนการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนในปี 2543 ซึ่งเป็นการพิจารณาว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ส่งผลต่อการตัดสินใจทางนโยบายของรัฐบาลในขณะนั้นอย่างไร โดยแบ่งการพิจารณาออกเป็น 2 แง่มุม คือ ผลสะท้อนต่อการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ และผลสะท้อนต่อเนื้อหาเชิงนโยบาย

(1) ผลสะท้อนต่อการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ ผลการศึกษาพบว่าปฏิบัติการได้เปลี่ยนท่าทีของรัฐบาลจากที่เคยนิ่งเฉยต่อการแก้ไขปัญหามาสู่การมีท่าทีที่ต้องการประนีประนอมมากขึ้น ซึ่งบรรยากาศของการประนีประนอมได้สะท้อนอำนาจในการต่อรองของขบวนการที่เพิ่มมากขึ้นด้วย อาทิ การเข้าไปมีอิทธิพลต่อการศึกษาเพื่อแก้ไขปัญหาคณะกรรมการกลางเพื่อแก้ไขปัญหามัชชชคนจน มีอิทธิพลต่อกระบวนการปรึกษาหารือและกระบวนการเจรจาต่อรอง จนในที่สุดรัฐบาลก็ได้ตัดสินใจยอมตามข้อเรียกร้องหลักของขบวนการ แม้ว่าการยอมตามจะไม่ครบในทุกประเด็นข้อเรียกร้อง แต่ก็อยู่ในระดับที่ขบวนการพึงพอใจ เนื่องจากเป็นข้อสรุปที่ผ่านกระบวนการประนีประนอมแล้ว ซึ่งผลสะท้อนที่สำคัญที่สุดอันเป็นผลจากการประนีประนอมก็คือ มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543

(2) ผลสะท้อนต่อเนื้อหาเชิงนโยบาย จากการศึกษาพบว่า มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายแต่อย่างใด จะเห็นว่ารัฐบาลได้ยอมตามข้อเรียกร้องของขบวนการเพียงประเด็นเดียว คือ การเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน ในขณะที่ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหามัชชชคนจนและสิ่งแวดล้อม ประเด็นการทบทวนความคุ้มค่าของโครงการ และประเด็นการเปิดเผยข้อมูลของโครงการ พบว่าบางประเด็นก็ไม่ได้รับการพิจารณาและบางประเด็นก็ถูกผลักภาระไปเป็นเรื่องของอนาคต ดังนั้น มติคณะรัฐมนตรีดังกล่าวจึงไม่ได้ส่งผลสะท้อนต่อเนื้อหาสาระเชิงนโยบายอย่างทันทีทันใด แต่การที่รัฐบาลตัดสินใจยอมตามข้อเรียกร้องบางประเด็นเพียงเพราะ

ต้องการยุติปัญหาเฉพาะหน้าและต้องการยุติปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการเท่านั้น กอปรกับช่วงเวลาดังกล่าวขบวนการก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นอื่นเท่ากับประเด็นหลักที่ต้องการให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อน จึงทำให้การต่อรองในประเด็นอื่นๆ ถูกละทิ้งไป

1.2.3 ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบายในระยะถัดมา

ประเด็นนี้เป็นการพิจารณาว่าผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนในปี 2543 ได้ส่งผลสะท้อนสืบเนื่องในระยะเวลาดังกล่าวอย่างไร (พ.ศ.2544-2553) ซึ่งพบว่าปฏิบัติการได้ส่งผลสะท้อนสำคัญ คือ ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านที่มีการยกระดับข้อเรียกร้องอันเป็นการปฏิเสธแนวนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐแบบถอนรากถอนโคน และส่งผลให้ขบวนการพยายามจะเข้าไปมีอิทธิพลต่อกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติของทางราชการ

(1) ขบวนการได้ปฏิเสธนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐแบบถอนรากถอนโคน พบว่า ในช่วง พ.ศ.2544-2547 ขบวนการชาวบ้านได้มีแนวคิดในเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าทามแบบใหม่ โดยเห็นว่าชุมชนท้องถิ่นควรมีบทบาทหลักในการดำเนินนโยบาย ด้วยการลดบทบาทของรัฐอยู่ในฐานะผู้ให้การสนับสนุนทางนโยบายเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงแนวคิดทำให้ขบวนการได้ยกระดับข้อเรียกร้องไปสู่การเรียกร้องให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราชสีไศลเป็นการถาวร ซึ่งสะท้อนการปฏิเสธแนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐแบบถอนรากถอนโคน พร้อมกันนั้นขบวนการก็ได้นำเสนอแนวนโยบายทางเลือกเพื่อตอบโต้แนวนโยบายกระแสหลัก ซึ่งเป็นแนวทางในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าทามตามแผนฟื้นฟูของชุมชน

จึงถือได้ว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านในช่วงเวลานี้เป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายอีกครั้ง แต่ปรากฏว่าการต่อสู้ของชาวบ้านในช่วงเวลาดังกล่าวกลับต้องประสบความล้มเหลว แม้ชาวบ้านจะมีพื้นที่ในการแสดงออกทางการเมืองในช่วงแรกของรัฐบาลทักษิณ (พ.ศ.2544-2545) แต่ก็ไม่สามารถผลักดันข้อเรียกร้องให้รัฐบาลตัดสินใจยอมตามข้อเรียกร้องได้ และไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายได้ตามความคาดหวัง ซึ่งในทางหนึ่งเป็นผลมาจากพันธะผูกพันในมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ที่ระบุว่า “การจะตัดสินใจใดๆ เกี่ยวกับโครงการเขื่อนราชสีไศลในอนาคตให้รอผลการศึกษาจากสถาบันที่ทำการศึกษาก่อน” โดยข้อผูกมัดดังกล่าวได้ส่งผลให้ภาครัฐปฏิเสธที่จะแก้ปัญหาให้ชาวบ้านและถือเป็นการยุติข้อเรียกร้องให้เปิดเขื่อนถาวรไปโดยปริยาย

กล่าวได้ว่า ผลสำเร็จจากการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ส่งผลสะท้อนต่อขบวนการ โดยไปเพิ่มพูนความมั่นใจให้ชาวบ้านที่จะยกระดับข้อเรียกร้องไปสู่การปฏิเสธนโยบาย

รัฐแบบถอนรากถอนโคน แต่ในขณะเดียวกันผลสะท้อนสำคัญของปฏิบัติการอารยะขัดขืน คือ มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 กลับเป็นพันธะผูกพันที่ทำให้การเคลื่อนไหวของชาวบ้านประสบความสำเร็จ

(2) ขบวนการได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติจากการศึกษาพบว่า หลังจากที่มีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ออกมา กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานก็นำเอามติคณะรัฐมนตรีไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้าน โดยได้ทำการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน และในระหว่างที่เปิดเขื่อนก็ได้เร่งรัดที่ดินให้กับชาวบ้านที่ยังไม่ได้รับค่าชดเชยด้วย ทว่าในเวลาต่อมารัฐก็ทำการปิดเขื่อนเพื่อเก็บกักน้ำอีกครั้งในปี 2547 โดยอ้างว่า เนื่องจากการศึกษาผลกระทบยังไม่แล้วเสร็จจึงชี้ชัดไม่ได้ว่าโครงการเขื่อนราษีไศลได้ส่งผลกระทบจริง ซึ่งเป็นข้ออ้างตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 ที่ระบุว่าให้รอผลการศึกษาจากการศึกษาผลกระทบก่อนจึงจะสามารถตัดสินใจใดๆ เกี่ยวกับโครงการเขื่อนราษีไศลได้

ด้วยเหตุนี้ การเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านในช่วง พ.ศ.2548-2553 จึงพยายามที่จะยุติพันธะผูกพันของมติคณะรัฐมนตรี โดยพยายามจะเข้าไปมีอิทธิพลและมีส่วนร่วมกับการนำนโยบายไปปฏิบัติของทางราชการ เพื่อเปิดช่องทางให้ขบวนการสามารถเข้าสู่ระบบการเมืองปกติได้อีกครั้ง ทั้งนี้ ขบวนการยังคงมีจุดมุ่งหมายเดิม คือ ต้องการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบาย โดยการผลักดันนโยบายทางเลือกเข้าสู่กระบวนการทางนโยบาย ซึ่งขบวนการได้เคลื่อนไหวโดยการผลักดันให้กระบวนการศึกษาผลกระทบทางสังคมกรณีเขื่อนราษีไศลสามารถดำเนินการต่อไปได้จนกระทั่งแล้วเสร็จ อีกทั้งยังได้พยายามผลักดัน “นโยบายทางเลือก” ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าทามเข้าสู่กระบวนการศึกษาผลกระทบทางสังคม ที่สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กำลังดำเนินการศึกษาอยู่

2. อภิปรายผล

ในส่วนอภิปรายผลการศึกษาได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน คือ ข้อถกเถียงเชิงแนวคิดและปฏิบัติการอารยะขัดขืน และข้อถกเถียงเรื่องผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืน ดังนี้

2.1 ข้อถกเถียงเชิงแนวคิดและปฏิบัติการอารยะขัดขืน

จากสมมติฐานการวิจัยในเรื่องปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ว่า “ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการต่อต้านเขื่อนราษีไศลถูกใช้ในฐานะที่เป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่งตามวิถีทางแห่งสันติวิธี ที่มีลักษณะของการยอมรับผิดต่อกฎหมาย เพื่อปลุกมโนธรรมสำนึกของผู้คน

ในสังคมให้กีดกันรัฐเข้ามาแก้ไขปัญหา” เกิดจากการมองปรากฏการณ์ในเบื้องต้นว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเรือนจำสี่เส้าถูกนำมาใช้ในฐานะยุทวิธิการเคลื่อนไหวรูปแบบหนึ่งของขบวนการทางสังคม ซึ่งจากการศึกษาพบว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านเมื่อปี 2543 เป็นการกระทำทางการเมืองรูปแบบหนึ่งที่อยู่ภายใต้วงขอบสันติวิธี มีลักษณะการขัดขืน/ไม่เชื่อฟังผ่านปฏิบัติการละเมิดกฎหมายอันมีลักษณะของการเข้าไปขัดขวางทำทนายระบบสังคม/การเมืองที่เป็นปกติ แต่กระทำไปอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะและยอมรับโทษตามกฎหมาย

จากผลการศึกษาปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกล่าวได้ว่ามีลักษณะครบตามองค์ประกอบตามทฤษฎีอารยะขัดขืน แต่แตกต่างในรายละเอียดของเนื้อหาสาระบางประเด็น โดยเฉพาะประเด็นการยอมรับโทษตามกฎหมาย ในทางทฤษฎีได้ระบุให้ผู้กระทำการอารยะขัดขืนต้องยอมรับโทษตามกฎหมายอย่างเต็มที่เพื่อแสดงถึงความจริงใจและเจตนาอันดี Mohandas K. Gandhi กล่าวถึง การยอมรับโทษตามกฎหมายว่าเป็นส่วนหนึ่งของการกระทำผิดแบบมีอารยะ (Civil)¹ ในขณะที่ Martin Luther King, Jr. ก็กล่าวไว้เช่นกันว่าผู้ทำอารยะขัดขืนต้องยอมรับโทษอย่างเต็มที่² ส่วน John Rawls ก็เห็นคล้ายๆ กันว่าผู้ทำอารยะขัดขืนจะต้องยอมรับโทษและประกาศให้ทราบล่วงหน้าก่อนว่าจะยอมรับโทษเพื่อแสดงให้เห็นถึงความจริงใจและความจงรักภักดีต่อระบบกฎหมาย³ ในขณะที่ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ เห็นว่าการยอมรับโทษจะช่วยให้การทำผิดกฎหมายของผู้ทำอารยะขัดขืนมีความสมเหตุสมผลมากยิ่งขึ้น ในฐานะคนที่ยอมละเมิดกฎหมายโดยที่ตลอดชีวิตไม่เคยทำแบบนี้มาก่อน⁴

จะเห็นว่านักคิด/นักทฤษฎีส่วนใหญ่เห็นด้วยในประเด็นการยอมรับโทษ แม้ว่านักคิดอย่าง Howard Zinn จะไม่เห็นด้วยเพราะเห็นว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องยอมรับโทษจากกฎหมายที่ไม่มีความเป็นธรรมอยู่แล้ว⁵ ข้อคิดเห็นของ Zinn ย่อมสามารถยอมรับได้หากเป็นการทำ

¹ Mohandas K. Gandhi, "Young India: 21st March 1921," in *Civil Disobedience*, eds. Sharon K. Walsh and Evelyn D.

Asch (Boston, Mass: Thomson Wadsworth, 2005), p. 140.

² มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์, "จดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮม," แปลโดย ชญานิชรัฐ พูลยรัตน์, ใน *อารยะขัดขืน*,

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2549), หน้า 143.

³ John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971), p. 366.

⁴ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, "อารยะขัดขืน กับสังคมไทย," ใน *3 ทศวรรษ 14 ตุลา กับประชาธิปไตยไทย*, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 80.

⁵ Howard Zinn, *Disobedience and Democracy* (New York: Random House, 1968), pp. 27,31, cited in *Civil Disobedience*, Carl Cohen (New York and London: Columbia University Press, 1971), p. 89.

อารยะขัดขืนทางตรง (Direct civil disobedience) คือ เป็นการละเมิดกฎหมายโดยที่กฎหมายนั้นขาดความชอบธรรมอยู่แล้ว หรือเป็นการละเมิดต่อข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสิ่งที่กำลังประท้วงอยู่ แต่ความเห็นของ Zinn กลับไม่สามารถสร้างความชอบธรรมให้กับการทำอารยะขัดขืนบางประเภทได้ โดยเฉพาะการทำอารยะขัดขืนทางอ้อม (Indirect civil disobedience) ที่เป็นการละเมิดต่อข้อกฎหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่กำลังประท้วง ด้วยเหตุนี้ เพื่อให้การทำอารยะขัดขืนทางอ้อมสามารถจบลงได้อย่างงดงาม ผู้ทำอารยะขัดขืนทางอ้อมจึงมีพันธะอย่างยิ่งยวดที่จะต้องทำตามกฎหมายโดยการยอมรับโทษ เพื่อแสดงถึงการเคารพต่อระบบกฎหมายแห่งรัฐหรือหลักนิติธรรม

อย่างไรก็ดี ลักษณะการยอมรับโทษของปฏิบัติการอารยะขัดขืนก็มีหลายรูปแบบ ซึ่งขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้กระทำ ผู้ทำอารยะขัดขืนบางคนอาจจะยอมรับโทษเพราะยังเชื่อมั่นในระบบการปกครองด้วยกฎหมายอย่างจริงจัง หรือบางกรณีก็ยอมรับโทษเพียงเพราะหวังผลในทางเทคนิคว่าจะสามารถสร้างความสะท้อนอารมณ์ ความเห็นอกเห็นใจจากสังคมได้ จากเจตนาและจุดมุ่งหมายของการยอมรับโทษนี้เองที่ทำให้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลมีลักษณะแตกต่างจากแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืน

จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านไม่ได้เต็มใจที่จะยอมรับโทษ การยอมรับโทษเกิดขึ้นภายหลังจากกระบวนการยุติธรรมได้เริ่มดำเนินการแล้ว ซึ่งหมายความว่าชาวบ้านยอมเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมก็ต่อเมื่อตำรวจได้ทำการจับกุมและเรื่องเข้าสู่กระบวนการศาลแล้วเท่านั้น หากตำรวจไม่ได้เข้าจับกุมหรือไม่ได้เผชิญหน้ากันโดยตรงพวกเขาก็ไม่คิดที่จะเข้ามาขอตัว จากตรงนี้สามารถกล่าวได้ว่า การยอมรับโทษของชาวบ้านไม่ได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเทคนิคเชิงปฏิบัติการอย่างที่ขบวนการทางสังคมในต่างประเทศมักจะนำเทคนิคดังกล่าวมาใช้จนสร้างผลสะท้อนได้อย่างกว้างขวาง

การที่ชาวบ้านไม่เต็มใจจะถูกดำเนินคดี เนื่องจากพวกเขามองว่าความอยุติธรรมจากโครงการเขื่อนราษีไศลซึ่งดำรงอยู่ในชุมชนต่างหากที่เป็นสิ่งชั่วร้ายยิ่งกว่าการละเมิดกฎหมายอาญาบางฉบับ การกระทำของพวกเขาทั้งที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมายต่างก็เป็นการกระทำเพื่อประท้วง คัดค้าน ต่อต้านความอยุติธรรมที่วุ่นวาย ฉะนั้นหากพิจารณาตามเจตนาที่แท้จริงที่เป็นตัวขับเคลื่อนการกระทำของพวกเขาแล้ว พวกเขาย่อมมีความชอบธรรมมากพอที่จะประท้วงแบบผิดกฎหมายและถูกละเว้นโทษ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังคิดว่าพันธะทางกฎหมายจะถูกปลดวางเมื่อสถานการณ์ความขัดแย้งได้เข้าสู่กระบวนการเจรจาและประนีประนอมทางการเมืองและเข้าสู่

สถานการณ์ที่เป็นปกติ ด้วยคิดว่าเป็นคดีทางการเมือง เป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน อีกทั้งยังเป็นเพียงการแสดงออกทางการเมืองอย่างหนึ่งเท่านั้น

ความแตกต่างในประเด็นการยอมรับโทษของชาวบ้าน หากมองในทางทฤษฎีอาจเป็นปัญหาอยู่บ้างในประเด็นความชอบธรรมของปฏิบัติการ โดยเฉพาะปฏิบัติการของชาวบ้าน เป็นอารยะขัดขืนทางอ้อมด้วยแล้ว อีกทั้งยังอาจเป็นปัญหาต่อการเชื่อมโยงกับพื้นที่สาธารณะด้วย แน่นนอนว่าการทำผิดกฎหมายแบบอารยะขัดขืนทางอ้อมนั้นมีความคลุมเครือในเรื่องเจตนา มากกว่าการทำอารยะขัดขืนทางตรง ถึงแม้ว่าปฏิบัติการของชาวบ้านจะมีลักษณะปฏิบัติการเชิงสัญลักษณ์ที่ช่วยสะท้อนความเชื่อมโยงระหว่างลักษณะการกระทำและเหตุผลของการกระทำได้ในระดับหนึ่ง แต่ก็ยังมีน้ำหนักไม่เพียงพอที่จะกล่าวอ้างเพื่อละเว้นการรับโทษตามกฎหมายได้ ที่สำคัญปฏิบัติการของชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวในฐานะขบวนการทางสังคมที่ต้องกระทำการทั้งในพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางการเมืองเพื่อหาแนวร่วมในการสนับสนุนขบวนการ ดังนั้น หากชาวบ้านปฏิเสธที่จะยอมรับโทษอาจส่งผลกระทบต่อการทำงานแนวร่วมก็เป็นได้

ผู้วิจัยเห็นด้วยกับ Gandhi ที่ว่าการยอมรับโทษอย่างเต็มใจเป็นส่วนหนึ่งของการทำอารยะขัดขืนอย่างมีอารยะ นั้นหมายความว่าผู้ทำอารยะขัดขืนกระทำอย่างเต็มเปี่ยมด้วยมโนธรรมสำนึกอย่างมนุษย์ที่มีเหตุมีผล เมื่อทำผิดกฎหมายก็ต้องเตรียมใจที่จะยอมรับโทษในฐานะพลเมืองที่อยู่ภายใต้ระบบรัฐ เพราะผู้ทำอารยะขัดขืนมิได้ต้องการปฏิเสธรัฐแต่ต้องการเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่างภายใต้ระบบรัฐเท่านั้น

การทำอารยะขัดขืนโดยละเมิดกฎหมายเป็นการแสดงออกซึ่งปฏิบัติการแบบขัดขืน/ต่อต้านของมนุษย์มีลักษณะคล้ายกับการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ (ใช้วิธีละเมิดกฎหมายเป็นสัญลักษณ์ของการแข็งขืน) โดยที่เป้าหมายไม่ได้อยู่ที่ระบบกฎหมายแห่งรัฐแต่อยู่ที่กฎหมายบางฉบับที่เห็นว่าไม่เป็นธรรมและผู้ทำอารยะขัดขืนก็แสดงออกโดยการละเมิดกฎหมายนั้น การทำอารยะขัดขืนลักษณะนี้ในทางทฤษฎีเรียกว่าเป็นการทำอารยะขัดขืนทางตรง แม้บางส่วนจะเห็นว่าการทำอารยะขัดขืนลักษณะนี้ไม่จำเป็นต้องยอมรับโทษเนื่องจากกฎหมายที่ละเมิดไว้ความเป็นธรรมอยู่แล้ว แต่ผู้วิจัยกลับเห็นว่าไม่ว่าจะทำการอารยะขัดขืนทางตรงหรือทางอ้อมก็ต้องยอมรับโทษตามกฎหมาย เพราะไม่ว่ากฎหมายที่ละเมิดนั้นผู้ทำอารยะขัดขืนจะเห็นว่ายุติธรรมเพียงไรก็ตามแต่ก็อาจมีบางคนในสังคมที่ไม่เห็นเป็นเช่นนั้น การยอมรับโทษอย่างเต็มใจจึงเป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะปรับเปลี่ยนความคิด ความรู้สึก ของคนที่เห็นต่างเหล่านี้ อย่างมากก็ให้การสนับสนุนหรืออย่างน้อยก็ไม่ออกมาต่อต้านคัดค้าน อีกทั้งการยอมรับโทษยังมีคุณูปการต่อการต่อสู้ในชั้นศาลเพื่อให้

น้ำหนักกับเจตนาและมโนธรรมสำนึกของผู้กระทำกร ภายใต้งื่อนไขที่ว่าการยอมรับโทษจะต้องแสดงออกอย่างชัดแจ้งตั้งแต่แรกแล้วว่าผู้ทำอารยะขัดขืนเต็มใจที่จะทำเช่นนั้นจริง

2.2 ข้อถกเถียงเรื่องผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืน

การศึกษาได้แบ่งผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนออกเป็น 2 ส่วน คือ ผลสะท้อนต่อผู้คนในสังคม และผลสะท้อนต่อกระบวนการทางนโยบาย ดังนี้

2.2.1 ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อผู้คนในสังคม

ข้อสังเกตประเด็นนี้สืบเนื่องมาจากสมมติฐานการวิจัยที่กล่าวถึงไว้แล้วในข้างต้นที่ว่า “ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านดำเนินไป เพื่อปลุกมโนธรรมสำนึกของผู้คนในสังคมให้กดดันรัฐเข้ามาแก้ไขปัญหา” จากการศึกษาพบว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านเมื่อปี 2543 เกิดขึ้นเพื่อต้องการกดดันรัฐบาลให้เข้ามาแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยตรง ถึงแม้ว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่ผ่านมาของพวกเขาจะให้ความสำคัญกับพื้นที่สาธารณะมาโดยตลอด แต่เมื่อพวกเขาต้องตกอยู่ภายใต้สถานการณ์ที่ทวีความกดดันมากขึ้นเรื่อยๆ ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวในช่วงนั้นจึงถูกนำมาใช้เพื่อตอบโต้ฝ่ายตรงข้ามโดยเฉพาะ จึงทำให้การหาพันธมิตร ผู้สนับสนุน กลายเป็นประเด็นรองลงมาในช่วงเวลาดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ ผลการศึกษาในประเด็นนี้จึงไม่เป็นไปตามสมมติฐานการวิจัย แต่ก็มีใช้ว่าขบวนการชาวบ้านจะตัดขาดการเชื่อมโยงกับพื้นที่สาธารณะเสียทีเดียว

ประกาส ปิ่นตบแต่ง มองว่าปฏิบัติการป็นทำเนียบรัฐบาลของขบวนการสมัชชาคนจนถือเป็นตัวอย่างหนึ่งของการทำอารยะขัดขืนในสังคม/การเมืองไทย โดยให้ข้อสังเกตว่า

“...กิจกรรมเหล่านี้เป็นเพียงเครื่องมือเพื่อทำให้กลายเป็นข่าวและสื่อสารกับสังคม ให้คนในสังคมรับฟัง ติดตามทำความเข้าใจกับปัญหาของสมัชชาคนจน ชาวบ้านที่ป็นทำเนียบรัฐบาลยอมรับการจับกุมดำเนินคดียอมรับกฎหมาย แต่เป้าหมายของอารยะขัดขืนกลับต้องการสะท้อนให้เห็นถึงกฎหมายหรือนโยบายที่ไม่เป็นธรรมหรืออยู่ยงดิฐธรรม และเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนกฎหมาย นโยบาย เพื่อสร้างความเป็นธรรมและความยุติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม...”⁶

⁶ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, “Civil Disobedience: การดื้อแพ่งของพลเมือง/อารยะขัดขืน,” ใน คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย, เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, สิริพรรณ นกสวน และ ม.ร.ว.พฤษถีสถิต ชุมพล (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 46.

การมองปรากฏการณ์อารยะขัดขืนของประชาสละท่อนว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนมีขั้นตอนสำคัญอยู่ที่การเชื่อมโยงกับพื้นที่สาธารณะ โดยใช้ปฏิบัติการในการดึงดูดความสนใจจากสื่อมวลชนและสาธารณชน เพื่อที่จะปลุกมโนธรรมสำนึกของคนในสังคมให้เห็นถึงความอยู่ดีธรรมดังกล่าว

“...อารยะขัดขืน ความสำคัญอยู่ที่การปลุกจิตสำนึกและมโนสำนึกของคนในสังคมให้ตระหนักถึงความอยู่ดีธรรมของ กฎหมาย นโยบาย โครงสร้างความปลอดภัยของสังคม...”⁷

เมื่อนำการอธิบายของประชาสมาพิจารณาปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลเมื่อปี 2543 อันเป็นปฏิบัติการที่เกิดในเวลาไล่เลี่ยกับปฏิบัติการปิ่นท่อนีบบรรณบาล อีกทั้งยังเป็นปฏิบัติการที่อยู่ภายใต้แผนยุทธศาสตร์เดียวกันของขบวนการสมัชชาคนจน พบว่า การเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการสมัชชาคนจนทั้งที่ใช้วิธีที่ถูกกฎหมายหรือผิดกฎหมายได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการช่วงชิงพื้นที่สาธารณะจริงอย่างที่ประชาสละได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้ แต่สำหรับกรณีเขื่อนราษีไศลในช่วงเวลานั้น การช่วงชิงพื้นที่สาธารณะกลับไม่ใช่สาระสำคัญสำหรับพวกเขาอีกต่อไป เห็นได้จากประเด็นในการประชุมก่อนใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนว่าจะต้องใช้วิธีการอย่างไรเพื่อให้รัฐยอมเปิดประตูระบายน้ำเขื่อน ซึ่งทำให้ข้อเสนอยืดศาลากลางจังหวัดต้องตกไปเนื่องจากที่ประชุมเห็นว่าหากชุมนุมอยู่ที่นั่นจะได้ทำเพียงกิจกรรมการเดินรณรงค์ที่ความเข้าใจกับสังคมเท่านั้น แต่ไม่อาจนำมาซึ่งเป้าหมายหลักคือให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนได้ ด้วยเหตุนี้ การบุกยึดสันเขื่อนราษีไศลจึงเป็นยุทธวิธีที่ตอบใจพวกเขาได้มากกว่า

ดังนั้น การก่อให้เกิดแรงกดดันต่อรัฐบาลโดยตรงจึงเป็นผลสะท้อนที่ขบวนการชาวบ้านคาดหวังในขณะนั้น หนึ่ง ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนเป็นตัวดึงดูดความสนใจจากสื่อมวลชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งผลสะท้อนรูปแบบนี้ก็เกิดขึ้นกับกรณีเขื่อนราษีไศลเช่นเดียวกัน ทว่าเมื่อช่วงชิงพื้นที่สื่อได้แล้วจะส่งผลอย่างไรต่อสาธารณชนที่รับรู้ข่าวสารก็เป็นประเด็นที่ต้องขบคิดกันต่อ จะเห็นว่าเนื้อหาที่สื่อนำเสนอส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอปฏิบัติการของรัฐบาล และนำเสนอว่าชาวบ้านทำอะไร ที่ไหน อย่างไร และมีจุดมุ่งหมายอย่างไร โดยที่มิได้นำเสนอมุมมองของสาธารณชนว่าคิดเห็นอย่างไรต่อปฏิบัติการอารยะขัดขืนหรือขบวนการ การสื่อสารของสื่อมวลชนในขณะนั้นสำหรับขบวนการการเคลื่อนไหวจึงเป็นเพียงการสื่อสารทางเดียว (ในช่วง

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

เวลาที่การติดต่อสื่อสารทางอินเทอร์เน็ตยังไม่แพร่หลายเช่นในปัจจุบัน) โดยที่ขบวนการไม่อาจรู้ได้เลยว่าเป้าหมายหลักที่ขบวนการต้องการสื่อสารด้วยอย่างสาธารณชนคิดเห็นอย่างไร นอกเสียจากว่าจะมีกลุ่มคนออกมาแสดงปฏิกิริยาในพื้นที่สาธารณะด้วยเช่นกัน ซึ่งส่วนใหญ่กลุ่มที่แสดงออกอย่างชัดเจนก็คือกลุ่มพันธมิตรดั้งเดิมซึ่งสามารถคาดการณ์ได้อยู่แล้ว หรือไม่ก็กลุ่มที่เคยต่อต้านในอดีต ส่วนสาธารณชนที่เป็นฝ่ายที่สามกลับเป็นกลุ่มที่ยากจะประเมินได้

อย่างไรก็ดี ผลสะท้อนต่อพื้นที่สาธารณะเช่นนี้อาจจะเป็นสิ่งที่ขบวนการเล็งเห็นผลไว้แล้วตั้งแต่แรก ทั้งนี้อาจมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากขบวนการตระหนักรู้ดีว่าสาธารณชนส่วนใหญ่ยังมีปฏิกิริยาเฉื่อยเฉื่อยต่อประเด็นทางการเมืองและสังคมที่ตนไม่ได้มีส่วนได้ส่วนเสียเห็นได้จากความพยายามของขบวนการที่จะทำความเข้าใจกับคนในสังคมตลอดระยะเวลา 3 ปี (พ.ศ.2541-2543) แต่ผลสะท้อนที่ได้รับก็คือ การไม่ได้รับความสนใจจากสื่อ และปฏิกิริยาที่นิ่งเฉยของผู้คน ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ อาจจะเป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านมิได้คาดหวังผลสะท้อนจากพื้นที่สาธารณะมากนักหลังจากที่ตัดสินใจใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืน

ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่มุ่งหวังผลแบบกดดัน/บีบบังคับมิใช่เรื่องใหม่ในทางแนวคิด/ทฤษฎีหรือจากการเคลื่อนไหวในต่างประเทศ Martin Luther King Jr. กล่าวไว้อย่างชัดเจนในจดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮมของเขาว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืน (ส่วนใหญ่จะเรียกโดยรวมว่าเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธี – Nonviolent direct action) เป็นปฏิบัติการที่มุ่งหวังจะก่อให้เกิดแรงกดดันต่อรัฐบาลเพื่อเปิดทางเข้าสู่กระบวนการเจรจาอีกครั้ง⁸ เช่นเดียวกับงานศึกษาเกี่ยวกับองค์การการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิคนผิวสีในสหรัฐอเมริกา อาทิ CORE หรือ SNCC ที่ผลการศึกษส่วนใหญ่ปรากฏออกมาว่าองค์กรมิได้มุ่งหวังว่าปฏิบัติการจะส่งผลสะท้อนในรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือสร้างความเห็นอกเห็นใจจากฝ่ายตรงข้าม (กลุ่มคนผิวขาวและรัฐบาล) แต่มุ่งหวังผลในรูปแบบแรงกดดัน/บีบบังคับมากกว่า⁹

จากการสำรวจแนวคิด/ทฤษฎีจะเห็นว่าผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ส่งผลในรูปแบบการเปลี่ยนความคิด/ทัศนคติหรือการสร้างความเห็นอกเห็นใจจากฝ่ายที่สามและฝ่ายตรงข้ามนั้นมีรากฐานมาจากแนวคิดของ Mohandas K. Gandhi ที่มุ่งหวังจะโน้มน้าวให้คนที่เห็นต่างหันมาเห็นด้วยกับแนวคิดของผู้ประท้วงให้ได้ และในเวลาต่อมาแนวคิดของ Gandhi ก็มี

⁸ มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์, "จดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮม," แปลโดย ชญานิชฐ์ พูลยรัตน์, ใน *อารยะขัดขืน*, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2549), หน้า 135.

⁹ Elliot M. Zashin, *Civil Disobedience and Democracy* (New York: The Free Press, 1972), p. 176.

อิทธิพลอย่างมากต่อการเคลื่อนไหวต่อสู้ในสหรัฐอเมริกา โดยผู้นำการเคลื่อนไหวกลุ่มคนผิวสี ยอมรับว่าในช่วงหลังๆ ผลสะท้อนที่ขบวนการมุ่งหวังมิใช่แบบ Gandhi แต่มุ่งให้ออกมาในรูปแบบของการกดดันฝ่ายที่สามเพื่อให้กดดันรัฐบาลเข้ามาแก้ปัญหา หรือสร้างแรงกดดันต่อรัฐบาลเพื่อให้ยอมตามข้อเรียกร้อง

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดผลสะท้อนได้อย่างที่มุ่งหวังจำเป็นต้องอาศัยเทคนิคเชิงปฏิบัติการ ซึ่งปฏิบัติการอารยะขัดขืนก็มีเทคนิคเฉพาะที่แหลมคมอยู่ในตัวแล้วเพียงแต่ว่า ขบวนการจะสามารถดึงศักยภาพทางยุทธวิธีออกมาใช้ได้มากน้อยเพียงไรเท่านั้น สำหรับกรณี เชื้อนราซีไคยังมีข้ออ่อนในทางเทคนิคบางประการที่ทำให้ปฏิบัติการยังไม่แหลมคมเพียงพอ ทั้งนี้ อาจเป็นปัญหาจากความไม่ชัดเจนของปฏิบัติการด้วยในทางหนึ่ง กล่าวคือ ชาวบ้านไม่ได้ระบุดลงไปอย่างชัดเจนว่า ปฏิบัติการบุกยึดสันเขื่อนราซีไคและปฏิบัติการขุดเจาะลำน้ำมูลเดิมที่พวกเขานำมาใช้นั้นเรียกว่า “ปฏิบัติการอารยะขัดขืน” แต่ก็อนุมานได้ว่าเป็นอารยะขัดขืนเนื่องจาก ช่วงเวลาก่อนหน้านั้นไม่นานได้มีการอบรมทางกฎหมายในประเด็นดังกล่าวมาแล้วหลายครั้ง อีกทั้งลักษณะปฏิบัติการโดยรวมก็เข้าข่ายปฏิบัติการอารยะขัดขืนในเชิงแนวคิด/ทฤษฎี แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าเหตุใดปฏิบัติการของชาวบ้านจึงไม่ส่งผลสะท้อนอย่างแหลมคมดังเช่นปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ ซึ่งปัญหาดังกล่าวอาจมีสาเหตุมาจากความแตกต่างในทางเทคนิค ดังนี้

ประการแรก ความแตกต่างในขั้นตอนการเตรียมความพร้อม กล่าวคือ ในกรณีต่างประเทศก่อนที่จะใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะมีขั้นตอนในการคัดกรองสมาชิกหรืออาสาสมัครเพื่อร่วมปฏิบัติการโดยเฉพาะ คนกลุ่มนี้จะต้องได้รับการฝึกฝนเป็นพิเศษและต้องเป็นผู้ที่มีระเบียบวินัยสูง อาทิ การฝึกที่จะข่มใจตนเองไม่ให้ใช้ความรุนแรง การเสียสละที่จะรับความทุกข์ยากหรือถูกจับกุม นอกจากนี้เทคนิคในการคัดกรองอาสาสมัครยังช่วยให้ขบวนการมีสมาชิกเหลือพอที่จะขับเคลื่อนการเคลื่อนไหวต่อไปได้ หลังจากที่คัดกรองอาสาสมัครแล้วขบวนการจะมีขั้นตอนการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ เพื่อให้อาสาสมัครและสมาชิกตระหนักถึงวิถีทางสันติวิธี อย่างเช่น การยอมรับความทุกข์ยากโดยไม่ตอบโต้/ขัดขืน หากจะต้องถูกทุบตีหรือถูกจับกุม อย่างนักสัตยาเคราะห์ขั้นตอนการชำระจิตใจจะใช้วิธีการอดอาหารก่อนปฏิบัติการจริงหนึ่งวัน

สำหรับกรณีเชื้อนราซีไคได้ยึดแนวทางสันติวิธีเป็นแนวทางหลักอยู่แล้วโดยมีการย่ำเตือนสมาชิกอย่างสม่ำเสมอ แต่ขั้นตอนบางอย่างก่อนใช้ปฏิบัติการในปี 2543 มีลักษณะสื่อเค้าถึงความรุนแรงอยู่ โดยเฉพาะขั้นตอนการเตรียมฝึกการ์ดแบบฝึกทหารเพื่อเตรียมรับมือกับเจ้าหน้าที่ตำรวจหากเกิดการปะทะกันขึ้น ซึ่งแผนการในตอนนั้นมีการนำเทคนิคจิตวิทยาทางทหาร

มาปรับใช้ด้วย อย่างไรก็ตาม หากมองในแง่ดีขั้นต้นดังกล่าวอาจช่วยเสริมสร้างความมั่นใจ ความกล้าให้กับชาวบ้านมากขึ้น เพราะในขบวนการมีทั้งคนที่กล้าและไม่กล้ารวมอยู่ด้วย

นอกจากนี้ การเตรียมความพร้อมก่อนใช้ปฏิบัติการด้วยการเดินรณรงค์ เดินพาเหรด เดินขบวน ซึ่งถือเป็นขั้นตอนสำคัญอย่างขาดเสียมิได้ของขบวนการเคลื่อนไหวในต่างประเทศ อันเป็นขั้นตอนในการประชาสัมพันธ์เพื่อสื่อสารกับสาธารณชน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นขั้นตอนการให้การศึกษาก่อนปฏิบัติการ อย่างไรก็ตาม การต่อสู้ของกลุ่มคนผิวสี การเดินขบวนก่อนปฏิบัติการผู้ประท้วงจะต้องสื่อสารออกมาให้ชัดเจนว่า พวกเขาเริ่มไม่พอใจอย่างรุนแรงกับเงื่อนไขต่างๆ ที่ดำรงอยู่ และจะยอมจำนนต่อสภาพที่เป็นอยู่ได้อีกไม่นานเท่าไรนัก¹⁰ แต่สำหรับการเดินรณรงค์ของชาวบ้านเป็นเพียงการประชาสัมพันธ์ถึงปัญหาแบบเรียบง่าย แม้จะผสมผสานกับการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ แต่ก็ไม่ค่อยมีสีสันมากนัก ซึ่งการจะดึงดูดสายตาสาธารณชนหรือสื่อมวลชนให้หันมาสนใจประเด็นปัญหา ขบวนการจำเป็นที่จะต้องสร้างสีสันในการประท้วงและสร้างความสะเทือนทางอารมณ์ (Dramatic) ให้กับผู้คนที่รู้สึกตื่นตาตื่นใจและสนใจประเด็นปัญหาได้บ้างในขั้นแรกเริ่มเช่นนี้

ประการต่อมา ความแตกต่างในลักษณะปฏิบัติการประเด็นการยอมรับโทษ อย่างที่กล่าวไว้ข้างแล้วในเบื้องต้นว่าลักษณะการยอมรับโทษของชาวบ้านมีความแตกต่างจากแนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืน นอกจากการยอมรับโทษตามกฎหมายอย่างเต็มใจจะเป็นเงื่อนไขสำคัญในทางทฤษฎีแล้ว ยังเป็นเทคนิคสำคัญในเชิงยุทธวิธีด้วย ขบวนการในต่างประเทศมักใช้เทคนิคดังกล่าวเพื่อดึงดูดความสนใจจากสื่อและสาธารณชน ที่อาจส่งผลสะเทือนในรูปแบบการปลุกมโนธรรมสำนึกเพื่อเปลี่ยนแปลงความคิด/ทัศนคติ การสร้างความเห็นอกเห็นใจจากผู้คนผ่านเทคนิคที่สร้างความสะเทือนทางอารมณ์/ความรู้สึก หรืออาจจะสร้างสีสันให้ขบวนการ สร้างความตื่นตะลึงในสังคม เป็นต้น

Carl Cohen ได้อธิบายไว้ว่า หากผู้ประท้วงที่ทำอารยะขัดขืนเป็นบุคคลที่ได้รับการเคารพจากผู้คนในสังคมก็จะช่วยดึงดูดความสนใจของสื่อมวลชนและคนในสังคมได้มากขึ้น หรือหากผู้ประท้วงปฏิเสธที่จะเสียค่าปรับเพื่อแลกกับการติดคุกสักระยะเวลาหนึ่งก็เป็นอีกช่องทางที่จะช่วยดึงดูดความสนใจจากสาธารณชนได้เช่นกัน กอปรกับหากสังคมนั้นเป็นสังคมที่อ่อนไหวง่ายต่อประเด็นทางศีลธรรมด้วยแล้ว ก็จะช่วยส่งผลสะเทือนได้เป็นอย่างดี¹¹ แต่แนวคิดการ

¹⁰ Ibid., p. 178.

¹¹ Carl Cohen, *Civil Disobedience* (New York and London: Columbia University Press, 1971), pp. 87-88.

ยอมรับโทษของ Mohandas K. Gandhi กลับลึกซึ้งกว่านั้นมาก เขาเห็นว่าการยอมรับโทษ คือ การยอมรับความทุกข์ยากอย่างเต็มใจและมีเกียรติของนักสัตยาเคราะห์ สำหรับ Gandhi แล้ว การต่อสู้แบบสันติวิธี(อหิงสา)กับการยอมรับความทุกข์ยากเรียกได้ว่าเป็นความกล้าหาญอย่างหนึ่ง ที่ไม่ใช่การยอมจำนนเพราะหวาดกลัวหรือไม่มีศักยภาพพอที่จะสู้ แต่เป็นคนที่มีศักยภาพที่จะสู้ อย่างเต็มที่แต่เลือกที่จะไม่ตอบโต้และยอมรับความทุกข์ยากนั้นแทน จากแนวคิดของ Gandhi ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า นอกจากการยอมรับโทษจะส่งผลสะท้อนให้เกิดความเห็นอกเห็นใจแล้ว การไม่ตอบโต้แบบอหิงสาก็สามารถสร้างความเห็นอกเห็นใจให้เกิดขึ้นได้เช่นเดียวกัน

ในกรณีเขื่อนราษีไศลมีได้ผนวกประเด็นการยอมรับโทษเข้าเป็นเทคนิคเชิงปฏิบัติการอย่างขบวนการในต่างประเทศ ซึ่งอาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ปฏิบัติการของชาวบ้านไม่สามารถสร้างผลสะท้อนต่อความรู้สึกลึกซึ้งและการตัดสินใจของผู้คนในสังคมได้ อย่างไรก็ตามการยอมรับโทษก็มีใช้เพียงเทคนิคที่หวังให้เกิดผลสะท้อนในพื้นที่สาธารณะเท่านั้น แต่ในมุมหนึ่งก็มีการใช้เทคนิคดังกล่าวเพื่อรบกวนการดำเนินงานของรัฐ อาทิ การจัดกลุ่มอาสาสมัครไปกระทำผิดซึ่งหน้าต่อหน้าเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อให้ถูกจับกุม เมื่อกลุ่มแรกถูกจับ กลุ่มที่สอง/ที่สามก็จะดำเนินการเช่นนั้นต่อจนกระทั่งเจ้าหน้าที่รัฐเกิดความเบื่อหน่าย หรือในบางกรณีมีนโยบายว่าจะยอมถูกจำคุกโดยไม่ยอมเสียค่าปรับ หรือมีนโยบายให้สมาชิกถูกจับกุมมากๆ จนกระทั่งนักโทษล้นคุกและเห็นว่าการถูกจับจำนวนมากถือว่าเป็นการเข้าไปผลาญทรัพยากรของรัฐได้ด้วยในทางหนึ่ง

กล่าวได้ว่า แม้ขบวนการชาวบ้านจะใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนโดยมีเป้าหมายหลักอยู่ที่รัฐบาลซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามในขณะนั้น และต้องการสร้างผลสะท้อนในรูปแบบการกดดัน/บีบบังคับรัฐบาลโดยตรงเพื่อให้ตอบรับข้อเรียกร้องของขบวนการ แต่ปฏิบัติการของชาวบ้านก็แฝงด้วยข้ออ่อนบางประการที่ส่งผลให้ไม่อาจสร้างผลสะท้อนได้อย่างเต็มที่หากเทียบกับระดับพลังทำลายที่เป็นไปได้ของปฏิบัติการอารยะขัดขืนทั้งในทางทฤษฎีและทางเทคนิค อาทิ ประเด็นการเตรียมความพร้อมก่อนใช้ปฏิบัติการ และประเด็นการยอมรับโทษ เป็นต้น

2.2.2 ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบาย

จากสมมติฐานการวิจัยประเด็นต่อมาที่ว่า “ผลสะท้อนจากปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศล ส่งผลให้เกิดการเจรจาต่อรองในประเด็นข้อเรียกร้อง และการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและระบบนิเวศป่าทาม” จากผลการศึกษาพบว่า ผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ส่งผลให้เกิดกระบวนการเจรจาต่อรองในประเด็นข้อเรียกร้องตามสมมติฐานการวิจัย อันเป็นผลมาจากแรง

กีดกันของปฏิบัติการที่ทำให้รัฐตัดสินใจเปิดช่องให้ขบวนการชาวบ้านได้เข้ามามีอำนาจต่อรองในกระบวนการทางนโยบายอีกครั้ง โดยที่อำนาจต่อรองดังกล่าวได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายบางอย่าง นั่นคือ รัฐบาลได้ตัดสินใจยอมทำตามข้อเรียกร้องของชาวบ้านในประเด็นข้อเรียกร้องหลัก โดยมีมติคณะรัฐมนตรีมอบหมายให้ฝ่ายข้าราชการนำนโยบายไปปฏิบัติ

อย่างไรก็ตาม แม้ในระยะเริ่มแรกปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะส่งผลสะท้อนในรูปแบบของการเปิดช่องทางเข้าสู่ระบบการเมืองปกติ แต่ปฏิบัติการก็ไม่ได้ส่งผลสะท้อนต่อเนื้อหาสาระเชิงนโยบายแต่อย่างใด และหากนำมติคณะรัฐมนตรีมาพิจารณาดูผลสะท้อนในระยะต่อมาแล้วก็ยังไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่าผลลัพธ์จะออกมาในทิศทางใด ถึงแม้ว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาชาวบ้านจะพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบายมากขึ้นก็ตาม

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืนชาวบ้านได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายตามสมมติฐาน โดยเฉพาะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการทางนโยบายบางอย่าง อาทิ การเปลี่ยนแปลงโดยที่ชาวบ้านได้เข้าไปมีอำนาจในการต่อรองและการตัดสินใจทางนโยบาย การเข้าไปมีส่วนร่วมในหลายๆ ขั้นตอนตามกระบวนการทางนโยบาย และการปรับเปลี่ยนขั้นตอนการดำเนินนโยบาย (การยับยั้งการเก็บกักน้ำของเขื่อนช่วง พ.ศ.2543-2547) แต่ปฏิบัติการก็มีได้ส่งผลสะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับเนื้อหาสาระที่มีการนำเอานโยบายมาปรับปรุงใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนท้องถิ่น หรือก่อให้เกิดการยุตินโยบายเนื่องจากประเมินแล้วว่านโยบายไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือปฏิบัติการไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนโยบายแบบถึงรากถึงโคน

ในจดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮมของ Martin Luther King Jr. ได้กล่าวถึงผลสะท้อนจากการใช้ปฏิบัติการทำทนายซึ่งหน้าแบบสันติวิธีหรือปฏิบัติการอารยะขัดขืนว่า ปฏิบัติการลักษณะนี้จะถูกนำมาใช้กับรัฐบาลที่หัวแข็ง/ดื้อรั้น ในเมื่อไม่เปิดโอกาสให้ขบวนการได้เจรจาต่อรองก็ต้องใช้ปฏิบัติการลักษณะนี้เพื่อกีดกันให้รัฐบาลเปิดการเจรจาให้ได้¹² คำกล่าวของ King สะท้อนให้เห็นผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนต่อกระบวนการทางนโยบาย ซึ่งนัยหนึ่งก็สอดคล้องกับทฤษฎีขบวนการทางสังคมที่มองว่าการกระทำรวมหมู่ได้สร้างผลสะท้อนทางนโยบายด้วยการเปิดช่องทางในการเข้าสู่ระบบการเมืองปกติ โดยที่การเจรจาต่อรองก็เป็นหนึ่งในช่องทางตามระบบการเมืองปกติดังกล่าว ซึ่งนักทฤษฎีขบวนการทางสังคมบางท่านมองว่าผล

¹² มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์, "จดหมายจากคุกเบอร์มิงแฮม," แปลโดย ชญานิชรัฐ พูลยรัตน์, ใน อารยะขัดขืน,

สะท้อนลักษณะนี้เป็นผลสะท้อนที่เกิดขึ้นแบบเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่มิใช่ผลสะท้อนในระยะยาวที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้าง

อย่างไรก็ดี การที่ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านสามารถส่งผลสะท้อนได้แค่ในระดับของการเปิดพื้นที่เข้าสู่ระบบการเมืองปกติ โดยที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระเชิงนโยบายได้ นอกจากจะมีสาเหตุมาจากความไม่เพียงพอทางด้านเทคนิคเชิงปฏิบัติการแล้ว อาจมีสาเหตุมาจากเงื่อนไขอื่นๆ ร่วมด้วย ดังต่อไปนี้

ประการแรก ข้อผิดพลาดในกระบวนการเจรจาต่อรอง จะเห็นว่าชาวบ้านได้ยื่นข้อเรียกร้องไปหลายข้อ แต่ได้รับการตอบรับอย่างเป็นรูปธรรมเพียงข้อเดียว คือ การเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศลทั้ง 7 บาน ซึ่งประเด็นข้อเรียกร้องอื่นๆ ที่ถูกละทิ้งไปต่างเป็นประเด็นที่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับเนื้อหาสาระเชิงนโยบายได้มากกว่า อาทิ ให้รัฐประเมินความคุ้มค่าโครงการเขื่อนราษีไศล ให้รัฐเปิดเผยข้อมูลโครงการต่อสาธารณชน และให้รัฐหามาตรการลดผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งข้อผิดพลาดเหล่านี้เกิดจากการประนีประนอมในข้อเรียกร้องมากเกินไปของขบวนการ และใช้อารมณ์ความรู้สึกในการลำดับความสำคัญของปัญหา มากจนเกินไปจนทำให้ประเด็นสำคัญทางนโยบายได้ถูกละทิ้งไปอย่างน่าเสียดาย

ประการต่อมา ข้อกังขาในเรื่องการก้าวข้ามผลประโยชน์ส่วนตัว กล่าวคือ ในขณะที่ผลกระทบจากโครงการเขื่อนราษีไศลยังเป็นปัญหาคลุ้มเคลือบเนื่องจากประชาชนบางส่วนยังได้ใช้ประโยชน์จากเขื่อน จึงทำให้ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนกรณีเขื่อนราษีไศลหนีข้อกล่าวหาเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัวไปไม่พ้น ดังนั้น เพื่อลดข้อกังขาในเรื่องผลประโยชน์ ขบวนการจำเป็นต้องขยายเครือข่ายพันธมิตรออกไปให้มากที่สุด โดยเฉพาะพันธมิตรผู้ที่ประสบปัญหาเดียวกัน จากโครงการโขง-ชี-มูลด้วยกัน และมาร่วมมือกันผลักดันประเด็นปัญหาเพื่อแก้ไขนโยบายไปในทิศทางเดียวกัน อาทิ การนำเสนอข้อเรียกร้องร่วม เป็นต้นว่า ให้รัฐเปิดประตูระบายน้ำโครงการย่อยทุกโครงการภายใต้โครงการโขง-ชี-มูล หรือให้รัฐทำการประเมินโครงการโขง-ชี-มูลใหม่ทั้งหมด ฯลฯ การเรียกร้องที่มีเครือข่ายร่วมเป็นจำนวนมาก อีกทั้งข้อเรียกร้องยังเกี่ยวพันถึงนโยบายหลักซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาอาจจะช่วยลดข้อกังขาในเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัวลงได้บ้าง รวมทั้งยังช่วยให้สามารถแก้ไขปัญหได้ในระดับรากเหง้าหรือต้นตอของปัญหาอีกด้วย

3. ข้อเสนอแนะ

ชุดทำวิทยานิพนธ์นี้มีข้อเสนอแนะในการนำวิธีการศึกษาหรือผลการศึกษาไปใช้ เพื่อยกระดับองค์ความรู้ใหม่ๆ เกี่ยวกับประเด็นอารยะขัดขืน และการนำเอาองค์ความรู้ไปปรับใช้ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ ดังต่อไปนี้

3.1 การนำวิธีการศึกษาและผลการศึกษาไปใช้ในการศึกษาอารยะขัดขืน ในอนาคต

(1) ด้านกรณีศึกษา ในการศึกษาอารยะขัดขืนสามารถศึกษาผ่านกรณีศึกษาได้ 2 ระดับ คือ ระดับบุคคลและกลุ่มคน อย่างกรณีศึกษาที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาในระดับของกลุ่มคน อันพิจารณาจากพฤติกรรมรวมหมู่ของคนกลุ่มหนึ่งที่กระทำต่อพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางการเมือง ดังนั้น การศึกษาอารยะขัดขืนในอนาคต ควรจะนำกลุ่มพลังอื่นๆ ที่ปรากฏในสังคมไทยและมีลักษณะเช่นเดียวกันนี้มาทำการศึกษาดู ซึ่งจะทำให้เห็นถึงความเหมือน/ความแตกต่างทางด้านบริบทแวดล้อมที่เป็นตัวก่อร่างแนวคิดและปฏิบัติการ หรือลักษณะของปฏิบัติการอารยะขัดขืน ผ่านทางกรณีศึกษาในระดับของกลุ่มคนเช่นวิธีการศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้

นอกจากนี้ จะเห็นว่าวิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาอารยะขัดขืนของคนกลุ่มหนึ่งในสังคม ซึ่งมีสถานะทางสังคม/การเมืองไม่แตกต่างจากกลุ่มพลังทางการเมืองอื่นๆ ที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยมากนัก กล่าวคือ คนกลุ่มนี้ถูกจัดประเภทอยู่ในกลุ่มคนยากจนและไร้ซึ่งอำนาจ และเป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายหรือโครงการของรัฐ ซึ่งจะเห็นว่ากลุ่มคนที่มีสถานะและประสบปัญหาเช่นมีอยู่หลายกรณีในสังคมไทย อีกทั้งยังมีหลายกรณีที่ออกมาแสดงพลังทางการเมือง และยังมีอีกหลายกรณีที่ต้องประสบปัญหาอย่างเดียวกัน ดังนั้น ผลการศึกษาที่ได้จากวิทยานิพนธ์นี้จึงน่าจะสามารถนำไปอธิบายกรณีศึกษาที่มีคุณลักษณะใกล้เคียงกันได้บ้าง โดยเฉพาะในประเด็นความอยู่ดีมีสุขจากการดำเนินนโยบายของรัฐ หรือในประเด็นวัฒนธรรมทางการเมืองที่คอยกดทับอำนาจประชาชนในชุมชนท้องถิ่น เป็นต้น

นอกจากการศึกษาอารยะขัดขืนจะสามารถศึกษาผ่านกรณีที่เป็นพฤติกรรมของกลุ่มคนแล้ว อารยะขัดขืนยังสามารถศึกษาผ่านระดับปัจเจกบุคคลได้ด้วย อย่างงานศึกษาของสุรกิจ ปัญจวิณิน เป็นงานศึกษาอารยะขัดขืนทั้งในระดับกลุ่มคนและปัจเจกบุคคล โดยในระดับปัจเจกบุคคลสุรกิจได้หยิบยกกรณี คุณรัตนา สัจจเทพ หรือ “รัตนาบ้านสีด้า” ขึ้นมาศึกษา อีกทั้งในทางทฤษฎีเราจะเห็นว่าการศึกษาหรือการนิยามแนวคิดอารยะขัดขืนก็มีรากฐานมาจากการ

อธิบายผ่านกรณีที่เป็นปัจเจกบุคคลไม่น้อย อาทิ การทำอารยะขัดขืนของ Socrates หรือ Henry David Thoreau เป็นต้น

ดังนั้น การศึกษาอารยะขัดขืนในอนาคตจึงควรมีการนำกรณีในระดับปัจเจกบุคคลมาทำการศึกษาให้เพิ่มมากขึ้น อย่างกรณีที่ยังไม่มีการศึกษาก็คือกรณี รศ.ดร.ไชยันต์ ไชยพร ที่ทำอารยะขัดขืนโดยการฉีกบัตรเลือกตั้ง ซึ่งผลสะท้อนที่ตามมาคือมีบุคคลออกมาฉีกบัตรตามอาจารย์ไชยันต์อีกหลายคน อีกทั้งแนวคิดอารยะขัดขืนก็กลายเป็นที่รู้จักในวงกว้างของสังคม หรืออย่างกรณียายไฮ ชันจันทา ที่ออกมาประท้วงโครงการเขื่อนห้วยละห้า จ.อุบลราชธานี โดยการทุบทำลายเขื่อนอย่างไม่เกรงกลัวกฎหมาย การกระทำของยายไฮส่งผลสะท้อนต่ออารมณความรู้สึกของผู้คนในสังคมมากและล่าสุดก็ได้รับการแก้ไขเยียวยาจากภาครัฐ เป็นต้น

(2) ด้านแนวคิด/ทฤษฎี เน้นอนว่าการศึกษาอารยะขัดขืนจำเป็นต้องใช้แนวคิด/ทฤษฎีอารยะขัดขืนเป็นกรอบหลักในการศึกษาวิเคราะห์ แต่แนวคิด/ทฤษฎีที่มีอยู่อาจยังไม่เพียงพอที่จะอธิบายปรากฏการณ์ได้อย่างสมบูรณ์ อย่างการศึกษานี้ก็จำเป็นต้องนำทฤษฎีขบวนการทางสังคมมาวิเคราะห์ร่วมด้วย เนื่องจากทฤษฎีอารยะขัดขืนยังไม่เพียงพอที่จะอธิบายพฤติกรรมของกลุ่มคนที่รวมตัวกันออกมาเคลื่อนไหวในรูปแบบขบวนการทางสังคมได้ รวมทั้งยังไม่เพียงพอที่จะอธิบายรูปแบบปฏิบัติการในฐานะที่เป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหว และไม่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติการกับการบรรลุเป้าหมายของขบวนการได้อย่างครอบคลุมเพียงพอ ดังนั้น การศึกษาอารยะขัดขืนอาจจำเป็นต้องนำทฤษฎีอื่นมาประยุกต์ใช้ร่วมด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับกรณีศึกษา ประเด็นในการศึกษา หรือการมองปัญหาตามสมมติฐานการวิจัย อย่างเช่น หากจะทำการศึกษาอารยะขัดขืนโดยทำการศึกษาในระดับปัจเจกบุคคล การศึกษาในระดับนี้ย่อมไม่สามารถนำทฤษฎีขบวนการทางสังคมมาอธิบายได้ แต่ผู้วิจัยสามารถนำทฤษฎีทางจิตวิทยา มาอธิบายพฤติกรรมของบุคคลร่วมกับทฤษฎีอารยะขัดขืนก็ได้เช่นกัน

(3) ด้านประเด็นการศึกษา จากการศึกษาอารยะขัดขืนของวิทยานิพนธ์นี้ พบว่าการศึกษาเรื่องผลสะท้อนของปฏิบัติการยังมีข้อจำกัด โดยเฉพาะในประเด็นผลสะท้อนที่เกิดต่อพื้นที่สาธารณะที่วิทยานิพนธ์นี้ไปนำเสนอในภาพกว้าง อันเนื่องมาจากข้อจำกัดทางด้านเวลาที่ทำให้วิทยานิพนธ์นี้ไม่สามารถรวบรวมข้อมูลในประเด็นดังกล่าวจากเหตุการณ์ที่ผ่านมาหลายปีได้ อีกทั้งยังยากที่จะระบุกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนั้น จะเป็นการดีหากในอนาคตมีการศึกษาต่อยอดในประเด็นนี้เพิ่มเติม ซึ่งผู้ที่สนใจอาจจะหยิบยกเอาปรากฏการณ์ที่เป็นปัจจุบันขึ้นมาศึกษา แล้วนำมาพิจารณาในมิติผลสะท้อนของปฏิบัติการที่มีต่อสื่อสาธารณะ หรือผลสะท้อนที่ส่งผลกระทบต่อผู้คนในสังคมก็ได้

นอกจากนี้ ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ การศึกษาพลวัตในการเลือกใช้อุทธรณ์วิธีอารยะขัดขืนของขบวนการทางสังคมในไทย เนื่องจากมีขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในปัจจุบัน และมีหลายขบวนการประกาศใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนหลายต่อหลายครั้ง (ทั้งที่เป็นและไม่เป็นอารยะขัดขืน) ดังนั้น การศึกษาพลวัตในการใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนภายใต้บริบทสังคม/การเมืองไทยจึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจมากในสถานการณ์ปัจจุบัน เพราะในต่างประเทศค่อนข้างจะมีเงื่อนไขและลำดับขั้นตอนค่อนข้างชัดเจนในการเลือกใช้อุทธรณ์วิธีลักษณะนี้

ประการสุดท้าย คือ การศึกษาอารยะขัดขืนภายใต้บริบททางวัฒนธรรมทางการเมืองของเมืองไทย จากวิทยานิพนธ์นี้พบว่าวัฒนธรรมทางการเมืองได้สะท้อนระบบความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับรัฐ และยังเป็นเครื่องมือในการกลมกล่อม หลอกล่อม ความรู้สึกนึกคิด และวิถีปฏิบัติระหว่างรัฐกับประชาชนด้วย ดังนั้น การต่อยอดโดยมุ่งศึกษาอารยะขัดขืนในประเด็นนี้จึงน่าจะก่อให้เกิดคุณูปการต่อการอธิบายอารยะขัดขืนภายใต้วัฒนธรรมทางการเมืองแบบเฉพาะของไทยได้

3.2 การนำองค์ความรู้ไปใช้ในการเคลื่อนไหวทางสังคม/การเมือง

ผลการศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้ได้ชี้ให้เห็นทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนของการใช้อุทธรณ์วิธีแบบอารยะขัดขืนของขบวนการทางสังคมในไทยขบวนการหนึ่ง ซึ่งผู้ที่สนใจสามารถนำผลการศึกษาไปเป็นตัวอย่างในการปรับใช้ได้ จุดเด่นของวิทยานิพนธ์นี้ประการหนึ่งคือการให้คำตอบว่า “จะใช้ปฏิบัติการอารยะขัดขืนอย่างไรให้ชอบธรรมและแหลมคมมากที่สุด” ซึ่งคำตอบก็คือประการแรก ควรจะต้องแจกแจงเหตุผลต่อสาธารณะก่อนว่าเกิดปัญหาอย่างไร และตนเห็นอย่างไร หลังจากนั้นก็ประกาศใช้อารยะขัดขืนพร้อมกับแจ้งด้วยว่าตนยินดีที่จะยอมรับโทษประการต่อมา เมื่อประท้วงโดยการละเมิดกฎหมายอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็ต้องเข้ามาขอตัวเพื่อยอมรับโทษอย่างเต็มใจ และที่สำคัญทั้งหมดนี้ต้องเป็นการกระทำที่อยู่ภายใต้วงขอบสันติวิธีเท่านั้น ในส่วนการเพิ่มระดับความท้าทายหรือการทำให้ปฏิบัติการมีความแหลมคมนั้น จำเป็นต้องอาศัยเทคนิคเชิงปฏิบัติการเข้ามาช่วย หรือสามารถนำรูปแบบการประท้วงเชิงสัญลักษณ์มาปรับใช้ด้วยก็ได้

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กระทรวงวิทย์ฯ ไม่จ่ายค่าชดเชย โยนเจ้าของฟ็อกกันเองที่ทับซ้อนฝ่ายวิชาชีพ. มติชน

(16 ตุลาคม 2544): 7.

กองเลขานุการสมัชชาคนจน. สรุปความคืบหน้า ปัญหาและอุปสรรคสามปีสมัชชาคนจน. 6

ธันวาคม 2541, อ้างถึงใน อุเชนทร์ เชียงเสน. 10 ปี สมัชชาคนจน: บทเรียนบางประการ.

ฟ้าเดียวกัน 5 (เมษายน-มิถุนายน 2550): 152-160.

คณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล (คอปม.). ลำดับความเป็นมา และข้อเท็จจริงเกี่ยวกับ

การแก้ไขปัญหาเขื่อนราษีไศล. ม.ป.ป. (เอกสารไม่ตีพิมพ์), อ้างถึงใน ศิริพร ศรีสินธุ์ไธสง.

ปฏิบัติการทางวาทกรรมของชาวบ้าน: กรณีศึกษาป่าทามกุดเป่ง. วิทยานิพนธ์ปริญญา

มหาบัณฑิต, ภาควิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. แถลงการณ์ เรื่อง ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายกรณีเขื่อนปาก

มูล จังหวัดอุบลราชธานี [ออนไลน์]. 2550. แหล่งที่มา:

http://www.nhrc.or.th/news.php?news_id=2395 [2553, 9 กรกฎาคม]

คณะนักวิจัยไทบ้านราษีไศล. ราษีไศล: ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูล. ศรีสะเกษ:

เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล 3 จังหวัด, 2548.

คณะนักวิจัยไทบ้าน สมัชชาคนจนกรณีปากมูล. แม่มูล: การกลับมาของคนหาปลา. เชียงใหม่:

เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศไทย, 2545.

คนจนไม่มอบตัวคดีปีนทำเนียบ. ข่าวสด (20 กรกฎาคม 2543): 13

เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้. คำประกาศราษีไศล. เอกสารจากการประชุมนานาชาติ

ของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนและองค์การพันธมิตร ครั้งที่ 2 ณ เขื่อนราษีไศล ประเทศ

ไทย, 28 พฤศจิกายน – 4 ธันวาคม 2546. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

เครือข่ายลุ่มน้ำอีสาน. แถลงการณ์ 15 ปี โครงการโขง ชี มูล อีสานฉิบหายวอดด้วยการบริหาร

ที่ฉ้อฉล [ออนไลน์]. 2547. แหล่งที่มา: [http://www.thaingo.org/cgi-](http://www.thaingo.org/cgi-bin/content/content3/show.pl?0256)

[bin/content/content3/show.pl?0256](http://www.thaingo.org/cgi-bin/content/content3/show.pl?0256) [2552, 24 มิถุนายน]

โครงการข่าวสารทิศทางประเทศไทย. ประมวลสถานการณ์และแนวโน้มประเทศไทย: ความ

เคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม [ออนไลน์]. 2546. แหล่งที่มา:

http://ttmp.trf.or.th/ttmp_Jan46.doc#_Toc33335697 [2553, 9 กรกฎาคม]

โครงการชลประทานศรีสะเกษ. รายงานความก้าวหน้าการแก้ไขปัญหาคความเดือดร้อนของราษฎร
โครงการฝายราชสีไศล, ม.ป.ป. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

โครงการชลประทานศรีสะเกษ. รายงานผลการดำเนินงานการเปิด-ปิด ประตูระบายน้ำโครงการ
ฝายราชสีไศล, ม.ป.ป. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

โครงการแม่น้ำเพื่อชีวิต. ลำดับสถานการณ์เขื่อนราชสีไศล [ออนไลน์]. ม.ป.ป. แหล่งที่มา:

http://www.livingriversiam.org/thai/rs/rs_m/RSDm9.htm [2552, 23 มิถุนายน]

โครงการส่งเสริมนโยบายสาธารณะเพื่อฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำป่าทามมูน. ป่าทาม พื้นที่ชุ่มน้ำโลก
[ออนไลน์]. 2551. แหล่งที่มา: <http://thaingo.org/writer/view.php?id=658> [2553, 16
กุมภาพันธ์]

จตุฎ สุภาพ. Civil Disobedience. สารานุกรมรัฐศาสตร์ (2533): 56.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สถาบันวิจัยสังคม. การศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการฝายราชสี
ไศล และการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, 2552. (กำลัง
จัดพิมพ์)

แฉรัฐบาลจีว พลาดสูญบ 363 ล้านชดเชยราชสีไศล. ผู้จัดการรายวัน (1 เมษายน 2541): 5.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. อารยะขัดขืน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2549.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. อารยะขัดขืน กับสังคมไทย. ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 3 ทศวรรษ 14 ตุลา กับ
ประชาธิปไตยไทย, หน้า 61-84. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์, 2547.

ชาร์ป, ยีน. อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง. แปลโดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และคมสัน หุตะ
แพทย์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2529.

ชวนสังข์อติศร พิรุณค่าชดเชยราชสีไศล. มติชน (21 ธันวาคม 2540): 12.

เดชจร ภูทิพย์. การเมืองเรื่องทรัพยากรน้ำ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการฝายราชสีไศล. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546.

เดิน 13 วัน ปากมูลถึงศรีสะเกษ ยืนยันเปิดประตูเขื่อน. ข่าวสด (22 ตุลาคม 2544): 9.

เดอะไทยนิวส์. วิเคราะห์ข่าวย้อนหลัง พ.ศ.2543 [ออนไลน์]. ม.ป.ป. แหล่งที่มา: www.the-thainews.com [2552, 16 พฤศจิกายน]

ทักษิณแน่นมากสลายกลุ่มสมัชชาคนจน. เดลินิวส์ (17 มกราคม 2546): 3.

เทียน นิลจันทร์. สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2552.

ทรัพยากรน้ำ, กรม. การบริหารจัดการน้ำแบบผสมผสาน [ออนไลน์]. ม.ป.ป. แหล่งที่มา:

<http://www.dwr.go.th/iwrm/iwrm.pdf> [2552, 14 ธันวาคม]

- ทรัพยากรน้ำ, กรม. โครงการปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำและการจัดทำร่างพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ [เอกสาร pdf.]. 2548. แหล่งที่มา:
http://www.dwr.go.th/content/files/001007/0000169_1.pdf [2552, 14 ธันวาคม]
- ทรัพยากรน้ำ, กรม. ศูนย์ป้องกันวิกฤติน้ำ. รายงานสถานการณ์น้ำ [เอกสาร pdf.]. 2551.
 แหล่งที่มา: http://www.dwr.go.th/content/files/001003/0005423_1.pdf [2552, 14 ธันวาคม]
- ทรัพยากรน้ำ, กรม. ศูนย์ป้องกันวิกฤติน้ำ. รายงานสถานการณ์น้ำ [เอกสาร pdf.]. 2552.
 แหล่งที่มา: http://www.dwr.go.th/content/files/001003/0007362_1.pdf [2552, 14 ธันวาคม]
- ธอโร, เฮนรี เดวิด. ตำนานอาณาจักรรัฐ, แปลโดย พจนา จันทรสันติ. ใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, อารยะขัดขืน, หน้า 89-128. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2549.
- นาฏตยา วังน้อย และคนอื่นๆ. การจัดกระบวนการเรียนรู้การฟื้นฟูผืนฟ้าผืนดินและอาหารพื้นเมือง: กรณีบ้านเหล่าข้าว และโรงเรียนยางคำวิทยา ตำบลยางคำ อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด. เอกสารรายงานความก้าวหน้าโครงการวิจัย ครั้งที่ 1 เสนอต่อ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,ม.ป.ป. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. รากหญ้าสร้างบ้าน ชนชั้นกลางสร้างเมือง. กรุงเทพฯ: มติชน, 2552.
- “ใบแจ้งข่าว: หมู่บ้านแม่มน่มันเย็น2,3,” 31 พฤษภาคม 2543.
- “ใบแจ้งข่าว: หมู่บ้านแม่มน่มันเย็น2,3,” 2 มิถุนายน 2543.
- บุตรีศรี พิณจสธรณ์. สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2552.
- บำเพ็ญ เพลงกระโทก. สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2552.
- บัวลา บุญจันทร์. สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2552.
- บอนดูแรนต์, โจแอน. อหิงสาอาวุธของคนกล้า: ศึกษาศาสตร์ปฏิบัติการสตั๊ดยาเคราะห์ของคนดี. แปลโดยไพศาล วงศ์วิวิธสิทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2536.
- เปิดใจตัวแทนสมัชชาคนจน กรณีอนาคตชาวราชสีไศล. ผู้จัดการรายวัน (8 เมษายน 2545): 13.
- เปิดโปงทุจริตเงินราชสีไศล. เดลินิวส์ (10 มีนาคม 2541): 1.
- ปิ่นแก้ว คู่แก้ว. สัมภาษณ์พิเศษ ไพจิต ศิลารักษ์ แกนนำชาวบ้านกรณีคัดค้านเขื่อนราชสีไศล [ออนไลน์]. ม.ป.ป. แหล่งที่มา: <http://www.prachatai.com/journal/2004/09/370> [2552, 18 กันยายน]
- ประกาศชื่อคนโกงราชสีไศล. เดลินิวส์ (14 มีนาคม 2541): 1.

- ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2552.
- ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. การเมืองบนท้องถนน: 99 วันสมัชชาคนจน. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2541.
- ประวิทย์ วิกรัยพัฒน์. ปัญหาเรื่องความชอบธรรมของการต่อแฝง: การศึกษาเชิงวิจารณ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- ปลัดอำเภอราชสีไศล. สัมภาษณ์, 18 สิงหาคม 2552.
- ผา กองธรรม. ใบแจ้งข่าว: หมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน 2,3 อ่างเก็บน้ำเขื่อนราชสีไศล, 22 พฤษภาคม 2543.
- ผา กองธรรม. สัมภาษณ์, 11 กรกฎาคม 2552.
- ผู้ประท้วงราชสีไศลพุ่งถึงหมื่น เผยนักการเมืองอยู่เบื้องหลัง. กรุงเทพธุรกิจ (1 เมษายน 2541): 3.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. ว่าด้วยขบวนการทางสังคมและเมืองไทย. ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย, หน้า 1-33. เชียงใหม่: ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์), 2545.
- ไพจิต ศิลารักษ์. ผมต้องติดคุกด้วยหรือ? [ออนไลน์]. 2551. แหล่งที่มา: <http://www.esaVOICE.net/esaVOICE/know/show.php?Category=knowledge&No=1962> [2553, 30 กรกฎาคม]
- ไพจิต ศิลารักษ์. ผมถูกตัดสินให้จำคุก. โพสต์ทูเดย์ (21 ตุลาคม 2547): A7.
- ไพจิต ศิลารักษ์. สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2552.
- ไพฑูรย์ โถทอง. สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2552.
- พุดม บุญเต็ม. สัมภาษณ์, 11 กรกฎาคม 2552.
- พีระพล คดบัว. การต่อแฝงกับการลงโทษ: การวิเคราะห์เชิงปรัชญา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- พรภิรมย์ เตียมธรรม. ไพโรจน์สมัยอยุธยา. ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มนะรังสรรค์, บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484, หน้า 47-68. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527, อ้างถึงใน ธเนศวร์ เจริญเมือง. 100 ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ.2440-2540. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2548.
- พฤทธิสถาน ชุมพล, ม.ร.ว.. กลุ่มผลักดัน (Pressure Group). เอกสารประกอบการบรรยายวิชาการเมืองการปกครองสหราชอาณาจักร คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538, หน้า 12. อ้างถึงใน ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎี

ขบวนการทางสังคม. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2552.

พวงพนา คุณวัฒน์. กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการสื่อสารมวลชน ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

ภัควดี วีระภาสพงษ์. ปฏิบัติการท้าทายซึ่งหน้า. ฟ้าเดียวกัน 5 (มกราคม-มีนาคม 2550): 62-70.

มีอบชิตเส้นตาย 2 มิ.ย. ฟังเพื่อน. กรุงเทพธุรกิจ (1 มิถุนายน 2543): 19.

มีอบคนจนแก้ลำแจ่งกลับจับชนวน เสนอทำพิจารณาล้มฝ่ายราชินีไศล. ไทยโพสต์ (24 พฤษภาคม 2543): 14.

มีอบแม่มูลปิ่นรั้วยึดทำเนียบ. มติชน (12 พฤษภาคม 2543): 20.

มีอบราชินี พอใจรัฐ ยอมถอนรอกเจรจา. ข่าวสด (8 กรกฎาคม 2543): 13.

ยนต์ ชมเสียง. สัมภาษณ์, 1 สิงหาคม 2552.

ยรรยง อินทร์ม่วง. นโยบายน้ำแห่งชาติ ณ วันนี้ควรศึกษาบทบทวนใหม่ [ออนไลน์]. 2546.

แหล่งที่มา: <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=340183> [2552, 24 มิถุนายน]

รัฐบาลเปิดศึก 3 แกนนำมีอบ รับผิดชอบเป็นล้านยังไม่เลิก. มติชน (23 เมษายน 2545): 5.

วิชัย ต้นศิริ. คณะรัฐมนตรีและระบบราชการ. ใน อมร รักษาสัตย์, การเมืองการปกครองไทยตามรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน, หน้า 285-308. กรุงเทพฯ: วี. เจ. พริ้นติ้ง, 2544.

วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม, กระทรวง. แดงการณ เรื่อง การแก้ไขปัญหาฝ่ายราชินีไศล, 6 กรกฎาคม 2543.

วันดี ดีสา. สัมภาษณ์, 1 สิงหาคม 2552.

วันนา สามี่. สัมภาษณ์, 1 สิงหาคม 2552.

วรลักษณ์ อธิพิลไอฟาร์, 2538-2539. หน้า 1, อ้างถึงใน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

สถาบันวิจัยสังคม. การศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการฝ่ายราชินีไศล และการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, 2552. (กำลังจัดพิมพ์)

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. ระบบศักดินา. ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มนะรังสรรค์,

บรรณานุกรม, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484, หน้า 69-87. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527, อ้างถึงใน ธเนศวร์ เจริญเมือง. 100 ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. 2440-2540. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2548.

ศิริพร โกตะวินนท์. ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบกรณีฝ่ายราชินีไศล:

หมู่บ้านแม่มนันยีน 2 และ 3. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.

- ศิริพร ศรีสินธุ์ไธสง. ปฏิบัติการทางวาทกรรมของชาวบ้าน: กรณีศึกษาป่าทามกุดเป่ง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.
- ศาลอุทธรณ์ภาค 3. คำพิพากษาคดีของ นายไพจิตร ศิลารักษ์ [ออนไลน์]. 2551. แหล่งที่มา: http://www.prachatham.com/detail.htm?dataid=5435&code=m3_22032008_02&mode=th [2553, 30 กรกฎาคม]
- สุข จันทร์. สัมภาษณ์, 1 สิงหาคม 2552.
- สุข จันทร์. สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2552.
- สิ่งพิมพ์สมัชชาคนจนคดีทุจริตราชินีไศล ฝ่ายค้านใหม่โรงปัฐบาล. เดลินิวส์ (16 มีนาคม 2541): 15.
- สิงห์ กลีบบัว. สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2552.
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. มติคณะรัฐมนตรี เรื่อง โครงการฝ่ายราชินีไศล [ออนไลน์]. ม.ป.ป. แหล่งที่มา: http://www.cabinet.soc.go.th/soc/Program1-4-2.jsp?t_ser=7678&gcode=&Txt_condition=ราชินีไศล [2552, 14 ธันวาคม]
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. มติคณะรัฐมนตรี เรื่อง ระบบชลประทานทางท่อ [ออนไลน์]. 2546. แหล่งที่มา: <http://www.cabinet.soc.go.th/soc/Program2-3.jsp> [2552, 14 ธันวาคม]
- สุนทร หอมศิลป์ ชาวบ้านกรณีเขื่อนปากมูล, ใน เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้. ใบแจ้งข่าวสมัชชาคนจน [ออนไลน์]. 2544. แหล่งที่มา: http://www.livingriversiam.org/thai/pm/pm_In/PMDm69.htm [2553, 28 มิถุนายน]
- สนธยาไม่กล้าฟันธงเขื่อนราชินีไศลคุ้มค่า. มติชน (14 พฤษภาคม 2545): 14.
- สนั่น ชูสกุล. เขื่อนราชินีไศลความเป็นธรรมที่หล่นหาย. กรุงเทพธุรกิจ (29 มีนาคม 2541): 2.
- สนั่น ชูสกุล. บทความชุดหมายเหตุราชินีไศล ตอนที่ 1: เสรี&เสรี VS คนจนผู้ไร้อำนาจแห่งราชินีไศล [ออนไลน์]. ม.ป.ป. แหล่งที่มา: www.livingriversiam.org [2552, 20 พฤษภาคม]
- สนั่น ชูสกุล. บทความชุดหมายเหตุราชินีไศล ตอนที่ 3: กลเกมรัฐบาลประชาธิปไตยในการ(ไม่)แก้ปัญหาเขื่อนราชินีไศล [ออนไลน์]. ม.ป.ป. แหล่งที่มา: www.livingriversiam.org [2552, 20 พฤษภาคม]
- สนั่น ชูสกุล. สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2552.
- สมัชชาคนจน. แถลงการณ์สมัชชาคนจน ครบรอบ 6 ปี, 10 ธันวาคม 2544.
- สมัชชาคนจน. หนังสือที่ พิเศษ ส.ค.จ. 010/2545 เรื่อง ข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลเพื่อดำเนินการแก้ไข ปัญหาที่เกิดจากการสร้างเขื่อน และแก้ไขปัญหาราชินีไศล, 15 มีนาคม 2545.
- สมัชชาทำชาวบ้านเดือด รับเงินแล้วยังยื้อข่มขู่ต่อ. สยามรัฐ (24 เมษายน 2545): 3.
- สมชาย ปรีชาศิลป์กุล. การดิ้นพ่วงต่อกฎหมาย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2543.

- สมชาย ปรีชาศิลป์กุล. ปัญหาทางกฎหมายบางประการเกี่ยวกับการปฏิวัติ. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.
- สมบัติ จันทรวงศ์. บทสนทนาของเพลโต: ยูโทโฟร อโพลโลจี ไครโต. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ,
2549.
- สุรกิจ ปัญจวิณิน. ความชอบธรรมกับการทำให้อารยะชัดขึ้นเป็นสถาบันในระบบประชาธิปไตย
ไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550.
- สุมลมาลย์ สิงหะ. ปัญหาเรื่องน้ำในสังคมไทย: สงครามแย่งชิงน้ำ ใครจ่าย? ค่าปฏิกรรม
[ออนไลน์]. 2548. แหล่งที่มา:
<http://www.midnightuniv.org/midnight2545/document9668.html> [2552, 14
ธันวาคม]
- เสียน ภัคดีไสย. สัมภาษณ์, 1 สิงหาคม 2552.
- สยามรัฐ (9 เมษายน 2532): 2.
- ส่วย ขาดัง. สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2552.
- สองมือเปิดศึกชกกันเองนิ้วเนี่ยล้มเงินชดเชยฝ่ายราชินีไศล. เอกลักษณ์แนวหน้า (6 ตุลาคม
2540): 6.
- หมอน นิลจันทร์. สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2552.
- หรรษ์ เพิ่มผล. สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2552.
- เอกพล เสี่ยงดัง. ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย
ตั้งแต่ปี 2531-2549. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาการปกครอง คณะ
รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- อุเชนทร์ เชียงเสน. 10 ปี สมัชชาคนจน: บทเรียนบางประการ. ฟ้าเดียวกัน 5 (เมษายน-มิถุนายน
2550): 152-160.
- เอเชียน เอ็นจีเนียร์ คอนซัลแต้นส์ จำกัด. งานศึกษาความเหมาะสมโครงการโขง ชี มูล. กรุงเทพฯ,
2535, หน้า 3-19 – 3-20, อ้างถึงใน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สถาบันวิจัยสังคม.
การศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการฝ่ายราชินีไศล และการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน.
รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, 2552. (กำลังจัดพิมพ์)
- อิมฮอฟ, อีวา; ห่วง, ชูชาน และ บอสชาร์ด, ปีเตอร์. เชื่อมกับการพัฒนา: กรอบคิดใหม่ในการ
ตัดสินใจโครงการใหญ่: คู่มือประชาชน. แปลโดย เพ็ญพร ดีเทศน์. กรุงเทพฯ: เครือข่าย
เฝ้าระวังแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเครือข่ายแม่น้ำเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ประเทศไทย, 2546.
- อัยการสั่งตำรวจเพิ่มคดีคนจนบุกทำเนียบ. ข่าวสด (5 กันยายน 2543): 13.

ภาษาอังกฤษ

- Albert, David H. Introduction. In Tolstoy, Leo (ed.), Writings on Civil Disobedience and Nonviolence, Santa Cruz: New Society Publishers, 1987.
- Bedau, Hugo Adam. Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice. In Bedau, Hugo Adam (ed.), Civil Disobedience in focus, pp. 49-67. London and New York: Routledge, 1991.
- Bedau, Hugo Adam. Introduction. In Bedau, Hugo Adam (ed.), Civil Disobedience in focus, pp. 1-12. London and New York: Routledge, 1991.
- Brennan, Joseph Gerard. Ethic and Moral. New York: Harper & Row. 1973, อ้างถึงใน ประวิทย์ วิกฤษพัฒน์, ปัญหาเรื่องความชอบธรรมของการดื้อแพ่ง: การศึกษาเชิงวิจารณ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- Brow, Stuart M. Civil Disobedience. Journal of Philosophy 58 (October 1961): 670, อ้างถึงใน ประวิทย์ วิกฤษพัฒน์. ปัญหาเรื่องความชอบธรรมของการดื้อแพ่ง: การศึกษาเชิงวิจารณ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- Calhoun, Cralg (ed.). Civil Disobedience. Dictionary of the Social Science (2002): 127.
- Carter, April. Direct Action and Democracy Today. United Kingdom: Polity Press, 2005.
- Civil Disobedience. Encyclopedia Americana 6 (1994): 760.
- Cohen, Carl. Civil Disobedience. New York and London: Columbia University Press, 1971.
- Dworkin, Ronald. On Not Prosecuting Civil Disobedience, in Smith, Midral P. and Deutch, Kenneth L. (eds.) Political Obligation and Civil Disobedience: Readings. p. 376, อ้างถึงใน พีระพล คตบัว. การดื้อแพ่งกับการลงโทษ: การวิเคราะห์เชิงปรัชญา. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- Dworkin, Ronald. Taking Rights Seriously. Cambridge, Massachusetts: Havard University Press, 1982.

- Fortas, Abe. Concerning Dissent and Civil Disobedience. New York: The New American Library, 1968.
- Gandhi, Mohandas K. Duty of Disloyalty: Young India, 27 Mar. 1930. In Walsh, Sharon K. and Asch, Evelyn D. (eds.), Civil Disobedience, Boston, Mass: Thomson Wadsworth, 2005.
- Gandhi, Mohandas K. The Hindu: 21 Apr. 1919. In Walsh, Sharon K. and Asch, Evelyn D. (eds.), Civil Disobedience, Boston, Mass: Thomson Wadsworth, 2005.
- Gandhi, Mohandas K. Young India: 21st March 1921. In Walsh, Sharon K. and Asch, Evelyn D. (eds.), Civil Disobedience, Boston, Mass: Thomson Wadsworth, 2005.
- Giugni, Marco G., McAdam, Doug and Tilly, Charles. How Social Movement Matter. Indianapolis: University of Minnesota, 1999. อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง. กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2552.
- Greenawalt, Kent. Justifying Nonviolent Disobedience. In Bedau, Hugo Adam (ed.), Civil Disobedience in focus, pp. 170-188. London and New York: Routledge, 1991.
- Habermas, Jürgen. Civil Disobedience: Limits Test for the Democratic Constitutional State. In Thomassen, Lasse (ed.), Deconstructing Habermas, London: Routledge, 2008.
- Hall, Robert T. The Morality of Civil Disobedience. New York: Harper & Row, 1971.
- Haward, Zinn. Disobedience and Democracy. New York: Random House, 1968, pp. 27,31. Cited in Cohen, Carl. Civil Disobedience. New York and London: Columbia University Press, 1971.
- Kriesi, Hanspeter, Koopmans, Ruud, Willem, Jan and Giugni, Marco G. New Social Movement in Western Europe: A Comparative Analysis. Minnesota: University of Minnesota Press, 1995. อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง. กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2552.
- Lawhead, William F. The philosophical journey: an interactive approach. Boston: McGraw-Hill, 2000.

- McAdam, Doug. Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1982, อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง. กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2552.
- McAdam, Doug. Tactical Innovation and The Pace of Insurgency. American Sociological Review 48 (1983): 735-754, อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง. กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2552.
- McLean, Iain and McMillan, Alistair. Civil Disobedience. Concise Dictionary of Political (2003): 78.
- Morreall, John. The Justifiability of Violent Civil Disobedience. In Bedau, Hugo Adam (ed.), Civil Disobedience in focus, pp. 130-143. London and New York: Routledge, 1991.
- Powell, Ingeborg. Ideology and Strategy of Direct Action: A Study of the Congress of Racial Equality. Ph.D. dissertation, University of California (Berkeley), 1965, p.143, Cited in Zashin, Elliot M. Civil Disobedience and Democracy. New York: The Free Press, 1972.
- Rawls, John. A Theory of Justice. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971.
- Rawls, John. Definition and Justification of Civil Disobedience. In Bedau, Hugo Adam (ed.), Civil Disobedience in focus, pp. 103-121. London and New York: Routledge, 1991.
- Schumaker, Paul D. Policy Responsiveness to Protest Group Demands. The Journal of Politics 37: 488-521. อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง. กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2552.
- Sharp, Gene. The Politics of Nonviolent Action: (Part Two) The Methods of Nonviolent Action. Boston: Porter Sargent Publishers. 1973, pp. 285-319, อ้างถึงใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. อารยะขัดขืน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2549.
- Singer, Peter. Democracy and Disobedience. In Bedau, Hugo Adam (ed.), Civil Disobedience in focus, pp. 122-129. London and New York: Routledge, 1991.

- Storing, Hebert J. The Case Against Civil Disobedience. In Bedua, Hugo Adam (ed.), Civil Disobedience in focus, pp. 85-102. London and New York: Routledge, 1991.
- Tarrow, Sidney. Power in Movement Social Movement and Contentious Politics. New York: Cambridge University Press, 1999, p 99. อ้างถึงใน กิ่งกาญจน์ สำนวนเย็น, พลวัตของยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม: ศึกษากรณีขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน จังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- Tarrow, Sidney. Power in Movement: Social movements, collective action and politics. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Thomassen, Lasse. Deconstructing Habermas. London: Routledge, 2008.
- Tilly, Charles. Contentious Repertoires in Great Britain 1758-1834. In Traugott, Mark. (ed.), Repertoires and Cycles of Collective Action, pp. 15-42. London: Duke University Press, 1995, อ้างถึงใน กิ่งกาญจน์ สำนวนเย็น, พลวัตของยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม: ศึกษากรณีขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน จังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- Tracy, James. The Civil Disobedience Handbook. San Francisco: Manic D Press, 2002.
- Walsh, Shaon K. and Asch, Evelyn D. Civil Disobedience. Boston, Mass: Thomson Wadsworth, 2005.
- Zashin, Elliot M. Civil Disobedience and Democracy. New York: The Free Press, 1972.

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 7 ประเด็นข้อกล่าวหาจากภาครัฐและข้อเท็จจริงจากชาวบ้านกลุ่มสมัครคนจน
กรณีเขื่อนราษีไศลในช่วง พ.ศ.2540-2543

ประเด็น	ข้อกล่าวหาจากภาครัฐ	ข้อเท็จจริงจากชาวบ้าน
เรื่องที่ดิน	1) ที่ดินที่ชาวบ้านนำมาเรียกร้องค่าชดเชยเป็นที่สาธารณประโยชน์ของรัฐไม่ใช่ที่ดินของราษฎรตามที่กล่าวอ้าง	แม้ที่ดินจะเป็นที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ แต่เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ทำกินมาตั้งแต่บรรพบุรุษ สิทธิการครอบครองและใช้ประโยชน์เป็นสิทธิตามจารีตประเพณีดั้งเดิมที่ชาวบ้านแถบนั้นทำการจัดสรรกันเอง และถือว่าเป็นสิทธิที่เกิดขึ้นก่อนสิทธิตามกฎหมาย
	2) พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ป่า ที่เรียกว่าป่าบุงป่าทาม มีลักษณะเป็นไม้พุ่มเตี้ยที่น้ำท่วมถึง ไม่มีราษฎรรายใดครอบครองเนื่องจากน้ำท่วมเกือบทั้งปี จึงไม่เหมาะสมกับการปลูกพืชเพื่อทำการเกษตร	ป่าบุง ป่าทาม เป็นป่าชุ่มน้ำประเภทหนึ่ง ชาวบ้านในพื้นที่ได้อาศัยป่าบุง ป่าทามเลี้ยงชีพมานาน เป็นวิถีชีวิตที่มีการปรับสภาพตามระบบนิเวศและภูมิสถานการณ์ของพื้นที่ ชาวบ้านสามารถใช้พื้นที่ป่าในการทำนาทามได้ สามารถหาของป่า เก็บเห็ด ฟืน เก็บเห็ด ชูดมัน หาปูหาปลา เลี้ยงสัตว์ ต้มเกลือ เก็บฝื่อทอเสื่อ ใช้ดินทามปั้นหม้อ ฯลฯ จนกลายเป็นทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริมเลี้ยงครอบครัวมาตั้งแต่บรรพบุรุษ
เรื่องการพิสูจน์สิทธิการครอบครองและการทำประโยชน์ในที่ดิน	3) การจ่ายค่าชดเชยมีพิรุธทุจริต โดยแต่แรกกรมพัฒนาฯ ได้ขอรังวัดพื้นที่ตามความเป็นจริง แต่สมัครคนจนกลับอ้างว่าพื้นที่น้ำท่วมหมดแล้ว จึงเสนอให้มีการพิสูจน์สิทธิ 5 ขั้นตอน ดังนี้ (1) เรียกราษฎรที่เดือดร้อนมาสอบสวนสิทธิโดยบันทึก ปค.14 (2) ในการตรวจสอบเอาตัวอย่างการสอบสิทธิของสปก.มาเทียบเคียงจัดทำแบบสำรวจ	กระบวนการพิสูจน์สิทธิให้กับผู้เดือดร้อน 5 ขั้นตอน เป็นข้อตกลงของคณะอนุกรรมการตรวจสอบปัญหาอุปสรรค และความเดือดร้อนของราษฎรที่ได้ข้อสรุปในพ.ศ.2539 (รัฐบาลบรรหาร) ซึ่งปลัดจังหวัดศรีสะเกษเป็นผู้เสนอขึ้นมา

ประเด็น	ข้อกล่าวหาจากภาครัฐ	ข้อเท็จจริงจากชาวบ้าน
เรื่องการพิสูจน์สิทธิการครอบครองและการทำประโยชน์ในที่ดิน (ต่อ)	(3) การตรวจสอบต้องถามกำนันผู้ใหญ่บ้าน และราษฎรข้างเคียงว่าผู้เดือดร้อนมีที่ดินจริงหรือไม่ (4) ให้ลงรูปแปลงในระวางที่ดินของกรมที่ดิน (5) ปิดประกาศ 30 วันตามกฎหมายที่ดิน เพื่อให้มีการคัดค้าน	โดยก่อนหน้านั้นสมาชิกคนจนต้องการให้มีการปล่อยน้ำออกจากเขื่อนและทำการรังวัดที่ดิน แต่ถูกคัดค้านจากเจ้าหน้าที่กรมพัฒนา เพราะเห็นว่าถ้าจะรอน้ำแห่งนี้ต้องใช้เวลาหลายปี
	4) สิทธิในการครอบครองและทำประโยชน์ของชาวบ้านเป็นไปอย่างคลุมเครือ โดยเฉพาะเรื่อง “การทำประโยชน์” ดังนั้นรัฐจึงเสนอให้มีการตรวจสอบโดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ.2531 (ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อน) เพื่อดูภูมิสังเกตุฐานว่าพื้นที่ตรงส่วนไหนน่าจะทำประโยชน์ได้ ส่วนไหนน่าจะทำประโยชน์ไม่ได้ อย่างเช่น ถ้าส่วนไหนเป็นพื้นที่ป่า หรือเป็นพื้นที่หนองน้ำ ก็แสดงว่าพื้นที่ตรงนั้นไม่ได้ใช้ทำประโยชน์ แต่กลุ่มสมาชิกคนจนก็ปฏิเสธการใช้ภาพถ่ายทางอากาศอย่างมีพิธี	ชาวบ้านไม่เห็นด้วยกับการใช้ภาพถ่ายทางอากาศ เพราะภาพถ่ายนั้นถ่ายไว้ตั้งแต่ พ.ศ.2531 ซึ่งหลังจากเขื่อนสร้างเสร็จในพ.ศ.2536 สภาพภูมิสังเกตุฐานและสภาพการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ก็เปลี่ยนแปลงไปมาก ซึ่งถ้าใช้ภาพถ่ายทางอากาศก็จะเป็นธรรมกับชาวบ้านอีกอย่างการตีความเรื่อง “การทำประโยชน์” ไม่ควรจะตีความเพียงแค่การทำเกษตรหรือการทำนา เพราะชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ตรงนี้ออย่างหลากหลายตามระบบนิเวศของมัน อย่างเช่น การเก็บฟืน เก็บเห็ด ขุดมัน หาของป่าต่างๆ
	5) ในกระบวนการพิสูจน์สิทธิ 5 ขั้นตอนของกลุ่มสมาชิกคนจน พบว่าการแจ้งพื้นที่ทับซ้อนกันถึง 240 ราย ชาวบ้านบางรายก็แจ้งเกินจริง เช่น มีพื้นที่เพียง 1 ไร่ ก็แจ้ง 3 ไร่ นอกจากนั้นบางรายไม่ได้ทำกินในบริเวณดังกล่าว แต่ก็มาอ้างว่าพื้นที่ทำกินถูกน้ำท่วม ซึ่งถือเป็นการ “สวมรอยสิทธิ”	เมื่อพบว่าพื้นที่ทับซ้อนกัน 240 ราย กระทรวงวิทยาศาสตร์ จึงได้แต่งตั้ง “คณะอนุกรรมการสอบสวนหาผู้ครอบครองที่ดินเพื่อจ่ายค่าชดเชย” ขึ้นมา โดยเรียกชาวบ้านที่มีพื้นที่ทับซ้อน 240 ราย มาให้การพร้อมกันต่อหน้าคณะอนุกรรมการฯและพยาน ในวันที่ 16-18 กันยายน พ.ศ.2540 ผลปรากฏว่าชาวบ้านทั้ง 240 ราย ไม่ได้มีพื้นที่ทับซ้อนกันแต่อย่างใด

ประเด็น	ข้อกล่าวหาจากภาครัฐ	ข้อเท็จจริงจากชาวบ้าน
เรื่องการพิสูจน์สิทธิ์ การครอบครองและ การทำประโยชน์ใน ที่ดิน (ต่อ)		และการตรวจสอบของคณะอนุกรรมการ พบว่ามีการปลอมแปลงเอกสารแผนที่ ซึ่ง คาดว่าน่าจะเป็นการกระทำของกรม พัฒนาฯ โดยการเขียนแปลงแผนที่ ล่วงหน้า แล้วให้ชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกิน มาลงชื่อซื้อจริง ทำให้มีพื้นที่ทับซ้อนกับ แปลงของชาวบ้านกลุ่มสมาชิกคนจน ส่วนชาวบ้านบางรายที่ถูกกล่าวหาว่าแจ้ง จำนวนที่ดินเกินจริงนั้น ได้แก้ข้อกล่าวหา ของตนเองว่า แท้จริงแล้วตนมีที่ดิน มากกว่าที่ได้รับจริง เช่น เดิมมีที่ดิน 3 ไร่ แต่เมื่อทางการตรวจสอบ “การทำ ประโยชน์” แล้วพบว่าได้ทำประโยชน์ เพียง 1 ไร่ ซึ่งตนก็ยอมตามนั้น
	6) กระบวนการพิสูจน์สิทธิ์และการอนุมัติ จ่ายเงินในสมัยรัฐบาล พล.อ.ชวลิต เป็นไปอย่างเร่งรีบ หละหลวม ไม่ทำตาม ขั้นตอน โดยเฉพาะขั้นตอนที่จะต้องปิด ประกาศรายชื่อ 30 วัน เพื่อให้มีการ คัดค้าน ซึ่งไม่มีการนำไปดำเนินการ จึง เปิดช่องให้มีการทุจริตได้ง่าย	กระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ 5 ขั้นตอน เริ่ม ตรวจสอบตั้งแต่ปีพ.ศ.2539 สมัยรัฐบาล บรรหาร ตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 22 เมษายน 2539 ต่อมาในสมัยรัฐบาล พล.อ.ชวลิต ได้ ดำเนินการพิสูจน์สิทธิ์ต่อ พร้อมกับมีการ เปรียบเทียบระหว่างชาวบ้านกับรัฐบาลอยู่ หลายครั้ง เมื่อดำเนินการพิสูจน์สิทธิ์เสร็จ เรียบร้อยจึงมีมติกรม.วันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2540 และมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ.2540 ให้อนุมัติจ่ายเงิน ค่าชดเชยให้กับชาวบ้านสมาชิกคนจน กรณีเขื่อนราษีไศล

ประเด็น	ข้อกล่าวหาจากภาครัฐ	ข้อเท็จจริงจากชาวบ้าน
เรื่องการพิสูจน์สิทธิ์การครอบครองและการทำประโยชน์ในที่ดิน (ต่อ)	7) กรมพัฒนาฯ อ้างว่าถ้าเขื่อนเก็บกักน้ำที่ระดับ 119 ม.รทก. น้ำจะท่วมพื้นที่มากที่สุดประมาณ 38,781 ไร่ แต่ที่ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนและชาวบ้านกลุ่มอื่นๆ นำมาอ้างนั้น ท่วมกินบริเวณกว่า 100,000 ไร่ ซึ่งถือว่าเป็นไปไม่ได้	เนื่องจากกรมพัฒนาฯ ไม่ยอมปล่อยให้น้ำออกจากเขื่อนเพื่อทำการรังวัดที่ดินตั้งแต่แรก จึงทำให้ไม่สามารถวัดพื้นที่จริงได้ แต่ในกระบวนการตรวจสอบ ที่มีนายอดิศรเพียงเกษ ลงมาตรวจสอบพื้นที่โดยการนั่งเรือดูสภาพพื้นที่จริง พบว่าน้ำท่วมกินบริเวณกว่า 50,000 ไร่ ซึ่งไม่ใช่แค่ 38,781 ไร่ อย่างที่กรมพัฒนาฯ อ้าง อีกทั้งการจ่ายเงินให้กับชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจน ก็จ่ายไปเพียง 11,485 ไร่ 3 งานเท่านั้น (ในปัจจุบันการตรวจสอบพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมโดยกรมชลประทานพบว่า มีพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมทั้งหมดเกือบ 1 แสนไร่)
เรื่องเงินค่าชดเชย	8) มีการทุจริตร่วมกันระหว่างนายอดิศรเพียงเกษ กับกลุ่มสมัชชาคนจน เข้าทำนอง “วัดครึ่ง กรรมกรครึ่ง”	ไม่มีการทุจริตร่วมกันระหว่างนักการเมืองกับชาวบ้าน การทุจริตเป็นไปได้อย่างเพราะการจ่ายเงินได้จ่ายเป็นเช็คผ่านทางธนาคาร และชาวบ้านทุกคนก็ได้รับเงินครบตามจำนวนที่ควรจะได้

ที่มา: ดัดแปลงจากหนังสือพิมพ์รายวัน บทความ และคำสัมภาษณ์จากตัวแทนสมัชชาคนจน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวไอยรา สังฆะ เกิดเมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ.2526 สถานที่เกิด จังหวัดร้อยเอ็ด สำเร็จการศึกษาหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร สำเร็จการศึกษาในปีการศึกษา 2549 และปัจจุบันกำลังศึกษาในระดับปริญญาโท หลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย